

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

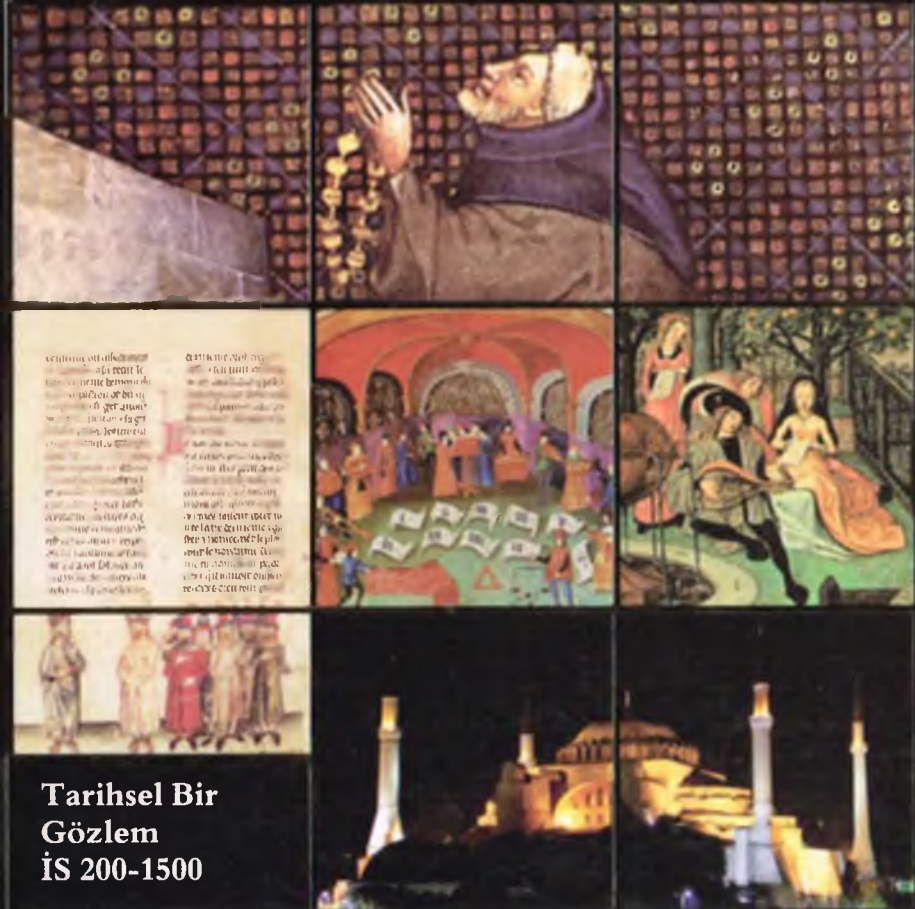
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ORTA ÇAĞLARIN TİNİ

Frederick B. Artz

**Tarihsel Bir
Gözlem
İS 200-1500**

ORTA ÇAĞLARIN TİNİ

TARİHSEL BİR GÖZLEM

FREDERICK B. ARTZ

OBERLIN KOLEJİ

ORTA
ÇAĞLARIN
TİNİ

İS 200-1500

TARİHSEL BİR GÖZLEM

Gözden Geçirilmiş Üçüncü Yayın

Çeviren:
Aziz Yardımlı

idea • istanbul

İdea Yayınevi
Şarap İskelesi Sk. 4/101 Karaköy — İstanbul
www.ideayayınevi.com

Bu çeviri için © Aziz Yardımlı 1996, 2006

Orta Çağların Tini

Tarihsel Bir Gözlem, İS 200-1500

Birinci Basım 1996

İkinci Basım 2006

© Frederick B. Artz

The Mind of The Middle Ages

An Historical Survey A.D. 200-1500

(1980)

Tüm hakları saklıdır.

Bu yayının hiçbir bölümü

*İdea Yayınevinin ön izni olmadan herhangi bir
biçimde yeniden üretilemez.*

Baskı: Bayrak Matbaası

Davutpaşa Cad. No 14, Kat 2 MB İş Merkezi

Topkapı — İstanbul

Printed in Türkiye

ISBN 975 397 033 1

ŞİMDİ BU SÖZCÜKLERİN
ULAŞAMAYACAKLARI DENLİ
ÖTELERDE OLAN
IRVING BABBITT
VE
PRESERVED SMITH'E

KISA BİR YAŞAMÖYKÜSÜ

Frederick Binkerd Artz (1894-1983)

Frederick Binkerd Artz 19 Ekim 1894'te Dayton, Ohio'da doğdu. 1912'de Dayton devlet lisesini bitirerek o yılın sonbaharında Oberlin Kolejine girdi. 1916'da tarih bölümünü bitirdi (*Phi Beta Kappa*'nın — Yaşam Kılavuzu Felsefe, Yun. *'filosofia biou kubernetes'* — üyeliğine kabul edildi), ve 1916/17'de Ohio, Antioch Kolejinde Amerikan, ortaçağ ve modern Avrupa tarihi üzerine dersler verdi. Artz 1917'de ambulans şoförü olarak Amerikan Kızıl Haçına katıldı ve birliği Doğu Fransa'da Contrexville'e gönderildi. Birinci Dünya Savaşının sonunda Artz Toulouse Üniversitesine girdi ve 1919 ilkbaharı boyunca derslere katıldı. Birleşik Devletler'e dönüşü üzerine Harvard Üniversitesinde ortaçağ Fransa tarihi üzerine derece çalışmasına başladı. 1920'de M. A. derecesini ve 1922-23'te Paris Üniversitesinde bir yıllık eğitimden sonra 1924'de Ph.D. derecesini aldı.

Otuz yedi yıl boyunca (1924-1961) Avrupa düşünce tarihi üzerine dersler veren Frederick Artz Oberlin Kolejinin en seçkin tarih araştırmacısı olarak kabul edilir. 1966'da emekli oluncaya dek popüler "Intellectual History of Modern Europe" derslerini vermeyi sürdürdü. 1936'da tam Profesörlüğe yükselen Artz 1949'dan 1957'ye dek Tarih Bölümünün Başkanlığını yürüttü. Oberlin'deki yılları sırasında Artz 7500'ün üstünde Oberlin öğrencisine dersler verdi ve bunlardan en azından seksen beşinin kendileri tarihçi oldu. Bir öğretmen olarak Artz ansiklopedik bilgisi ile ve batı uygarlığının geniş temalarını sunmak için çeşitli bilim dallarını — müzik, sanat, yazın, tarıbilim ve felsefe — birleştirme yeteneği ile ünlüydü. Özel ilgi alanı yaşamı boyunca otuz iki kez ziyaret ettiği Fransa idi. Sayıları 10.000'i bulan ender kitap, harita ve elyazmaları derlemeni üniversite kütüphane ve müzesine bıraktı.

Artz'ın yayımladığı çalışmalar arasında baskıları süren *France Under the Bourbon Restoration, 1814-1830* (1931) French Institut Historique tarafından gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir, ve *Reaction and Revolution 1814-1832* (1934) "Rise of Modern Europe" dizisinin ilk kitabıdır. Fransız uygulamalı eğitimi üzerine çeşitli yazıları *Revue Historique Moderne* ve *Revue d'Histoire Moderne*'de yayımlandı. Ama en iyi bilinen çalışması klasik *The Mind of the Middle Ages, 200-1500* (1953) 1958'de üçüncü basımını yaptı ve daha sonra paperback olarak çıkarıldı. *Saturday Review of Literature*, *South Atlantic Quarterly*, *Journal of Modern History*, *Politica*, ve *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*'da sayısız makale ve kitap yorumları çıktı. *Journal of Modern History* (1932-35) ve *Journal of Central European Affairs* (1940-65) yayın kurullarında görev aldı. Yine Oberlin'de verdiği dersler 1966'da "Renaissance Humanism, 1300-1500" başlığı altında yayımlandılar.

Teşekkürler

Yardımları için aralarında ilkin Oberlin'deki dostlarım ve meslektaşlarım olmak üzere şu adlara borçluyum: Andrew Bongorno, Ernest Brehaut, Francis W. Buckler, Edward Capps, Jr., Ellsworth Carlson, Charles D. Cremeans, Julian S. Fowler, Emma Frank, Lucius Garvin, James H. Hall, Oscar and Recha Jászi, Frances Keller, William E. Kennick, Thomas S. Kepler, John C. Lapp, John D. and Ewart Lewis, Donald M. Love, Herbert G. May, Charles T. Murphy, Robert D. Murray, Jr., Charles P. Parkhurst, Jr., Helen Senour, Chester L. Shaver, Wolfgang Stechow, Forrest G. Tucker, Jennie Tucker, Mary Venn, Clarence Ward, Seldon S. Wolin, and Hermina Zortz; sonra Biblioth que Nationale, Paris, çalışanlarına ve Widener ve Oberlin kütüphanesi çalışanlarına; ve son olarak daha başka kurumların řu araştırmacılarına: Milton V. Anastos, Dumbarton Oaks Library; Gray C. Boyce, Northwestern University; Marshal Clagett, University of Wisconsin; Ernest E. Dawn, University of Illinois; Sydney N. Fisher, Ohio State University; Erwin R. Goodenough, Yale University; Henry E. Guerlac, ve Charles W. Jones, Cornell University; Theodore E. Mommsen, Princeton University; John C. Murray, Woodstock College; Sidney Painter, Johns Hopkins University; Robert R. Palmer, Princeton University; Anton C. Pegis, University of Toronto; Gaines Post, University of Wisconsin; Dorothy M. Quynn, Frederick, Md.; Raymond de Roover, Wells College; Douglas V. Steere, Haverford College; Anselm Strittmater, St. Anselm's Priory, Washington, D. C.; ve Harold R. Willoughby, University of Chicago.

Aldığım yardım kitapları bulup getirme sorunundan bütün elyazmasını ve provaları okumaya dek ulaştı. Adları verilen insanlardan çoğu en azından bir tam bölümü okudular ve üzerinde yorumda bulundular. Tüm bu çalışma arkadaşlarıma derinden minnettarım. Bana ölçsüz zaman kazandırdılar ve beni çeşitli yanlışlıklardan kurtardılar. Geriye kalan yanılığlar bana aittir.

F. B. A.

Oberlin, Ohio

Birinci Yayına Önsöz

Okura tıpkı St. Denis gibi kafam ellerimin arasında yaklaşıyorum. Hiçbir uzmanın Musa ve Homer'den Erasmus ve Machiavelli'ye uzanan bir kitap yazamayacağını biliyorum. Gene de, Preserved Smith'in dediği gibi, "Şimdi gereksinim hiç kuşkusuz sinoptik yazıya bir geri dönüş içindir. Burada büyük bir bölgenin haritası duruyor, birkaç bin metre karelik bir jeolojik taslak ya da tek bir kentin tasarısı değil." Nasıl genel bir haritada kişi özel bir nehri ya da bir yolu boş yere ararsa, burada da her okurun birçok atlama bulacağını biliyorum. Ama neyin atlanacağı konusunda aralarında anlaşacak herhangi iki yazar bulmak bile olanaksızdır; böylesine geniş ve karmaşık bir konuyu tartışmanın birçok boşluğu içermesi zorunludur. Belki de bu kitap için daha iyi bir başlık "Ortaçağ Düşüncesinin Tarihinde Seçme Konular" olabilirdi. Bu tür bir tartışmada sıradışı bireylerin başarımları üzerinde durma eğilimi ağır basacaktır. Ortaçağ ekinse yaşamının geniş ırmağı daha bulanık ve daha yavaş sularda aktı. Erken Orta Çağlar için, kitlelerin düşüncelerinin bir tarihini yazmak yeterli kaynakların olmaması nedeniyle olanaksız olacaktır; geç Orta Çağlar için yeterli bir genel yoruma temel olabilecek monografik incelemelerin sayısı azdır. Bu yüzden bu kitabı eğitilmiş sınıfların ilgilerinin tarihine sınırladım. Başından bu yana Bizans dünyasında ve 800 yıllarından sonra İslamda eğitilmiş sınıflar, özellikle büyükçe kasabalarda olmak üzere, dinadamları sınıfından olmayan çok sayıda üye kapsıyordu. Daha geri olan Latin Batıda, On ikinci Yüzyıldan önce eğitilmiş sınıflar büyük ölçüde dinadamları sınıfının belli bir eğitim görmüş kesiminden oluşuyordu. 1100 yıllarından sonra, her yüzyıl hem dinadamları hem de sıradan insanlar arasında okuyan ve böylece kendi başlarına daha çok düşünen insanların sayısının artmasına tanık oldu. On ikinci Yüzyıldan sonra birçok konu üzerine görüşlerde görülen açıkça büyük türölülüğün nedeni hiç kuşkusuz budur. On dördüncü Yüzyıla gelince, bundan böyle Wyclif gibi sofu gizemcileri Chaucer gibi *bu* dünyaya dönük akıllılar ile yanyana bulmak şaşırtıcı değildir. Kilisenin yürürlükteki görüşleri 1300'den sonra gizemciler, ulusalcılar, ussalcılar, hümanistler ve çok dünyasal bir bakış açıları olan insanlar tarafından, soludukları havanın dışında çok az şeyde ortak olan insanlar tarafından eleştirildi. Latin Batıda eğitilmiş sınıflardan sayılabilecek olanların sayısındaki hızlı artış geç Orta Çağlarda düşünce tarihinin anlaşılmasına temeldir.

İnceleme kaçınılmaz olarak çok kısadır; her bölümün her kesimi bir kitaba genişletilebilir. Aşırı yalınlaştırma kaçınılmaz olmuştur; ve ana akımları izlemeye çalışırken, daha küçük etkilerin gözardı edilmesi gerekliydi. Ayrıca, kitabın kapsamını belirleyen ölçek göz önüne alındığında, tam tartışmaların yerini sık sık kısa inakçı formülasyonların alması zorunlu oldu. Burada tartışılan konuların çoğu kendi aralarında öylesine ilişkilidir ki, en azından verili herhangi bir ülkede, birarada ele alınmaları gerekir. Bu araştırma sık sık bir araya getirilmesi gereken şeyleri ayırır, ama yazar bölümlere ve kesimlere bu sınıflandırmanın kaçınılması olanaksız bir zorunluk

olduğunu görmüştür. Burada ayrılanları birleştirmesini okurdan istemem gerekiyor. Temel olarak bütün tasar konulara bağımlı olsa da, bölümlerin düzenlemesi bir ölçüde zamansal ardışıklık üzerine dayalıdır. Kitabın ikinci yarısında imgesel yazına gereğinden öte geniş bir yer vermiş gibi görünebilirim. Bunun nedeni Orta Çağların Avrupa yazın sanatlarını uluslararası bir bakış açısından ele alan hiçbir incelemenin bulunmamasıdır, ve böylece sınırlar daha tam bir tartışma başka alanlarda olduğundan daha kolay aklanabilecektir. Ortaçağ yazın sanatının dönemin felsefesinden, politik düşüncesinden ve başka sanatlarından daha büyük bir değeri olduğunu söylemek istemiyorum. “Sonsöz” ya kitaba bir giriş olarak, ya bir vargı olarak, ya da her ikisi olarak okunabilir.

Bu bölümler, belki de çok fazla adla birlikte, ağırlıklı olarak olgulara değinir. Yorumlayıcı olmaktan çok betimleyicidirler, çözümlemelerden çok yıllıklara benzerler. Ama hiç kuşkusuz açılma boyunca belli bir ölçüde yorum da vardır. Bu böyle olmalıdır, çünkü meslektaşlarımdan biri bölümlerden birini okuduktan sonra bana ortaçağın her şeyine çok fazla yandaşlık gösterdiğimi söyledi, ve kısa bir süre sonra, aynı bölümü okuyan bir Jesuit araştırmacı ortaçağın her şeyine çok olumsuz yaklaştığını ve bu yüzden dönemin gerçek bir anlayışına hiçbir zaman ulaşamayacağını yazdı. Düşüncelerin değerlerini tikel tarihsel bağlamlarının ötesine genelleştiren yorumlardan kaçınmaya çalıştım. En köktenci ve en özgün ortaçağ düşünürleri bile hiçbir zaman kendi zamanlarının kalıntılarını ileri sürmeye son vermediler ve hiçbir zaman bütünüyle modern olmadılar. Dahası, her zaman göz önünde tutmak gerek ki, böylesine sıkıştırılmış bir incelemede ortaçağ yüzyıllarını tüm türdeşlikleri içinde göstermek olanaksızdır. Giderek verili herhangi bir yüzyılda bile yalnızca onyıldan onyıla değil, ve bir milliyetten bir başkasına değil, ama bir bölgeden bir sonrakine ayrımlar vardı, çünkü, modern zamanların ekininin tersine, is 400 ve 1500 arasındaki on bir yüzyılın ekini toprağa bağlıydı. İletişim gücü, ve bir alanın bir başkası üzerine çok az politik ya da ekonomik karşılıklı bağımlılığı vardı. Bu yüzden tüm bu genellemeler hiçbir zaman yaklaşık olmaktan daha öteye geçemezler. Benzer olarak, eklemek gerek ki bu incelemenin amaçladığı denli nesnel olmaya çalışan bir incelemede belki de ortaçağ Yahudilerinin, Hristiyanlarının ve Müslümanlarının kafalarında her zaman bulunan şey üzerine, eş deyişle Tanrı ve onun bu ve sonraki dünya üzerindeki etkisi üzerine çok az vurgu vardır.

Bu gözlem çeyrek yüzyıllık bir öğretmenliğin bir ürünüdür. “Ancient Mariner”deki* düğün konuyu gibi “dinlemekten başka bir seçenekleri olmayan” öğrencilerimin verdikleri uyarının yanı sıra, elyazmasının bölümlerini okuyan bir dizi araştırmacının yardımlarını gördüm. Kendilerine minnettarlığım ölçüsüzdür; gene de yanlışlarımların sorumlusu görülmemelidirler. Eleştirel aygıt [Notlar] bir enaza indirgenmiş, ama genişletilmiş bir kaynakça eklenmiştir.** Hemen hemen her alıntı ve kaynakça notlarındaki birçok başlık sıkıştırıldı, ve okuyucuya yardımcı olmak için

*[*Ancient Mariner*, Samuel Taylor Coleridge’in bir şiiri (1798). Antartika’ya sürüklenen bir gemiye yol gösteren bir albatrosu vuran yaşlı bir denizciye pişmanlık göstermesi üzerine uzun bir yolculukta denizde başına gelen doğaüstü serüvenleri yabancılara anlatma cezası verilir. Gemici ülkeden ülkeye dolaşır ve her yerde insanları Tanrının yaratıklarını sevmeye inandırmak üzere yaşadığı korkunun öyküsünü anlatır.]

**[Yaklaşık olarak 1000’den fazla kitap ve makaleye gönderme içeren bu kaynakça bu kitaba alınmadı.]

geleneksel üç noktayı bilerek atladım. Dipnotlardaki göndermeler hemen hemen her durumda tam alıntının nerede bulunabileceğini belirtecektir. Sözü edilen önemli insanlar için kesin olarak biliniyor olması durumunda ölüm tarihlerini verdim, ya da, tam yılın belirsiz olduğu durumlarda en iyi tahmin olarak görüneni kullandım. Özenle ve dayançla düzeltmelere karşı, yanlışlıklar kaçınılmaz olarak sürecektir. Bir ikinci yayımı çıkarma umudunda olduğum için, okurlarımdan gelecek yorumlara minnettar kalacağım.

FREDERICK B. ARTZ

Oberlin, Ohio, Ekim 1952

İkinci Yayına Not

Bir yıldan daha az bir süre içinde bir ikinci yayım gerekli olunca, yazar anlatım biçimlerinde çok büyük bir sayıda değişiklik yapma, dizgi yanlışlarını düzeltme, Aquinas'ın felsefesinin betimlemesini genişletme, kaynakçayı güncelleştirme ve yeni ve daha tam bir dizin yapma fırsatından yararlanmıştır. Değerli önerilerinden ötürü çok sayıda meslektaşına ve okuruna borçludur.

F. B. A.

Ocak 15, 1954

Üçüncü Yayına Not

Bu yayımda üniversiteler üzerine kesim yeniden yazılmış, ikinci bir kaynakça notu eklenmiş, ve bir dizi küçük değişiklik yapılmıştır.

F. B. A.

Mayıs 1, 1958

1965 Basımına Not

Metinde birkaç değişiklik yapılmış ve kaynakça notuna üçüncü ekleme yapılmıştır.

F. B. A.

Aralık 15, 1964

1980 Basımına Not

Metinde birkaç değişiklik yapılmış ve kaynakça notuna dördüncü bir ekleme yapılmıştır.

F. B. A.

Mayıs 1, 1979

İçindekiler

ANABÖLÜM BİR: DOĞUNUN ÜSTÜNLÜĞÜ

BÖLÜM I. Ortaçağ Hıristiyanlığının Klasiksel Temelleri 17

1. YUNAN-ROMA DÜNYASINDA GELENEKSEL DİN 18
2. FELSEFENİN ETKİSİ 19
3. GİZEM DİNLERİ 37

BÖLÜM II. Ortaçağ İnançının Yahudi ve Erken Hıristiyan Kaynakları 43

1. YAHUDİLİK VE ESKİ AHİT 43
2. DİASPORA VE YAHUDİ FİLON 49
3. YENİ AHİT VE HİRİSTİYANLIĞIN BAŞLANGIÇLARI 52

BÖLÜM III. Patristik Çağ, 2'nci — 5'inci Yüzyıllar 61

1. KİLİSENİN YUNAN BABALARI 64
2. KİLİSENİN LATİN BABALARI 69
3. HİRİSTİYAN ŞİİR, SANAT VE MÜZİĞİN BAŞLANGIÇLARI 76

BÖLÜM IV. Bizans Uygarlığı 83

1. BİZANS UYGARLIĞININ DOĞASI 83
2. KİLİSE VE İLİM 86
3. YAZIN, SANAT, MÜZİK 95
4. BİZANS'IN ETKİSİ 108

BÖLÜM V. İslam Uygarlığı 110

1. İSLAM'IN DOĞASI 110
2. EĞİTİM, YASA, FELSEFE, VE BİLİM 121
3. YAZIN, SANAT, VE MÜZİK 136
4. İSLAM VE BATI 140

BÖLÜM VI. Latin Batı, 5'inci — 10'uncu Yüzyıllar 142

1. KLASİKLERİN BATIDA SAKLANMASI 143
2. KLASİKSEL VE PATRİSTİK İLMİN İLETİCİLERİ 145
3. ŞİİR VE TARİH 156
4. SANAT VE MÜZİK 166

ANABÖLÜM İKİ: BATININ YENİDEN DİRİLİŞİ, 1000-1500

BÖLÜM VII. *İlim (I)* 175

1. YENİ BİR YAŞAMA DÜRTÜ 175
2. BİLİM VE UYGULAYIM BİLİM 180
3. ANSELM'DEN FICINO'YA FELSEFE 194

BÖLÜM VIII. *İlim (II)* 210

1. ORTAÇAĞ POLİTİK VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCESİNİN ARKATASARLARI 210
2. ANA POLİTİK VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCE AKIMLARI, 1000-1500 217
3. ORTAÇAĞ OKULLARI 234
4. ÜNİVERSİTELERİN DOĞUŞU 241

BÖLÜM IX. *Yazın (I)* 249

1. EPİK GELENEĞİ 250
2. LİRİK ŞİİR 255
3. ŞOVALYE ROMANSI 265

BÖLÜM X. *Yazın (II)* 275

1. TİYATRO 275
2. FABLİAUX VE NOVELLE 278
3. TARİH, YAŞAM ÖYKÜSÜ VE VAAZLAR 281
4. SİMGESEL YAZIN 288

BÖLÜM XI. *Sanat ve Müzik* 294

1. ROMANESK SANAT 295
2. GOTİK SANAT 299
3. İTALYA'DA YENİLİK 308
4. MÜZİK 313

BÖLÜM XII. *Temelde Yatan Tutumlar* 320

1. GİZEMCİLERİN YOLU 320
2. HÜMANİSTLERİN İLGİLERİ 329

Sonsöz 337

1. YÜZYILDAN YÜZYILA ORTA ÇAĞLAR 337
2. ORTA ÇAĞLARDAN MODERN ZAMANLARA GEÇİŞ 342

Notlar 347

KISA BİR SÖZLÜK 387

Dizin 395

Çizimler

1. *Bazilika* **80**
2. *Roma Ve Bizans Tonoz Biçimleri* **101-103**
3. *Geç Bizans Tonoz Biçimleri* **105**
4. *Romanesk Zemin Tasarları* **296**
5. *Romanesk Kilisenin Enine Kesiti, On İkinci Yüzyıl* **296**
6. *Ortaçağ Tonozlamacılığının Evrimi* **300**
7. *Gotik Katedralin Yapısal Çerçevesi, On Üçüncü Yüzyıl* **302**
8. *Gotik Tonozlar, On Üçüncü Yüzyıl* **303**
9. *Chartres Katedralinin Zemin Tasarı* **304**

ANABÖLÜM BİR

Doğunun Üstünlüğü

Ortaçağ Hıristiyanlığının Klasiksel Temelleri

1. YUNAN-ROMA DÜNYASINDA GELENEKSEL DİN
2. FELSEFENİN ETKİSİ
3. GİZEM DİNLERİ

TOPLUMBİLİMCİLER genellikle Tufan ve Fijiler ile başlarlar; tarih yazarları ise Yunanlılar ile. “Tarihçilerin sımarık çocukları” denilen bu insanlara dünya tarihinde verilen yer çoğu kez gereğinden öte başat olabilir; ama ortaçağ ekininin öyküsündeki rolleri temeldir. Gerçekten de, günümüzdeki görüşler yalnızca modern zamanları Orta Çağlara daha yakından bağlamakla kalmaz, ama, öteki uçta, ortaçağ uygarlığını geç antikçağın uzun bir bölümü yaparlar. Bu görüşte Rönesanstan çok önce kendilerini eskilerin dünyasının bir parçası olarak düşünen ortaçağ insanların hesaplarına geri dönüş gibi birşey vardır. İsa’nın ve Aziz Paul’un günlerindeki Yahudi Filon’dan on beşinci yüzyıldaki Pico della Mirandola’ya dek genellikle Yunan felsefecilerinin — ve hepsinden önce Platon’un — ilk esinlerini Musa’dan ve İbrani peygamberlerinden almış olduklarına inanılırdı. Ortaçağ insanları böylece tarihin çeşitli akıntıları arasındaki örgensel ilişkinin derin bir bilincini taşıyorlardı, gerçi zamandizinleri genellikle karışık olsa da, ve, Disraeli’nin karısı gibi, hiçbir zaman “kimin, Yunanların mı yoksa Romalıların mı, önce geldiğini” anımsıyamamış olsalar da.

Yunan ve Roma uygarlıkları ortaçağ ekinini pek çok yolda etkilediler — din ve felsefede, tüze ve hükümette, toplumsal alışkanlıklarda, sanat ve uygulayimbilimde, bilim ve eğitimde, dil ve yazında, ve müzikte. Din ve felsefe alanındadır ki antikçağ ve Orta Çağlar arasındaki bağıntılar en derindir ve ortaçağ düşünürlerinin Yunanlı ve Romalı atalarına borçları en büyüktür. İlgi burada antikçağın dinsel ve felsefi deneyiminde çilecilik, gizemcilik ve tektanrıcılığın gelişiminin uzun öyküsü üzerinde odaklanır. Böylece, klasiksel ekinin varsıllığından kendileriyle ilgili görünen parçaları kullanmış olan ortaçağ insanları gibi, yazar da, bu noktada, bütün Yunan-Roma kalıtından yalnızca ortaçağ din ve felsefesini etkilemiş olan parçayı seçmiştir. Daha sonra, ortaçağ uygarlığı üzerindeki başka birçok Yunan ve Roma etkisini tartışmak için sık sık fırsat bulacaktır. Ortaçağ yüzyıllarının insanları Yunan ve Roma ekininin uzun bir evriminin kalıtlarıydılar — bir ekin ki birçok ortak öğeye karşın Homeros ve St. Augustine arasındaki on bir yüzyıl boyunca büyük ölçüde

değiştirdi. Din ve felsefe alanlarında, aşağı yukarı başka her ekin dalında olduğu gibi, Roma uygarlığının tarihi yaklaşık İÖ 300'den sonra Yunan ekininin tarihi ile kaynaşmaya başladı; bu yüzden Yunan-Roma uygarlığının öyküsünü tek bir gelişim olarak irdelemeyi aklamak güç değildir.

1. YUNAN-ROMA DÜNYASINDA GELENEKSEL DİN

YUNAN VE ROMA dini bağımsız olarak doğa güçlerinin bu güçleri insanın iyiliği için işletmeye çalışma yöntemlerini de içeren yalın yorumlarıyla başladı. İlkel insanların düşünceleri genel olarak doğal bir nedensellik anlayışından yoksundur. Hiçbir doğa yasası yoktur, yalnızca ne oldukları önceden kestirilemez güçler vardır. Bu güçler ağaçlarda, kaynaklarda, taşlarda ve hayvanlardadır; her yeredirler, ve insanlar gibidirler. Eğer bir ilkel insan karanlıkta başını bir ağaca çarparsa, der ki: "Bu ağaç bana zarar vermek istedi. Yatıştırılması gerek." Böylece dualarla ve tılsımlı sözlerle, süt ya da şarabın yere dökülmesi ya da bir çöreğin ya da bir hayvanın yakılması gibi belli edimlerin yerine getirilmesiyle, ve tabular (başka edimlerden kaçınma) yoluyla tüm şeylerde yaşayan tinlerin insana karşı değil ama insan için çalışmaları sağlanabilirdi. Burada, birbirleriyle yakın bir ilişki içinde, din, sanat ve müziğin başlangıçları vardır. İlkel insanın bu tutum ve deneyimleri mantıktan daha eskidir, ve giderek oldukça uygarlaşmış insanlarda bile sık sık mantıktan güçlü kalırlar.

Tüm ilkel halklar arasında, bir tanrılar kalabalığı içeren engin bir çoktanrıcılık gelişmiştir, ve sayıları öylesine yüksektir ki, eskiler sık sık tanrıların insanlardan daha çok olduğunu söylerlerdi. Zamanın geçişiyle bu doğa güçlerine kişilikler verildi ve haklarında öyküler doğdu. Daha sonraları, kimi tanrılar ötekilerden daha önemli olmaya başladılar ve Olimpos'un büyük tanrılarının başı olarak Zeus ya da Jupiter ile bir tanrısal güçler hiyerarşisi gelişti. Ocakların ve tarlaların aile tanrılarının ve kent-devleti tanrılarının yanına, Büyük İskender egemene tapınma kültürünü ekledi, ve bu kült Helenistik devletlerde ve daha da sonra Roma İmparatorluğunda sürdürüldü. Hem bu yüksek tanrılar hem de sayısız daha küçük tin insanlara üstündürler, tinsel ya da ahlaksal niteliklerde değil, ama yalnızca dışsal beceri, güç, güzellik ya da ölümsüzlükte. Daha sonraki din ve felsefelerde olduğu gibi, bireyin ahlaksal bir güç ile içsel ya da tinsel hiçbir ilişkisi yoktu; bu bir tür sözleşme ilişkisiydi, ve her tanrıya ya da tine ancak hakkı kadarı sunulurdu. Tüm ilkel halklara ortak böyle bir din gizemciliğin karanlık yan-yolları konusunda çok az şey biliyordu. Eğer insanlar kendilerini bu ocak, tarla ve pazar-yeri tanrılarına yükümlülüklerinden kurtarmışlarsa, tanrılar tarafından gözetilir, ya da hiç olmazsa rahatsız edilmezlerdi.

Hristiyanlığın kavgası Olimpos'ta yaşayan büyük tanrılara, ya da, erken Almanlar arasında, Walhalla'ya, ya da Zeus ve Apollon'a, Odin ve Thor'a karşı olmak-tan çok, daha küçük tanrılarının bu geniş kalabalığına karşıydı — bir kavga ki sonunda yitiren yan kilise oldu. Çünkü erken Hristiyan misyonerler çok geçmeden halkların belirli durumlarda yardım etmeleri beklenen bu tinlere inançlarının öylesine derinlere kök saldığını buldular ki, bunun yerini almak üzere erkenden azizler kültürünü ve kalınlar kültürünü geliştirdiler. "Anımsa," diyordu Papa Büyük Gregory, "Hristiyanlık ile uyumlu kılınabilecek hiçbir geleneksel inanca ya da hiçbir dinsel dav-

ranışa karışmamalısn.” Kilisenin tanrıbilimcileri hiçbir zaman bu azizlere insan ve Tanrısı arasındaki araçların rolü dışında herhangi bir rol vermediler; ama kitleler böyle ince ayrımlar yapmadılar, yeni inancın kahramanlarını yürekten kucaklayarak onlara tanrılar olarak tapındılar.¹

Klasiksel antikçağın ortalama insanının yaşam görüşü bu dünyaya sınırlıydı. Bu dünyayı kabul ederdi ve gelecek bir yaşam için verilen sözlere büyük ölçüde ilgisizdi. Duyuncun, bir günah ve kusur duygusunun, ve gelecek bir yaşam için herhangi bir büyük özlemin gelişimi ağır ağır yer aldı. Ailenin ve devletin geleneksel dininin hiçbir kurucusu, hiçbir peygamberi, esinlendirici hiçbir önderi, hiçbir kutsal kitabı, hiçbir değişmez tanrıbilimi ya da ortodokslik kuralı, hiçbir dinsel kastı yoktu. Kapsamlı bir töreler bütünü üretmedi, ne de doğru yaşama gereksinimi üzerine herhangi bir vurgu getirdi. Büyük ölçüde tapınma biçimleri ve dışsal tapınma edimleri ile ilgilenirdi. Tanrılarla barış gereksinimi bir tür dinsel yasalıcılığın doğmasına yol açtı. Yalnızca Dionisius, Orfeus ve Demeter kültleri ile bağıntılı küçük dinsel akımlarda ahlaksal arılık için ve tanrı ile birleşme için gizemsel bir isteğin belirtileri vardı. Dinin biçimsel ve yasal yanı putperestlik ile denmek istenen şeydir. Ailenin ve devletin eski geleneksel dini, en azından kitleler arasında, yüzyıllar boyunca, giderek 15. yüzyılda Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra bile sürdü. St. Benedicte altıncı yüzyılda kendi büyük manastır düzeninin ana evi olacak olan yapıyı kurmak için Monte Cassino’da tepeye tırmandığı zaman, tüm köy sakinlerinin Apollon için oruç tuttuklarını öğrendi ve gözüne [John] Keats’ın Yunan vazosunda gördüğüne benzer bir sahne çarptı. Eski kültürlerin sürmesi tüm insanların dinsel sorunlardaki doğal tutuculuklarına ve iyiden iyiye yerleşmiş alışkanlıklarda görülen süreduruma bağlıydı. Eski kültürler geçmişin şanını anımsatıyorlardı, ayin çekiciydi, ve devlet tapınması sanat, yazın ve müziğin anasıydı, ve herşey sıkı sıkıya onlarla bağlanmıştı.

Yüzyılların geçişiyle bu geleneksel dinsel düşünce ve kılığın ozan, sanatçı ve felsefeciler tarafından, ve gizem kültürlerinin sürekli gelişimleri tarafından değiştirildi. Örneğin yazarlar ve sanatçılar evrende ahlaksal bir düzenin yaratıcısı ve sürdürücüsü olarak Zeus kavramını yarattılar ve tanrıları törel ideallerle bağladılar. Bu sanat ve yazın akımlarının, felsefenin ve gizem dinlerinin etkisiyle eski geleneksel putperestliğin üstü örtüldü, ama hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmadı. Eski kültürler tektanrı bir din görüşüne ulaşmaya çalışan belli sınıflara doyum vermeyi başaramadılar; ahlak sorunlarına çok az önem verdiklerinden yetersizdiler; sonraki bir yaşam sorununa çok az ilgi gösteriyor ve pekçok bireyin yüreklerine dokunmayı ya da kafalarını doyurmayı başaramıyorlardı. Dinsel düşünme çok sayıda düzlemde birden varolmaya başladı, ve Yunan ve geç Roma dinlerinin öyküsü, yaklaşık olarak İÖ 600’den sonra, bir tür çokseslilik içinde ilerliyor olarak görülmelidir. Yeni eskinin yanısıra gelmekte, ama eski yitmemektedir.

2. FELSEFENİN ETKİSİ

YUNAN felsefesinin Orta Çağlara kalıtı olağanüstüydü, ve Yunan bilim, sanat ve yazınının Batının büyük bölümünde unutulmuş olduğu yüzyıllar boyunca, Yunan

felsefecilerinin ve onların Romalı yorumcularının çalışmaları Hristiyan tanrıbilimin ve tüm ortaçağ okullarındaki ilmin temelini oluşturdu.

Yunan ve Roma felsefesi, klasiksel ekinin geri kalanı gibi, uzun bir evrimden geçti; Miletuslu Thales ve Pisagoras'tan St. Augustine ve Boethius'a dek öyküsü insanın ansal serüvenler tarihinde tek başına en büyük bölüm olarak durur. Felsefe ve bilim Yunanlılar arasında Homeros'tan iki yüzyıldan uzun bir süre sonra yaklaşık olarak İÖ 600 yıllarında birlikte başladılar. Şeylerin doğasını açıklamak için dinden ayrı bir yaklaşım olarak birlikte doğdular. Miletuslu Thales gökbilim, fizik ve matematikle ilgilenen ve insan ve evreni salt düzeneksel ve ussal çizgilerde açıklamaya çalışan bir dizi düşünür arasında ilkiydi. Thales "Herşey sudan gelir ve herşey suya geri döner" diyordu. Evren başlıca havanın süreçleri temelinde açıklanır. Eski düşünceleri gözardı ederek, bu düşünürler dine düşman olmaktan çok ilgisizdiler. Evreni çiftçiye, nalbanta ve denizciye tanıdık gelen süreçlerde açıklıyorlardı. Özellikle uygulamaya yönelik sorunlarda çok başarılıydılar; örneğin Thales daha sonra (yanlış olarak) bir ay tutulmasını önceden bildirmiş olmakla, ve Mısır'dan arazi ölçüm yöntemlerini getirmiş ve geometriyi kurmuş olmakla ün kazandı. Anaximander büyük olasılıkla güneş saatini buldu. Gündelik sorunlarla uğraşılıyor olmalarına karşın, felsefenin temel sorularını getiren ilk düşünürler onlardı: Son gözümlemeye, olgusal olan, var olan, nedir? Varlığın karakteri nedir?

Bu Miletus okulu yalnızca genel olarak Batı felsefesinin değil ama, daha özel olarak, bu felsefenin az çok düzenekçi bakış açısına bağlı kalan bir akımının da kurucusu oldu. Bu düzenekçi akım yeterli anlatımını ilkin Platon'un daha yaşlı bir çağdaşı olan ve tüm olgusal dünyayı atomlara ve bir boşluğa indirgeyen Demokritos'un felsefesinde buldu. Onda modern anlamda felsefi özdekçiliğin ilk açık bildirimini görürüz. Tüm olgusalı nicel ayrıma indirgemesi en sonunda modern bilimsel yasa kavramı açısından özel önemde bir olay olarak matematiğin görüngülerin irdelenişine uygulanmasını olanaklı kıldı. Demokritos'un bu kuramları daha sonra Epikürcü okul tarafından sürdürüldü ve Lukretius'un İÖ 55'teki görkemli felsefi şiiri *De Rerum Natura*'nın temelini oluşturdu. Eski felsefedeki bu düzenekçi akımın, tüm önemine karşın, on altıncı yüzyıla dek düşünce üzerinde hiçbir büyük etkisi olmadı.

Thales'in ve izleyicilerinin çalışmalarıyla çağdaş olarak Pisagoras'ın çalışmalarını buluruz. Pisagoras büyük bir törel ve dinsel felsefe akımının kurucusuydu, ve temel olarak bu akımdandır ki Orta Çağların Yahudi, Hristiyan ve İslam felsefeleri doğdu. Ernst Barker bir zamanlar şöyle demişti: "Orta Çağlar Platon ile başlar"; ama şöyle dese daha iyi olurdu: "Orta Çağlar Pisagoras ile başlar." Pisagoras Thales'in ve izleyicilerinin felsefesinin doğuş yeri olan İyonya'da büyüdü, ve dönemin en iyi biliminde, matematik, fizik, gökbilim, müzik ve tıpta geniş kapsamlı bir eğitim gördü. Bu çalışmalardan insandan ayrı, biçimde eksiksiz ve uyumlu, ve düzen ve türe ilkelerini somutlaştıran büyük bir dünya düzeni tasarımı geliştirdi. İnsan için bu dünya düzeni ile uyuşan bir yaşam yolunu bulmak Yunan idealist felsefecilerinin işiydi. Yunanlıların matematik, fizik ve gökbilimdeki erken başarıları Pisagoras'tan Plotinus'a Yunan idealizminin gelişiminde belirleyici öğedir.

İyonya biliminin etkisinin yanı sıra, Pisagoras yine erken bir yaşta çileci ve gi-

zemci bir Yunan dinsel devimi olan Orfeusçuluktan da etkilendi. Orfeusçuluk ruhun (yaşam-soluğu) bedende hapsedildiğini, “bedenin ruhun mezarı” ve bu yaşamın bundan sonraki yaşam için bir hazırlık olduğunu savunuyordu. Yaşamın amacı bir arınmalar süreci yoluyla yeniden-doğuş döngüsünden kurtulmaktır. Ruh ancak ölüm yoluyla kaçarak kökensel tanrısal öze yeniden katılabilir. Ama bu yeniden birleşmeyi geçici olarak ruhu bedensel hapisanesinden kurtaran ve tanrısal öz ile birliğe getiren dinsel bir gizem ya da tören yoluyla önceden yaşamak olanaklıdır. İnsanların yaşam dedikleri şey gerçekte ölümdür. Ruh tanrısal ve ölümsüzdür, ama atalarının, Titanların günahları nedeniyle insan daha önceki yüksek durumundan düşmüştür ve bir yeniden-doğuşlar dizisi yoluyla kurtarılmalıdır. Kahraman Orfeus ile gizemsel birleşme, onun tinini bedenselleştirmiş bir hayvanın yenilmesini de kapsamak üzere, arınmanın ve sonunda daha yüksek bir varoluş düzeyine geri dönüşün araçlarından biriydi. Gizeme kabul edilen birey tanrısal şeyleri bilme ayrıcalığına kavuşurdu. Kötü ruhlar ölümden sonra insanlarda ya da toprağın altındaki karanlıkta yaşarlar; iyi ruhlar, bir yeniden-doğuşlar dizisinden sonra, kutsal bir ülkeye giderler. Burada ruhun beden üzerindeki savaşı düşüncesi, bir zayıflık, günah ve kusur anlayışı, ve bir yandan bireyin örneğin et yemeden kaçınma gibi ahlaksal çabaları yoluyla ve öte yandan tanrısal bir kurtarıcı ile gizemsel birleşme yoluyla ölümsüzlük kazanma düşüncesi yatar. Hem kafayı hem de yüreği kurtarabilecek bir din buradaydı. Orfeusçuluk, çeşitli biçimlerinde, yalnızca Pisagorcuları esinlendirmekle kalmadı, ama Platon üzerinde, ve onun yoluyla Stoacılık, Yeni-Platonizm ve erken Hıristiyan tanrıbilim üzerinde de derin bir etki yarattı — dizgeler ki, bunlarda bilgi bundan böyle doğa üzerinde bir güç isteği değil, ama ruhun iyiliği ile özdeşleştirilmiş erdemli yaşam için bir araçtır.

Pisagoras kendi zamanındaki bilimi bildiği çeşitli dinsel akımların öğeleriyle birleştirdi ve ilkin kendisinin felsefe olarak, “bilgelik sevgisi” olarak adlandıracak olduğu şeyi yarattı. Güney İtalya’da dinsel bir düzen kurdu ve bunun temel dokusu olarak bir yanda bilim ve müzik incelemesi için, katı bir vazgeçme yaşamı için, ve öte yanda onda herşeyin yasa, oran, düzen ve uyum olduğu tanrısal bir dünya düzeninin düşünülmesi için inceden inceye geliştirilmiş kurallar koydu. Pisagoras’ın amacı ruhun bedenden kaçarak yapıcısına geri dönebilmesini sağlayacak bir yaşam yolu bulmaktır. Pisagoras da aralarında olmak üzere, Platon’dan önceki tüm Yunan felsefecilerinden elimize kendileri tarafından yazılmış çalışmaların geçmiş olduğundan emin olamayız, ve düşüncelerini onlar tarafından yazılmış oldukları sanılan parçalardan ve düşüncelerinin Platon, Aristoteles ve geç Yunan felsefecilerinin yazılarındaki betimlemelerinden yorumlamak zorundayız. Bu tür kaynaklardan Pisagorcuların bir metafizik ve bir törellik dizgesi içeren gelişmiş bir felsefi dizgelerinin olduğunu görebiliriz. Titreşen bir iple deneyler yaparak müzik gamının kulağa uyumlu gelen araklıklarının bir telin bir başkası ile belli oranlarına bağlı olduğunu ilk kez bulan Pisagoras’tı. Herşeyin bir müzik gamındaki tonlara karşılık düşen bir sayılar dizgesi içersinde açıklanabileceğini ve bu müzik gamının da kendi payına evrende önceden-varolan bir uyuma karşılık düştüğünü ileri süren tuhaf bir kuram geliştirdi. Bu sayı simgeciliğinin ortaçağ insanları üzerinde büyük etkisi oldu ve yüzyıllar boyunca törel ve bilimsel sorunları çözme girişimlerinde yaygın olarak

kullanıldı. Pisagoras'ta idealistik, gizemci ve çileci bir felsefenin başlangıcını görürüz ki, bu daha sonra Platon, Stoacılar ve Yeni-Platonistler tarafından geliştirilecek ve onlardan Yahudi ve Hristiyan düşüncesine geçecekti.

Miletuslu Thales (ö. ykış. İÖ 546) ve Pisagoras (ö. ykış. İÖ 497) ile Sokrates ve Platon (ö. İÖ 347) arasındaki yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca araya giren kuşaklar bilim ve törebilimin, ve halkın dinsel görüşlerinin karşıt önesürümlemlerini ve salt düzeneksel açıklamaları uyumlu kılmaya çalışmakla uğraşan bir dizi parlak Yunan düşünürü tanıdı. Felsefe bundan böyle eğitimin özeğine geçti ve Yunan ve Roma antikçağının tüm geç evreleri boyunca ve Orta Çağlar sırasında bu konumunu korudu. Evreni yaratmış ve sürdürmüş olan tek bir güç düşüncesi — ki Herakleitos ona *logos* dedi, Parmenides *Bir*, Anaxagoras ise *nous* ya da anlık adını verdi —, ve düzenli bir kozmoz düşüncesi Pisagoras ve Sokrates arasındaki düşünürlerin başlıca katkılarıydı. Ksenofanes'in yazdığı gibi: "Tek Tanrı vardır, Tanrı ve insanlar arasında en büyüğü; biçimde ölümlüler gibi değildir; her şeyi zahmet çekmeden yönetir; hiç devinmeden tek bir yerde kalır."

Pers savaşlarının yarattığı politik ve toplumsal altüst oluş, ve Atina ve Sparta arasında hemen arkasından gelen acılı bir iç kavgaya İÖ beşinci yüzyılda Yunan düşüncesinde bir tür ahlaksal anarşi yarattı. Her tür düşünce Atina'ya akıyordu. Eski ve yeni çatışma içindeydi, ve sonuç çoğu kez bir kuşkuculuk, kinizm ve yenilgi tiniydi. Eğitilmiş sınıflardan pekçok insan dünyayı açıklamaya yönelik tüm girişimleri yadsıyordu; ortodoks dinsel düşünceler zayıfladı, ve eski doğru ve eğri kavramları sorgulanır oldu. Bu dünyada, gezginci öğretmenler, Sofistler, gençlere diluzluğu ve söylev sanatlarını, zamanın demokratik kentlerinde başarıya götüren başlıca yollardan birini öğretiyorlardı. Sofistleri herşeyden önce onları sevmeyen Platon aracılığıyla tanırız. İçlerinden çoğu öğretilerinin vurgusunu temel bilim ya da törebilim ya da felsefe sorunları üzerine değil ama durumu kurtarabilme ve gerçekliğine bakılmaksızın herhangi bir bakış açısından uslamlamada bulunma sanatı üzerine getirmiş görünürler. Aristofanes sonuçta bir Sofiste hiçbirşeyin ne iyi ne de kötü olmadığını, ama düşünmenin onu öyle yaptığını söyler, ya da, Protagoras'ın sözlerinde olduğu gibi, "İnsan herşeyin ölçüsüdür" dedirtir; herşey görelidir. Hiçbir değer, hiçbir doğru ve eğri ölçünü yoktur, hiçbir nesnel gerçeklik ya da ahlak olamaz; tüm şeyler görelidir, tüm şeyler akıştadır. Kimi durumlarda Sofistler kurtuluş ve özgürlükten yana çıkarlardı. Aralarından çoğu felsefecilik taslamaz ve belki de uylasışmsal din ve ahlaka karşı ince bir küçümsemeyi yaratmaktan çok yansıtırlardı; ama çağlarının en soylu ruhunu, Sokrates'i (ö. İÖ 399) derinden öfkeliendirdiler ve onun yaşam boyu uğraşının ilk nedeni oldular.

"Aziz Sokrates, dua et bizim için," diye yazıyordu Erasmus on altıncı yüzyılda, ve sözleri tarihin bu olağanüstü öğretmen ve tinsel önder üzerine yargısı olarak kabul edilebilir. Felsefe tarihinde başka hiç kimse bu tarihin sürecini salt kendisi olmakla böylesine değiştirmiş değildir. Bir karışıklık, dağınıklık ve kinizm dünyasında, bir taş-yontucunun bu alçakgönüllü oğlu iyi yaşamın bir bilgisi için içten bir arayışa çıkmıştı. Kişisel olarak çirkin görünüşlü ve kılıksız olmasına karşı, olağanüstü bir bedensel ve ansal dinçlikle sıcağanlı bir insandı. İroni ve içtenlikle dolu, uyarıcı bir konuşmacıydı. Onu tanıyanlar ona taparlardı. Bir Sofist olarak başlamış görün-

mektedir, ama çok geçmeden onlardan koptu; Sofistler gibi, zamanının yaygın olarak benimsenen pekçok düşüncesini yadsır, ve iyi ve gerçek üzerine tüm sıradan kavramları sorgulardı. Ama Sofistlerin yapmacık kinizmlerini kabul etmedi. Çatışan görüşler arasında, özellikle törel sorunlar açısından, sağlam bir gerçeklik özü bulmaya çalıştı. Yöntemi çevresindekileri yakından sorgulama yöntemi, her zaman sözcüklerin tutarlı ve sağın bir kullanımları üzerinde ve kullanılan tüm kavramların durulaştırılması üzerinde diretirdi. Platon'un tüm özetlemeleri Sokrates'in temel tanımlarından geliştirildiler. İnsanın ilk gereksinimi ruhuna özen göstermektir, ve Sokrates ruhu bütün anlık ve ahlaksal kişilik olarak, insanın tüm eylemlerinden sorumlu etmen olarak tanımladı. Sokrates'ten sonra onun ruh anlayışı ve ruhun gelişiminin yaşamdaki en önemli şey olduğu yolundaki kanısı felsefede özeysel oldu. Sokrates'in ruh üzerine öğretisi düşünce tarihindeki büyük değişimlerden biri olarak durmaktadır ve Hıristiyanlık için yolun hazırlanmasında Yunan felsefesindeki en önemli gelişimdir.

Ruhun gelişimine ilgisinin yanı sıra, Sokrates evrenin anlamlı ve ahlaksal güçler tarafından yönetildiğini de öğretti. Bu iyi dünya düzenine ilişkin birşeyler ruh tarafından bilinebilir, ama gene de ruh için başlıca kılavuz törel eylemin sağlam ilkelerinin bir bilgisi olacaktır. Erdem iynin bilinmesinde yatar, ve görünürde Sokrates'in "bilgi" ile demek istediği şey tam kavrayıştı. Doğru davranmak için ilkin doğru olan bilinmelidir; tüm kötülük bilgisizliğe bağlıdır. Sokrates, gerçi hiçbir yazı bırakmamış olsa da, Yunan düşüncesinde bir devrim başardı. Bilimsel sorunlardan törel ve metafiziksel sorunlara döndü. Onun zamanından önce, felsefe başlıca tüm şeylerin kökenleriyle ilgilenirdi. Sokrates felsefeyi geriye çevirdi, ve onu uğruna dünyanın varolduğu ereği aramaya çağırdı; olgulardan değerlere döndü. Öğretisinin sonucu Yunan felsefesinin daha sonraki dizgelerinin şeylerin doğalarını bundan böyle yalın özdeklerde değil ama tüm şeylerin özlem duydukları son bir eksiksizlikte aramaya başlamaları oldu. Bilim üzerindeki etki, uzun erimde, yıkıcıydı. Olgu dünyası arkatasara çekilmeye başladı ve sonunda Yunan kafası kendi yaratılarından büyülenir oldu.

Sokrates'in ahlaksal öğretisi kendi içinde bütündür; ve eski Yunan ekinindeki "Kendini bil" ilkesi ile özdeşdir; eski dinsel inançlardan herhangi bir destek gereksiniminde değildir. Sokrates'in iyi ve kötü arasındaki ayrımı dolaysızca bilinen bir ayırmadır; hiçbir doğaüstü onay gerekli değildir. Anlatıldığına göre Sokrates bir Doğu Hintli ile karşılaşmış ve ona insan yaşamını anlamaya çalıştığını söylemiş, ve Hintlinin yanıtı insanın Tanrısı bilmeksizin kendini bilemeyeceği olmuştur. Bu öykü Sokrates'in ardıllarından kimilerinin usta tarafından doğru ve eğri üzerine istenen kavrayışın evreni ve büyük bir ahlak düzenini yaratmış ve sürdürmüş olan bir enson güç üzerine kavrayıştan ayırlamayacağını bilincinde olduklarını gösteriyor olabilir.

Aristoteles'in bir kesinlik tonu taşıyan sözlerine göre Sokrates başlıca bir törellik öğretmeni, "şeylerin genel doğalarıyla ilgilenmezdi," ve Platon'un metafizikinden Platon'un kendisi sorumluydu. Her ne olursa olsun, Sokrates'in öncü öğrencisi olarak Platon ustanın düşünceleri için başlıca kaynağıdır. Platon'un (ö. İÖ 347) kendisi bize dek ulaşan yapıtları yoluyla iyi bilebildiğimiz ilk felsefecidir. İyi durumda bir Atinalı aileden geliyordu, çok iyi eğitim gördü, ve erkenden Sokrates'in

güçlü etkisinin altına girdi. Sokrates ölümle cezalandırıldığı zaman yirmi sekiz yaşındaydı; kırk yaşındayken bir okul, tüm üniversitelerin dayandığından daha uzun bir süre ayakta kalarak İÖ 387'den İÖ 529'a dek süren "Akademi"yi kurdu.

Kendisinden önceki Yunanlı felsefecilerin düşünceleri üzerinde çalışmış olan Platon'un düşünsel ilgi alanı genişti. Thales'ten ve Miletus Okulundan matematik, fizik ve gökbilime olan ilgisini türetti, Herakleitos'tan tüm duyulur şeylerin geçiciliğine inancını aldı. Parmenides'ten ilksiz-sonsuz varlık görüşü, Anaxagoras'tan tüm şeylerin devindirici nedenlerinin Anlık olduğu düşüncesi geldi. Pisagorculardan ruhun doğası ve yazgısı üzerine düşüncelerini, evrendeki düzene ve duyularımızı aşan ilksiz-sonsuz bir gerçekliğe inancını, ve kuşkuculuk ve gizemciliğinin bir bölümünü aldı. Öncellerinden kalıt aldığı tüm bu görüşler Sokrates'in öğretisinin ışığında dönüştürülüp yeniden düzenlendi.

Platon felsefenin büyük sorunlarının ana çizgilerini formüle etti, bir metafizik, ve bunun üzerine temellendirilmiş bir ruhbilim, bir törebilim, bir eğitim kuramı, bir estetik dizgesi ve bir politik felsefe geliştirdi. Dizgesinde boşluklar bıraktı; getirdiği büyük metafiziksel sorunların kimilerinin son çözümlerini bulmak çoğu kez güçtür, ve sık sık kendisi ile çelişir. Gene de, felsefesi tanrısal olarak yapılan ve yönetilen bir evrene ilişkin tanrıtanırcı bir felsefenin ilk kapsamlı işlenişidir. Platon'un temel öğretisi bir ilksiz-sonsuz olgusalıklar ülkesinin, duyularımızın algıladığı dünyadan bütünüyle ayrı bir Biçimler ya da İdealar dünyasının varolduğunu savunur. Bu Biçimler örgensel ve uyumlu bir yapıyı, gerçek varlığın dünyasını oluştururlar. Tüm bu ayrı Biçimlerin üstünde İyinin en yüksek Biçimi, olgusalığın ilk ilkesi durur. İyinin bu Biçimi Yahudi-Hristiyan anlamdaki İyi değildir, çünkü İyinin Biçimi tüm başka Biçimleri içermez. Platon böylece Eski Ahit'in tektanrıcı anlayışına yaklaştı, ama hiçbir zaman ona ulaşamadı. *Timaues*'ta Tanrısal Gücü bir tür Üçlülük olarak üç yanda gösterir: ilkin, Tanrısal Usta, sonra Biçimler ya da İdealar, ve son olarak Dünya Tini, ya da Tanrısal Ustanın atadığı bir aracı. Hristiyan tanrıbilimciler daha sonraki bir dönemde bunu yararlı bulacaklardı.²

İnsanların görebildiğimiz ve bilebildiğimiz her şeyin arkasında yatan ilksiz-sonsuz Biçimlere ilişkin olarak taşıdıkları kavramlar bu tinsel olgusalıkların yalnızca zayıf eşlemleridir. Ama insanların bu Biçimleri bilebilmeleri ruhun Biçimleri bedene girmeden önce tanımış olmasına ve bu dünyada onlardan pay alan şeylerin duyular yoluyla algılanmasıyla Biçimlerin onlara anımsatılmaları olgusuna bağlıdır. Duyuların dünyası bir akış dünyasıdır; yalnızca yarı-gerçektir. Şeyler ve olaylar bu dünyanın arkasında ve ötesinde yatan büyük gerçekliklerin simgelerinden başka bir şey değildirler. Uygun bir disiplinden geçmeye istekli bir insan Türenin kendisini ve Güzelliğin kendisini, bu dünyada hiçbir şeyin olmadığı denli gerçek olan gerçeklikleri kavramayı başarabilir. İnsan ancak bu bütünüyle özdeksel-olmayan ve değişmeyen olgusalıkların bilgisini kazanabilir; tüm geri kalanı duyum ve sanıdan başka bir şey değildir. İnsan yaşamının amacı insanın devlet ve yaşamına, mikrokozmozda, evrende, makrokozmozda varolan ahlaksal düzen ve amaçtan bir şeyler getirmektir. İnsanın en yüksek yetisi tam olarak eğitilmesi gereken ustur, ama us yaşamı yetersizdir: O yalnızca insana tüm zamanı ve tüm varoluşu gözleme yolunu açan dinsel bir deneyime götüren bir basamaktır.³

Platon'un temel konumu tanrısal olarak yönetilen bir evrene dinsel bir inanç edimi üzerine dayalıdır. Bu, gördüğümüz gibi, tüm varoluş üzerine tektanrıcılığa yaklaşan bir anlayıştır; gizemsel olan bir yaşam görüşüdür, çünkü Platon insanlara kendilerini tanrısal güçlerle özdeşleştirmek için yardım etmeyi ister. Bir felsefe ya da bir din yalnızca tanrısal bir varlık ya da güç için saygı ve bağlılık ya da giderek sevgi tarafından esinlendirildiği zaman, gizemsel değildir. Ama, bu duygulara ek olarak, iç bir yetersizlik duygusu ve tanrısal ile bir birleşme ve kaynaşma isteği olduğu zaman, gizemsel olur.⁴ Platon'un yaşam görüşü ussal-üstüdür, çünkü amacı algının ve usun ötesindeki bir bilgiye ulaşmaktır.* Onun eğitim dizgesi bir insanın nasıl uzun ve güç bir fiziksel ve anlık disiplin yolu boyunca çaba harcayarak gizemsel yükseklikleri amaçlayabileceğini gösterir. Platon'un ki o denli de biraz çileci bir yaşam görüşüdür. Bu dünyanın sevinçleri geçici ve aldatıcıdır. Ve Platon insanların bir kerelik hazı ya da güç ve gönenç peşinde koşmayı gerçek mutlulukla karıştırmalarına başkaldırır. Felsefe insanları yanlış ve sığ yargılardan kurtarabilir, ve onlara talihin getirdiği iyiliklerinin çok az değeri olduğunu göstererek ruhta bir bölünmeden kaçınmayı öğretebilir; beden iyilikleri daha değerlidir, ama ruhun iyilikleri en değerli olanlardır. En tam yaşamın yolu o denli de bir vazgeçme yoludur.

Son olarak, Platon'un yaşam görüşü bundan böyle sık sık klasiksel Yunanlılar ile birleştirdiğimiz insan-özel görüş değildir. Onunki öyle bir yaşam görüşüdür ki, eğer Tanrıda olmasa bile, en azından özdeksel-olmayan ve tinsel bir dünyada özeleştirilmiştir, ve zamanın ve uzayın ölçüsü insan ya da bu dünya değil ama bengiliktir. Platon için yaşam yalnızca ikincil olarak bu dünyadaki bir olaylar dizisidir; onun için yaşam birincil olarak bengilikte bir serüven olmuştur.

Platon'un felsefesinin zayıflığı Yunan felsefesinin çoğunun zayıflığı gibiydi. Örnekler ve parlak andırımlar ile gerçek uslamlama arasında bir ayırım yapmaz. Sık sık somut gözlemden olduğu gibi sağın tanımdan da kopuk soyutlamalara düşer. Platon, daha sonraki birçok Hıristiyan tanrıbilimci gibi, zaman zaman gerçeğin derinliğinin soyutlamanın büyüklüğü ile orantılı olduğunu düşünüyor görünür. Yunanlılar matematikte, özellikle geometride dikkate değer ilerlemeler yaptılar, ve yanlış olarak evreni ve insanı açıklayan bir düşünce dizgesinin de eşit ölçüde kolayca kurulabileceğini sanıyorlardı. Böylece sürekli olarak hiç değişmeyen olgusalılığı, temel öğeleri, gerçeği, ahlaksal yasayı ve saltığı yakalamaya çalıştılar. Bu yüzden, Platon'un dizgesi sonlu dünya ile yeterince ilgilenmedi, ve insan ve dünya üzerine olgusal bilgileri genişletecek bir yöntemden yoksundu. Son olarak, felsefi dizgesi yalnızca tamamlanmamış ve sık sık bulanık olmakla kalmayıp aşırı ölçüde örtük olarak da görünür, ve bu eksiklikler ardıllarının, Yeni-Platonistlerin ve Kilise Babalarının çalışmalarında abartılacaklardı.

Ama Platon'un büyüklüğü bu sınırlamaların pek çoğunu aşmıştır. Tüm fel-

*[Platon'un duyuusal algının üzerine ulaşmak istediği doğrudur, ama usun üzerine yükselme amacı Platon'a genellikle yüklenen bir görüş değildir. Bu konuda okura Platon'un kendi diyaloglarına ya da Copleston'un *Felsefe Tarihi*'nde 'Platon' bölümüne başvurması salık verilir. Platon için ussal düşünce — cytişim — tüm halkal gizemciliğin, öte-yancılığın, sezgiciliğin, imgeciliğin ötesinde Gerçeği kavramanın, İyiyi ve Doğruyu bilmenin aracıdır. Ayrıca, çilecilik Erdeme ilgisiz, aslında erdemsiz bir ruh durumudur: Platon'un insan için kaygısı onun Hazzı için değil ama Mutluluğu içindir. Antik insan, tıpkı antik Kent gibi, mutlu değildi. — A.Y.]

sefeciler arasında eşsiz olan üstün yazınsal biçemi, Milton'un deyimiyle, çalışmasına "yaşam ötesinde bir yaşam" verir. Büyük dizgesi aşılamayacak denli kapsamlıdır ve insanın yazgısı üzerine dengi ancak kimi en büyük Yahudi peygamberlerinde ve Nazaretli İsa'da bulunabilecek bir açıklama sunar. Olağanüstü etkisi usa-karşı olmasa da ussal-üstü olan bir gizemcilikten, ve tektanrıcılık ve ılımlı bir çilecilikten geliyordu. İnsanlar özellikle onun gerçek dünyamıza bir yolculuk olarak insan yaşamı anlayışıyla ilgileniyorlardı. Başlıca Pisagoras'tan gelmiş olan bu son akım Stoacılar ve Yeni-Platonistler tarafından sürdürüldü ve bu kaynaklardan Hristiyanlığa girdi.

Platon'un Batı düşüncesinin bütün bir tarihi üzerindeki etkisini Whitehead'ın sözleri gösterir: "Bütün Batı felsefi geleneği üzerine en güvenilir genel nitelendirme onun Platon'a bir dizi dipnottan oluştuğudur."⁵ Orta Çağlar boyunca yalnızca "*Timaeus*," Platon'un diyaloglarından en bulanığı, Latince çeviride bulunabiliyordu; gene de, Cicero üzerindeki ve Kilise Babaları üzerindeki etkisi yoluyla, Platon'un dizgesi birinci yüzyıldan başlayarak Aristoteles'in etkisinin de onun etkisinin yanı sıra yerini aldığı on ikinci yüzyıla dek Hristiyan Kilisenin bütün tanrıbilimine egemen oldu. Bunun ötesinde, Platon'un düşünceleri öylesine çeşitli ve öylesine doğrulanabilirler ve tüm Batı düşüncesinin içine öylesine işlemişlerdi ki, birçok konuda, herhangi bir biçimde düşünmek Platon'un terimlerinde düşünmek demektir. Emerson bir keresinde bir Vermont çiftçisine okuması için Platon'un *Devlet*'ini vermiş, ve daha sonra çiftçiden "Bu kitapta benim düşüncelerimden çoğu var" yanıtını almıştı.

Platon'un felsefesi Aristoteles'in (ö. iÖ 322) felsefesi tarafından yerinden edilmesine de büyük ölçüde değiştirildi. Aristoteles'in babası Makedonyalı Filip'in doktoruydu, ve daha sonra Aristoteles Büyük İskender'in öğretmeni oldu, gerçi bu ilişki öğretmen gibi öğrenci üzerinde de çok az etkili olmuş görüne de. Aristoteles üzerindeki en erken etki İyonya bilimsel düşüncesinin etkisiydi. Düşünce etkinliğine bir yaşambilimci olarak başladı; Platon'unkinden ayrı bir başlangıcı olduğunu anımsamak önemlidir. On sekiz yaşında o sıralar altmışında olan Platon'un bir öğrencisi oldu ve Platon'un yirmi yıl sonraki ölümüne dek Akademi'nin bir üyesi olarak kaldı.⁶ Jaeger Aristoteles'in düşüncesinin uzun bir gelişim sürecinden geçtiğini göstermiştir. Erken çalışmaları Platon'a karşı eleştirildiler; daha sonra kendi düşüncelerini Platon'un düşünceleri ile birleştirmeye çalıştı; ve bundan son olarak kendi felsefesini oluşturdu ki temelde yeniden-kurulmuş bir Platonizmdir. Metafizik (ki Aristoteles tarafından "ilk felsefe" olarak adlandırıldı), mantık, fizik (ki bunda oldukça gericiydi), anatomi ve fizyoloji (ki bunda ileri görüşlüydü), politika, törellik, diluzluğu ve yazın üzerine uzun bir incelemeler dizisi ile tanınır. Başka hiçbir insan bu denli çok bilgi dalına böylesine önemli katkılarda bulunmamıştır. Öyle görünmektedir ki, hiçbirşey merakını uyandırmayacak denli küçük ya da büyük değildi. İlgilerinin olağanüstü erimi, sınıflandırma için tutkusu, düzenliliği ve son olarak soruların çoğunun her iki yanını da görmesini sağlayan esinli sağduyusu felsefesine tarihte başka hiç kimsede görülmemeyen bir erim verir.

Belirgin olarak bilimsel bir kafa eğiliminde olan Aristoteles dikkatli ve nesnel araştırma yoluyla ortaya çıkarılmış ya da bulunabilecek olana büyük ilgi duyardı.

Bunda Platon'unkinden temelde ayrı bir yaklaşım içindeydi. Platon'un düşüncelerinden çoğunu kabul ederken, buna karşı onun ilksiz-sonsuz Biçimleri edimsel deneyimin şeylerinden köktenci ayırışına karşı çıktı. Aristoteles Platon'un Biçimlerine inanıyor, ama bu dünyada ve şeylerde varolduklarını ve onlardan ayrı olarak bağımsız hiçbir varoluşlarının olmadığını ileri sürüyordu. Özdek ve Biçim göreceli terimlerdir; yalnızca Tanrının özdekten ayrı olarak herhangi bir gerçek varoluşu vardır. Onları ayıran yalnızca insan düşüncesidir, ve Biçim ancak bireyselleri uzun uzadıya inceledikten sonra kavranır. Şeylerin amaçlılığı onlarla bağlıdır, gerçi bu amaçlılık aşkın bir ereğe yönelik olsa da.

Evreni oluşturan büyük varlık zincirinin temelinde arı özdek durur, gerçi onu bulduğumuz yolda özdek her zaman belli bir işlenmemiş biçimde olsa da. Arı özdekten yukarıya doğru ilk evrede özdek daha şimdiden biçim kazanmıştır ve bu evre ile dört temel öğede karşılaşılacaktır: toprak, hava, ateş ve su. Bilimin geleceği açısından bir talihsizlik olarak, Aristoteles Demokritos'un çağdaş özdek kuramını yadsıdı. Bu dört öğeden yukarıya doğru örgensel-olmayan yaşam düzeyleri içinden örgensel yaşama geçeriz. Örgenliklerde, en yalın bitkilerin bitkisel yaşamlarından duyum ve devime yetenekli hayvan ruhuna ve hayvan ruhundan insana, ussal varlığa ilerleriz, ve bu süreçte her adım yukarıya yönelik olan ve uğruna çabaladığı hedefi oluşturan bir dürtü tarafından yönetilir. Büyük varlık zincirinin doruğunda ilk neden vardır — özdeksiz arı biçim olan Tanrı. Kendisi devimsiz olarak, evrenin ilk devindiricisidir. Tanrı yaratılışın bütünü'nün bir iç zorunlukla ona doğru devindiği idealdir. Bu büyük zincirde herhangi bir basamakta duran her varoluş ya da olgusallık, kendi biçim ve özdeğinden oluşmuş olarak, kendi payına daha yüksek bir biçimin özdeği olur: Bir kerpiç çamura verilen biçimdir, ve kerpiç kendi payına duvarın biçimi için özdek, duvar tapınağın biçimi için özdek olur. Platon'un evreninde özdek dünyasından keskin olarak ayrılmış bir biçimler dünyası vardı, ve Platon'un bu iki dünyanın ilişkisi üzerine yeterli bir açıklaması yoktur. Aristoteles'in dünyasında en alttan en yükseğe biçimlerin içiçe geçmiş bir hiyerarşisi vardır.

Aristoteles'in büyük bir varlık zinciri düşüncesi on yedinci yüzyıla dek Batı düşüncesine egemen oldu. Bu düşünce Orta Çağların tanrıbilimi, felsefesi ve bilimi için olağanüstü önemdedir. Bu varlık hiyerarşisi üzerine ortaçağın ortak anlayışı olacak olan şey Yeni-Platonist Macrobius tarafından özetlendi. İS dördüncü yüzyılda şunları yazdı: "Yüce Tanrıdan anlık, ve anlıktan ruh doğduğu ve bu da kendi payına tüm sonraki şeyleri yarattığı ve tümünü yaşamla doldurduğu için, ve bu tek ışığa herşeyi aydınlattığı ve her birinde tıpkı tek bir yüzün bir dizi olarak yerleştirilmiş birçok aynada yansıtılabileceği gibi yansıtıldığı için; ve tüm şeyler sürekli bir ardışıklığı izledikleri, sırayla dizinin en altına doğru bozuldukları için, dikkatli gözlemci yüce Tanrıdan şeylerin en küçük zerreciklerine dek hiçbir kopukluk olmaksızın karşılıklı olarak bağlanmış parçaların bir ardışıklığını bulacaktır."⁷

Törellik anlayışında, Aristoteles öfke, kıskançlık, sevgi ve nefret gibi duyguların ve yeme ve içme gibi eylemlerin kendilerinde ne iyi ne de kötü oldukları görüşündeydi. Herhangi bir duygu ya da eylem aşırıya vardığında bir insanın ruhunun dengesini bozar. Bir insanın gereksindiği şey ölçüdür, yalnızca bastırma değil. Her zaman iki uç arasındaki orta yolda davran; "altın orta"yı izle; "hiçbirşeyde aşırıya kaçma."

Aristoteles'in felsefesinin her bir bölümünde bilimsel olgu, sağduyu ve bu dünya etkinliğinin yakından eşgüdümlü ve örgensel bir yapısı vardır. Onun metafiziği Platon'unkinden çok daha sıkı sıkıya örülüdür, ve bu dünya ve idealar dünyası daha çok bütünleşmiştir. Örneğin, Platon ruhu bedenden ayrılmış bir kendilik olarak görüyordu; ruhu üzerine bindiği atı denetleyen bir biniciye benzetir; Aristoteles'te ise ruh ve beden birleşmiştir; ruh bedenın tözünün edimselleşmesini sağlayan biçimdir ve beden olmaksızın ruh varolmayacaktır. Hem Platon hem de Aristoteles ruhun ölümsüz olduğuna inanıyorlardı, gerçi Aristoteles Platon'un kişisel bir ölümsüzlüğe inancını ve ardışık yeniden-doğuşlar düşüncesini yadsımış olsa da.

Aristoteles'in bir felsefe dizgesi vardı; Platon bir felsefenin yalnızca anahatlarını yaratmıştı. Bununla birlikte, Aristoteles'te kimi boşluklar vardır. Herşey sıkı sıkıya bağlı görünür; sonra, birdenbire, yapının bu dünyasal atmosferden yükseldiğini görür ve kendimizi tanrısal, ilksiz-sonsuz ve aşkın olan biçimlerle bir arı tinsel varlıklar dünyasında buluruz. Aristoteles Platon ile yirmi yıl boyunca yakın ilişkide bulundu. Genellikle aşkınsaldan kaçınmaya kararlı görünse de, eski öğretmenin etkisi her zaman oradadır. Bu dizgesinin onu götüreceği en uzak noktaya geldiği zaman okurun hazır olmadığı gizemsel karakterli eğretilmelere sığınması olgusu tarafından gösterilir; bu durum özellikle ruh ve İlk Devindirici ile ilgilendiği zaman kendini gösterir. Aristoteles, kendisine karşın, yüreğinde her zaman büyük ölçüde bir Platonist olarak kaldı. Bununla birlikte, bakış açısında Platon'dan çok daha az gizemci ve daha az çileci, ama tüm yaratışı Tanrıda özelelendirmesinde çok daha tektannıcıdır.

Platon'un felsefesi tıpkı büyük bir şiirin yaptığı gibi okurları büyüleyen ve zaman zaman hayrete düşüren bir biçimde sunulur. Aristoteles'in felsefesi ise elimizde bulunduğu biçimiyle aceleye getirilmiş notlar olarak ya da aşağı yukarı telgraflar gibi yazılmıştır ve zaman zaman düşüncelerinin yalnızca iskeletini verir, kimi zaman özlü deyişlerde ve parlak biçimlerde, ama arada bir yinelemelerle ya da yalnızca karışıklık içinde ilerler. Aristoteles'in özgün diyaloglarından kimilerini bilen Cicero onun "altın konuşma akışı"ndan söz eder. Ama Aristoteles'in elimizdeki yazıları öğrencileri için hazırlanmış kısa anahatlar olarak görünür.

Aristoteles İÖ 335'te "Lise"yi kurdu ve okul is 529'a dek Platon'un Akademisi ile birlikte çalıştı. Platon'un geç antikçağ üzerindeki ve on ikinci yüzyıla dek Orta Çağlar üzerindeki etkisi Aristoteles'inkinden daha büyüktü. Bu uzun dönemin büyük bir bölümü sırasında, Aristoteles'in tüm çalışmalarından yalnızca iki mantıksal incelemesi, her ikisi de yalnızca temel incelemeler olan *Kategoriler* ya da önerme sınıfları, ve tümce parçaları ve türleri üzerine *De Interpretatione*, Boethius'un Latince çevirisinde bulunabiliyordu. Ama on iki ve on üçüncü yüzyıllarda Aristoteles'in yazılarının geri kalanı Latince'ye çevrildi; felsefesi okulları ele geçirdi, ve İbni Rüşd ve Dante'nin yanısıra başka birçokları için de "bilenlerin ustası" oldu.

Aristoteles'i kullanmış olan Yahudi, Hristiyan ve İslam tanrıbilimciler üç köstek taşının yollarına çıktığını gördüler. Aristoteles'in dizgesi tanrısal kayra düşüncesini ve Tanrının düzenli bir evrene beklenmedik karışması olanağını yadsıyordu; Aristoteles'in devinmeyen İlk Devindiricisi için hiçbir tansık olanaklı değildi. Aristoteles

ayrıca Yaratılış efsanesinde betimlendiği gibi evrenin özel bir yaratılışına da inanmıyordu; onun için özdek ilksiz-sonsuzdu. Ve, son olarak, Aristoteles kişisel ölüm-süzlüğü de yadsıyordu. Ama Yahudiler, Hıristiyan ve Müslümanlar onun dizgesini kullandılar ve ortodokslar için Aristoteles henüz tanrıbilimlerinin temelidir. Sanat, yazın ve müzik üzerine eleştiride Aristoteles'in özdek ve biçim kavramları gibi pek çok kavramı kullanımında kalmıştır. Yunan felsefesinin büyük üçlüsünün, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinin birçoğu daha sonraki Yunan felsefe okulları yoluyla, özellikle Stoacılık ve Yeni-Platonizm yoluyla, ve başta Cicero ve Seneca'nın olmak üzere halksallaştırılmış Latin Yapıtları yoluyla, erken Hıristiyan Babalara ve Orta Çağların yazarlarına ulaştı.

İÖ 350'de Büyük İskender öz-yönetimli özgür Yunan kent-devletlerini ortadan kaldırdı ve bir diktatörlük kurdu. Aynı zamanda, fetihleri ve onu izleyen tecimsel gelişmeler Yunanlılar ve barbarlar arasındaki eski ayrımları ortadan kaldırarak Yunanlıların dil ve ekinlerini Yakın Doğunun bütününe yayacak boyutlara vardı. Eski ulusal kümeleşmeler ve toplumsal sınıflar arasındaki eski ayrımlar bulanıklaştı ya da silindi. Ama İskender eski düzeni ortadan kaldırdıktan sonra yeni bir düzen kuracak denli uzun yaşamadı. Sonraki üç yüzyıl boyunca — yaklaşık olarak İÖ 300'den Hıristiyan evrenin hemen başlangıcından önce Augustus tarafından Roma İmparatorluğunun kuruluşuna dek — bütün Yunan-Roma dünyası hemen hemen ardı arkası kesilmeyen savaş ve ayaklanmalara tanık oldu. Bütün Akdeniz boyunca yayılan bu sürekli altüst oluşlar eski sınır taşlarını süpürüp attı; hiçbir yerde bundan böyle insanların birbirlerini tanıyıp saydıkları ve yaşamın ayrıntılarının birleşik bir yurttaşlar kitlesinin görüşü tarafından denetlendiği kararlı bir toplum yoktu. Augustus ve İsa'dan önceki üç yüzyıl boyunca geçen zamanın çoğunda uygar dünya her biri kendi başına milyonlarca insanın kendi için savaşımını sürdürdüğü geniş bir kargaşa alanıydı. Böyle bir dünyada bir insan sık sık büyük bir erk ve varsıllık kazanabilir ve sonra birdenbire çamura batabilirdi. Artık herhangi bir düzen için neden ya da anlam ya da ilke kalmamış görünüyordu. Birey sık sık kendini kökünden koparılmış, yalıtılmış, ve yalnız kalmış buluyordu. İnsanlar bir burgaçtaki çöpler gibi savrulur oldular.

Eski Yunan kent-devletinin zayıflıkları vardı; harika fırsatlarını yalnızca küçük bir azınlığa sunuyordu; devletlerin iç çekişmeleri büyüktü ve sık sık birbirleriyle savaşırlardı. Ama Platon ve Aristoteles için eski Yunan kent-devleti yalnızca bir hükümet değildi; ayrıca gençler için bir eğitim okuluydu, ve öyle bir yerdi ki orada yurttaş kendi işinde olduğu gibi ordu, mahkeme ve meclisteki hizmetinde de varlığının en yüksek olanaklarını yaşama geçirebilirdi. Devlet ahlaksal ve tinsel bir birleşmeydi; törel bir işlevi vardı. Yalnızca vergiler toplayan, yollar yapan ve polis koruması sağlayan bir kurum değildi. Üyelerini eksiksiz kılmak için büyük bir tinsel bağdı. Bireysel bir yurttaş kendini ancak devlette ve devlet yoluyla gerçekleştirebilirdi. Eski kent-devleti o zaman aşağı yukarı ortaçağ kilisesi gibi ve Hegel'in felsefesindeki devlet gibi birşeydi; bireyin çıkarları ile devletin çıkarları arasında bir çatışma gibi bir düşünceye pek yer yoktu.

Yunan kent-devletinde özgürlüğün yokedilmesi, eski tanrılara inancın yavaş yavaş yitişi, ve ardı arkası gelmeyen savaşların ve karışıklıkların sürmesi kümeden

ayrı olarak kendini-eksiksizleştirme sorusunu yarattı. Kişi başarı, barış ve iyi yaşamı devletin dışında nasıl başarabilirdi? Devletin şimdi kötü olduğu düşünülüyordu; yaygın olarak büyük bir öldürme makinesi, haksız bir güç aracı, içinde ilkesiz serüvencilerin ve tiranların büyük ödülleri için kapıştıkları bir alan olarak görülüyordu. Benzer olarak, birçok insana yaşamın kendisi kötü görünüyordu. Herşey özence ve şansa bağımlıydı. İnsanlar yaşamdan korkmaya başlamışlardı. Bir insanın taşıdığı her ilgi yüreğinden çıkıp kendini herhangi bir nesneye bağlayan bir tel gibiydi. Eğer bu nesne kararlı değilse, kişi peşinden sefillik içinde şu ya da bu yola sürüklenirdi. Özgürlük ve barış yolu ilgi alanını küçültmek, tüm yönlere yayılan ve kişiyi aileye, mülkiyete, şana, varsılıklara ve devlete bağlayan tüm bu telleri koparmaktı. Güven sarsılmış, özelemler küçülmüştü; soylu çabadan bir geri çekiliş vardı. İnsanlar vazgeçme ve avuncu felsefelerine ve dinlerine dönüyorlardı. Aşamalı bir “sinirsel çözümlüş”⁸ vardı.

Yaşam yollarındaki tüm bu değişimler yeni felsefeler ve dinler için bir arayışa götürdü. Kimileri eski Yunan gizem kültürlerini yeniden diriltmeye çalıştılar; Akdeniz’in hem doğu hem de batı uçlarındaki başkaları ise Mısır, Küçük Asya, Suriye, İran ve son olarak Filistin’in gizem dinlerine döndüler. Kimileri Pisagorculuğu ya da Platonizmi yeniden dirilttiler ya da yeni felsefelere döndüler. Her yerde insanlar bundan böyle bu dünyaya yuvaları olarak bakmıyor, kendilerini barış arayan gezginler olarak görüyorlardı.

Platon ve Aristoteles için felsefi araştırmanın kökeni insan ve evren konusunda daha çok bilmek için bir ilerleme isteği olmuştu. Stoacı Epiktetus için felsefenin kaynağı “kişinin kendi zayıflık ve yetersizliğinin bir bilincidir”; Cicero için “felsefe ruhun iyileştirilmesidir”; Plutark için felsefe “tinsel hastalıklar için biricik ilaçtır.” Felsefeci bundan böyle gerçeği içten arayanların önünde giden parlak yıldız değildir; varoluş kavgasının peşinden giderek yaralıları toplayan bir sedye-taşıyıcısı olmuştur. Felsefeci artık ruhun doktorudur.

Yeni dinler ve felsefeler şimdi herhangi bir dünyasal devletin yazgısından, giderek büyük Roma İmparatorluğunun yazgısından bile bütünüyle bağımsız kişisel gelişim ve kişisel esenlik şemaları sunuyorlardı. Herşey büyük ölçüde kozmopolitandı; herşey her yerdeki tüm insanlar için, bütün insanlık içindi, ve herhangi bir ulusa ya da toplumun herhangi bir sınıfına sınırlı değildi. Topluluk yeniden tanımlanmakta, ve dünya-çapında olmaktadır. Yeni felsefeler ve dinler kozmopolitan olmalarıyla aynı zamanda büyük ölçüde bireyci de oldular, doğrudan doğruya inananın kafasına ve yüreğine seslenmeye başladılar.

Bu felsefelerin en çekicilerinden biri Epikürüs’ün (ö. iÖ 270) felsefesi idi. Sokrates’ten kaynaklanan bir küme olan Kireanikler daha önce insanlara tanrıları ve ruhu unutarak sıkıntı ve acıdan nasıl kaçınılacağını gösteren bir felsefe geliştirmiş ve böylelikle iç barışa bir anahtar bulmuşlardı. Epikürüs bu düşünceleri bir öğretiyeye geliştirdi ve “Bahçe” adı verilen bir okul kurdu. Epikürücler öğrenmeye karşı büyük ölçüde ilgisizdiler; kendilerini ruha, ölümsüzlüğe ve Tanrıya herhangi bir inançtan kurtarmak için Demokritos’un özdekçiliğini kabul ettiler. Tanrılar vardır, ama bu dünyadan ayrı bir yaşam yaşarlar. Onlar konusunda tasalanma. İnsanların korktukları kötülüklerin çoğundan kaçınılabilir; eğer gelirlerse, onlara dayanılabilir. Acı-

nın önceden beklenişidir ki insanları sefilleştirir ve yüreklerine korku salar. Ölüm uyku gibidir, bilinçsiz bir unutkanlıktır. Dünyayı ve ödülleri reddet. Kendini hırslardan arındır.

*Tanrıda korkacak birşey yok
Ölümde duyacak birşey yok;
İyi olan kolayca yaratılır
Kötü olana kolayca dayanılır.⁹*

Epikürüs, dışarıdan gelen her rahatsızlığı giderme isteğiyle dolu olarak, insanlara kamu yaşamına katılmamayı, evlilikten kaçınmayı, dünyadan çekilmeyi ve gizli bir yaşam sürdürmeyi salık verdi. Haz, onun tanımladığı gibi, barışçıl bir ansal durum kazanmak için dünyadan kaçınma isteğiyle, başlıca olumsuzdur. Heine'nin İngilizisi gibi, Epikürüs "hazzını üzüntüyle kabullenmiş" görünmektedir. Kişiye dünyanın dikkatini çekmemesi ve böylece dünyanın onu incitmesinden sakınması için uyarıda bulunan bu inançta yaşama özsel bir güvensizlik, bir kaçış vardır. Özsel hazcılığı ve özdekçiliği Epikürcülüğü is 200'den sonra Yunan-Roma dünyasının eğitimli ve varslı kesimi arasında popüler kıldı. Antikçağın en büyük felsefi şiirini, Lukretius'un *De Rerum Natura*'sını (is 55) esinlendirmiş olmasına karşın, Epikürcülük özdekçiliği ve tanrıtanımazcılığı ile ilk Hıristiyanlara ya da Orta Çağların insanlarına hiç de çekici gelmedi. On altıncı yüzyılda ve daha sonra bir kez daha moda oldu, ve Montaigne, Thomas Hobbes ve Holbach gibi düşünürleri derinden etkiledi.

Hem geç antikçağda hem de Orta Çağlarda Epikürcülüğten çok daha etkili olan Stoacılık Sokrates'in izleyicilerinin bir başka kümesinden, Kiniklerden doğdu. Yoksul insanlar olarak hiçbir zaman bir okul örgütlememiş olan Kinikler yerleşik düşünceler ve kurumlarla kavgalıydılar. Dilleri alaylı ve ince sövgülerle doluydu; uygarlığın tüm rahatlıklarını yadsıdıklarına ant içerek ülkeden ülkeye gider, ateşli kamu söylevlerine girer, bireylere ahlaksal öğütler verirdi. Kinik ve daha sonraki Stoacı öğretmenler insanlara hizmet eden misyonerler gibi dolaşırlardı. Ahlaksal sorunlar üzerine öğütler için onlara danışılırdı; Stoacı bir öğretmen çoğunlukla bir tür rahip gibi Yunanlı ya da Romalı bir aileye bağlıydı. Sunduğu söylemler daha sonraki bir zamanın Hıristiyan kilisesinin vaazları gibiydi. Kiniklerin öğretilerinin doruk noktası erdemin yüksek değeri ve başka herşeyin tam önemsizliği ve değersizliği idi. İstek ve dünya bir yana atılmalıdır. Hiçbirşeye iye olma; kötülükten başka hiçbirşeyden korkma; erdemden başka hiçbirşeyi isteme. İnsanlar arasında yalnızca erdem temelinde olanın dışında hiçbir ayrım kabul etmezlerdi; Yunanlı ve barbar, varslı ve yoksul Kinikler için hiçbir anlamları olmayan sözcüklerdi. Bu güçlü bir çilecilik ilkesiydi; bir Kinik şöyle diyordu: "Bana bak, evsiz ve kentsiz, mülksüz ve kölesizim. Yerde uyurum. Karım, çocuklarım yok. Neyim eksik? Sıkıntısız ya da korkusuz değil miyim? Özgür değil miyim?"¹⁰ Tüm bunlar St. Jerome' u ya da erken Hıristiyan çilecilerden herhangi birini andırmaktadır. Erdem yaşamını bir atletin yaşamı ile karşılaştırmayı severlerdi — Seneca ve St. Paul tarafından sık sık kullanılan bir benzetme.

Kiniklerin etkinlikleri Stoacılık için arkatasarı oluşturur. Stoacılığın kurucusu Zenon (ö. iÖ 263) Atina'da Epikürüs kendi okulunu kurmadan birkaç yıl önce bir

okul açtı — “Stoa” ya da “Sundurma.” Zenon’un öğretisi katıdır. Sokrates’in bilgi erdemdir düşüncesini ve Platon’un genel evren kuramını kabul etti. Evren duyusuz atomların kaotik olarak dönüp durduğu bir yer değildir. Tanrı tarafından yaratılan ve “doğal yasa” tarafından yönetilen büyük bir ahlaksal düzendir. Bu “doğal yasa” halksal uylaşımlardan ve insan yasamasından bağımsızdır; o evrenin yüreğinde yatan us ve türenin egemenliğidir. İnsanlar ve kurumlar onu izlemek için çabalamalıdır. Us insanın en yüksek yetisidir, ve insan duygularını bastırmak ve ılımlılık, yüreklilik ve barışa erişmek için usunu kullanmalıdır. İnsan o zaman Tanrının düzenli evreni ile uyum içinde yaşamaya başlayabilir.

Stoacılıkta daha sonraki düşünceyi etkilemiş olan en büyük güçler ilkin aileye ve dostlara karşı ödev üzerine ve tüm yükümlülöklere bağlılık üzerine getirilen vurguydu; ikinci olarak, bir insanın duyuncuna, iç ışığına kulak vermesi gerektiğı yolundaki inançtı; üçüncü olarak, insanlar arasında türeyi yaymak için her yerde iyi istençli olanlara katılma yönündeki öğütleriydi; ve son olarak büyük “doğal yasa” öğretisi geliyordu. Ruhunu bir kale gibi tut. Yalnız başına savaşmak zorundasın. Duyuncunu dinle, isteklerini değil ödevini izle, tinini büyük bir dünya düzenine uyumlu kıl, başkalarına karşı türeli ol, ve üzüntüye kapalı ve gökler çökse bile irkilmeyen bir iç güç, katı bir öz-yeterlik yaşamı sürdür. Yunan felsefesinin başka okullarında olduğu gibi, seven bir Tanrı ya da kişisel bir kurtarıcı üzerine dayanma diye birşey söz konusu değildir.

Erken Stoacı yazılardan çok azı saklanmıştır, ve başlıca kaynaklar is 100 yılından sonra Cicero, Epiktetus, Seneca ve Marcus Aurelius gibi Romalı yazarlardır. Erken Stoacılar metafiziksel sorunlarla ilgilendiler, ama bize ulaşan Stoacı yazılar başlıca törellik ile ilgilidir. Stoacılık, Epikürcölük gibi, tarihte bir felsefe olmaktan çok bir yaşam yolu olarak önemlidir. Stoacılığın tını derin bir biçimde dinseldir. “Tanrıya saygı duyacak denli yürekli ol,” diye yazıyordu Epiktetus, “ve de ki ‘bana dilediğın gibi davran. Seninim. Senin iyi olduğunu düşündüğün hiçbir şeyden çekinmem. Görev kabul etmemi mi yoksa ondan kaçınmamı mı, varsıl mı yoksa yoksul mu olmamı istersin? Tüm bunlar için seni insanların önünde savunacağım.”¹¹ Cicero insanın kardeşliğı üzerine şunları yazdı: “ve bundan böyle Atina’da bir yasa, Roma’da bir başkası, bugün bir yasa yarın bir başkası olmasın, ama sonsuza dek süren ve değişmeyen aynı yasa tüm ulusları bağlasın, herşeyin, giderek Tanrının, bu yasanın yaratıcısının bile, tek bir yöneticisi olsun, ve ona boyun eğmeyen kendinden bir sürgün olsun.”¹² Seneca tinin dünyasını ve özdeksel şeylerin dünyasını iki kente benzetirdi; biri her günkü geçicilik ve uyumsuzluk dünyası, öteki, gerçek ve tinsel dünyadır: “her birimizin iki anavatanı var, biri içinde doğduğumuz ülke, öteki üzerinde güneşin hiçbir zaman batmadığı bir imparatorluk.” Bu kavram açıktır ki Augustine *Tanrı Kenti*’ni yazmadan yüzyıllar önce yaygınlık kazanmıştı.

Stoacılar ilkin kahramanlar ve tanrılara ilişkin mitleri yadsıdılar, ama zamanla, tektanrı bakış açısında olmalarına karşın, bütün klasikal çoktanrıclığı üstlenerek mitleri açıklamada alegori kullanmaya başladılar. Örneğın Homeros’un Hera’nın Hefaios tarafından nasıl zincire vurulduğu ve serbest bırakıldığı öyküsünün evrenin düzeninin temel öğelerin dengesi üzerine bağımlı olduğunu gösterdiği söylenir; Zeus Hera’yı havada asılı bıraktığı zaman, bu öğelerin köken ve ardışıklığını

gösterir. Mitolojideki herşeye fiziksel ya da ahlaksal bir anlam verilebiliyordu. Bu yöntem Yahudilere ve Hristiyanlara geçti ve Kutsal Yazıları yorumlamada olağanüstü bir rol oynadı. Stoacılar astrolojiden gelen birçok boşnancı ve İÖ 200'den sonra Yunan ve Roma dünyasında gelişmeye başlamış bütün bir yıldız dini dizgesini de kabul ettiler.

Politikada yetkeye boyuneğmeyi öğretirlerdi. Genel olarak, kişinin ödevini yapması başına gelen herşeye boyuneğmesi demekti. Stoacılık Roma İmparatorluğunu birarada tutan devlet adamlarının, yargıçların, avukatların, yönetici ve işadamlarının birçoğu için oldukça çekiciydi. Hem yaşamada hem de mahkemelerdeki yasal yorumlarda Roma tüzmesini derinden etkiledi, yasayı her zaman “doğal yasa” kavramında anlatım bulan türe ideali yönünde zorladı. Kadınlara ve kölelere davranışın düzelmesine götürdü ve Roma egemenliği altına alınan halklara türenin getirilmesine katkıda bulundu. Latin yazınındaki en ünlü kişi, Virgil'in Aenas'ı katı ödev yolunu izleyen bir Stoacıdır. Stoacılık St. Paul'ü ve ilk Hristiyan yazarlardan bir bölümünü de etkiledi. Stoacılığın tını Hristiyanlığa öyle yakındı ki Seneca Orta Çağlarda neredeyse bir Kilise Babası olarak görülürdü, ve çağdaşı St. Paul ile uzun bir süre mektuplaştığı konusunda tuhaf bir efsane doğdu.¹³

Marcus Aurelius “günlerimiz bir yolculuk ve geçici bir konukluktur,” diyordu, ama yolculuğun, Hristiyanlığın tersine, açık bir hedefi yoktu. Stoacılık bir acı çekme felsefesi olduğu için serpildi; ve bir umutsuzluk felsefesi olduğu için söndü. Çünkü Stoacılık insanlığın geleceği için hiçbir umuda sarılmıyordu. Geç antikçağın bu ölü havasında Hristiyanlığın getirdiği birçok şeyden biri hem bireyin hem de toplumun geleceği için bir umuttu. Stoacı sık sık yüreğinde bir çöl yaratır ve ona barış derdi; eder aşırıdır. Ama Stoacılık bugün bile tanrısal bildirişi kabul edemelerine karşın gene de şeylerde bir amaç olduğuna belli bir inancı sürdürenler için kabul edilebilir bir törellik dizgesine en yakın yaklaşım olarak kalmaktadır. Son olarak belirtmek gerek ki Epikürcülükte, ve özellikle Stoacılıkta, eski dünyanın yavaş yavaş Delfi'nin “hiçbirşeyde aşırıya kaçma” yolundaki ünlü ilkesinden ve Aristoteles törelliğinin “altın orta nokta” kuralından uzaklaşarak çileci bir yaşam yoluna döndüğünü görürüz. Belirli biçimleri dışında kendilerinde ne iyi ne de kötü olan tutku ve isteklerin şimdi kötü oldukları bildirilmektedir. İlmihilik konusundaki erken klasiksel düşüncelerin yerini aşamalı olarak bir vazgeçme öğretisi almaktadır.

Usa inanç Yunan felsefesini Miletuslu Thales'ten başlayarak şu ya da bu evredeki tüm değişimleri boyunca ıralandırmıştı, gerçi Pisagorculardan sonra us sık sık törel ideal ve değerlere altgüdümlü kılınmış, ve, aynı zamanda, bir tür engin tinsel dünya düzeni ile ilişkilendirilmiş olsa da. Bu ikinci ahlak felsefesi akımı giderek üstünlüğü ele geçirdi, ve bilimsel sorunlara yönelik daha eski Yunan ilgisi aşamalı olarak zayıfladı. Yunan biliminin son büyük çalışmaları, gökbilim üzerine Ptolemi ve tıp üzerine Galen, kendilerini İS 160 sıralarında gösterdiler. Yunan biliminde bir zayıflama devletin dışında ve insan gücünün ötesinde kendini-eksiksizleştirme ya da giderek kendini-yoketme yolları sunan çileci ve öte-dünyasal felsefe ve dinlerle koştur gider.

Hristiyan Evrenin ilk üç yüzyılı birçok karşıt felsefe okulunun ve birçok dinin yanyana serpilmesine tanık oldu. Eski felsefi okullar — Platonistler, Aristotelesçiler,

Kinikler, Kuşkucular, Kireanikler, Stoacılar, ve Epikürcüler — henüz etkindiler. Onların yanı sıra Yeni-Pisagorculuk ve Yeni-Platonizm gibi okullar, ve, ek olarak, yıldız tanrıbiliminin, Gnostisizmin ve Hermes Trismegistus'un çevresinde felsefi kümeleşmeler, ve felsefe, geleneksel din, yalancı-bilim, gizem dinleri ve açık boş-inancın tuhaf karışımları gelişti. Bu felsefeler ve dinler geniş ölçüde birbirlerinin düşüncelerinden ve ayınlarından ödünç aldılar. Seçmecilik ve karışıcılık öylesine yayıldı ki felsefelerin ve dinlerin tümü de birçok çileci ve gizemci düşüncüyü paylaşıyor, ve aralarındaki ayrım çoğu kez bir başkasına karşı bir felsefi kuram üzerine ya da bir dinsel ayın üzerine getirilen vurguda yatıyordu.

Daha sonraki tarih için bu akımlardan en ilginç ve en önemlisi Yeni-Platonik okuldur. Bu ünlü okulun felsefesi Yunan felsefi tininin son yaratılarından biridir — öteki erken Hristiyan tanrıbilim olmak üzere. Yunan felsefesinin hiçbir okulu soyutlamayı daha ileri götürmemiştir. Her ikisi de aşırı inceliklerle ve çözümlemeyi bir ayrımlar labirentinde sonlanma noktasına dek götüren abartımlarla yüklüydü, ve gene de tüm çözümlemeler derin bir duygusal ateşle kendilerinden geçen kafaların ürünleriydiler. İskenderiye doğu Akdeniz dünyasının en büyük tecim ve ekin özeğiydi, ve Yeni-Platonik okul orada bir Hristiyan olmasına karşın inancını terkederek *Ammonius Saccas* tarafından kuruldu. Öğrencileri arasında filozof Plotinus, Longinus ve Yunan Kilise Babalarının en büyüğü olan Origen vardı. Genç Plotinus ve genç Origen'in aynı okulda bulunuşu kaçınılmaz olarak daha sonraki bir tarihte John Calvin ve St. Ignatius Loyola'nın her ikisinin de Paris Üniversitesinde birlikte öğrenci oldukları zamanı anımsatır. Plotinus (ö. is 270) İskenderiye'de eğitim gördükten sonra bir süre İran'da kaldı ve sonunda Roma'ya yerleşerek orada bir okul kurdu. Daha gençliğinde günah duyuncuyla ve barışa ulaşma gereksinimiyle dolmuş görünür. Aşırı bir çileci ve gizemciydi; söylendiğine göre bir bedeni olmasından utanç duyar ve hiçbir zaman ebeveynlerinin adlarını ya da kendi doğum gününün tarihini anımsayamazdı.

Plotinus'un dizgesinin özeğinde bir aşkın güç, bir Tek Tanrı vardır. Herşey bir yayılımlar dizisi yoluyla Birden çıkar ve herşey ona geri döner. Gerçi herşey Birden çıksa da, Bir hiçbir zaman eksilmez. Bir dünyadan ayırdır, herşeyden güçlü ama özsel olarak tanımlanamazdır, çünkü Biri tanımlamak onu sınırlamaktır. Tanrı Plotinus için bir üçlüdür. Birden ilk yayılım evrensel Anlıktır, görüngüler dünyasındaki tüm şeylerin arketiplerini ya da ilkörneklerini kapsayan idealar dünyasıdır. Anlıktan ise bir sonraki yayılım, Ruh gelir ki kendini bireysel ruhlarda belirtir ve görüngüler dünyasındaki tüm şeylere varoluş verir. Çalışmayla, duayla ve çileci kılıgılarla Birin bir bilgisine ulaşmak olanaklıdır. Görüngüler dünyası Birden düşüşe bağlıdır, ama her insan ruhunda ona geri dönmek için bir özlem sürer. İnsan kendini özdeğin kimi sınırlamalarından kurtarabilir, ve sonlular dünyasının üzerine yükselerek evrensele ulaşabilir. Kötülük, modern Hristiyan Bilimde de olduğu gibi, bir yanılsamadır; kötülük yanılığa düşmüş ölümlü insanın bir sorunudur.

Gizemsel bir deneyimin doruklarında, anlağın seçik kavramları Bir ile dolaysız bir özdeşliğin pusuna doğru sönerler. Böylece filozof — çünkü inanç azınlık içindir, çoğunluk için değil — ilkin duyuların yaşamının üstüne, sonra anlak yaşamının üstüne, bir tür kozmik bilince yükselir — “yalnızın yalnız kaçışı.” Plotinus ussal-

üstüdür, ama usa-karşı değil. Anlağı küçümsemez, çünkü insanın anlağı tüm yüce şeyler arasında Bire en yakın olanıdır. Evrenin yapı ve amacı üzerine ve tüm varoluş tiplerinin değerleri üzerine anlıksal bir kavrayışın geliştirilmesi soylu düşünce yaşamının yolunda bekleyen özsel bir ön görevdir. Bu yolda filozof arada bir gelen bir esimeyi umutla bekler — esime ki, ona erişen filozof kişilik ve bilincini arkada bırakarak tanrısal ile bir kaynaşmanın, en küçük bir ayrılık gölgesine bile izin vermeyen bir birleşmenin duygusuna yükselir. Plotinus yükselen bir erdemler hiyerarşisi geliştirdi ki buna göre insan için olanaklı en yüksek varoluş biçimi bir arı düşünce yaşamıydı. Yaşamöykücüsü onun kendisinin uzun bir yaşam boyunca üç ya da dört kez tanrısal varlık tarafından kucaklandığını anlatır. (Plotinus'ta bu esimeler destekleyici bir nitelik gösterirler, izleyicilerinin kimileri durumunda olduğu gibi felsefi araştırmanın yerini almaları söz konusu değildir.) Daha şimdiden yeraltı galeri mezarlarının ve manastırların atmosferini solumaya başlıyoruz.

Plotinus'un büyük çalışması, *Enneadlar* ya da *Dokuzlular*, diri bir dinsel inançla ısıtılmış çok ince ve çok karışık bir metafizik sunar. Plotinus her yerde ruhun çevresindeki perdeyi nasıl yırtabileceği ve tenin bu ölüler mahzeninden ve dünyadan nasıl kaçabileceği sorunu tarafından söğürmüştür. Bu kendinden geçmiş bir anlağın felsefesi, Platon ve Aristoteles'teki varlık zinciri üzerine dayalı bir düşünce dizgesidir, ama çok daha öte-dünyasaldır. Özdek neredeyse bir yanılsama olmaktadır. Onun dizgesi, Platon'unkinin tersine, Tanrı ile bu dünya arasındaki uzaklığı kapatan geniş bir arı varlıklar ya da varoluşlar hiyerarşisi sunuyordu. Ayrıca insanlığın sefaletinden sorumlu kötü tinler, karanlığın güçleri de vardı. Tüm bu kavramlar dünyada etkin olan iyi ve kötü tinler üzerine halksal tasarımlara uygun düşüyordu. Tanrıdan yayılımlar hiyerarşisi içinde bu tinleri inceden inceye ve ayrıntılı olarak betimlemesinde, Plotinus ve izleyicileri sonraki Hristiyan yüzyıllarda moda olan melekler öğretisine, cinler öğretisine, büyü ve yıldızfalcılığı anlayışlarına güçlü katkılarda bulundular.

Yeni-Platonizm Hristiyan tanrıbilimi ve felsefeyi derinden etkiledi. Doğuda Origen ve Batıda Augustine her ikisi de Yeni-Platonizme gömüldüler. Augustine'in Yeni-Platonizme dönmesi en sonunda Hristiyanlığa dönmesinden önceki uzun bir tinsel Aeneid'in son adımıydı. Sonunda Yeni-Platonizmi yadsıdı, çünkü çok soğuktu ve kişilikten-yoksundu, insanlık kitlelerine ulaşamayacaktı, ve hepsinden önemlisi, İsa gibi dinsel bir önderden yoksundu.¹⁴ On birinci yüzyılda yazan Bizanslı bilgin Psellus Tanrıyı salt Yeni-Platonik terimlerde tanımladı: "Tanrı gök değildir, ne güneş, ne algılanabilecek herhangi birşey, ne olanaklı en iyi anlık, ne de özdekten ayrı bir Platonik biçim. Tanrı kavranamaz bir doğadadır."¹⁵ Batı Hristiyan düşüncesine dokuzuncu yüzyılda John Scotus Erigena'nın yazıları yoluyla Yeni-Platonizmin bir ikinci büyük aşısı ve on beşinci yüzyılda Ficino ve Pico della Mirandola'nın çalışmaları yoluyla bir üçüncü aşı yapıldı.

Hristiyan düşünürlerin tümü de hem Platon'un hem de Yeni-Platonistlerin Tanrısala ilişkin derin bir kavrayışları olduğunu kabul ediyorlardı, ama Plotinus'un zamanında Hristiyanlık ikinci yüzyılını doldurmuştu. Üçüncü yüzyılda Hristiyanlığın hem içinde hem de dışında yaşamın hedefi bir başka dünyadaki, ölümlü bir anlığın kavrama ya da ölümlü bir çabanın ulaşma gücünün çok ötelerindeki bir

dünyada esenlikti. Ancak Tanrıdan inen yüce ve doğaüstü bir güç zayıf ölümlülere hedeflerine ulaşmaları için bir inanca verebilirdi. Bu inancalar insanlara felsefe ya da din ya da her ikisi yoluyla “tinin bir armağanı” olarak, “ışık veren bir görüş gücü” ya da “bir nur” olarak geliyordu. Tanrısal ile birleşme ancak Onu yaşamakla geliyordu. Ruh, özsel doğasında, Bir ile ilişkiye girmeye yeteneğindedir, çünkü ona yakındır, ama cisimsel olanla bağıntısı yüzünden engellenir. Ruh kendini tüm duyu-algıyı bir yana atan kutsal bir dinginlikte beklemeye eğitmelidir; ruha içeriye kendi üzerine dönmesi ve tüm bilinci, giderek öz-bilinci bile yadsıması öğretilmelidir. O zaman ruhun derinliklerinde Bir ile bir birleşme yer alacaktır. Bir ile bu birleşme yaşanmalıdır; betimlenemez. Bu birleşme bir aydınlanmadır ki Birin varoluşunun inancasını verir, ama doğasının tam bilgisini değil. Bu birleşme yoluyla insan tanrısallaşır. Bilgi bundan böyle yalnızca ansal çaba yoluyla değil ama tanrısal bildiriş yoluyla kazanılmaktadır.

Plotinus’un zayıf yanları izleyicilerinin kimileri tarafından daha ileri götürüldü. Porfiri büyük bir halksallaştırıcıydı; *Enneadlar*’ı düzenleyerek yayıma hazırladı. Kendi yazılarında aşırı bir alegorikleştirmeye başvurdu ve çileci kılığlar üzerine büyük vurgu getirdi. En iyi bilinen çalışması, *Aristoteles’in Kategorilerine Bir Giriş*, Boethius tarafından altıncı yüzyılda Latince’ye çevrildi ve ortaçağ felsefesi için olağanüstü önemli oldu. Bir başka Yeni-Platonist ise Yüce İamblikus’tu. Çalışmaları her tür yazardan alıntı yığınlarıyla her tür konu üzerine gevşek, baskımlı ve karışık olan usandırıcı bir gözlemler derlemidir. Dizgesine tüm putperest tanrıları kabul ederek onları alegorikleştirdi, büyü, boşanç ve geçmişin filozoflarından parçalar karıştırarak Hristiyanlara karşı bir tür birleşik cephe yarattı. Dönek Julian dördüncü yüzyılda İamblikus’un din, felsefe ve büyü birleşimini bir süre için imparatorluğun resmi öğretisi yaptı. İamblikus’u okurken kişi karanlık bir theosofik düşümler atmosferinde el yordamıyla yürür. İamblikus Birden yayılan tanrısal güçlerin hiçbir ruhu olmayı denilebileceğine, devinemeyeni — çakıl taşlarını, tahta parçalarını ve benzerlerini — devime geçirebileceğine inanırdı. Tekerlek dönüşünü tamamlamış, ve doğanın tüm şeylerinde yatan güçlere bir inançla başladığımız noktaya geri gelmiştir. Uzun süredir uykuda olan tohumlar yeni sürgünler vermektedir. Filozof şimdi büyü ve büyücülük için özlem duymaktadır, ve ilke üzerine herşeye kolayca inanır olmuştur. Geç antikçağın bu gizemli atmosferinde tuhaf düşünceler bir seradaki yabancı otlar gibi patlayıp açıldı. İamblikus’un yaşamı, Yeni-Platonist yaşamöykücüsünün anlattığı gibi, St. Anthony’nin Athanasius tarafından öykülenen çağdaş yaşamı denli tansıklarla doludur. Kitlelerin sıradan boşançları şimdi kendilerini en yüksek filozofların düşünce dizgelerine dolamaya başlamıştı.¹⁶

Putperest Yeni-Platonistlerin sonuncusu bütün Yeni-Platonik yazılar kütesini dizgeselleştirmeye çalışan ve onu putperestliğin kültleri ile birleştiren Proklus idi (ö. is 485). Çalışması varlığın tüm evrelerini kendilerine ait raflarda kataloglayıp yerleştiren bir tür metafiziksel müzedir. Öylesine seçmeci idi ki, tüm dinlerin kutsal günleri için saptanan perhizleri tek tek uyguladığı söylenirdi. Proklus’un çalışmaları çok iyi düzenlenmiş ve dizgeseldirler ve kendisi Yunanlı Kilise Babaları tarafından yoğun olarak incelenmiştir. Areopagit Dionisius’un bütün dizgesi Proklus’unki üzerine kuruluydu, ve Dionisius yoluyla Proklus hem Yunan Doğuyu hem de

Latin Batıyı bütün bir ortaçağ dönemi boyunca derinden etkiledi. İS 529'da Justinian eski felsefe okullarını kapattığı zaman (Hristiyan olmadıkları için), tümü de Yeni-Platonizmin derin etkisi altındaydılar.

3. GİZEM DİNLERİ

HALKSAL gizem dinleri Yunanlıların ve Romalıların geleneksel dinsel düşüncelerini değiştirmek için sanat, yazın ya da felsefenin yaptığından çok daha fazlasını yaptılar. Eğitimliler eski tanrılara inançlarını yitirir ve egemene tapınmayı en çoğundan boş bir ayin olarak görmeye başlarken, sık sık felsefeye dönüyorlardı. Bu inanç yitişi kitleleri etkileyince, insanlar genellikle gizem dinlerine döndüler. Bu gizem dinlerinin arkasında hakkında çok az şey bilinen uzun bir evrim vardı. Bize bu kültler hakkında bilgi bırakabilecek biricik insanlar onlarla tanışanların kendileriydiler ve bunlar gizlilik yemini veriyorlardı. Bu yüzden tarihçiler dağınık yazınsal göndermelere, arkeolojik bulgulara ve gizem dinlerinin bunlara biraz içerleyerek bakan erken Hristiyan yazarlardaki betimlemelerine dayanmak zorunda kalmışlardır. Her kült mevsimlerin değişimi ile bağıntılı bir doğa ayini olarak başlamış görünür, ama zamanın akışı içinde eski mitler yeniden yorumlanmış ve ayinler insanın doğuş, ölüm ve yeniden-dirilişi üzerinde dönmek üzere yeniden düzenlenmişlerdi.

Yunan-Roma dünyasındaki en eski kültler Yunanistan'da Dionisios, Orfeus ve Demeter tapınmaları ile bağıntılı olanlardı. Bu çok ilginç kültlerin yanı sıra, insanın ikili bir doğası olduğunu açıklayan mitler vardı; insan hem tanrısal hem de dünyasaldı. Başlangıçta Dionisios kültü ile bağıntılı ayinler barbarca bir doğadaydılar ve esrimeli dalınc ve erotik aşırılıklar, meşale taşıyıcıların gece geçitleri, çılgınlık ve ulumalar, hayvanların parçalanarak henüz titremekte olan etlerinin yenmesiyle nitelenirlerdi. Böylece kültle tanışan birey daha büyük bir yaşamı paylaştığı ve yenilen hayvanda tenselleşmiş olan tanrının tinini de paylaştığı duygusunu taşımış olabilir. "Coşkulanır," ya da, sözel olarak, "Tanrının insanda olduğu" duruma girerdi. İÖ altıncı yüzyıl gibi erken bir tarihte Orfeus kültüne (tinselleştirilmiş bir Dionisius kültü) ayinsel arınmanın yeterli olmadığı düşüncesi bağlandı. Kimi çileci kılğılar yoluyla ahlaksal bir arılık uğruna da çaba gösterilmeliydi, ve insanların tinselrinin ölümden sonra yaşadıkları yer olan yeraltı dünyası bir cezalandırma yerine dönüştü.

İlkin Attika'da Eleusis'te kutlanan ve oradan başka bölgelere yayılan Demeter ayinleri konusunda bilinenler çok daha fazladır. Kültün törenleri arasında dramatik bir tutku oyunu ve bir de kültle yeni tanıştıranlar için ortaklaşma ayini vardı ki, bunda kültle yeni katılanlar Demeter'in her sonbahar kızını yeraltı kralına verdikten sonraki üzüntüsünü ve ilkbaharda kızının dönüşü üzerine sevincini paylaşırlardı. Eski kült ayinlerine en azından İÖ 500 gibi erken bir tarihte daha yüksek bir tinsel anlam verilmişti. Birey ruhunun içinde hapsediği bedenden yükseldiğini duyar ve bir iç esenlik inancası kazanırdı. Törenlerin yanı sıra, bireyin belli yiyeceklerden kaçınma gibi çeşitli çileci edimleri yerine getirmesi gerekirdi. Burada, başka gizem dinlerinde olduğu gibi, eski bir ayinsel arınma ediminin bir ahlaksal arınma edimine dönüştüğünü görebiliriz.

Hiç kuşkusuz Pisagoras'ın ve Platon'un ve izleyicilerinin felsefelerini derinden etkilemiş olan Yunan gizem kültleri ister Yunanistan'ın içinde olsun isterse dışında hiçbir zaman çok fazla yayılmadılar. İÖ 300'den sonra halk dininde görülen büyük değişimler Yakın ve Orta Doğuda köken bulan ve en önemlileri Küçük Asya'dan Magna Mater, Mısır'dan İsis ve İran'dan Mithra olan gizem dinlerinin yayılmasına bağlıdır. Bunların ve bunlara benzer kültlerin yayılması öyküsü başlıca İÖ 300 ve İS 300 arasında ilgilendirir. Yunan ve Roma dünyalarında İÖ 300'den önce Orfeusçuluk akımları ve Eleusis kültü gibi kültler, kimi yabancı gizem dinleri ve Pisagorcuların ve Platonistlerin felsefi okulları göze çarpar. Öteki uçta, İS 300'de ise, Hristiyanlık Roma İmparatorluğunun resmi dini olmak üzeredir. Bu kültlerin çok sayıda insan arasında kabul edildiğini görmek, ve sonunda karışıcılığın geniş Roma dünyasında aşağı yukarı tek bir din oluşturmaya dek tanrıların, ayınların ve dinsel düşüncelerin toptan ödünç alındıklarını bulmak için İS 100 yıllarına dönmek gerekir. İS 100 ve 300 arasındaki iki yüzyıl en hızlı değişim dönemini ve Batının tarihindeki en ilgi çekici bölümlerden birini oluşturur. Her yerde insanlar "Burada yeryüzünde gerginlik ve sınaama altındayız; acı nasıl derin, birşey yapmanın değeri nedir; kurtulmak için ne yapmalıyım?" diyorlardı.

Yunan kökenli olmayan en eski kültlerden biri de Küçük Asya'dan Yunan dünyası yoluyla İÖ altıncı yüzyıldan sonra yayılan ve İÖ 204'te Roma'ya ulaşan Magna Mater kültüdür. Bu kültte göre Büyük Ana, tüm yaşamın kaynağı, sevgilisi Attis'in onu aldatması üzerine derin bir öfkeye kapılır. Attis onun tarafından çıldırılarak bir çam ağacı altında kendini hadım eder ve tını o ağaca geçer; aynı zamanda kanı menekşelere dönüşür. Büyük Ana ölen sevgilisi için yas tutar ve onu yaşama geri getirir. Bu bir doğa mitidir: Attis, bitki tanrısı, Ana Toprak tarafından sevilmekte, ama bitkiler solmaktadır. Ana sonbahar ve kış boyunca yas tutar, ama ilkbaharda Attis'i (bitki örtüsü) yaşama geri getirmeyi başarır. Kültün ayinlerinde, yıllık festival Mart ayında kutlanırdı. Açılış törenlerinden sonra 21 Martta bir çam ağacı kesilir ve bir ceset gibi yün kemerlerle ve menekşe çelenklerle sarılarak tanrıçanın tapınağına getirilirdi. Yas günlerinden sonra çam rahiplerin keskin çığlıkları, zil çalmaları, dokunaklı flüt melodileri ve kendilerini kırbaçlamalarıyla oldukça duygusal törenler ortasında gömülürdü. Rahipliğe katılma niyetinde olanlar törenlerin doruğunda Attis'in başına gelenleri yineleyerek kendilerini taşlarla hadım eder, ve aynı zamanda tüm üreyebilme yeteneklerini tanrıçaya verirlerdi. Sonra gece tapınmaları gelir ve bu sırada tapınanların tanrıça ile birleştikleri düşünülürdü. Martın 25'inde yabancı bir şenlik yer alır, çam topraktan çıkarılırdı. Attis yaşama gelmişti. Törenler kent caddeleri boyunca yapılan bir geçitle 27 Martta sonlanırdı.

Magna Mater ayinleri ile bağıntılı bir de vaftiz töreni vardı — *taurobolium*. Geniş aralıklı girişler ya da demirden bir ızgara vaftiz için adayların içinde durdukları bir hendeğin üzerine yerleştirilirdi. Sonra bir boğa kesilir, kan kıvılcı bir yağmur gibi çıplak adayların üstüne yağardı; bu işin insanların günah ve zayıflıklarını yıkayıp akıttığı ve adaylara ikinci bir doğuş verdiği düşünülürdü. Çukur büyük bir olasılıkla ölümler krallığının simgesiydi ve çukura giren adayın öldüğü düşünülürdü; boğa Attis'tir, ve yağın kan ise onun yaşam ilkesi. Aday çukurdan çıktığı zaman yeniden doğduğu söylenir, ve yeniden yaratılışını simgelemek için ona yeni doğmuş bir

bebek olarak içmesi için süt verilir. Yirmi yıl sonra tören yinelenirdi. Ayrıca kutsal bir de yemek vardı ki bunda adaylar Attis için kutsal olan ve onun tinini temsil eden ekmeği yerlerdi. Ekmek ve yenilen öteki yiyecekler Magna Mater için kutsal olan bir davuldan ve zilden sunulurdu. Magna Mater ayinleri kabaydı; ama zamanla onlara büyük ölçüde tinsel bir yorum verilmeye başladı ve derin bir dinsel deneyimin araçları oldular.

Mısır'dan gelen İsis kültü daha inceltirilmiş görünmektedir. O da bir en yüksek dişil tanrıyı ve insanlara sanat ve yasaları veren sevgilisi Osiris'i ilgilendiriyordu. Osiris öldürülür ve İsis'in çabaları sonucunda yeniden doğar. Bir metnin dediği gibi (sözcükler kültü katılan birine göndermede bulunur): "Aslında Osiris'in yaşadığı gibi, o da yaşayacak, ve aslında Osiris'in ölmediği gibi, ölmeyecektir."¹⁷ İsis de, Demeter ve Magna Mater gibi, doğadaki yaşam gücünü ve yaşamın ölüm üzerindeki son etkisi için insan umudunu kişileştiren bir ana tanrıçaydı. Kültün inceden inceye işlenmiş törenleri tapınanları derinden etkilerdi; İsis kültü Yunan ve Roma dünyasında kadınlar için özellikle çekiciydi. Kamu ayinleri sabahları günlük bir duayı ve öğleden sonraları bir kutsama törenini içerirdi; bunlara ezgiler, çan sesleri, kutsal suyun serpilmesi ve kandil ve tüsülerin yakılması eşlik ederdi. Resmi kültürler ve başka gizem dinleri durumunda olduğu gibi, türbeler açık tutulur ve inananlar herhangi bir saatte düşünmek ve dua etmek için gelebilirlerdi. "Gerçekten de," der Frazer, "sakalsız ve tepeleri traşlı rahipleri, gece tapınmaları ve ikinci duaları, çingirtılı müziği, kutsal suyun serpilmesi olarak vaftizleri, ağırbaşlı geçit alayları, tanrının anasının mücevherle süslü imgeleri ile devlet ayini birçok noktada Katolikliğin debdebe ve törenlerine benzerlik gösterirdi."¹⁸

Hıristiyanlığa en ateşli alması ve tüm gizem dinlerinin — ki bu çalışmada pek çoğu dışarda bırakılmıştır — en ahlaksal olanı İran'dan gelen Mithraizm oldu. Burada eski Zerdüştlüğün bir biçimini, aydınlığın ve karanlığın güçlerinin evren üzerinde ve insan ruhu üzerinde egemenlik için yarışmaları temelinde kurulmuş ikici bir dizge görürüz. Mithra gerçeğin ve erdemin destekleyicisi olarak ışığın bir temsilcisi ve kötülüğün amansız düşmanıydı. Efsanesi onu boğayı öldüren güçlü kuvvetli bir avcı olarak sunar. Bir çobanlar halkı için, yaban boğası sınırsız güç düşüncesini temsil eder ve insana hizmet için denetim altına alınması gerekirdi. Mithra yaban boğasını kovalıyor ve sonunda sırtına binip onu öldürüyor olarak tasarılmıştır. Mithra'nın doğum günü 25 Aralıkta kutlanırdı, ve kutsal günü haftanın ilk günüydü. Mithra bir erdem yaşamı için savaşımalarında ölümlülere eksik olmayan bir yardım sunardı. İzleyicilerini kötülük tinine ve tenin kıskırtmalarına karşı güçlendirirdi. Ona değer verenler için mutlu bir ölümsüzlüğün güvencesiydi. Su ile bir vaftiz ayinini ve daha sonra *tauroboliumu* (Magna Mater kültüründen ödünç alınmıştır) ve ekmek ve şaraptan oluşan kutsal bir öğünün yenilmesini de içeren kutsal ayinler ve törenler tapınanı bir kahraman-kurtarıcı ile özdeşleştiriyordu. Ahlaksal yaşam bu özdeşleşmeyi derinleştirirdi. Mithraizmin hiçbir kadın üyesi olmamış görünmektedir, ve büyük etkisi askerlere yönelikti; Roma İmparatorluğunun bir ucundan ötekine, İskoçya'dan ve Ren'in batısından Afrika'nın kumlarına ve İran'ın sınırlarına dek, sık sık en sapa askeri noktalarda ve büyük kentlerde, kazılarda Mithra türbeleri çıkarılmıştır. Başka gizem dinlerinde olduğu gibi,

tapınanlar gizlilik, kardeşlik ve karşılıklı yardım bağlarıyla bağlı örgütlü birliklerde toplanırlardı.

Kilise Babaları gizem dinlerini şeytanın gafilleri aldatmak için buluşları olarak yadsıdılar. Modern ilim Hristiyanlığın gizem dinlerinden ne ölçüde ödünç aldığı konusunda anlaşma içinde değildir. Bir uçta bilginler Hristiyanların borçlarının büyük olduğunu savunurken, öteki uçta ise eleştirmenler gizem dinleri tarafından Hristiyanlık üzerinde yaratılan etkinin bunların yaydığı genel atmosfer yoluyla dolaylı olarak yer aldığına inanırlar. Konunun bir yanı üzerine yaygın bir görüş birliği vardır: gizem dinleri öğretileri, törenleri ve yarattıkları ruh durumları yoluyla Hristiyanlığın kabulü için kitleleri hazırlamış ve yoldaki pürüzleri temizlemişlerdir.

Gizem dinlerinin alanı modern zamanlarda Yunan Ortodoksluğu ya da Roma Katolikliği ve Quakerizm ya da Unitarianizm arasında görüldüğü denli türülülük içeriyordu. Ve verili herhangi bir dinsel kültte açıktır ki en yüksek ve en düşük belirişler arasında büyük bir uzaklık, tinsel yaşama özgü geniş bir türülülükler dizisi vardı. Ama tüm bu tür ayırım ve zıtlıklara karşın, tüm gizem dinlerinin ve Hristiyanlığın ortaklaşa çok şeyleri vardı. Tümü de Yunanistan ve Roma'nın eski geleneksel putperestliğinde eksik olan bir imgesel ve duygusal çağrı ögesi ile yüklüydüler. Yunan felsefesinin geç okulları gibi, ama çok daha yalın terimlerde, yaşamın anlamının tam açıklamalarını sunuyorlardı. Tümü de, aynı zamanda, hem kafaya hem de yüreğe sesleniyordu. Tümü de özgürce birbirlerinden ödünç alıyor ve Hristiyanlık dışında her biri tanrılarını bir başkasının tanrıları ile özdeşleştiriyordu, öyle ki Frigyalılar Büyük Analarını Suriye tanrıçasında tanırırlar, Yunanlılar ve Romalılar Osiris'in kişiliğinde Dionisios'u ya da Bakhüs'ü ve İbrani Samson'da Herkül'es'i görürlerdi; İran'ın güneş tanrısında Yunanlılar ve Romalılar Apollon'u görür, ve Magna Mater'de ve İsis'te Demeter'i ya da Seres'i tanırırlardı. Böylece değişik dinler birbirlerinin terimlerinde çevrilebilir oldular. Bu karışıcılık gizem belgelerinde sık sık verili bir tanrının tanrısal doğanın bütünlüğünü temsil ettiği önesürümünde görünür. Ayınler, dualar ve tapınmalar özgürce bir dinden bir başkasına geçerdi. Hristiyanlık dışında tümü de hoşgörülüydüler, ve kişi aynı zamanda birçok gizem kültüne bağlı olabilirdi. Bununla birlikte, tümü de bir gizemle tanıştırılmaksızın birey için hiçbir ölümsüzlük umudu olmadığını öğretirdi. Tümü de bütünüyle olmasa da çoğunlukla alt sınıflardan gelen gönüllü kardeşlik birlikleri tarafından desteklenirdi. Resmi dinin tersine, hiçbir devlet desteği görmezlerdi.

Bu kültürlerden her birinin klasiksel putperestlik dönemlerine ya da daha eskilere dek giden uzun ve saygın bir geleneği vardı, ve her birinin yüksek ve tinsel bir yoruma açık birer kutsal yazılar, öyküler, düşünceler ve ayinsel kulgılar kümesi vardı. Doğu gizem dinlerinde olduğu gibi Hristiyanlıkta da profesyonel bir rahiplik kurumu vardı ki, bireyin gereksinimlerine aracılık eder ve genellikle misyonerlik işlerini yürütürdü. Yalnızca rahip kutsal ayınleri yönetebilirdi. Tümü de aynı zamanda hem tektanrıci hem de çoktanrıciydılar; bir tanrı dünyayı yapıp sürdürür, ama başka tanrısal güçler de iş başında olurlardı — kurtarıcılar, kahramanlar, tinler, ya da azizler.

Bu dinlerin tümü de dış görünüşte Tanrı-özeksel, insan-özeksel değil; tümü de öte-dünyasal idiler ve yaşamı bengilikte bir serüven olarak görürlerdi. Tümü de

insanın zayıflık ve yetersizliğinin bir sezgisiyle doluydu, ama tümü de insanda serbest bırakılabilecek bir tanrısal ögenin bulunduğu inanırdı. Tümü de usa ilgisizdi ya da onu küçümserdi. İnsan kendini kurtaramazdı; ancak bu dünyanın dışındaki belli bir güç insanı yukarıya yükseltebilirdi. Tümü de bir gelecek yaşam istemini doyurur ve bu yaşamı mezarın ötesindeki daha gerçek bir varoluşa bir hazırlık olarak görürdü. İnsanın yeniden-doğuşu ve esenliği yarı-büyüsel ve yarı-tinsel bir işlemin sonucuuydu. Mithraizm ve Hristiyanlık dışında, tümü de birincil olarak çaba değil ama inanç dinleriydiler; tanrısal öge doğru ayın ve doğru bilgi (*gnosis*) tarafından salınır, ve tanrısal ile ortaklaşma törel olmaktan çok duygusal araçlarla sağlama bağlanırdı. Çoğunu kimi çileci idealler ve kılığlar renklendirirdi. Tümü de doğaüstüydü ve usun üstüne, insanın üstüne ve dünyanın üstüne yükseleirdi. Her birinde birey ve yüce tanrısal güç arasındaki bir kurtarıcı-aracıya yer vardı. Birey dua yoluyla, çileci kılığlar yoluyla, varlığının kimi simgelerini yeme yoluyla, ölümle karşılaşma ve yeniden-dirilme görünüşü üzerine tutkulu bir düşünme yoluyla, ve son olarak, belli dinlerde, daha ahlaksal bir yaşam sürdürme yoluyla, sonunda kurtarıcı ile gizemsel birliğe ulaşırdı. Tümünün de kandiller, çiçekler, kutsal-sular, ezgiler, çan sesleri ve tütsülerle etkileyici ayın ve törenleri vardı. Tümü de uluslararasıydı, tüm halklar ve tüm sınıflar içindi; tümü de doğrudan doğruya tapınanın yüreğine seslenmekle büyük ölçüde bireyseldi ve bireyin onur ve değeri üzerine vurgu getirirdi.

İs 300 sıralarında bu dinler türürlüğü Roma İmparatorluğunda Stoacılık, Yeni-Platonizm, astrolojik mitler ve Doğu gizemleri ile öylesine aşılarmıştı ki, yalnızca öğretileri şunlar olan tek bir din varmış gibi görünüyordu: Temel öğelere tapınma, birçok tinsel yardımcı eşliğindeki tek tanrının egemenliği, kutsal ayınler yoluyla esenlik inancası, kötülerin cezalandırılması ve kurtulmuşlar için sonsuza dek yaşam. Eski tanrıların tapınakları henüz açık duruyor ve devlet tarafından desteklenen resmi rahipler eski ayınleri yerine getirmeyi sürdürüyorlardı. Törenselle tapınma geleneksel yapısı içinde yine yerine getiriliyor, ama kalabalıklar bundan böyle bu tapınaklara üşüşmüyorlardı. Eski tanrıların günleri geçiyordu. "Varsayalım ki," der Cumont, "modern Avrupa'da inananlar Allah'a ya da Brahman'a tapınmak için, Konfüçyus ya da Budha'nın ilkelerini izlemek için Hristiyan kiliseleri büyük ölçüde terketmiş olsunlar; dünyadaki ırkların tümünün büyük bir karışıklık içine girdiklerini ve Arap mollaların, Çinli bilginlerin, Tibetli lamaların ve Hintli punditlerin tümünün de yazgıcılığı ve herşeyin önceden belirlendiği öğretisini, atalara ve tanrılaştırılmış bir egemene tapınmayı, kötümserliği ve kurtarılma gereksinimini va'zettiklerini, bu karışıklık içinde tüm bu rahiplerin kentlerimizde tuhaf mimari biçemlerle tapınaklar kurarak içlerinde aralarında hiçbir benzerlik olmayan ayınler kutladıklarını imgeleyelim. Böyle bir düş eski dünyanın Konstantin çağından önce içine düştüğü dinsel kaosun oldukça doğru bir tablosunu verecektir."¹⁹

Klasik dünya bin yıl boyunca yavaş yavaş dirimselcilikten ve yalın bir doğa dini tipinden ussalcılık yoluyla tektanrıcılık, çilecilik ve gizemciliğe dönmüştü. Eski dünya daha Hristiyan olmadan çok önce karaflı bir yolda ortaçağ havasına giriyordu. Yavaş yavaş eski ekin erken çağların ilkel dinsel dirimselciliğinden mantıksal düşüncenin açık kanalları yoluyla bir dünyasal değersizlik anlayışına geçmiş, insan

olarak insana inançtan uzaklaşarak kendini duygusal bir yolda duyulurüstüne ve ussalüstüne sunulan bir adak yapmıştı. İnsan bedeninin ve bu dünyanın güzelliğinin sevgisinden koparak bu dünyadan kaçışa ve cisimsel herşeyin bir kınanışma sarılmıştı. Yunanlıların “atlet” sözcükleri, “asketes,” bundan böyle “çileci”yi anlatır olmuştur — “ascetic.” Böylece eski bilgelik aptallık ve eski aptallık bilgelik olmuştur. Homeros’un dünyası, en sonunda, yaklaşık olarak on iki yüzyıl sonra, Konstantin’in dünyası olmuştur. Eğer insanın uzun tarihinin herhangi bir yerinde tüm değerlerin bir yeniden-değerlendirilişi olmuşsa, bu iş burada olmuştur.

Ortaçağ İnançının İbrani ve Erken Hristiyan Kaynakları

1. YAHUDİLİK VE ESKİ AHİT
2. DİASPORA VE YAHUDİ FİLON
3. YENİ AHİT VE HİRİSTİYANLIĞIN BAŞLANGIÇLARI

KİTA çifte bir antikçağın kalıtsıdır; ortaçağ Hristiyanlığının ve kültürünün klasiğe arkatasarının yanı sıra büyük Yahudilik ve erken Hristiyanlık gelenekleri yatar. Bu iki kültür çizgisinin ortaklaşa pekçok şeyi olmuş olmalıdır, yoksa daha sonra hiçbir zaman birleşmiş olamazlardı. Ama değişik öncüllerden başladılar; Yunanlılar bilgiyi, Yahudiler doğruluğu arıyorlardı. Bununla birlikte, arayışta her bir kültür varoluşun bütünü üzerine yayıldı ve bağımsız olarak insan kafası ve yüreği için bilenebilir düşünce ve duygu dünyalarının aşağı yukarı tümünü buldu.

1. YAHUDİLİK VE ESKİ AHİT

YUNANLILARIN VE ROMALILARIN eski geleneksel dinleri kutsal kitaplarda toparlanmış değildi. Yahudilik ve Hristiyanlık ve daha sonra Müslümanlık kitabın dinleri idiler. “Bible” adı *bibliyondan*, papirus rulolarından, ya da Babil’den, Suriye’de papirus pazarı olarak ünlü bir kasabadan gelmiş olabilir; bildiğimize göre, İncil İÖ 1000 ve İS 150 yılları arasında yazıya geçirildi. Bu kutsal kitabın en uzun bölümü, Eski Ahit, eski Yahudilerin en iyi dinsel yazınları olarak gördükleri şeylerin bir derlemi, çok büyük bir gereçler kütlesinden toparlanan ve geniş ölçüde düzeltilen çok küçük bir seçkidir. Şimdiki biçimine İS 100 sıralarında ulaştı. Eski Ahit, bildiğimiz gibi, birçok yüzyılı kapsar ve uzun bir evrimi temsil eder. Homeros’tan Proklus’a — *Ykls.* İÖ 850 - İS 500 — Yunan yazınının en iyi örneklerini, ya da *On iki Tablet Yasalarından* kilisenin Latin Babalarının sonuncusu olan Büyük Gregory’ye — *Ykls.* İÖ 450 - İS 600 — Latin yazınının en iyi örneklerini kapsayacak bir kitabı andırır. Örneğin Mezmurlar yaklaşık olarak İÖ dokuzuncu yüzyıldan İÖ üçüncü yüzyıla dek yüzlerce yılı temsil eden bir derlemdir. Eğer Yunanlıların ve Romalıların hiçbir kutsal kitapları olmamışsa, Yahudiler de, kendi paylarına, hiçbir bilimsel ya da metafiziksel çalışma üretmediler. İbrani sözlüğü oldukça somut bir sözlük olarak kaldı; çok az soyut terim kapsıyordu. Bu Yahudi yazarların genellikle düşüncelerini kitlelerin anlayışı içersinde tutmuş olduklarını gösterir.

Geleneksel olarak Eski Ahit'in ilk beş kitabı (Pentateukhos) Musa'ya, Mezmurlar Kral David'e, Özdeyişler ve Ezgilerin Ezgisi oğlu Solomon'a, ve çeşitli peygamberlik kitapları adlarını taşıdıkları peygamberlere yüklenirdi. On dokuz ve yirminci yüzyılların yüksek eleştirisi bu görüşleri büyük ölçüde değiştirmiştir. Arkeoloji, insanbilim ve karşılaştırmalı dilbilimdeki buluşların temelinde, açıktır ki Eski Ahit birçok kafanın ürünüydü, ve onu özgün olarak yazarların yanısıra daha sonra çoğunu yeniden-yazmış olan sayısız düzeltmeci de vardı. Yüzyıllar boyunca düzeltildi ve yeniden-düzeltildi, bölümler çıkarıldı ve metni daha sonraki şemalara uydurmak için yeni bölümler yazıldı; örneğin Pentateukhos yaklaşık olarak İÖ 850 ve 400 arasındaki yazar ve düzeltmenlerin işi olarak görünür. Ama yavaş ilerleyen yüzyıllar boyunca insanlar bu kitapların yazarlarının onlarda sözü edilen ya da adları onlara bağlanan yazarlar olduğuna inanmaya başladılar, ve din, yazın, sanat ve müzik tarihinde bu inanç kendinde çok önemlidir.

Eski Ahit'in kitapları Tanrıdan iletiler olarak görülür ve bu yüzden Yunanlıların ve Romalıların kendi yazın yapıtlarını gördüklerinden çok değişik bir yolda kabul edilirdi. Tanrı tarihi İbrani halkı çevresinde özeklendirmiş, ve onlar için kutsal yazılarında bulunacak bir törellik dizgesi yaratmıştı. Yahudiler arasında, daha sonra Hristiyanlar arasında ve belli bir düzeye dek Müslümanlar arasında da olduğu gibi, İncil'in kitapları zamanla anlaşılmaktan çok sayılmaya başladılar. Ayrıca çoğu kez birer bütün olarak okunmak yerine usta tanrıbilimciler tarafından aydınlatılmaları gereken bilici deyişlerinin, alegorik yorumların ve ayin formüllerinin geniş derlemeleri olarak görüldüler. Bunlar genellikle rahiplerin, geleneksel Yunan ve Roma dinlerinde hiçbir zaman görülmemiş kutsal bir kastın ellerindeydiler.

Eski Ahit'in gösterdiğine göre Yahudilerin dini başlangıçta çoktanrııcıydı ve tektanrıcılıkları ve idealizmleri uzun bir evrimin sonucu olmuştu. Günah yarı-özdeksel bir kirlenmeydi ve ahlaksal kaygılardan büyük ölçüde uzaklaştırılmıştı. Tek bir tanrıya ilişkin en erken kavramlar Sina Dağı'nın yerel bir tanrısı, daha sonra bir savaş tanrısı, ve arkasından bir tarım tanrısı kavramlarıydılar. İbrani dinine ayırdedici öğeleri getiren ve Yehova'yı İbrani Tanrısı yapan (İÖ 1200 sıralarında) Musa oldu. Musa'nın Tanrısı insan biçimindeydi ve böylece yalnızca duygusuz bir doğal güce verilen bir ad değildi; onun Tanrısı bir kişiydi, gerçi görülmez olsa da; evrenin yaratıcısı ve türenin kaynağıydı. Musa'nın Tanrısı bir Doğu despotu gibi diktatör, kışkırtıcı ve gücenik bir Tanrıydı. İnananlar ondan kişisel düşmanların yok edilmesi, yeni topraklar, hayvan sürülerinin ve çocukların çoğalması ve bir öte dünya konusunda pek kaygılanmaksızın yeryüzünde uzun ve bolluk içinde bir yaşam gibi özdeksel iyilikler beklerlerdi. Musa İbraniler ve Yehova arasında bir bağit düşüncesi, bir boyuneğme ve koruma sözleşmesi gibi bir anlayış oluşturdu. Herşey göz önüne alındığında, Musa yalnızca Yahudi Tanrı anlayışını genişletmekle kalmadı, ama ayrıca Yahudilere Tanrının halkı olarak yeni bir yazgı anlayışı da verdi ve ulusal birleşme için bir temel sundu. Babil'e sürgün dönemi sırasında (İÖ 586-536), Yahudi önderler Tanrı kavramını sonunda Yahudi Tanrı düşüncesi tanrısallık tarihindeki başka hiçbir tasarımının yetişemeyeceği bir ahlaksal yücelik kazanıncaya dek derinleştirip genişlettiler.

Musa'dan sonraki İbrani geleneği rahiplerin ve dinsel öğretmenler olan peygamberlerin bakış açıları arasında sık sık derin bir çatışmanın olduğunu gösterir.

Rahiplik geleneği ayinsel bir görenek kuralını ve inceden inceye düzenlenmiş bir davranış kuralını temsil etme eğilimindeydi. Peygamberlik geleneği, sık sık rahiplik kastının ayinsel ve törensel kuralları ile çatışma içinde, Tanrıya kişisel, kendiliğinden ve dolaysız bir yaklaşım eğilimi gösteriyordu. Genel nüfusun ve önderlerinin gözünde günah sık sık ayinsel düzenlemelerin gözden kaçırılmasından başka birşey değildi; peygamberler içinse ahlak yasasının çiğnenmesiydi. Amos, yazıları saklanan peygamberlerden ilki (İÖ sekizinci yüzyıl) der ki: “Şimdi öyleyse Rabbin sözünü dinle: Oruç günlerinizden nefret ediyor, onları kınıyorum. Bana yanık sunular sunsanız bile, onları kabul etmeyeceğim. Şarkılarınızın gürültüsünü benden uzak tutun. Ama bırakın yargı sular gibi ve doğruluk güçlü bir sel gibi aksın.”¹ İsaiah bütün düşünceyi iki sözcüğe sığdırdı, “kötülük ve tapınma.” “Rabbin sözünü dinleyin,” der İsaiah, “bana kurbanlarınızın çokluğunda yatan amaç nedir; yanık sunularla dolup taşım. Bundan böyle boş yere adaklar getirmeyin; tütü bana tiksinti verir; ruhum oruçlarınızdan nefret eder. Kendinizi temizleyin; yaptıklarınızdan kötülüğü uzaklaştırın; ezilenleri kurtarın; dullar için yakarın.” “Ne ister,” der Mikah, “Rab senden, haklı davranmaktan ve bağışkanlığı sevmekten ve Tanrın ile alçakgönüllülük içinde yürümekten başka.”² Ya da, İsa’nın dediği gibi, “Onları meyvalarından tanıyacaksınız.” Rahiplik ve peygamberlik gelenekleri arasındaki bu çatışma Yahudiliğin bütün tarihi boyunca sürer, ve Yahudilikten Hristiyanlığa ve Müslümanlığa yayılmıştır.

“Peygamber” için İbrani sözcüğü Tanrı tarafından çağrılan ya da bir ödev verilen demektir. İbrani peygamberleri ileriye-söyleyenlerden çok ileriye-söyleyenlerdiler; güçlü görüşleri vardı ve yüksek bir güven duygusu, yüreklilik ve yeğinlikle konuşurlardı. Çoktanrılı dinlere ve çevrelerinde “yalancı tanrılar” dedikleri şeylere saldırdılar, ve yürek arılığının ayinsel arılıktan daha yararlı olduğunda diretirlerdi. “Yürekerinizi parçalayın, giysilerinizi değil.” Bireyde içsel ve kişisel bir doğruluk olmalı ve Tanrı ile doğrudan bir ilişki kurulmalıdır. Yalnızca ayinlere çok fazla inanç duyanları değil, ama yaşamlarını sağlam türe ilkeleri üzerine kuramayanları da kınarlardı. Peygamberler lüksü, ahlaksızlığı, kendine-düşkünlüğü ve kabalığı yadsırlardı. Kimileri özellikle yoksulları ezenlere karşı sertti. “Kimileri sınır taşlarını devirir,” diye okuruz Eyüb’de, “ve zorbalıkla sürüleri kaçırdılar; babasının eşeğini kovalar; dulun öküzünü kapar; çıplakları örtünmeksizin yaşamak zorunda bırakır; babasızı memeden koparırlar.”³ Peygamberler her zaman bir azınlığın sesiydiler; çoğu kez sıradan düşünce ve davranışlara karşı uğraş verirdiler. Genellikle sevilmez, “insanlar tarafından hor görülüp yadsınarak” kendi zamanlarında başarısız kalırlardı. Ama Yahudiliğin gelişiminde belirleyici kişilikler olmuşlardır. Eski Ahit’in her yerinde izleri vardır; Yahudilerin tarihi onların etkisi altında yeniden yazıldı, ve yasalar onların ideallerini temsil etmek üzere değiştirildi. Yunanistan’ın kendi felsefecilerini ve Roma’nın kendi devletadamlarını sayması gibi, Yahudiler de peygamberlerini yüceltmeye başladılar.

Peygamberler Tanrıyı dünyanın çok çok üstünde iyi bir güç ve aşkınlık olarak, ama o denli dünyaya içkin ve insanlarla ilgilenen bir güç olarak tasarlıyorlardı. Yahudi peygamberlerinde Tanrı doğanın yaratıcısı ve denetleyicisidir; ayrıca yüksek ahlaksal yasanın yaratıcısı ve sürdürücüsüdür. Aynı zamanda herşeye-gücü-yeter-

dir, onu arayan her insanla ilgilenir. Tanrı tüm yaratılışın üstündedir, ve gene de insanların işleriyle uğraşmaktan geri kalmaz; yalnızca gökyüzünde ya da yeryüzünde değil ama insanın yüreğinde yaşar. Onun istencini izleyen ulusun ve bireyin talihinde görünmez ortaktır. İbrani peygamberlerinin büyük başarımları Tanrının aşkınlık ve içkinliğini bire kaynaştırmış olmalarıdır. Öte yandan, bir tanrıbilim geliştirmediler, ve daha sonra Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar dinsel düşüncelerinin usa dayalı bir savunusunu yaratmak için pekçok şeyi Yunan felsefecilerinden ödünç almak zorunda kaldılar.

Geç Yahudilik (özellikle Hosea'da) bir türe Tanrısını, ama o denli de seven bir Tanrıyı geliştirdi, gerçi, Yunan ve Roma dinlerinde olduğu gibi, dinsel gelişimin tüm evreleri yanyana varolmuş olsalar da. Bir evre ötekinin yerini almıyor, ama bütün karmaşa çok-sesli bir tonda ilerliyordu; yeni eskinin yanısıra geliyor ama hiçbir zaman onu bütünüyle yerinden etmiyordu. Hristiyan evrenin başlamasından önceki son yüzyıllarda Yahudilerden kimileri İran'dan gelen düşünceleri kabul ettiler: Şeytan, ateşten bir cehennem, ve parlayan bir cennet, herşeyin bir kez daha Tanrının önüne çağrılacağı zamanı imleyen bir son yargı, ve melekler ve cinler hiyerarşisi gibi kavramlar. Bununla birlikte, İran'dan gelen etkiler bu tür düşüncelerin Yahudilikte daha şimdiden başlamış olduğu yerler dışında çok az etkili olmuş görünürler. Yahudilerin temel düşünce ve tavırlarının çoğu Hristiyanlar ve daha da sonra Müslümanlar tarafından üstlenildi.

Ortaçağ insanları Eski Ahit'te geniş bir öyküler derlemi görür, ve bu öyküleri tarihsel ortamlarına ilişkin herhangi bir anlayış olmaksızın kabul ederlerdi. Bu anlatıları ezberler, alegorikleştirir, ve üzerlerine düşünürlerdi. Bu öyküler yaratılış, Cennet Bahçesinde Adem ve Havva, ayartılmaları ve düşüşlerinin anlatısıyla başlar ve bunları Kabil ve Abil'in ölümcül öyküleri ve Tufan ve Nuh'un Gemisi öyküleri izler. Bundan sonra Babil Kulesinin öyküsü gelir, bunu ilk atalar olan İbrahim (İÖ 1800 sıraları), İzak ve Yakup'un öyküleri izler, Yusuf'un kardeşleri tarafından Mısır'da nasıl köleliğe satıldığı, Mısır'da bir Yahudi topluluğunun nasıl ezildiği anlatılır. Bu okuyucuyu Musa'nın kendi halkının dinini nasıl yeniden-biçimlendirdiği ve onları nasıl Filistin'in sınırlarına götürdüğü öyküsüne getirir. Sonra Joshua Filistin'i ele geçirir. Daha sonra Yahudi dinsel ve politik önderlerinin adlarıyla belirtilen Yargıçların Kitabı gelir ve burada Samson ve Ruth'un büyük insanlık öyküleri sunulur. Sonra Samuel'in yönetimi altında Yahudilerin öyküsü ve bunun arkasından David ve Solomon'un (İÖ 1010-937) günlerinde tüm Yahudiler birleştiği ve dünyasal erklerinin en muhteşem olduğu zamanlarda Yahudi erkinin gelişiminin bir anlatısı gelir. Bunun arkasında anlatı iyi ve kötü krallarla sürer ve bu sıralarda Yahudi devleti sonunda yenilgi onları sürgüne zorlayıncaya dek bölünmeyi sürdürür. Kuzey İsrail krallığı İÖ 721'de, ve güney Judah krallığı İÖ 586'da yıkıldı. Bu yıllardan başlayarak Yahudiler sık sık Babilliler, İranlılar ve Romalılar gibi yabancıların egemenlikleri altına girdiler. Peygamberlerin daha sonra gelen kitapları insanların günahlarını kınıyor ve Tanrının bilgelik ve gücünü ortaya seriyordu. Tüm bu yazarlar katı bir ahlak düzeni öğütlediler ve bunun için peygamberler, başka tüm felsefelerin tersine, Tanrının yetkesini ileri sürdüler. Tanrı kendini ilkin Yahudilere bildirdi; ama sonunda peygamberlerden kimileri onun kendini tüm insanlara bildi-

receğine ve tüm insanlara doğruluk getireceğine inanmaya başladılar. Tanrıya bakanların hiçbir zaman umutsuzluğa düşmeleri gerekmez. Hiçbirşey onları gerçekten yenemez. Tanrının davası her zaman kazanacaktır — ama Tanrının zamanında. Seçilmiş halkın öyküsü, mutlu yılların ve sefillik yıllarının içinden, Eski Ahit'te (Apokrifayı da kapsamak üzere⁴) Hristiyan Evrenin başlangıcına dek getirilir. İncil'in büyük öykülerinin çoğu, birçok yüzyıl boyunca, insanlara kendi atalarının tarihinden daha tanıdık gelmiştir.

Eski Ahit'e baştan sona bir görkem, vakar ve güç tonu yayılır — bir ton ki ona Yunanistan ve Roma'nın yazarları tarafından, giderek Platon, Virgil, Lukretius ya da Plotinus tarafından bile en çoğundan seyrek olarak yaklaşılmıştır. Büyük İbrani yazarlarının biçemleri Mısır, Kenan Diyarı, ve Mezopotamya'nın dinsel yazın biçemlerinden etkilenmiş, ama onların çok ötesine geçmiştir. Gerçekten de, Eski Ahit'in öyle parçaları vardır ki bunlar yücelikte dünya yazınındaki her şeyin ötesine ulaşırlar. Herhangi bir seçim yaparken kişi varsıllık nedeniyle sıkıntıya düşer. “Bugün Rabbin öğ günüdür,” der İsaiah, “ve akıntılar zifte dönecek, toprak yanan zift olacak. Gece gündüz söndürülmeyecek, kuşaklar boyu yanıp duracak; saka onu eline geçirecek, baykuş ve karga orada yerleşecek; üzerine boşluğun şakülü asılacak. Soyulları oradan çağdırdıklarında hiç biri orada olmayacak; ve saraylarında dikenler bitecek, çakallara yuva ve baykuşlara avlu olacak.”⁵ Daha da görkemli şiir dili Mezmurlarda, örneğin yüz dördüncü Mezmurda göze çarpar. Eski Ahit'in bu yüce tonu Yeni Ahit'in içersine yayılır ve bu kaynaklardan erken Hristiyan ve ortaçağ yazınına girer.

Eski Ahit öyleyse Yahudilerin, “Tanrının seçtiği” ulusun ve inancın büyük kutsal kitabıdır. Dünyanın başlangıcından hemen hemen bütün bir antikçağ boyunca onların ulusal tarihlerinin klasik anlatısını kapsıyordu. Ayrıca Tanrının onlar tarafından sayılması ve uyulması zorunlu yasalarının bir bildirimini de kapsıyordu. Onlar için yüce bir şiir külesinden, derin bilgelik belitlerinden, ve kahramanlarının ölümsüz öykülerinden bir hazine gibiydi. Peygamberce öngörülleri günahlarını kınar, yaralarını sağıtır, Tanrının yardımı için söz vererek doğruluğun utkusunu müjdelirdi. Yahudi rahip ve öğretmenler tüm bunları yorumlardı. İnancı her Yahudi ona derin bir saygı duyardı. Üzerine birşeyler bilenlerin sayısı küçük Filistin bölgesinin dışında oldukça azdı; tümüyle küçük ama oldukça içten, kendi değerine inanan, ve zaman zaman kendini aşırı haklı gören bir ulusun iyeliği idi. Bu Eski Ahit'te benzersiz olan şey katı bir ahlaki yüksek bir din ile bağlayıştı. Ahlaksal olarak Kitanın Hristiyan Evre öncesinde ürettiği en derin kitaptı.

Yahudiliğin etkisi gibi bir olgu karşısında, Eski Ahit'te bulundukları pek söylenemeyecek kimi geç düşünce ve tutumları gözden kaçırmamak önemlidir. Eski Ahit'te çok az gizemcilik vardır; Tanrıya tapınmak, onunla konuşmak, onunla yürümek, ve onun istencini yerine getirmeye çalışmak bir şeydir, ama kendini onunla birleştirmeyi istemek başka bir şey. Hristiyan ve Müslüman geleneklerdeki gizemcilik Yunan felsefesinden ve gizem dinlerinden geldi. Benzer olarak, Eski Ahit'te çok az çilecilik, beden ruh üzerindeki ['ruhun beden üzerindeki' olmalı] savaşına ilişkin çok az şey vardır. İbrani yazarlar tenselliği ya da kösnütyü kınıyorlardı; ortalama Yunanlı ya da Romalı yazarlardan daha Püritandılar, ve Yunan ve Roma yasasının

tersine, İbrani yasası çocuk doğurmak için olmanın dışında hiçbir eşeyssel ilişkinin olmaması gerektiğini savunuyordu. Ama Eski Ahit Pisagorculuktan, Stoacılıktan ve Yeni-Platonizmden çok daha az çilecidir. Eski Ahit'te ölümlerin ülkesi olarak ısıtılı bir cennete herhangi bir gönderme yoktur; herkes öldükten sonra Sheol'a, yerin altında geri dönüşü olmayan ülkeye giderdi. Eski Ahit'teki Mesih umudu genellikle tek bir kişi üzerinde değil, ama Yahudi devletinin değersiz üyelerinden arınacağı ve dürüst bir artığın serpileceği bir gün üzerinde özeklenir. Mesih bir önder olarak tasarlandığında, ne zaman ve nasıl geleceğine ilişkin hiçbir anlaşma yoktu. Son olarak, Eski Ahit Yeni Ahit'te kendilerini gösterecek olan Kutsal Tin, Üçlülük ya da Bakire Doğum öğretileri konusunda çok az şey kapsar ya da hiçbirşey kapsamaz.

O zaman Eski Ahit'ten geç Yahudiliğe, Hristiyanlığa ve daha küçük bir düzeyde Müslümanlığa kalanlar nelerdir? İlk olarak herşeyden-güçlü, türeli ve seven bir Yahudi Tanrı kavramı; Tanrının işlerini ve istencini bildiren bir kutsal kitap düşüncesi; dinsel görevleri yönetmek üzere bir yana ayrılan kutsal bir kastın kullanımı, herkesin uyması gereken bir ortodokslik kavramı, devlet ve dinin sıkı sıkıya içiçe geçişleri, ama yabancı hükümetlere ve imparator tapınmasına karşı düşmanlık, ve devlet törenlerine katılmaya ve jimnastik alanına, tiyatroya ve arenaya çıkmaya karşı bir isteksizlik. Ayrıca tarihte tanrısal bir tasar düşüncesi de bu kalıtlar arasında yerini korumuştur. Yunanlılar ve Romalılar bütün dünya sürecine bir bengi yineleyiş ve anlamsız bir yeniden-oluş olarak bakarlardı; Yahudiler ise Tanrının güçlü yaratış ediminden başlayarak yeryüzünde Tanrının istencinin yerine getirilmesine doğru devinen tarih düşüncesini getirdiler. Bu tanrısal tasara tanrısal bir topluluk, Tanrının amacının aracı olmak için seçilmiş bir halk düşüncesi eşlik ediyordu. Hristiyanlar ve Müslümanlar bu büyük bir tasar düşüncesini üstlendiler, onu değiştirdiler, ve kendi amaçları için kullandılar. Sonraki inançlar da benzer olarak kamusal ve kişisel ahlakın ve dinin dirimsel bir bağıntısı düşüncesini benimsediler, kralın Tanrının kutsadığı bir kral olmasına karşın, hükümetin tanrısal bir yasaya bağlı olduğu ve ailede ve devlette yetkenin ve mülkiyet iyeliğinin tümünün de Tanrıdan emanetler oldukları görüşünü kabul ettiler. Hristiyanlar ve Müslümanlar Yahudilerden tüm başkalarının yanlış olduğu düşüncesini aldılar. Yahudilerin çoğu inançlarının yalnızca Yahudiler için olduğuna inanır, ve az sayıda Yahudi öğretmen inanca dışarıdan döndürmeler kazanmayı isterdi. Hristiyanlık ve Müslümanlık Yahudilikten dünyanın yaratılışına ve Tanrının isteği üzerine doğa güçlerini değiştirmek için sürekli yeteneğine inançlarını aldılar. İbraniler bir büyük tansık ırkıydılar ve Eski Ahit tutarsızlıklar, çelişkiler ve saçmalıklarla doludur: dünyanın altı günde yaratıldığı, tufanın gemide olanlar dışında tüm yaşayan yaratıkları yokettiği, güneşin durdurulduğu bildirimleri, ve konuşan yılanlar ve eşekler ve Yunus peygamberin balının karnındaki üç günü gibi öyküler. Bunlar, zaman zaman şiddetin, yabanılığın ve bağnazlığın yüceltilmesi ile birlikte, Yahudilikten türeyen sonraki inançlara geçtiler. Son olarak, Hristiyan ve Müslüman ayinlerdeki kimi dualar Yahudilikten geldiler: kutsal kitabın okunuşu, ezgili dualar, cemaat şarkıları ve vaaz verme.

2. DİASPORA VE YAHUDİ FİLON

YAHUDİLER çevrelerinde sık sık onları yenen büyük ve güçlü devletlerle kuşatılı küçük bir ulustular, ve gene de, İÖ 175'e dek, çevrelerindeki ekinlerden çok az etkilenecek kalmaları şaşırtıcıdır. Yahudilerin benzeşme ve yutulma gözdağından kaçabilmeleri Yehova'ya dikbaşlı ve tükenmez bağlılıklarına, katı törelliklerine, ve hepsinin de üstünde, özel, tanrısal bir görev için güçlü bilinçlerine bağlıydı. En karanlık dönemlerinde bile böyle bir görev duygusu önderlerinden kimilerini diri tutmuş, ve bunlar da kendi paylarına her zaman putperestlikle tüm uzlaşmalara karşı Tanrının yanında duran kurtarıcı bir kesimi birleştirebilmişlerdi.

Yahudilerin dağılışı (Diaspora) ulusun bir seçkinler kesiminin Babil'de tutsaklığa sürülmesiyle daha İÖ altıncı yüzyılda başlamıştı. Bu tarihten sonra yavaş yavaş Yahudiler tüm Akdeniz havzası boyunca yerleşmeye başladılar. Birbirlerinden uzak noktalarda bundan böyle toprak üzerinde yaşamıyor ama tecimciler, tefeciler, zanaatçılar ve eğitilmişler olarak kentlere yerleşiyorlardı. Bu alanın doğu yarısında Yunanca evrensel dildi ve Yahudiler nereye gittilerse geçerli Yunan dilini (*koinē*) öğrenip kullandılar. Kendi dinlerine sarılmalarına karşın, Yahudi düşüncelerini yorumlamada daha özgür davranıyor ve doğallıkla Yunan felsefesinden ve gizem dinlerinden Filistin'de kalan Yahudilerden daha çok etkileneiyorlardı. Filistin'in dışında, Yahudiler Yahudi-olmayanlar arasında döndürmeler yaptılar. Tinsel yenileşme özlemindeki bir evrede Yahudilik Yunan-Roma dünyasında her zaman önemli bir savunma ögesi olan saygın bir antikçağa ilgisiyle ve yüksek Tanrı anlayışı ve katı ahlakıyla insanları kendine çekti. Kaçınılmaz olarak bu dönümler Yahudiliği kabul etmekle kendileri ile birlikte Yahudi-olmayan dünyadan güncel felsefi ve dinsel düşünceler getirdiler. Böylece, iki yandan, Diasporanın Yahudilerinin görüşleri dışardaki Yahudi-olmayan dünyanın etkisini göstermeye başladı.

Diasporanın bu dünyasında, özellikle bu dünyanın İskenderiye ve Antakya gibi kimi büyük kentsel özeklerinde, geleneksel Yahudilik en derin değişikliklere uğradı. İskenderiye'de, İÖ üçüncü yüzyılda, Pentateukos Yunancaya çevrildi; bu çeviri *Septuagint* olarak adlandırıldı, çünkü geleneksel olarak yetmiş iki çevirmenin ürünü olduğu düşünülüyordu. Bir süre sonra Eski Ahit'in geri kalanı da çevrildi; bu çeviri tüm Akdeniz bölgesi boyunca Yahudi topluluklarında yaygın olarak bilinir oldu. Filistin'in dışında ortalama Yahudi Yunanca düşünüp konuşur, ama gene de dinsel olarak Sebt Gününü sürdürür, sinagog ayinlerine katılır ve sünnet olurdu. Aynı zamanda Yahudiler Tanrıyı Platonik terimlerde ya da Aristoteles'in "devinmeyen devindirici"si olarak görmeyi de öğrendiler. Aralarından kimileri Musa ve Osiris'i özdeşleştiriyor ve Yunan felsefecilerinin ilk esinlerini büyük İbrani öğretmenlerden aldıkları düşüncesini yaratıyordu. Hristiyanlık erken yandaşlarını büyük ölçüde kimi eski düşüncelerini bir yana atan bu tür Helenikleşmiş Yahudilerden bulacaktı. Hristiyan Evrenin başlangıcında Yahudilikteki düşünce akımları arasında İsa'nın ve St. Paul'un çağdaşı olan Yahudi Filon'un (ö. yaklaşık İS 50) çalışması tipiktir. Filon zamanının en büyük tecim limanı ve düşüncelerin en önemli erime potası olan İskenderiye'nin en varlıklı Yahudi ailesinden geliyordu. Gençliğinde Yunan felsefesi ve gizem dinleri ile tanışmıştı. Deneyimi en azından bir ölçüde St. Paul'un, Diaspo-

ranın öteki büyük Yahudi yazarının deneyimi ile koşut olmuş olmalıdır. Kafası Eski Ahit yasasının ağırbaşlı sözleri ve peygamberlerin ısıtılı deyişleri ile dolu olan duyarlı ve becerikli genç Filon'un Platon'un yüce sayfalarını ilk kez okuduğunda ne denli etkilenmiş olduğunu tasarlamak güç değildir. Ayrıca ona erdem ve içsel güç dışında herşeyin değersizliğinden söz eden kimi Stoacıları da tanımış olabilir. Bu düşünceler kendi kitaplarındaki herşeyden bütünüyle ayrıydılar, ve gene de türe için ve gerçeklik için tutkularında ve bu dünyanın arkasında iyilik için kaygılanan evrensel bir güç olduğu inançlarında eşit ölçüde heyecanlandırıycıydılar. Burada, hiç kuşkusuz, genç Yahudi onu kendi düşüncelerine benzerlikleriyle çeken idealler bulmuştu. Filon ayrıca erkenden Yahudiliği ve Yunan ekinini birleştirmeye çalışan eski Yahudi yazar ve öğretmenlerin etkisi altına da girmiş olmalıdır — düşünürler ki kendilerini Yahudiliğin dışına çıkıyor olarak değil ama yalnızca daha derinlerine iniyor olarak görüyorlardı.

Filon'un yaşamının büyük isteği bu İbrani düşünceleri ve Yunan felsefesini birleştirme işini ilerletmekti. Zamanının başka Yahudileri gibi, Stoacıları onların Yunan mitlerinde saçma ve kaba olan herşeyi açıklayıp bir yana atmak için kullandıkları alegorik yöntemlerini ödünç alarak onu Eski Ahit'in kimi öykü ve düşüncelerine uyguladı. Alegorinin kullanımı ile Yahudilikte Yunanlılara itici gelecek şeyleri açıklayıp önemsizleştirmeye çalıştı: sünnet, temiz ve temiz-olmayan besinlerin ayrımı, sebt gününün kullanımı. Filon bütün Pentateukhosun (Eski Ahit'in büyük ilgi gösterdiği biricik bölümü) erdemler ve erdemsizliklerin ve ruhun süreçlerinin alegorisi olduğunu açıkladı. Daha özel olarak, Mısır'daki Yahudilerin bedendeki insanı temsil ettiklerini söylüyordu; Mısır özdeksel dünyadır; Yahudiler Filistin'e gittikleri zaman, salt özdeksel varoluştan daha yüksek ve daha az özdeksel bir dünyaya yerleşmiş oldular. Filon yalnızca Yahudilere Yunanlıların bilgeliğini göstermeyi istemekle kalmadı, ama, kendi alegori dizgesi ile, Yunanlılara da Eski Ahit'in üstünlüğünü tanıtlamayı istedi.

Erken Helenistik Yahudiler ataları konusunda olağandışı şeyler ileri sürer, söz gelimi yazıyı Musa'nın bulduğunu, İbrahim'in Mısırlılara astroloji öğrettiğini, Pisagoras, Sokrates ve Platon'un bilgeliklerini Musa'dan türettiklerini düşünürlerdi. Filon bu düşünceleri daha da geliştirdi. Yahudi Kutsal Yazılarını Yunan gözlükleriyle okuyarak, Platon'un dünya tinini Musa'nın tanrısal deyişleriyle özdeşleştirdi, tıpkı Hristiyan yazarların çok geçmeden Platon'un dünya tinini İsa ile, Üçlünün ikinci kişisi ile özdeşleştirecek olmaları gibi. Böylece Platon'un Tanrının tini ya da sözleri ya da vekili düşüncesi, tanrısallığın kendisi tanrısal olan anlatımı, yaklaşık olarak aynı zamanda hem Yahudi hem de Hristiyan düşüncelerinin dokusuna işlendi. Bu açıklama Tanrının teklifi ve aşkınlığı düşüncesini korurken aynı zamanda da Tanrıyı insanlara belirtik kalma olanağını da sağladı. Musa, Filon'un dizgesinde, yalnızca Platonik dünya tini değil, ama aynı zamanda o denli de gizem dinlerinin kutsal ölümlişüdür. Hristiyan yazarlar çok geçmeden aynı şeyleri İsa için ileri süreceklerdi. Filon'un Yahudilere iletisi teni bastırmaları ve kendilerini Tanrı ile özdeşleştirmeleridir. Tüm insan deneyiminin amacı bedenini, duyu ve tutkuların yaşamını olabildiğince az, ve usun ve tinin yaşamını olabildiğince çok yaşamaktır. Onun Tanrısı geleneksel Yahudi Tanrısı ile çok az ilişkisi olan aşkın bir soyutlamadır. Tanrı dünya-

nın çok üstüne yerleştirilir, öyle ki özdek ile ilişkiye girmesi hiçbir zaman düşünülemez olur. İnsanın ruhu ancak Tanrının yayılımları yoluyla yukarıya devinerek en yüksek tanrısallığa yaklaşabilir: meleklerin ve güçlerin alanına, sonra dünya tininin ya da tanrısız usun alanına, ve en sonunda varoluşunu insanın kabul edebileceği ama varlığını hiçbir zaman kavrayamayacağı Tanrının kendisine. İnsanın en yüksek amacı Tanrının bilgisidir, ve en yüksek deneyimi Tanrının onunla gizemsel bir birleşimde doruğuna ulaşan esrimeli bir düşünülüşüdür. Bu gizemciliğin çoğu Platon'dan ve gizem dinlerinden türemiştir. Filon'un dizgesi kesinlikle bir sinkretizm, ama oldukça gizemli bir sinkretizmdir. Dinsel düşüncenin yüksekliklerinde, Filon ardışık düşünce ve duyguların sıradan düzeyinin üstüne çıkar; zamanın akışı yiterek ruh bengi bir Şimdiye söğrülür. Evren ruhun önünde açık bir kitap gibi yatar, ve ruh benzersiz bir yükseliş duygusu ve sevinçle dolar.⁶ Filon'un yazıları bulanık ve çoğu kez karışıktır, ve çalışması bir bilgelik ve bilgiçlik, içgörü ve saflık karışımıdır; daha şimdiden tonda belirgin olarak ortaçağlıdır. Felsefi bir düşünür olarak, iki yüzyıl sonraki Yeni-Platonik Okulun birçok düşüncesini önceler, ama yazıları Plotinus'un kilerdeki güç, derinlik ve genişliği göstermezler.

Yahudi Filon'un düşüncesinde, daha sonraki dinsel felsefelerde olduğu gibi, filozof yanılmaz bir gerçeklik kaynağının, Tanrının varolduğu ve İncil'de bildirildiği kanısıyla başlar. Bu kutsal yazılarda, dinsel filozof toprak, su, hava ve ateşe, gökyüzüne ve yıldızlara ve tüm özdeksel şeylere ve dirimli yaratıklara göndermelerle dünyanın bir betimlemesini bulur; bu gereçlerle filozof dünyayı anlamaya başlayabilir. Bu kutsal kitaplarda tanrısız olarak buyrulmuş davranış kurallarını da bulur. Tanrı insana büyük bir bildiriş sunmuştur; ayrıca onu usla donatmıştır. Ve insan usuyla birçok yararlı gerçeği bulmuştur; bu gerçekliklerden pekçoğu Yunan felsefesinde anlatılmışlardır. Tanrısız kitaplar ve Yunan felsefesi böylece tüm bilgi ve gerçekliği kapsayan iki yazılar derlemidir: birincisi, tanrısız bildiriş tarafından bilinir kılınan bilgelik; ikincisi, us tarafından bulunabilen bilgelik. Tanrı bu her iki gerçeklik tipinin de kaynağı olduğu için, aralarında hiçbir çelişki olamaz. Eğer bir çelişki ortaya çıkacak olursa, bu ya insanın tanrısız yazıları yanlış anlamasına ya da insan kafasının içine hapsedildiği aşağılık beden tarafından yanıtılmasına bağlıdır. Böylece gerçekte Yahudi, Hristiyan ve Müslüman dinsel filozofları İncil'in yaratılış öyküsü, tanrısız kayraya inanç ve Tanrı tarafından verili davranış kurallarına inançla başlarlar. Sonra bu tanrısız gerçeklikleri doğru kabul ederek, tanrısız ilkeleri örneklemek için putperest felsefecilerin yazılarını araştırırlar. Bir çatışma doğduğunda, dindar filozof onu alegori yoluyla açıklayıp geçiştirebilir; daha sık olarak, Yunan felsefecilerinin bildirimlerini yadsır. Filon ve Diasporanın başka Yahudi düşünürleri yoluyla bunların çoğu Hristiyanlığa girmişlerdir ve ilkin St. Paul'de, sonra Dört Gospel'de, ve daha önemli olarak, Kilise Babalarında kendilerini gösterirler. Aynı zamanda, Filon'un yazıları Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın dinsel felsefelerinin kalıbını saptamıştır. Filon'dan İbni Rüş'un, Maimonides'in ve St. Thomas Aquinas'ın hem öncelleri hem de ardıkları gelmiştir.

3. YENİ AHİT VE HİRİSTİYANLIĞIN BAŞLANGIÇLARI

YAHUDİLİKTEN Hıristiyanlık, ve Eski Ahit'ten Yeni Ahit gelişti. Yahudilerin Eski Ahit'i İbrani tarihinin yaklaşık iki bin yılını kaplar; Yeni Ahit ise yalnızca bir yüzyıl. Erken Hıristiyanlar için Kutsal Yazılar yalnızca Eski Ahit'ten oluşuyordu, ve ancak İS 110 sıralarında kendi yazılarını bir Yeni Ahit'in başlangıcını oluşturuyor olarak düşünmeye başladılar; İS 185 sıralarına dek Yeni Ahit yazılarının kütlesi üzerine herhangi bir anlaşma yoktu. Sonunda yapılan seçim başlıca kitapların yaşları üzerine ve bunların İsa'nın ilk izleyicilerinin öğretileri olarak düşünülen şeylere nasıl uydukları üzerine dayandırıldı. On beşinci yüzyılda matbaanın bulunuşuna dek, her iki Ahit de bir bütün olarak olmaktan çok bölümler olarak kullanılırdı.

Yeni Ahit küçük bir Yahudi mezhebinin, İsa'nın izleyicilerinin yeni bir dinin temelini nasıl attıklarının belgesidir. Olayların bir anlatısından çok inançların bir belgesidir. Yeni Ahit, son düzenlemesinde olduğu gibi, İsa üzerine dört anlatı ile açılır: doğuşu, gençliği, bir yıldan üç yıla vaazları, yargılanması, çarpmıha gerilmesi ve yeniden-dirilişi. İlk dört kitap "Evangelistler," iyi haberlerin taşıyıcıları başlığını taşır; tümü de bölümsel olarak sözel bir gelenek üzerine dayalı görünür. İlk hiç kimse herhangi birşey yazmanın zorunlu olduğunu düşünmüş görünmemektedir, çünkü İsa'nın ikinci gelişi hemen bekleniyordu. Yıllar ilerledikçe bu umut söndü ve elde Hıristiyan öğretiyi taşıyacak kayıtların olması zorunlu görülmeye başladı. Ama daha o zamanlar İsa'nın söylemiş ve yapmış olduklarına ilişkin geleneğe dışarıdan çeşitli düşünceler sızmış görünmektedir.

Dört Gospel'den en erken yazılanı büyük bir olasılıkla Markos'unkidir ve İS 70'ten hemen önce, ve İsa'nın ölümü üzerine bir kuşaktan daha uzun bir süre geçtikten sonra Roma'da yazılmış (Yunanca) görünür. Dramatik gücü yüksek bir anlatıdır ve İsa'yı Tanrının tansıksal güçlerle gelen oğlu olarak gösterir. Matta ve Luka'nın çoğu Markos'tan alınmıştır. İS 85-90 yılları sırasında yazan Matta İsa'yı Musa'nın ardılı büyük bir öğretmen olarak sunar ve onu kimi Yahudi kümelerin Mesiah üzerine düşüncelerini gerçekleştiren birey olarak gösterir. Matta'da en değerli bölümler İsa'nın vaazlarını yeniden sunan beş pasajdır. Luka Hıristiyanlığa dönmüş bir hekimin çalışmasıdır; yazar ayrıca İşler Kitabını da yazmış görünmektedir. Hıristiyanlık Yahudiliğin mantıksal bir gelişimi olarak sunulur. Son Gospel, Yuhanna'nınki, İS 95 ve 110 arasında yazılmıştır ve İsa'yı Platonizme bağlayarak bir filozof olarak sunar. Havarilerin İşleri Paul'un etkinliği üzerine vurgu getirir. Bu beş anlatı kitabından sonra, yirmi bir papaz mektubu vardır ki, bunların çoğu Hıristiyanların özel kurumlarına seslenir; kimileri belirli törel ve kuramsal noktaları tartışırken, başkaları ise inancın genel açıklamalarıdır. Bu mektuplardan dokuz ya da onu St. Paul'un yazılarıdır. Yeni Ahit'in son kitabı, Vahiy Kitabı ya da Apokalips, tüm ötekilerden ayrılır. Hezekiel'i (bölüm 1) ve Daniel'i (bölümler 7 ve 9) andıran derin bir görüşü dile getirir ve İS 95 sıralarında Küçük Asya'da zulüm gören Hıristiyanları yüreklendirmek için yazılmıştır. Simge üstüne simge yığılır, ve bütün oldukça esrimeli bir biçimde yazılmıştır. Açık olan tek şey bir son yargının olacağı ve bunun üzerine bu dünyanın ve içindeki herşeyin yiterek inananların Yeni Kudüs'e girecekleridir. Bu kitabın son iki bin yıl içindeki yorumu onda hemen hemen her-

şeyin okunabileceğini göstermiştir. Eski Ahit durumunda olduğu gibi, daha az esinli belli çalışmalar Hristiyan Apokrif olarak derlenmiş, ama Yahudi Apokrifin tersine bu kitaplar sonraki Hristiyanlar tarafından hiçbir zaman kendi İncil'lerinin kapsamına alınmamıştır. Yeni Ahit'in hiçbir bölümü İsa'yı görmüş ya da onu konuşurken dinlemiş biri tarafından yazılmış görünmez. En erken kitap, elimizdeki biçimiyle, büyük bir olasılıkla St. Paul'un is 50 sıralarında Selaniklilere İlk Mektubu, ve sonuncusu is 150 sıralarında Peter'in İkinci Mektubudur.

Yeni Ahit'te özelsel kişilik Nazaretli İsa'dır. İsa'nın Filistin'deki doğrudan çevresi Roma egemenliğine duyulan nefretle dolu bir huzursuzluk ortamıydı ve Yahudilere yine birlik, özgürlük ve gönenç getirecek bir altın çağın geri dönüşü yolundaki eski bir düşüncenin yeniden dirilişine tanıklık ediyordu. Kimi Yahudiler için yeni bir önder, kişisel bir Mesiah, kutsanmış bir insan için umut vardı, gerçi bu tür çevrelerde bile onun bir savaşçı mı, bir kral mı, yoksa tinsel bir önder mi olacağı konusunda hiçbir anlaşma olmasa da. Üst sınıflardan birçok Yahudi bu düş ve umutları paylaşıyordu. İsa, ondan önceki birçok Yahudi peygamberin tininde, doğruluğun üstün çıkmasını sağlayacak tinsel bir krallığın gelişini bildirdi. Bencilleri, Tanrıyı sevmeyip öğretilerini izlemeyenleri ve kendi soydaşlarını sevmeyenleri kınadı. İsa özellikle kendilerini herkesten dürüst sayan ikiyüzlüler, Yahudi halkını aldatanlar, "körlerin kör önderleri" olarak gördüğü dinsel Yahudi önderlerine karşı sertti. İbrani peygamberleri gibi, İsa da daha etkin bir inanç ve daha etkin bir dinsel yaşam adına yerleşik dine karşı başkaldıran bir devrimciydi.

Açıktır ki sıradan insanın ahlaksal yetilerine yüksek bir değer biçiyordu. İster onun zamanında Filistin dışında geçerli olan felsefe ve dinlerde, isterse daha sonraki kimi Hristiyan önderlerde görülen türde olsun, kasvetli kötümserliği taşııyordu. İnsanın Tanrıya gereksinimi vardı, ama insan kendi için çok şey yapabiliirdi; ve, iyi istençli insanların çabaları yoluyla, daha iyi bir toplum kurulabiliirdi. İsa'nın özellikle çileci olduğu konusunda hiçbir belirti yoktur, ve hiç kuşkusuz eğitimsiz, yalın bir insandı. İlk günah, yazgıya karşı özgür istenç, Üçlülüğün doğası, Bakire Doğum üzerine daha sonra ortaya çıkan ustaca işlenmiş kuramlar ve kilisenin birçok başka inağı hiç kuşkusuz onu hayrete düşürürdü. Bize dek ulaşan anlatılara göre, İsa bir kilise örgütleme, bir tanrıbilim, ya da bir ayinler, dualar ve kutsamalar dizgesi oluşturma konularına herhangi bir ilgi göstermemişti, gerçi kendisi geleneksel Yahudi ayinlerinin çoğuna bağlı kalmış olsa da. Ne de bir mülkiyet kuramı ya da politik bir izlençe sunmuştu.

İsa ahlaksal düşüncelerinin birçoğunu belli özel bir noktayı örneklemek için mesellerde anlatıyordu. Meselleri ve daha başka deyişleri kır sahnelerini yansıtır: toprak sürme, tohum ekme, orak biçme, yitık koyun, yaban çiçeklerinin güzelliğı. Kent yaşamına ilişkin çok az şey bilirdi — Paul'un tersine —, ve Filistin dışındaki dünyayı pek tanımazdı. Yine Paul'den ayrı olarak, Yunanlıların ve Romalıların tarih, felsefe, sanat, yazın, politika ve dinlerine ilişkin hiçbirşey öğrenmemiş gibi görünür. Bizim bilimler dediğimiz şey konusunda bildiğinin tümü Tanrının herşeyi yapmış ve dünyaya insanların kafalarındaki saçları sayacak denli yakın olduğu yolundaki yalın inançtı. İsa halktan bir insandı, dinç, diri ve güçlü. Öğretisi dizgesel değildi; başlıca tikel durumlarla ilgileniyordu, gerçi zaman zaman genel vaazlar vermiş olsa

da. Yaşam ve öğretilerinin elimizde hiçbir belgesi olmayan birçok yanı vardır; örneğin, otuz yıllık yaşamının aşağı yukarı yalnızca altmış gününü biliriz.⁷

İsa'nın temel düşüncesi, ilk olarak, Tanrının yasasına yalnızca sözde değil ama tinde uymak olarak görünür. Bu yasa Eski Ahit'te vardı, ama yeni bir yorumu gerektiriyordu: "Yasayı yoketmeye değil, ama yerine getirmeye geldim." İnsan Tanrıyı sevmeli ve Tanrı ile bir iç birlikteliği olmalıdır. Tanrı bu ilişkide kendine düşeni yapacaktır, ama insan da Tanrıyı karşılamak için çabalamalıdır. İkinci olarak, İsa her insanın başkalarını kendisi gibi sevmesini ve onlara onların kendisine davranmaları gerektiği gibi davranmasını öğretti. İlk ilgisi açıktır ki Yahudiliği yeniden-biçimlendirmede ve eski biçimlere yeni yaşamın solugunu vermede yatıyordu. Tanrı sevgisi ve başkalarını sevmek Yahudi tören yasasını büyük ölçüde bir yana itecekti, gerçi Yahudiliğin en önemli ahlaksal ve tinsel öğelerini sürdürüyor olsa da. İsa görünürde kendisinin "Tanrının Oğlu" ve "Mesiah" olduğuna ve kendi öz halkı tarafından, Yahudiler tarafından öldürüleceğine inanıyordu.⁸ Bununla birlikte, bu düşünceler hiçbir zaman ona ilişkin olarak bildiklerimizde açıkça belirtilmemişlerdir, ve onun Tanrıyı ve başkalarını sevmek ve böylece buraya, aşağıya türe egemenliğini getirmeye yardım etme iletisine altgüdümlüdürler.

Halk için İsa onların beklediği terimlerde konuşmadı; onlar bir başkaldırı çağrısı beklerken, o Tanrıyı ve başkalarını sevmekten ve Tanrının krallığını yeryüzünde kurmaktan söz ediyordu. Eğitimli için bilgisiz bir düzenbaz olarak görünmüş olmalıdır; rahipler ve üst sınıflar içinse kitleleri her zaman Romalı yetkeler tarafından sertlikle bastırılan o şiddetli ayaklanmalardan birine kıskırtabilecek tehlikeli bir ajitatör olarak görünüyordu. Ondan ayrıca varsılıklarını ve ikiyüzlülüklerini kınadığı için de hoşlanmıyorlardı. Başkalarının ise yalnızca canlarını sıkı. Romalı yetkeler onu bir başka Yahudi çatlak olarak gördüler. Yahudi dinsel yetkeler İsa'yı Mesiah'mış gibi davrandığı için kafir olmakla ve kendine "Yahudilerin Kralı" dediği için kent yetkelerine başkaldırmakla suçladılar. Böylece Yahudiler arasındaki belli sınıfları memnun etmek için Romalı yetkeler o zamanlar onu bir suçluyu ölümle cezalandırmanın en onur kırıcı biçimi olarak görülen çarmıha germe yoluyla öldürmeye karar verdiler. İzleyicilerinin gözünde, haç üzerinde inançları uğruna çektiği acı yaşamının görkemli tacı oldu.

İsa'nın yaşamı ile bağıntılı tansıklar onları sözel ve daha sonra yazılı geleneğe geçirenler tarafından renklendirilmiş görünür. Aldatma gibi herhangi bir niyet söz konusu olmaksızın, yaşamı sırasındaki olayları eski kahramanların terimlerinde ve gizem dinlerinin mitlerinin terimlerinde yorumladılar.⁹ Ama Yeni Ahit'in öykülerine de, tıpkı Eski Ahit'inkilere olduğu gibi, yüzyıllar boyunca sözel olarak inanıldı ve üzerlerinde düşünen ve onları yazın, sanat ve müziğe konu yapan milyonlar tarafından bilindi. Bununla birlikte, tüm tansıkların en büyüğü henüz sürmektedir: İsa'nın kişiliğinin ve iletisinin geleceğin tarihi üzerindeki derin etkisi. Eğer Yeni Ahit'te yaşamının öyküsünü yeniden kurmamızı sağlayacak çok az şey buluyorsak, gene de Yeni Ahit insan doğasının kökleri üzerine benzersiz bir kavrayış göstermiş bir kişiliği açığa serer. İsa'nın öğretilerinin Doğulu, Yahudi, ve Yunanlı öğretmenlerin öğretilerinde koşulları vardır; ama tarihte hiçbir yerde bu düşünceleri bilincin özeğine getirecek böyle bir kişilik ortaya çıkmamıştır. Bir öğretmen olarak Musa'nın,

İsaiah'ın ve Platon'un ötesindedir, gerçi aynı büyük gelenekte olsa da; dahası, tümünün tersine, çarmıha gerilmiştir. Kişiliği ve Tanrı ve insan sevgisi üzerine öğretisi Hristiyanlığın tüm geri kalanından kat kat önemlidir. İsa haklı olarak Loisy tarafından "türe arayışındaki insan duyuncunun en yüksek belirişi" olarak adlandırılmıştır. Tüm bunlar onu tarihin en yüksek tansığı yapar.

İsa'nın ilk izleyicileri ondan öylesine etkilendiler ki tanrısallığına ve vaadedilmiş Mesiah olduğuna inandılar ve buna göre ona tapınmaya başladılar. Mezardan çıkmış ve göğe yükselmiş olduğuna inandılar. Yeniden-diriliş ve yükseliş üzerinde direktme ilk Hristiyanların vaazlarında özekseldir. İzleyicileri onun hemen hüküm sürmediğini çünkü Yahudilerin onun için hazır olmadıklarını düşünüyorlardı. Hiç kimse yeni bir örgüt kurmayı düşünmedi; tümü de ikinci gelişini beklediler, ve, eğer hemen herhangi birşey yapmayı istemişlerse, bu İsa'nın onlardan önce yapmış olduğu gibi Yahudiliği yeniden biçimlendirmeye çalışmaktı. İsa öğretisini insanların yaşamlarının yeniden biçimlendirilmesine adanmıştı; en erken izleyicileri ise insanlardan ona tapınmalarını istediler. İsa ilkin Tanrıya karşı doğru bir tutumda direktmişti; ilk izleyicileri ilkin İsa'ya karşı doğru tutum — kendilerinin tutumu — üzerinde directiler.

İsa'nın Filistin Yahudileri arasındaki alt sınıflardan gelmiş en erken izleyicilerinin çoğunun inançlarını Yahudi-olmayanlar arasında yayma gibi bir görüşleri yoktu. Gospel'in ilkin Yahudiler tarafından kabulü olmaksızın Yahudi-olmayanlar arasında kabulünü tasarlamaları olanaksızdı. Ama kimi izleyiciler İsa'nın öyküsünü ve öğretisini Filistin'in dışına Diasporanın Yahudi topluluklarına aktardılar. Bu Yahudi kümeleri Filistin Yahudilerinden daha az katı ve yeni düşünceleri kabul etmede daha istekliydiler. Ve bu topluluklar arasında Yunan felsefesinin ve gizem dinlerinin etkisi derindi. Burada Platonik idealizm ve metafizik, Stoacı törebilim ve bir Kurtarıcı Tanrı düşüncesi Yahudiliğin dokusuna işlemişti. Bu dönüşmüş Yahudilik idi ki Hristiyanlığın yayılması için yolu hazırlıyordu; bu Yahudi Filon'u ve St. Paul'ü yetiştirmiş olan dünyaydı. Diasporanın bu Helenistik Yahudiliği geleneksel Yahudilik ve erken Hristiyan kilise arasındaki büyük köprüdür.

Tarsuslu Saul'un Şam yolunda kabul ettiği Hristiyanlık Filistin dışındaki Yahudi toplulukları arasında daha şimdiden yerleşmişti.¹⁰ Paul onu değiştirdi ve kendi yazıları yoluyla sonraki kuşaklara aktardı. Bununla birlikte, Paul Hristiyanlık üzerinde öylesine derin bir etki bıraktı ki sık sık onun "ikinci kurucusu" olarak adlandırılır. Görevine Küçük Asya'nın büyük bir Yunan kentinde sofu bir Yahudi, "Yahudilerin bir Yahudisi," Yahudi yasasının katı bir izleyicisi olarak başladı. Katı kılığında hiçbir dinginlik ve hiçbir doyum bulamadı. Yunan felsefesi ve gizem dinleri konusunda erken yaşta birşeyler öğrenmiş olmalıdır ve bunlar onun yeni dine dönmesini kolaylaştırmış olabilirler — başka birçoklarının yeni inanca dönmelerini kolaylaştıracak oldukları gibi. Bu yaşam dolu ve sürükleyici insanın İsa üzerine tam olarak neler işittiğini bilmiyoruz. Yaklaşık yirmi-beş yaşlarında Hristiyanlığa dönmelerinden sonra, yeni inancı tüm insanlar arasında yaymaya başladı.

Yahudi çevreleri dışında olanların ancak Yahudi halkının ulusalcı umutlarıyla bağıntı içinde anlaşılabilircek salt Yahudi bir Mesiah ile hiçbir ilgileri olamazdı, ve ne de ölümünün en onur kırıcısıyla karşılaşmış bir tinsel öndere saygı duyabilirlerdi. Ama

dışardakiler Yahudi ve Hristiyan tektanrıcılığı ve törelliği ile ilgileniyorlardı, ve ölüp yeniden doğmuş ve insanların kendileriyle gizemsel bir yolda birleşebilecekleri kurtarıcılar gibi bir düşünceyle tanıştılar. Bu durumu karşılamak için, aralarında St. Paul de olmak üzere Hristiyanlığa dönmüş kimileri Hristiyanlığı yeni bir ışıktı yorumlamaya başladılar. Yeni inancın her yerde tüm insanlar için olduğuna, eski Yahudi ayin yasasının bundan böyle zorunlu olmadığına, ve Yahudi-olmayanların doğrudan doğruya Hristiyan olabileceklerine inanıyorlardı. Yetkeci bir karakterde olan Paul kimi öteki Hristiyan önderlerle, özellikle Kudüs'teki küme ile atıştı. Bunlar yeni inanca katılan herkesin önce bir Yahudi olması ve Yahudi yasasına uyması gerektiğinde diyorlardı. Sonunda Paul'un görüşü baskın çıktı, ve yeni Hristiyan inancı Yahudilikten koparmak ve bir dünya dini olarak başlatmak için öteki önderlerden çok daha fazlasını kendisi yaptı.

İs 50 ve 62 arasında yazılmış Mektuplarında Paul daha şimdiden sözel bir gelecekte yaşayan Hristiyan düşünceler ve öğretiler üzerinde yorumlarda bulunur. Paul kendini derin duygularla dolu ve inancı güçlü bir insan olarak ve parlak bir biçimci olarak gösterir. Mektupların yayımlanmak üzere yazılmış olduklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur; ama onları alanları öylesine etkilediler ki daha sonra toplanıp yayımlandılar. Paul, tarihteki çok az insan gibi, Aristoteles'in "ruh büyüklüğü" dediği o niteliği taşıyordu; olağanüstü enerjisi, çelik gibi bir istenci vardı, ve bir önderlik ve örgütlenme dehasıydı. İnanıyordu ki İsa tanrısal bir varlıktı ve ölümü ve yeniden-dirilişi yoluyla onunla gizemsel bir inançla birleşmiş olanları kurtaracaktı — öğretinin tarihte bilinecek olduğu gibi, "inanç yoluyla esenlik." Tanrısal olanla, İsa ile bu gizemsel birlik eski Yahudi yasasına bağlılığın yerini aldı. Bu ahlaksal yaşayışın, tapınmanın, duanın, yardımsever davranışların, ve vaftiz ayinlerinin ve Son Yemeğin sonucuydu. Paul bu sonuncuları kutsamalar olarak, kendilerinde ve kendiliklerinden Tanrı ve insanların ilişkisini değiştirmede etkili edimler olarak gördü.

Paul'un İsa'sı tüm bengilik boyunca Tanrı ile birlikte varolmuştu. Tanrı onu insan biçimini almak üzere göndermiş, ve o Tanrının günahkar insanlara karşı öfkesini yumuşatmak için ölmüştü. Paul İsa'dan salt bir kez alıntı yapar; bunun dışında hiçbir zaman doğrudan doğruya İsa'nın vaazlarına ya da öğretilerine göndermede bulunmamıştır. "Çarmıha gerilen İsa" diye va'zederdi. İsa'nın yaşamının tanrısal bir adak olarak bu yorumu Paul'un Hristiyan düşünceye büyük katkısıdır. Burada, insanın Cennetten düşüşü üzerine Yahudi inanca ek olarak, Tanrının İsa'da yeniden-dirilişi ve kefareti, eş deyişle, İsa'nın insanın günahları için acı çekmesi öğretilerini buluruz. İnanan Hristiyan tende ölmeli, ve ahlaksal yaşayış ve kutsamalar yoluyla İsa'da yeniden doğmalıdır. Paul Çarmıha Gerilişi ve Yeniden Dirilişi tüm zaman ve tüm varoluştaki özeksels olaylar olarak yerleştirmekle Hristiyan tarih görüşünü yaratmıştır. Cennet Bahçesinden başlayan dram doruğuna Calvary'de ulaştı ve bir Son Yargıda tamamlanacaktı.

Törel olarak Paul çileciydi, ama kimi Yunan felsefe okullarında olduğu denli, ya da Yahudi Essenelerin ve Kilise Babalarının olduğu denli değil. Sürekli bekar kalmayı evliliğe yeğler, ama evliliği kabul eder — "evlenmek yanmaktan iyidir." Törelliği, kimi Stoacı öğelerle, özsel olarak Yahudi törelliğidir. Belirli toplumsal bir Gospeli

yoktur; neredeyse orada durmanı söyler — eğer köleysen özgür olmak için çabalamama. “Bırak herkes onu Tanrının çağırdığı durumda yürüsün.” Toplumun düzeltilmesi değil, kişinin kendi esenliği yaşamın ereğidir. Ama, daha geniş bir anlamda, Paul’ün tüm insanların kardeşler olduğunda diretmesinde, ve türe idealini övmesinde toplumsal bir Gospelsi vardır. “Hepiniz Tanrının çocuklarısınız; ne Yahudi ne de Yunanlı, ne köle ne de özgür, ne erkek ne de dişi vardır; ama tümü de İsa’da birdir.”¹¹

Paul’ün düşünceleri değişik öğelerin geniş bir biresimidir; düşünceleri birçok kaynaktan gelir, ve geleceğin karışıklık ve çatışmasının tohumlarını taşırlar. Örneğin yerine getirilmeleri zorunlu belli dinsel yasalara ve ödevlere ilişkin Yahudi, Yunan ve Roma düşüncelerini Platonik idea ile, Gnostisizm düşüncesi ile, ve kişiyi yükselterek Tanrı ile özdeşleştiren gizemsel deneyimlere açık gizem dinlerinin düşüncesi ile birleştirir. Vaftizi ve Efendinin Yemeğini büyüsel olaylar olarak değil, ama İsa ile ve onun yoluyla Tanrı ile gizemsel bir özdeşleşmenin zorunlu yardımcıları olarak tasarlar. Ne yalnızca kutsamalar ne de yalnızca iyi işler insanı kurtaracaktır. Ignatius ve Irenaeus’a dek Hristiyan ayinler rahibin ya da tapmanın değerinden bağımsız edim yoluyla şekillendirilmiş *ex opere operato* kutsamalara dönüştürülmezler. Paul ayrıca eski putperest tanrıları cinlerle özdeşleştirdi. Bu geç düşüncelerin yalnızca tohumları Paul’dedir. Hristiyanlık Nazaretli İsa’dan doğar, ama Yahudilikten bağımsız bir dünya dini olarak asıl kuruluşu Filistin dışındaki Hristiyan önderlere, hepsinden önce Paul’e bağlıdır.

Dört Gospel’in yazarları İsa’nın tansıkları üzerine getirdikleri vurguda Paul’ün ötesine geçerler. Dört Gospel’in, İbranilere Mektubun, ve Birinci Yuhanna’nın yazarları Tanrının bilgisini (*gnosis*) dinsel deneyimin tacı olarak vurgulayarak ve Eski Ahit’i “bilgelik” ile ve Platonik “logos”u ya da dünya tinini İsa ile özdeşleştirerek, Filon’un Yahudilikte Musa’nın kişiliği açısından yapmış olduğunu yinelerler. Dördüncü Gospel şöyle başlar: “Başlangıçta Söz [*logos*] vardı ve Söz Tanrı ileydi, ve Söz Tanrı idi. Herşey Onunla oldu; yaşam Ondaydı, ve yaşam insanların ışığıydı.”¹² Dördüncü Gospel, İsa’yı logos olarak yorumuyla, Yahudi-olmayan Hristiyan eğitimliler için İS 100’den hemen sonra yazıldı. Dağdaki Vaazdan ya da Efendinin Duasından hiç söz etmez ve İsa’nın mesellerinden hiç birini kapsamaz. Aslında, ortamda çok az gerçekçilik vardır; herşey Işık ve Yaşam ve Karanlık çevresinde döner. Giderek İsa’nın son günlerinin öyküsü bile değiştirilmiştir. İsa “Dünyanın günahlarını uzaklaştıran Tanrı Kuzusu” olur. Kitap ilk üç Gospelsi ek olarak değil ama onların yerini almak için yazıldığını gösterir.

Dördüncü Gospel’in yazarı kutsamacılık üzerine Paul’dan çok daha büyük bir vurgu getirir. İlk dinsel ayinler üzerine vurguyu kötüler — “her kim ki bende yaşarsa hiçbir zaman ölmeyecektir” —, ve gene de başka yerlerde kutsamacılığı güçlendirir — “İnsan Oğlunun etini yemedikçe ve kanını içmedikçe sizlerde hiç yaşam olmayacak,” ve “benim etimi yiyen ve kanımı içenin bengi yaşamı olacaktır.” Tanrının ve İsa’nın bilgisi üzerine büyük vurgu getirir ve okuru İsa’nın Tanrının kutsanmış Oğlu olduğuna, ve inanmakla onun adına yaşanabileceğine inanmaya çağırır. Dördüncü Gospelin büyük düşüncelerinden biri kişi “yeniden doğmalıdır”¹³ biçimindedir. Bu kitabın bütününe temel olan düşünce insanların çoğu fiziksel

düzeyde yaşarken daha yüksek ve tinsel bir düzeyde anlama ve yaşama yeteneğinde olan kimileri vardır biçimindeki Platonik ve Stoacı düşüncedir. Bundan böyle geleneksel Yahudiliğe yönelik o büyük duygudaşlık yoktur; Hristiyanlık daha tam ve daha iyi bir tanrısal düzenlemedir. Gizemci eğilimde olanlar Dördüncü Gospel'i öteki üçüne yeğleyeceklerdir.

Yeni Ahit'in geç kitapları tüm Hristiyanların engin bir tinsel topluluğa ait oldukları düşüncesini vurgular; ayrıca dinadamlarının yetkesi ve dünyasal birleşme ortamı olarak Hristiyan Kilise üzerine de vurgu getirirler. İsa ve Paul'un birinci yüzyıldaki özgür, katılaşmamış ve yaratıcı Hristiyanlıkları ile ikinci yüzyılın örgütlü, denetlenen, biçimselleşmiş ve daha az yaratıcı Hristiyanlığı arasında önemli bir zıtlık vardır. Yalnızca Dağdaki Vaazı ve Paul'un İlk Korintliler'ini daha sonra Paul'den başkaları tarafından yazılmış mektuplarla karşılaştırmak yeterlidir. Hristiyan yaşam örgütlenmeliydi; bu ayakta kalabilmenin bedeli oldu, ama ağır bir bedeldi ve çok şey yitirildi.

Kilisede özellikle İsa'nın insanlığını yadsıyanlardan kaynaklanan heretiklikler doğdu. Bunlar İsa'nın yalnızca görüntüde insan olduğunu ileri sürüyorlardı; ruhu gerçekte hiçbir zaman ödek ile birleşmemişti. Heretik oldukları bildirilen bu öğretenler tüm özdeğin bir yanılsama olduğuna ve Eski Ahit'in ya kötü ya da modası geçmiş olduğu için terkedilmesi gerektiğine de inanıyorlardı. Kendi aralarında ateşli anlaşmazlıkları olan bu heretikler çoğunlukla Gnostik çevrelerden geliyorlardı. Gnostisizm bir Yunan felsefi kültüydü ve Hristiyan-olmayan bir kökeni vardı. Öyle görünmektedir ki Gnostisizm Gnostiklerin türlülüğüne karşılık düşen bir türlülük göstermiştir. Gnostisizmin yandaşlarından yalnızca kimileri Hristiyanlık ile ilişkiye girdi, ve bunlar da kendi paylarına onu yeniden şekillendirmeye çalıştılar. Gnostikler için esenliğin birincil temeli tanrısal düzenin *gnosisi* ya da bilgisidir. Yalnızca çok az insan bu bilgiye yeteneklidir, çünkü *gnosis* yalnızca kült ile tanışık olanlara verilen gizli bir bildirişti. Gnostisizm geç antikçağda birçok birey için bir yaşam yoluydu. Oldukça çileciydi ve dünyayı ve teni değişimden ve bozulmadan başka birşeyi temsil etmedikleri için yadsıyordu; anlığı doyuran ve duygulara dokunan göksel bir aydınlanmadan doğuyordu. Kimi biçimlerinde soylu bir idealdi; başka biçimlerinde ise okkültizm, büyü ve boşinançtan başka birşey değildi. Gnostisizm ilk üç Hristiyan yüzyılda Hristiyanlığa baskın çıkma gözdağını verdi. Bu gözdağı sonuçsuz kaldı, ama Gnostisizm Hristiyanlığı çilecilik, gizemcilik ve ussal-üstücülük yönlerinde derinden etkiledi. Hristiyanlar İS beşinci yüzyıla dek Gnostisizm ile çarpışmayı sürdürecekerlerdi.

İS 150 sıralarında daha Yeni Ahit'in yazılışı tamamlanmadan önce bir katolik ya da evrensel kilise, Roma devletinden ayrı bir devlet doğdu. Kilise ortak inançlar ve ortak bir umut tarafından birarada tutulan dağınık dinsel toplumların bir birliği idi. Ama Batının Hristiyan toplumları sonunda ancak yedinci yüzyılda Roma piskoposu tarafından biraraya getirileceklerdi — bir süreç ki, hiçbir zaman bir papası olmamış olan Doğuda benzeri yoktu. Kilisenin sıradan Hristiyanlardan ayrılan özel bir piskoposlar ve rahipler kastı, çileci, gizemci ve felsefi bir gelenekler kümesi, bir kutsal yazılar derlemi ve yavaş yavaş şekillenmekte olan tanrıbilimsel bir ortodoksluğu vardı. Bir dualar ve ayinler geleneği gelişti, ve tümü de insanların ekmek

ve şarabın tansıksal olarak İsa'nın beden ve kanına dönüşümünü simgelediğine inandıkları Son Yemek çevresinde özeklendi. İnsanlar kutsamaların bir tür büyü gibi işlediğine ve kullanımlarının ahlaktan ayrılabilceğine inanmaya başlamışlardı. Kurumsallaştırılmış, ussallaştırılmış ve ayınleştirilmiş bir Hristiyanlık varlık kazanıyordu — Yahudiliğin, Yunan felsefesinin, Yunan-Roma putperestliğinin ve gizem dinlerinin hayret verici bir karışımı. Hristiyanlık kendisinde herkes için birşeyler taşımaya başladı. "İlkel Hristiyanlık," diyordu Harnack, "Hristiyanlığın sürebilmesi için yitmek zorundaydı."

Hristiyan Kilise eski klasiksel putperestlik ile, gizem dinleri ile, ve Roma hükümeti ile savaş içindeydi. Roma hükümeti yabancı dinler konusunda genellikle yumuşaktı ve kendi pantheonuna birçok tuhaf tanrıyı kabul etmişti; ama yasaya karşı yaygın bir komplo olarak göründükleri için Hristiyanlara baskı yapıyordu. İS 250'de nüfusun onda birini oluşturan ilk Hristiyanlar da Yahudiler gibi putperest kamu ayinlerine katılmıyor, imparatorun yontusu önünde boyun eğmiyor ve zaman zaman mahkemede ant içmeyi ya da askerlik hizmetinde bulunmayı reddediyorlardı. Ama baskılar kiliseyi güçlendirdi ve dördüncü yüzyılda Yeni Ahit'in tamamlanışından uzunca bir süre sonra Hristiyanlık Roma devletinin resmi dini oldu. Bu "Kilisenin Barışı" kilisenin gönenç ve saygınlığında büyük bir değişim demekti; Hristiyan olmak moda oldu; büyük kalabalıklar kilise üyeliğine doluştular ve kilisenin ahlaksal niteliği zayıfladı. Roma İmparatorluğu bölümsel olarak Hristiyanlaştı, ve kilise bölümsel olarak putperestleşti. Bu yeni tinsel iklimi doyurucu bulmayanlar için şimdi büyümekte olan manastır dünyasına bir kaçış yolu vardı. Kilisedeki ayrımlara ve heretikliklere karşı kavga hiçbir zaman sona ermeyecekti. İS 325 gibi geç bir tarihte doksan Hristiyan mezhep vardı; beşinci yüzyılın sonunda bu sayı büyük bir olasılıkla yirmi gibi düşük bir düzeye indi ve bunlardan çoğu önde gelen dört ya da beş mezhebe oranla küçüktü.

Hristiyanlığın eski dünyadaki etkisinin nedenleri çeşitlidir. Yeni inanç daha başından başka felsefe ve dinlerden ödünç alma konusunda olağanüstü bir yetenek gösterdi. Gerçekten de, Hristiyanlık antikçağdaki en yüksek karışımıdır. Bu genel ödünç alma tutumu dünyasal bir başarıyı kolaylaştırdı, ama çoğu kez İsa'nın kişiliğini ve öğretisini bulanıklaştırdı. Benzer olarak, erken Hristiyanlar İsa'nın ölümünden sonraki ilk yüzyıl içerisinde dikkate değer bir örgüt geliştirdiler. Yahudilik Hristiyanlara bir dışlayıcılık duygusu vermiş, ve zulümler güçlü bir dayanışma ruhu kazanmalarında etkili olmuştu. Bunlardan yola çıkarak, ilk Hristiyanlar kendilerini cemaatlara ve daha sonra diyakozlar denilen ve bir dizi cemaati içeren büyük alanlara örgütlediler. Diyakozların her biri bir piskopos'un denetimi altındaydı ve tüm piskoposların üstünde genel kilise konseyi duruyordu. Bu güçlü ama esnek örgütlenmenin gizem dinlerinin hiç birinde bir benzeri yoktu. Bu örgütlenme Konstantin'in dağılmakta olan imparatorluk devletini birarada tutmanın bir aracı olarak kiliseye dönmesinin başlıca nedenlerinden biri oldu.

Hristiyanlığın etkisinin bir başka nedeni de arkasında bütün bir İbrani dinsel gelenek ve yazını buluyor olmasıydı. Bunlarda ahlak ve din biraraya bağlıydı. Gizem dinlerinin hiç biri bu soylu gelenekle bağlanmadı. Yahudilik de kimi Yunan felsefelerinde ve gizem kültürlerinde olduğu gibi insanın başvurabileceği bir Tanrı

sunuyordu, ama insanı arayan bir Tanrı sunmada tekti. Hristiyanlık esenlik vaatleriyle de kitlelere, özellikle zayıf, sorunlu ve ezilmişlere güçlü bir çağrıda bulunuyordu; dört Gospel bu noktada açıktılar. Ama İsa'yı arayan herkese büyük bir dava, daha iyi bir dünya kurma davasını getirdi. Yunan felsefesi ve gizem dinleri bireye hiçbir zaman daha iyi olamayacak karanlık bir dünyada yardım sunuyorlardı. Hristiyanlık ise, Yahudilik gibi, toplumsal türe için ve daha iyi bir toplum için umut ve söz verdi; insanlara uğruna yaşayacakları ve ölecekleri bir toplumsal dava önerdi. Hiç kuşkusuz hiçbir Yunan felsefesi ve hiçbir gizem dini bu inancın, bu umudun ve bu sevginin yükseklik ve derinliklerine erişemezdi. Son olarak, Hristiyanlığın özetinde Nazaretli İsa'nın kişiliği duruyordu. O Attis, Adonis ya da Mithra gibi bir mit değildi, ne de Platonik bir idea idi. Yeryüzünde yürüyordu ve insanlar arasında diri ve kişisel bir güçtü. Kişiliğinin coşku yaratmadaki ve insanın tinsel güçlerini serbest bırakmadaki etkisi tarihte başka herhangi bir kişiliğinkinden daha büyüktü.

Geç antikçağa özgü duyumsama ve düşünme yollarının birçoğunun kalıtıcısı olan Hristiyanlığın etkisi yaşam ideallerinde büyük bir değişimi belirtiyordu. İnsanın yaşam tiyatrosuna yavaş yavaş yeni bir sahne eklenmiş, ve bu ek sahne, Lukretius'un sözleriyle, "bu dünyanın alevler içindeki surlarının ötesinde" bir başka varoluşa ertelenmişti. Yaşam, Augustine'in dediği gibi, yalnızca Gökteki "patria"ya, gerçek babavatana götüren bir "via," bir yol idi. Yücelik ve hak bundan böyle yalnızca aydınlanmış insanın ussal ve ağırbaşlı çabasını ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkmıştı. İnsanın yaşamı bundan böyle kendi ellerinde değildi; yalnızca Tanrının kayrası insanı kurtarabilirdi. İnsanın doğruluğunun kalıbı insan değil ama Tanrıydı: "Eksiksiz olun, tıpkı Gökteki Babanızın eksiksiz olması gibi." Birey yardım ve güç için ona döndü; günahkar benliğin kendini bulmak için tek yolu kendini Tanrıda ve davalarında yitirmektir. Hiçbir zaman ulaşılamamış bir doğruluk için bu arayış, ve Tanrıya onun kendi kayrasının yardımı ile bu uzanış ortaçağ inancının en derin esini olacaktı. Yüzyıllar boyunca yaşam yavaş yavaş eski temellerinden sökülüp atıldı ve yenileri üzerinde bir kez daha kuruldu. Roma yazını Cicero'da forumu, Virgil'de, Livius'ta ve Tacitus'ta devleti, ve Horace'da kentliliği, ölçüyü ve oranı, "hiçbirşeyde aşırıya gitmeme"yi kutlamıştı. Eğer dördüncü yüzyılda Jerome ve Augustine'e dönülecek olursa, tüm bunların yitip gittikleri görülecektir. Kilise Babaları bu dünyaya ve tüm yollarına sırtlarını dönerler. Toplum kötüdür, devlet, mülkiyet, ve aile tümü de günah üzerine kurulmuştur; ten zayıftır ve nefsi kırılmalıdır. Bilgelikte son söz dünyadan kaçmaktır, "çünkü," diyordu St. Paul, "bu dünyanın bilgeliği Tanrı için aptallıktır."¹⁴

Patristik Çağ *2'nci — 5'inci Yüzyıllar*

1. KİLİSENİN YUNAN BABALARI
2. KİLİSENİN LATİN BABALARI
3. HİRİSTİYAN ŞİİR, SANAT VE MÜZİĞİN BAŞLANGIÇLARI

ESKİ DÜNYA Hıristiyan Evrenin başlangıcından çok daha önce yavaş yavaş öte-dünyacılığa, gizemciliğe ve çileciliğe dönmekteydi. Bu dönüşüm Augustus ve Konstantin arasındaki üç yüzyılda, Hıristiyan kilisenin ilk Apostolik ve sonraki Patristik Çağlarını kaplayan yüzyıllarda daha da belirginleşti. “Babalarımız,” diye yazar Nock, “Swinburne’den

*Kazandın, ey solgun Galileeli;
Dünya senin soluğundan grileşti*

satırlarını aktarabilirler ve özgür, engellenmemiş Yunan tını ve inakçı bir ortaçağ kafası arasındaki, ya da Feidias için poz veren temiz bedenli modeller ile yıkanmamış çekinikler arasındaki karşıtlığın terimlerinde düşünebilirlerdi. Tüm bunlar şimdi geçmiştir. Biliyoruz ki putperestliğin kendisi grilik, çilecilik ve gizemcilik yönünde çok ileri gitmişti.”¹ Her yerde dünyanın değersizliği üzerine güçlenmekte olan bir duygu vardı.

En yüksek eğitimi görmüş insanlar bundan böyle boşınançlara kapılmaktan utanmıyorlardı; bağışlanamaz günah bir özdekçi ve bir tanrıtanımazcı olmaktı. Sihirbazlık, büyü, astroloji, güneş-tapınması, öte-dünyasal felsefeler ve esenlik dinleri — tümü de her yana yayılmıştı. İnsanlar yüzlerini doğal fenomenler dünyasından öteye çevirmişler, çünkü bu dünyada değişimden, bozulmadan ve çürümeden başka birşey göremez olmuşlardı. Yalnızca bengi, değişmez ve tanrısal bir tinsel dünyada gerçeklik olarak gördükleri şeyle birlikte en iç duyuncalarına sığınarak doyum bulabiliyorlardı. Bilime ilgi azalmıştı. Bin yıl boyunca insanların gözleri büyük ölçüde doğaya kapanacaktı.

Bu yüzyılların tipik ürünlerinden biri *Physiologus*’tur — is ikinci yüzyılda bir Hıristiyan tarafından Yunanca’da yazılan bir halksal hayvan öyküleri dizisi. Herşey ahlaksallaştırılmış ve alegorikleştirilmiştir. Aslan ayak-izlerini kuyruğu ile süpürür; bu Bedenselleşmenin, Yahuda kabilesinin aslanının gizini simgeler. Aslan gözleri açık uyur, tıpkı İsa’nın Çarmıhta uyuması gibi — ve bu arada onun Tanrısal doğası

Babanın yanında gözlemeyi sürdürür. Son olarak, bebek aslanların ölü doğdukları, doğumdan sonraki üçüncü gün babanın onlara soluk verdiği söylenir; bu İsa'nın üçüncü gün yeniden-dirilişini simgeler. Ve böylece pelikanların, tek-boynuzlu atların, ankaların ve hem olgusal hem de imgesel başka hayvanların öyküleri boyunca tüm anlatılar dinsel inak göz önüne alınarak şekillendirilir. Edimsel olan ve düşlemsel olan arasında hiçbir ayırım yapılmazdı, ne de okurlar herhangi bir ayırım yaparlardı. Hiç kuşkusuz bu kitleler için bir kitaptır, eğitimliler için değil; ve gene de Doğuda Origen ve Batıda Ambrose, Jerome ve Augustine onda kendileri için gereçler buldular. Bu öyküler ortaçağ yüzyılları sırasında Nil'den İzlanda'ya dek okunur, papalar ve bilginler ve gezgin halk ozanları tarafından alıntılanır, ve kale duvarlarına ve katedral oymalarına işlenirdi.

İs 100'den başlayarak, erken Hıristiyan yazarlar hiçbir zaman Yeni Ahit'e alınmayacak olan kitaplar ürettiler. Papaz mektupları, İsa ve ilk izleyicileri üzerine anlatılar, şehitlik öyküleri ve cehennem ve cennet üzerine ince betimlemeler içeren apokalipsler vardır; bu yazıların çoğunda tansıklar yabanıl bir tazelikle fışkırır.² Bir de heretik devimler — Doketizm, Markionizm, Montanizm ve Gnostisizm — üzerine çekişmelerle ilgili erken Hıristiyan yazılar kütlesi vardır. Yeni Ahit sonrası yazıların en önemli bölümünü kilise için bir tanrıbilimin kurulmasına ayrılmış olanlar oluşturur. Bu erken Hıristiyan tanrıbilim, hem Yunan Doğuda hem de Latin Batıda, onu doğururken öldüğü söylenebilecek Yunan felsefesinin son ürünüdür.

Patristik Çağın (ikinciden beşinci yüzyıla dek) atmosferi önceki Apostolik Çağınkinden oldukça ayırdır. Yeni din kurumsallaştı; hızla karmaşık bir örgüte ve büyük bir dinadamları kastına gelişti. Coşku ve kendiliğindenlik tükendi; rahipler, piskoposlar ve patrikler şimdi peygamberler karşısında öncelik kazandılar. Bireysel duyunca başvuru hakkı bir yana atıldı, ve katı bir örgütleniş, keskin hatlarla tanımlanmış bir inanç ortodoksluğu, ve "kutsamalar yoluyla kayra" üzerine vurgu getiren değişmez dua ve ayinleri ile yetkeci bir inaklar dizgesi formüle edildi. Hıristiyan deneyim aşamalı olarak etiketlendi, sınıflandırıldı, ve ölçünleştirildi. Dördüncü yüzyılın sonunda tüm bunlar şimdi bütün olanakları heretiklere baskı yapmak için kullanılabilen Roma İmparatorluk hükümetinin resmi desteğini alıyorlardı. Antakya, İskenderiye, Atina, Kartaca ve Roma'da Hıristiyan okullar kuruldu ve bunlar gerçekte öğretilenler açısından aralarında ayrımlar göstermelerine karşın, doğru inancı öğretmeyi amaçlıyorlardı. Tam ölçünleştirmenin olanaksız olduğu anlaşıldı. Aynı zamanda, çilecilik hızla gelişti ve ikinci ve üçüncü yüzyıllarda manastırcılıktaki büyük gelişime göttürdü. Kilisenin Yunan ve Roma Babaları yazılarını bu koşullar altında ürettiler. İs 200 yıllarından sonra Yunan ve Latin yazınında henüz diri olanın yaklaşık olarak tümü bu Hıristiyan yazarlarda bulunacaktır. Hem Doğu hem de Batıda sözdizim ve sözlük büyük değişimlere uğramayı sürdürdü. Ama, birkaç kuraldışı ile, Yunanca'yı ve Latince'yi sıcaklık, dirilik ve inançla kullananlar yalnızca Hıristiyan yazarlardı. Putperest bakış açılarını sürdüren geç yazarların çoğu, elimize geçen yazılarından yargılayabildiğimiz denlisiyle, her iki dilde de "boş bir günün aylak şarkıcıları"ydılar.

Hem Yunanlı hem de Latin en erken Hıristiyan Babalar klasiksel ekine yukarıdan

bakıyorlardı. Justin Martyr Yunanlılara der ki “şairlerinizin yazdıkları delilik ve ölçsüzölük anıtlarıdır,” ve Tertullian daha da büyük bir küçümseme gösterir: “Gerçekten de, Atina’nın Kudüs ile ne ilgisi vardır?” Bununla birlikte, her ikisi de putperest yazın konusunda çok şey biliyordu. Zaman geçtikçe, Babalar büyük klasik yazarlardan daha yandaş bir dille söz etmeye başladılar. Clement ve Origen onlarda iyi şeyler de buluyorlardı, ve ölçün tutum Doğuda Origen ve Batıda Augustine tarafından saptanır oldu. Putperest yazarlar Hıristiyan yazılar için uslamlamalar ve süslemeler bulma amacıyla yağmalanabiliyordu — tıpkı Musa’nın öyküsündeki İsrail çocuklarının Mısırlılardan süs eşyaları ve vazolar ödünç almaları gibi. Daha sonraki yazarlar putperest yazarların toptan kınanmaları gibi bir tutuma döneceklerdi. Jerome ünlü bir pasajda bir düşünde İsa’nın onu nasıl bir Hıristiyan olduğundan daha iyi bir Cicerocu olduğu için azarladığı öyküsünü anlatır. Bir başka sık aktarılan pasaj geç altıncı yüzyılda Papa Büyük Gregory’nin bir mektubundandır. Bunda büyük Latin Babaların sonuncusu bir dinadamını putperest yazarları okuduğu için suçlar ve “Kutsal Tinin dilini Donatus’un kurallarıyla zincirleyecek” olanları kınar; “aynı ağız hem Jupiter’in hem de İsa’nın şarkısını söylemesin.” Daha da sonra Peter Damian, St. Bernard ve Tinsel Fransiskanlar klasikleri sevenlere ileniyorlardı. Bu eleştirmenler çok sık kilisenin putperest ekine karşı tutumunun tipik örnekleri olarak alınmışlardır. Bununla birlikte, egemen tutum Paul’un sözleriyle nitelendirilen tutumdur, “Her şeyi dene, ve iyi olana sarıl”; ya da, Şamlı John’un sözleriyle, “Bir arı gibi gerçeğe uyan herşeyi toplayacağım, üstelik düşmanlarımızın yazılarından bile yardım alarak.” Gerçekte, beşinci yüzyılda Augustine’in ölümüne dek, ve çok daha sonra Bizans İmparatorluğunda, tüm kilise Babaları yazında ve diluzluğunda klasikselle eğitimlerinin etkisini, ve ayrıca putperest antikçağın büyük yazarlarının kapsamlı bir okunuşunu sergilediler. Ve Doğuda İskenderiyeli Clement’ten Batıda Ambrose’ye Hıristiyan yazarlar putperest klasiklere saygı duydular ve onları ellerinden geldiğince kullandılar.

Kilise Babalarının tutumları modern düşünme ve duyumsama yollarından öylesine uzaktır ki, onları anlayarak okumak güçtür. Eski dünya politik, ekonomik ve ahlaksal olarak dağılıyordu. Gelecek için umut Babalar durumunda Apostolik Çağ Hıristiyanları durumunda olmuş olduğundan ve Hıristiyanlığın sonraki evrelerinde olacak olandan daha az görünürdeydi. Yazarken taşımış oldukları ruh durumuna, en azından is 200’den sonra yaşamış olanların ruh durumlarına ilişkin birşeyler Cyprian’ın dünyanın çözölüşü üzerine şu gözlemlerinden çıkarılabilir:

Dünyanın kendisi zayıflayan güçlerinde yaklaşan sonunu bildiriyor. Kışın tohumları besleyecek yağış bile yok, ve yazın güneş ekini olgunlaştıracak sıcaklığı bile vermez oldu. Dağlardan giderek daha az mermer çıkıyor, altın ve gümüş damarları günden güne kuruyor. Çiftçi tarlalarda, gemici denizlerde, asker kampa tüketiyor. Bundan böyle pazar yerinde dürüstlük yok, ne de mahkemelerde türe, sanatta ustalık, ahlakta disiplin var. Batan güneşin gönderdiği ışınlar artık pek ısıtmaz oldu, bir zamanlar yemyeşil olan ve dallarından meyvalar sarkan yaşlı ağaç yamrulup kavruluyor, ve pınarlar birer birer kuruyor. Bütün dünya yığılıyor ve neredeyse ölecek.³

Kilise Babaları Christina Rossetti'nin şiirindeki ruh durumunda yazıyorlardı — “Geçip gidiyorum, der dünya, geçip gidiyorum.”

1. KİLİSENİN YUNAN BABALARI

YENİ AHİT'TEN sonra bir tanrıbilim kurmak için en erken girişimler Apolojistler ya da Savunmacılar olarak adlandırılan bir dizi ikinci yüzyıl yazarından gelir. Bunlar Hristiyanlığı putperest yazarların ve Roma hükümetinin suçlamalarına karşı savunarak başladılar. Her iki yan da Hristiyanları tanrıtanımazcılık — eskiler imgeler olmaksızın tanrıtanırcı bir dini düşünemezlerdi —, yamyamlık, bebek öldürme, zina, bir eşek kafasına ve çarmlı gerilmiş bir bireye tapınma gibi şeylerle suçlamışlardı. Apostolik Çağın yazarları başlıca inananlar için yazmışlardı; ikinci yüzyılın yazarları dışarıdaki dünyanın görüşünü etkilemeye çalıştılar. Savunmacılar Hristiyan inancı çevrelerindeki hasım felsefeleri ve putperest dinleri aştığını ileri sürdükleri yeni ve üstün bir felsefe kılıfında sundular. Hristiyanların başka hepsinden daha eski olan bir inançları olduğunu ve Musa'nın Platon'u esinlendirdiğini ileri sürdüler; ve putperestlerin putlarını ve ahlaka aykırı mitlerini küçümstediler. Sık sık Yunan felsefesinin ve gizem dinlerinin dil ve kavramlarını kullanıyor, ve bunu yaparken Filon gibi Helenistik Yahudilerin Yahudilik için yapmış olduklarını yineliyorlardı.

İlk önemli Savunmacı Hristiyanlığa Platonizmden ve Stoacılıktan gelmiş olan Justin Martyr (ö. İS 165) oldu. İmparatora ve senatoya seslenen *Savunma'sı* yetkilerden Hristiyanların tanrıtanımazlar ya da putperestler olmadıklarını ve yasaya bağlılık gösteren onurlu insanlar olduklarını görmelerini istiyordu. Gerçeği bilmemek günahın nedenidir, ve hem felsefenin hem de dinin amacı Tanrıyı bilmektir. Justin Yunan felsefesine karşı uzlaşıcıdır, ama İsa'nın Bakireden Doğuşu üzerinde ve İsa'nın hem Mesiah hem de Logos olduğu inakları üzerinde diretir. Çalışması özgün değildir, ve düşünceleri karışıktır. Hristiyan düşüncede sinkretizmin sürekli gelişimini gösterir, ama yazar, sonraki yüzyıldaki Origen'in tersine, gününün en iyi ekini ile yeterince tanışık değildir.

Ondan biraz daha genç olan Irenaeus (ö. İS 200) Küçük Asya'da doğdu ve eğitildi, Roma'da bir süre kalarak sonunda Galya'da piskopos oldu. Böylece hem Doğuyu hem de Batıyı tanıdı. *Heretiklere Karşı* başlıklı çalışması kilisenin öğretilerini ölçünleştirmeye yönelik geniş ölçek ilk çalışmadır. Önemi ilkin Gnostisizme karşı savaş vererek Eski Ahit'i kilise için kurtarmasında ve böylece Hristiyan dinsel duygu ve tanrıbilimi Yahudi kökenleriyle bağlamasında yatar; ikinci olarak, törel bir öğretmen ve Tanrının kutsadığı biri olarak görülen İsa'nın insansal ve tanrısal yanlarını duru açımamasında nasıl tüm insanların Adem yoluyla düşmüş olsalar da İsa yoluyla kurtarılabileceklerini göstermesinde, ve son olarak Hristiyan öğretinin on iki Havarinin ve Paul'un öğretileri ile uyum içinde olması gerektiğinde direktmesinde yatar. Eğer öğreti ve disiplinle ilgili sorular varsa, bunlar piskoposa ya da bir kilise konseyine yöneltilmelidir. Birçok yazarı heretik olmakla suçlar ve onlardan alıntıları çoğu kez yazılarından geriye kalan biricik bölümlerdir. Irenaeus ortodoksluğun bir kalesiydi ve kapsamlı bir Hristiyan tanrıbilimin ilk formülasyonunu sağlayan oydu.

Üçüncü yüzyılda İskenderiye Hristiyan öğrenimin büyük özeği oldu, ve üzer-

lerine birşeyler bildiğimiz ilk Hristiyan okullar orada kuruldu. Öncü öğretmen İskenderiyeli Clement (ö. İS 215) Hristiyanlığa Platonizmden bir dönme olarak gelmiş bir Yunanlıydı. Clement Hristiyan inancın tam anlaşılmasına hazırlık olarak Yunan felsefesinde eksiksiz bir eğitim üzerine büyük vurgu getirir. İnanç bilgiden daha önemlidir, ama bilgi tarafından güçlendirilmelidir. “Felsefe,” diye yazıyordu, “bir kılavuz olarak hizmet etmekle, İsa tarafından eksiksizliğe çağrılmış olanları hazırlar.” Filon ve başkaları gibi, Tanrının Yunan felsefecilerini esinlendirmiş olduğuna inanıyordu; Logos tüm çağlarda etkin olmuş ama yalnızca İsa’da tam olarak bildirilmişti. Clement’in başlıca çalışmaları kendilerine erken felsefelerin ve Hristiyanlıktan önceki dinlerin başarısızlıklarını gösterdiği putperest okurlara yönelik *Söylev*, ve Hristiyan törelliği için bir elkitabı olan *Öğretmen*’dir. Hristiyanın yolu dünyayı küçümseme, tenin katı denetimi ve dua yoludur; Hristiyanın amacı Tanrıyı bilmektir. Gnostikler durumunda bu Tanrıda çabasız bir yaşamada sonlanan bir bilgi biçimiydi. Clement’in putperest ekine hoşgörüsü çok büyüktü. İbraniler için yasa ne olmuşsa, Yunanlılar için felsefenin o olduğunu öğretti; Tanrı her ikisinin de kaynağıdır. Hem felsefeyi hem de alegoriyi çelişkileri gidermek ve gizli anlamları bulmak için kullandı. Clement’in güçlü ve aydınlık bir kafası vardı; büyük bir biçemciydi ve görkemli bir erimde ve parlak bir imgelemle yazardı.

Clement’ten daha büyük bir önemi olan öğrencisi Origen (ö. İS 254) Yunan Babaların en büyüğü ve antikçağ Hristiyan yazarlarının en verimlisiydi. Harnack Origen için diyordu ki, “o Hristiyanlığı dünya uygarlığının parçası yaptı, ve ortodoks felsefe hiçbir zaman onun düşüncesinin çizdiği çemberin ötesine geçemedi.”⁴ Origen bir Hristiyan olarak doğdu; gençliğinde Plotinus’un da bir öğrencisi olduğu aynı putperest okulda yazın, felsefe ve bilim üzerine eğitim gördü. Daha sonra Clement ile çalışmaya başladı. Her iki okulda da Epikürcüler dışında tüm Yunan felsefecileri özgürce öğretiliyordu. Babası şehit olunca genç Origen annesini ve altı kardeşini geçindirmek için diluzluğu öğretmek zorunda kaldı. Daha sonra Caesarea’da bir okul kurdu; şehit olarak öldü. Origen’in ders verdiği okulda tüm konular özgürce tartışılırdı; bir öğrencinin yazdığı gibi: “Hiçbir konu yasak değildi; her öğretiyile tanışmamıza, bütün bilgi alanını incelememize izin verilirdi.”⁵

Origen Yunan felsefesinde tanı bir eğitim görmüş ilk büyük Hristiyan bilgindi. Ayrıca İbranice’yi de iyi biliyordu ve Eski Ahit’in Yunanca’da beş koşut metin ile eleştirel bir yayımını hazırladı — uzun bir süre Caesarea’daki kütüphanenin gözdesi olmuş olan dev bir çalışma. İncil’in her bir kitabı üzerine yorumlar ve bir de olağanüstü büyüklükte tanrıbilimsel incelemeler dizisi yazdı. En iyi bilinen çalışması, *İlkeler Üzerine*, tüm sonraki Hristiyan tanrıbilime temel oldu. Hristiyan düşünceleri Yeni-Platonik çizgilerde dizgeselleştirmenin ve açıklamanın yanısıra, daha sonra hem tanrıbilimde hem de kutsal yazıların yorumlarında kullanılacak karmaşık bir tündengelim yöntemini geliştirmek için çok şey yaptı. Yalın bildirimi alır, açık önemini ortaya koyar, sonra tüm imlemlerini çözümlemeye ve çıkarmaya geçer. Örneğin İncil “Tanrı tindir” der; sonra Origen tinin nereden geldiğini, insana nasıl bildirildiğini ve nasıl davrandığını tartışır. Temel gerçeklikler İncil’de bildirilirler; insan tarafından bulunmazlar. Ama tüm anlamlarını bulup çıkarmak usun işidir. Origen bunu tanrıbilimde ölçün yöntem yaptı.

Onun Tanrısı *Devlet*'in ikinci kitabından ve *Yasalar*'ın onuncu kitabından türetilen ve İncil'in kişisel Tanrısından dünyalar denli ayrı duran Platonik bir soyutlamadır. Tanrı arı, görülmez, cisimsel-olmayan anlıktır. Origen, çağdaşı Plotinus gibi, tüm Tanrıyı tanımlama girişimlerinin onu sınırladığına inanıyordu. Dahası, eğer Tanrıya en küçük bir özdek parçası getirilecek olursa, o zaman Tanrı yok olabilir den pay alacaktır. Origen'in Tanrısı bir aşkınlık-üstüne taşınır; dünya ile ve çabalayan insanlık ile nasıl herhangi bir ilişkisinin olduğunu anlamak güçtür.⁶ Gene de, Platon ve Plotinus gibi, Origen insanın düşünme yoluyla Tanrıya yükselebileceğine ve giderek kimi insanların Tanrıda yaşadıklarına bile inanır. İnce bir anlıksalcılığı inanılmayacak denli ateşli bir gizemcilik ile birleştirir. Herşey Hristiyan olmaktan çok Platoniktir; Origen'in İsa'nın Tanrısını anlamış olduğu pek söylenemez. İncil'in meleklerini Tanrının kendi altındaki bir hiyerarşi içinde yarattığı anlıklar ile özdeşleştirir. Ayrıca iş başında bu dünyada Tanrıya başkaldıran kötü anlıklar da vardır. Tanrıdan başlayan geniş bir varlık zinciri vardır ki, aşkın dünyadan İsa yoluyla aşağıya tinlerin hiyerarşileri yoluyla görülürün enson sınırlarına dek iner.

İnsanların ruhları Tanrıdan gelir ve, onun yardımıyla, ona geri dönebilirler. Kefaret saparak arı olmayan özdeğe karışmış tanrısal öğelerin geri dönüşünden oluşur — özdek ki, Plotinus'un dizgesinde olduğu gibi, neredeyse bir yanılsamadır. Origen insanın yazgısını seçme konusunda özgür istencine güçlü bir inanç duyar; eğer bir insan yukarıya Tanrıya doğru yükselmeyi seçiyorsa, İsa ona yardım edecektir. İsa'nın yaşamı ya da çarmıha geriliş ya da yeniden-diriliş üzerine hemen hemen hiçbirşey söylemez. İncil'i baştan sona bilir, ama onu ancak kendi Hristiyan Yeni-Platonizm dizgesini örneklemek için kullanır. Filon'dan ve başkalarından kutsal yazıları yorumlamanın alegorik yöntemini ödünç alır, ve bunu sık sık çok ileri götürür. İncil'de, der, gerçeklik “zaman zaman yazınsal yanlışlık denebilecek birşey yoluyla iletilir.” Kutsal Yazılardaki her satırın üç anlamı vardır, bir sözel anlam, bir ahlaksal anlam ve son olarak bir alegorik imlem; ve gerçekliğin yüreği yalnızca bu sonuncudadır. Bütün bunlar tüm görülür şeylerin yalnızca görülmezin bulanık eşlemleri olduklarını ileri süren Platonik düşüncenin özsel bileşenleridirler, ve tanrıbilimci de, tıpkı Hristiyan sanatçı ve ozan gibi, ilkin tüm şeylere ne olmadıklarını görmek için bakmalıdır.

Origen'in İsa'sı da tıpkı Tanrısı gibi bir soyutlamadır. Tanrının tanrısal aşkın olması gibi, İsa da tanrısal içkindir. Yaşamış, öğretmiş, ve acı çekmiş İsa'yı hiçbir zaman anlamamış görünür. Felsefesi birçok noktada hem Filon'un hem de Plotinus'un felsefelerine yakındır. Origen gibi dikkate değer bir düşünürün zamanını Yahudi masallarını açıklayarak harcamış olması gibi bir olguya içerleyen Porfiri'nin acı yakınmalarını anlamak güç değildir. Daha sonraları, başka Kilise Babaları tarafından kullanıldıktan sonra, Origen heretiklik ile suçlandı, ve antikçağın bu en özgün Hristiyan düşünürü yanlış yargılanarak yüzyıllar boyunca neredeyse unutuldu. Gene de Origen'in kurgu erimi Hristiyan tanrıbilimin bütününde yalnızca Aquinas'ınkilerle ve bin yıldan daha uzun süre sonra yaşamış olan Calvin'inkilerle karşılaştırılabilir.

Dördüncü yüzyılın Kilise Babaları arasında ilgi Üçlülüğün ve daha sonra İsa'nın doğasını tanımlamada özeleştirildi. Kurtarıcı hem insanın zayıflık ve ölümünün pay-

laşarak insansal olmalı, hem de aynı zamanda Tanrının bengi varoluşunu paylaşarak tanrısal olmalıdır. Eğer tam olarak insan olmamış olsaydı, insan günahı için kefaret edemezdi, ve eğer tanrısal olmamış olsaydı, birey onunla gizemsel bir birlik yoluyla kurtarılamazdı. İsa'nın insanlığı üzerinde direktme her zaman onun tanrılığını yücelten, ve, böyle yapmakla, insanlığını enaza indiren ya da yadsıyan çeşitli heretik akımlara karşı direnmekti. İsa'nın sağın doğasına ilişkin sonu gelmez tartışmalar sonunda nüfusun kitlesine öylesine işlemiştir ki Antakya, İskenderiye ve Konstantinopolis gibi kentlerde bir insanın bu sorunların tartışıldığını duymaksızın bir somun ekmek almasının bile güç olduğu söylenirdi. İsa'nın doğasını tanımlama daha önceki Üçlülük tanımlama sorusunu izliyordu. Tanrı tek midir, yoksa üç müdür, yoksa her ikisi de mi? Kutsal Tin nereden gelmiştir — Tanrıdan mı yoksa hem Tanrıdan hem de İsa'dan mı? Neredeyse tüm yazarlar İsa'nın Mesiah, Tanrısal, Meshedilen Bir olduğunu ve Tanrı tarafından Gökten gönderildiğini ve dünyasal işi bittikten sonra oraya geri döndüğünü sorgusuzca kabul ediyordu. Büyük güçlük yalnızca insanlığından, özdek ile karışmasından geliyordu.

Heretik Arius gibi, İsa'nın tanrısallığını sınırlayanlardan kimileri bunu İsa'nın sonsuzdan beri varolmuş olmasına inanmayı Tanrıya gösterilmesi gereken saygı üzerinde bir sınırlama olarak gördükleri için yapıyorlardı. Erken dördüncü yüzyılda Arius ve ateşli bir Üçlülük yandaşı olan Athanasius arasında çıkan büyük bir tartışma bütün Hristiyan dünyayı sarstı. Sonunda imparator araya girdi ve İznik Konseyinde (is 325) Arianizm kınandı, gerçi belli alanlarda altıncı yüzyıla dek sürmüş olsa da. Arius'un yazıları saklanmamıştır, ama Athanasius bir dizi polemik yazısından ve çekinik St. Anthony'nin yaşamı üzerine ünlü bir öyküden bilinir.

Üçlülük konumu üç Kappadokya Babası, St. Basil, kardeşi Nissalı Gregory ve arkadaşları Gregory Nazianzus tarafından geliştirildi. Bu tanrıbilimcilerin tümü de Yunan yazın ve felsefesinde iyi bir eğitim görmüşlerdi; tanrıbilimleri Origen'ininki andırır, ama daha az özgündür. Tanrıda salt bir töz kabul etmekle, ama bunda üç kişi ayırdetmekle, Üçlülük kavramını durulaştırmada Origen'in ötesine gittiler. Yazıları büyük sanatsal nitelikler gösteriyordu ve eğitimli okurlar üzerinde erken Yunan Babaların yazılarının hiç birinin yapmamış olduğu denli etkili oldular. St. Basil özellikle Doğu kiliselerinin en etkili manastır kurallarının yazarı olarak bilinir, ve Nissalı Gregory, üçü içinde en etkili olanı, yazıları yoluyla Batıda Ambrose ve Augustine üzerinde büyük bir etki yarattı. Dördüncü yüzyılın en sevilen Yunan Babası St. John Chrysostom ("altın ağızlı") idi. Bir Antakya tanrıbilimciler okulunun önde gelen temsilcisiydi ve kutsal yazıların sözel ve böylece daha az alegorik ve tanrıbilimsel yorumunu savunuyordu. Usta bir yazar ve parlak bir deyim yaratıcısıydı. Biçem onu esinlendiriyordu, — Cicero'nun durumunda da olduğu gibi; Chrysostom dördüncü yüzyıldan altıncı yüzyıl ortalarına dek Jerome, Augustine, Cassiodorus, Alcuin, Aquinas, Erasmus ve Melancthon tarafından büyük bir hayranlıkla kabul edildi ve öykünüldü. Bu kümeyle çağdaş olan Caesarealı Eusebius'un (ö. is 340) *Tarihçe'si* Yeni Ahit zamanlarından Konstantin Çağı ortalarına dek kilise tarihinin büyük kaynağıdır.

Yunan Doğusunda tanrıbilimsel sorunlara ilgi olağanüstü, ve yazınsal üretim çok geniştir. Geç Yunan Babalar arasında en tuhaf olanı kendini Areopagit Dionisios

olarak adlandıran bilinmeyen bir yazardır. Ad Paul tarafından Hristiyanlığa döndürülen ve İşler Kitabı'nda sözü edilen bir insanın adıdır; ama adını taşıyan yazılar açıktır ki İS 500'den biraz önce yazılmışlardır. Her kim olursa olsun bu yazarın başat teması Tanrı ile gizemsel bir birliğe erişme yöntemidir. İnsanın başlıca ereği kendini ve bu dünyayı unutmak ve kendini Tanrıda yitirmektir. Tanrıya götüren üç yol vardır: *doğrusal*, ki bunda doğrudan doğruya olgusal-olmayan dışsal dünyanın gözleminde arkasındaki olgusal tinsel dünyaya geçeriz — anlıksal bir süreç; *sarmal*, ki bunda Tanrıya ince usamlama yoluyla ulaşırız — yine anlıksal bir süreç; ve, son olarak, en iyi yol, *döngüsel*, ki bunda, dünyasal ve özdeksel tüm şeylerden uzağa dönerek ve usu terkederek, duygusal olarak kendimizi Saltık Varlıkta, Tanrıda yitiririz. Bunlar tümüyle oldukça gizemlidirler, ve yalnızca ussal-üstü değil, ama ayrıca belirgin olarak karşı-ussaldırlar. Yazar, tüm Yeni-Platonistler gibi, Tanrının büyüklüğünü anlatacak sözcük bulamaz; o tüm varlığın ve tüm bilginin üstündedir, tüm tanımın üstünde bir soyutlamadır. İnsan ancak Tanrının ne olmadığını söyleyebilir; hiçbir zaman ne olduğunu söyleyemez. Tanrı ile bir birlik için en güvenilir yolumuz Kutsal Yazıları okumadan, dua etmeden ve her tür insan isteğini bastırmadan geçer.

Dionisios'un *Göksel Hiyerarşi'si* Tanrıdan yayılan yüksek tinsel varlıkların tümünün bir betimlemesidir: Serafim, Çerubim, Troneler, Dominionlar, Erdemler, Güçler, Başmelekler ve Melekler. Betimlemelerinin tümü de düşlem oyunları, sonu gelmez simgeler ve 3, 7 ve 33 gibi sayıların gizemsel imlemleri ile doludur. *Kilise Hiyerarşisi* başlıklı çalışması dinadamlarının ve kutsamaların, bunların simgeselliklerinin ve gizli ve gizemli anlamlarının benzer bir tartışmasıdır. Ayrıca *Tanrının Tanrısal Adları* ve *Gizemsel Tanrıbilim* başlıklı incelemeleri de yazmıştır. Düşlemsel bir dinsel duygusallıkla dolu bu dört kitapta felsefe bir ilahiye eritilir.⁷

Bu çalışmalar ortaçağ yüzyılları sırasında bütün bir Hristiyan dünyada yaygın olarak tanınıyordu. Doğu imparatoru Dionisios'un yazılarının bir eşlemini Dindar Louis'ye gönderdi ve bu sonuncusu da onları Paris yakınlarındaki St. Denis Manastırına verdi. Bu St. Denis, Fransa'nın koruyucu azizi, yaygın olarak İşler Kitabında sözü edilen kişiyle karıştırılıyordu, ve elyazmaları ulaştığı zaman onları St. Denis manastırına göndermek çok uygun görünmüştü. Böylece, dokuzuncu yüzyıldan sonra, üç insanın, İşler Kitabında sözü edilen dönmenin, bu gizemsel tanrıbilim yazılarının Bizanslı yazarının ve Fransalı St. Denis'in genellikle aynı kişi olduklarına inanıldı. John Scotus Erigena dokuzuncu yüzyılda Areopagit Dionisios'un çalışmalarını Latince'ye çevirdi, ve bundan sonra bu çalışmaların Latin Hristiyanlığın tanrıbilimci, ozan, gizemci ve sanatçıları üzerinde olağanüstü etkileri oldu. Gotik kiliselerin derine çekilmiş büyük girişlerinde kutsal varlıkların yontuları *Göksel Hiyerarşi'nin* sırası içinde düzenlenirdi, ve bu tuhaf kitaplar Robert Grosseteste, St. Victorlu Hugo, Peter Lombard, Beauvaislı Vincent, Bonaventura, Aquinas ve Dante gibi birbirlerinden çok ayrı insanları etkilediler. Bunlar dokuzuncu yüzyıldan sonra Latin Kilisedeki gizemciliğin çoğunun, ve, Roma Kilisesi yoluyla, 1500'den sonraki Protestan dünyanın büyük pınarlarıdır. En akli başında, en dizgesel ve en ortodoks tanrıbilimciler kendilerini Areopagit Dionisios'un ateşlerinde ısınmaktan alıkoyamazlardı. Yaygın ünü Dante'nin onu *Paradiso'sunun* ışıltılı göklerinde yüksek bir yere koymuş olması olgusu tarafından gösterilir.

Bizi Bizans dönemine dek götüren son önemli Yunanlı Baba Şamlı John'dur (ö. 754). Bir tanrıbilimci ve ortaçağ Yunan ilahilerinin büyük bir yazarı olarak bilinir; onun *Bilgi Pınarı* Yunan tanrıbiliminin son büyük özetidir. Bir yanda Origen ya da Augustine'den ve öte yanda Aquinas'dan daha az özgünlük gösteren bir yazardı, ve görüşlerinde oldukça tutucuydu. "Kendimin olan hiçbirşey söylemiyorum," diye yazar, gerçi bu doğru olmasa da, çünkü Doğuda ya da Batıda Aristoteles'in felsefesini önemli bir düzeyde kullanan ilk Baba odur. *Pınar*'ın ilk bölümü mantık üzerine Aristotelesçi çizgileri izleyen bir incelemedir; ikinci bölüm bir heretiklikler tarihidir, ve üçüncü ve en önemli bölümü tanrıbilimin bütününün çok kapsamlı ve dizgesel bir irdelenişidir. Justinian İS 529'da Yunan felsefesinin eski ve çoğunlukla can çekismekte olan okullarını resmi olarak kapadı. Geç evrelerinde eski felsefe bu okullarda dinin bir eklentisi ve halksal boşınançların kölesi olmuştu. Justinian'ın kapattığı okullar en yüksek ve en düşük olanın tuhaf bir karışımını öğretiyor, bilimleri Doğunun gizli bilgeliği uğruna yadsıyarak inancı us ve araştırmanın yerine geçiriyorlardı. Yunan felsefesinde diri olan herşey şimdi Hristiyan tanrıbilimde bulunacaktı. Sekizinci yüzyılın hemen ortalarında Şamlı John'un ölümüyle Yunan felsefesinin yaklaşık olarak İÖ 600 yıllarında, on üç yüzyıldan daha uzun bir süre önce, Miletus okuluyla doğmuş olan güneşi Doğu Avrupa'da sonsuza dek battı. Batı Avrupa idi ki, Latin Babalar ve ardılları yoluyla, Kıtanın büyük felsefi geleneklerini sürdürecekti.

2. KİLİSENİN LATİN BABALARI

KİLİSENİN erken Latin Babaları Yunan Babaların en büyükleri ile zamandıştır; Tertullian, ilk önemli Latin Baba, Origen'in bir çağdaşıydı. Yunan Doğuda Hristiyanlık bir yaşam yolu olarak tasarlanıyordu ki özel bir bilgi ve bilgelik yoluyla insanı Tanrı ile birleştirecekti. Böylece insan bozulmuş ve ölümlü olandan bengi olana yükseltilecekti. Latin Batıda da Hristiyanlık benzer olarak bu yolda kuruldu, ama, buna ek olarak, yasaya boyuneğmeyi gerektiren tüzel terimlerde yorumlandı. Yunanlı Babalar her türden tanrıbilimsel incelikle ilgileniyorlardı ve kilisenin tanrıbilimi başlıca onların çalışmasıydı. Latin Babalar bu tanrıbilimi üstlendiler ve ona kılgsal törelliğe ve kilise örgütlenişine yönelik bir ilgi eklediler. Yunan Babaların düşünceleri Latin Babalar yoluyla Batının kiliselerine ulaştı, öyle ki Latin Babalar Yunanlı öncelleri ve çağdaşları ile ilişkide Cicero, Seneca ve Marcus Aurelius gibi Romalı yazarların Yunan felsefecileri ile ilişkide oynadıklarına benzer bir rol oynamaya başladılar.

Latin Hristiyan yazın için ilk büyük özek Roma'da değil ama Kuzey Afrika'daydı ve ilk önemli yazarı Tertullian'dı (ö. İS 222). Tertullian gençliğinde tüze eğitimi aldı; sonra, bir süre için, Augustine gibi diluzluğu öğretti. Hristiyanlığa dönmesi onu tanrıbilimsel incelemelere yöneltti. Yunan Babaları derinlemesine okumuştı; hem Yunanca hem de Latince bilir ve her iki dilde de yazardı. Meraklı bir kafası vardı, hem oldukça duygusal hem de kuralcıydı, ve sert, keskin, hoşgörüsüz ama çoğu kez ince bir biçemi vardı. Törel yanında bir Püritanlar Püritanıydı, ve inancında güçlü bir bulanıklık ögesi bulunurdu. Şöyle der: "Tanrının Oğlu çarmıha gerildi;

bu utanç verici olduğu için utanç verici değildir, ve Tanrının Oğlu öldü; bu saçma olduğu için inanılabilir. Ve ölümden kalktı; bu olanaksız olduğu için bütünüyle pekindir!"⁸ Bir keresinde Hristiyanlığın sıradan ameleye en büyük felsefecilerin kafalarını karıştıran tüm soruları yanıtlama olanağını vermiş olmasıyla öğünmüştü. Yunan ve Latin yazın ve felsefesinin okunmasına ve incelenmesine karşı tepkisi serttir ve bu tutumunda Clement'in ve Origen'in geniş insanca görüşlerinden çok uzaktır. Bu ikinci kuralcılığın Latin Batıda kök salmış olması bir talihsizliktir; Batı Hristiyanlığı için kalıbı daha ince Helenik arılayışlarıyla Antalya ya da İskenderiye değil, ama Kartaca ve Roma saptadı.

Tertullian'ın bize kalan en önemli çalışması Irenaus'un benzer bir çalışmasından oldukça etkilenmiş olan *Savunma*'sıdır. Burada sövgülü ama parlak bir biçimde Hristiyanları onlara karşı yapılan tüm suçlamalar karşısında savunur ve Hristiyanlığın antikçağın tüm felsefe ve dinleri üzerindeki üstünlüğünü ileri sürer. Romalılara karşı şöyle övünür: "Biçildiğimiz her zaman çoğaldık; şehitlerin kanı tohumdur!" Tertullian'ın insan yaşamı üzerine karanlık bir görüşü vardır. İnsan günah içinde doğmuştur; Tanrı acımasız bir yargıçtır. Tanrı öçtür; erdem korkuda kökleşmiştir. Kurtulanların Cennetteki başlıca hazlarından biri bir zamanlar onlara zulüm etmiş olanların cehennemde çektikleri işkencelere tanık olmaktır. Felsefeyi yadsımış ve Sokrates ve Platon'un anılarını lekeleyen öyküleri diri tutmaya çalışmış olsa da, çok bilgili biriydi. Tertullian yeni sözcükler yaratarak ve gündelik kullanımdaki birçok sözcüğe yeni tanrıbilimsel anlamlar vererek Latince Hristiyan sözlüğün yaratılmasına yardım etti. Bu karakter yapısında birinden beklenebileceği gibi, kilise yetkeleriyle atışarak heretik bir mezhebe katıldı. Zamanının kilisesi onu püritanlığı değil ama protestanlığı, aşırı bireyciliği ve dik-başlılığı yüzünden yadsıdı. Bir heretik olarak tanıtılmasına karşın, yazıları sürekli olarak okundu.

İkinci bir önde gelen Latin Hristiyan Baba Cyprian'dı (ö. is 258). Tertullian gibi tüze eğitimi gördü ve Hristiyanlığa sonradan dönenlerden biriydi. Daha sonra Kartaca Piskoposu oldu, ve Origen gibi bir şehit olarak öldü. Cyprian Tertullian'dan daha az özgün ve daha az acııcı ama daha dengeli bir yazardı. Ve özellikle Yunan Babaların geleneksel düşüncelerinin çoğuna yönelmeye daha uygundu. Herşeyden önce *Katolik Kilisenin Birliği Üzerine* başlıklı çalışmasında ortaya koyulan duru olarak formüle edilmiş kilise kuramı nedeniyle bilinir. Cyprian kiliseyi İsa önderliğinde geniş bir topluluk olarak tasarlar. Yalnızca Nuh'un Gemisindekilerin boğulmadan kurtulabilmeleri gibi, yalnızca kilisedekiler kurtarılabacaklardır; tüm putperestler ve tüm heretikler yiteceklerdir. Bir inanç ölçününe uymayan zorunluğu üzerinde ve piskopos ve kilise yetkelerine boyuneğme üzerinde diredir. Onun kilise kuramı seçilmiş insanları tüm başkalarından keskin çizgilerle ayırmış olan dışlayıcılık gibi eski bir İbrani düşüncesini yansıtır. Ve yine, bir gizem ile tanıştırılmamış hiç kimsenin esenlik kazanamayacağını ileri süren gizem dinlerinin etkisini gösterir. Son olarak, Cyprian'ın kuramı tüze ve politik örgütlenişe yönelik geleneksel Roma ilgisini ve Roma'nın dev bir imparatorluğu denetlemedeki uzun deneyimini yansıtır. Daha önceki hiçbir yazar kilise birliği ve uyumu için temeli böylesine işlememişti, ve, gerçek bir anlamda, Cyprian Batının Roma Katolik Kilisesinin kurucusuydu.

En büyük dört Latin Baba olan ve ortaçağ insanları tarafından dört Evangelisten

yalnızca biraz aşağıda görülen Ambrose, Jerome, Augustine ve Gregory'den Ambrose (ö. İS 397) en yaşlılarıydı ve Gregory'nin (ö. İS 604) yaşamı çok daha sonraki bir döneme aittir. Ambrose bir Romalı memurun oğluydu ve Roma'da tüze eğitimi görerek daha sonra Milano'da hükümet hizmetinde bulundu. Orada Arianizm üzerine bir tartışmada — Milano yüzyıllar boyu Arian heretikliğinin büyük özeği olarak kalmıştır — Ambrose öylesine ustaca konuştu ki ortodoks küme onu kendine piskopos yaptı. O sıralar henüz vaftiz edilmiş bir Hristiyan olmasa da, bir dinadamı yaşamı sürmeye karar verdi ve yıllarını İncil ve tanrıbilim üzerine yoğun bir çalışmaya adadı. Daha sonraki yazılarından biliyoruz ki iyi eğitim görmüş biriydi ve gözde yazarları Platon, Aristoteles, Yunan ve Latin ozanlar, Cicero, Yahudi Filon, Origen ve Kappodokyalı Babalardı. En iyi bilinen çalışması, *Hexameron* ("Yaratılışın Altı Günü"), özgün olmamasına ve alegorileştirmeler ve tansıklar ile doldurulmuş olmasına karşın, okumasının erimini gösterir. "Doğayı ve dünyanın konumunu tartışmak," der, "bize gelecek yaşam umudumuzda yardım etmez. Kutsal Yazıların bildirdiklerini, Onun dünyayı yokluk üzerine astığını bilmek yeterlidir. O zaman niçin Onun dünyayı havada mı asılı bıraktığını yoksa suyun üzerine mi yerleştirdiğini tartışalım? Dünya tam ortada durduğu için değil—sanki eşit bir denge durumundaymış gibi —, ama Tanrının görkemli gücü onu sınırladığı için dayanabilir, kararsız üzerindeki kararlı olarak kalır."⁹ Yazılarının büyük vurgusu hayranlık duyduğu Cicero'nun *De Officiis*'inden ödünç alınan ağırlıklı olarak Stoacı töre anlayışı üzerinedir. İnakçı incelemeleri, başka Babalarmkiler gibi, inananları bilgilendirmek ve heretikleri çürütmek için üstlenilmişlerdi.

Ambrose Arianizmi kabul eden imparatoriçe ile bir çekişmeye girdi. "Eğer kişiliğimi istiyorsan, vermeye hazırım; beni hapse ya da ölüme at, hiçbir zaman İsa'nın kilisesine ihanet etmeyeceğim." Bu çekişmede kilisenin devlet tarafından korunması, devletin kilise tarafından yorumlandığı biçimiyle ahlaksal yasaya saygı duyması, devletin tüm karşıt mezhepleri bastırmada kiliseye yardım etmesi ve son olarak dinadamlarının kilise mahkemelerinde yargılanmaları gibi noktalarda belirtti. Ambrose'nin bu tartışmadan doğan yazıları kilise ve devlet ilişkisi üzerine belli düşünceleri saptamada büyük önem taşırlar. Burada vurgu tinsel sorunlarda kilisenin özerkliği üzerinedir. Ama gene de devletin belli bakımlardan kiliseye altgüdümlü olduğu düşüncesi daha şimdiden embriyo olarak oradadır. "Piskoposlar," diye yazıyordu, "Hristiyan imparatorları yargılamaya alışmışlardır, imparatorlar piskoposları değil." Ayrıca birkaç büyük ilahi de yazdı, ve bugün bile Ambrosian şarkıları adını taşıyan müziği o düzenlemiş olabilir. Ambrose bir bilginden ya da özgün bir düşünürden çok dinç bir eylem adamıydı. Büyük ölçüde bir Romalıya özgü yetkeci bir tavrı vardı, ve Kilise Babaları arasında öncelikle güçlü bir kişilik olarak ve kilisenin örnek piskopos ve yöneticisi olarak durur.

Jerome, (ö. İS 420) dört büyük Latin Babanın ikincisi, varsıl bir Hristiyan ailenin oğluydu. Sonradan dönmelerden değildi; "beşikten," diye yazar, "Hristiyan inancın sütüyle yetiştirildim." Gençliğinde Roma'ya gitti ve orada büyük Donatus ile birlikte diluzluğu çalıştı. Tüm Latin Babaları arasında Yunan ve Latin klasikleri üzerine en iyi yetiştirilmiş olanıydı ve daha sonra başka yetenekleri arasına İbrance'nin bir bilgisini de ekleyecekti. Tüm Roma İmparatorluğu sınırlarında geniş

alanlara yaptığı gezilerden sonra ateşli bir hastalığa yakalandı. Bu dönem sırasında kendini İncil çalışmalarına adamaya karar verdi. “David bundan böyle benim Simonides’im, Pindar’ım ve Cattulus’umdur.” Sonra çöle giderek bir çekinik yaşamı sürdürmeyi seçti.¹⁰ Bu deneyim onu daha sonra çeşitli çekinik azizlerin yaşamlarını yazmaya götürecekti ve bunlardan biri, Jerome’un *Çekinik Paul’ün Yaşamı*, bir Hristiyan klasik oldu. Sonra, bir süre için, Konstantinopolis’te Gregory Nazianzus ile çalıştı. Son olarak, Roma piskoposu onu İncil’in Latince metnini yeniden düzeltmekle görevlendirdi.

Bu iş için Jerome Bethlehem’de yerleşerek yaşamının son otuz dokuz yılını orada geçirdi. Eski Ahit’in bütünüyle yeni bir çevirisini yaptı, doğrudan İbranice’den Latince’ye çevirdi; Yeni Ahit için varolan bir çeviriyi düzeltti. Sonuçta ortaya çıkan çalışma, Latince Vulgata, benzersiz bir başarıdır. Dördüncü yüzyılın sıradan, gündelik dilini kullandı, biçimi kolay ve esnekti ve çok sayıda Doğu imgesini ve anlatım kipini Latince’ye uyarladı. İnsanların Latin klasiklerinin yapay dilini artık anlayamaz olmalarından çok sonraları bile, Latince kökenli dillerden birini konuşanlar Vulgata’yı anlayabiliyorlardı. Vulgata’nın geç Latin şiir ve düzyazı biçimi üzerinde büyük etkisi oldu ve kilisenin kutsal metinleri arasına girdi, ve orada bugün de kullanılmaktadır. Ortaçağ insanları Jerome’un büyük çevirisinin diline kapılmaksızın düşünemez, yazamaz, ya da dua edemezlerdi. Ayrıca bir dizi tanrıbilimsel inceleme, İncil’deki bir dizi kitap üzerine yorumlar, Eusebius’un tarihinin bir Latince çevirisi ve son olarak toplu mektuplaşmaları ile de tanınır. Jerome duyarlı ve ince bir insandı, özgün bir düşünür olmaktan çok yetenekli bir çevirmen ve biçemciydi. Hristiyan bilginler için büyük koruyucu oldu ve insanlar onu Dürer’in ve başkalarının sanat yapıtlarında temsil edildiği gibi Bethlehem’deki dingin çalışma odasında anımsamayı severlerdi. Yazıları onu zaman zaman huysuz ve anlayışsız, polemikte parlak ve sert, ama Hristiyan Babalar arasında en göz kamaştırıcı yazar olarak gösterir. Yunan Babaları arasındaki Chrysostom gibi, Jerome bir deyim döndürebilirdi. İs 410’da Vizigot Alaric tarafından Roma’nın yağmalandığını duyduğu zaman şunları yazdı: “Dünyayı tutsak eden kentin şimdi kendisinin tutsak edildiğini düşündüğümde dilim damağımda çatlıyor ve hıçkırıklar konuşmamı boğuyor.”¹¹ Jerome henüz Homer’i, Virgil’i ve Horace’ı sevmekte, ve henüz kurumuş bir ağaçtaki son çiçek gibi eski ve aristokratik bir ekinin büyük çekiciliğini göstermektedir. Bir heretiği Horace’ın bir nüktesiyle azarlayabilir; gene de büyük tutku ve duygu fırtınalarına düşmede ve bunların tümünü de Tanrıya döndürme çabasında ortaçağlıdır.

Latin Babaların devi ve tarihin büyük kişiliklerinden biri Augustine (ö. is 430) idi. Annesinin ateşli bir Hristiyan olmasına karşın, Augustine ancak otuz iki yaşında Hristiyan oldu. *İtiraflar*’ına göre Kuzey Afrika’daki gençliği taşkıncaydı. Bir süre Kartaca ve Roma’da eğitim gördü ve sonra diluzluğu öğretti. Eğitimi çok kapsamlı değildi; biraz Yunanca öğrendi, ama Yeni-Platonistleri ve daha sonra Latince çevirilerde Origen’i okudu. Yazı biçeminde her zaman Roma yozlaşmasını yansıtan bir dilbilgisi ve diluzluğu ustası olarak kaldı. Bu gelişme yılları sırasında Augustine gününün tüm inaklarını denedi: geleneksel putperestlik, Manichaeizm, ve Yeni-Platonizm. Her zaman varoluş bilmecesi ve yaşamın anlamı için bir çözüm aradı.

Tinsel bir barış için bu tutkulu arayış Hristiyanlığa dönmesinden çok önce başlamıştı. “Bizi kendin için yaptın,” diye yazıyordu, “sende dinginliğe erişinceye dek dinginlik bulamayız.” Bir Kartaca sefihliğinden Hristiyan azizliğe ilerleyişi büyük ölçüde putperest felsefedeki incelemelerinin sonucuydu.

Öğretmenlik yapmak üzere Milano'ya gitti ve orada Ambrose'nin vaazını duydu; “İlenmek için geldim, övmek için kaldım.” Ambrose'nin Eski Ahit'in bölümlerini alegorize etmesi bir Hristiyan olmasının önündeki son güçlükleri de temizledi. Bununla birlikte, Hristiyanlığa dönmesindeki en önemli öge İsa'nın kişiliği idi.¹² Bin yıl sonraki Luther gibi, Paul'un düşüncelerinden ve yaşamından da derinden etkilendi. Augustine daha sonra rahipliğe girdi ve yaşamının en iyi yıllarını Kuzey Afrika'da Hippo piskoposu olarak geçirdi. Luther gibi “düşüncelerini tartışmanın örsünde” şekillendirdi, ve incelemelerinin çoğu Hristiyan-olmayanlar ve Hristiyan heretikler ile tartışmalarının ürünleriydiler. En ateşli tartışmaları Manicheanlar ve Donatistler ile oldu. Manicheanlar Zerdüşt'lüğün öğretilerini izleyerek kötülüğün Tanrıdan bağımsız olarak dünyada olumlu bir ilke olduğuna inanırken, Donatistler ise rahibin kötü karakterli biri olması durumunda kutsamaların etkisiz olduğuna inanıyorlardı. Bu tartışmada Augustine kutsamaların doğası üzerine düşüncelerini geliştirdi. Son olarak insan doğasının iyilikten başka birşey yapamayacağına ve her insanın kendi yaşam yolunu seçmek için özgür istenci olduğuna inanan Pelagianlar ile tartıştı. İçlerinde en bulanık soruları hayranlık verici bir kişisel biçimde irdelediği bir dizi incelemede karşıtlarının hakkından geldi.

Augustine'in tanrıbilimi, gerçi büyük ölçüde Yunanlı Babaların tanrıbilimi üzerine dayalı olsa da, Hristiyanlığın bütün bir geleceği açısından önemini sürdürdü. Dizgesinin özeğinde kendi Tanrı kavramı vardır. Tanrı tam varlıktır; tüm öteki varlıklar, kendilerine yeterli olmadıkları için, yalnızca varlıktan pay alırlar ve böylece ancak bölümsel olarak olgusaldırlar. Tanrı ayrıca biricik yeterli bilgi nesnesidir, gerçi hiçbir insan hiçbir zaman onu tam olarak bilemese de. Tanrı kendini insana doğa yoluyla ve İncil yoluyla bildirir. Doğa Kutsal Yazıların gizli anlamlarının kimilerini açmak için anahtardır, ve insanın doğayı incelemesini gerektiren biricik neden budur; örneğin, Tanrı İncil'de “Işık” olarak adlandırılır; ışığın ne olduğunu ne denli iyi anlarsak, Tanrının ne olduğunu o denli iyi anlayabiliriz. Böylece Hristiyan yalnızca el işinin arkasındaki yaratıcıyı bulmak için yaşar. Augustine evrenin Tanrıdan bir yayılım olduğu yolundaki Yeni-Platonik düşüncüyü kabul etmez. Evren Tanrı tarafından gönüllü bir edimde ve altı günde yaratıldı. Yeni-Platonik dizgede olduğu gibi Tanrıya altgüdümlü tinsel varlıklar vardır, ama bunlar zaman içinde onun tarafından yaratılmışlardır. Evrenin kendinde hiçbir kararlılığı yoktur; eğer Tanrı sürekli olarak onun için kaygı göstermeyecek olsaydı, yokolup giderdi.

Kötülük, Augustine'e göre, olumlu bir ilke değildir; gerçek iyiliğin yokluğudur. Tanrı iyiliğin insana daha açık olarak görünmesi için kötülüğün varolmasına izin verir. Öte yandan, Şeytana ve başkaldıran meleklerle ve sürekli olarak işledikleri kötülüğe inanır. Törel anlayışında büyük ölçüde çileci ve püritandır; sevgiyi kösnü ile eşitler ve en yüksek yaşamın manastırdaki vazgeçme ve meditasyon yaşamı olduğuna, kayra olmaksızın insanın ancak kötülük isteyip kötülük yapabileceğine inanır.

İnsan doğası öylesine kötüdür ki eğer Tanrının kayrası ona ulaşmasaydı kendini kurtarmak için hiçbirşey yapamazdı. Yalnızca tanrısal bir işlem insanı yükseltmeye başlayabilir. Tanrı iyilik sevgisini bir insanın yüreğine koyduktan sonra, bu noktadan çıkarak yaşamı ile ne yapacağı onun kendisine bağlıdır. Burada herşey Augustine'in kendi deneyiminin terimlerinde düşünülür. Kendisi kötülüğe karşı acılı bir savaş vermişti, ve kendini yanmaktan kurtarılmış bir köz parçası olarak görüyordu; emindi ki onu kurtarmış olan şey ancak Tanrının kayrası olabilirdi. Augustine belli insanların Tanrı tarafından esenlik için ve başkalarının ise cehennem için önceden yazgılandıklarına inanıyordu. Ortaçağ kilise adamlarının çoğu tarafından yadsınmasına karşın, kuram daha sonra Luther ve Calvin tarafından yeniden diriltilecekti.

Tanrı, Augustine'in dizgesinde, yalnızca evreni yapmış ve sürekli olarak yönetiyor olmakla kalmaz, ama herhangi bir zamanda olayların akışını da değiştirebilir. Tansıklar her zaman olanaklıdır. Doğal ve doğüstü arasında herhangi bir ayırım yoktur. Tansıklar hiçbir özel açıklamaya gerek göstermezler; gündelik varoluşun fenomenlerinden daha olağan ya da daha olağanüstü değildirler. Augustine Tanrının istencini saptamanın bir aracı olarak astrolojiye ve düşlere inanıyordu. Aynı zamanda cadılık ve büyücülüğü kötü olarak yadsıyor, ama hiçbir zaman çizginin açıkça nerede çekileceğini göstermiyordu. Kilise Babalarının tümü gibi, Aristarchus'un güneşin evrenin özeği olduğu kuramını yadsıyor çünkü Genesis bu dünyanın özek olduğu kuramı üzerine dayanıyordu. "Kutsal Yazıların yetkesi üzerine olmaksızın," der, "hiçbirşey kabul edilmeyecektir, çünkü bu yetke insanın tüm ansal güçlerinden daha büyüktür."¹³

Augustine'in kilise öğretisi Cyprian'inki gibidir; kilise örgütlü Hıristiyan topluluğudur. Tanrı kentinin dünyasal kalesidir ki başı gökteki İsa'dır. Devlet barışı sürdürmek için vardır; Tanrının tasarındadır, ama insanları doğruluğa yönlendirmek için kullanılmalıdır. Yine Tanrı aile, kölelik ve mülkiyete de izin verir, eğer her biri burada aşağıda Tanrının işini ilerletmek için kullanılacaksa. Devlet dinsel güçlerin altında durmalı ve kilisenin düşmanlarını ezmelidir. Burada önümüzde daha sonra papalığı, bunun hiyerarşik devlet anlayışını ve ortaçağ Engizisyonunu üretecek kuramlar durmaktadır.

Augustine verimli bir yazardı; yapıtlarının listesinde yüz on sekiz ayrı başlık bulunur. Kitaplarından en çok okunan ikisi *İtiraf*lar ve *Tanrı Kenti*'dir. *İtiraf*lar insandaki kötülüğü ve Tanrının kayrasının işlerini gösteren olağanüstü bir patlayıştır. Tinsel bir özyaşamöyküsü olarak hiçbir zaman daha iyisi üretilmemiştir, ve kitap ortaçağ insanlarına Augustine'in yaşamının olaylarını, özellikle erken dönemindekileri, İncil'in öyküleri denli tanışık kılmıştır. Bununla birlikte, *Tanrı Kenti* tarafından gölgelenir. Bu yapıt Roma'nın is 410'da Alaric tarafından yağmalanması, ve putperestlerin bu yıkımın putperest tanrıların altırlarının terkedilmesinden ötürü olduğu yolundaki inançları nedeniyle kaleme alındı. Augustine yapıt üzerinde on üç yıl çalıştı, ve gene de sonunda yapıtı kapsadığı yinelemelerden temizleyerek ona bir birlik verecek tam bir gözden geçirme ve düzeltme olmaksızın yayımladı. Yirmi iki kitaptan ilk beşi Roma İmparatorluğunun talihsizliklerinin eski altırların terk edilmesi olduğu düşüncesini çürütmekle uğraşır; sonraki beşi ölümsüzlüğü Hıristiyan Tanrıdan başkasının sağlayabileceğine inananlara karşıdır. Yazar daha sonra

Tanrı kentinin ve bu dünya kentinin köken ve yazgılarını açıklamaya geçer. İlk devleti kurmuş olan Kabil'in ve Roma'yı kuran Romulus'un her ikisi de katillerdi; bundan tüm dünyasal devletlerin günah içinde kurulmuş oldukları vargısını çıkarıyordu. Gerçek devlet Tanrı Kentidir ki Cennetten Golgota yoluyla Son Yargıya dek uzanır. Tüm tarihi Yaratılışın günlerine karşılık düşen yedi çağa böler: 1) Adem'den Tufana, 2) Tufandan Babil Kulesine, 3) İbrahim'den David'e, 4) David'den [Yahudilerin] Babil Tutsaklığına, 5) Babil Tutsaklığından Çarmıha Gerilişe, 6) Çarmıha Gerilişten Son Yargıya, ve son olarak, 7) cehenneme atılmışlarla, cennette kurtarılmışlarla, ve boş kalan bu dünya ile, bengi bir sebt. Tüm çağlarda, Tanrı kötülerini cezalandırır ve iyileri ödüllendirir. İş, belli bir düzeye dek parça parça yerine getirilmesinden ötürü, her yerde eşit değildir. Geçmekte olan dönemleri ve *Tanrı Kenti*'nin yüce söylevini değerlendirmek için, Charlemagne'ın ve birçok ortaçağ keşiş ve bilgin kuşaklarının yapmış olduğu gibi, parçalarının yüksek sesle okunuşunu dinlemek gerekir.¹⁴

Augustine öğrencisi Orosius'u bu öyküyü dünyasal tarihin daha tam bir açıklaması ile doldurmaya yüreklendirdi. *Putperestlere Karşı Yedi Kitap*'ta Orosius tarihi dört tekerkliğin öyküsüne böldü: 1) Doğunun Babil tekerliği, 2) Kuzey'in Makedonya tekerliği, 3) Güneyin Afrika tekerliği, ve 4) Batının Roma tekerliği. Geçmişin tüm ekinel başarımlarını gözardı ederek kasvetli, kesintisiz bir savaşlar, salgınlar, depremler ve tufanlar süreci, kanlı bir katliam öyküsü, ve Hristiyanlığı önceleyen korkunç bir şeytana-tapınan putperestlik tarihi sunar, ve tüm bunları alegorikleştirme ve ahlakçılık ile yükler. Çalışma bir yıldan daha az bir süre içinde yazıldı; ivedilikle hazırlanarak zayıf kanıtlar üzerine dayandırıldı, ve şurada burada ustaca ve ateşli pasajlarla karşılaşıyor olmasına karşın sönüktü. Eski tarihin Augustine ve Orosius tarafından bu düşlemsel çarpıtılmaları ancak on altıncı yüzyılda düzeltilmeye başladı, ama on yedinci yüzyılda bile Bossuet'nin *Evrensel Tarih*'inde ağırlıklarını duyurmayı sürdürdüler. Öte yandan, Augustine'in *Tanrı Kenti*, İbrani geleneğini sürdürerek, tarihte gerçek bir görkem, tanrısal bir epik buluyordu. İnsanlığı tek bir engin alanı paylaşan bir birim olarak görmesi Yahudilikten üstlenilen ve geleceğe aktarılan düşünceye büyük bir katkıydı.

St. Augustine, İsa'dan sonraki Hristiyanlığın bütün tarihinde, ancak Paul'e ikincidir. Bize Latin yazımında sunulan en büyük kafa, ve Latin dilini kullanmış olan en güçlü biçemcidir. Platon ile karşılaştırılabilecek biricik Romalıdır. Her tip insanı tanıdı ve onları olağanüstü bir içgörüyle gözleyebiliyordu; "ilk modern ruhbilimci" olarak adlandırılmıştır. Düşüncelerinden birçoğu milyonlarca Hristiyan dinadamının ve sıradan Hristiyanın gündelik yaşamını şekillendirmiştir. Tanrıbilimi Batıda Orta Çağlarda batınlığını sürdürdü, ve erken modern dönemde İncil'in ve Augustine'in yeniden bulunuşuydu ki Protestan Reformasyonun ve Jansenizmin öğretisi temellerini oluşturdu. (Her iyi evde bir şarap mahzeni bulunur ve her iyi vaaz St. Augustine'den bir alıntı kapsamalıdır biçiminde bir İspanyol özdeyişi vardır). Augustine tanrıbilim, felsefe, ruhbilim, tarih, politik düşünce ve töre bilimin daha sonraki tarihlerinde önemlidir. Gerçekten de Dido'nun *Aeneid*'deki peygamberce sözlerini yerine getirdi: Kartaca ülkesinden Roma'ya yasa verecek bir intikamcı gelecektir.

3. HİRİSTİYAN ŞİİR, SANAT VE MÜZİĞİN BAŞLANGIÇLARI

YUNAN Hristiyan şiiri, birkaç dağınık parçanın dışında, geç ikinci yüzyılda İskenderiyeli Clement ile başlar. Clement İncil'deki Mezmurlardan etkilenen ama klasik Yunan ölçülü nicelik dizgesi, eş deyişle, uzun ve kısa heceler dizgesi üzerine dayanan bir dizi dinsel şiir yazdı. Daha sonraki yüzyıllarda Hristiyan Yunan şiirinin oldukça büyük bir bölümü onun örneğini izleyerek yazıldı, ve İS 450'ye dek aralarında en iyileri Gregory Nazianzus'a aitti. Nazianzus'un törel ve inakçı içerikli şiir üretimi olağanüstüydü; bu şiirler arasında dinsel deneyiminden söz eden birkaçında diri bir güzellik göze çarpar — bir nitelik ki zamanın putperest şiirlerinin hiç birinde ve öğretici Hristiyan şiirlerin çoğunda bulunmaz. Dördüncü yüzyılda uzun ve kısa sesliler arasındaki eski ayırım kullanılmaz oldu. Bu durum Yunan dilini Süryanice'den giren yeni bir şiirsel uyuşum olanağına açtı. Bir Suriyeli olan Efraim (ö. İS 373) ilk Hristiyan ilahileri yazdı ve bunlar kısa bir süre içinde Yunan şiir biçimine çevrildiler. Özgün şiirler bir vurgu dizemi kullanan dizelerde yazıldılar, ve çeviriler bunu Yunanca'da yeniden ürettiler; Süryani melodileri de vurgu dizemi ile uyarlandı, ve bu yeni dizemin Yunan kullanımında yerleşmesine yardımcı oldular. Bu dönemden başlayarak, Yunan Hristiyan şiiri bu iki uyuşumu yanyana kullandı; şairlerden kimileri nicelik üzerine dayanan şiirler yazarken, kimileri ise bir vurgu dizemini yeğlediler.

Aşağı yukarı aynı süreç Hristiyan Latin şiirin erken gelişiminde de görüldü. Erken Latin şiiri bir vurgu dizemi kullanıyordu. İÖ üçüncü yüzyılın ortalarında Yunan şiirsel ölçüsünün ilkeleri getirildi. Yunan yaratusı olan herşeyin saygınlığı öylesine büyüktü ki, eski şiir tipi eğitilmiş yazarlar tarafından dikkate değmez görüldü. Ama halk arasında yaşamayı sürdürdü, ve Hristiyanlık alt sınıflar arasında yayılırken Hristiyan yazarlardan kimileri şiir dizeminin bu halksal biçimini kullanmaya başladılar.¹⁵ Bu vurgu dizeminin Latince'de kullanımı gecikti, çünkü, ilkin, Batıdaki Hristiyan topluluklar Yunanca'yı kullanıyorlardı, ve Latince üçüncü yüzyılın ortalarına dek kilise ayinlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamadı. İS 250 sıralarında Commodian en kötü türden dilbilgisi barbarlıklarıyla dolu bir dizi kaba şiir yazdı ve bunlarda Yahudilere ve putperestlerin tanrılarına saldırarak Hristiyanlara inanç ve erdem yolunu izlemeleri için öğütler verdi. Commodian Latin şiirinde bir vurgu dizemi kullandı ve arada bir o güne dek bilinmeyen bir uygulama olarak keyfi uyak kullanımına başvurdu. Hristiyan Latin şiirinde hantal bir dizem şemasının aynı kullanımı Kuzey Afrika yazıtlarında da bulunur; bunlar zaman zaman uyak, yarı-uyak ve "akrostik" bir kuruluş da gösterirler ki, bu sonuncuda dizelerin ilk harfleri, sırayla alındıklarında, şiirin başlığını oluştururlar. Bu erken Hristiyan Latin şiirlerinden hiç birinin yazınsal olarak büyük bir değeri yoktur, ama dilbilimsel olarak önemlidirler, çünkü onlarda yeni bir şiir yazma biçimi görünür ki, zamanın geçişyle şiiri değiştirecekti. Nicelik üzerine dayalı bir şiir tipinden düzenli bir vurgu dizemi üzerine dayalı bir tipe bu değişim süreci ivme kazandı, çünkü ikinci yüzyıldan başlayarak Latin dilinin kendisi değişti ve uzun ve kısa sesliler daha benzer olarak seslendirilir oldular. Dördüncü yüzyılın sonunda uzun ve kısa sesliler arasındaki ayırım gündelik konuşmada bütünüyle yitmişti.

Commodian'ın zamanından başlayarak, tam olarak Yunan Hristiyan şiirinde

olduğu gibi, nicelik ölçüsünde yazılan şiirler bir vurgu dizemi ile yazılı şiirlere koştur gitti. Bu kullanım ortaçağ dönemi boyunca hem Bizans dünyasında hem de Latin Hristiyanlıkta sürdü. Dördüncü yüzyılda geniş bir Hristiyan Latin şiiri kütlesi oluştu; kısa parçaların yanısıra, yeniden-diriliş üzerine *Phoenix* başlıklı uzun bir anlatı şiiri ve Gospels üzerine bir Hristiyan epik vardı. Her ikisi de eğitimli Hristiyan okurlara putperest şiirlerin tehlikeli güzelliklerine karşı bir almaşık sunabilmek için yazılmışlardı. Aynı dönemde aralarında özellikle *Tē Deum* ve *Gloria in Excelsis* gibi çalışmaların göze çarptığı bir dizi anonim ilahi de ortaya çıktı, gerçi *Tē Deum* dizemli bir düzyazı biçiminde yazılmış olsa da. Dördüncü yüzyılın büyük Latin şiirsel ilahileri çoğunlukla Poitiersli Hilary ve Ambrose'nin yapıtlarıydılar. Hilary'nin ilahileri öğreticidir; Ambrose'ninkiler, gerçi onlar da öğretici olsalar da, çok daha yalındırlar, ozanın ateşini yansıtır, ve daha çok cemaat şarkıları olarak amaçlanmışlardır. Onun ilahilerinin nicelik ölçüsünü tam olarak izlemiş olmalarına karşın, yine onun dört dizeli kıtalara bölme yöntemi ve genel yazı biçimi yüzyıllar boyunca Latin ilahilerinin biçimini saptayan ölçünler oldu.¹⁶ Halk için olmaktan çok eğitimli orta sınıf için yazan Prudentius (ö. is 405) ilk büyük Hristiyan şairdi. Gereç olarak klasiksel mitolojiyi olmaktan çok İncil'i kullanarak daha çok odelere benzeyen uzun ilahiler yazdı, kısa epikler ya da baladlar biçiminde şehitlerin yaşamlarını anlattı ve şiir biçiminde öğretici ve tanrıbilimsel denemeler üretti. Uzun şiirlerinden en ünlüsü, *Psychomachia* (Ruhun Çatışması), bir epikti ve kişileştirilmiş erdemlerin, ılımlılığın, alçakgönüllülüğün ve dayancın kusur, kösnü ve öfkeye karşı savaşımını anlatır. Çalışma Orta Çağların en gözde yapıtlarından biri oldu ve ortaçağ sanat ve yazını derinden etkiledi. Prudentius'un şiirleri Ambrose'ninkilerden daha tam bir doğruluk gösterirler ve nicelik üzerine dayalı bir biçimde yazılmışlardır. Ürünleri çeşitli ve oldukça kapsamlıydılar. Şiirlerinden birkaçı büyük yazı düzeyine yükselir; bunlarda Roma'ya ve klasiksel ekine duyduğu sevgi ve yeğin Hristiyan coşkusu uyum içinde karışır. Birkaç dikkate değer kuraldışıının olmasına karşın, Yunan ve Latin Hristiyan şiiri, is 450'den önceki dönem için bir bütün olarak alındığında, sıradanlığın üstüne pek yükselemez. Başlıca ilgisi ilkin daha sonra başatlık kazanacak ilahi tipini yaratmaya, ve ikinci olarak şiir sanatına vurgu dizeminin kullanımını getirmeye, ve, Prudentius durumunda olduğu gibi, Hristiyan tarih, efsane ve alegoriyi şiirde ele alma yolunu göstermeye yönelmiştir.

Mimari Orta Çağların başat sanatı olacaktı. Yontu, resim ve ikincil sanatların tümünün de gelişmiş olmalarına karşın, bunlar, hiç olmazsa on dört ve on beşinci yüzyıllara dek, genellikle mimariye altgüdümlü kaldılar. Ve mimarlık alanında dinsel yapılar birincil önemdedir. Varsıllık kilisenin elindeydi, en iyi yetenekler üzerindeki yetke ondaydı, ve çok sayıda yapı inşa etti. Kilise yapımındaki değişimler hemen hemen dinsel olmayan mimarideki tüm temel biçim özelliklerine egemen oldu. Ortaçağ mimarisi irdelenirken yapıların estetik tasarımları kilise ayinlerindeki kullanımları ile ilişki içinde incelenirse de, bunları mühendislikleri, ya da daha açık bir deyişle, temel, duvar ve çatılarını düzenleme yöntemleri açısından da incelemek gerekecektir. Bu tür nedenlerle, ortaçağ sanatı üzerine yorumların çoğu haklı olarak başlıca kiliselerin tonoz ve kubbelerinin mühendislik sorunlarıyla ilgilenirler. Bu ilgilerin yanısıra, hemen hemen tüm ortaçağ mimari, yontu ve resminin aşkınsal

ve öte-dünyasal niteliği üzerine de vurgu getirmek her zaman zorunludur. Hristiyanlık, bir yaşam görüşü olarak, ve bir örgüt olarak, Batının genel düşünme alışkanlığını ve ekinini denetliyordu; tüm bu yaşam süreçlerinin dokusuna işlemiştir. Bu dinsel karakter Erken Hristiyan, Bizans, Romanesk ve Gotik sanatın ortaçağ biçemlerine birliklerini verir ve onları eski ve modern çağların sanatından ayırır.

Erken Hristiyan sanat geç Helenistik sanatın ve Roma sanatının bir evresidir. Hristiyan Evrenin ilk yüzyılından sonra klasiksel sanatın geleneksel biçimleri ilkin Roma İmparatorluğunun sınırları boyunca, daha sonra İmparatorluğun kendi içersinde derinden değişmişti. Yunan ve Roma resim ve yontusu gerçekçi, üç-boyutlu bir biçime ilgi göstermiş, ve sanatları insanın ve bu dünyanın ölçülerine bağlı kalmıştı. Roma İmparatorluğunun doğu sınırındaki topraklarda, özellikle Antakya ve İskenderiye gibi özeklerde, Doğunun herşeyden-güçlü tanrılar ve gizemli bir evren düşünceleri, ve değişik mimari, resim ve yontu uygulamaları yürürlükteki Yunan-Roma biçimini büyük bir değişkiye uğrattı. Doğudan gelen sanat biçemlerinin yayılması felsefe ve dinde birçok benzer düşünce ve tutumu temsil eden Gnostisizm, Yeni-Platonizm ve gizem dinlerinin Batıya doğru devimlerinde koşutunu bulur. Mısır, Mezopotamya, İran ve hepsinden önce Suriye'den gelen bu Doğu biçemleri gerçekçiliğe Roma sanatının gösterdiğinden daha az ilgi gösterdi. Perspektife, insan bedeninin anatomisine, ve doğal nesnelerin sunuluşunda gerçekçiliğe ilgisizdiler. İnsanlar ve nesneler belirsiz bir derinliği olan boş bir arkatasarda tek bir düzlemdeki soyut birer kalıp gibi düz ve fiziksel şekilden yoksun dururlar; şey bütünlüğü içinde edimsel yaşam alanından ve bu dünyadan uzaklaştırılmıştır. Bu yeni düşünceler ve yeni uygulamalar İS 100 sıralarında başlayarak sürekli olarak Roma İmparatorluğuna yayıldılar; etkiler Roma dünyasında bölgeden bölgeye değişiyor, ama her yerde biçimde sürekli bir değişim gözleniyordu. Roma sanatında yeni konuları ve eski konuların yeni işlenişlerini bulmaya başlarız. Kabartmalarda imparator melekler tarafından göklere yükseltilir, gömütlerde insanlar bundan böyle askerler ya da devlet büyükleri olarak değil ama ellerinde rulolar ve yüzlerinde uzağa çevrilmiş acılı ve umutlu bakışlarla filozoflar olarak sunulur. Tutumda bir katılık ve kabalık, bedenlerde eski klasiksel orandan bir uzaklaşma, yalıtılmış ve birbirleri ile ilişkisiz duran, boşluğa bakan ve birbirlerine ait görünmeyen kişilerin bir bileşimi, ve düz bir iki-boyutlu etki — tüm bu yeni özellikler gerçekçiliğe ve eski güzellik ideallerine karşı bilinçli bir başkaldırıyı gösterir gibidirler. Doğa dünyası bu dünyanın dışında ve ötesinde olan daha yüksek bir doğaüstü ve aşkınsal olgusalılık karşısında ilginçliğini yitirir. Mimari de aynı değişimleri gösterir. Klasiksel tapınakta görüldüğü gibi geleneksel direk ve üst-eşik yapılarının yanısıra, her ikisi de bakana bir sonsuzluk duygusu veren *Pantheon* gibi ve daha sonraki *Maxentius Bazilikası* gibi büyük kubbeli ve tonozlu yapılar yapılmıştır. Yontuda biçemin doğallıktan uzaklaşması ustalıkta becerinin bir düşüşüyle birlikte gider. Bununla birlikte, değişim daha da çok insana ve doğa dünyasına karşı yeni bir ilgisizlik tutumuna bağlıdır. İnsanlar daha yüksek bir dünyaya kaçmaya çalışıyor, ve sanatları, tıpkı felsefeleri ve dinleri gibi, öte-dünyasal oluyordu. Sanatçı ve doğa arasına bir aşkınsalcılık perdesi asılıydı; sanatın sözlüğü gelenekselleşti ve biçemselleşti. Yunanistan ve Roma'nın klasiksel biçemi Orta Çağların aşkınsal biçimine döndüştü.

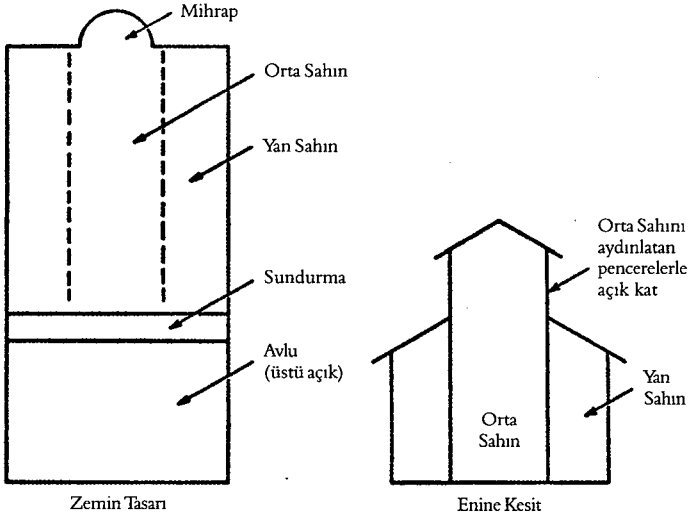
Sanat, klasiksel uygarlığın geri kalanının çoğu gibi, daha Hıristiyan olamadan ortaçağ damgasını yedi.

Yaklaşık olarak is 200 yıllarının tarihini taşıyan en erken Hıristiyan resim ve yontuları Yeraltı Mezarlarında bulunur. Buralarda, yakılmaları Hıristiyan düşünceler tarafından yasaklanan ölümler için gömme yerleri olarak yapılan yeraltı geçitlerinde taştan ve harçtan yontular ve kaba resimler vardır. Biçem klasiksel ama konular Hıristiyan'dır, gerçi zaman zaman, balık ve çapa durumunda olduğu gibi, Hıristiyan niyet gizlenmiş olsa da. Üçüncü yüzyılda omuzlarında kuzu ile İyi Çoban (Yunan Hermes yontularında olduğu gibi), kanatlı melekler (Roma utku betisinden), balık (ki Yunanca'daki adı, *ichthus*, "Jesus Christ, Tanrının Oğlu, Kurtarıcı"nın ilk harflerini kapsar), güvercinler, koyunlar, bir gemi (yaşam gemisi), bir çapa (Hıristiyan inanç yaşamda bir çapadır, ve çapa haçı da içerir), tavuskuşu (çünkü etinin kokuşmadığı sanılıyordu), zeytin dalı (barış), palmiye (utku) ve dua eden şekiller bulunur. Sunulan en eski öyküler Eski Ahit'tendir — taşa vuran Musa, Nuh ve Gemi, İbrahim'in adağı, Yunus peygamber ve balina (gözde konu), Goliath'ı ele geçiren David, ateş fırınındaki üç İbrani, ve aslanın inindeki Daniel. Yeni Ahit öyküleri sunulduğu zaman, gözde konular koyunlar tarafından çevrelenen İyi Çoban, Cana'da evlilik, ekmeklerin ve balıkların çoğalması, felçlinin iyileşmesi, ve Lazarus'un kalkışı öyküleriydiler. Hemen hemen tüm bu öyküler günahahtan ve ölümden kurtuluş düşüncesini temsil ederler. Bunlar sonraki bin yıl boyunca Hıristiyan sanat için el altındaki konular oldular. İlk İsa tasarımları onu genç bir Yunan tanrısı gibi sakalsız bir genç olarak sunar; bu çok geçmeden Jupiter üzerine ya da Yunan felsefecisi tipi üzerine modellenen sakallı bir İsa'da koşutunu bulacaktı. İsa'yı bir taç ile temsil edenler ilkin Gnostikler oldu.

Dördüncü yüzyıl "Kilisenin Barışı"nı getirdi; İsa şimdi bir melekler kümesinin ortasında ve başının çevresinde bir Mezopotamya tanrısının ya da bir Roma yöneticisinin halesi ile tahta oturmuş bir tekerk olarak görünmeye başlar. Beşinci yüzyılda Haç üzerindeki İsa'nın ve dört Evangelistin simgelerinin ilk tasarımları üretildi. Bu simgeler Jerome ve başkaları tarafından Hezekiel'in gizemsel görüşündeki dört hayvandan türetildiler; Matta'ya melek, Luka'ya öküz, Markos'a aslan ve Yuhanna'ya kartal düştü. Roma kentinin çevresindeki yeraltı mezarları bu erken Hıristiyan ikonografyi incelemek için en iyi yerlerdir, gerçi simgeler ve konuları işleme yöntemleri tümü de Suriye ve Mısır'dan gelmiş görünseler de. Tüm bu Hıristiyan gereç aşk tanrıçaları, yarı-aslan yarı-kartal, yarı-insan yarı-balık yaratıklar, mevsimler, çelenkler ve daha başka Roma süsleme motifleri ile karışmıştır. Tümü de bir put-perest çevrede üretilmişlerdi; sanatçılar hiç kuşkusuz hem Hıristiyan hem de put-perest müşteriler için çalışıyorlardı. Bu erken Hıristiyan sanatta özgün biricik şey konudur; biçem geç Yunan-Roma sanatının biçemidir.

Hıristiyanlar tarafından yapılan ilk geniş yapı "Kilisenin Barışı" zamanındaydı; bundan önce bir oda bulabildikleri her yerde, genellikle inananlardan birinin evinde tapımlardı. Dördüncü yüzyılda, gönencin ve devlet korumasının elde edilmesiyle, Hıristiyanlar tüm imparatorluk üzerinde bazilikalar ve yuvarlak anıtsal kiliseler yaptılar. Roma sarayının ya da toplantı salonunun bazilika tipini alıp değiştirdiler, çünkü Roma tapınağının içi cemaat için çok küçüktü, ve Hıristiyanlar dinsel

ayinlerin inananların bulunması koşuluyla yer alması gerektiği biçimindeki Yahudi düşünceyi izliyorlardı.¹⁷ Tekli bazilika biçimi yaklaşık olarak sahının [*nave*] yarı yüksekliğinde ve yarı genişliğinde olan yan-sahınlardan bir sıra sütunla ayrılmış geniş bir orta sahın ile yalın bir dikdörtgen koridordur. Yapı tonoz için çok genişti ve açık kirişli bir tavanla örtülüydü.

BAZİLİKA (TEKLİ TİP)

Bazilikaların yanısıra yuvarlak ve çokgen çeşitli kilise tipleri ve anıtlar da yapıldı; bunlardan kimileri tonozluyken, kimileri ise tahta bir çatıyla örtülüydü. Arada bir yuvarlak ya da çokgen özekten dışarıya kollar eklenirdi. Bu tip kiliseler genellikle kutsal yerler üzerine türbeler olarak dikilirdi, ve Akdeniz havzasının doğu ucunda çok yaygındılar. Tasarda bazilikalar gibi büyük değişmeler gösteren bu kiliseler ve anıtlar sınıfı yapının iç bölümü için yeni yersel etki olanakları sağladı. Bazilikanın içi alçak ve genişti, ve bütünüyle dünyasal ve klasikselsel bir duygu verirdi. Yuvarlak ve çokkenarlı kiliseler ve vaftiz bölümleri yapının yukarıya çizgilerine önem verirdi. Beşinci yüzyılda bu tip yapılar hemen hemen her zaman yangın ve depremin etkileri karşısında daha dirençli olabilmeleri için tonozlarla desteklendi. Kare ya da çokkenarlı temeller üzerindeki yuvarlak kubbeleri taşıyacak tonoz desteğinin köşebingileri ve tonoz bingileriyle birlikte geniş ölçek ilk kullanımı Küçük Asya'da ya da daha da doğuda Ermenistan'da ya da İran'ın sınırlarında görüldü. Yüksek yuvarlak yüzeylerin ayin ezgileri için ve varsıl mozaik ya da fresko süslemeler için olağanüstü uygun olduğu bulundu. Erken Hristiyan mimarının bu biçiminden Bizans zamanlarının büyük başarımları doğdu.

Erken Hristiyan kiliselerin dışyüzleri önyüz ya da ana kapı-yolunun çevresi dışında genellikle kasvetli ve süssüzdü. Ama içlerinin mermer sütunlar ve tahta

kaplamalarla ve renkli mozaik ya da freskoların bol kullanımıyla Doğuya özgü bir varsıllığı vardı. Bütün kilise içyüzünü bir renk cümbüşüyle süsleme biçimi Yakın Doğudan geldi. İlk kiliselerde altar ve mabet zaman zaman batı uçtaydılar. Rahip altarın arkasında durur ve yüzünü doğuya dönerek cemaati ve onların ötesinde ön kapıyı görürdü. Yalnızca altı ve yedinci yüzyıllarda bu kullanımdan vazgeçildi; mabet ve altar kilisenin doğu ucuna yerleştirildi ve rahibin yeri döndürülerek altarın önüne getirildi. Bu ilk kiliselerin yapımında eski putperest yapılardan sütun ve saçak silmeleri almak gelenekseldi. Sık sık bu öğeler uyumsuzdu; örneğin Roma'daki *San Lorenzo*'nun koro yerindeki sütunlar ve bunların başları ve üst tabanları çeşitli yapılardan toparlanmıştı. Bütün etki özgün ve çarpıcı olsa da, yapı en tuhafından bir yamalı bohça gibidir. Yine böyle Hristiyan tanrıbilimi, ayinleri, duaları, sanat ve müziği, ve kilise örgütlenişi ve disiplini de pek çok kaynaktan geldi ve yeni ve özgün bir bireşimde toparlandı.

Hristiyan müzik en erken Hristiyanlarla başlar. İncil Meryem'in İsa doğmadan önce Tanrıyı şarkılarda övdüğünü söyler; doğumu melekler korusu tarafından müjdelenmiş, İsa Son Yemekte bir şarkı söylemiş, ve Havarileri, özellikle Paul, inananlara Mezmurlar söylemelerini ve Tanrıyı müzikle övmelerini anımsatmıştır. En erken Hristiyanlar müziğin her zaman uygun bir tapınma biçimi olduğu yolundaki İbrani düşüncesini kabul ederlerdi. İlk Hristiyan müzik büyük bir olasılıkla Mezmurların ve İncil metinlerinden ezgilerin cemaat tarafından söylenmesinden oluşuyordu, ve, ilk Hristiyanlar Yahudiler oldukları için, kullandıkları müzik Yahudi sinagogunun müziği idi. En erken cemaatlardaki ilk müzik önderleri ve öğretmenleri sinagogun Hristiyanlığa dönen müzikçilerinden ve müzik yönetmenlerinden geldi. Yine Yahudilikten oldukça gelişmiş bir şarkı biçimi alındı ki, buna göre sık sık bir dizi nota tek bir hece için kullanılır ve ayrıca parça bir Mezmurun sonunda yinelenen Alleluias gibi süslemelerle donatılırdı. Sinagog müziğini Hristiyan kiliseye aktarmada ilkin kapsamlı bir değişimin yer almış olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Hristiyanlar Filistin dışına yayıldıkça müzikleri de ilkin Suriye ve Mısır'da ve sonra daha ötelerde Yunan müziği ile ilişkiye girdi. Bu ilişki öyle görünmektedir ki Hristiyan müziğini yalınlaştırmış ve biçimini melodinin metnin ölçüsünü genellikle tek bir notanın metnin tek bir hecesine karşılık düşmek üzere izlediği bir şarkı söyleme yöntemine doğru götürmüştür.

En erken toplu müzik biçiminden sonra, kilise müziğinin sonraki adımı büyük bir olasılıkla bir tür "antifonal" ya da "karşı-sesli" ezgilemeydi ki, bunda cemaat ayrılır ve sırayla söylerdi. Zamanın geçişiyle dinsel ayinler ve kilise örgütlenişi dinadamlarının kilise hizmetlerinin çoğunu üstlendikleri noktaya dek gelişti. Son adım dinadamlarının kendilerinden ya da onların yönetimindeki kilise-dışı insanlardan oluşan koronun getirilişi oldu. Hem Yunan Doğunun hem de Latin Batının ayinlerinin bu son biçiminde, şarkılar yönetici dinadamları ve koro arasında ya da koronun iki bölümü arasında yer alırdı. Kilisenin ilk dönemlerinde müzik uyumsuzdu ve genellikle bütünüyle insan seslerinden oluşur, aletler seyrek olarak kullanılırdı. Erken kilise önderlerinden kimileri püritan eğilimdediler; Eski ve Yeni Ahit'in tapınmada müzik konusunda söyledikleri karşısında onu kilisenin hizmetleri arasında yasaklayamıyor, ama sınırılıyorlardı. İskenderiyeli Clement yalnızca "lir"e

ve “kitara”ya izin verdi, çünkü David’in bunları kullanmış olduğu konusunda bir efsane vardı; ama Clement yalnızca insan seslerini yeğliyordu. St. Basil kilise müziğini insanları kiliseye çekmenin bir aracı olarak savunur, inancı yaymada bir değeri olduğunu düşünürdü. Müzik, tıpkı putperestlerin ilimleri gibi, kilise tarafından ancak kilisenin amaçlarına hizmet ederse kullanılabilirdi. Öte yandan, Batıda Ambrose ve Augustine Hristiyan tapınmada müziğin değerini coşkulu bir inançla savundular. Ambrose kamu ayinleri için besteler hazırladı ya da düzenledi, ve bir dizi ilahi besteledi. Augustine ince bir dille müziğin tinsel yaşamındaki etkisinden söz eder. Aynı dördüncü yüzyıl sırasında değişik müzik tipleri ile bir dizi dinsel ayin biçimi kullanılmıyordu; Doğuda Kudüs’te odaklaşan bir Süryani ayin biçimi vardı, İskenderiye çevrelerinde bir Mısır ayin biçimi kullanılıyordu, ve son olarak özeği Konstantinopolis olmak üzere Bizans’a özgü bir ayin biçimi vardı. Batıda Milano çevresinde Ambrose tarafından yeniden düzenlenmiş ve onun adıyla anılan bir ayin biçimi, Galya’da bir Galik ayin biçimi, İspanya’da bir İspanyol (daha sonra Mozarabik olarak adlandırılmıştır), ve son olarak Kartaca ve Roma’da odaklaşan bir Roma ayin biçimi vardı. Bu ayin biçimlerinin müziği başlangıçta tümüyle Yahudi ezgisi üzerine temellendirildi; bununla birlikte, her biri yerel etkiler tarafından değiştirildi. Konstantinopolis ve Roma’nın iki büyük biçimi İS 450’de ancak şekillenme aşamasındaydı. Sonunda, bunlar başka ayin biçimlerinin çoğunun yerini aldılar. Bu ayin biçimlerinin tümü de üç ezgi tipi kapsardı: ilkin Gospelleri okumada kullanılan ağırbaşlı bir ezgi biçimi, sonra yalın ezgiden başlayarak Mezmurlar, Neşideler ve ilahiler için tam gelişmiş şarkıya dek daha özgür bir biçim, ve son olarak tek bir *Alleluia* sözcüğünün esrimeli ve daha özgür bir söyleniş. Bunların tümü de kendi ayin biçimlerine uygun melodik biçimlerde söylenirdi. Sonunda kuramcılar melodileri makamlara bağladılar. Her melodinin oktav içersindeki tek bir biçimle uyumlu olması gerekirdi; oktav içersindeki tonların dizisinde diyezler ve bemoller yoktur, ve beş ana tonun ve iki yarı-tonun göreceli konumlarına göre kendi aralarında ayrılırlar. İS 600’den önceki kilise müziğine ilişkin bilgimizin çoğu yazınsal betimlemeler ve ayin müziğinin sonraki kullanımları üzerine dayanır. İlk dört Hristiyan yüzyıl için dinsel olmayan müzik konusunda Yunan-Roma dinsel müziği konusunda bilinenden de azını biliyoruz. Kilisenin ezgisinde, özellikle Konstantinopolis ve Roma’nınkindede, çarpıcı melodiler ve İncil metinleri için genel bir ezgileme biçimi geliyordu ki, yalnızca İbrani ya da yalnızca Yunan olmaktan bütünüyle uzak, tersine, geniş erimli büyük bir anlatım yeteneğinin özgün bir yaratısı, yeni bir müziksel sanat biçimiydi, ve Ravenna’daki mozayikler ya da Konstantinopolis’teki *Hagia Sophia* [Kutsal Bilgelik] kilisesi denli güzeldi.

Hippo kentinin Vandallar tarafından kuşatılması sırasında Augustine’in İS 340’taki ölümüyle Batıda Patristik Çağ sona erdi. Çok geçmeden batı Avrupa’nın tümü Germanik barbarların saldırıları altında kaldı; eski Roma hükümet dizgesi, iletişim ve tecim çöktü, batı Avrupa yavaş yavaş geri bir tarımsal yerelcilik ve ekin sel bir karanlık içine gömüldü. Yalnızca Akdeniz’in doğu ucunda Bizans İmparatorluğu eski Yunan ve Roma yaşam ve düşünce yollarını sürdürüyordu.

Bizans Uygarlığı

1. BİZANS UYGARLIĞININ DOĞASI
 2. KİLİSE VE ÖĞRENİM
 3. YAZIN, SANAT, MÜZİK
 4. BİZANS'IN ETKİSİ
-

GIBBON Bizans uygarlığını yakıcı yergilerle bir yana attı; tarihinde “sıkıcı ve tekdüze bir zayıflık ve sefillik öyküsü”nden başka birşey bulamıyordu. “Bizans İmparatorluğunun hem Yunanlıların hem de Romalıların adlarını alıp onursuzlaştıran uyrukları öylesine aşağılık ve tekdüze bir kusurlar dizisi sunarlar ki, bunlar ne insanlığın zayıflığı tarafından yumuşatılır, ne de anılmaya değer suçların dinçliği tarafından diriltirler.”¹ Yirminci yüzyıl sonunda bu yargıyı düzeltmiştir.

1. BİZANS UYGARLIĞININ DOĞASI

DÖRDÜNCÜ yüzyılın ikinci yarısından on beşinci yüzyılın ortalarına dek bin yıl boyunca eski Bizans kenti, bu en büyük ve en görkemli Hristiyan kent, parlak bir ekinin özeği oldu. Batıda Latin Hristiyanlığı düşük bir anlıksal ekin düzeyi ile geri bir ekonomik yerelliğe batmışken, Bizans'ı çevreleyen imparatorluk bir sanat, yazın, eğitim, üretim ve tecim yuvasıydı. Doğu İmparatorluğunun güçlü bir kara ve deniz ordusu, büyük bir tecim filosu, ve düzenli bir vergi toplama ve yasa işletme dizgesi varken, Latin Batı ise uzun yüzyıllar boyunca bunların hemen hemen tümünden yoksun kaldı.

Uygarlığının öğelerini Batıdan ve Doğudan toparlayan Bizans onları benzersiz bir ekine bileştirdi. Dili Yunanistan'dan geldi ve sarayın dili olarak altıncı yüzyılda Latince'nin yerini aldı. Okullarında dilbilgisi ile ve sözcük dağarı ile Atina lehçesi öğretilirdi ve Yunan yazın ve felsefe klasikleri eğitiminin temeliydiler. Eğitimli her Bizanslı Homer'e bir anıştırmayı yakalayabilirdi ve birçokları Pindar, Thukidides, Sofokles, Platon ve Aristoteles ile tanıştı. Yunan duruluğu benzer olarak Bizans'ın mimari, resim ve yontu tasarımlarında da kendini gösterdi. Tüzel ve yönetsel düzeneği, birçok ekini benzeştirme yeteneği, ve inanılmaz dalgalanmalar ortasında imparatorluğu birarada tutan vergi dizgesi Roma'dan geldi. Tecim ve denizcilik yapısı ve geniş kara ve deniz ordusu da Roma damgasını taşırdı, gerçi askerlerinin çoğunu at sırtına bindirmiş olsa da. Büyük parkları, kamu yapıları ve devlet kurumlarıyla, kentleri Roma modeli üzerine kurulmuştu. Büyük mühendislik başarımları da Roma

damgasını taşıyordu. İmparatorluk sarayının debdebesi ve hem sarayın hem de kilisenin büyük törenleri, mimaride ve giyimde renk ve görkem sevgisi, sanatının aşkınsal karakteri, ve son olarak bir duygusallık ve yaşama karşı gizemci bir tavır Doğudan, Mezopotamya, İran ve hepsinden önce Suriye'den geldi.

Bizans ekininde ve politik ve ekonomik tarihinde değişim ve çatışmaların yanı sıra, çarpıcı yeniden-dirilişlerin izlediği uzun durgunluk ve yavanlık dönemleri de vardı. Ama, on ikinci yüzyıla dek, Latin Batı Bizans'ın sanat ve eğitime, yönetsel, tüzel ve parasal örgütlenişine, ya da büyük kentlerine ve tecimsel etkinliğine benzer hiçbirşey gösteremedi. Bizans uygarlığının öyküsü üç büyük evreye bölünür. İlk Justinian'ın Altın Çağı tüm Akdeniz havzası boyunca geniş fetihlere ve içeride ise *Hagia Sofia*'nın yapılışına ve yasaların düzenlenişine tanık oldu. Bunu Hristiyan imgelerin kullanımı üzerine bir iç savaşım dönemi, İkonoklastik Çatışma dönemi izledi, ve yine bu sırada dışarıda Perslerin ve Müslüman hordaların başarılı saldırılarına karşı eski imparatorluktan kalan parçaları elde tutma çabasına girildi. İkinci bir büyük politik, ekonomik ve ekinel diriliş çağı dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyılın ortalarına dek sürdü. Bu Dördüncü Haçlı Seferi ve 1204'ten 1261'e dek süren Venedik İşgali tarafından kesintiye uğratıldı. On dört ve on beşinci yüzyıllardaki son diriliş ise İmparatorluk 1453'te Osmanlı Türklerine düşünceye dek sürdü.

İmparatorluğun özeğinde dördüncü yüzyılda Konstantin'in kendi adını verdiği başkent vardı. Onuncu yüzyılda bu büyük kentte bir milyon insan yaşıyordu; başka hiçbir Hristiyan kent uzaktan bile olsa onunla karşılaştırılmazdı. İmparatorun ve patriğin yerleşme yerleri buradaydı; saraylar, kiliseler—hepsinden önce *Hagia Sofia*—ve manastırlar, hamamlar, tiyatrolar, yetimhaneler ve parklar buradaydı. Paris, Londra, Viyana ve Roma çamurlu köyler olarak dururken, Konstantinopolis'in parke döşeli kilometrelerce yolu vardı, polis her saat iş başındaydı, ve kent geceleri aydınlatılıyordu. Bir yandan inanılmaz bir görkem yaşanırken, öte yandan başkent karanlık sokaklarında yoksulluk ve namussuzluk, ve çoğu kez bir köpekler, pislik ve hırsızlık dünyası vardı. Limanlarında Suriye, Mısır, Rus, İskandinav, İran ve Venedik tekneleri demirler, ve caddelerde ve iskelelerde hem Avrupa hem de Asya milliyetlerinin yarısı, alacalı bulacalı bir kozmopolitan horda dolanırdı. Her dilden ve her dinden engin bir karışım buradaydı.² Bizanslılar ona “Tanrının koruduğu kent” derler ve bütün ortaçağ dünyası Konstantinopolis'i görkem ve gönencin büyük özeği olarak düşlerdi. “O Yunanistan'ın şanıdır, söylendiğinden de varsıldı,” diye yazıyordu bir Fransız on ikinci yüzyılda. Bir başkası ise, “Dünyanın varsıllığının üçte ikisi Konstantinopolis'tedir, ve geri kalan üçte biri yeryüzüne dağılmıştır,” diyordu. “Norveç'in dondurucu pusunun ortasında ve Rus ırmaklarının kıyılarında,” der Diehl, “insanlar düşlerinde onu görürlerdi; ve batı kalelerinde *trouvè*reler şarkılarında imparatorluk sarayının harikalarını anlatırken, insanlar onu düşlerlerdi. Barbar Slavlar ve yoksul Ermeniler arasında insanlar onu düşlerlerdi. Venedik'te ve İtalya'nın tecim kentlerinde onu düşlerler, ve her yıl bu kentten türetilen görkemli gelirlerin hesabını yaparlardı.” Başkent yaşamı *Hagia Sofia* kilisesinin büyük törenleri çevresinde özeklenirdi, çünkü bayram günlerinin debdebесinin en parlak olduğu yer orasıydı; ve sarayın çevresinde özeklenirdi, çünkü oradaydı ki görenekler

inanılmayacak denli incediler ve gözhacı mermer, mozayık, değerli metaller, taşlar ve dokumalar tüm betimlemeye meydan okurdular — bir dünya ki Arap Gecelerine değerci. Ve Hipodromun çevresinde özeklenirdi, çünkü orada oyunlar ve yarışlar ve şenlikler halkı eğlendirirdi. “Tanrı için,” der bir tarihçi, “*Hagia Sofia* vardı, imparator için kutsal saray, ve halk için Hipodrom.”³

Modern Fransa’da olduğu gibi, taşra kentleri ve kır kasabaları başkent karşısında çarpıcı bir zıtlık oluştuyordu. Her iki alanda da daha az lüks ve daha az gösteriş vardı, ama daha az karışıklık ve çok daha az yozlaşma. Küçük kentler, yine modern Fransa’da olduğu gibi, sık sık başkente küçük öykünmelerdiler. Yazın, eğitim, ilim ve sanatta Konstantinopolis’i izlerlerdi, ama çoğu kez oldukça gerilerden. Kır kasabalarında soylular çoğunlukla büyük bir lüks içinde yaşarken, köylüler ise, gerçi tutumlu ve çalışkan olsalar da, yoksuldular. İmparatorluğun tecim yaşamı hükümete ve üst sınıflara olağanüstü bir varsıllık getirdi — sürekli savaşımlara, yetersiz bir kredi düzenine, aşırı ayrıntılı hükümet gözetimine, ve Venediklilere ve başka İtalyanlara verilen aşırı tecimsel ayrıcalıklara karşın. Bizans devleti her yerde bir tür politik ve ekonomik diktatörlüktü. Avrupa ve Asya’nın, Karadeniz ve Akdeniz’in birleşme noktasına yerleştiğinden, parasal kazanç hırsı kaçınılmazdı.

Doğal olarak, tarihinin on yüzyılında Bizans uygarlığı pekçok değişim ve ayrım gösterdi; bir saltık tekerliğin ve yetkeci kilisenin denetimi altında tutucu bir ekin olmasına ve her zaman dış saldırılar karşısında savunmada olmasına karşın, birçok sürekli özellik vardı. Bunlar arasında Bizans karakteri vardı. Bu özsel olarak Doğuluydu. Gösterilerden ve görkemli törenlerden büyük haz duyardı, üstelik bunlar kanlı ve yabanıl olsalar bile. Bizanslı birey ya da Bizans kalabalığı dinsel ya da politik nefretle kendinden geçtiğinde, bu civa gibi ve kolay etkilenir insanlar şiddete yönelebilirlerdi. Dinginken, Bizanslı usayatkın ve eliaçık olabiliyordu. Onlar da, Latin Hristiyanlıktaki ortaçağ insanların çoğu gibi, gizemsel yüksekliklerde ya da çok yabanıl derinliklerde yaşarlardı. Büyük dinsel yüceliklere ve korkunç yabanıllıklara yetenekli olarak, dengeden yoksundular. Anlıksal olarak hem çok meraklı hem de çok kurnazdılar; inceltilmiş ve karışık usamlamaları ve dedikoduları ve ince şakaları severlerdi. Tansıklara, astrolojiye ve büyüye tutkuyla inanırlardı. Aile bağları güçlüydü, ama kişisel soysuzluk ve politik yozlaşma yaygındı. Batının Latin Hristiyanları Bizanslıları çok esnek, çok hesapçı, çok becerikli, çok hilekar ve duyunc tasasından çok yoksun bulurlardı. Son izlenim karakterleri için olmaktan çok kafaları için hayranlıktır.⁴

Belki de Bizans uygarlığının en şaşırtıcı yanı uzun süre dayanmasıydı. Kuzeyden Vikinglerin, Rusların ve başka Slavların, Doğu ve Güneyden Perslerin ve Arapların, ve Batıdan Venediklilerin yineleyen saldırıları altındaydı. İmparatorluk zaman zaman Balkan Yarımadasının bütününü, Küçük Asya, Ermenistan, Suriye ve Filistin’i, ve İtalya ve Kuzey Afrika’daki varsıl dış yerleşim bölgelerini kapsardı; ve sonra, daha başka zamanlarda, Konstantinopolis çevresindeki küçük alana sığışmak zorunda kalırdı. Nasıl bir yineleyen kuşatmalar, yıkım getirici yenilgiler ve usa durgunluk veren utkular tarihi! Ama uzun tarihinde başkenti yalnızca iki kez alındı — 1204’te Venedikliler ve 1453’te Osmanlı Türkleri tarafından. Bu fenomenal sağlık kazanma gücünün çeşitli nedenleri vardır; birincisi Konstantinopolis’in askeri kuvveti ve

tecimsel önemiydi. Kent bütün Akdeniz bölgesinin en dirimsel tecim özeği idi, ve aynı zamanda üç yanında denizle ve dördüncüsünde dev gibi surlarla kapalı bir kara çıkıntısı üzerine öylesine yerleşmişti ki, ele geçirilmesi hemen hemen olanaksızdı. Sonra, bugün bir ulusallık duygusu diyebileceğimiz bir bağ Bizanslıları birarada tutuyordu. Kimi dönemlerde kendilerini Romalılar olarak, ama zaman zaman Yunanlılar olarak adlandırmış olsalar da, kendilerini gururla büyük bir klasiksel geleneğin sürdürücüleri olarak, ve daha da önemlisi, barbarların ve inançsızların saldırıları karşısında birlikte duran ve Hristiyan Tanrı tarafından istenen bir ulus olarak düşünürlerdi. Demir bir yumrukla kiliseyi denetleyen ve ekonomik yaşamı düzenleyen diktatörlük hükümeti onlara sürekli olarak kuşatma gözdağı altında durdukları ve edimsel olarak kuşatıldıkları bir dünyada güç verirdi. Yurttaşın oynadığı rol hiçbir zaman kendi öz seçimini ya da kararını ilgilendiren bir sorun değildi; devlet bireyin yerini saptardı. Uyruğun kendisi, düşünceleri, ve etkinlikleri, tümü de her zaman bir tür geniş bir cephe garnizonu olarak kalmış olan devletin elinin altındaydı. Kilise devletle tartışabilirdi, ama hiçbir zaman Papanın Batıda yapmış olduğu gibi devletin efendisi olma umuduna kapılamazdı. Son olarak, imparatorluk konumu yetenekli insanlara her zaman açtı; eleştirmenler ne denli Bizans tarihinin kan kırmızısı ve suç ve dehşet karası ile dolu sayfalarına dikkati çekseler de, dizge güçlü önderleri öne çıkarma eğilimindeydi. Böylece Bizans, Wordsworth'un sonesindeki Venedik gibi, "on yüzyıldan uzun bir süre görkemli Doğuyu tasarruf etmiş, ve Batının bekçisi olmuştu."

2. KİLİSE VE İLİM

DİNİN Bizans uygarlığında özeksel bir konumu vardı. Latin Batıda olduğu gibi, ve yedinci yüzyıldan sonra İslam devletlerinde olduğu gibi, din yaşamın bütününe yayılmış, ve politik ve dinsel kurumlar öylesine içiçe geçmişlerdi ki, ötekileri anlamaksızın herhangi birini anlamak olanaksızdır. Bizans tarihi üzerine yazan her yazar kitlelerin nasıl dinsel ve tanrıbilimsel sorulara yönelik bu ilgiyi sokaklara taşıdıklarını belirtmeden geçemez. Dördüncü yüzyılda Nissalı Gregory fırıncının ve hamamcının Arianizm'in inceliklerini tartışmasından yakınırdı; altıncı yüzyılda bu halksal ilgi tanrıbilimsel sorunlardan ayinsel sorunlara döndü; daha da sonra imgelerin kullanımına ve Aşai Rubbanide mayalı ya da mayasız ekmeğin kullanımı gibi sorulara kaydı. İmparator başta olmak üzere, herkes bu kilise sorunlarının tümüne ilişkin oyalayıcı tartışmalara girmeye bayılırdı. Bununla birlikte, bu tartışmaların arkasında sık sık derin politik ve ekonomik düşmanlıklar yatardı, ama dinsel sorunlara yönelik tüm bu ilginin gerçek nedeni sürekli bir gizemsel heyecan durumunda yaşayan, tansıklara tutkuyla inanan, ve dinlerini desteklemek ve savunmak için her zaman büyük özverilerde bulunmaya hazır olan bir halkın gerçek dindarlığı idi.

Konstantinopolis'te ve çevresindeki bölgelerde kilisenin başı patrik idi. İmparator tarafından atanır ve onun tarafından görevden atılabilirdi. İmparator Tanrının temsilcisiydi ve devletin olduğu gibi kilisenin de yaşamın her alanında en yüksekte duran önderiydi. Devlet tanrısal bir kurumdu; tüm memurları, bunların görevleri,

ve giderek içinde yaşadıkları ve çalıştıkları yapılar bile “kutsal” ya da “tanrısal” görülürdü. Böylece, gerçi patrik imparator tarafından atansa da, patriklik görevinin ve sık sık kendi kişiliğinin büyük saygınlığı nedeniyle imparatora meydan okumayı göze alır ve zaman zaman onun davranışını değiştirmeyi başarırdı. Bununla birlikte, patriğin dünyasal devlet ile ilişkide gücü Latin Batı’daki papanın gücünden daha azdı; ve giderek Doğu Hristiyanları arasında bile patriğin Konstantinopolis’ten çok uzak alanlardaki inananlar üzerinde bir denetimi yoktu. Yakın Doğudaki uluslar — Kıptiler, Suriyeliler, Ermeniler, Gürcüler ve Slavlar — nasıl Yunanca konuşmak yerine kendi ulusal dillerini sürdürmüşlerse, kendi ayrı kilise örgütlerini de sürdürmüşlerdi. Batının tam Latinleşmesinin, ve bunun arkasından Roma piskoposunun özeysel denetimini kurmasının, ister dil alanında isterse kilise örgütlenişinde olsun Doğuda bir benzeri yoktu. Batıda, Anglo-Saksonlar, İrlandalılar, Fransızlar, Almanlar, Polonyalılar, Macarlar ve geri kalanları dinsel hizmetlerinde ve okullarında Latince kullanır ve Roma’daki papanın yönergelerini izlerlerdi. Doğuda dinsel kitaplar birçok anadile çevrildi. Aynı yolda, patrik yalnızca Konstantinopolis çevresindeki alanı denetler, ve Doğudaki öteki kiliseler ayrı ayrı örgütlenirlerdi.

Bölge rahiplerinin evlenmelerine genellikle atanmalarından daha önce izin verilirdi; yeniden evlenemezlerdi. Piskoposların bekar kalmaları gerekirdi; genellikle manastırdaki dinadamları arasından seçilirlerdi. Zaman zaman yönetsel deneyimi olan bir devlet memuru, eğer evlenmemiş ya da dul kalmışsa, bir piskoposluğa atanırdı. Latin Hristiyanları şaşkınlığa düşüren bu düzen iyi işlemiş görünmektedir, çünkü zaman zaman başka türlü bulunması olanaksız yetenekli insanları kiliseye kazandırıyor. Keşişler halkın gözünde tüm dinadamları arasında en saygın olanlarıydılar. Bunun sonucunda, kilisede yükselme, Latin Batıda görülenin tersine, politik ve tüzel beceri üzerine olmaktan çok tinsel nitelikler ve giderek anlıksal yetenekler üzerine dayanırdı. Hayır geleneği iyiden iyiye yerleşmişti, ve ona duyulan ilgi, ayin biçimlerine ve tanrıbilime duyulan ilgi gibi, insanların gündelik yaşamlarıyla içiçe geçmişti. Kilise hastalar ve yaşlılar için hastaneler, hacılar ve gezginler için hanlar, doğumevleri, yetimevleri ve ayrıca okullar gibi birçok hayır kurumunu yönetirdi ki, bu sonuncuların hizmetleri keşişler ve rahibeler tarafından olmaktan çok kiliseye bağlı olmayan dinadamları ve sıradan insanlar tarafından görülürdü. İnceden inceye işlenmiş kilise ayini ve süslemeler imparatorluk sarayının lüksünden ve Doğuya özgü gösterişinden esinlenmiş, ve sıradan insanın dini böylece İsa’nın kişiliğinden çok uzaklara çekilmişti. Tipik Bizans ikonu İsa’yı *Pantokrator* [Tüm-erk] olarak temsil eder — göksel tahtında Herşeye-gücü-yeten Efendi. Bu dinsel dizgede Yeni Ahit’e ya da İsa’nın gerçek kişilik ve öğretisine kalan yer küçüktü. İnsanların tapındıkları Bizans İsa’sı görünürde daha çok gizem dinlerinin göksel kurtarıcılara benziyordu.⁵

Bizans kilisesi birçok iç çekişme ile parçalandı; bunlardan en ciddi ve en uzunlu imgelerin kullanımı üzerine olanıydı — 725’ten 843’e dek sürmüş olan İkonoklastik Savaşım. İmparator oyma ve boyama dinsel betilerin kullanımını bu tür betileri putperestliğe özgü gören belli kümeleri hoşnut etmek için yasakladı. Başkaldırı aşırı boşinanca dayanan kılıglardan ötürüydü; imgelerin Bizans kilisesindeki rolleri azizlerden kalıntıların Latin kilisesinde oynadıkları role benzerdi. İnsanlar imgelerin

önünde yüzü koyun yerlere yatar, onları öper ve önlerinde kandiller yakarak onlar için ilahiler yazar, onlara tansıklar ve olağanüstü sağaltım güçleri yüklerlerdi; halk bu imgelere gerçek tanrılar olarak bakardı. Belli rahip çevreleri tarafından ve özellikle manastır dinadamları arasında çoğu kez onaylanan bu kılığlar başka kilise kümelerinde tiksismeye yol açtı. Aynı zamanda imgeye tapınma çılgınlığı Yahudilerin ve Müslümanların acı alaylarına da yol açıyordu. İmgelerin kullanımına karşı saldırıya geçmenin yanı sıra, reformcular kalıntıları kültürünün aşırılıklarına ve ayin biçimlerindeki aşırı inceliklere de karşı çıktılar. Bu Hristiyanlığa yeniden ilksel bir arılık getirmeyi amaçlayan gerçek bir reform devimiydi. Benzer bir devim Batıda on altıncı yüzyıla dek ancak küçük bir ilerleme yapabildi. Keşişler reformist kümeye ve imparatora karşı gelenekçi yanı desteklediler. İmgelerin kullanımından yana olan küme Şamlı John'un ve Studinuslu Theodor'un etkili yardımlarını kazandı. Kullanımlarını savunurken, Theodor ikonoklazmın (ya da ikona saldırının) bir hereklik olduğunu, çünkü ikona saldıranların İsa'nın insan yanını ve ona tapınmada dünyasal simgelerin zorunluluğunu yadsımaya çalıştıklarını ileri sürüyordu. İsa ikonlarının geçerliğini yadsımak Tanrı'nın İsa'da bedenselleşmesini yadsıyordu. İmparator o sıralar ayrıca manastırların tarım ve işleyim alanlarından, deniz ve kara ordusundan çok fazla adam çektiklerine ve çok fazla vergiden-bağışık mülkiyet yığdıklarına da inanıyordu. Çekişme böylece sonunda kilise ve devlet arasındaki en temel ilişkiler sorusuna gelip dayandı. Sonuç reformist kümenin yenilmesi ve imgelerin kullanımının ve başka yasadışı kılığların yeniden serbest bırakılması oldu. Bütün çekişme Bizans devletini bir yüzyıldan daha uzun bir süre boyunca sarstı ve — ikonoklazmın Roma kilisesi üzerine dayatılmasına da çalışıldığı için— papalık ve Latin Hristiyanlık dünyası ile ilişkilerin kötüleşmesine götürdü.

Latin kilise tanrıbilimini, ayin biçimlerini, kilise örgütlenişine ilişkin düşüncelerini Yunan Doğunun kiliselerinden almıştı. Ama tanrıbilimsel ayrıntılar için daha az özen göstermişti; son sözü söyleyen yetke olarak görülen erken kilise konseylerinin kararlarının ulaşması için bekler ve Doğu Hristiyanlarının tanrıbilimin incelikleri üzerinde sürekli oynamalarından rahatsız olurdu. Konstantinopolis ve Roma arasındaki tanrıbilimsel ayrılıklar her zaman çekişmelerin görünürdeki nedenleri olsalar da, anlaşmazlığın gerçek nedeni daha derinde yatıyordu. Roma piskoposu ve Konstantinopolis patriği karşılıklı olarak birbirleri üzerinde yetkelerini ileri sürmeye çalışırlardı. Konstantinopolis kendi Hristiyan geleneğini daha eski ve daha üstün olarak görür ve Roma hükümlerini kanon yasası olarak kabul etmezdi; Roma'nın gözünde patriğin Peter ve Paul'un havarilik geleneği ile hiçbir ilgisi yoktu ve yalnızca zipçıklığın bir sonucuydu. Temel sorunlardan biri buydu; ötekiler Roma ve Konstantinopolis arasındaki dilsel ve ekinel ayrımlardı. Kuramda kilise tekti; ama beşinci yüzyıldan sonra bu salt bir ideal olarak kaldı ve her bir kilise kendi yoluna girdi. 1054'te papa ve patrik karşılıklı olarak birbirlerini afaroz ettiler; bu ayrımlar Haçlı Seferleri dönemi (1095-1291) sırasında gereğinden fazla sorun yarattı. Ve, daha sonra kiliseler son kez 1439'da olmak üzere bir dizi fırsat üzerine birleşme konusunda anlaşmış olsalar da, Bizanslılar sonunda Osmanlı Türkleri karşısında yalnız başlarına bırakıldılar, ve papa ve patrik arasındaki eski ayrımlar Bizans İmparatorluğunun temelden çöküşünü büyük ölçüde kolaylaştırdı. Ve

bunun da ötesinde, bu eski ayrılık doğu ve batı Avrupa arasında modern zamanlara dek süren ağır yanlış-anlamalara ve kuşkulara yol açtı. On altı ve on yedinci yüzyıllarda Latin Hristiyanlar Moldavya kiliselerinin freskolarında cehennemde temsil edilirken, Latin kilisenin yazarları ise Yunan Hristiyanların Osmanlı boyunduruğunda köleleştirilmelerinin Yahudilerin dağılışı denli haklı bir tanrısız ceza olduğunu bildirdi. Hristiyanlık dünyasındaki bölünme doğu Avrupa'yı Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanmanın sonuçlarından kopardı ve izleri bugün yirminci yüzyılda bile açıktır.

Bizans'ın dinsel yaşamında keşişler tarafından oynanan rolü abartmak güç olacaktır. Bu kurum ilk kez imparatorluğun topraklarında doğdu; ama o sıralar kilise hemen hemen iki yüzyılını doldurmuştu. Hristiyan manastırcılığının kökenleri geriye Yeni Ahit'in belli buyruklarına gider: "eksiksiz olmayı istersen, git ve elindeki sat, yoksullara ver, ve cennette hazineye kavuşacaksın."⁶ Manastırcılığın başka kaynakları arasında Yunan dünyasının çileci Pisagorcu toplulukları, Mısır'da İsis'in çekinikleri, ve Yahudiler arasındaki Essene kardeşlik dernekleri de vardı.⁷ Bu çağrıyı kabul eden ilk Hristiyanlar ilkin kendilerini inananlar kitlesinden ayırmazlar ve dünyada yaşamayı, bekar kalmayı, oruç tutmayı, dua etmeyi ve hayır işlerinde bulunmayı sürdürürlerdi. Haklarında birşeyler bilinen ilk çekinikler St. Anthony ve İS üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da İskenderiye'nin yaklaşık yüz km. güneyinde yaşamış olan Tebesli St. Paul idi. Bu ilk çekinikleri ya da münzevileri çok geçmeden kendi başlarına çöle giderek "umutsuzluk sürgünü"nü yaratan birçok başkaları izledi. Mısır'da iklim bu tür yaşamı kolaylaştırıyordu; başka hiçbir yerde bir çekiniğin yaşamı böylesine kolay sürdürülemezdi. Çekinikler kendi sebzelerini yetiştirir (hiç et yemezlerdi) ve bal toplarlardı. Sazlardan hasırlar ve sepetler yapar, keten eğirip örer ve bu ürünleri gezginci tecimcilere satarlardı.

İster St. Anthony gibi Mısır'daki mağaralarda isterse Simeon Stilites gibi Suriye'-de bir sütun üzerinde yaşamış olsunlar, çekinikler inananlardan olağanüstü saygı görürlerdi.⁸ İS 350 sıralarında doğu Akdeniz ülkelerinde binlerce çekinik vardı. Aynı zamanda, özellikle kutsal bir insanın yaşadığı yerin çevresinde hücreler şeklinde yapılaşan keşiş toplulukları doğdu. Bunlardan *laura* denilen bir kümenin çoğu kez ortak bir kilisesi, ve Kilise Babalarının "Tanrının atletleri" olarak adlandırmayı sevdiklerini koruyacak bir duvarları vardı. En erken manastır kiliselerinden kimileri Mısır'da bugün bile ayakta; bunlar sivri uçlu tuğla kemerler kullanırlardı ki, daha sonra Müslümanlar kendi sivri uçlu kemerlerini bunlardan almışlardır. St. Pachomius (ö. İS 346) bir keşiş topluluğunun ilk önemli önderidir. İlk manastır kuralını o yazmıştır. Topluluğa katılmayı isteyenlerin üç yıllık bir deneme süresinden geçmeleri ve sonra topluluğun tüm kurallarını kurucu tarafından ortaya koyulduğu biçimiyle izlemeyi özgürce kabul etmeleri gerekirdi. Pachomius öldüğü zaman tümü de Mısır'da olmak üzere 3.000 keşiş ile erkekler için dokuz manastır ve kadınlar için de iki rahibe manastırı kurmuştu. Bu komünal evlerde tarla ve işliklerde yapılacak işler saptanır, dua için, Kutsal Yazıların incelenmesi için ve dinlenme için saatler belirlenirdi. Pachomius'un manastırları kendilerini geçindiren iyi örgütlenmiş tarım kolonileriydiler. Mısır'dan manastır devimi hızla ilkin Filistin, Mezopotamya ve Suriye'ye yayıldı, ve orada oldukça abartılmış biçimler aldı; çok geçmeden tüm

Roma İmparatorluğu üzerine yayıldı. Çekinikler ve keşişler — hem erkeklerden hem de kadınlardan büyük bir sayıda olmak üzere — is 400'lerde bütün Akdeniz dünyasında bulunuyorlardı.

Manastırcılık üzerine ilk önemli yazı Cassian'ın is 425 sıralarında yazılan *Karşılaştırmalar*'ıydı; bunlar manastır yaşamının amaç ve hedeflerinin ilginç bir açıklamasını verirler. Burada manastırcılığın zamanın en derin itkilerinden ikisinin örgütlenmesini sağladığı açığa çıkar: gizemcilik ve çilecilik. Gizemci teni bastırmayı, kendini unutmayı ve yaşamını Tanrı ile birleştirmeyi ister. Çilecilik benliğin bu bastırılmasına yardım ederdi; çilecilik insan isteğinin yalnızca aşırı değil ama normal işlemlerinde de kötü olduğu düşüncesi üzerinde ilerler; oburluk değil ama normal yeme, cinsel birleşme değil ama cinsel istek kötüdür. Çilecilik duyuları bastırarak ruhu tüm istekten kurtarır, ve tanrısal ile gizemsel bir birleşme için hazırlar. Çekinik ve keşişlerin dört ve beşinci yüzyıllardaki hızlı çoğalışları belli bir ölçüde "Kilisenin Barışı"na bağlıydı, çünkü bu bir Hristiyan olmayı moda kılmış, daha ateşli çileci ruhları kendi üzerlerine daha ağır bir boyunduruk geçirmeye itmiş, ve zulmü ve dolayısıyla şehitlik şansını sona erdirmişti. Keşişlerin sayılarının hızla artışı için bir başka neden de zamanların sertliği ve belirsizliğiydi.

Geç Yunan manastırcılığının babası Kappadokyalı St. Basil (ö. is 379) idi. Kural-larını yazmadan önce çok yer gezmiş, ve Mısır, Suriye ve Filistin'de hem çekinikleri hem de manastırları ziyaret etmişti. Kimi çilecilerin aşırı ve sık sık gösterişli katı-lıklarına sert bir tepki gösterirdi, ve, Pachomius gibi, manastır yaşamını tapınmaya yönelik bedensel alıştırmalar, çalışma, inceleme ve bir hayır izlencesi çevresinde örgütlemeyi istiyordu. Oruç tutma ve kendini denetleme davranışları dua ya da çalışmayı engellemeyecekti. Dahası, hayır işlerinde bulunmak için, manastırlar kasabaların yakınlarında kurulacaktı. Pachomius'un dizgesinde keşişler değişik evlerde, değişik saatlerde yaşar, ve kilisede yalnızca daha büyük ayinler için toplanırlardı; topluluklar yaklaşık biner keşiş kapsayacak denli büyüktüler. Ama Basil ortak bir çatı ve ortak bir yemekhane kurdu ve her evdeki üyeliği yaklaşık otuza sınırladı. Bir insanın topluluğun tam üyesi olarak kabul edilebilmesi için bir deneme süresinin geçmesi gerekirdi. Hiçbir yemin alınmaz, ama yoksulluk, bekarlık ve üstlere boyuneğme erdemleri üzerinde diretilirdi. Khalkedon Konseyi Basil'in düşüncelerini somutlaştıran ve yayılmalarına yardım eden birçok kanonu ya da kilise buyruğunu onayladı. St. Basil'e yüklenen iki kural, öteki yazılarıyla birlikte, tümü de bir örgütleniş şeması olmaktan çok onun anladığı biçimiyle manastır yaşamını anlatan betimlemelerdir. Hiçbir zaman bir düzen kurmadı, ama yazıları öyle bir izlenim yarattılar ki, o günden bu yana Yunan ve Slav kiliselerinde manastırcılığın temeli olmuşlardır. St. Basil ayrıca St. Benedict üzerindeki etkisi yoluyla Latin Hristiyanlığının manastırcılığını da derinden etkilemiştir.

Beşinci yüzyılda St. Sabas'ın esini altında Filistin manastır etkinliği için büyük bir odak noktası oldu; St. Basil'in düşüncelerini izleyen evlerin yanısıra, içlerinde keşişlerin birer çit içersinde ayrı ayrı hücrelerde yaşadıkları başka birçokları da kuruldu. Beşinci yüzyıldan önce Konstantinopolis'in içinde ve çevresinde az sayıda manastır vardı. Sonra bunlar hızla arttılar ve altıncı yüzyılda hükümet tarafından tanınmaya başladılar. Khalkedon Konseyi'nin (is 451) daha o zamanlar çıkardığı

yönergeye göre piskoposun izni olmaksızın hiçbir yeni manastır açılmayacak, piskopos kendi diyakozundaki manastırları denetleyecek, keşişler evlerinde kalacaklar, bir köle efendisinin onayı olmaksızın bir keşiş olamayacak, ve kurallara uygun olarak kurulu hiçbir manastır tanrısal işlevinden ayrılmayacak ne de mülkü devredilebilecekti. Devlet tarafından kabul edilen düzenlemeler bu kuralları tamamladı, ve hükümet manastırları bunlara uymaya zorlamak için hiçbir çabadan geri kalmadı. Altıncı yüzyılın Justinian Yasalarında manastır yasaı üzerine tam bir bölüm vardır; bunun bir bölümü kilise konseylerinin daha önceki buyruklarını ve devletin düzenlemelerini doğrular. Yeni düzenlemeler eklendi; bunlar oldukça ayrıntılıdır ve manastırların sayısının oldukça yüksek ve yolsuzluklarının sayısız olması gerektiğini gösterirler.

Sekizinci yüzyılda Studiuslu Theodorus tarafından Konstantinopolis'te başkanı olarak bulunduğı evde kapsamlı reformlar getirildi ve bunların etkileri uzaklara dek yayıldı. Theodorus Basil'in tinini o ilksel dinliğine kavuşturmaya çalıştı, ama bunu başarmak ve reformlarda süreklilik elde etmek için manastır yaşamının gündelik ayrıntılarında daha belirli düzenlemelere gitmenin gerektiğini de gördü. Theodorus her birinin işleri sağın olarak saptanmış görevlilerin tam bir hiyerarşisini yaratarak, manastır başrahibinin güç ve disiplinini arttırmak için bir tasar geliştirdi. Keşişler koro-keşişleri ve hizmet-keşişleri olarak bölündüler. Keşişler manastır yaşamı tarafından gerektirilen erdemler — tapınma, kendini denetleme, ve boyunegme — üzerine bilgilendirilmek üzere haftada üç kez biraraya geleceklerdi. Ortaklaşa yaşam için çok ayrıntılı kurallar belirlendi; herşey sıkı bir düzen altına alındı, ama herşey usayuygundu ve çileci abartmalardan bile kaçınıldı. Basil'in *Kurallar*'ının tersine, Theodorus'un *Düzenlemeler*'i manastır dışındaki hayır işleri için hiçbir koşul getirmiyordu. Düzenlemelerinin çoğu oldukça ayrıntılıdır — söz gelimi, yalnızca kadınların değil ama dişi hayvanların bile manastıra girmelerini yasaklayan bir kural vardı. Bu manastır ile bağıntı içinde hayvan yetiştirme eğilimini ortadan kaldırmak için yapıldı, çünkü hayvan yetiştirme keşişleri manastır duvarları dışından keşiş olmayan ücretliler çalıştırmaya zorluyordu. Böylece Basil'in *Kurallar*'ı ve Studiuslu Theodorus'un *Düzenlemeler*'i, erken kilise konseylerinin kararlarıyla birlikte, Yunan ve Slav manastır yasaının temelini oluştururlar. Bizans tarihinin son dört yüzyılında en büyük manastır özekleri Athos Dağındaydı. 1000 yılından sonraki bu dönemin manastır kurallarının oldukça büyük bir bölümü saklanmış, ama bunlar Studiuslu Theodorus'un dizgesinin ötesine giden çok az değişiklik gösterirler. Slavların Hristiyanlaştırılması büyük ölçüde keşişler tarafından üstlenildi, ve Rusya'daki ilk manastır (1050 sıralarında Kiev'de) Athos Dağının keşişleri tarafından kuruldu.

Keşişlerin Bizans kültüründeki etkileri olağanüstüydü. İnsanlar manastır ödenevine en yüksek yaşam biçimi olarak bakarlardı. Manastırların elinde kitlelerin büyük saygısını kazanmış tansıksal güçleri olan imgeler ve azizlerin kalıntıları vardı. Manastırlar genellikle sıradan insanlar arasında kaynaklarının son sınırına dek sadaka dağıtırlardı. Patrik ve piskoposlar hemen hemen her zaman manastır dinadamları arasından seçilirdi, ve, son olarak, keşişler vaizler olarak, biliciler olarak, ve üst ve alt tabakalardan insanlar için günah çıkartıcılar ve tinsel danışmanlar olarak büyük

saygınlık kazandılar. Giderek önemsiz keşişlerden öğüt isteyen ve hayır dualarını bekleyen birçok imparator örneği bile vardır. Armağanlar manastırlarda yığılır ve yüzyıllar ilerledikçe aldıkları bağışlar olağanüstü boyutlara varırdı. Keşişlerin var-sıllıkları, saygınlıkları, fanatiklikleri ve zaman zaman başlattıkları ayaklanmaları da kapsamak üzere devlet işlerine sürekli karışmaları sık sık onları hükümetler için büyük bir sorun yapıyordu.

Bizans manastırcılığının öyküsü çekişmeler ve yolsuzluklarla doludur. Her manastırı az çok yerel piskoposun yönlendirmesi altına koyan devlet düzenlemeleri sonu gelmez kavgalara götürdü. Sık sık manastır dokunulmazlık için imparatora, inancın koruyucusuna başvurur, ve imparator kimi zaman bunu kabul ederdi. Birçok insan manastırları uygun bir sığınak olarak kullanırdı — politikacılar, askerler, bilginler, varıl tüccarlar ve soylular; ve giderek imparatorun kendisi bile bir manastıra girer, bir süre kalır, ve sonra ayrılırdı. Kimileri manastıra vergilerden kaçmak ya da yasadan kurtulmak için, başkaları ise askerlik hizmetinden kaçmak ya da yalnızca kolay bir yaşama yolu bulmak için girerdi. İnsanlar kimi zaman manastıra kendi akrabaları tarafından kapatılırdı. Sık sık adaylar uygun eğitimden yoksun olurdu, ve eve kabul edilenlerin birçoğu manastır yaşamı için hiçbir gerçek eğilim göstermezdi. Zaman zaman piskopos manastırları onarılmalari koşuluyla kilise dışı insanlara bırakırdı; bu yalnızca dinsel evleri devretmek için bir bahane yapılırdı. Kimi manastırlarda *"hesychasm"* gibi tuhaf histerik davranışlar görülür, ve bunlarda gizemci soluğunu tutup gözlerini göbeğine dikerek bir baygınlık durumuna düş-tüğünde Tanrı ile birleştigiğine inanırdı. Kaçak keşişler manastırcılığı kötüye kul-lanmanın bir başka örneğini verdiler; kırk yıl boyunca evini terketmeksizin kalan tek bir çekiniğe karşı, manastırdan manastıra geçen ve bütün imparatorluğun yollarında dolanıp duran yüzlerce kararsız keşiş vardı. Bizans manastırcılığının birimi tekil manastırdı; Latin Batı'da olduğu gibi düzenler yoktu. Bir ev kurulur, gelişir, bozulmaya başlar, ve sonunda terkedildiği bile olurdu. Onu düzeltmeye çalışmak yerine, sonraki bağışçı yeni bir manastır kurardı. Bütün yapı bir düzenden ve etkili bir örgütlenmeden yoksundu. Manastırların sayısı öylesine arttı ki, çok sayıda insanı etkin yaşamdan çekerek devleti zayıflattı ve gereken gelirin çoğundan yoksun bıraktı. Devlet bu kötüye kullanmaların bir bölümünü boş yere önlemeye çalıştı, ama reformlar ya uygulanamadılar ya da başladıktan kısa bir süre sonra yeni bir imparator ondan öncekinin yaptıklarını tersine çevirmesi için kandırıldı. Doğu manastırcılığı hiçbir zaman Latin Batıda her biri özel bir gereksinime yanıt veren büyük dinsel düzenler türlü-lüğünün yarattığı gelişime koşut bir gelişimi tanımadı. Kimi durumlarda manastırlar hastanelere, yetimevlerine ve başka hayır kurumlarına bakar, devlet tarafından yapılan işi tamamlarlardı. Başka durumlarda bu tür hayır kurumları manastırın kendisinin olur, ama işletilmeleri için onları manastır dışından dinadamlarına teslim ederdi. Hemen hemen her manastır sadaka dağıtırdı — bir davranış ki, kitlelerin keşişleri öylesine saymalarının başlıca nedeni olmuş gibi görünür. Beşinci yüzyılda Batı İmparatorluğunun çöküşü ve politik, ekonomik ve ekin-sel yaşamın yavaş yavaş yeniden-kuruluşu Doğuda hiçbir zaman yaşanmamış bir süreçti. Toplumun Doğuda kesintisiz dünyasal ilim ve dünyasal eğitim gele-nekleri vardı. Böylece Doğu İmparatorluğunda hiçbir zaman batı Avrupa'da olduğu

gibi manastırın uygarlığın kendisini kurtarmaya koşması gibi bir gereksinim olmadı. Böylece doğu manastırcılığı, genişliğinin düzeyine ve olağanüstü etkisine karşın, ilim alanlarında Batının keşifleri tarafından başarılarla karşılaştırılabilecek herhangi bir katkı üretmedi.

Bizans eğitimi kilise ve devletin ortak bir girişimiydi. Çeşitli tiplerde devlet okullarının yanı sıra kilise okulları da vardı. İlk öğretim geçimleri büyük ölçüde öğrenci ücretlerince sağlanan özel öğretmenlerin elindeydi; yüksek okullar kilise ya da devlet tarafından işletilirdi. Latin Batının tersine, dinadamı sözcüğü ile bağlanan hiçbir özel eğitsel ya da ekin sel nitelik yoktu. Batıda, dinadamları sınıfı ve onların dışındaki sınıf arasındaki kopukluk bu iki sınıf arasındaki ayrılığın yüzyıllar boyunca eğitilmişler ve eğitimsizler arasındaki ayrımla çakışması olgusu tarafından derinleştirildi. Bizans dünyasında dinadamları ve sıradan insanlar ortak bir zemin üzerindeydiler. Hiç kuşkusuz çok sayıda bilgili rahip ve keşiş vardı; ama bir o denli de dinadamı olmayan bilgili insan vardı. Ve giderek tanrıbilimde bile sıradan insan rahibin avucunda değildi, çünkü eğitimi belli bir ölçüde tanrıbilim içerirdi.

Bizanslılar eğitime büyük önem verirlerdi; eğitim eksikliği bir talihsizlik olarak görülür ve eğitimsizler eğer özellikle yüksek görevlerdeyseler sürekli alay konusu olurlardı. Yazarlar sürekli olarak iyi eğitilmiş bir kafanın değerini överlerdi. Ana babalar oğullarını okula göndermek için büyük özverilerde bulunurdu. Hem kilise hem de devlet okullarında öğretmenlere büyük saygı duyulur, ve genellikle iyi yetiştirilir ve iyi ücret alırlardı. Bir çocuğa altı yaşında bir öğretmenin ya da bir aile üyesinin ya da öğrenci ücretleri yoluyla desteklenen bir ilkokulun öğrettiği ilk konu Atina Yunancasıydı, ve bu okuma, yazma, heceleme, ve konuşmanın bölümleri gibi temel konuları kapsardı. Homer okunan ilk yazardı, ve çalışmasının büyük kesimleri ezbere bilinirdi; başka klasiks el yazarlar ve kimi düzyazı yazarları da incelenirdi. On on-iki yaşlarında öğrenciler yalnızca ölçün klasiks el Yunan yazarlarını okumanın ve özgün denemeler yazmanın bir sürdürölüşü olan diluzluğuna geçerlerdi; buna çok geçmeden aritmetik, geometri, müzik, gökbilim ve felsefe katılırdı. On sekiz yaşında erkek çocuk tüze, tıp ya da tanrıbilim eğitimi almak üzere üniversiteye ya da başka bir tip yüksek okula girmeye hazır olurdu. Kızların eğitimi hiçbir zaman okulda çok ileri götürölmezdi. Tüm bu evreler boyunca, dinsel eğitim dinadamları tarafından verilirdi. Çocuklar İncil'i aşağı yukarı bütününde öğrenirlerdi; Bizans yazınında anıştırmalar ve alıntılar için Homer'den sonraki başlıca kaynak İncil'di. Uygulamada, manastır okulları genellikle kendilerini manastır yaşamına girme niyetinde olanları eğitmeye sınırlarlardı. Manastırların ilgisi eğitim ya da öğretime olmaktan çok birliğin üyelerinin ruhlarını kurtarmaya ve azizler üretmeye yönelikti, ve ilmin korunması büyük ölçüde başka ellerdeydi.⁹

En yüksek okullar ya da üniversiteler bütün imparatorluk üzerinde büyük kentlere dağılmıştı: Konstantinopolis, Antakya, Efes, İznik, Urfa, İskenderiye, Selanik ve Atina; birkaçı küçük kentlerdeydi. Kimileri özeksel hükümet tarafından, kimileri kilise ve çok azı ise yerel kurumlar tarafından yönetilirdi. Yüksek eğitimin ilerlemesi birçok durumda okulları zayıflatan ya da yokeden aralıksız savaşlar tarafından ve imparatorun sürekli değışen politikaları tarafından ciddi olarak engellenirdi. Konstantinopolis Üniversitesi yüksek okulların çoğunun değışen

talihlerinin temsilcisidir. Beşinci yüzyılda otuz bir profesörle kurulmasından kısa bir süre sonra tüze öğretimiyle ün kazandı. Klasiksel yazın, felsefe ve matematikte de ileri eğitim veriyordu; okul ve üniversite konuları çakıştı. Dört yüzyıllık başarılı öğretimden sonra, sekizinci yüzyılda Üniversite imparatorun imgelerin kullanımını yasaklama politikasına karşı çıktığı için kapatıldı. Dokuzuncu yüzyılda yeniden açılarak yavaş yavaş eski durumuna döndü. Yeniden diriltilecek kurum bir tüze okuluna ve büyük bilgin Psellus'un yönetimi altındaki bir felsefe okuluna bölündüğü 1045 yıllarından sonra Konstantinopolis'in 1204'te Venedikliler tarafından yağmalanmasına dek serpilmesini sürdürdü. Yetenekli erkekler için giriş kolaydı ve bunların ücretsiz eğitim görmelerine hak tanınırdı; imparatorluğun en önemli tüzeci, yargıç ve devlet yöneticilerinin birçoğunu Üniversite yetiştirdi. 1204'te Üniversiteden arta kalanlar İznik'e taşındı; ve 1261'te Konstantinopolis'e geri alındıktan sonra hiçbir zaman bir daha eski konumunu kazanamadı. Keşişlerden başka dinadamlarının yetiştirilmesi için piskoposlardan kimileri okulları desteklediler; bunların en yükseği ve en saygın olanı patriğin Konstantinopolis'te yedinci yüzyılda kurulan okuluydu. Bu bir tür üniversiteye dönüştü ve yalnızca tanrıbilimde değil ama yazın ve başka konularda da eğitim verdi. On birinci yüzyıldan sonra hemen hemen tüm devlet okullarında patrik ve kilise yetkilileri hem öğretilenleri hem de öğretme yöntemlerini belirler oldular.

Bizans ilmi tepeden tırnağa gelenekseldi. Kütüphanelerin betimlemeleri ve katalogları o zamandan beri yitmiş olan birçok önemli yapıt da aralarında olmak üzere Yunan yazınsal birikiminin bütünü ile donatılı olduklarını gösterir. Ve Bizans yazarlarında görünen okuma düzeyi bütün Yunan yazın ve ilminin tam bir bilgisini belirtir. Sağ kalan büyük ansiklopedik derlemeler arasında onuncu yüzyıl Yunan yergi şiirlerinin *Palatine Derlemi*, Fotius'un kendisinin okuduğu ve şimdi birçoğu yokolmuş olan 280 düzyazı çalışmasının kapsamlı ve şematik bir özeti olan dokuzuncu yüzyıl *Biblioteka*'sı, ve Yunan ilminin birçok alanından özetler kapsayan dev bir onuncu yüzyıl ansiklopedisi olan *Suidas* vardır. İlmin yazgısı, yazın ve sanatınkiler gibi, imparatorluğun politik ve ekonomik yazgısını yakından izliyordu. İç kavgalar ve dış savaşlar sırasında, ilim ve okullar zayıf düşüyordu. En geri yüzyıllar yedinciden dokuzuncunun ortalarına dek geçen yüzyıllardı, ve bundan sonra bir ilim, yazın ve sanat rönesansı yer aldı. İkinci altın çağ — birincisi altıncı yüzyılda Justinian Çağında olmak üzere — on üçüncü yüzyılın başına dek sürdü. Yaklaşık 1300 yıllarından 1453'te imparatorluğun düşüşüne dek son bir yeniden-diriliş yer aldı. İlme duyulan ilgiye karşın, sonuçlar gösterilen çabayla orantılı değildi. Bizans bilgini eskilerin ezici saygınlık ve yetkeleri karşısında eğiliyor, ve yetkeci bir kilise ve devlet tarafından sindiriliyordu. Bizans bilgini, on iki ve on üçüncü yüzyıllara dek Latin Batıdaki bilginler gibi, geçmişten kalıtılman öğretiler üzerinde sonu gelmez yorumlarda bulunur, ama hemen hemen hiçbir zaman bu ilimden kuşulanmaz ya da ötesine geçmeye çalışmazdı. Bizans ilminin en kötü özelliklerinden biri kısaltmalar, özetlemeler ve derlemeler için tutkusuydu; giderek *İliad*'ı bile kısaltmışlardı. Tanrıbilimde büyük ve temel yazarlar Origen gibi Yunanlılar ya da Kappadokyalı Babalar olmuştu. Büyük tanrıbilimcilerden sonuncusu, sekizinci yüzyıldaki Şamlı John, dev bir tanrıbilim özeti yazmıştı ve ondan sonra tanrıbilimciler

ya eski gereci yeniden kurcalayıp durdular ya da dokuzuncu yüzyılda ve daha sonra Fotius'un yaptığı gibi başlıca Roma kilisesi ile ilişkileri ve Roma ile yeniden birleşmenin doğru olup olmadığını tartıştılar. En kötü örneklerinde, bu Bizans tanrıbilimsel yazını, Latin Hıristiyanlığı gibi, İncil'den ve Kilise Babalarından sonu gelmez alıntılarla tekdüze, yinelemeli ve basmakalıptır. Bizans tanrıbilimi hiçbir zaman bir Abelard, bir Bonaventura ya da bir Aquinas yaratmadı. Tüm Bizans bilginlerinin en büyüğü, on birinci yüzyılda Psellus, yeni bir felsefede Aristoteles ve Platon'u biraraya getirmeye çalıştı; çalışması on beşinci yüzyıl İtalya'sında Ficino ve Pico della Mirandola'ninkini andırır. Psellus'un yazılarından etkilenen geç Bizans filozoflarından üçü, Krisoloras, Gemistus Plethon, ve Bessarion erken Rönesans günlerinde İtalya'ya gittiler, ve Bizans ve İtalyan Rönesans Platonizmleri arasında bir halka oluşturdular.

Bizanslılar gökbilim, matematik ve tıbbı büyük önemi olan herhangi bir katkıda bulunmadılar, üstelik en iyi Yunan çalışmalarının her zaman ellerinin altında olmasına karşın. "Birçok alanda geniş bilgileri olan insanlar ya da Fotius ve Psellus gibi usta kafalar üretmiş olan Bizans dünyasının," der Bury, "hiçbir zaman özgün ve yaratıcı bir deha yaratamamış olması iyi bilinir. Bilimi hiçbir buluşla övünemez, felsefesi hiçbir yeni dizge sunamaz. Çağlar boyunca sayısız kalem yazıp çizmiş, mürekkep gölleri tüketilmiş, ama geriye dünyanın anımsanmaya değer kitapları arasında yer alabilecek hiçbir yazın yapıtı kalmamıştır. İnsanlık kitlesi için Bizans yazını ölü bir şeydir; gelecek kuşaklara birşeyler öğretebilecek ve haz verebilecek tek bir ölümsüz kitap bile bırakmamıştır. Klasik gelenek bir uyarıcı olmaktan çok bir karabasandı; klasik yazın bir puttu, bir esin değil. Yüksek eğitim uygarlaştırıcıydı ama uyarıcı değil; özgürdü ama özgürleştirmedir."¹⁰

3. YAZIN, SANAT, MÜZİK

BİZANS yazın sanatı büyük değildir, ama Bizans tarih ve uygarlığının gözcüsü bir aynasını oluşturur. Bu yazında, dilde olduğu gibi, eski dünya ile batı Avrupa'da olduğundan daha az bir kopuş vardı. Kullanılan dil henüz Yunanca idi, ama yaşayan her dil gibi gündelik konuşma biçimi söyleyişte, sözlükte, ve dilbilgisinde değişiyordu; örneğin Yeni Ahit birinci ve ikinci yüzyılların geçerli Yunancasında (*koinê*) yazıldı. İÖ birinci yüzyıl gibi erken bir tarihte Atina lehçesini destekleyen bir akım İÖ beşinci yüzyılın klasik Yunancasına geri dönme gibi açıkça bildirilen bir amaçla yola çıkmıştı. Bu akım yüzyıllar boyunca sürdü ama hiçbir zaman değişmekte olan anadilde yazmanın önüne geçmeyi başaramadı. Bizans yazınında kimi önemli yapıtlar o gün geçerli olan dilde yazıldılar. Bu Batıda örneğin Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca durumunda olduğu gibi yeni bir anadil yazınına götürebilirdi. Ama on birinci yüzyılda Bizans dünyasında arı dilden yana çok güçlü bir eğilim görülüyor, ve hemen hemen tüm yazarlar klasik Yunanca'yı kullanıyorlardı. Böylece on birinci yüzyıldan sonraki dönemin Bizans yazarlarının çoğunun dili konuşulan dil ile büyük ölçüde ilgisizdi; yapay olarak dilbilgisi kitaplarından ve sözlükten ve Yunan klasiklerinin okunmasından öğreniliyordu. Bu eğilim öyle bir düzeye dek gelişti ki, bir yapıtın tarihini belirlemede, kullanılan dil ne denli eskiyse yazar o

denli yenidir. Yazı ve konuşma dillerinin Bizans yazısında her zaman göze çarpan ama 1000'den sonra daha da belirginleşen ayrılıkları yazın ürünlerinin çoğunu çevrelerindeki dünyadan büyük ölçüde kopardı. Bu yazın halkın yaşam ve konuşmasında köklerden yoksundu. Bu ona belli bir yapaylık görünüşü verdi ve kendini Bizanslılardan modern Yunanlılara geçen kötü bir kalıt olarak gösterdi. Böylece yirminci yüzyılda kimi Yunan yazarları daha onuncu yüzyıldan önce eskimiş olan gramer biçimlerini kullanırlar.

Ortaçağ Latin yazın sanatında görülen kimi yapıtlar gibi, Bizans yazını diluzluğunda aşırı-ince bir yetiştirmenin zehirleyici etkisini gösterir. Dil yalnızca yapay olmakla kalmaz, ama biçimi de sık sık yapmacık ve gösterişçi tavırlarla berbat olur; hüner esinin yerini alır. Bu diluzluğu modellerine kölece sarılma sık sık daha iyi yapıtları bile bireysellikten ve duruluktan yoksun bırakır. Elimize geçen Bizans yazısının tümü ya Konstantinopolis'teki saraydan ya da manastırdan gelir. Halk yazınından çok az şey kalmıştır, ve tüm yaşamın başkentte özeleşmesi yazının taşra kentlerinde gelişimine olumlu bir etkiye bulunmamıştı. Ancak azizlerin yaşamlarını anlatan halksal yazılarda, vaaz ve söylevlerde ve büyük yazarların kimi mektuplaşmalarındadır ki kent ve kır orta sınıfının ve sıradan insanların gündelik yaşamlarının ayrıntıları bulunabilir.

Toplu olarak alındığında, tanrıbilim elimize geçen Bizans düzyazılarında ilk sırayı alır, gerçi Yunan Babaların döneminden sonra, gizemcilik alanında olanın dışında yeni birşey bulmak pek olanaklı olmasa da. Burada, Areopagit Dionisios'un inanılmaz yazılarının yanı sıra, İtirafçı Maximus'un daha ağırbaşlı düşünceleri de vardır, ve yapıtlarından biri dokuzuncu yüzyılda John Scotus Erigena tarafından Latince'ye çevrildi. Bu Bizans gizemcileri ile bir içebakış ve sessizlik dönemine gireriz ki, bu sıralarda katı bir disiplin dünyasal ayartmaların güçlerini yitirmelerine yol açan bir tutumu şekillendirmekteydi. Düşünce bir başkasının gücüne tutsak olmuş, ruh anlatılmaz bir sevinç duygusu kazanmış, ve bu esrimede kendini ve tüm dünyasal şeyleri unutmuştur. Bizans gizemcileri, Batı kilisesinin gizemcilerinin tersine, kilisenin dua ve ayinlerine saldırmadılar; ne edimsel ne de gizil heretikler idiler.

En etkili düzyazı Bizanslıların önemli ölçüde geliştirmiş oldukları tarih alanındadır. Tarihsel yazılarının çoğu iki kümeye düşer: ilkin, az çok klasiksiz Yunanca'da yazmış olan ve kendi zamanlarını ve kendilerinden hemen önceki dönemi betimlemiş olan bilgili yazarların çalışmaları, ve, ikinci olarak, çoğu kez yürürlükteki anadilde yazılan ve genellikle Yaratılıştan bu yana dünyanın tarihini yeniden anlatan daha halksal doğadaki tarihçeler — çoğunlukla keşişlerin çalışmaları. Bilgili tarihçiler büyük bir geleneğin kalıtları olduklarının derin bir bilincini taşıyor ve Herodotus, Thukidides, Ksenofon ve Polibos'a öykünürlerdi. Bu tarihçilerin çoğu tüzecilerdi, ve bu, eski Yunan modellere bilerek öykünmelerine eklendiğinde, onları olgularını toplamada dikkatli ve yorumlamada sağgörülü olmalarını sağlıyordu. Bizans tarihçileri, Latin Batı tarihçilerinin tersine, kilisenin ve tanrıbilimsel kaygıların baskısı altında da değillerdi. Bu onları hem doğru hem de somut olan bir tarihçilik türüne götürdü, gerçi sonuç bir ölçüde bağımsız yargıdan yoksun olsa da.

Yaklaşık olarak 640'tan 850'ye dek süren tek bir kesinti dönemi dışında, yetenekli Bizans tarihçilerinin altıncı yüzyılda Justinian'ın zamanından on beşinci yüzyılda

imparatorluğun çöküşüne dek sürekli bir çizgileri vardır. Justinian çağında general Belisarius'un sekreteri olan Prokopius adlı bir yazar Pers, Vandal ve Gotlara karşı savaşların uzun bir tarihini yazdı. Çalışmanın özellikle coğrafya üzerine ve imparatorluğun dışındaki halklar üzerine ışık düşürdüğü için büyük bir değeri vardır. Ayrıca saraya ilişkin utandırıcı ayrıntılarla dolu ve Justinian'ı oldukça eleştiren bir *Gizli Tarih* ve son olarak Justinian zamanında dikilen yapılara ilişkin betimleyici bir anlatı yazdı. Prokopius üzerindeki büyük etki Thukidides idi ve onun konuşmaları yeniden-kurmasına ve doğruluk ilgisine öykünürdü. Bununla birlikte, ustasının felsefi bakış açısından yoksundur. Onuncu yüzyılda VII. Konstantin yalnızca tarihçilerin büyük koruyucuları olmakla kalmadı, ama ayrıca kendisi de birçok değerli kitap yazdı. *Törenler*'i Bizans hükümeti ve gösterişli saray ve kilise törenleri üzerine geniş ölçüde bilgilendiricidir. Burada saray cübbeleri, vaftizler, evlilikler, taç giyme törenleri, cenaze gömmeler ve gömütler konusunda, yabancı elçilerin kabulü, askeri örgütlerin donatımları, ve devlet memurları ve görevleri konusunda tüm düzenlemeleri bulmak olanaklıdır. Hükümet, dış ilişkiler ve imparatorluğun sınırındaki halklar üzerine daha da öte bilgiler *İmparatorluk Yönetimi Üzerine*'de bulunabilir. İmparatorluğun daha sonraki tüm tarihi boyunca bu tip tüzel, yönetsel, diplomatik, askeri ve tarımsal birçok elkitabı üretildi ki bunlar, büyük yazınsal değerleri olmasa da, imparatorluğun tarihini ve yaşamını yeniden yorumlayabilmek için oldukça yararlıdılar. Birçokları arasında önde gelen başka iki tarihçi de Psellus ve Anna Komnena'dır. Psellus, on birinci yüzyılın büyük bilgini, imparatora sekreterliği sırasında edindiği deneyimlerden yararlanarak 976'dan 1077'ye dek geçen yılların oldukça dengeli bir tarihini yazdı ve bu yapıt yazarın geçmiş sahneleri yaşama getirmede birinci sınıf bir yetenek olduğunu gösterir. Bir imparatorun kızı olan Anna Komnena *Alexiad'*, babası I. Alexius'un (ö. 1118) yönetimin başarılı bir tarihini yazdı. Anna çok yetenekli bir yazardı, gerçi biraz entellektüel bir kadın olsa da. Doğruluğu amaçlamış, ama babasını en iyi ışık altına düşürmede hiçbir güçlük çekmemişti. O da dışsal öğelerden etkilenir ve dilde aşırı bir arınlıktır. Batı önderlerini ve İlk Haçlıların askerlerini betimlemeleri asit gibi yakıcı olmalarına karşın olağanüstü bir kavrayış düzeyi gösterirler. Yüksek nitelikli tarihsel çalışmalar imparatorluğun 1453'teki sonuna dek aralıksız olarak yazıldı.

Tarihçeler genellikle keşişlerin işiydi ve saklanan birçoğu adsızdır. Bunların çoğunun yazınsal hiçbir değeri yoktur, ve en kötülerini doğruluktan yoksun ve tansıklarla doludur. Bunlardan Sofokles, Herodotus ve Pisagorcuların Makedonyalı Filip'in çağdaşı olduklarını öğrenir, ve gömülü yüzükleri bulup onları sahiplerine geri götürebilen ve değişik imparatorların metal paralarını ayırdedebilen bir satıcı köpeğinin öyküsünü okuruz. Bir imparatorluğun düşüşü ve gezgin bir soytarının hileleri eşit ciddiyetle anlatılır. Biraz daha yüksek nitelik gösteren başka tarihçeler de vardır. Bunların modern tarihçi için başlıca değeri bilgili tarihçiler tarafından bırakılan boşlukları doldurmada ve Bizans yaşamının birçok yanını yansıtmalarında yatar. Tinde ve biçimde tarihçelere oldukça yakın bir başka örnek de azizlerin yaşamıydı; bu kitaplar kitlelerin ilgilerini çekmek ve onları yetiştirmek için yazılırdı. Bizans hagiografisinin ya da aziz öykülerinin büyük modeli Athanasius'un *St. Anthony'nin Yaşamı*'dır. Bizans rahipleri bu çalışmalardan yüzlercesini yazdılar;

görünürde bu çalışmalar için istek doyurulamayacak gibiydi. Bizanslıların harikalara ve tansıklara düşkünlüğünü ve keşişlerin yaşamlarına hayranlığını yansıtırlar. En kötüsünden düzeneksel ve donuk, ama sık sık şakacı ve diridirler, ve gündelik yaşamın Bizans yazınında başka herhangi bir yerde bulunmayacak ilk elden tablosunu verirler. Bu yazın türünden olağanüstü bir dinsel roman doğdu — *Barlaam ve Josaphat*. Bu halksal öykü Budha'nın yaşamının on yedinci yüzyılda bir keşiş tarafından yazılan Hristiyanlaştırılmış bir yorumudur. Büyük bir putperest krala bir bilici tarafından oğlunun bir Hristiyan olacağı söylenir, ve bunun üzerine kral oğlunun acı ve ölüm konusunda hiçbirşey öğrenemeyeceği kapalı bir sarayda büyütülmesini buyurur. Sonunda baba oğlunun saray bahçelerinin dışına çıkmasına izin verir. Burada genç her tür insan sefilliğini tanır, büyük acılar içine düşer, ama sonunda tüm bu şeylerin tinsel anlamlarını açıklayan bir Hristiyan çekinik bulur. Oğul sonunda saygın bir aziz olarak ölür. Karakter betimlemeleri çok başarılıdır, ve öykü büyük bir ün kazanmıştı. On ikinci yüzyılda çeşitli çevirilerde Batıya ulaşarak olağanüstü ilgi çekti; giderek Boccaccio ve Shakespeare'e bile olay örnekleri sağladı.

Bizans dinsel şiirinin başlangıçları geriye dördüncü yüzyıla Gregory Nazianzus'un vurgulu şiirlerine gider. O zamandan başlayarak imparatorluğun çöküşüne dek kimi şiirler bir vurgu dizemi ile yazıldı; ama eski Yunan nicel dizeleme dizgesi kullanılarak yazılan şiirler de vardır. Dinsel liriğin tam görkemi altıncı yüzyılda Romanos'un ilahilerinde görünür. Efraim gibi o da Suriye'den gelmişti ve yılın bayramlarını, İncil'in öykülerini ve azizlerin yaşamlarını kutlayan binin üstünde şiir yazdığı söylenir. Şiirlerinden sekseni saklanmıştı; en uzununu her biri on ikiden yirmi bir dizeye dek varan otuz iki kıtadır. Kimilerinin güçlü bir dramatik niteliği vardır ve bunlar şiir biçiminde yazılmış vaazlardır. Ölçü yapısında büyük bir türülülük ve olağanüstü uygulayım sal yetenek gösterirler. Kusurları diluzluğu aygıtlarının çok fazla kullanılmasında ve soyut tanrıbilime uzun uzadıya girmek için gösterdiği aşırı düşkünlükte yatar; her ikisi de sık sık düşüncesinin akışını bulutlandırır. En iyi örneklerinde, Romanos tüm Hristiyan şairlerin en büyüklerinden biridir. Romanos'un ilahilerinin müziklerinin çoğu yitmiştir; uzunca şiirlerinden kimileri bir oratoryonun sözleri olarak görünürler. Şamlı John'un ilahilerinin bir bölümü hemen hemen Romanos'un kiler denli güzeldir. En iyi Bizans dinsel şiirinde, dinsel duygunun gerçekliği ve yeğniliği diluzluğu geleneğinin duvarlarını yıkarak büyüklükte *Hagia Sofia*'nın harikalarına eşit bir yüceliğe ulaşır. Daha sonraki ilahi yazarları daha yapay ve daha gösterişli işlemelere yöneldiler, ama dirilikten yoksun kaldılar, ve Bizans ilahi yazarlığı on birinci yüzyılda aşağı yukarı silinip gitti. Dinsel lirik şiirin yanı sıra, dinsel olmayan şiirler de üretildi; bunlar nitelikte büyük ölçüde geleneksel, hoş, ama seyrek olarak diridirler:

*Sevinçle fışkırır topraktan yumuşak nergis
Ve şirin, altın-çiçekli çiğdem ve gelincik,
Tükenmeyen sarkısını söyler kırlangıç,
Ve şafakta yuvasında bir genç kız gibi şakır.*¹¹

Lirik şiirin halksal biçimleri yergiler, alay ve övgü koşukları, ve öğretici ve yakarıcı şiirlerdir — Bizanslıların yarattıkları bir tür. Ama Bizans'ta liriğin en diri biçimi

Bizanslının yenilik beğenisini doyuran ve bu ekini ince ve sofistike Helenistik uygarlığa bağlayan yergi idi. Önde gelen yazarların çoğu bir oyalanma olarak yergiler yazdılar, ve kimi Bizans yazarları ünlerini bütünüyle yergi yazarları olarak kazandılar.

*Çok konuşursun, ama hemen kesilir soluğun;
Sessiz ol, ve yaşarken henüz ölümü incele.*¹²

Öğretici şiirler ve betimleyici şiirler moda olmuştu; sonuncular arasında en dikkate değer olanı Sessiz Paul'un Justinian'ın bir deprem tarafından yıkılan *Hagia Sofia*'yı 563'te yeniden açısı üzerine şiir dilinde yazılan çağdaş bir betimlemesidir. Şiir büyük kilisenin doğru ve ayrıntılı betimlemesini verir; yer yer yazar donuk havasından sıynılarak dizelerini derin bir tutkuyla üretir.

Bizanslıların da Latin Batının olduğu gibi vaazlara dramatik diyalog koyma alışkanlığından doğan dinsel bir tiyatroları vardı. Bu bağımsız bir dinsel tiyatronun doğduğu on ikinci yüzyıla dek kilise ayinlerinin bir parçası olarak kaldı. On bir ya da on ikinci yüzyılın dinsel bir oyunu olan *İsa'nın Acıları* saklanmıştır, ama bu ilmi bir çalışmadır ve büyük bir olasılıkla hiçbir zaman sahnelenmemiştir. Dizelerinin yaklaşık üçte biri eski oyunlardan, başlıca Euripides'ten ödünç alınmıştır. Bakire Meryem şatafatlı sözlerinde Aeschylus, Sofokles ve Euripides'ten birçok dizeyi kullanır. Açıktır ki klasiklerde eğitilmiş bir kilise adamının çalışmasıdır; oyunun çok az yazınsal ya da dramatik değeri vardır. Dinsel olmayan oyunlar, vodvil gösterileri ve pandomimler imparatorluğun bütün tarihi boyunca görünür; tüm bunların betimlemelerinin yazılmış olmasına karşın, hiçbirini saklanmamıştır. Yunan klasik oyunları okunur, ama hiçbir zaman sahnelenmezdi. Tümünü de Batının şövalye romanslarından etkilenmiş bir dizi ikinci-sınıf romans vardır. Son olarak, on birinci yüzyılın hayranlık verici bir epiği, *Digenes Akritas* saklanmıştır. Bizans'ın o gün yürürlükte olan Yunancasında yazılan bu kahramanlık yapıtı Küçük Asya'da Sarakenlerle savaşan güçlü bir savaşçının aşk ve serüven öyküsünü anlatır. Bunun herhangi bir klasiks modeline ya da örneği yoktu, ve Bizans tarihini ve eski folklor öğelerini ustalıkla birleştiriyordu. Büyük soylunun İslam cephesindeki yaşamının diri bir tablosunu verir. Onu herşeyi mermer ve pırıl pırıl mozaiklerle ışıldayan ve gözalcı bahçeler ortasında kurulmuş debdebeli bir sarayda gönenç ve saltanat içinde yaşarken gösterir. Kahramanlık eylemleri ve Müslümanlarla şiddetli ve yabani çarpışmalar vardır. Hemen hemen bir çağdaşı olan *Roland'ın Şarkısı* ile karşılaştırılmıştır. Daha az dramatiktir, daha çok aşkla ilgilidir, ve betimlemede daha diri ve karakter çizmede daha ustacadır. Gerçekte bir ortaçağ epiğine olduğu denli de bir Batı şövalye romansına yakındır.¹³

Bizans yazın sanatının Bizans ilmi ile aynı sınırlamaları vardır. Tanrıbilim ve tarihte göze çarpan birkaç çalışmanın, Romanos'un ilahilerinin ve *Digenes Akritas* öyküsünün dışında, Bizans yazını anımsatıcıdır. Kendiliğindenlikten yoksundur; hemen hemen her yazınsal yapıt geriye bakar, ve bu olgu şimdiye geçmiş ile bağlayan ipleri her zaman sıkı sıkıya germeye hizmet etmiştir. Yazarlar sık sık kendi çağlarından uzaktaymış gibi görünürler; bundan böyle gençliğin ateş ve merakını ya da giderek doğanın ve evrenin gizine erebilmek için daha olgun bir isteği bile göstermezler.

“Kişi ortaçağ Bizansına ne gibi bir ilgi duyarsa duysun—hiç kuşkusuz büyük bir ilgiye değerdir—,” der Henry Osborn Taylor, “bu gene de doruğuna ulaşmış olanın, gücünün en iyisini harcamış olanın öyküsü, beceri ve enerjiyle ertelenmiş bir bozulmanın, ama gene de yalnızca ertelenmiş bir bozulmanın öyküsüdür.”¹⁴

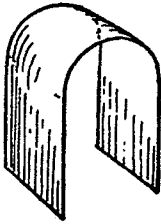
Bizans sanatı erken Hristiyan sanattan doğdu, ve ikisi arasında sağın bir ayrım çizgisi bulmak zordur. Bu Batının ve Doğunun sayısız kaynağından türeyen bir sanattır, ama gene de oldukça belirgin bir bireyselliğe ulaşmıştır. Mimari tasarımlarının ve duvar süslemelerinin duruluk, denge ve mantığı Yunanlı geçmişinden geldi. Görkem, lüks ve renk sevgisi, ve büyük mozaik ve fresko kompozisyonlarında yüzeysel biçimler üzerine olmaktan çok konuların temelde yatan anlam ve imlemi üzerine vurgu Yakın Doğudan geldi. Büyük gerçeğin şimdinin ve insan küçük-lüğünün çok ötelinde yatan kavranılmaz bir tinsel dünya olduğu, ama insanın her zaman yukarıya ona doğru uzanmak zorunda kaldığı düşüncesi bu ekinin Hristiyan arkatasarından geldi. Son olarak, ustaca mühendislik tasarımları ve en karmaşık türlerde kubbe ve tonozlar kullanabilme yeteneği Romalı geçmişinden geldi. Bu Roma mühendislik aygıtları üç ve dördüncü yüzyıllarda yeni biçimlerde Suriye, Küçük Asya ve daha doğuda İran’da kullanılmıştı, ve yine Konstantin dördüncü yüzyılda sarayını Boğaziçi’ne taşıdıktan sonra geriye batıya getirildiler. Roma imparatorluk sarayından ayrıca mermer, mozaik, değerli metal ve taşların ve kilise içlerinde kullanılan gözelici dokumaların şaşıla sergilenişleri, ve karışık kilise ayini geldi. Aynı zamanda İsa “Dünyanın İmparatoru,” ve Bakire Meryem ise “Göklerin Kraliçesi” oldu. Tüm bunlarda etki devletten kiliseye doğruydı, kiliseden devlete değil. Geç beşinci yüzyılda bu değişik öğeler Konstantinopolis’te özeklenen belirgin olarak Bizans’a özgü bir biçime kaynaşmışlardır. Bu sanatın üç büyük döneminin ilki altı ve yedinci yüzyıllardadır; sonra dokuzuncudan on ikinci yüzyılın içlerine doğru bir yeniden-diriliş dönemi geldi, ve son olarak bunu on dört ve on beşinci yüzyıllarda bir yeniden-diriliş daha izledi.

Bizans mimarisinin ilk büyük başarımları altıncı yüzyılın büyük kiliseleridir; gerçekte, bu mimarinin bütün öyküsü büyük ölçüde bir kilise yapma öyküsüdür, çünkü bugün çok az dinsel-olmayan Bizans yapısı ayakta ve bunlar kendilerine özgü hiçbir önemli özellik göstermezler. İlk büyük kiliseler bir dizi tasara göre yapıldı; eski Roma bazilika tipi sürekli olarak inşa ediliyordu; sonra kubbeli kiliseler geldi ki bunlarda kubbeler ya yuvarlak duvarlar üzerinde yükselir, ya da, daha tipik olarak, çokgen ya da kare temeller üzerinde yapıldı ve yuvarlak kubbenin ağırlığını aşağıya kare temeli üzerine iletecek köşe bingileri ya da tonoz bingiler kullanılırdı;¹⁵ ve, son olarak, genellikle bir tür haç şeklinde olmak üzere bazilika tipinin ve kubbeli tasar tipinin bileşimleri vardı. Gözde yapı gereci düz, ince Roma tuğlasıydı ve tuğlaların araları kalınlıklarına eşit kalınlıkta harç tabakalarıyla beslenirdi. Suriye ve Ermenistan gibi taşın kolaylıkla bulunduğu kimi bölgelerde taş kullanılırdı. Yapım yöntemleri büyük bir çeşitlilik gösterirdi; örneğin kimi kubbe tipleri tahta özekleme ile yapıldı; ve her üstteki tabakanın alttaki üzerine dayanmasıyla herhangi bir destek olmaksızın tabaka tabaka yükselen başka tipler de vardı. Duvarlarla aynı gereçten yapılan kubbe ve tonozlar taş ya da tuğlalardan ya da pişirilmiş toprak oluklardan kabuklar gibiydiler ve dışarıdan kurşun ya da kiremitle

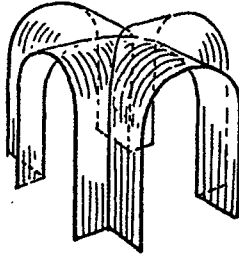
kaplanırdı. Dış yüzler çıplak bırakılır, ama iç yüzler yukarıda mozaiklerle ve aşağıda mermer sütunlar ve tahta kaplamalarla gözalıcı bir biçimde süslenirdi. Yontular kabartma türündeydiler ve büyük ölçüde sütun başlarına ve genellikle kapı çevresinde görülen süsleme kemerlerine sınırlıydılar. Tam ayrıntılı yontu sekizinci yüzyıldan sonra aşağı yukarı bütünüyle ortadan kalktı. Yontunun, mozaiklerdeki tasarımlar gibi, üç boyuttan uzaklaşmış düz bir yapısı vardı. İnsansal biçimlerden kaçmıyordu, ilkin Hristiyanların putperest yontularından hoşlanmamaları nedeniyle, ve daha sonra İkonoklastik Savaşının ve insansal ve hayvansal biçimleri bütünüyle yadsıyan Müslüman sanatın etkileri nedeniyle. Sütun başlarındaki yontular gözalıcı bir şekiller türümlüğü gösterirdi; en tipik oyma biçimi bir sütun başının dört kenarını bir dantel gibi ve derinine oymalı düz bir şekilde kaplamaktı. Sütun başlarının üstüne sık sık taşçılığın ağır yükünü alttaki ince sütunlar üzerine iletmeye yardım etmesi ve kemerlerin estetik etkilerini hafifletmesi için ikinci bir sütun başı ya da üzengitaşı eklenirdi. Genellikle bu üzengitaşı altındaki sütun başından daha az süslemeli işlenirdi.

Bu kiliselerin büyük görkemi her biri çok büyük desenlere uyarlanmış ve çimentoyla tutturulmuş küçük küçük cam ya da taş kareciklerden (*tesserae*) yapılmış ışıldayan mozaiklerinden gelirdi. Arkatasarlar genellikle altın-yapağının iki cam şerit arasında tutturulması ve cam soğuduktan sonra kesilmesiyle yapılmış parçacıklarla kaplanırdı. Bu geniş duvar mozaiklerinin desenleri oldukça soyuttur; şekiller bir öte-dünyasal atmosferde yüzer gibidirler. Bu Bizans betileri Yunan-Roma

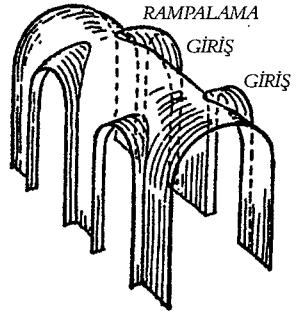
BEŞİKTONUZ

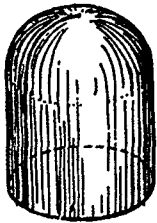
KASIKLI TONUZ

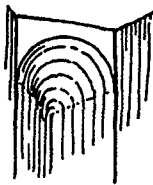
RAMPALAMA

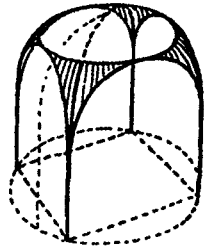
KUBBE

BORU BİNGİ

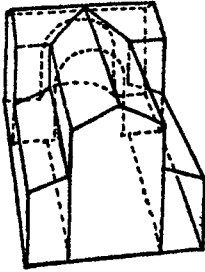
BİNGİ

ROMA VE BİZANS TONUZ BİÇİMLERİ

havasından çok uzaklara giderlerdi; neredeyse bedenden bütünüyle yoksundular; bu hayaletimsi simgelerde hiçbir ten, hiçbir kemik, hiçbir soluk yoktur. Bununla birlikte, betilerin tümü de özenle birbirleriyle, kilisenin hizmetleri ile, ve cemaat ile

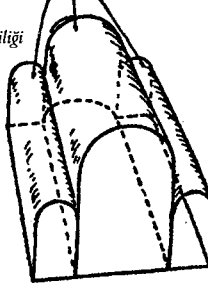
tahta kirişli çatılar

BAZİLİKA

beşik tonozlar

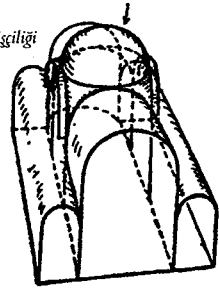
taş işçiliği

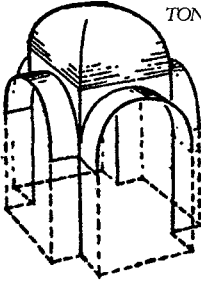
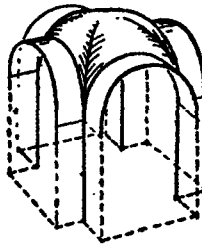
BEŞİKTONOZLU BAZİLİKA

kubbeli tonoz ögesi

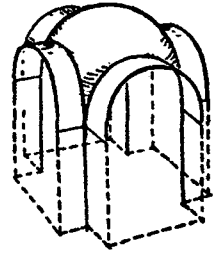
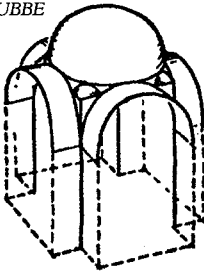
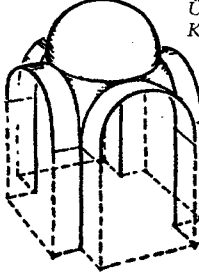
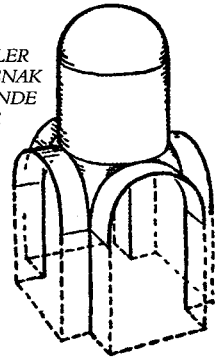
taş işçiliği

KUBBELİ BAZİLİKA

SUNDURMA
TONOZKUBBELİ
KASIKTONOZ

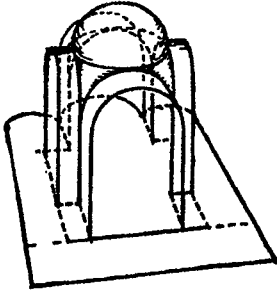
BİNGİLİ KUBBE

KÖŞE BİNGİLERİ VE
BİNGİLER ÜZERİNDE
KUBBEBİNGİLER ÜZERİNDE
KUBBEBİNGİLER
VE KASNAK
ÜZERİNDE
KUBBE

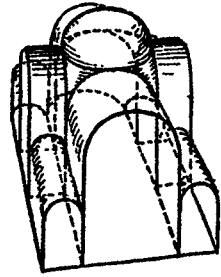
ROMA VE BİZANS TONOZ BİÇİMLERİ

ilişkilendirilirler. Desenler, bir Bizanslı yazarın dediği gibi,¹⁶ kilisenin içinin “yer-yüzündeki cennet” olduğu ve “onlarda göksel Tanrının yaşadığı ve devindiği”

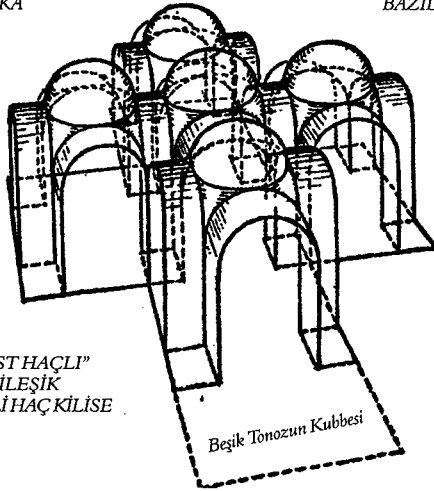
düşüncesi üzerine tasarlanırlar. Böylece mozaiklardaki betiler birbirleri ile ilişkilidir, ama ayrıca, olanaklı olduğu ölçüde, cemaata bakmaları da gerekir. Duvarlardaki imgeler kendisi azizler cemaati tarafından sarılıp kuşatılan ve gördüğü olaylara

HAÇ-BİÇİMLİ
SAHİNİ OLAN
KUBBELİ BAZİLİKA

HAÇ-BİÇİMLİ
KUBBELİ
BAZİLİKA

"SERBEST HAÇLI"
YA DA BİLEŞİK
KUBBELİ HAÇ KİLİSE

Beşik Tonozun Kubbesi

ROMA VE BİZANS TONUZ BİÇİMLERİ

katılan seyirciden ayrılmış değillerdi. Bizans kiliselerindeki çok sayıda eğri yüzey betilerin hem birbirlerine hem de inananlara bakmasını olanaklı kılıyordu, örneğin "Tebliğ"deki Bakire Meryem ve Cebrail bir köşe bingisinin iki yanında birbirlerine bakar, ama aynı zamanda aşağıdaki cemaati de görebilirler.

Kutsal kişilerin korku ve saygı uyandırıcı varlıklarını anlatan ve imgeleri yoluyla onlarla iletişim kurmanın bir aracını sağlayan şekillerin tam önde bulunmaları düşüncesi Mezopotamya'dan ya da İran'dan geldi. Bu Dura Europos'un tablolarında açıkça görülür ve erken Hristiyan ve Bizans sanatında yaygındı. Betiler ayrıca her zaman öyle bir yolda yerleştirilirlerdi ki yapı çizgileri boyunca kesişmezler ve yapının

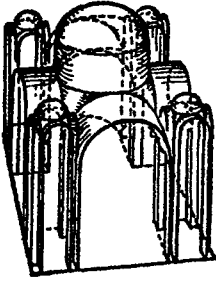
temel çerçevesini dikkate alırlardı. Ve mimari süsleme bakış açısından, bu en etkili biçimlerden biriydi, çünkü bir perspektifin peşine takılarak duvara bir delik açma gibi bir girişim söz konusu olmazdı. Betiler yüzeye dümdüz yapışır ve hiçbir zaman mimari amaçlarla çakışmaları düşünülmezdi. Betiler yapıların söyledikleriyle aynı şeyleri söylerler: “Ben duvarım, ya da tonozum, ya da kubbeyim.” Birçok Bizans kilisesinin eğri yüzeyleri de ışığı cam mozaikler üzerine düşürmek için bazilika yapı tipinin düz yan ve arka duvarlarından daha uygundular. Mozaiklerin freskolar ya da goblenler durumunda olanaklı olmayan parıltılı bir varsıllıkları vardı. Desenler genellikle düzdüler ve betileri tam ayrıntıda modellendirmek için çok az çaba gösterilirdi. Ortamlar yalın ve gelenekselleştirilmişti; manzaralar gerçekdışı ve durgun; tüm biçimler doğaüstü anlamlarını daha iyi belirtmeleri için doğallıklarından sıyrılmışlardı. Betiler büyük ve kompozisyonlar yalındılar, öyle ki seyirci konuyu kolayca anlayabilirdi, çünkü bu süslemeler yalnızca Tanrıyı yüceltmek için değil, ama inananları İncil’in öyküleri ve Hristiyan efsaneler konusunda bilgilendirmek ve tapmanlarda bir boyuneğme etkisi yaratmak için de tasarlanırlardı.

Bizans sanatının ilk başarımı ve tüm Hristiyan kiliselerin en büyüğü altıncı yüzyıl *Hagia Sofia*’sıdır. Küçük Asya’dan iki mimar 179 ayak [54.56 m] yüksekliğinde geniş bir orta kubbenin başat konumu altında dev bir kilise tasarladılar ve yaptılar; öylesine ustalıkla yaptılar ki kubbe tabanının çevresine kırk pencere yerleştirmeyi başarabildiler. Bu, Prokopius’un dediği gibi, kubbeye “öylesine hafif bir etki veriyordu ki, sanki sağlam duvarlarla desteklenmekten çok gökten altın bir zincirle asılıymış gibi görünüyordu.”¹⁷ İçerde herşey şaşıyalıydı; ozan kilisenin mermerleri için şunları yazıyordu: “Deniz gibi, ya da zümrüt taşı gibi, ya da, yine, şuraya buraya dökülmüş bir kar birikintisi arasındaki peygamber çiçeği gibi diri yeşil; ak yıldızlarla pudralanmış bir somakinin gözalcılığı da var.”¹⁸ Justinian bu engin mabet üzerinde beş yıl çalışmak üzere on bin işçi kiraladı, ve 537’de bitirildiği zaman şunları söyledi: “Seni aştım, ey Solomon.” Büyük bayram günlerinde gözalcı mermer sütunları ve duvarlarıyla dururken, büyük bir tanıklar bulutunun üstüne altın bir gökyüzüne yükselirken, ve ışıltılı bir altın pusuyla dolu engin oylumunun o dünya-ötesi atmosferine tütsüler ve kilisenin dokunaklı şarkıları yükselirken nasıl göründüğünü tasarlamak ancak imgeleme düşer. Kiev’in Rus prensi Vladimir’in elçilerinin nasıl büyük bir şaşkınlığa düşmüş, büyülenmiş ve sonra ezilerek Roma değil ama Bizans Hristiyanlığını kabul etmeye karar vermiş olmalarına şaşırmamak gerekir. O gün bu Ruslar ayini kutlamaya katılmak için gökten inen melekler gördüklerini düşündüler. “Yunanlılar,” dediler, “bizi Tanrılarına tapındıkları yere götürdüler ve gökte mi, yoksa yeryüzünde mi olduğumuzu anlayamadık. Çünkü yeryüzünde böylesine bir ihtişam ya da böylesine bir güzellik bulunmaz, ve bunu nasıl betimleyeceğimizi bilemiyoruz. Bildiğimiz tek şey Tanrının orada insanların arasında yaşadığıdır.” “İnsan kavrayışını aşan” şeyler gördük.¹⁹ *Hagia Sofia* ile ilgili herşey insanın ve bu dünyanın ölçüsüne göre değil ama Tanrının ve bengiliğin ölçüsüne göre yapıldı.

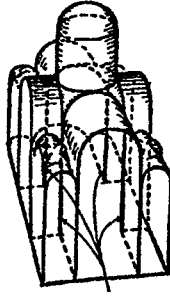
Büyük *San Vitale* ve Ravenna’daki *San Apollinare Nuovo* kiliseleri de aynı altıncı yüzyıla aittiler; Venedik’teki *San Marco* yokolmuş bir altıncı yüzyıl Konstantinopolis kilisesinin sonraki bir eşlemidir. Yalnızca *Hagia Sofia* ve ikinci *San Marco* büyük altıncı yüzyıl kiliselerinin bir zamanlar nasıl göründüklerinin günümüzdeki en iyi

izlenimini sunarlar. *Hagia Sofia*'daki mozayıklar Türklerin yaptığı badana ve boyaların altından çıkarılmış ve büyük kilise eski görkemini büyük ölçüde yeniden kazanmıştır. Bu yapılar, mühendislik başarımları olarak ne denli dikkate değer olsalar da, tuğla, taş, cam ve mermerden daha çoğudurlar; bu dünyanın zaman ve uzayının dışındalarmış gibi, ve dahası, onları yapanların olmalarını istedikleri gibi, bengiliğin bu ölümlü insanlar ve geçici şeyler dünyasındaki kaleleri gibi görünürler.

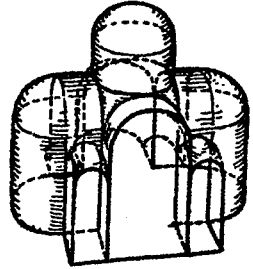
Sekiz ve dokuzuncu yüzyılların İkonoklastik Savaşmaları birçok sanatçıyı sürgüne zorladı; kimileri güney İtalya'ya gitti, başkalarıysa Kudüs'teki *Kaya Kubbesi* ve *Şam Camii* gibi yapılarda Müslümanlar için çalıştılar. Bununla birlikte, sanatlar ve zanaatlar Bizans'ta yaşatılarak kilise ve saray yapımları sürdürüldü, ve süsleme bundan böyle tarihsel ve dinsel-olmayan konulardan, çiçekler, hayvanlar ve manzaralardan oluşturuldu. Dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıl ortalarına dek sanatta büyük bir yeniden-diriliş yaşandı. Bu dönem sanatından Justinian Çağından olduğundan çok daha fazlası saklanmıştır. Kiliseler şimdi genellikle daha da küçük-tüler; yaygın kilise tasarısı bir kare içersine yerleştirilmiş Yunan haçı biçimindeydi, ve yapının dört köşesinde dört küçük odacık bulunurdu. Yüksekçe bir kasnak üzerindeki orta kubbe dört köşeye yerleştirilmiş ve her biri yine kasnaklar üzerine oturtulmuş daha küçük dört kubbenin üzerine yükselirdi. Dış yüz bundan böyle çıplak değil ama kemerlerle süslüydü ve haçlar, baklavalılar, çemberler, yıldızlar ve

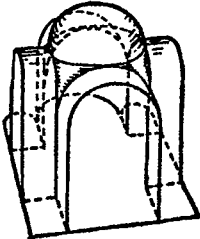
"BEŞ NOKTALI"
YADA BEŞLEMELİ KİLİSE

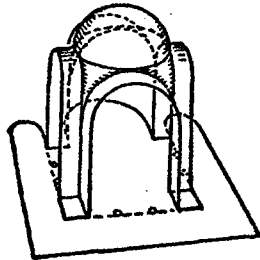
DÖRT SÜTUNLU
KİLİSE

YONCA YAPRAĞI DÖRT
SÜTUNLU KİLİSE

HAÇ YAZITLI YADA
KUBBELİ HAÇ KİLİSE

GEZİLEBİLİR KİLİSE

GEÇ BİZANS TONOZ BİÇİMLERİ

tasarları ve dış yüz süslemesi büyük bir buluşçuluk ve türülülük havası gösterir. Rusya'da kubbeler yağmur ve karı akıtmayı için tahtadan ya da metalden soğan-şekilli kubbeciklerle kaplanırdı. Bunlar sık sık parlak boyalı ya da altın yaldızlı olurdu. Kimi alanlarda, özellikle Romanya'da, daha sonra kilisenin bütün dış yüzünü dev dinsel desenlerle fresko kaplamak bir alışkanlık oldu. İçeride, geniş pencere aralarının yerine daha dar sütunlar geçirilerek duvarlar aydınlatılırdı, ve mozayıklar ya da freskolar şimdi değişmez bir sırayla düzenlenmeye başlamıştı. Süsleme daha ayinsel ve inaksal bir tasar kazanır; yapının her bölümü için belli bir konu ayrılmıştır. Orta kubbeye çevresinde melekler ve peygamberler ile İsa, dünya egemeni, *Pantokrator* vardır; mihrapta genellikle insanlık için dua etmekte olan Bakire Meryem, ve orta kubbeyi destekleyen dört bingi üzerinde dört Evangelist bulunur. Eski ve Yeni Ahitlerin olayları arasında bir uygunluk sağlanır. Bu süsleme şeması yalnızca İncil'den öyküler sunmakla kalmaz ama kilise konseyleri ve Babaların yazıları tarafından formüle edilmiş oldukları biçimiyle kilisenin büyük inaklarını da örnek-lendirirdi. Örneğin altıncı yüzyıldan sonra İsa'nın Doğuşu sahnesinde Bakire Meryem beşiğin yanında otururken değil ama düz bir yataкта yatarken temsil edilir ve böylece İsa'nın gerçekte bir insan gibi doğduğu, "Söz"ün gerçekte "tene dönüş-tüğü" düşüncesi vurgulanır.

Hem kiliselerde hem de saraylarda süslemeler daha bir incelik kazandı. Gümüş ve fildişi kapılar, gümüş çubuklar üzerinde kayan erguvani perdeler, ipek dokumalar ve altın işlemeli goblenler, saray tavanlarından ve kilise kubbelerinden sallanan büyük altın lambalar, ve inci, fildişi ve altın kaplamalı mobilya ve takımlar — tümü de yaygınlaştı.²⁰ Günümüze dek saklanmış Bizans sanatının çoğu dokuzuncudan ve on ikinci yüzyıla dek süren bu dönemden gelir. Kiliselerin ve mozayıkların yanı sıra çok sayıda fildişi oyma da saklanmıştır ki, bunlarda insan şekillerinin kullanımı bundan taş yontularda vazgeçildikten çok sonra bile sürdürülmüştür. Ayrıca her türden gözhacı metal ve mine işleri, dokumalar, nakış işleri, yaldızlanmış elyazmaları ve bütün bunlardan başka oldukça kabarık bir sayıda panel ve fresko tablolar da bulunur. Bu çalışmaların çoğunda zanaatçılık öylesine uzmanca ve nitelik öylesine ustacadır ki, bu ancak yüzyıllardır sürdürülmüş bir geleneğin sonucu olabilirdi. Konstantinopolis ve büyük özeklerin resmi sanatının yanı sıra manastırlarda daha duygusal, daha dramatik ve daha halksal bir sanat serpildi. Manastırlarda yapılan mozayık ve tablolar çağdaş yaşamın dikkatle gözlenmiş ayrıntılarıyla doludur; İsa çarmıhta acı çekmekte, ve Meryem gözyaşından tükenmektedir. Manastırlarla bağ-ıntılı sanatın çoğu fresko tablolar ve küçük tahta paneller üzerinde suluboya ikon tablolar biçimindeydi. Kutsal tabloların temel düzenlemeleri elkitaplarında belirlenmişti; ve İkinci İznik Konseyi (787) tarafından bildirildiği gibi, "dinsel imgelerin kompozisyonu sanatçının kararına bırakılmamalı, ama kilise tarafından ve dinsel gelenekler tarafından saptanan ilkeler üzerine oluşturulmalıdır."²¹ Ama bu tür kurallara karşın, Bizans tablolarında, özellikle keşişlerin halk sanatlarında, ilkin beklenebileceğinden çok daha büyük bir türülülük vardır. Batı resmi galerilerimizdeki sayısız üstün nitelikli örnekleri yoluyla tanındıktır; ama Bizans mozayık ve resimlerini anlamak için Venedik, Ravenna, Roma gibi kentlere ve daha da doğuya gitmek gerekir. Bizans mozayık ve tablolarının iyi renkli yeniden-üretimleri bile seyrektrir.

Bizans sanatının on dört ve on beşinci yüzyıllardaki son çiçeklenmesi imparatorluğun oldukça küçülüp yoksullaşmış olduğu bir zamanda başladı. Bu yüzden kiliselerin, manastırların ve dinsel-olmayan yapıların süslemeleri için fresko tablolar mozayıkların yerini hemen hemen bütünüyle alır. Eski imparatorluğun bu pastırma yazı sırasında kimi sanatçılar, Rönesans İtalyasındaki ressamalar gibi, devimi ve dramatik eylemi temsil eden sorunlarla ilgilendiler; kimileri ise bile bile eski klasiksel modellere öykündüler. Dokuzuncu yüzyıldan sonra, Bizans'ın bu sanatı hem Doğunun hem de Batının sanatını derinden etkiledi. Konstantinopolis'ten ayrılan ustalar Balkanlara, Rusya'ya, Müslüman devletlere ve Latin Hristiyanlığın ülkelerine gittiler. Aynı zamanda, Batı misyonerleri, hacılar, haclılar ve tecimciler Bizans fildişilerini, elyazmalarını, dokumalarını, nakış işlerini, metal işlerini ve panel resimlerini Avrupa'nın bir ucundan ötekine taşıdılar. İskandinav yöneticileri üzerlerinde aslanlar, filler, kartallar ve ejderhalar süslenmiş Bizans ipekleri içinde taç giyer ve gömülürlerdi; Bizans mücehherlerini ve altın üzerine minelerini Bizans işi oymalı fildişi sandıklarda saklardı. Kiev'in Rus prensleri, Venedik dükleri, Monte Cassino keşişleri, Sicilya'nın Norman kralları ve Amalfi'nin varsıl tecimcileri için de aynı şey doğrudur. İnsanlar ustalık için ya da *objets d'art* ve *articles de luxe* için yüzyıllar boyunca hep Boğaziçi'ndeki efsanevi kente döndüler.

Bizans müziği Yahudi ve Yunan müzik biçemlerinin Patristik Çağın müziğini oluşturmuş o aynı bileşiminden gelişti. Bizans kilise müziğinin — din-dışı müzik konusunda hiçbir şey bilinmemektedir — Suriye kaynaklı, Ambrosian ve daha sonra Gregorian ezgilerle ortak birçok ögesi vardı. Melodiler kısa geleneksel formüllerin biraraya getirilmesinden oluşurdu; besteci bu küçük melodi parçalarını bağlayıcı pasajlarla birleştirir, bütün melodi sözcüklere uymak üzere düzenlenirdi. İnsanlar değişik biçimlerde düzenlenmiş ve yeni geçiş pasajlarıyla bağlanmış bu iyi bilinen kısa melodileri dinlemeyi severlerdi. Ancak bu daha uzun melodiler bestelendikten sonradır ki kuramcılar bu gelişmiş melodilerin notalarının bir makama, eş deyişle, bütün ve yarı-perdelerin tutarlı bir dizisine ait olduklarını buldular. Ama bu makamlar modern bir gamın on iki yarı perdesinin tümünü kapsamaktan uzaktılar. Dört ya da beş perde sesin doyurucu bir sürdürülüşü için gereken herşeyi sağlardı. Böyle bir gam o sıralar yaygın olan makamları desteklemek için yeterliydi.

Melodiler uyumsuzdu ve büyük bir olasılıkla eşliksiz seslendirilirlerdi. Latin Kilise İncil'deki Mezmurları müziğinin metin temeli olarak kabul etmişken, Doğu Kilisesi ise özgün ilahilerin müziksel sunuluşları için kendi biçimini geliştirdi. Altıncı yüzyılda, Romanos'un değişen uzunluklardaki yirmi ya da otuz kıta ile ode-benzeri ilahileri yaygın olarak kullanılmaya başladı. Sekizinci yüzyılda daha da uzatılan bu uzun ilahiler için ustaca melodiler yazıldı. Yaklaşık olarak 1100 yıllarından önceki erken Bizans notalandırma yöntemi hiçbir zaman çözülememiştir. 1400'den sonra büyük ölçüde hece vezniyle yazılmış olan geleneksel şarkı diziler ve titretmeler [*runs and trills*] ile işlenmiş hızlı pasajların getirilmesiyle varsıllaştırıldı, ama bunlar başıboşluğa yol açan bir kuralsızlık yüzünden biçimin tam bir yozlaşmasına götürdü. Eski Bizans melodilerinden kimileri Rusya'nın ve Balkanların Doğu kiliselerinde ve Roma yakınlarında Grottaferrata'da Uniate keşişler topluluğu tarafından saklanmıştır.

4. BİZANS'IN ETKİSİ

BİZANS'IN Avrupa'nın hem doğusunda hem de batısında uygarlığa hizmetleri olağanüstüydü. Yüzyıllar boyunca Yunan klasiklerini ve Roma yasasını Latin Hristiyan, İslamik ve Slavik dünyalardan barbarlar onları üstlenip geliştirecek denli uygarlaşınca dek saklamıştır. Doğu ve Batının buluşma yerindeki bu benzersiz kent o zaman bilinen dünyanın tüm uçlarıyla tecimsel bir değiş tokuş ilişkisini ve düşüncelerin bir akışını açık tutmuştur. Bizans bin yıl boyunca Avrupa ve Asya arasındaki, antikçağ ve tüm sonraki zamanlar arasındaki etkileşim noktasıydı. Büyük bir sanat ve görkemli bir mühendislik yaratmıştı ki, İspanya'dan Hindistan'a, Yunansitan'dan Norveç'e dek insanlar ondan ödünç aldılar, ve doğu Avrupa'da Konstantinopolis Latin Batıda Roma tarafından üstlenilen uygarlaştırıcı etmen rolünü oynadı.

Latin Hristiyanlık Germanik göçlerin arkasından gelen gerilik ve barbarlıktan yavaş yavaş çıkarken, düşünceler için döndüğü yer Bizans dünyası oldu. Karolen ve Ottonian Rönesanslarının sanatı ve, daha da ötesi, Romanesk sanat, tümü de Bizanslıların desenlerine derinden borçluydular; bu desenler çoğu kez onlara ya Batıya göçmüş Yunanlı ustalar yoluyla, ya da Batıya tecim aracılığıyla gelen küçük fildişi oymalar, sandıkçıklar, süslemeler ve ikonlar yoluyla ulaştı. Birçok durumda Bizans nesnesinin yalnızca eşlemi yapılmakla kalmıyor, ama bütün bir tini özüm-seniyor ve yeni bir yaratı için esin oluyordu. Böylece yalnızca Fransa'nın ve Rhine-land'ın Romanesk kiliselerinin Bizans yapılarını andırmaları ya da hemen hemen onların eşlemleri olmaları bu etkiyi gösteren biricik olgu değildir. Bu etki yüzyıllarca renk ve desende Batının ikonografideki sanatsal biçimlerine, yapı, resim ve yontu uygulamalarına girerek dokularına derinden işledi. Bizans'ın etkisi Batıda İtalyan Rönesansının başlangıçlarında Duccio ve Giotto gibi sanatçıların tablolarında, ve on beşinci yüzyıl Florentine Akademisinin hümanizminde yeniden görünür.

Aynı zamanda, Orta Çağların İslam kültüründe hemen hemen Bizans etkisini göstermeyen hiçbir boyut yoktur. Doğrudan ya da dolaylı olarak Bizanslılardandı ki Müslümanlar Yunan bilim ve felsefesinin büyük yapıtlarını ürettiler ve onları özgün yollarda geliştirdiler. Ayrıca İslam sanatının kimi esinleri de Bizans'tan geldi. Bizans mimarları, ressamaları, mozayık işçileri, yontucuları ve zanaatçıları Bağdat, Şam, Kahire ve başka büyük Müslüman özeklerde iş buluyorlardı. İslamik yapıların ve süslemelerin, dikiş ve başka zanaatların başlangıçları onların ilkin yalnızca ödünç aldıklarını gösterir. Daha sonra İslam sanatı da kendi payına Bizans sanatını etkile-yecekti. Ama Konstantinopolis'in düşüşünden sonra bile Osmanlı sultanları Bizans biçiminde saraylar ve camiler yaptırmayı sürdürdüler.

Bizans'ın en büyük etkisi doğu Avrupa'nın Slav dünyasında oldu. 1864'te Bulgar Çarı Yunan Kilisesine döndü, ve onuncu yüzyıl başlarında ayrı bir Bulgar patrikliği kuruldu. Sırplar on birinci yüzyılda döndüler, ama [ayrı bir patrik yerine] Konstantinopolis patriği altında kaldılar. Bu arada, 989 sıralarında, Kiev prensi vaftiz edildi, "üçüncü Roma" doğdu, ve Rusya'nın dönüşümü başladı. Çok geçmeden Rusya'daki kasabaların her birinin kendi *Hagia Sofia*'sı, *Altın Kapı*'sı, sarayları, kiliseleri ve manastırları vardı ve tümü de Konstantinopolis'tekilerin eşlemleriydiler. Doku-

zuncu yüzyılda iki Yunan misyoneri, Kiril ve Methodius Yunan alfabesini Slavlar tarafından kullanılmak üzere değiştirdiler ve dördüncü yüzyılda Ulfilas'ın Gotlar için yapmış olduğuna benzer birşey yaparak İncil'i Slav lehçelerinden birine çevirdiler. Bizans Hristiyanlığı — manastırı, tanrıbilimsel yazını, sanat ve müziği de içinde olmak üzere — tüm Balkanlar boyunca yayıldı ve kuzeyde geniş Rusya'da Kutup Çemberine dek ulaştı. Slav dillerinde, Bulgarca, Sırpça ve Rusça'da yazılan ilk kitaplar İncil'in, Yunan tanrıbilimcilerinin ve halksal Bizans tarihçelerinin, azizlerin yaşamlarının ve dualar üzerine incelemelerin çevirileriydiler. Batıdaki Latin kilisenin tersine, Bizans kilisesi kendi dilini kardeş kiliseler üzerine dayatmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Doğuda kilise çoktandır çok-dilliydi, ve öyle kaldı. Bizans İmparatorluğu yitmiş, ama Bizans kilisesi kalmıştır, ve Slavlar arasında sayıların gücünü henüz kendi yanında tutmaktadır. Yirminci yüzyılda Ortaklaşacı rejimlerin karşı-dinsel baskılarına karşın, ve içinde eski ayinlerini kutladığı dillerin çokluğuna karşın, İslam'mki gibi ayırdedici ve benzersiz bir karakteri, Roma Kilisesinin ortaçağlardan beri Karşı-Reformasyon ve Jesuitlik tarafından derin bir biçimde değiştirilmiş olan karakterinden çok daha geleneksel bir karakteri sürdürmüştür.

BÖLÜM V

İslam Uygarlığı

1. İSLAM'IN DOĞASI
2. EĞİTİM, YASA, FELSEFE, VE BİLİM
3. YAZIN, SANAT, VE MÜZİK
4. İSLAM VE BATI

LATİN Hristiyanlığın sınırlarının hemen dışında, İspanya, Sicilya ve Kuzey Afrika'da, ve Bizans İmparatorluğunun yüreğinin çevresinde, Mısır, Filistin, Suriye ve Küçük Asya'da, ve doğuya doğru daha da uzaklarda İslam dünyası duruyordu. Yüzyıllar boyunca İslam hem Yunan Doğuya hem de Latin Batıya hem bir gözdağı, hem de bir tecim ve düşünceler kaynağı oldu. Büyük kentleri ve prenslerinin sarayları sekizinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla dek parlak bir özdinsel uygarlığın ve büyük bir bilimsel, felsefi ve sanatsal kültürün özekleri oldular.¹

Araplar yedinci yüzyılın ilk yarısında yayılmaya başladıkları zaman kendileriyle birlikte yalnızca tek bir belirgin kültürel özellik getirdiler: şiir sevgisi. Çok geçmeden Bizanslılardan, Yahudilerden, Perslerden ve Hintlilerden kültürün temel öğelerini öğrendiler, ve kendileri dinlerini ve dillerini yayarken, egemenlik altına alınan halklar da kendi paylarına uygarlıklarını Müslüman fatihlere aktardılar. Hem doğuya hem de batıya doğru yayılmakta olan İslam, dokuzuncu yüzyıl Hristiyan misyonlarından önce, başka tüm dünya dinlerinde olduğundan çok daha büyük bir sayıda değişik ulusal kümeyi kucaklıyordu; bunlar arasında Kafkasyalılar, Çinliler, Malezyalılar ve Zenciler — dünyanın yarısı boyunca dağılmış halklar — vardı, ve Müslümanlık bugün de insanlığın yaklaşık yedide birini temsil eder ve yandaşları Fas'tan Filipinler'e dek yayılır.

1. İSLAM'IN DOĞASI

İSLAMIN beşiği olan Arabistan Avrupa'nın yarısı büyüklüğündedir. Böylesine büyük bir alanda doğallıkla bir iklim ve toprak çeşitliliği ve büyük bir ekinel gelenekler türlülüğü vardı. Muhammed'in zamanında, is 600 sıralarında, ülkenin herhangi bir büyükçe bölümünü denetleyen bir hükümet yoktu, ve kimi alanlarda uzun bir kuraklık dönemi ekonomik çöküntüye, durgunluğa, sefalete ve kargaşaya neden olurdu. Arabistan'ın orta bölgelerinde göçebe kabileler olan Bedeviler vardı ve bunlar büyük ölçüde develerinin sütü ve hurma ile yaşarlardı. Bunların ilkel kabile örgütleri hurma yetiştirdikleri vahaları ve sürülerini savunmaya ya da komşularının ellerindeki

benzer iyeliklere saldırılar yapmaya yarardı. Bir kabilenin bir başkası üzerinde kan davası gütmeye alışkanlığı ve sonu gelmez kabile savaşları bu gözüpek kabile insanları için yalnızca kutsal olan dört bahar ayı boyunca kesintiye uğrayan bir kuraldı. Kıyılarda tecim sürdürülürdü ve Arabistan'ın dışındaki dünyanın ekinsel etkileri buralarda kendilerini daha çok duyururdu.

Peygamberin doğum yeri olan Mekke Akdeniz'den Kızıl Deniz'e ve Hint Okyanusu'na uzanan ana yolda bir tecim özeğiydi. Kasaba gönenç ve özgürlüğünü Bedevi baskınlarından koruyacak denli güçlüydü; Mekke'nin gelirinin bir bölümü büyük türbelerine üşüşen hacılardan sağlanırdı. Arapların çoğu çoktanrııcıydı, ve yarımada'nın tanrılarının birçoğu kasabanın ortalarına yakın küçük bir kare yapı olan kutsal *Kâbe*'de ya da "küp"te temsil edilirdi. Mekke'deki ve kutsal kara taşı ile *Kâbe*'deki yıllık bayram törenleri Muhammed tarafından kendi dinsel dizgesine alındılar, ve her ikisine de bugüne dek bağlı kalınmıştır. Arapların kimileri arasında tek bir yüce tanrının, Allah'ın varoluşu ortak bir anlayıştı; bu düşüncenin büyük bir olasılıkla dış etkilerden bağımsız yerel bir kökeni vardı, ama Yahudi ve Hristiyan çevrelerden düşüncelerle güçlendirilmişti. Allah'ın, insanların efendisinin, hiçbir kültü yoktu; tüm şeylerin yaratıcısı o olabilirdi, ama bu başka tanrısal varlıkların varoluşuna karşı bir tanıtı değildi. Bu tektanrıci düşünceler Muhammed'in zamanında Mekke'de öylesine tanıdık olmuşlardı ki, görünürde sıradan insanları tek tanrı inancına döndürmede hiçbir güçlülük karşılaşmadı ve yalnızca kişisel çıkarları işlerin yürürlükteki durumunda yatanlardan karşıtlık gördü. Kuran hiçbir zaman Allah'ın varoluşu sorununa girmez; yalnızca Allah'ın tek tanrı olduğunda diretir. Arap yarımadası üzerinde dağınık olarak Yahudiler, Hristiyanlar ve Pers tektanrıcularından topluluklar da yaşardı. Birçok Arap bu dinsel kümelerle katılmıştı, ve bu dönmelerin dışında, çevredeki bu inançların düşünceleri, en azından büyük Arap özeklerinde, hiç kuşkusuz yaygın olarak bilinirdi.

Muhammed'in kişiliği değişlerine ve hakkındaki birçok efsaneye karşın karanlık kalır. Peygamber hakkında aşağı yukarı yaşamöykücülerin sayısına eşit sayıda kuram vardır. Geleneğe göre İS 570'te, Justinian'ın ölümünden yaklaşık beş yıl sonra, Mekke'nin önde gelen ailelerinden birinin küçük oğullarından birinin soyundan doğdu. Babası Muhammed doğmadan öldü, ve daha küçük bir çocukken annesini yitirdi. İlk büyükbabası, daha sonra kervan tecimciliğinde olan amcası tarafından yetiştirildi. Gençliğinde Mekke'nin kalabalık ortamında büyük bir olasılıkla tecim hesaplarını tutmayı başaracak denli okuyup yazmayı öğrendi; ayrıca Yahudi ve Hristiyan öğretmenlerin sözlerinin edildığını duydu ve erkenden bunların dinsel düşünceleriyle ilgilenir oldu. Muhammed bu erken yıllarda sıkıntı çekmiş olmalıdır, ve açıktır ki soydaşlarından birçoğunun çektiği sefaletin bilincine varmıştı. Bu erken deneyimler daha sonra toplumsal türesizliği sert bir biçimde kınamasının temeli olacaktı. Yirmi beş yaşındayken varsıl bir dulla evlendi ve büyük bir olasılıkla uzun birkaç kervan yolculuğuna katıldı, en azından Suriye'ye gitti. Bu Yahudi, Hristiyan ve İranlı din öğretmenleri ile daha ileri ilişkiler kurmasını sağladı. Kırk yaşında, oruç tutarak ve yalnız başına meditasyonlar içinde geçirdiği zamanların arkasından, onu Allah'ın gücünü ve tekliğini bildirmeye çağıran bir ses duydu. Muhammed görünürde ilkin kendini yeni bir dinin bilinçli vaizi olarak düşünmedi. Yalnızca Mekke'de çev-

resindekilerden gelen karşıtlıktı ki onu ayrı öğretileri ve kurumları ile yeni bir dinsel topluluk kurmaya götürdü.

Muhammed'in öğretisi daha başından güçlü Yahudi ve Hristiyan etkiler gösterir. Büyük bir olasılıkla biraz Arapça okuyup yazabiliyordu, gerçi daha sonra herhangi birşeyin kaydedilmesini istediği zaman bir sekreter kullanmış olsa da. Ama Arapça okur-yazarlığı sorunu önemsizdir, çünkü o sıralarda Arapça herhangi bir dinsel kitabın varlığından söz etmek güçtür. Muhammed'in yabancı bir dili okuyabilmiş olmasına inanmak güçtür. Böylece başka tektanrıci dinlere ilişkin bildikleri onların vaazlarını dinleme ve yandaşlarıyla konuşmalar yoluyla kazanılmış olmalıdır. Her ne olursa olsun, Muhammed Eski Ahit'in büyük öykülerini öğrendi; özellikle daha sonra kendi atalarından biri olarak gördüğü ve Mekke'de *Kâbe*'yi kurmuş olduğunu ileri sürdüğü İbrahim'in yaşamından etkilendi. Yine, Hristiyan Üçlülüğü öğrendi ve bunda Tanrıyı Baba, Meryem'i Ana ve İsa'yı Oğul olarak anladı. Son Yargı üzerine ve ayrıca Yahudi vaaz yazını ve *Talmud*'un Yahudi yasası üzerine de birşeyler öğrendi.² Muhammed hem Yahudilerin hem de Hristiyanların tek tanrı, Son Yargı ve başka sorunlar üzerine düşünceleri konusunda haklı olduklarına inanırdı; ama Yahudiliğin hiçbir zaman kendi halkı için bir din olamayacağına ve Hristiyanlığın putperestlik ile çok içli dışı olduğuna da inanıyordu. Üzerinde tüm tektanrıcular için bir inanç kuracağı ortak bir zemin arıyordu. Yahudilere ve Hristiyanlara, özellikle Yahudilere derin bir saygısı vardı, gerçi ona katılmayı yadsıdıklarında ve daha sonra ona karşı çıktıklarında onlara acımasızca saldırmış olsa da.³ Muhammed Yahudi, Hristiyan ve ayrıca Pers öğretilerinden yalnızca istediklerini aldı, ve tüm ödünç aldıklarını her zaman kendi damgasını taşıyan bir düşünceler kümesine birleştirdi. Örneğin Kuran'da İncil'in karakterlerini şimdiki Muhammed'in öğretilerinin geçmişteki başarılı savunucuları olarak kullanır. Muhammed Yahudi ve Hristiyanları "Kitabın İnsanları"⁴ olarak adlandırdı ve zamanla kendisinin kendi halkına, Araplara bir kitap vermeye çağrıldığına inanmaya başladı.

Muhammed büyük bir istekle insanları İslama döndürmek için çalışmaya başladı, ama ilkin izleyicileri arasında yalnızca karısı ve kendi ailesinin birkaç üyesi ve bir avuç başka insan vardı. Yerel önderlerin Muhammed'e karşı tutumları ilgisizlikten düşmanlığa döndü, çünkü öğretisinin kabul edilmesinin Mekke'nin hükümetini değiştireceğinden ve hacılardan toparlanan geliri yokedeceğinden korkuluyordu. İzleyicilerinden kimileri Habeşistan'a kaçtı, Mekke'nin 300 km kadar kuzeyinde yurttaşlarının çoğu Yahudi olan Medine kentinde sürekli kavgalardan bıkmış olan kimi bölüngüler bir hakem olarak Muhammed'e döndüler. Muhammed izleyicilerinden bir bölümünü Medine'ye gönderdi ve kendisi de is 622'de oraya gitti. Müslüman takviminin Birinci Yılıni belirleyen bu göç ya da Hicret Muhammed'in talihinde ve dünyanın tarihinde bir dönüm noktasını damgaladı. Medine'de Muhammed dinsel olduğu denli politik ve toplumsal olarak da bir reformcu olduğunu gösterdi. Medine'de Yahudilerin onu reddetmeleri üzerine yandaşlar bulabilmek için Bedevilere döndü. İzleyicilerini inanmayanlara karşı savaşın kutsal olduğuna inanırdı, ve onlarda eğer önderliğini izleyecek olurlarsa hem yağmaya hem de esenliğe kavuşacakları beklentisini yarattı. Medine'de Arabistan'ın büyük politik ve ahlaksal önderi olduğunu tanıtladı, ve halkını birbirlerine baskın yapma yerine dışardaki

dünyanın tümüne baskın yapmaya döndürdü. Muhammed açıkça Yahudilikten ve Hristiyanlıktan ayrı bir din kurmakta olduğunu görüyordu. Cumartesi ya da Pazar yerine Cuma kutsal gün yapıldı, ve Yahudi borazanının ya da Hristiyan çanlarının yerine minareden çağrı geçirildi. Bir oruç ayı ve Mekke'ye hac kurumsallaştırıldı, ve inananların yaşamı için çok sayıda düzenleme getirildi. Birkaç yıl sonra Muhammed Mekke'yi almayı başardı. Kişisel düşmanlarından yalnızca çok azı öldürüldü, ve *Kâbe*'nin putlarının yok edilmesine karşın yapının kendisi korundu, kutsal olduğu bildirilerek yeni İslam dininin kapsamı içersine alındı. Büyük dünya dinlerinin kurucularının tümünün sonuncusu olan Muhammed 632'de öldü. "İster ciddi isterse önemsiz olsun, Muhammed'in günlük davranışı bugün milyonların bilinçli bir öykünme ile izledikleri bir dinsel buyruğu oluşturmuştur. İnsan soyunun herhangi bir kesimi tarafından Eksiksiz İnsan olarak görülen başka hiç birine böylesine inceden inceye öykünülmüş değildir."⁵ "Ölümlü yaşamın kısa bir kesitinde Muhammed o güne dek coğrafi bir anlatımdan başka birşey olmamış olan bir ülkede hiçbirşey vaatmeyen bir gereçten daha önce hiçbir zaman birleşmiş olmayan bir ulusu varettiler, bugün bile insan soyunun önemli bir bölümünün bağlılık gösterdiği bir din kurdu, ve bir imparatorluğun temellerini attı."⁶

Muhammed'in izleyicilerine en değerli kalıtı öğretilerinin ölümünden birkaç yıl sonra derlenen kutsal kitabıydı — Kuran. Geleneğe göre, Kuran "parşomen ve deri parçalarından, taş tabletlerden, palmye saplarından, deve kürek kemiklerinden ve kaburgalarından, tahta parçalarından ve insanların göğüslerinden"⁷ bir araya getirildi. Pasajlar zamandizinsel olarak ya da içeriğe göre değil, ama, bir ilke olarak görüldüğü ölçüde, uzunluğa göre düzenlendiler. Son düzenleniş biçimiyle, Kuran yüz on dört bölümden (*sure*) oluşur; bütünü Yeni Ahit'ten biraz kısadır. Değişik bölümlerin biçimleri değişir; Mekke'de yazdırılan pasajlar diri, kısa, ve biliciye özgü bir biçimdedirler ve peygamberce duyguyla doludurlar; daha sonra yazdırılan bölümler gevşektirler ve yasaların ayrıntıları ve tanrıbilimsel inaklarla yüklüdürler.

Kuran Allah'ın Muhammed'e melek Cebrail tarafından bildirilen esini olarak sunulur; her pasaj "Allah'ın adına" sözleriyle başlar. Bu inanç ilkin Mekke'deki kutsal *Kâbe*'nin olduğu gibi tektanrıcılığın da kurucusu olan İbrahim'e bildirildi. İbrahim'in en büyük oğlundan Arap soyu doğdu. Tanrı kendisini başka Yahudi öğretmenlere ve daha sonra İsa'ya da bildirmişti, ama Yahudiler ve Hristiyanlar gerçek dinden sapmışlar ve şimdi Tanrının peygamberi Muhammed yoluyla en son bildirişini reddetmişlerdi. İslam Tanrının son bildirişiydi ve kaçınılmaz olarak tüm insanları kazanmalıydı. Muhammed'in Allah'ı Yahudilerin Tanrısını andırır; onun tanrısı tümüyle öç ya da soğuk türe değildir; ayrıca bağışlayıcı bir tanrıdır, "şefkatli olan"dır. Ve aynı tinde, Muhammed zararların öcünü almak yerine onları bağışlama ödevini vurguluyordu.

Kuran'daki ayrıntılı buyurular üzerinde direktme bir düzeye dek Muhammed'in karakterinin belli diktatörce yanlarına olmaktan çok zamanının Arabistan'ındaki toplumsal anarşiye güçlü tepkisine bağlıdır. Muhammed'in kadınlara, evlilik ve aileye, yetimlerin, yoksulların, kölelerin ve delilerin bakımına ilişkin yasaması Theodosius ve Justinian'ın yasaları tarafından saptanan Roma ve Hristiyanlık ölçünleriyle karşılaştırıldığında daha geride değildirler. "Tüm Müslümanların yasa önünde eşitliği,

Müslüman toplumda düşmanca sınıf ayrımlarının yokluğu, herhangi bir rahipler kastının bulunmaması — çünkü İslamda herkes kendisinin rahibidir —, Müslüman toplumun Bizans İmparatorluğunun piskopos ve keşişleri gibi hırslı ve haris dinadamlarının kötülüklerinden özgürlüğü, tüm bu nitelikler erken Müslümanlığı yeni ve tazeleyici bir dinçlikle damgalar.⁸⁸ Bu kutsal kitap, Kuran, bugüne dek yazılmış kitaplar arasında en yaygın olarak okunanı olmuştur; tapınma için kullanılmasının yanı sıra, yüzyıllar boyunca ve bugün de aşağı yukarı her Müslümanın Arapça okumayı öğrendiği ders kitabı odur.

İnananların yaşamlarının düzenlenmesi bir yandan Kuran'a ve öte yandan geleneğe (*Sünnet*) dayanır. Bu gelenekler kütlesi sonraki kuşaklara Peygamberi bilen biri tarafından anlatılan kısa öyküler biçiminde aktarıldılar. Ama Muhammed'in ölümünden iki yüzyıl sonrasına dek bunları düzenlemeye yönelik herhangi bir ayrıntılı çalışma yapılmadı. Bu geleneksel yazın birikiminin bütün tarihi İslamın politik ve dinsel tarihindeki tartışma ve değişimleri yansıtan bir ayna olarak tarihçiler için değerli olmuştur. Böylece oldukça erken bir zamanda Kuran'dan ve Muhammed'in geleneğinden bir İslam öğretisi oluşturuldu. Müslümanın ilk ödevi "yalnızca tek bir Tanrı olduğuna, ve Muhammed'in Tanrının Elçisi olduğuna"⁸⁹ inanmaktır. İslamın gücü sınırlanmamış tektanrıcılığında, insan ve Tanrı arasında hiçbir şeyin durmasına izin vermeyişinde, ve insanları Tanrıya güvencirmesinde yatar. Ne gelirse, der Müslüman, "Allah'ın istencidir; onun buyruğundan hoşnutum." Bu inanç üzüntüde rahatlama getirir ve haksızlıklara karşı düşmanlığı azaltır, ve İslam ülkelerinde intiharın her zaman seyrek olmuş olmasının nedenlerinden biri olabilir. Olanaklı herhangi bir biçimde herhangi bir başka tanrıya tapınmak putperestliktir; Muhammed Hristiyan Üçlülükten Arapların çoktanrıcılığından olduğu denli tiksiniyordu. Tapınma nesneleri olmasınlar diye hiçbir insan, hayvan ya da bitki imgesine izin verilmedi. Melekler Tanrının iletmenleridirler, peygambere Tanrının esinini getirirler, insanların cylemlerinin kaydını tutarlar, öldükleri zaman ruhlarını kabul ederler ve Son Yargıda onlar için tanıklar olarak çıkarlar. Meleklerin yanı sıra şeytanlar da vardı ki bunlar Tanrıya başkaldırmışlardır ve insanları kötü yola saptırmak için her zaman hazır beklerler.

İnananların bu ilk ödevlerinin bir başka yanı Tanrının tüm çağlarda insanları gücü ve gelecek yargı konusunda uyarmak için peygamberler göndermiş olduğuna inanmaktır. Kuran aralarında üç erken Arabistanlı, İsrail'in patrik ve peygamberleri ve İsa da olmak üzere yirmi beş peygamberden söz eder. Bu iletmenlerden birçoğu kendi halkları tarafından yadsınmış ve bu insanlar bu dinden ayrılma günahından ötürü cezalandırılmışlardı. Peygamberlerin sonuncusu ya da "Mühürü" Muhammed'dir. Bununla birlikte, Muhammed kendisi için tüm tanrısallığı yadsır; kendisinin yalnızca Tanrının sözcüsü olduğunda diretmede çok açıktır. Ama Tanrının ona melek Cebrail tarafından indirilen bildirişleri tüm inanç ve davranış sorunlarında kabul edilmelidir. Tanrının zamanında son yargı gelecektir. Borular çalacak, gökler açılacak ve dağlar toz olacaktır; tüm insanlar mezarlarından kalkacak, her birinin yaptıkları tartılacaktır. Kutsanmışlar bir bahçeler ve akan sular Cennetine gidecek ve orada güzel genç kızların ve eksiksiz bağlılık gösteren kadınların eşliğinde olacaklardır. Kötüler korkunç acılar çekecekleri yanan bir cehennemde atılacaklardır. Peygamber başka hiçbir

konu üzerinde Son Yargı ve Cennetin sevinçleri ve Cehennem dehşeti konusu üzerinde olduğu denli durmayı sevmezdi. Tanrının yargısı bir yandan inananların doğru inançları üzerine ve öte yandan dinsel ayinlerin ve ödevlerin dikkatle yerine getirilmesi üzerine dayanır.

Bu dinsel ödevlerden ikincisi duadır. Ne dua ayinleri ne de tapınma için saptanan beş zaman Kuran'da tam olarak bildirilmiş değildir, ama gelenek bu alışkanlıkların Muhammed'in ölümünden önce saptandıklarını ileri sürer. Beş namazın her birinde tapınanın Mekke'ye dönmesi gerekir ve dua Arapça'da edilmelidir. Aptes, ya da su ya da kumla yüzün, ayakların ve ellerin yıkanması, namazlardan önce yerine getirilmelidir. Hastalık ya da tehlike durumlarında ayin gevşetilebilir.¹⁰ Cuma günü inananlar öğle namazı için camilerde toplanmalıdırlar. Burada önder, *imam*, duaların zamanlamasında yönlendiricilik yapar. Yahudi rabbi gibi, *imam* da kutsanmış bir kişi değildir; yalnızca öğrenim, karakter ve kişiliğinin getirdiği saygınlığı taşır. Hiçbir kutsama ve hiçbir rahiplik ataması ya da havari ardıllığı yoktur. Ne Yahudi ne de Müslüman dinlerinde tapınan ile Tanrı arasında kimse duramaz. Böyle bir ilişki, eğer kurulacak olursa, ancak doğrudan olabilir. Camide birlikte yapılan dualar inananlar topluluğu arasında bir toplumsal eşitlik ve dayanışma duygusu yaratmaya yardımcı eder. Bu tapınmalar "İslamın ilk talim zemini" olarak adlandırılmıştır. Cuma dualarının arkasından genellikle bir vaaz gelir.

Üçüncü bir ödev sadaka vermedir. Bu zamanla bir tür vergi olarak yerleşmeye başladı, ama kuramda her zaman Tanrıya açılan ve onun kat kat geri ödeyeceği bir kredi olarak görüldü. Toplanan gelir yoksulları desteklemek, topluluğun hayır kurumlarını işletmek ve camiler yapmak ya da onarmak için kullanılırdı. Dördüncü bir dinsel ödev ay yılının dokuzuncu ayı olan *Ramazan* boyunca oruç tutmaktır; günün doğuşundan batışına dek hiçbir yiyecek ya da içecek alınmaz.¹¹ Hastalar ya da yolculukta olanlar bağışık tutulur, ama onlardan daha sonra kaçırdıkları gün sayısı kadar gün oruç tutmaları beklenir. Muhammed her zaman törensel kılığın dinsel disiplin için özel olsalar da ikincil olduklarında direktmişti. "Eğer oruç tutan biri yalan söylemeyi bırakmazsa, Tanrı yiyip içmeyi bırakmasına aldırmayacaktır." Beşinci bir ödev yaşam boyu bir kez olmak üzere Mekke'ye hacca giderek orada geleneksel törenleri izlemektir. Mekke'ye hac uzun süredir İslamdaki birleştirici büyük etki kaynaklarından biri olmuştur. Birçok ulusun üst ya da alt tabakalardan insanlarına Tanrının önünde ortak bir zeminde karşılaşmak için bir şans sunuyordu ve bugün de sunmaktadır (çünkü Müslümanlık yaşayan büyük bir inançtır). Tüm dünya dinlerinden İslam ırk ve ulusallık engellerine baskın çıkmada en başarılı din olmuştur. İnananlar ve inanmayanlar arasında olanın dışında hiçbir çizgi çekili değildir.

Aşağı yukarı bu beş kutsal ödev ya da "inancın beş sütunu" denli önemli olan başka birşey de "Tanrıya ortaklar yükleyenlere," eş deyişle, Müslüman-olmayanlara karşı kutsal savaşı — ve bunlara karşı tüm savaşlar kutsaldı. "Tanrıya ya da Son Güne inanmayanlara, Tanrının ve Elçisinin yasakladıklarını yasaklamayanlara, Gerçek İnanca bağlılığı yadsıyanlara karşı savaşın."¹² Bu temel yükümlülüklerin yanı sıra, Kuran ve Peygamberin geleneği büyük bir dinsel ve törel öğretiler ve tüzel buyruklar kütləsi kapsar. Örneğin şarap içme ve domuz eti yeme, kumar, tefecilik, ve insan ve hayvan imgelerinin yapımı yasaklanmıştır. Evlilik, boşanma ve aile yaşamının birçok

yanı için kurallar koyulmuştur; hırsızlık, cinayet, dolandırıcılık, yalan yere yemin etme, iftira ve birçok küçük saygısızlık gibi suçlar için cezalar saptanmıştır. Gerçekte Kuran İslamik devletlerde tüm yasanın büyük kaynağıdır. Muhammed her yerde kan bağı yoluyla kabile birliğinin yerine dinsel inancın ve törel davranışın ahlaksal birliğini geçirdi. Yahudiliğin ulusalcı yanını yadsıdı ve Hristiyanlığın evrenselciliğini kabul etti. Kişiliği ve öğretileri birçok kuşak boyunca insanlar üzerinde olağanüstü etki bıraktı; insanlık tarihinde ancak Budha ve İsa etkilerinde onunla karşılaştırılabilir.

Muhammed'in 632'de ölümünden hemen sonra tüm Arabistan, Filistin, Suriye, Mısır ve İran'ın kimi bölgelerinde bir fetih dalgası yükseldi. Bir yüzyıldan daha kısa bir süre içinde Kuzey Afrika'nın tümü, İspanya, Küçük Asya, ve İndus Nehrine dek Orta Asya İslamın fetih orduları tarafından ele geçirildi. Bu fetihler hızlı oldukları denli de düzenliydi; çok az zarar verilmiş görünmektedir, ve Arap orduları bir alana girer girmez hemen orayı örgütlemeye işine girişirlerdi. Arap ilhakı başlangıçta yöneticilerin bir değişiminden daha öte bir anlama gelmiyordu. İç işlere çok az karışıldığı ve İslama döndürmek için hiçbir zorlamada bulunulmadığı için, yaşam ve toplumsal kurumlar daha önce oldukları gibi sürerlerdi; giderek boyuneğdirilen halklar bir vergi ödemekle kendi dinlerini bile koruyabiliyorlardı. Ama aşamalı olarak hem yenilenlerin hem de yenilenlerin ekin kalıpları değişti. Her yeni bölgeye yerleştirilen Arap kolonileri İslamik dinsel düşüncelerin yayıldıkları ve aynı zamanda yeni bir ekinin geliştiği özekler oldular. Roma fetihleri gibi, Arap fetihleri de ilkin bir ülkeye boyuneğdirme ve onun için bir yönetim oluşturma, ve daha sonra nüfusun yeni düzeni kabul etmesi için bekleme düşünceleri üzerine dayanırdı. İslam örneğin Selçuklular gibi Yunan-Roma geleneğinin dışında olan yeni halklar Müslümanlığa dönünceye dek fanatikleşmedi. Gerçekten de, putperestlik üzerine Hristiyan saldırıyı karakterize eden türde militanca bir hoşgörüsüzlük normal olarak Müslümanlar tarafından on birinci yüzyıla dek gösterilmedi. Bu inanılmaz fetihlerin nedenleri çeşitliydi. Muhammed kendi halkı için, özellikle çöl kabileleri için savaş ve yağma, ve Arap kentlerinde yaşayanlar içinse tecimin genişlemesini önerdi. Kervanlar Müslüman orduların ortasında ilerlerdi. Ölenler için İslam ıslıl ıslıl bir cennet vaadediyordu. Savaşta akan bir damla kan, giderek silahlar altında geçirilen tek bir gece, iki aylık dua ve oruçtan daha çok sayılacaktı.

Din tarafından artık kendi aralarında döğüşmeleri yasaklanan savaşçı kabileler için seferler birer baskın gibi başlardı. Doğrudan hedef sürekli yayılmadan daha çok yağmalamaktı; ama bütün devim bir utkudan bir başkasına geçerken dürtü kazandı, ve sonunda daha örgütlü seferlere girilerek büyük Arap imparatorluğu kuruldu. Yağma orduları Arabistan'ın çıplak ve kumlu topraklarından Suriye, İran ve Mısır'ın verimli topraklarına geçerken aralarına pekçoğu Arap olmayan binlerce insan katılıyor ve varsıl kentlerin yağmalanmasına yardım ediyorlardı. Hem Bizans hem de Pers İmparatorlukları aralarında sürmekte olan uzun bir savaşım nedeniyle bütünüyle tükenmişlerdi. Bu durum her iki devletin de fetihler için kolay birer yem olmalarını kolaylaştırdı. Ek olarak, Bizans yönetimi altında yaşayan halklar çoğu kez Bizans vergi toplayıcılarından ve Bizans üst dinadamlarının ortodoksluğundan nefret ederlerdi. Suriye'de Hristiyan Bizans yedekleri kitle olarak fatihlerin safına geçtiler. Her yerde Yahudiler onlara Bizans Hristiyanlarının yaptığından daha az zulmeden

Müslümanları yeğliyordu; dahası, tek tanrıya inanan Araplar Yahudiler için kaçınılmaz olarak “dünyayı Üçün Bir olduğuna inandırmaya çalışan” sefillerden daha iyidiler. İran kentleri de Antakya, Şam ve İskenderiye gibi kolayca düştüler; birçok insan görünürde efendilerin bir değişiminin daha iyi olabileceğine ve daha kötü olmasının olanaksız olduğuna inanıyordu. Müslüman inanç İran’da tüm insanları kardeş yapmayı önerirken, Zerdüştlük işleyimci sınıfları ve zanaatçıları arı ve temiz olmamakla kınamayı sürdürüyordu. Boyun eğdirilenlerin birçoğuna şimdi dinsel kılıgılarını sürdürmede daha önce olduğundan daha az karışılıyordu. Boyun eğdirilen tüm bölgelerde gönenc arttı, vergiler daha hafifledi ve daha türeli toplanır oldu.

Gerçekte Arabistan’ın çevresindeki alanlara Arap yayılması Muhammed’den öne başlamıştı. Araplar Bizans ve Pers devletlerine askerler ve göçmenler olarak büyük sayılarda kabul edilmiş ve kendi kuru topraklarından verimli hilale doğru yollarını açmışlardı — tıpkı Almanların daha önce Roma İmparatorluğu içlerine doğru yollarını açmalarına izin verilmiş olması gibi. Kimi tarihçiler Arapların Muhammed olmasaydı bile kaçınılmaz olarak çevre topraklara yayılmış olacaklarına inanırlar; Arabistan’ın artı nüfusu ve kuraklığı, ve çevredeki toprakların bilinen gönenci yayılmanın bir bölümünü açıklamak için yeterlidir. Dinsel amaçlı bir seferin yüreklendirmesi bu temel nedenlere yalnızca bir çeşni ve yön eklemiştir. Son olarak kimi Müslüman komutanların parlak askeri önderlikleri ve at ve deve sırtındaki askerlerin düşmanlarının piyadelerine karşı kullanımı durumun bütünü içinde etkili oldu. Bununla birlikte, Arap fetihleri insanlık tarihindeki en inanılmaz bölümlerden birini, her zaman bir giz olarak kalacak bir bölümü oluşturur. Müslümanlar batıda Galler’den ve doğuda Tuna vadisinden dolaşarak hilali kapamayı istediler, ama sonunda 718’de neredeyse Konstantinopolis’in kapılarında ve 732’de Loire vadisinde Tours Savaşında durduruldular. İlk yüzyıldaki hızlı genişlemelerinden sonra, Müslümanlar hiçbir zaman ne çok kazandılar, ne de çok yitirdiler.¹³

Muhammed hiçbir erkek ardıl bırakmadı, ne de bir ardıl saptadı ya da birini seçme yöntemini gösterdi. Dostları kayın babasını halife (ardıl ya da vekil anlamında), İslamın politik ve dinsel önderi yaptılar, çünkü Peygamber son hastalığı sırasında ondan duaları yönetmesini istemişti. Muhammed kısa bir süre sonra öldü, ve 622’de onunla birlikte Medine’ye kaçmış olan iki izleyicisi sırayla halifelige seçildi. Bunlardan ikincisi olan Osman önemli Emevi ailesinin bir üyesiydi. Halifeligi Muhammed’in kendi ailesinin elinde tutma ve Kuran’ı Muhammed’in geleneğine karşı koyma yönünde bir eğilim Osman’ın yönetimine karşı çıktı. Osman 656’da öldürüldü ve Muhammed’in kızı Fatma’nın kocası olan Ali halife oldu. O da öldürüldü ve bir kez daha Emevi ailesinin bir üyesi önder oldu. Başkent Medine’den Şam’a aktarıldı ve Şam Emevi yöneticiler altında büyük bir tecim ve ekin özeği oldu. Devletleri Bizans devleti üzerine modellendirildi.

Muhammed’in amca soyundan gelen Abbas 750’de Emevileri devirdi ve Abbasi Hanedanını kurdu (750-1258). Başkenti daha da doğuya eski Pers topraklarının yakınlarına Bağdad’a taşıyarak Perslerin doğu despotizmini devlet için model aldı. Ama Abbasiler İslamın politik birliğini sürdüremediler. Sağ kalan son Emevi 756’da İspanya’da başkenti Kordoba olmak üzere bir devlet kurdu. Kuzey Afrika’da daha başka küçük bağımsız devletler kuruldu; bunlardan biri Sicilya’yı 831’den 1090’a

dek elinde tuttu. Muhammed'in kızının adıyla anılan Fatımiler 909'da Tunus'ta bir halifelik başlattılar, ve 972'de Abbasilerden Mısır'ı alarak Kahire'de yeni bir başkent kurdular. Araplar Arabistan'da hiçbir zaman güçlü bir devlet geliştirmemiş, ve kurdıkları yeni devletler hiçbir zaman Roma İmparatorluğu gibi kucaklayıcı olmamıştı. Tüm Arap devletlerinde, Latin Hristiyanlığın devletlerinde de olduğu gibi, her zaman toprak aristokrasisi ve yöneticiler arasında bir çatışma vardı. Gene de, Araplar hiçbir zaman Roma İmparatorluğu gibi kalıcı bir devlet kurmamış olsalar da, ortak bir din, ortak bir dil, ortak bir ekonomik yaşam ve ortak bir ekin yaymayı başardılar ve bunlar bu politik devletlerin tüm bölünmelerine karşın bütün İslam dünyasında ekinsel bir birlik yarattı.

Muhammed izleyicilerini dinsel bölünmelere karşı uyarıyordu: "Mezheplere bölünmeyin, birbirinize düşmandınız ve Tanrı yürekleriniz arasında dostluk kurdu." Ama gene de inananlar arasında bölüngüler olacağını önceden görmüş ve bir keresinde şunları söylemişti: "Benim halkım yetmiş üç mezhebe bölünecek, ve bunlardan yalnızca biri kurtarılacak."¹⁴ İlk büyük bölünme Peygamberin ölümünden sonra geldi. Bir küme, *Sünniler*, başkanlığı (halifelik) seçime bağlamayı istediler ve öğreti olarak *Sünnet*'in ilkelerini, Muhammed'in gelenekler birikimini kabul ettiler. Bir azınlık kümesi olan *Şiiler* ise başkanlığı Muhammed'in ailesi içinde tutmayı istediler ve öğreti olarak yalnızca Kuran'da olana sarıldılar, gerçi zamanla kendilerine özgü ayrıntılı bir dinsel gelenek geliştirmiş olsalar da. *Sünniler* Arabistan, Türkiye, Kuzey Afrika, Afganistan, Kuzey Hindistan ve Malezya'da üstünlüğü ele geçirdiler; *Şiiler* başlıca İran'da güçlendiler, ama Hindistan'da ve İslamın tüm bölgelerinde de yandaşlar buldular. Bu iki ana bölünmeden yaklaşık yüz kadar mezhep kopmuş, ve İslam politik, ekonomik ve tanrıbilimsel ayrımlar tarafından bölünmüştür — tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi, gerçi bu sonuncuda görüldüğü denli keskin bir türleşme göstermiyor olsa da. Müslümanlar hiçbir zaman resmi bir afazoz düzeneği geliştirmemiş oldukları için, anlaşmazlık çıkaran bir kümenin kopmuş olduğunu kabul etmede her zaman yavaş davranmışlardır.

İslamın içindeki en imlemlı dinsel devim gizemciliğin doğuşu ve yayılışıdır. *Sufilik* terimi Müslümanlar tarafından gizemciliğin herhangi bir türünü belirtmek için kullanılır. Sözcük Hristiyan çileciler tarafından giyilen kaba yün giysilerden türetilmiş ve İslamın coşkun yandaşları tarafından onlardan alınmıştır. Doğasının bir yanında, Muhammed'in kendisi bir gizemciydi. Yahudiliğin gizemciliğinden, Hristiyanlıktan ve giderek Pers dinsel gizemcilerden ödünç alınmış olan ve kişiyi dalınc-benzeri belli bir duruma götüren yöntemleri uygulardı. Sık sık Tanrıya çok yakın olduğunu duyardı; düşünceleri arasında şunlar tipiktir: "Nereye dönersen Allah'ın yüzü vardır; biz (Tanrı) ona (insana) şah damarından daha yakınız."¹⁵ Ve her zaman duanın, gece tapınmalarının ve orucun dinsel değerini överdi. Gerçi Peygamber keşişin yaşamından olumsuz olarak söz etmiş olsa da — Kuran "Siz evlenmemişler evleneceksiniz" der —, gizemsel tapınma kılıgında kendi örneği, ve çevredeki dinlerin etkileri, sekizinci yüzyılda İslamın içersinde gizemci ve çileci bir devimi başlattı. Devim bunlardan başka Kuran'da betimlendiği biçimiyle cehennemin terörü tarafından, iç ve dış savaşların yol açtığı yıkım ve sefalet tarafından, üst sınıfların savurganlığa varan gösterişli yaşamları ve dünyasallıkları tarafından, inananların kolay ve bilinçsiz din-

darlıkları tarafından, ve son olarak ussalcılığın ve özgür-düşünmenin gelişimi tarafından da uyarıldı. Tüm bunlar çilecilğe ve gizemcilğe doğru bir karşı-devim, ve ruhu ayin biçimlerinin yalnızca yüzeysel izlenişlerinin ötesinde disiplin altına alma yönünde bir istek yarattılar.

İlk *Sufiler* ya kendi başlarına ya da küçük kümeler olarak bir yerden bir başkasına dolanıp durur, dilenerek ya da kendi emekleriyle geçinerek yaşarlardı. İçlerinden çoğu kasabalardaki zanaatçı sınıftan geliyordu; birçokları inancı kitlelere götürmede ve yeni ülkelere yaymada öncülüğü ele alan halk vaizleri ve misyonerleri oldular. Bu gizemcilerin gücü tanrıbilimcilerin öğrettiklerini soğuk ve soyut bulan sıradan insanların dinsel özlemlerine verdikleri doyumdan geliyordu. Böylece, aşamalı olarak, gizemciler Müslüman dünyadaki dinsel erkenin çoğunu kendilerine topladılar ve orada büyük bir kendini-yenileme pınarı yarattılar. Erken *Sufiler* insanlara öyle bir yalın ileti ya da öğreti vaaz ediyorlardı ki, bu onları tüm dünyasal hırstan vazgeçmeye yöneltiyor, onlara kendilerini Tanrı'da yeniden-doğuşa götürecek bir dua, oruç ve iyi işler yolunu gösteriyordu. Dokuzuncu yüzyılda *Sufizmin* dokusuna esrime ve kendini ortadan kaldırma yoluyla *gnosis* gibi Helenistik öğretiler işledi. Aynı zamanda *Sufiler* İslamın ana gövdesine kimileri Hristiyan kaynaklardan gelen geleneklerin bir kütlesini de aşıladılar — örneğin Peygamberin ikinci gelişine inanç ve Muhammed'in ve İslamın başka kutsal insanların yaşamları ile bağlantılı tansıklar gibi. Tüm bunlarda Gnostik, Yeni-Platonik, Yahudi, Hristiyan, Hindu ve Pers etkilerinin kanıtı vardır. Gerçekten de, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık ve İran ve Hindistan dinlerinin birbirlerine en yakından değdikleri ortak zemin gizemciliğidir. Tümünü de esrimede verilen bir bilgiye ve kuramsal anlamadan bütünüyle ayrılan bir bilgelğe inanırlar. Tüm gizemciler için dil yetersizleşir, ve geriye simgecilğe düşerler. Gizemcilerin kimileri yalnızca İslamın sıradan dinsel kılıklarına değil, ama çevrelerinde gördükleri ve görünürde resmi *Ulemanın* göz yumduğu politik ve toplumsal yolsuzluklara da başkaldırdılar. Bu köktenci toplumsal görüşler, ve ortodoks için çok fazla kamutanrıci görünen düşünceler gizemcilerin kimileri üzerinde baskılara götürdü. Ama *Sufilerin* birçoğunun inananlar kitesinden gördükleri yüksek saygı karşıtlığı boşa çıkardı.

Dokuzuncu yüzyılda az sayıda gizemci manastır topluluklarına örgütlendiler, ama bu on ikinci yüzyıldan sonra daha da yaygınlaştı. Ruhun tövbe, kaçınma ve vazgeçmeyi içeren bir "duraklar" dizisi yoluyla Tanrıya geri dönmesini sağlayabilecek bir yöntemi açıklayan kimi önemli incelemeler bu topluluklardan geldi. Arındırıcı meditasyon uygulamaları, dua ve oruç ruhu yüceltmeye yardım eder, ama sevgi Tanrıyı arayanın yol gösterici ilkesidir. Tanrıya geri dönüş bir yandan insanın kendi çabaları yoluyla ve öte yandan Tanrının kayrası yoluyla başarılır.

Sufiler hiçbir zaman keskin olarak tanımlanmış düşüncelerle bütünüyle ayrı bir mezhep kurmadılar. Birçok görüş ayrımını barındırdılar, ve *Sufilikten* biraz Hristiyanlığın manastır düzenlerini andıran bir yolda bir dinsel akımlar ve dinsel düzenler türürlülüğü doğdu. Devim inançları gerçek insanları ve kimi büyük bilgin ve şairleri içeriyordu; ama birkaç şarlatan ve fanatığı de. Kimileri Muhammed'e bir Tanrı olarak tapınmayı getirdiler ve İslam'a ayrıntılı bir azizler ve kalıntılar kültü aşıladılar. Bu sorunları denetleyecek bir papalık yoktu, tıpkı, halksal onayın resmi olmayan aziz-

leştirmesi dışında, çileci ideallerin kahramanlarını azizleştirmek için örgütlü bir yolun olmaması gibi. İslamdaki bütün *Sufi* devimi daha başından değişken ve çok şekilli bir doğada olmuştur.

On birinci yüzyılda *Sufizm* için metafiziksel bir temel sağlayan ve onu İslamık tanrıbilimin ve yaşamın ana akıntısına bağlayan Gazali (ö. 1111) oldu. Gençliğinde tüzce, tanrıbilim ve felsefe öğrendi. Sonra bir tüzce öğretmeni oldu ve dildeki ve ilimdeki ustalığıyla bütün İslam dünyasında ün kazandı. Kırkına yaklaşırken yeğin bir dinsel esrime yaşadı, günahkarlıktan uzaklaşıp kutsanmışlığa yükseldiğini duydu. Kendini tanrıbilimcilerin kuru biçimselciliklerine karşı başkaldırı içinde buldu, ve gerçeği zamanının Müslüman dinsel düşüncelerinin tümünü inceleyerek bulmaya karar verdi. Yunan ve Müslüman düşünceleri üzerine derin bir bilgisi vardı, ama, uzun bir iç çatışma sürecinden sonra, Tanrı üzerine kişisel bir deneyim ve tanrısal ile kitaplardan hiçbir zaman öğrenilemeyecek bir ilişki gibi *Sufi* öğretilerine geri döndü. Luther gibi, insanları cıllanmış bir tanrıbilimin arkasına inancın kurucusunun yalın deneyimine çekti. Kendisinin inanca yeni bir tinsel yaşam aşılayarak onu dışsal saldırının ve içsel kurumunun yavaş yavaş yokedici etkisinden kurtarmaya çağrıldığını duyuyordu. Böylece Gazali İslamık skolastizmin boyunduruğunu kırdı, tıpkı belli bir ölçüde Luther'in daha sonra Hristiyan biçimselciliğin boyunduruğunu kırarak olması gibi.

Gazali'nin va'zettiği din bir yanda Tanrı sevgisiyle ve öte yanda günah ve cehennem deşetiyle dolu diri bir dindi. En etkili kitapları olan *Felsefenin Yokedilmesi* ve *Din Biliminin Yeniden-Dirilişi*'nde duyumun yanıltıcı ve ona dayanan usun aldatıcı olduğunu ve yalnızca kuşkuya götürdüğünü ileri sürer. Mantık ve bilim biricik büyük gerçeklik olan Tanrıyı tanıtlamazlar. Ancak bir dua ve iyi işler yaşamı insanı Tanrıyı bilmeye götürebilir. Aynı zamanda, Tanrıya bir inanç ve onun istencini yerine getirme yönünde bir istek olmadıkça toplumda herhangi bir ahlaksal düzen olamaz. Gazali İslamık dinsel kılığları kabul eder, ama onları yalnızca ruhu yukarıya Tanrı ile birleşmeye doğru yöneltmek için bir kılavuz olarak yorumlar. *Sufiliği* Müslüman tanrıbilimin ana akıntısı içine ve dinsel kullanıma getirmeyi başardı. Bundan böyle ortodokslar gizemcilere verilen tanrısal bildirişlerin Muhammed'e verilenleri tamamlayıp durulaştırdıkları düşüncesini kabul etmeye başlıyorlardı. Gazali eskinin ve yeninin etkileyici bir birleşimini yarattı, İslamı yeni bir ateşle diriltti. Peygamberden sonra, Gazali Müslüman gelenekte en etkili dinsel güç olarak kalmıştır. Ortaçağ Yahudi filozoflarından en büyüğünü, Maimonides'i derinden etkiledi, giderek Hristiyan yazarlar — hepsinden önce Aquinas, Dante ve Pascal — onun çevrilmiş çalışmalarında bir esin kaynağı buldular ve düşüncelerini kendi dinlerinin savunulmasında kullandılar.

Gazali'nin önceden göremeyeceği şey *Sufiliği* Müslüman dinsel kılığı ve tanrıbiliminin ana akımının içersine getirmekle daha sonra inancı değersizleştirecek olan kimi düşünce ve kılıglara da kapıyı açmakta olduğuydu. *Sufilik* ve *Sufi* dinsel düzenleri, on ikinci yüzyılda ve daha sonra, bütün İslam dünyasına biraz Fransiskan devimin on üçüncü yüzyılda Latin Kiliseyi karıştırmasına benzer bir yolda yayıldılar. Sonraki gizemcilerin kimileri Muhammed'in inancından uzaklara kaydılar ve Yeni-Platonik çizgiler üzerinde herşeyin Tanrıdan çıktığını ve ona geri döndüğünü savunan arı birci bir dizge kurdular. Burada İsa üzerine Paul'un ve Dördüncü Gospel'in öğre-

tilerini andıran bir yolda, Muhammed Platonik logos ile, Tanrının dışsal belirışı olan eksiksiz insan ile özdeşleştirilir. Bu düşünceler, özellikle on ikinci ve on üçüncü yüzyılların İran şairlerinin kimilerinin düşünceleri ile birlikte, bütün bir görülür dünyayı engin bir yanılsama olarak alan düşlemsel ve içrek bir theosofi içersine örüldüler. Dinsel ayın ve ödevlerin Tanrı için çok az değeri vardır. Önemli olan tek şey ateşli bir inanç, dua dolu bir yürek, Tanrı ile gizemsel bir birleşmedir. Bu aşırılıkların kimilerine karşı biricik büyük direnç odağı camilerle bağıntı içinde ortodoks okulları olan *Medreselerde* bulunacaktı. Bu okullar bütün İslam topluluğunu inancının ötsel ilkelerine ve Müslümanlar olarak kendi birliklerinin sürekli bir duygusuna bağlı tutmak için çabaladılar. *Sufiliğin* kötü yanlarını dengelemeye çalışmış olmalarına karşın, sonunda Müslüman düşüncenin gelişimi üzerinde ölü bir ağırlık oluşturmaya başladılar.

2. EĞİTİM, YASA, FELSEFE, VE BİLİM

İSLAM ekininin geçmişteki kaynakları bir ölçüde Bizans uygarlığının kaynaklarını andırıyordu, ama, geri kalanı için, Müslümanlar Arabistan, Mezopotamya, İran ve Hindistan'ın eski ekinlerinden çok daha fazlasını ödünç aldılar. Yedinci yüzyılda Müslümanlığın doğuşu sırasında, Bizans uygarlığının ilk büyük çağı henüz geçmemişti, ve İran'da Sasani döneminin Yunan-Pers ekini henüz doruğundaydı. Pers ekini, sanat ve yazında güçlü bir yerli geleneği olmasının yanı sıra, Bizans İmparatorluğundan sürülen mezhepçilerden ve putperest filozoflardan Yunan bilim ve felsefesini de üstlenmişti (ama Yunan yazın sanatını değil). Altıncı yüzyılın ortalarında İran işlenmesi Avrupa'da büyük ölçüde zayıflayan Yunan bilim ve felsefesinin büyük hazinesini elinde tutuyordu. İS 641'de Araplar İran'ı ele geçirince bu varıl Yunan ve Pers kalıtı da ellerine geçti. İki yüzyıl içersinde bu çalışmaların büyük bir bölümünü Arapça'ya çevirdiler, ve Perslerin ekini fethedenleri fethetti. Bu arada, Suriye, Filistin ve Mısır'daki büyük Bizans ekin özekleri Müslümanların denetimine geçmiş, ve bunların güçleri Kuzey Hindistan'ın ırmak vadilerine dek ulaşmıştı. Erken İslam ekinini Yunan bilim ve felsefesi ile ilişki içine sokmada Suriye'nin fethi İran'ın fethi denli önemliydi. Yakın ve Orta Doğudaki tüm bu kaynaklardan, İslam dünyası Peygamberin ölümünü izleyen iki yüzyıl boyunca Pireneler'den doğuda Filipinler'e dek yayılan yeni ve özgün bir ekin üretti.

Avrupa uygarlığını etkilemesi söz konusu olduğu sürece, bu ekinin en büyük özekleri Şam, Bağdad, Kahire ve Kordoba oldu. İlk gelişecek olan Şam daha Arap fethinden önce antik bir kentti. Beş ırmağın yakınsaştıkları bir noktada kurulu olduğundan parklar, pınarlar ve hamamlarla donatılıydı. Büyük bir tecim ve işleyim kenti oldu ve onuncu yüzyılda nüfusu 140.000'e ulaştı. Müslüman kentin ortasında halifenin dev sarayı ve bahçeleri, ve, bunların yanında, önce bir Roma tapınağı ve daha sonra bir Hristiyan katedral tarafından doldurulmuş olan bir alanın üzerinde tüm İslam camilerinin en büyüğü duruyordu. Zemin tasarı, mühendislik ve süslemeleri Bizanslılardan olan bu büyük mabedin yapımı için sekiz yıl boyunca on iki bin insan çalıştırıldı. Geniş mozayık zemin gözcü hahırlarla örtüldü, duvarlar mermer ve çinilerle kaplandı ve içersi yetmiş dört renkli pencere ve binlerce asılı metal ve

mineli cam lamba ile aydınlatıldı. Yapılışında usta duvarcılar ilk kez bir Müslüman yapısında at-nalı kemer kullandılar, ve üç minaresinden biri tüm İslam dünyasında ayakta kalan en eski minaredir. Bizans kentlerinde olduğu gibi, görkemli parklar ve kamu yapıları ve hastaların, yetimlerin ve yaşlıların bakımı için büyük hayır vakıfları vardı. Her zanaatın kendi bölgesi vardı. Kentin daha yoksul bölgeleri öteki bölgelerinin görkemli oldukları ölçüde bakımsızdı. Kentin dışında toprak aristokratlarının ve varıl tecimcilerin bahçelerle çevrili gösterişli evleri bulunurdu.

Bağdad zamanla Şam'dan da büyük bir kent oldu; onuncu yüzyılda en azından 800.000'lik nüfusu vardı ve Konstantinopolis'ten sonra dünyanın en büyük kentiydi. Dicle nehri ve bir kanallar örüntüsü kenti denize bağlıyordu, ve tecim ve işleyim kente olağanüstü bir varıllık birikimi getirdi. Sarayları, camileri, okulları ve kamu yapıları dünya harikalarıydılar. Üst sınıf gönencini sergilemeyi severdi; mermerler, mozayıklar, çiniler ve sıvaya ya da taşla gömülü arabesklele kaplı evlerde yaşarlardı. Polo oyunlarını severlerdi, ve at yarışı bir salgın gibiydi. En gözalcı ipeklerle ve altınlı brokarlarla giyinirler, elbiselerini, saçlarını ve sakallarını parfümlerle ve kulak, boyun, ve el ve ayak bileklerini mücevherlerle doldururlardı. Kadınlar, Bizans dünyasında olanın tersine, genellikle erkeklerin toplantılarından dışlanır ve yerleri şairler, müzisyenler ve köle dansözler tarafından alınırdı. Kahire ve Kordoba'da, ve daha küçük kentlerde yaşam büyük ölçüde aynıydı. On birinci yüzyılda Kordoba'nın 200.000 ev, 600 cami ve 900 hamamının olmuş olduğu söylenir. Tüm büyük kasabaların caddeleri taşlarla döşenmişti, ve temizlenir, polis tarafından korunur, ve geceleri aydınlatılırdı. Su kamu alanlarına getirilir ve evlerin çoğuna su-yollarıyla dağıtılırdı. Aletli deri işi, metal işçiliği, cam yapımı ve ipek dokumacılığı, çini ve seramik yapıtlar, yaldızlı elyazmaları ve işlenmiş mücevherler bu İslamık özeklerde yapılır ve tüm Asya ve Avrupa ülkelerine pazarlanırdı.

Yakın Doğunun, Kuzey Afrika'nın ve İspanya'nın büyük İslamık kentleri yaygın sulama ile desteklenen ve tarımsal yöntemler üzerine yetkin bilgilere dayanan gelişmiş bir tarım düzeni tarafından beslenirdi. Dokuzuncu yüzyılda İslam ülkelerinde kullanılan tarım yöntemleri dünyanın en ileri yöntemleriydiler. Müslümanlar en güzel atlara ve koyunlara ve en iyi meyva ve sebze bahçelerine sahiptiler. Sicilya ve İspanya yoluyla Avrupa'ya ilk kez Hindistan ve Suriye'den portakal ve limonu, İran'dan gül ve şeftaliyi, Yakın ve Orta Doğudan çilek, incir, ayva, ıspanak, enginar ve kuşkonmaz, pamuk, pirinç, şeker-kamışı, kenevir, dut ve ipek tırtılını getirdiler (ya da Batıda ortadan kalktıktan sonra yeniden-getirdiler). Böceklerle nasıl savaşılacağını, gübrelerin nasıl kullanılacağını bilirlerdi ve ağaçları aşılama ve yeni türler yaratmak için bitkileri karıştırmada uzmandılar. Bu araçlarla o güne dek düşük tarımsal ürün toprakları olmuş olan alanlar dokuzuncu yüzyıldan on üçüncü yüzyıla dek çok büyük nüfusları besleyebiliyordu.

Büyük kentler önemli okulların da özekleriydiler. Bir cami ile bağıntılı olan ve hakkında birşeyler bilinen ilk okul 653'te Medine'de kurulan bir okuldu; Şam'daki en eski okul 744'ten kalmaz. Ama 900 sıralarında hemen hemen her caminin hem kız hem de erkek çocukların eğitimi için birer ilkokulu vardı. Bu ve başka okullar öğrencilerin ücretleriyle geçinen özel öğretmenlerce işletilirdi. Çocuklar okula genellikle beş yaşında başlardı; yoksul sınıflardan olanların öğrenimleri çoğunlukla üç

yıldan öteye geçmezdi. Dinden ayrı bir eğitim Müslüman kafaya bir tuhaflık olarak görüldüğü için, genç öğrencilere ilkin Kuran'ı anlayabilmeleri için Arapça okuma yazma öğretilirdi. İlk yazı derslerinden biri Tanrının doksandokuz güzel adının ve Kuran'dan yalın ayetlerin nasıl yazıldığını öğrenmekti. İlk okuma ve yazma bilgileri öğrenildikten sonra, Kuran baştan sona incelenir ve daha sonra aritmetik gelirdi. Müslüman yazarlara göre, okuma, yazma ve dilbilgisi birincil olarak kutsal metinlerin incelemesi için, aritmetik kalıtların Kuran'a göre paylaşılmasını sağlamak için, ve gökbilim camilerin Mekke'ye doğru yönlendirilmesi ve takvimi düzenlemek için öğrenilirdi. Hiç kuşkusuz bu çalışmaların başka alanlarda da yararlı olacakları kabul edilirdi. Daha ileri eğitim görmek isteyenler için daha büyük camiler Arap dilbilgisi ve şiirinde, mantık, cebir, yaşambilim, tarih, tüze ve tanrıbilimde dersler verirdi. *Medreseler*, ya da çoğunlukla camilerle bağıntılı olan bu öğrenim evleri, prensler ve yüksek memurlar tarafından kurulur ve bu okullar üst sınıfların çocuklarını — ve vakıflar ya da varsıl koruyucular tarafından bakılan yoksul çocukları — İslamın temel düşüncelerinde ve orta eğitimin temellerinde eğitirdi. Tanrıbilimde özelleşmek isteyenler için daha büyük cami okullarında daha ileri düzeyde eğitim olanakları vardı. Camilerle bağıntılı bu ilk ve orta okullar ve öğretmenler camilere ait toprak ve yapıların gelirleriyle ve öğrencilerin ücretleriyle desteklenirdi. 900'e dek ilme büyük değer verildi, ve hem öğretmen hem de öğrenciler halktan büyük saygı gördüler. Varsıl toprak aristokrasisinin ve tecimcilerin evlerindeki büyük kütüphaneler ilmin—İtalyan Rönesansında olduğu gibi—bir beyefendinin özelliklerinden biri olduğunu gösterir.

Yüksek ve daha ileri okullar arasında ilkin Medine'nin okulları göze çarpmaya başladı. Medine'de Kuran son biçimini almıştı, ve *Sünnet* ilkin burada örgütlendi. Böylece, erken bir dönemden başlayarak, öğrenciler akın akın Medine'nin başlıca camisi ile bağıntılı olan okula geldiler. Öğretmenler halifelğin dağılmasından ve inananlar arasında mezheplerin doğuşundan sonra İslam düşüncesinin birlik ve ortodoksluğunu koruma çabası içindeydiler. Bu ünlü yüksek öğretim okuluna koşut olarak büyük Müslüman özeklerde başkaları doğdu. 830'da halifelerden biri Bağdad'da *Bilgelik Okulunu* kurdu; bu birincil olarak eski İskenderiye Müzesi gibi bir araştırma kurumuydu; bir kütüphanesi, bilimsel donatımı, bir çeviri bölümü ve bir de gözlemevi vardı. Diluzluğu, mantık, metafizik ve tanrıbilim, cebir, geometri, trigonometri, fizik, yaşambilim, tıp ve cerrahide dersler veriliyordu. *İçtenlik Kardeşleri* denilen bir Müslüman toplumu tarafından düzenlenen ve 1000 sıralarında yazılan ansiklopedik bir inceleme kursu temel konularla başlayan ve en ileri olanlara doğru ilerleyen ayrıntılı bir izleneyi ortaya sermektedir. Bu ortaçağ dünyasının ürettiği en tam eğitsel dizge olarak kalmıştır. Yargıcın ve tanrıbilimcinin İslamîk gelenekte, dinsel yasada ve skolastik tanrıbilimde uzmanlar olmaları beklenirdi. Devlet yöneticisinin, memurun ve eğitimli soylu ya da tecimcinin dilbilgisi, diluzluğu ve tarihte tam bir eğitimden geçmiş olması gerekirdi—biraz yüzeysel olmasına karşın gene de evrensel bir öğretim tipi. Bu kümeler arasında yazılı anlatımda yalınlık ve açıklık, görgü kurallarında incelik, ve elyazısında ustalık büyük başarımlar olarak görülürdü. 1065'te Bağdad'da büyük bir üniversite kuruldu. Ve bunu aralarında Şam, Kudüs, Kahire, İskenderiye ve Kordoba'daki önemli üniversiteler de olmak üzere başka birçoğu izledi. Bağdad'da 1234'te kurulan ikinci bir üniversite tümü arasında en büyüğü oldu.

Görkemli yapıları vardı ve bunlar arasında her biri *Sünnilerin* dört ana okulundan biri için olan dört tüze fakültesinin yapıları da bulunuyordu. Kabul edilen öğrenciler bir ölçüde bağışlar tarafından desteklenirdi. Üniversitenin ayrıca yurtları, bir hastanesi, kitaplara başvurmaya kolaylaştıran ve öğrencilere ücretsiz olarak kalem, kağıt ve lamba sağlayan çok büyük bir kütüphanesi vardı. Bu güzel donatımına karşın, bu ikinci Bağdad üniversitesinde öğretim dinsel ortodoksluk tarafından katı bir biçimde sınırlandı.

Müslüman dinsel ve tüzel düşüncelerinin incelenmesinin yanısıra, Yunanlılar ve Romalılar durumunda da olmuş olduğu gibi, şiir çalışmalarına da büyük önem verilirdi. Onuncu yüzyılda, bir yazar yerli Arap şiir, dilbilgisi, tarih, tüze ve tanrıbilim incelemelerini değer açısından dışarıdan alınan yabancı mantık, tıp, matematik, gökbilim, müzik, mekanik ve simya konularından daha yüksek görürdü. Yüksek okulların çoğunda bilimler öğretilirdi ve tüm alanlardaki yayımların pekçoğu yüksek okullardan geliyordu. Bilimsel ve ussalci incelemeler her zaman hocalardan kimilerinin çatık kaşlı denetimi altında yapılırdı, ve başlıca özeklerdeki büyük anlıksal gelişim büyük ölçüde derin görüşlü birkaç halifenin koruyuculuğundan ötürüydü. On birinci yüzyıldan sonra gerici ortodokslar İspanya ve Kuzey Afrika dışında her yerde üstünlüğü ele geçirdiler. Buralarda Doğudan sürülen bilginler bir sığınak buluyordu, tıpkı Bizanslılar tarafından sürülen mezhepçi ve putperest bilginlerin Müslümanlar arasında sığınak bulmuş olmaları gibi. Sonunda, on üçüncü yüzyıldan sonra, tutucular her yerde denetimi ellerine geçirdiler ve o zamandan on dokuzuncu yüzyıla dek İslamın içersinde hiçbir önemli yeni anlıksal akım gelişmedi.

Müslümanlar büyük kitap koleksiyoncularıydılar, ve tüm büyük kasabalarda gelişmekte olan bir kitap tecimi vardı. Papirus ya da parşomen yerine kağıdın kullanımı kitapları görece olarak ucuzlatmıştı. Camilere ve büyük okullara eklenen büyük kütüphanelerin yanısıra, prens, soylu ve tecimcilerin geniş kişisel kütüphaneleri de vardı ve genellikle bunları nitelikli bilginlere açma konusunda istekliydiler. Dokuzuncu yüzyıl gibi erken bir tarihte, özel bir kütüphanenin bir yerden bir başkasına taşınması için yüz yirmi devenin gerektiği anlatılır. Bağdadlı bir başka bilgin başka bir yerdeki görevi geri çevirmiş, çünkü kitaplarını taşıması için dört yüz deve gerekmişti; bu kişisel kütüphanenin kataloğu on cilt dolduruyordu. Bu 1300'de Fransa'da kralın kütüphanesinde yalnızca dört yüz kitap bulunduğu anlaşıldığı zaman daha da şaşırtıcı olmaktadır. On üçüncü yüzyılda Tatarlar kenti yağmalamadan önce (1258) Bağdad'ın otuz altı kamu kütüphanesi ve yüzün üstünde kitapçısı vardı ki, bunlardan bir bölümü ayrıca birer eşlemciler ordusu çalıştırarak yayıncılık da yapıyordu. Hem kamusal hem de özel kütüphanelerin betimlemeleri kitapların sınıflandırılmalarından ve ayrı raflarda ya da giderek ayrı odalarda düzenlenmelerinden söz ederler. Ayrıntılı kataloglar tutulur, ve büyük kütüphanelerde eğitilmiş kütüphaneciler, eşlemciler ve ciltçiler çalışırdı. Bir kaydı olan en geniş kamu kütüphanesi Kahire'deki bir onuncu yüzyıl vakfidir; başlangıçta yüzbin cilt kapsıyordu. Bunlar daha sonra *Bilgelik Evi* denilen daha büyük bir araştırma vakfına taşındılar, ve burası, on birinci yüzyılda, raflarında bir milyonun üstünde kitap olduğunu ileri sürüyordu. 1250'de artık İslam kütüphanelerindeki en değerli gereç Avrupalı bilginler için çevirilerde bulunabilir olmuştu. Bu aktarma tam zamanında geldi, çünkü on üçüncü yüzyılın ortalarından

kısa bir süre sonra Doğuda Moğollar ve İspanya'da Hristiyanlar İslamî kitapları toptan yoketme işine girişmişlerdi. İspanya Müslüman kitaplarından öylesine temizlendi ki, II. Philip on altıncı yüzyılda Escorial kütüphanesini kurduğu zaman İspanya'daki birçok Arapça kitabı bulamadı. Fas'ta kitapların bir bölümü korundu ve yavaş yavaş bir derlem oluşturuldu, ama o zamanlar İspanya'da en büyüğü olan Escorial kütüphanesinin on yedinci yüzyıl kataloglarından biri yalnızca 4.000 İslamî başlığı gösteriyordu — tarihteki en kötü kitap yakmalardan birinden sağ kalan yalnızlar. Ne mutlu ki, İslamî kitapların büyük bir bölümü Mısır, İran ve Hindistan'da korundu, ve Müslüman uygarlığa ilişkin bilgimizin çoğu buralardan gelmiştir.

İslam yasası her zaman Kuran'ın dinsel dizgesinde kökleşmiştir; Peygamberin kendi kişiliğinde dinsel önder ve yamacı hiçbir zaman ayrı değildiler. Amacı daha başından yaşamı bütünlüğü içinde kavramaktı, öyle ki doğumdan ölüme dek yaşamın dinsel düzenleme tarafından gözden kaçırılmış tek bir kısıpı bile yoktu. Yasal ve dinsel herşey içiçe örülmüştü. Tanrısal esin, Kuran'da ve Muhammed'in geleneğinde ortaya koyulduğu biçimiyle, inanç ve dinsel kılğı, aile, politik ve tecimsel ilişkilerin birçok tipi, takvim, beslenme, giyinme, cinsel birleşme, ağırlık ve ölçüler, serbest ve yasak müzik aletleri gibi çok çeşitli sorunları ve önemli önemsiz başka pekçoğunu düzenliyordu. İslamî yasa Müslüman dünyanın bütün bir toplumsal düzenini şekillendirmede en temel güç oldu. Bu yasa değişik düşünce okullarının yorumlarında değişiklikler göstermesine karşın, özsel yanlarında tekbiçimliydi ve herşeye yayılıyordu. Tanrıbilimden çok tüze Müslüman incelemesinin en önemli ve en yüksek düzeyde geliştirilen konusu oldu.

Kuran ve Muhammed'in geleneği tam ve dizgesel bir yasa kütlesi sunmuyor, ama yalnızca tüzel bir dizgenin gelişmesine olanak verebilecek genel ilkeler veriyordu. Bu yasa Yahudilerin ve Hristiyanların dinsel yasalarından çok daha az katıydı. İnananın Allah'ın insanlar için sunduğu iyi şeylerden yararlanmasına izin veriyordu, gerçi kısıtlamaya ve doğru ölçüye uymak gerekli olsa da. Tarım, işleyim ve tecimde kılğısal etkinliği yüreklendiriyor ve emeğin iyi olduğuna inanıyordu. İnsan doğası kötü dürtülerle doluydu ve yasa bunları kısıtlayacak, böylece insanlar ortak yarar için işbirliğine gireceklerdi. Tüm insanlar Tanrı önünde eşitler, ve herkes yasa önünde eşitti, gerçi toplumsal ilişkilerde ince düzey ayrımları her yerde kabul ediliyor olsa da. Yasayı değişen durumlara yeterli kılma amacıyla "andırım ilkesi" geliştirildi; bu yeni sorunlarla, tüzecilerin kökensel inanç hazinesinden türetmiş oldukları ilkelerle ilgiliydi. Birkaç yüzyıllık bir büyümeden sonra, yasanın erken yorumcuları arasında ortak bir görüş odağı bulmak için "uylaşım ilkesi" düzenlendi. Tüzenin bilgili yorumcularından oluşan bir *Ulema* sınıfı gelişti ve bunlar Yahudiliğin "yazıcıları"na karşılık düşüyor ve aşağı yukarı Hristiyanlar arasında dinadamlarına gösterilene benzer bir dinsel saygınlık görüyorlardı. Muhammed'in ölümünden sonra geçen üç yüzyıl içinde, Kuran'da ve Peygamberin geleneğinde ortaya koyulduğu ve andırım tarafından ve erken kararlardan doğan uylaşım tarafından yorumlandığı biçimiyle İslamî yasa çok katı bir dizge olmaya başladı. Uylaşım öğretisi yasaları tıpkı kilisenin erken konseylerinin Hristiyan inancı tanımladığı gibi saptadı. Her iki durumda da eğilim bütün dizgeyi değişmez bir biçim içersine dondurmaktı. Böylece daha sonraki

bilginler için bireysel karar hakkı İslamın ilk yüzyıllarında evrimlenmiş olan tüzel ilkeler üzerine yorumlar getirmeye sınırlandı.¹⁶

İslamın politik kuramı topluluğu inananlar kitlesi olarak tanımlıyordu. Muhammed Araplar arasında gerçek ya da uydurma bir aile ilişkisinin yerine, kendisine Tanrı tarafından tanrısal bilginin ve tüm insanlık içinde özel bir yazgının emanet edildiği “kutsal halk” gibi bir Yahudi düşüncesini geçirdi. “Müslümanlar,” der Peygambere ilişkin geleneksel anlatılardan biri, “tek bir eldirler, tıpkı tuğlaları birbirini destekleyen sağlam bir duvar gibi.”¹⁷ Bu dinsel kardeşlik kavramının bir sonucu eşitliktir; tüm Müslümanlar Tanrı önünde eşittirler.¹⁸ Müslüman devlet bir teokrasiydi, ve kuramda zamansal olan ve tinsel olan arasına hiçbir çizgi çekilmiyordu. Latin Hıristiyanlığında devlet ve kilise arasındaki ayrılığı İslam dünyasında düşünmek bile olanaksızdı; böylece devlet hazinesi “Allah’ın hazinesidir,” kamu görevlileri “Allah’ın görevlileridirler,” ve silahlı kuvvetler “Allah’ın ordusudur.” Tanrı altında topluluk insanların kötü doğalarına bir set çekecektir. Kuran şöyle der: “İnsanlar birbirlerinin düşmanlarıdır ve yasa ve hükümet Tanrı tarafından insanların kötü içgüdülerini frenlemek için, belli edimleri yasaklamak ve başkalarını buyurmak için saptanmıştır. Hükümetin hedefi insanları bu dünyada gönence ve sonrakinde esenliğe götürmektir.” İnsanlığın başlangıcında, insan soyu tek bir küme olmuştu. İnsanlar o zaman kötülük nedir bilmez ve bir tür barışçıl anarşi içinde doğal yasanın buyruklarına göre yaşarlardı. Bu altın çağ Kabil’in öldürülmesiyle birdenbire sona ermiş ve sonra toplumsal düzensizlik doğmuş, yasa ve hükümetlerin kurumsallaştırılmaları gerekmişti. O günden bu yana bir insanın kümenin bir üyesi olarak taşıdığı her hakkın ortak yarar için biraz sınırlandırılması gerekli olmuştur. Örneğin mülkiyet hakkı varsılların değerli bir amaç olmaksızın ya da başına buyruk bir yolda varsıllıklarını çarçur etmemeleri demektir, ve ne de sadaka vermeyi ve başkalarına yardım etmeyi gözardı etmelerini kabul eder. Mülkiyet Tanrıdan gelen bir sorumluluktur — bir düşünce ki Yahudilikten türetilmişti.

İnsanların yasa altında yaşamalarını bir buyrum yapan aynı nedenler benzer olarak bir yöneticileri olmasını da zorunlu kılar. Tüm erk, sözcüğün tam anlamıyla, Tanrıya aittir ve burada aşağıda yönetici tarafından ancak Tanrıdan bir emanet olarak uygulanacaktır. İnsanların Tanrı tarafından gönderilen yöneticiye boyuneğme yükümlülükleri vardır, çünkü devlette düzen olmaksızın hiçbir doğru dinsel etkinlik ya da kararlı bir toplumsal yaşam olmayacaktır. Yönetici, halife, bir köle değil ama özgür bir insan olmalıdır; bir erkek olmalıdır, çünkü “şefi bir kadın olan bir halk kalkınamaz”; yönetici doğru yargıda bulunan, ahlaklı bir karakter taşıyan ve bedensel olarak sağlıklı olan biri olmalı ve savaş ve barışta devleti İslam yasalarına göre bilgelik ve yüreklilikle yönetmelidir. Yöneticinin seçimi kentten ve ordudan seçkinlere, “kalem ve kılıcın insanlarına” bırakılmalıdır. Halife en yüksek yönetici, yargıç ve generaldir, ama rahiplere benzer hiçbir niteliği ve İslam yasasını değiştirmek için hiçbir hakkı yoktur. İnananlar kütlesinin sorumluluk verdiği biridir ve görevini yürütmesi konusunda Tanrıya yanıt vermesi gerekecektir. Yalnızca hiçbir olumlu yasanın olmadığı durumlarda gücü, en azından kuramda, sınırsızdır. Halife, papanın tersine, hiçbir zaman tanrısal gerçekliğin bir kaynağı olarak görülmedi; konumu imparatorun konumuna daha yakındı. Halife inancı savunmalı, İslamı kabul etmeyi yadsıyanlara savaş açmalı,

vergileri toplamalı ve dağıtmalı, suç işleyenleri cezalandırmalı ve devletin işleyişini yönetmelidir. Kuramda, görev seçime bağlıydı; kalgıda, her halife genellikle ardılının atamasını kendisi yapar, ama gene de en yüksek soyluların ve görevlilerin yeni halifeye görevi devralışı sırasında bağlılık andı içmeleri yoluyla seçim düşüncesine bağlı kalmış olurdu. İslam devletlerinde ardılığın doğrudan çizgiyi izlemesi gibi bir kural hiçbir zaman zorunlu olmadı. Halife yasayı yerine getirmedeği ya da yetkinliğini yitirdiği ya da tutsak düştüğü zaman yeni bir halifenin seçilmesi gerekli olurdu.

Halifeliliğin gerçekten de kuramcılar tarafından tasarlandığı biçimiyle varolmuş olup olmadığı kuşkuludur; hiç kuşkusuz on birinci yüzyılda idealler ve olgular arasındaki ayrım oldukça belirginleşmişti. Yalnızca ilk halifeler Muhammed ile ya da kabilesi ile akraba oldukları için, kuramın yöneticinin Peygamberin kabilesinden olmasını gerektiren bölümü inananların birçoğu tarafından bir yana atıldı. İran'ın saltık tekerkliğinin etkisi de İslamın düşünce ve geleneklerini değiştirdi. Ama yöneticilik üzerine kimi eski kuramların hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmamış olmalarına karşın, bunların yanısıra yöneticinin saltık haklarını savunan kuramlar da görüldü, üstelik yönetimi şiddete dayanıyor olsa bile, ve üstelik tanrısal yasa ile uyum içinde olmasa bile, çünkü herhangi bir etkili yönetimin anarşiden ve bireysel zorbalıktan daha iyi olduğu düşünülüyordu.¹⁹ Ama, Hristiyan politik kuramcıları durumunda olduğu gibi, İslam yazarları da baştan sona gerçek dışı, ya da en azından yaşayan insanların dünyasına bütünüyle ilgisiz olan politik ve tüzel kuramlara sarıldılar. Gerçekten de, on birinci yüzyılda, halifenin konumu oldukça önemsizleştiği zaman, kuramcılar ondan yana o güne dek görülmemiş ölçüde geniş haklar ileri sürdüler, tıpkı papalık kuramcılarının on dördüncü yüzyılın Babil Tutsaklığı sırasında papa için yapmış oldukları gibi.

İslam felsefesi²⁰ en yüksek özgünlük ile nitelendirilebilecek bir felsefe olmasa da, İbni Sina ve İbni Rüşd hiç kuşkusuz Bertrand Russell'in sandığı gibi "yalnızca yorumcular"²¹ değildirlir. Ve düşünce iletilicileri olarak Müslüman felsefeciler önemleri açısından birinci sınıftırlar. Fetihlerinin başlarında İslamın çocukları Suriye ve İran'da Yunan felsefi ve bilimsel yapıtlarıyla karşılaştılar. Yunan felsefi ve bilimsel yapıtları 15 dördüncü yüzyıl gibi erken bir tarihte geniş olarak Süryanice'ye çevrilmeye başlamıştı. Edessa'da [Urfa] 363'te açılan bir okul bu çalışmanın başlıca özeği oldu; 489'da orada gelişmiş olan Nestor heretikliği yüzünden kapatıldı. Bilginlerden kimileri Mezopotamya ve İran'a gittiler ve Yunan yazılarını inceleme ve çeviri çalışmalarını orada sürdürdüler. İran'da bu Süryani Hristiyan bilginlere 529'da Atina'daki felsefe okullarının kapatılmasıyla sürgüne zorlanan kimi Yunan filozofları katıldı. Yahudilikten ve Hristiyanlıktan dönmeler, ve daha sonra inancın içinde doğan Müslümanlar, zamanla birçok önemli Yunan felsefi ve bilimsel yapıtını Arapça'ya çevirdiler. Bu çevirilerin tarihi kimilerinin Süryanice çevirilerden ve kimilerinin ise doğrudan Yunanca'dan yapılmış olduğunu gösterir. Felsefi yapıtların çevirileri arasında Plotinus ve Proklus'un kimi Yeni-Platonik yapıtları Aristoteles'e yükleniyordu. Ve Aristoteles'in yapıtlarının çoğu Arapça'ya Yeni-Platonik yorumlarla birlikte geldi. Bunun bir sonucu olarak, İslam felsefesi başından Aristoteles ve Yeni-Platonizmi uzlaştırmaya çalıştı. Müslüman dini ve Yunan felsefesi arasındaki ilişkinin sonucu İslam skolastizminin yaratılışı oldu.

Müslüman felsefenin en erken önemli okulu sekizinci yüzyılda Bağdad'da ortaya çıktı. Başlıca kaygısı ortodoks tanrıbilimciler tarafından öğretilen belirlenimcilğe karşı özgür istencin savunusuydu. Okulun en önde gelen kişiliği Arap al-Kindi (ö. 873) Plotinus'un *Enneadlar*'ının bir bölümünü (Kitaplar 4-6) çevirdi ve çevirisini ve yorumunu *Aristoteles'in Tanrıbilimi* olarak adlandırdı. Onun tarafından ya da okulun bir başka üyesi tarafından *Nedenler Kitabı* başlığı altında Proklus'un bir yapıtı da çevrildi; ve bu da Aristoteles'in bir çalışması olarak dolaşmaya başladı ve böylece erkenden İslam düşüncesinde Aristoteles'in tam olarak neyi öğrettiği konusunda bir karışıklık doğdu. Al-Kindi geniş erimli bir düşünürdü; ilgileri arasında matematik, gökbilim ve tıp da bulunuyordu, ama hiçbir zaman tutarlı bir felsefe oluşturmadı. Yunan felsefesine ilk ilgisi, hemen hemen tüm geç Müslüman felsefeciler gibi, Aristoteles'in mantığı üzerineydi. Müslüman dinsel düşünceleri Yunan felsefesinin bölümleriyle uzlaştırmaya çalıştı. Din ve felsefenin birbirleriyle çelişmemeleri gerektiğine ve giderek bildirilmiş gerçekliğin bile yalnızca us tarafından tanıtılabileceğine, çünkü doğal dinin—insanlar arasında—tanrısal bildirışten çok daha önce geldiğine inanıyordu. Çabalarına karşın, al-Kindi ortodoks tanrıbilimcilerin şiddetli saldırılarına uğradı. Farabi (ö. 950) Platonizmi ve Aristotelesçiliği ve ortodoks Müslümanlığı uyumlu kılmaya çalışma işini sürdürdü. Porfirî'nin çalışmalarından bölümleri ve Aristoteles'in *Organon*'unu çevirdi; bu Müslüman dünyada Aristoteles'in mantığının kullanımının yaygınlaşması açısından önemliydi. Bu çalışmaydı ki ona "ikinci Aristoteles" sanının verilmesine götürdü (daha sonra İbni Sina "üçüncü Aristoteles" olarak adlandırılacaktı). Farabi ayrıca Müslüman düşüncesini dünyayı Tanrıdan bir yayılımlar dizisi olarak gören Yeni-Platonik kuram ile bütünleştirmeye çalıştı. Tanrıbilim ve felsefenin ayrılmaları gerektiğine inanıyordu. Ondan sonraki Müslüman felsefeciler gibi, İslamik tanrıbilimi zayıflatma amacıyla değildi; tersine, mantık ve felsefeyi tanrıbilime daha yararlı kılmayı istiyor, ve Müslüman inancı eğitilmiş sınıflar için daha anlaşılır kılmaya çalışıyordu. Böylece, Hristiyan skolastiklerin Aristoteles ve Hristiyan dinini uyumlu kılmaya çalışmalarından çok önce, Müslüman düşünürler Aristotelesçiliği ve bildirilmiş bir dinsel dizgeyi tek bir dizge içersinde biraraya getirmeye çalıştılar. Erken İslam felsefecilerinin çalışmaları ne ortalama eğitilmiş Müslümanın güvenini ne de tanrıbilimcilerin onayını kazandı. Ortodokslar direngen bir tavırla Tanrının dünyayı yaratmış olduğu ve Aristoteles'in inandığı gibi her zaman varolan birşey olmadığı düşüncesine sarılıyorlardı. Ortodokslar bunların yanısıra tanrıların olanağını, son yargı düşüncesini, ve kişisel ölümsüzlük inancını da öğretiyorlardı.

Onuncu yüzyılda *İçtenlik Kardeşleri* olarak adlandırılan bir küme düşünür Farabi'nin felsefenin dinsel bildirışı genişletip destekleyebileceği ve ussal kurgunun giderek kimi tikel noktalarda inancı doğrulayabileceği düşüncelerini sürdürdüler. Kümenin üyeleri, başka İslam felsefecileri gibi, geniş bir erimde felsefi ve bilimsel konular üzerine yazdılar. Bu akımdan gelen en dikkate değer düşünür Latin Batıda Avicenna olarak bilenen İranlı İbni Sina idi (ö. 1037); ilgileri arasında tanrıbilim ve metafiziğin yanısıra tıp, geometri, fizik ve tüze de vardı. Batıda bir tıp yetkisi olarak ünü bir felsefeci olarak olduğundan çok daha büyüktü. Müslümanlar arasında her zaman İslam skolastizminin gerçek yaratıcısı olarak görülmüştür. Halksal bir dilde yazma yeteneği

vardı; çalışmaları başka herhangi bir Müslüman bilginin yazılarından çok daha sık okunuyordu ve on ikinci yüzyılda Latince'ye çevrilerek yaygın olarak okundu. İbni Sina'nın özyaşamöyküsünde söylediklerine göre gençliğinde Aristoteles'in *Metafizik*'ine gömülmüş, ama ustayı anlamayı ancak Farabi'nin yorumunu okuduktan sonra başarabilmişti. İbni Sina en iyi bilinen felsefi çalışması olan *Sağaltım*'ında Aristoteles'i Yeni-Platonik bir yolda yorumlar. Tanrıdan ilk Anlık gelir, ve bu, kendi payına, altındaki bir anlığı doğurur ve bütün bir varlık merdiveni boyunca bu böyle gider. Tanrı yalnızca evrenselleri bilir; Tanrı için özdeksel şeyleri doğrudan yaratmak olanaksızdır. Geniş bir hiyerarşi oluşturan tüm alt anlıklara kendi alanlarının bilgi ve denetimlerini bırakır. Ortodokslar Tanrının bireysel kişilerle ilgilenmediği yolundaki bu düşünceye Tanrının her-yerde-bulunuşunu ve duanın etkerliğini yadsıdığı için saldırdılar.

Metafizikinde İbni Sina Platonizm ve Aristotelesçilik arasında biraz Aquinas'ın seçmecilğini andıran bir uzlaşmaya vardı. İbni Sina'nın "biçimlerin genelliğini düşünce yaratır" formülü İbni Rüşt tarafından ve kimi on üçüncü yüzyıl Hristiyan skolastikleri tarafından yineleni. Bu bildirimi genişletmekle İbni Sina Platon'un evrensellerinin Tanrının anlığında şeylerden *önce* (*ante res*) olduklarını açıkça belirtir. Tanrı insanları yaratmaya karar verir; bu ise ideanın, insanın, tikel insanlara önsel olmasını gerektirir. Evrenseller şeylerdedirler (*in rebus*); bir insan yaratıldığı zaman, insanlık her bir insandadır. Son olarak evrenseller bizim düşüncelerimizde şeylerden *sonradır*lar (*pos re*), çünkü birçok insanı gördüğümüz zaman benzerliklerini ayırırsar ve genel ideaya, insana varırız. İbni Sina bireysel ruhun ölümsüz olmadığına inanıyordu; yalnızca ruhun yüksek bölümü evrensel anlığa geri döner ve onda bireyselliğini yitirirdi. Benzer olarak, dünyanın bengiliğine inanmada da Aristoteles'i izliyor ve böylece İncil'in yaratılış öyküsünü yadsıyordu. Bu inançlar ortodokslardan gelen saldırılar için daha öte nedenlerdi. İbni Sina'nın dünyanın Tanrı tarafından yaratılışını, Tanrının bireylere yönelik ilgisinin olanağını ve kişisel ölümsüzlük düşüncesini yadsıyan görüşlerine gizemci Gazali *Felsefecilerin Tutarsızlıkları* başlıklı çalışmasında ve bir dizi başka yazısında büyük bir içgörülle saldırdı.

İslamın son büyük felsefecisi Batıda Averroes olarak bilinen İspanyol İbni Rüşt idi (ö. 1198). Yunanca bilmediği için Yunan felsefecilerin yapıtlarının Arapça çevirilerine dayanmak zorunda kalmıştı. İbni Rüşt gerçi Aristoteles'i özgününde okuyamıyor olsa da ona tapıyordu, ve Müslüman felsefeyi Yeni-Platonik kavramlarının kimilerinden temizleyerek Aristoteles'in öğretisine biraz daha yaklaştırmaya çalıştı. "Aristoteles," diye yazıyordu, "Yunanlıların en bilgesiydi, ve mantık, fizik ve metafiziği oluşturdu ve tamamladı. Bu konular üzerine ona gelinceye dek yapılmış çalışmaların hiçbirisi sözünü etmeye bile değmez. On beş yüzyıl boyunca onun arkasından gelmiş olanların hiç biri yazılarına herhangi birşey eklemeyi ya da onlarda herhangi bir yanlış bulmayı başaramamıştır."²² Yalnızca İspanya'da İbni Rüşt'ün herhangi birşey yayımlamasına izin verilecek, ve orada bile sonunda bu işten çekilmeye zorlanacaktı. Dünyanın bengiliğine inanıyor ve böylece İncil'in yaratılış öyküsünü kabul etmiyordu; ama erken bir Müslüman yaratılış kuramı geliştirdi. Bir belirsiz özdek evreninden Tanrı sürekli olarak düzenli bir dünya yaratır; Tanrı sürekli olarak uyanıktır ve eylemi hiçbir zaman azalmaz. Yalnızca Tanrı, birincil devindirici, hem bengi hem

de nedensizdir. İbni Sina gibi, İbni Rüşt de Tanrının bireylerle ilgilenmesini ve bireysel bir ölümsüzlük düşüncesini yadsıyordu.

İbni Rüşt içtenlikle din ve felsefenin birlikte varolabileceklerine inanmış görünür. Her ikisini de koruma gibi bir amaçla, değişik sınıflara açık olmaları gereken sağın bilgileri tanımlamaya çalıştı. İlk sınıfta tüm gerçeklikleri ussallaştırmaları gereken felsefeciler vardı; ikinci sınıfta genel bir eğitimleri olan ve gerçekliğin çok kapsamlı ve ussal olmasa da belli bir ölçüde açıklamasına gereksinim duyanlar vardı; ve son olarak, üçüncü sınıfta, tüm şeylerin yalnızca şiirsel ve duygusal açıklamasına gereksinimleri olan kitleler vardı. Kuran çeşitli gerçeklik türlerini kapsıyordu; sıradan insan için geçerli olan dışsal bir anlamın altında, kutsal kitapta, felsefeci için gizli bir anlam vardı. Bir kafanın hiçbir zaman Kuran'ı kendi yeteneğinin üstündeki bir bakış açısından yorumlamamaya çalışması gerekir, ve bir felsefeci hiçbir zaman kitlelerin önünde gerçekliği kendi yorumlayışını açığa vurmamalıdır. Felsefede açıkça anlaşılabilenin sık sık tanrıbilimde alegorik olarak anlatılması gerekir. Bu yaklaşım felsefeyi tanrıbilimin üstüne koyar, çünkü hangi tanrıbilimsel öğretilerin sözel olarak ve hangilerinin alegorik olarak yorumlanmaları gerektiğine karar vermeyi felsefeciye bırakır. Bu düşünceler daha sonra Latin Hıristiyanlıkta "çifte gerçeklik öğretisi" olarak dolaşıma gireceklerdi. Bu kurama göre çelişkili vargılar eşzamanlı olarak varolabilirlerdi; bir önerme, bir ve aynı zamanda, felsefede doğru ve tanrıbilimde yanlış olabilir, ve evrik olarak. Ama gerçekte İbni Rüşt bu düşünceyi hiçbir zaman böylesine kaba bir biçimde savunmadı.

Müslüman felsefeciler aralarında yaşamış olan ortaçağ Yahudi felsefecilerinin ustalarıydılar. Hıristiyan Evrenin başlangıcından bu yana, Yahudiler kendi dinsel inançlarını Platonizm ile birleştirmeye çalışmış olan Filon'un felsefesini sarılmışlardı. Bu akımdan *Kabala* gelişmişti ki bunu ilk bölümü, "Yaratılış," şimdiki biçimine dokuzuncu yüzyılda ulaşmıştı, ama ikinci bölümü, "Parlaklık," büyük bir olasılıkla 1300 sıralarına dek yazıya geçirilmedi. Bu örtülü ve gizemli çalışmanın ilk bölümü Yahudi düşüncesinin daha İslam felsefesinden etkilenmeden çok önce Filon'dan ve Yeni-Platonizmden derin bir biçimde etkilenmiş olduğunu açıkça gösterir. Bununla birlikte, daha sonraki Yahudi filozoflar Müslüman düşünürlerin yazılarında kendilerinin Yunan felsefesini ve Eski Ahit'in gerçeklerini biraraya getirmeye çalışırken kullanacakları belli kavramları bulacaklardı.

Halifelerden birinin sarayında bir hekim olan İsraili (ö. 955) ilk önemli ortaçağ Yahudi düşünürüdür. Orta Çağların başka Yahudi filozoflarının çoğu gibi Arapça'da yazdı ve Müslüman ilminin derin bir bilgisini gösterir. İsraili Aristotelesçilik ve Yeni-Platonizmi birleştirme konusunda İslam düşünürleri ile aynı isteği taşıdı, ama görünürde kendi felsefi düşüncelerini Yahudi öğreti ile uyumlu kılmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Böyle bir uyuma yönelik ilk önemli girişim Saadiyah'ın (ö. 942) çalışmalarında görülür. Saadiyah Yahudi dinsel düşünceleri ile çelişen herhangi birşeyi — örneğin dünyanın bengiliği kavramını — duraksamaksızın yadsır, ve Yunan felsefecilerini ortodoks bir Yahudi konumunu desteklemek için kullanır. Aynı süreç İspanyol Yahudisi Solomon İbn Gabriol ya da Hıristiyan Batıda bilindiği gibi Avicebron (ö. 1058) tarafından daha ileri götürüldü. En iyi bilinen çalışması olan ve bakış açısı ve yönteminde güçlü bir biçimde Yeni-Platonik olan ve ona "Yahudi Platon" sanını

kazandıran *Yaşamın Kaynağı* Yahudilikten söz etmez, ve on üçüncü yüzyıl Hristiyan skolastikleri her zaman bunun ya bir Müslümanın ya da bir Hristiyanın çalışması olduğunu düşündüler. Avicbron'un Yeni-Platonik yayılım kuramı üzerine ilginç bir yorumu vardır. Tanrı dışında, özdek evrensel olarak vardır. Tanrının altındaki herşey hem özdek hem de biçimden oluşur. Bu yolda yazar Tanrının altında arı tinsel varlıkların bir dizisini ve sonra hiyerarşide birdenbire inerek özdek kapsayan varlıkları kabul eden Yeni-Platonik dizgede ciddi bir kopmanın önüne geçer. Avicbron Tanrının altındaki tüm yaratılış düzeylerinde özdeğin belli bir varoluşu düşüncesini konutlayarak bu ikilemden kaçıyordu. Öğreti St. Bonaventura tarafından üstlenildi. Avicbron tarafından gösterilen gözüpek kurguculuk tipi ortodoks Yahudi tanrı-bilimcilerin canını sıktı ve geleneksel Yahudi inançların savunusunda Halevi (ö. 1141) öncülüğünde bir tepkiye yol açtı. Halevi ayrıca büyük bir şairdi ve Müslümanlar arasında Gazali'yi andırarak felsefeye büyük bir güvensizlik duyardı. Ama felsefi terim ve usulları kullanırdı ve akıllı ve güçlü bir düşünürdü. Felsefeci Tanrıyı yalnızca bir inceleme nesnesi yaparken, dinsel inancı olan insan ise Tanrının daha tam bir bilincini ister. Halevi felsefecilere karşı Gazali'den daha az serttir; yalnızca onların sınırlarını göstermeyi ister.

On ikinci yüzyılda İslam düşünürleri arasında daha belirgin bir etki kazanmaya başlayan Aristotelesçi akım Yahudi filozoflar arasında da daha göze çarpar olmaya başladı. Yahudi inancını Aristoteles'in düşüncesi ile uyumlu kılmaya çalışmak ortaçağ Yahudi filozoflarının en büyüğü olan İspanyol Yahudisi Moses Maimonides'in (ö. 1204) işiydi. En iyi bilinen çalışması *Şaşırmışlara Kılavuz* felsefi çalışma tarafından yaratılan dinsel sorunları karşılamaya çalışan bir girişimdir. Tanrının dünyayı ve doğanın yasalarını yaptığı, ve onları varlığa getirdikten sonra tansıklar yaratmak, duaları yanıtlamak ve insanlara kendi istencinden bildirilişler vermek için onları değiştirebileceği inancıyla başlar. Ruhun yalnızca anlıksal parçasının ölümsüz olduğuna ve yalnızca Tanrı ile belli bir birlik oluşturmuş olanların bu bölümsel ölümsüzlüğü kazanacaklarına inanmakla Yahudilikten ayrılır. Eğer Eski Ahit'te kapsanan bildirimler us tarafından açıkça doğrulananlarla çelişecek olurlarsa, o zaman böyle bildirimler alegorik olarak yorumlanmalıdır. Bu tür inançlar Yahudileri Maimonides'i heretik olarak düşünmeye götürdü, ve güney Fransa'daki Yahudiler ona karşı Hristiyan yetkelere başvurdular. Maimonides derin düşünce gücüyle büyük ortaçağ filozoflarından biriydi.

Müslüman ya da Yahudi filozoflardan hiç biri bir dizi on üçüncü yüzyıl Hristiyan skolastiklerinininki denli kapsamlı bir felsefi dizge oluşturmazlar. Ama hem Bizans hem de Latin Hristiyan dünyalarında felsefenin çok zayıf olduğu bir zamanda, İslamın ve Yahudiliğin filozofları Kıtanın büyük felsefi geleneklerini diri tuttular, ve felsefenin Latin Hristiyanlıkta yeniden-dirilişinde yazıları önemli bir rol oynadı. Bilimde olduğu gibi felsefede de Müslüman ve Yahudi düşünürler antikçağ ve "On ikinci Yüzyıl Rönesansı" arasındaki büyük köprüydüler.

Müslüman dünya, 850'den 1100'e dek geçen sürede, başka hiçbir alanda bilim alanında olduğu denli göz kamaştırıcı bir parlıntı göstermedi. Hristiyanlar gibi, Müslümanlar da Yunan ilminden kalıt alınan birçok yanlış anlayış tarafından kuşatılmış ve Yunanların çalışmalarına aşırı bağlılık tarafından ve bilimsel araştırmaya karşı dinsel

önyargılar tarafından engellenmişlerdi. Ayrıca kendi buluşlarını genel yasalara geliştirmeyi de güç buluyorlardı, ve hiçbir zaman bilimde Kopernik ve Newton'unkiler gibi büyük yeni önsavlar yaratmadılar. Ama Yunan bilimsel kalıtının çoğunu diri tuttular ve kimi durumlarda kendi önemli yeni buluşlarını eklediler.²³ Aynı zamanda, belli noktalarda deneysel bir uygulamayı geliştirdiler ki, bu en sonunda özel buluşlarından çok daha önemlidir. Sekiz ve dokuzuncu yüzyıllarda Hipokrates, Galen, Dioskorides, Aristoteles, Arşimed, Öklides, Ptolemy ve başka büyük Yunanlı bilim yazarlarının çalışmaları Arapça çevirilerde okunabiliyordu. Gökbilim tabloları ve matematik gibi daha başka gereç ise İran'dan ve kuzey Hindistan'dan geldi. Çok geçmeden Müslüman yazarlar kalıt alınan bu bilim kütesine kendi katkılarını yapmaya başladılar. Çalışmaları ilkin Kuran, tanrıbilim ve yasa öğreten okullar tarafından değil, ama yöneticilerin ve durumları yerinde olanların koruyuculuğu tarafından, ve geçimlerini hekimler, avukatlar ve memurlar olarak sağlayan bilimcilerin mesleki etkinlikleri tarafından desteklendi. Daha sonra birçok bilimsel konu okullarda öğretilmeye başladı. Dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla dek Müslümanlar dünyanın bilimsel bilgisinin kollayıcısıydılar.

Genel incelemelerin ve tıptaki özel incelemelerin üretimi olağanüstüydü. Tıp üzerine ilk büyük Müslüman yazar Batıda Rhazes olarak bilinen bir İranlı olan el-Razi idi (ö. 925). O da başka Müslüman tıp öğrencileri gibi insanlar üzerinde çok az anatomik doku kesimi yaptı; dinsel karşıcılıklar nedeniyle deneylerini daha çok hayvanlar üzerinde uyguladı. Rhazes, başka birçok İslam bilimcisi gibi, pekçok konu üzerine yazılar yazdı. Ütü kimya alanındaki yazıları üzerine ve Yunan ve Süryani tıbbını özetleyen ve ek olarak yazarın kimi buluşlarını da içeren *Kapsamlı Kitap* üzerine dayanıyordu. Anatomi ve fizyolojisinin çoğu Yunan öncellerini izler; özgünlüğü tanımları betimleyişinde ve sağaltım yöntemlerindedir. Belli hastalıkların bulaşıcı olduklarını biliyordu, ve klinik gözlemleri keskindi. Küçük bir incelemede su çiçeği ve kızamığın ilk iyi betimlemelerini verdi.²⁴ Rhazes'in Bağdad'ta bir hastanenin yerini seçerken kasabanın değişik mahallelerine ince kesilmiş et şeritleri astığı ve hastaneyi etin en az bozulma gösterdiği yerde yaptırdığı söylenir. Müslüman tıbbının en etkili çalışması İbni Sina'nın ünlü *Kanon*'udur. Aristoteles'in yaşambilimini, Galen'in tıp düşüncelerini ve bunların Müslüman yorumcularını biraraya getiren ansiklopedik kapsamı ve dizgesel düzenlenişi yapıta benzeri görülmemiş bir ün kazandırdı. Rhazes ve İbni Sina tarafından yazılan tıpte özetlemelerin yanı sıra, İslam hekimleri çeşitli hastalık tipleri ve sağaltımları üzerine çok sayıda kişisel incelemeler de ürettiler. En ileri çalışmaları göz hastalıkları üzerineydi. Aynı zamanda, Müslüman hekimler *materia medica*yı geliştirdiler. Büyük kentlerde tıp okullarında öğretime başlandı ve tıp dersleri de veren kamu hastaneleri vardı. Kentlerin dört dörtlük eczaneleri vardı ve hem hekimlerin hem de eczacıların çalışma hakkı kazanabilmek için belli devlet sınavlarını geçmeleri gerekirdi.

Bir Müslüman tarafından on ikinci yüzyılda yazılan yorumda Müslüman ve Hristiyan tıpları arasındaki ilginç zıtlık göze çarpar:

Bana bacağında bir çıban olan bir asker ve ateşi olan bir kadın getirdiler. Askere biraz yakı uyguladım; çıbanı açıldı ve iyileşmeye başladı. Kadına gelince, belli

yiyecekleri yemesini yasakladım, ve ateşini düşürdüm. Bir Frank hekim geldiğinde oradaydım. Dedi ki “Bu adam onları iyileştiremez.” Sonra, askere dönerek sordu: “Hangisini istersin, tek ayakla yaşamayı mı, yoksa iki ayakla ölmeyi mi?” “Tek ayakla yaşamayı isterim” diye yanıtladı asker. “O zaman,” dedi hekim, “keskin bir baltayla güçlü bir asker getirin.” Hekim hastanın bacağına bir tahtanın üzerine uzattı ve sonra “bacağı baltayla kes, tek bir vuruşta kopar” dedi. Gözümün önünde asker sert bir vuruş yaptı. Talihsiz adama ikinci bir vuruş indirdi ve bunun üzerine kemikten ilik aktı ve hasta hemen öldü. Kadına gelince, hekim onu muayene etti ve “Bu kadının kafasında şeytan var. Saçını tıraş edin” dedi. Traş ettiler; yine soydaşları gibi sarımsak ve hardal bitkisi yemeye başladı. Ateşi daha da yükseldi. Hekim o zaman “Şeytan kafasının içlerine gitti” dedi. Usturayı kaparak kadının kafasını bir haç biçiminde yarı. Sonra kafasını tuzla oğdu. Kadın hemen öldü. Onlara kendilerine hizmetimin henüz gerekli olup olmadığını sorduktan ve olumsuz bir yanıt aldıktan sonra, onlardan daha önce haklarında bilgisiz olduğum tıbbi sorunları öğrenmiş olarak geri döndüm.²⁵

Modern kimya belli bir ölçüde İslam simyasından gelişti. Kimya İÖ dördüncü yüzyıl gibi erken bir tarihte Çin’de başlamış görünmektedir; Çin simyasının başlıca hedefi yaşamın uzatılmasıydı. Daha sonra ilk Hristiyan yüzyıllarda Mısır’da üzerine birşeyler duyuldu. Müslüman simyacılar esinlerini büyük ölçüde Mısır’dan almış görünürler. Başlangıçta simya katıksız bir boşinanç ve büyü karışımıydı. Simyacıların düşünceleri ve reçeteleri dinden, Yunan bilim ve felsefesinden, folklordan, ve örneğin civa, amonyum, şap, soda, arsenik, çelik, kumaş, deri ve cam yapıcılığı gibi işleyim süreçlerinden türetildi. Astroloji ve büyücülüğün başka dalları ile ve dolandırıcılık ile birçok bağlantıları vardı. Simyacıların temel inançları Aristoteles’in tüm özdeğin çeşitli bileşimlerdeki toprak, hava, ateş ve su olmak üzere dört öğeden oluştuğu, altının tüm metallerin “en soylusu” ve “en arısı” olduğu ve gümüşün sonra geldiği, bir metalin bir başkasına dönüşümünün temel öğelerin karışımındaki bir değişim yoluyla olanaklı olduğu, ve son olarak “düşük” metallerin sık sık beşinci öge ya da cevher olarak adlandırılan değerli bir töz aracılığıyla “soylu” ya da “asal” olanlara dön- dürülebileceği gibi düşünceleriydi. Bu kuramları izleyen sayısız deney ve bir “yaşam iksiri” bulabilecekleri yolundaki inançlarıyla birlikte, cam, deri ve kumaş üretiminde, metallerin işlenmesinde ve ilaçların hazırlanması sırasında çok sayıda kılğısal deney de yapıldı. Tarihte haklarında çok şey bilinen ilk laboratuvarlar İslam simyacıları tarafından kurulanlardır; bunlar damıtma ve arıtma uygulamalarını kullandılar ve yaklaşık 1650 yıllarına dek kullanımda olan kimya aygıtlarının çoğunu geliştirdiler.²⁶ Simya incelemeleri çoğunlukla kullanılan aygıtları açıkça betimler, ama kullanılan tözleri bile bile bulanık bir biçimde ele alırlar, ve reçetelerinin çoğunu deşifre etmek hemen hemen olanaksızdır. Bu gizemselleştirme için gösterilen en yaygın özür duru bir açımılamanın tözsel dönüşümün gizinin açığa çıkarılması demek olacağı ve bunun da altının ederinde kaçınılmaz bir düşüşe bağlı olarak politik altüst oluşlarda sonuçlanacağı yolundadır.

İslam simyasındaki en büyük ad Geber’dir (Fabirih-n-Hayyan). Birçok daha geç simya çalışmasının da ona yüklenmesine karşın, dokuzuncu yüzyılda yaşamış ola-

bilir.²⁷ Buharlaştırma, süzme, arıtma, damıtma ve kristalleştirme yöntemlerini geliştirdi. Geber bilimsel olarak iki birincil kimya işlemi betimliyordu: kireçleştirme ve indirgeme. Civa sülfür, arsenik oksit ve kurşun karbonat gibi kimyasal tözlerin nasıl hazırlanacağını biliyordu. Yazılarının büyük bir bölümü o zamandan beri yitmiş olan kimyasal kuramlara ayrılmıştı. Ama çalışmasının yan-ürünleri kalmıştır; ve deneyin değeri üzerine vurgusu daha sonraki bilimcileri etkilemiştir. “Özel ilk nokta,” diye yazıyordu, “deneyler yapman. Çünkü deneyler yapmayan biri hiçbir zaman tam ustalık derecesine ulaşamaz. Tanıtlamaların desteklemediği herhangi bir önermenin doğru ya da yanlış olabilecek bir önerimden daha öte birşey olmayacağı saltık olarak geçerli bir ilke olarak alınmalıdır.”²⁸ Rhazes Geber’in tözleri sınıflandırmasını geliştirdi. Geber’in mineral tözleri “cisimler” (altın, gümüş gibi), “ruhlar” (sülfür ve arsenik gibi) ve “tinler” (civa ve amonyum-klorid gibi) olarak geleneksel sınıflandırmasının yerine, tözleri daha temel bir kavrayışla hayvansal, bitkisel ve mineral olarak sınıflandırdı. Bununla birlikte, sülfür ve civanın şeylerin birincil ilkeleri olduğu yolundaki yaygın kurama sarıldı. Bu kuram Aristoteles’in dört öğesine almasıklardan biri olarak on yedinci yüzyıl ortalarına dek sürdü. İbni Sina en uzun çalışmalarından birinde simya üzerine birkaç bölüm yazdı. Metallerin dönüştürülmesi olanağını açıkça yadsır, ama, tüm karşıcılıklarına karşın, simya kuramları yaşamayı sürdürdüler. İslam simyacılarının çalışması kimi olumlu sonuçlar verdi; ama hiçbir zaman kendilerini Yunanlılardan alınan birçok bilimsel ve metafiziksel önyargıdan ve daha sonraki dönemlerden kalıtılan boş inançlardan kurtaramadılar, ve ısıölçer, basınçölçer, doğru saatler ya da hava pompaları olmaksızın sürdürdükleri çalışmalar gerçekte hiçbir zaman modern bilim kavramlarına ulaşamadı. Yenilikçiler olmaktan çok ileticiler olaraktı ki bilimin uzun tarihinde yerlerini alırlar.

Müslümanların gökbilim, fizik ve matematik alanlarına katkıları tıpta ya da kimyada olduğundan daha yüksekti. Astrolojinin de simya gibi yalancı bir bilim olmasına karşın, çeşitli bilimsel yan-ürünler verdi. Müslümanlar Hindistan’dan biraz gökbilimsel bilgi topladılar, ve Ptolemi’nin Latin Batıda *Almagest* olarak adlandırılan büyük çalışmasını çevirdiler. Müslüman gökbilimcilerin en büyüğü Bağdad gözlem evinden el-Batani (ö. 929) ve on birinci yüzyıl Kahiresinden Yunus idi. Bunlar Ptolemi’nin çalışmasının kimi bölümlerini eleştirmede duraksamadılar ve gök cisimlerinin devim ve konumları konusunda birçok yeni tablolar geliştirdiler. Dünyanın yuvarlak olduğu sayılışı üzerine dayanarak bir dereceyi iki kez ölçtüler, ama ölçümleri 2877 ayak [=876,91 m] kadar uzun çıktı. Bu dünyanın çevresini yalnızca 20.400 mil [=32.669,60 km] ve çapını 6.500 mil [=10.460,71 km] yapacaktır. Bu boyutlar Eratostenes’inkilerden (ö. İÖ 194) daha az doğrudurlar. Ama güneş yılının uzunluğunu ölçmede ve güneş ve ay tutulmalarını hesaplamada Yunanlılardan daha büyük bir doğruluğa ulaştılar. Usturlabı (gök cisimlerinin yüksekliğini ölçme aygıtı), halkalı küreyi (göksel ekvatorla ilişki içinde güneşin ve gezegenlerin yollarını temsil eden bir pirinç çemberler kümesi), göksel küreyi, Jacob’un aletini [uzunluk ve yükseklik ölçümü için] ve quadrantı [yükseklik ölçümü için] daha da geliştirdiler.

Fizikte Müslümanların en göze çarpan başarımları optik alanında ve burada açıkça Yunanlı ustalarının çok ötesine geçtiler. Kahireli Alhazen (ö. 965) Öklides ve Ptolemi’nin gözün görme nesnesine görsel ışınlar gönderdiği yolundaki kuramlarına

karşı çıktı. Tersine, algılanan nesnenin biçimi göze geçer ve göz merceği tarafından dönüştürülür. Bir ışık kaynağının konumları ve bir mercek tarafından oluşturulan imgesi arasındaki ilişkiyi de o buldu. Işığın ve renklerin yayılmasını, optik yansımaları ve ışığın yansımalarını tartıştı, ve gelme ve kırılma açılarını ölçmek için yöntemler verdi. Müslüman fizikçiler belli metallerin ve değerli taşların özgül ağırlıklarının belirlenmesini de geliştirdiler ve meteoroloji üzerine, dalgalar üzerine çalışmalar yaptılar. Uygulamalı düzenekbilimde şu tür sorunlar üzerinde de durdular: yel değirmenleri ve su değirmenleri (ki ilk kez Müslümanlar tarafından geliştirildiler), teraziler, kuyular, su saatleri, tarım yöntemleri, sulama, kanal ve yol yapımı, demir ve çeliğin hazırlanması, metalleri işleme yöntemleri, bilimsel aletlerin yapımı, kağıt yapımı, deri işçiliği ve ipek ve pamuk dokumacılığı.

Son olarak, Müslümanların en büyük bilimsel katkıları matematik alanında oldu. Yunanlılardan ve Hintlilerden geometri ve trigonometriyi, Hintlilerden aritmetik ve cebiri öğrendiler. Müslüman matematiğinin ilk büyük çalışması adı “algorism” sözcüğünün kaynağı olan İranlı al-Khwarizmi’nin (ö. 830) aritmetiğidir. Bu incelemede yazar sayıların değerlerini basamaklarına göre belirleyen Hint sayı dizgesini kullandı. Onun *Cebir’i (al-Jabr)* bu sözcüğü “yer-değiştirme,” eş deyişle, bir denklemin olumsuz terimlerini karşı yana aktarmayı belirten matematiksel bir anlamda kullanan ilk çalışmadır. Al-Khwarizmi’nin bu çalışması, özgün olmasa da, şimdi “arabik sayılar” dediğimiz sayıların kullanımı nedeniyle, ve matematiği fiziksel ve gökbilimsel sorunlara uygulamadaki becerisi nedeniyle aritmetik ve cebiri daha yararlı kıldı. Başka Müslümanlar geometriyi ve düzlem ve küre trigonometrisini geliştirdiler.

Bitkibilim, hayvanbilim ve yerbilimde de kimi ayrıntılı incelemeler yazıldı; en iyileri ayrıntılı ve yöntemli bir nitelikte olmalarına karşın ortaya özsel olarak yeni olan hiçbir temel önsav koymadılar. Müslümanlar Mekke’ye hacca gitmek ve tecim işlerini sürdürmek için uzun ve geniş kara yolculukları yaptıkları için coğrafya bilgisine kimi eklemelerde bulundular. Erkenden ellerinde Ptolemy’nin *Coğrafya’sının* bir çevirisi vardı, ama bu çalışmayı da bütününde Aristoteles, Galen ve Ptolemy’nin (*Almagest*) yazılarına gösterdikleri aynı aşırı ateşli saygıyla irdelediler. Bu yüzden kuramsal olmaktan çok betimlemeci bir coğrafyada üstünlük gösterdiler. Bilinen dünyanın birçok bölgesi konusunda bunların iklim, din, tecim, tarım, para, ağırlık ve ölçülerini ve genel gelenek ve göreneklerini betimleyen çok sayıda ayrıntılı çalışma yazdılar. Bu çalışmalar çoğu kez oldukça değerlidir, ama bilimsel nitelikleri nedeniyle olmaktan çok (çünkü zaman zaman bulanık ve sağıp olmaktan uzaktılar) başka hiçbir yerde bulunmayan bilgileri kapsıyor olmaları nedeniyle. İslam coğrafyacılarının en büyüğü, Sicilya’nın Norman kralı II. Roger’ın sarayında yaşamış olan al-İdrisi (ö. 1166) Yunan, Hint ve daha önceki Müslüman yazarlar üzerine ve Akdeniz’in büyük kavşağı olan Sicilya’da topladığı bilgiler üzerine dayanarak yeryüzünün tüm bilinen bölgeleri üzerine dev bir ansiklopedik betimleme yazdı. O da Ptolemy’yi ve daha önceki başka yazarları eleştirmekten kaçınmadı ve çalışması Asya ve Afrika’nın uzak bölgeleri konusunda bile benzersiz bir bilgi madeni içeriyordu. Ama oldukça tuhaftır ki Müslümanların hiç biri Yunan harita yapım yöntemlerine çok fazla şey eklemeler, ve haritacılık Orta Çağların sonuna ve Latin Hıristiyanlığın modern sürecinin başlangıcına dek çok az ilerleme yaptı. Onuncu yüzyılın Müslüman ve Yahudi gemi

kaptanları ve kılavuzları genellikle yeryüzünün küresel olduğuna inanırlardı. Bu inancı İspanyol ve Katalon Hristiyan gemicilere geçirdiler ve böylece yuvarlak bir dünya düşüncesi bundan böyle eğitimlilerin tekelinde olmaktan çıktı.

Müslümanların felsefe ve bilime katkılarını özetlemeye çalışırken, ilkin nasıl Aristotelesçiliği ve Yeni-Platonizmi bildirilmiş bir dinsel dizge ile uyumlu kılmaya çalıştıklarını, ve nasıl Yunan bilimsel kalıtını alarak onu İran ve Hindistan'dan alınan belli öğelerle birleştirdiklerini düşünürüz. Arap sayılarını kullanmalarıyla, cebirin kullanımını genişletmeleriyle ve düzlemsel ve küresel trigonometriyi geliştirmeleriyle matematiği ilerlettiler. Kimyada kullanılan deneysel yöntemleri geliştirdiler, ve hem kimyayı hem de fiziği belli bir ölçüde Yunan metafiziksel kavramlarından ve büyüden kurtardılar. Önceden varolan optik, gökbilim, tıp ve coğrafya bilgilerine katkıda bulundular. Müslümanlar tüm bunları temel olarak üstlendikleri gerecin arkatasarını değiştirmeden yaptılar, ama on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda batı Avrupa'ya öyle bir dürtü verdiler ki, bununla Latin Hristiyanlar modern bilimi başlatacaklardı.

3. YAZIN, SANAT, VE MÜZİK

ARAP dili ve Müslüman dinsel inancı İslam ekinindeki büyük birlik bağlarıydı. Arap dili, insan soyunun yedide biri için dinsel ve ekin sel dil olmak üzere yayılırken, her anlam tonuna yetenekli olabileceği bir yolda kapsamlı eklemeler almaya açık geniş bir sözlüğü olduğunu gösterdi. Arapça hem şiir hem de güzel konuşma için olduğu gibi sağın bilim ve felsefe için de uygun bir dil olmaya başladı. Arapça'da saklanan en eski yazınsal yapıtlar altıncı yüzyıl başlarından kalan İslam-öncesi şiirlerdir. Bunların nicelik üzerine ve bütün şiir boyunca işleyen tekil bir uyak üzerine dayalı ölçü şemaları çok ustacadır ve hakkında hiçbirşeyin bilinmediği uzun bir erken gelişim sürecini imlerler. Bu erken şiirler savaş parçalarından, ağıtlardan, ozanın kabilesine övgüler ve başka kabilelere yergilerden, birçok düzensiz düzyazı türlerinden ve altmış dizeden yüz dizeye dek değişen daha uzun kasidelerden oluşur. Kasideler bir zamanlar orada güzel bir kıza aşık olduğu bir kamp sitesini yeniden ziyaret eden sıra özlemi içindeki bir savaşçıyı anlatan bir kalıbı izler; bu çerçeve içersinde Arap yaşamının çeşitli yanlarını betimleyen bir tablolar dizisi vardır. Bu kasidelerin yapısı başka herhangi bir Sami diline bütünüyle yabancı olan bir incelik düzeyine ulaşır; ve İslam şiirinde erken olmalarına karşın, daha sonraki yüzyıllar için şiirsel biçimi belirlemişlerdir. Bu en eski şiirler iki yüzyıl boyunca sözel olarak iletilidiler ve sonunda yazıya geçirilmeden önce büyük bir olasılıkla biraz değiştirildiler. Arapların şiir zevklerini açıkça gösterirler; şiir başka bakımlardan çok ilkel bir ekinleri olan erken Araplar arasında oldukça gelişmiş bir sanattı.

Arap dilinde yazıya geçirilen ilk yapıt uyaklı düzyazı biçiminde derlenen Kuran oldu. Peygamberin sözleri dilde artmakta olan bir ustalığı ve onu çeşitli anlatım biçimlerine yoğurmada çarpıcı bir yeteneği gösterir. Yazın sanatı tarihinde tek bir kitapta şiirsel bir lehçeden bir düzyazı biçiminin gelişimi denli çarpıcı çok az olay vardır. Yapıtın İslam yazını üzerinde olağanüstü bir etkisi oldu, çünkü bir yandan Müslüman yazın dallarının çoğunluğu kökenlerini Kuran ile bağıntı içinde bulurken, öte yandan Kuran Arap düzyazı biçiminin temellerinden biri oldu. Kurana

saygıdan ötürüdür ki Arapça konuşan halklardaki lehçeler türölülüğü Latince'nin kiliseye karşın Roma kökenli dillere dağılması durumunda olduğı gibi değışik dillere ayrılmamıştır.

Muhammed şairlerin ahlakını eleştirmişti, ve şiir bir süre için yasaklandı. İlkın Medine'de ve daha sonra Şam ve Bağdad'da yeni bir kentsel etki ve bunun yanı sıra halifelerin koruyuculukları şiire saygınlığını yeniden kazandırdı. Bağdad 750'den sonra felsefenin ve bilimin olduğı gibi yazın sanatının da büyük özeğı oldu. Halklar İslama şimdi her alanda kendi ekinel katkılarını getiriyorlardı. Şiir büyük bir İran etkisi gösterir; bu en eski Arap şiirinden daha usta, daha kentsel, daha dünyasal, ve daha erotiktir. Aşk şarkıları, şenlik şarkıları, av sahneleri ve gizemsel dinsel şiirler gibi daha kısa şiir biçimlerinden yana geleneksel kasideden vazgeçilir. Şiirde uzun anlatılar popöler oldu. Bağdad döneminin en usta şairi abu-Nuwas (ö. 810) idi. Onun sık sık Heine'ninkilerle karşılaştırılan kısa lirikleri Müslüman lirik şiirinin büyük başyapıtları olarak görölür. Bununla birlikte, tüm İslam şairlerinin en sevileni aşırı ölçüde süslü ve paha biçilmez biçemiyle Halepli al-Mutanabbi'dir (ö. 965).

Çeşitli düzyazı tipleri gelişti — tanrıbilim, felsefe, tüze, tarih ve bilimin açım-lanışına uyan özelleşmiş biçemler. Ve üst ve orta sınıflar için yazılan çok sayıda tanidik deneme, roman ve kısa öykülerde başka yazınsal biçimler gelişti. Bu yazın tipinin Batıya ulaşmış önemli bir örneğı birçok kaynaktan benzersiz masalların bir derlemi olan *Arap Geceleri*'dir.²⁹ is 900'den sonra dinsel olmayan konularda yazan birçok yazar Kuran'da kullanılan uyaklı düzyazıya öykündü. Dokuzuncu yüzyıla dek sayıları oldukça artmış olan okur-yazarlar tüm alanlarda yazılan yapıtları okuyorlardı ve bunların arasında kısa öykülerden ve şiirden sonra en sevileni tarih ve yaşam-öyküsüydü. En büyük tarihsel çalışma al-Tabari'ninkiydi (ö. 929). Al-Tabari İran, Suriye ve Mısır'da geniş gezilerde bulunmuştu ve bir yıllık gibi düzenlenen on beş ciltlik yapıtı yıl yıl Müslüman halkların tarihini kapsıyordu. Dev boyutlardaki tarih çalışmalarının yanı sıra, tek tek devletlerin tarihleri, hanedan tarihleri, çeşitli kentlerin tarihleri ve geniş bir yaşamöyküsel yazın da vardı. Son önemli Müslüman tarihçi olan Tunuslu İbni Haldun (ö. 1406) "toplumbilimin bir kurucusu" olarak adlandırılmıştır, çünkü kendi genel tarih yorumunu devletlerin gelişme ve bozulmalarına ilişkin kuramlarla ve iklim ve coğrafya üzerine ve bunların toplum sorunlarına etkileri üzerine tartışmalarla birleştirmişti. Müslümanların Yunan tarihçilerini çevirmiş ya da incelemiş oldukları konusunda hiçbir kanıt yoktur; tarihsel yazırlarındaki başlıca dış etki İran'ın etkisiydi. Hem tarihte hem de yaşamöyküsünde Müslüman tarihçilerin doğrulukları ve içgöröleri Bizans yazarlarınkı denli çarpıcıydı. On birinci yüzyılın sonlarında, İslam ekini bir düşünüş evresine girdiğı zaman, eski yazınsal birlik parçalanıyor ve bölgesel yazın yapıtları gelişiyordu. Bundan böyle, İslam yazın ve ilminin en büyük günleri sona ermişti.³⁰

İslam sanatı, Müslüman ekinin geri kalanı gibi çevre uygarlıklardan ödünç alınan öğeler gösteriyor olsa da, başlıca Bizans ve İran'dan ödünç alınan bu öğeler büyük ve özgün bir biçime kaynaştırıldılar. Mimaride, dikilen birincil yapılar camiler ve saraylardı. 622'de Medine'de Muhammed'in yönetimi altında yaptırılan küçük bir ilkel yapı daha sonraki camilerin çoğı için model oldu. Bütün çepeçevre tuğla ve taş duvarlarla çevrili kare bir yapıydı. Kapatmanın bir yanı palmiye dallarıyla örtölmiş

ve çamurla kaplanarak alttan yine palmiye gövdeleriyle desteklenmişti.³¹ 639'da Mezopotamya'da yapılan sonraki cami tam olarak aynı tasar üzerine kuruldu, ama çatı mermer sütunlar tarafından desteklendi. Medine'de Peygamberin evinin yapımından sonraki seksen ya da doksan yıl içinde cemaat camisinin tüm özellikleri evrimlenmişti. Bu temel kare tasarın içersinde ortada aptes almak için çeşmesi ve yanlarda gölgeli sundurmasıyla açık bir ön avlu vardı. İçerde herşey özeysel tapınma edimi — dua — için düzenlenmişti. Bu dinsel edimin başka inanlarla birlik içinde yapılırsa daha büyük bir gücü olacağına inanılırdı. Tapınanlar Mekke'ye yüzlerini dönerek birbirlerine koşut sıralarda yerlerini alırlardı; ilk sıra Mekke'ye en yakın olduğu için, ve herkes öne yakın olmayı istediği için, caminin dua alanı genellikle dikdörtgendi; Şam'daki *Büyük Cami*'de dua bölümü 131 metre genişliğinde ve yalnızca 38 metre derinliğindedir. Geniş iç alanın ortasında Mekke'ye doğru bakan (ve Hristiyanlardan ödünç alınmış olan) küçük bir çıkıntı, *mihrap*, ve onun yakınında ise Kuran'ın okunması ve vaazlar için yüksek bir kürsü, *mimber* vardı. Cami kutsatmasının alçak çatılarının üstüne yükselen *minare* duaya çağrılarını okunduğu bir kuleydi. İslamın tüm bölgelerinden Mekke'ye yıllık hac yalnızca caminin ve başka yapı tiplerinin değil ama tüm süsleme sanatının da ölçünleştirilmesine katkıda bulundu.

Hem camilerde hem de saraylarda kullanılan yapı gereçleri, ister tuğla, taş, mermer ya da isterse kil olsunlar, tümü de söz konusu bölgenin özelliklerine bağlıydı. Biçemler de biraz değişiklik gösterirlerdi; Mezopotamya ve İran'da daha büyük bir bireşimin içinde geleneksel yerel biçimler de yaşamlarını sürdürdüler; Mısır'da birçok süsleme özelliği yerel Kiptilerin çalışmasından türetildi; İspanya'da ve Kuzey Afrika'da Roma ve Vizigot etkileri göze çarpıyordu; Hindistan'da biçim yerel Hint sanatı tarafından değişikliğe uğratıldı. Örneğin, Müslüman minareleri belli değişikliklerle yapıldıkları ülkelerin kulelerinin geleneksel şekillerini izlerdi. Müslümanlar erken bir dönemde Mezopotamya'dan ya da İspanya'dan atnalı kemer tipini ödünç alarak her yere yaydılar; ve Vizigotlardan ödünç almış olabilecekleri sivri uçlu kemerler için de aynı şey geçerlidir. Bizanslılara göre daha az kemerleme ve daha çok tahta çatı kullanıyorlardı, ama İran ve Hindistan'da büyük tuğla kubbeler yaptılar. Müslüman saraylarda çevrelerinde gölgeli revaklarla bahçelerin kullanımına büyük önem verilirdi; *Alhamra*'da hemen hemen tüm ana odaların içinde zemindeki mermer bir oluktan akan sular vardı. Granada'daki yaz sarayının, *Generalife*'nin bahçesi tümü de konutlarla yakın ilişki içinde düzenlenmiş gezinti yolları ve çeşmeleriyle bahçe sevgisinin tipik bir örneğidir.

Camiler ve saraylar kasvetli dış görünüşlerine karşın içeride sırlı seramikler, Batıda arabesk olarak bilinen alçak düz oymalar, gözalcı mermer ve halılarla aşırı ölçüde süslüyüldüler; camilerin ayrıca renkli camlardan pencereleri de vardı. İnsan ve hayvan biçimleri Kuran tarafından yasaklanmıştı. Muhammed Yargı Gününde sanatçının yarattığı betilere yaşam vermek için çağrılacağını ve bunu yapamazsa sonsuza dek cezaya çarptırılacağını, ve ayrıca eğer içinde imgeler varsa meleklerin bir Müslümanın evine hiçbir zaman girmeyeceklerini söylemişti. Sanatçı hiçbir zaman Allah'ın yaratılmasına bir benzerlik taşıyor gibi görünebilecek öykünmeler yapmaya çalışmamalıdır; ayrıca insanların çevrede onları putperestliğe ayartabilecek hiçbir imge bulundur-

mamaları gerekir. Kılıda, üzerlerine ayak basıldığı için halılarda, ve üzerlerine oturulduğu için minder örtülerinde imgelerin görünmesine izin vardı. Birçok Müslüman büyüğün duvarlarında insanları ve hayvanları temsil eden tablolar asılıydı, ve her ikisi de elyazmalarını yaldızlamada oldukça yaygındılar. İnsan ya da hayvan imgelerinin kullanıldığı kimi durumlarda sanatçı üç boyutlu etkilerden kaçınarak betilerini büyük ölçüde düzleştirir, ya da hayvanlara kanatlar ve gagalar ekler ya da onları kendileriyle hiçbir ilgileri olmayan düz desenlerle örterdi — örneğin on sekizinci yüzyıl Batı porselenlerinde porselen inekler ve domuzlar üzerine saçılmış ve tümü de yaratığın hiçbir zaman dirimli bir varlık sayılamayacağını gösteren çiçekler gibi.

Bununla birlikte, tipik İslam süslemeleri biri içiçe örülmüş çizgiler ve geometrik desenler üzerine dayanan ve öteki ise çok fazla renk kullanan bir başka süslemeydi. Tıpkı mermer ve mozayıkların Bizans kilise ve saraylarının tipik süslemeleri olarak düşünülmesi gibi, renkli seramikler ve oyma ve boyama arabeskler de İslamın ortak süsleme araçları olarak düşünülebilirler. Bunlar tavanlarda sarkıt biçimlerin ve karışık tahta kaplama tiplerinin kullanımı ile birleştirilirdi. Hem çinilerin hem de arabesklerin desenleri olağanüstü ince bir beğeni, yaratıcılık ve buluşçuluk gösteriyordu. İnsanın yarattığı en güzel kaligrafı olan benzersiz Arap kaligrafisinde düzenlenen yazıtlar yaygın bir süsleme motifi olarak kullanılırdı. Tüm desenlerinde — duvarlarda, deri ve giysi üzerinde — Araplar özeysel olarak düzenlenmiş olmayan ve hiçbir başlangıç ya da son olmaksızın tüm yönlere dağılan kalıpları severlerdi. Kuran ve Muhammed'in geleneği yalnızca putperest görünebilecek herhangi bir biçimin kullanılmasına karşı olmakla kalmıyor, ama lükse de karşı çıkıyordu. "Altın ve gümüş kupalardan içenler Cehennem'in ateşini içerler" der Müslüman özdeyişlerden biri. Böylece bu kuralların arkasından dolaşmak için Müslümanlar topraktan kaplar ve çiniler yaparak onları altın yaldızlarla kaplarlar, çelik, piring, bakır ve bronz nesnelere ince altın ve gümüş şeritlerden kakmalar yaparlardı; ve giderek taş ya da mermerin kullanılması beklenen *mihrab* gibi yerlerde bile çoğu kez karmaşık arabesklerini alçıya oyarlardı. Lüks zevki bastırılmayacak denli insana özgü olduğu ve geniş varsıllık birikimi "göze batıcı bir savurganlık" için fırsat sağladığı için, Müslümanlar en büyük harcamanın gerece değil ama üzerinde ölçüsüzce kullanılan işçiliğe gittiği nesnelere büyük paralar verirlerdi.³² Bizanslılar gibi, İslamik halklar da usta zanaatçılardı, ve eliş ürünlerini Avrupa, Asya ve Afrika'nın birçok pazarına gönderirlerdi. Bu ürünler arasında fildişi oymalar, mineli cam eşyalar, her türden kakmalı deri işi, seramikler, çömlekler, kağıt, en güzelleri İran'dan gelen halılar, yaldızlı elyazmaları—bir sanat ki geç bir tarihte gelişti ve on beşinci yüzyılda Müslüman İran'da doruğuna ulaştı—, kakmalı kılıçlar ve kaplar gibi metal işleri, ince pamuklu kumaş ve gözalcı ipek dokumalar bulunurdu. Bugün müzelerin İslam bölümleri bu benzersiz uzmanlık ve eşsiz zanaatçılık nesnelerini özenle saklamaktadır.

Tarihte hiçbir ulusta müzik Müslümanlar arasında olduğu denli onurlandırılmış ve işlenmiş değildir. Muhammed başlıca şarkılarının sözlerindeki putperest öğeleri sevmediği için ve müzikteki tensel öğeyi kuşkuyla karşıladığı için müzisyenlere karşı çatık kaşıydı. Aletli müziğin şeytanın duaya çağrısı olduğunu ileri sürdüğü söylenir. Zaman bu kuralları bir yana atacaktı; müzik Müslümanlara beşikten mezara eşlik ederdi. Yaşamdaki her olayın o anın sevinç ya da üzüntüsünü anlatacak özel müziği

vardı. Durumu iyi olan her evin kendisinin şarkı söyleyen kızı, ve çok varsıl olanların evlerininse müzisyen ve dansöz takımları vardı. Büyük bir olasılıkla şiire duyulan güçlü ilgiden ötürü, sesli müzik aletli müzikten daha çok sevilirdi; ve sık sık inanılmayacak miktarlarda olan en yüksek ödüller halifelerin saraylarına bağlı şarkıcılara giderdi. Erken İslam müziği İbrani ve Yunan müziğini andırırdı. Yedinci yüzyılda Müslümanlar ölçülü müzik yazmaya başladılar ve notalandırmaları notanın hem perdesini hem de süresini belirtiyordu — bir ilerleme ki, Latin Hristiyanlıkta on ikinci yüzyıldan önce bilinmiyordu. Müslüman dünyanın değişik bölgeleri değişik gamlar kullanıyordu, ama değişik gam tipleriyle çeşitli denemelerden sonra, Yunan Pisagorcü gam hemen hemen evrenselleşti. Müzikleri genellikle uyumlulaştırılmış değildi, ama zaman zaman bir melodiyi eşlikteki notalarla süslerler, bir notayı eşzamanlı olarak dördüncüsü, beşincisi ile ya da bir tür uyum veren oktav ile birlikte kullanırlardı. Yaygın olarak kullanılan aletler her tip ut, flütler, rebaplar (kemanın bir atası), davullar, borular, tefler, ziller, kastanyetler, harpler ve orgları. İslamık halklar müzik aletlerinin yapımını yüksek bir sanat düzeyine çıkardılar ve hemen hemen daha önce Bizanslılardan, İranlılardan, Hintlilerden ve başka halklardan ödünç aldıkları her tip aleti geliştirdiler. Büyük çalgıcı kümeleri orkestralara örgütlenirdi; hiçbir askeri ya da sivil olay bir bando olmaksızın tam sayılmazdı. Bu büyük alet kümeleri için Müslümanlar yöneticilere bir bastonla zaman tutturma geleneğini getirdiler. Müslüman yazarların tümü de müziğin insanların duyguları üzerindeki önemli etkisini belirtirler. Sanatı “sıcak bir banyodan daha çok ısıtan ve üşüten” ünlü bir şarkıcıdan söz edildiğini duyarız; Gazali “esrime müzik dinlemekten gelen durum demektir” derken, *Arap Geceleri* ise “müzik kimilerine yemek, başkalarına ilaçtır” diye yazar.³³

İslamık halkların müziğe duydukları olağanüstü ilgi yazınsal yapıtlarında bu sanata yapılan sayısız göndermede ve müzik üzerine kapsamlı yazılarda gösterilir. Kuramcılar arasında al-Kindi, Farabi, İbni Sina ve İbni Rüşd en iyi bilinenlerdir. Bunlar Yunan yazarlarının müzik üzerine söylemiş olduklarını yorumladılar, düşüncelerini eleştirdiler ve kendi buluşlarını eklediler. Farabi'nin *Müzik Üzerine Büyük Kitap*'ı müzik üzerine tüm erken çalışmalara üstündür. Müslümanların yaptıkları en önemli kuramsal ilerleme sesin küresel yayılımıyla ilgiliydi.

4. İSLAM VE BATI

İSLAM uygarlığı çevresindeki ekinlerden büyük ölçüde ödünç aldı, ama özümseyemeyeceği hiçbirseyi kabul etmemeye çalıştı. Özgünlüğü yabancı düşünceleri kendi öz gereksinimlerine uyarlama, uyarlanamayanları yadsıma, ve ödünç aldığı herşeyi kendi öz bireşiminde yeniden yaratma yeteneğinden oluşur. Sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla dek İslam ekininde büyük bir birlik ve yüksek bir uygarlık düzeyi sürdürdü, anıksal başarımlarında parlak, ekonomik etkinliğinde varsıldı, ve din, yasa, ve Arap dili tarafından sapasağlam birleştirildi. Bu dönem sırasında İslam hayranlık verici ölçüde alıcı, esnek ve hoşgörülü kaldı. Bu altın çağı izleyen çarpıcı düşüş bir dizi nedene bağlıdır. On birinci yüzyılın ortalarında daha sonra Müslümanlığa dönen geri Selçuk Türkleri Bağdad'ı ve Yakın Doğunun çoğunu aldılar. Selçuk yetkeleri ortodoks Müslüman tanrıbilimcilerle anlaşmayan herşeye karşı baskıcıydılar; orto-

doksluğun düşünce özgürlüğüne karşı uzun ve acı kavgasında ortodokslar şimdi en sonunda üstünlüğü kazandılar. Aynı zamanda Selçuklular düzeni de sürdüremediler; seyrek olarak güçlü ve aydınlanmış bir egemen tarafından bastırılan sürekli başkaldırı ve genel anarşi sonuçta yıkım, nüfus azalması ve durgunluk getirdi. Müslüman uygarlık on birinci yüzyıldan başlayarak daha önce Roma İmparatorluğunun beşinci yüzyılda karşılaştığı gibi daha aşağı ekinlerin denetimi altına girmişti. Yalnızca Kuzey Afrika ve İspanya'da İslamik ilmin eski ışıkları henüz parlak olarak yanıyordu. Selçuklulardan sonra, ve çok daha yokedici olarak, on üçüncü yüzyılda Moğollar geldi. Selçukluların Yakın Doğuda ekinisel gelişimi yavaşlatmış olmalarına karşın, Moğollar onu hemen hemen bütünüyle silip süpürdüler. On üçüncü yüzyıldan sonra, Müslüman geleneğin biricik önemli özekleri Hindistan, İran, Mısır ve İspanya idi, ve bu alanlarda on üçüncü yüzyılın ortalarından sonra daha az dramatik ama sürekli bir düşüş süreci kendini gösterdi.

İslam ekininin büyük yüzyılları, sekizinci ve on birinci yüzyıllar, Latin Hristiyanlıkta gerilik yüzyıllarıydılar. Müslümanlar Yunanlıların felsefe, bilim ve müziklerini saklayıp onlara eklemeler yaptılar, ve kendi özgün sanat ve müziklerini yarattılar. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda yeniden toparlanmakta olan Latin Batı öğrenmek ve öykünmek için tüm bunlara döndü. Latin Hristiyanlar onuncu yüzyılda İslam dünyasını ziyaret etmeye başladılar ve on birinci yüzyılda İspanya ve Sicilya'dan Yunan ve Arap yapıtlarının çevirilerinin bir akımı başladı. On üçüncü yüzyılda Latin Hristiyanlar Yunan felsefesinin ve biliminin büyük çalışmalarının çoğunu bunların Müslüman ve Yahudi yorumcularıyla birlikte biliyorlardı.³⁴ Bir sonuç olarak, hemen hemen tüm büyük Hristiyan filozoflar ve bilimciler Müslüman yazarların belirgin etkisini gösterirler. Aynı zamanda, Müslüman yazını, sanatı ve müziği de Batıyı etkiledi. Müslüman yazından *troubadour*lar, *trouvères* ve *minnesinger*lerin yalnızca temalarının bir bölümü değil, ama yaşam ve sevgi üzerine görüşleri de geldi.³⁵ Müzikte Batının İslama borçlu olduğu şeyler arasında ut, davul ve başka müzik aletleri, şefin çubuğu ve kuramsal akustik üzerine birşeyler, ses uyumu için tellerin uzunluklarını ölçme düşüncesi (özellikle ut ve rebekte), ve belki de uyum ve ölçülü müzik düşünceleri vardı. Son olarak, sanat ve zanaatçılıkta Batı belli bir ölçüde İslamdan kale mazgalını, bir kalenin ya da kasaba duvarının tepesinde sürekli savunma olanağı veren balkon, sivri uçlu takların, kaburgalı tonozların, küme sütunların ve gömülü direklerin ve çok-yapraklı takların kullanımını, mimari yüzeylerin basık kabartmalarla örtülmesini, yazıtların süsleme olarak kullanımını, pencerelerde hem levha hem de hem de çubuk süslemelerin ve vitrayların kullanımını, *Siena Katedrali'*nde olduğu gibi koyu ve açık mermer şeritlerin kullanımını, ve dokumalar, cam, çini, metal ve deri işleri için bir desenler çokluğunu aldı.

Batı üzerindeki İslamik etkinin bütün öyküsü çok geniştir. Yer darlığı tam bir tartışmayı engellemektedir, ama bu etkinin düzeyi en azından İngiliz diline Arapça'dan gelen sözcüklerin rasgele bir listesi tarafından örneklenebilir: chemistry, alcohol, alkali, alembic, elixir, nadir, zenith, cipher, zero, algebra, root, almanac, cupola, camphor, orange, lemon, syrup, lute, guitar, coffee, lilac, sumach, jasmine, saffron, muslin, damask, satin, admiral, arsenal, tariff, ginger, rice, cotton, artichoke, ream ve son olarak sherbet, julep, candy, ve sofa.

Latin Batı *5'inci — 10'uncu Yüzyıllar*

1. KLASİKLERİN BATIDA SAKLANMASI
 2. KLASİKSEL VE PATRİSTİK İLMİN İLETİCİLERİ
 3. ŞİİR VE TARİH
 4. SANAT VE MÜZİK
-

BİZANS ve İslam ekinlerinin ışıklarının en parlak yandığı sıralarda, Latin Batı görelî olarak ekonomik ve ekinseî bir geriliğe düştü. Beşinci yüzyılın Barbar Göçleri orta ve batı Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da Roma rejimini çökertti, ve Roma'nın evrenseî egemenliğinin yerini bir küçük ve zayıf devletler çokluğu aldı. Savaşan kabileler korku verici bir kaos yarattılar, ve bu zayıf politik birimlerin her birinin içersinde aile aileye karşı kan davası güder oldu. Aynı zamanda eski Roma ekonomisi sonraki dört yüzyıl içinde paramparça oldu; kasabalar ve Roma yolları ve köprüleri yavaş yavaş birer yıkıntıya döndü, eski kent ekonomisi yerini sonunda toprağa ve dolaysız yerelliğe bağı kaba bir tarım düzenine bıraktı, böylece kendine-yeterli olanı oluşturdu. Yazarlar acıyla doluydular; "her koloni yerle bir edilmiş," diye yazıyordu Gildas. "Nüfusu doğranmış, alevler çatırdayıp durur. Kule tepelerinin yüksek men-teşelerinden kopuşlarını, yüksek duvarların, kutsal altarların ortalığa saçılmış taş-larını, tümü de dehşet verici kan pıhtılarıyla örtülü parçalanmış cesetleri seyretmek ne korkunç, sanki korkunç bir şarap presinde ezilmişler gibi." Açlık ve kimi zaman salgın sefaleti arttırdı. "Sürüler otlaklarda yalnız kaldılar," diye yazıyordu Diyakoz Paul. "Tam bir suskunluk içindeki insanlarla dolu villalar ya da kaleler görürsünüz. Bütün dünya o eski sessizliğine geri gönderilmiş gibi görünür: tarlada hiçbir ses çıkmaz, çobanların kavalları susmuştur. Hasatlara dokunulmamıştır. İnsanların yaşadıkları yerler yaban hayvanlarıyla doludur." "Roma örenleri," der Trevelyan, "yüzyıllarca durdular, kimi zaman gündüzleri yararlı birer taş ocağıydılar, ama gece-leri köylünün imgeleminde atalarının yokettiği soyun hayaletleriyle doluydular."¹

Bu ekonomik gerilik sürekli olarak daha da belirginleşti; Batı Bizans ile ilişkidən koparıldı, ve can çekişen kasabalar açlıktan kırıldı. Para kullanımı beşinci yüzyıldan sonra sürekli olarak azaldı ve yavaş yavaş ekonomik ve toplumsal yerelliğe ve dur-gunluğa inışı simgeler oldu. Aynı zamanda kasabaların okulları yavaş yavaş ortadan kaktı, Yunan bilgisi İngiltere ve İtalya'nın kimi bölgeleri gibi yalıtılmış alanlarda bulduğu kısa diriliş dönemlerinin dışında yitti. Okullar olmayınca, Latince barbarlaştı.

Kimi manastır özeklerinde sürdürülmelerinin dışında, eğitim kurumlarının ve anlıksal iletişimin yokluğu ekinin düzeyinde olağanüstü bir düşüş getirdi. Ekinsel olarak Latin Hristiyanlık, eski evini bundan böyle ayakta tutamayan yıkılmış bir aile gibi, bodrumun bir iki odasında yaşamaya başladı. Daha sonra, gelecek kuşakların anısında, beşinci yüzyıldan on birinci yüzyıla Latin yazarlar — özellikle Gregory, Isidore, Bede, Alcuin ve Rabanus — daha önce ya da daha sonra yaşamış olsalardı hiçbir zaman kazanamayacakları belli bir haleyi kazandılar. Adlarına bağlanan etki ve şan yazmış olduklarının değerini çok çok aşar. Sekizinci yüzyılda belli bir ekinsel yeniden-diriliş belirtileri görünür, ama onuncu ve on birinci yüzyıllara dek yukarıya doğru herhangi bir belirgin dönüş yoktur.

1. KLASİKLERİN BATIDA SAKLANMASI

ORTA ÇAĞLAR kendine özgü birçok düşünce ve kurum yarattı—yalnızca birkaçından söz edecek olursak, parlamentolar, ortak yasa, Gotik katedraller, şövalye romansları, skolastik felsefe ve üniversiteler—, ama hem Doğuda hem de Batıda ortaçağ ekininde özeksel olan şey Yunan ve Roma uygarlığının bilgisiydi. Klasiksel ekinin bilgisinin Bizans ve İslam uygarlıklarında yaşatılışını betimledikten sonra, şimdi kısaca klasiksel yazarların Augustine ve Erasmus arasındaki on yüzyıl boyunca Latin Batıda nasıl korunduklarını irdeleyelim.

Homer'in, Yunan yazın sanatının babasının, yalnızca adı kaldı. Truva kuşatmasına ve Ulisses'in serüvenlerine ilişkin öykülerinin çoğu Virgil yoluyla ve Latince düzyazı uyarlamaları yoluyla iletiltiler. Kendisine büyük ölçüde hayranlık duyulmasına ve sık sık başvurulmasına karşın, Homer on dördüncü yüzyılda Dante ve Petrarch için henüz kapalı bir kitaptı. On beşinci yüzyılda Homer yine Yunanca'da okunmaya başladı ve Latince'ye ve anadillere çevrildi. Sappho, Pindar ve Yunan lirik şairlerinin adları şöyle böyle biliniyordu; Virgil, Ovid ve Horace'ın Latince şiirleri yoluyla Batı üzerindeki etkileri dolaylıydı. Yunan imgesel yazın sanatının geri kalanının çoğu gibi, lirik şairler on beşinci yüzyılda yeniden günışığına çıkarıldılar. Herodotus, Thukidides ve geç Yunan tarihçilerinin Livius ve Romalı tarihçiler yoluyla ancak dolaylı bir etkileri oldu. Aeschylus, Sofokles, Euripides ve Aristofanes gibi büyük Yunan oyun yazarları Plautus, Terence ve Seneca gibi Romalıları etkilemişler olsalar da, Latin Batı haklarında adlarından daha çoğunu bilmiyordu. Demosthenes, Yunan oratorları, Helenistik ozanlar ve Plutark on beş ve on altıncı yüzyıllarda yeniden bulununcaya, inceleninceye ve çevrilinceye dek Batı için bütünüyle yabancı ve etkisiz kaldılar. On altıncı yüzyılda, Tasso, Montaigne, Ronsard, Shakespeare ve Cervantes'in dünyasında, tüm bu Yunan imgesel yazarları ölçsüz birer hayranlık ve öykünme kaynağı olarak geniş ölçüde biliniyorlardı.

Platon'a, Kilise Babalarının bu kılavuz yıldızına ilişkin olarak *Timaeus*'un Latince bir çevirisi dışında hiçbirşey yaygın olarak bilinmiyordu. Platon'un Cicero, Yeni-Platonizm, Kilise Babaları, Müslüman ve Yahudi filozoflar yoluyla dolaylı etkisi olağanüstüydü. On beşinci yüzyıl İtalyanları tarafından özgün Platon'un tümü gün ışığına çıkarıldığında öylesine büyük bir coşku vardı ki, Florence ve Roma'daki saraylarda büstü önünde kandiller yakılıyordu. Aristoteles'in mantık incelemelerinden

ikisi Boethius'un Latince çevirilerinde okunabiliyordu. Aristoteles'in geri kalanının çoğu, tıp, gökbilim, matematik ve fizik üzerine büyük Yunan yazılarının yanı sıra, batı Avrupa'ya on bir ve on üçüncü yüzyıllar arasında Bizans, Sicilya ve İspanya'dan Latince çeviriler yoluyla geldi. Tüm bu gereç on ikinci yüzyıl ortalarından başlayarak Latin Hristiyanlık okullarına egemen oldu. On beş ve on altıncı yüzyıllarda Aristoteles'in etkisi söndü. Ama felsefi diktatörlüğü zayıflarken, estetik çalışmalarının, *Poetika* ve *Retorik*'in saygınlığı arttı. Herşey göz önüne alındığında, 500 ve 1400 arasında doğrudan Yunan etkisi felsefe ve bilim dışında zayıftı, gerçi dolaylı etkisi büyük olmuş olsa da.

Latin öge etkisinde dolaysız ve birinci eldendi; çünkü Latince hem kilisede hem de devlette yaşayan bir dil olarak kaldı. İnsanlar Batı Hristiyanlığının bir ucundan ötekine Latince dua eder, vaaz verir, şarkı söyler ve yazarlardı. Ancak on altıncı yüzyılda arı dil yandaşları tarafından engellenmeye başladıktan sonradır ki, Latince eğitimliler için yaşayan bir dil olarak körelmeye ve ölmeye başladı.

Şairler arasında Dante'nin "Mantua'nın ünü dünya sürdükçe sürecektir ince ruhu" olarak sözünü ettiği Virgil ilk sırayı tutuyordu. *Dördüncü Eclogue*'sinde ["Seçme"] Virgil'in İsa'nın gelişini önceden bildirmiş olduğu sanılırdı. *Aeneid*'i Roma'nın büyüklüğünü kutlar ve insan ruhunun Tanrıya geri dönüşünün ahlaksal bir alegorisi olarak yorumlanabilir. Virgil büyük biçem modeli ve okul öğretiminin yüreği olarak kaldı. Bir on ikinci yüzyıl katedralinin ahırında Musa ve İsaiah ile birlikte onun da oyması vardır. Yüzyıllar boyunca bir eşlem, alıntı ve öykünme kaynağı oldu. Ovid, ünde Virgil'den sonra gelse de, ancak on ikinci yüzyıldan sonra tanınmaya başladı. *Aşk Sanatı* başlıklı yapıtı Chrétien de Troyes tarafından çevrildi ve Andreas Capellanus'un Zarif Aşk Sanatı'nın temeliydi. Goliardik ozanlar tarafından, *trouvère*ler tarafından, ve Abelard ve Heloise tarafından alıntılanı. Ovid'in *Başkalaşım*lar'ı, klasik mitlerin büyük derlemi ve bir tür altın antikçağ efsanesi, sanatçılar ve şairler tarafından sık sık kullanıldı. Horace zaman zaman alıntı konusu oldu, ama üzerindeki cilalı kent havası onu ancak Rönesans döneminde başlıca gözdelelerden biri yaptı. Ağır ozanları, Tibullus ve Propertius, ve yergiciler, Juvenal, Persius ve Martial, ve çok yetenekli ama bütünüyle ayrı iki şair, Catullus ve Lucretius için de aşağı yukarı aynı şey geçerlidir. Öte yandan, iki ikinci sınıf epik ozanının, Lucan ve Statius'un Dante, şövalye romansı yazarları ve Chaucer'in gözünde saygınlıkları yüksekti. Plautus, Terence ve Seneca'nın oyunları Orta Çağların ve Rönesansın değişik evrelerinde büyük ilgi gördüler.

Latin düzyazısının adları arasında Cicero — "söylevler kralı" — gözdeydi. Platonik ve Stoacı düşünceleri ve ustaca biçemi yaygın olarak hayranlıkla karşılandı. *İtiraf*lar'ında St. Augustine onu Cicero'nun *Hortensius*'unun dine döndürdüğünü söyler. Seneca'nın ahlak üzerine denemeleri sık sık alıntılanırdı; oyunları Rönesanstan önce pek tanınmazdı. Pliny'nin içgörü, ilim ve boşanç saçmalıklarının tuhaf bir bileşimi olan *Doğal Tarih*'i yaygın olarak okundu. Orta Çağlar tarafından gözardı edilen iki önemli Latin yazar da diluzu Quintilian ve tarihçi Tacitus'tur. Birçok Latin yazarın yapıtları yitiktir; putperest yazarların Hristiyan yazarlardan daha kalıcı olmaları olasılığı azdı. Bilgilendirici yazarların saklanma şansları daha yüksekti; böylece birçok ikinci sınıf coğrafyacı ve ansiklopedicinin yazıları yaşarken, şiir ve oyunlardan çok azı saklanmıştır.

2. KLASİKSEL VE PATRİSTİK İLMİN İLETİCİLERİ

LATİN Batıda büyük yaratıcı Patristik çaba St. Augustine'in ölümüyle sonlandı (430). Barbarların imparatorluğa korkunç yayılışları Roma uygarlığının özümseyici gücünü büyük ölçüde zayıflattı ve çoktandır ilerlemekte olan dağılış sürecini hızlandırdı. Latin dilindeki değişimler bütün bir ekindeki dönüşümü yansıtır. Hristiyan Evrenin başlangıcında üst sınıf Latincesi kitlelerin dilinden büyük bir ayrılık göstermezdi. Konstantin zamanında (yaklaşık olarak is 300) iki dil kullanılmaya başlamıştı: üst sınıfların ve eğitimlilerin dili, ve kitlelerin dili. Kitlelerde uzun ve kısa ünlüler arasındaki ayırım yitmiş, ve seslemede, sözlükte ve sözdiziminde de başka ayrımlar ortaya çıkmıştı. Beşinci yüzyılın Barbar Göçlerinden sonra okullardan çok azı dilbilgisi (eş deyişle, Donatus'un kuralları ve Cicero'nun sözdizimi) öğretimi verdiler. 800'den önce Latince dinadamları arasında olmanın dışında konuşulan bir dil olmaktan çıktı; ve batı Avrupa'nın Roma egemenliği altındaki bölgelerinde, Romanik lehçeler daha şimdiden iyice gelişmişlerdi.

St. Augustine'den sonraki dönem yalnızca Yunan bilgisinin hemen hemen evrensel yitişiyi ve kullanılan Latince'nin tipinde sürekli bir değişimle değil, ama anıksal kültürdeki büyük düşüşle de damgalanır. Bir ileticilik çağına gireriz: yeni bilgi için tüm bağımsız istek yiter, ve eski saman yeniden dövölüp yeni yığınlarla bağlanır. İleticiler arasında önce dilbilgiciler geliyordu. St. Jerome'un öğretmeni olan ve dördüncü yüzyıl ortalarında Roma'da yaşayan Donatus Latin klasiklerden alıntılarla iki halksal metin yazdı. Kitapları yalın ve doğrudandı, ve *Ars Major* ve *Ars Minor* bin yıldan daha uzun bir süre en çok kullanılan Latin dilbilgisi kitapları olarak kaldılar. Chaucer'in gününde öylesine yaygın olarak tanıyorlardı ki, onun için her dilbilgisi bir "donat" idi. Daha uzunca bir dilbilgisi, Priscian'ın *Institutes*'i (yaklaşık 515'te yazıldı) de yaygın olarak kullanıldı. Latin düzyazı ve şiirinden öğrencilerin ezbere öğrenmeleri gereken sayısız alıntı içeriyordu. Ortaçağ sanatında Donatus ya da Priscian genellikle dilbilgisini temsil ederler.

Batıda erken Orta Çağların tipik bir ders kitabı Afrikalı bir Yeni-Platonist olan Martianus Capella'nın (ö. 429) çalışmasıydı. *Filoloji ile Merkürî'nin Evliliği* başlıklı çalışma dokuz kitaptan oluşan sönük bir özettir ve bunlardan ilk ikisi Merkürî'nin bir bakire ile, Filoloji ile evliliğini anlatır. Tüm tanrıların evliliği tartışmak için toplanırlar; bu yazara klasiksel mitoloji konusundaki bilgisini sergileme olanağını verir. Sonraki yedi kitap Yedi Liberal Sanatı (ilk kez daha sonra Cassiodorus tarafından kullanılan bir terim) irdeler. İlk dilbilgisi, diluzluğu ve eytişim vardır ve bunlar 600'den sonra *trivium* olarak adlandırıldılar. Sonra aritmetik, geometri, gökbilim ve müzik gelir ki bunlar daha sonra *quadrivium* olarak adlandırılmışlardır. Bu soyut tartışmalar liberal sanatlardan her birinin Merkürî'nin ve gelininin birer nedimesi olarak kişileştirilmesi yoluyla öyküye bağlanır. Kitap yeryüzünün yuvarlak ve güneşin evrenimizin özeği olduğu biçiminde bir bildirim kapsar — düşünceler ki Sevilleli Isidore, Bede ve John Scotus Erigena tarafından yineleniler. İletilen gerçek bilgi sık sık yüzeyseldir; örneğin VI. Kitap *Geometria* başlığını taşır, ama bir parça temel coğrafya ile başlar, arkadan birkaç geometrik önerme gelir ve bundan sonra da konuyu kişileştiren kişinin Ök-lides'in kitaplarını açılmamış olarak sunduğu bildirilir. Görünürde hiçbir zaman

açılmamışlardı. Bütün çalışma düzyazı ve şiiri bileştiren kaba ve karışık bir biçemle yazılmıştır; ama kuralların ezberlenmesini kolaylaştıran tekdüze bir niteliği vardır. “Bilgiçlik ve düşlemciliğin kısır bir birliği, bir ortaçağ başöğretmeninin değnekleri denli özsüz” der Taylor; ve C. S. Lewis ise: “Bilgin için yararsız bilgiler toplamaya yatkın kişi diye bir tanım duymuştum; bu anlamda Martianus gerçek bir bilgin tipidir. Başkalarının felsefeleri, başkalarının dinleri — giderek gerideki Cumhuriyetçi Roma’nın alacakaranlığı bile—bu düşüncenin bu merak dükkanına girmiştir. Tüm bunları dükkanın karanlığında kendine oturacak yer kalmayınca dek çevresine yığar; ve sonra onları zevkle sınıflandırır ama hiçbir zaman tozlarını almaz, çünkü toz bile gözlerinde değerlidir.”² Gene de *Filoloji ile Merkürü’nin Evliliği* on altıncı yüzyılda henüz yaygın olarak dolaşıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, o güne dek yazılmış en başarılı kitaplardan biriydi.

Önceki düşünce iletilicilerinden daha önemlileri 500’den 750’ye dek geçen dönemin bir dizi eğitimli önderidir ve aralarında ilk sırada Nursialı St. Benedict (ö. 543) durur. Benedict hiçbir biçimde keşişliğin kurucusu olmasa da onun büyük yasamacısı ve açıkça Batı keşişliğindeki en önemli kişiliktir.³ 520 sıralarında kurduğu Monte Cassino evi için ünlü kurallarını yazdığı zaman, keşişliğin şimdiden yüzlerce yıllık geçmişiydi. Benedict’in kuralı usaygunluğu ile dikkati çeker; yaklaşık altı saatlik çalışmayı, dört saatlik duayı ve günde üç kez dinsel okumayı birleştiriyordu; olağandışı katılıklar istemiyordu. Kural keşişin yoksulluk, bekarlık ve boyuneğme antlarını betimler; alçakgönüllülük üzerine vurgu getirilir, ve “alçakgönüllülüğün on iki basamağı” Tanrıya götüren yol olarak betimlenir. Ama Benedict ayrıca bir keşişin nasıl seçileceği, nelerin yenileceği, ne zaman çalışılacağı ve ne zaman dua edileceği gibi birçok kılgsal konuda da belirli bilgiler verir. Keşiş şeytanın ayartmalarına karşı dua, kalem ve bahçıvan beli ile savaşacaktır. “Tembellik,” der kural, “ruhun büyük düşmanıdır.” Öyleyse keşişler her zaman ya el emeği ya da kutsal yazıların okunması ile oyalanmalıdırlar.

Gerçekte manastırlar az çok biçimdeş bir düzen izlemeye başlamışlardı. Ana bina dokuzuncu yüzyıldan sonra genellikle haç biçimli bir tasar üzerine kurulan kiliseydi. Kilisenin içinde taş ya da tahta bir perde çoğu kez koroyu mihraptan ayırırdı. Genellikle manastır binaları kilisenin güneyinde bulunur ve sundurmalar tarafından kuşatılı açık bir avlunun çevresinde inşa edilirdi. Sundurmaların çevresinde ve tam bir kare içine yapılmış olarak yemekhane, keşişler için toplantı binası, geceleri bir kez kilisedeki ayin için ayrıldıkları yatakhane, bir revir, bir kütüphane ve başka ortak odalar bulunurdu. Ana yapının ötesinde mutfak, fırın, ahırlar, kilerler ve işlik vardı. Bir manastır kendi içinde küçük bir dünyaydı.

Tipik bir manastır günü, St. Benedict’in zamanından sonra örgütlendiği gibi, gece yarısı her biri yaklaşık yarımşar saat süren *Matins* ve *Lauds* ayinleriyle başlardı. Keşişler sonra yataklarına geri dönerlerdi. Güneşle kalkırdı. Orta Çağlarda günün gündoğuşundan günbatışına dek sürdüğü kabul edilir ve bu dönem on iki saate bölünürdü; böylece ayinler ve görevler ortaçağlarda mevsime göre değişirdi. Tan vakti düzenli bir mas ayini tarafından izlenen *Prime* ayini yapıldı. Sonra keşişler toplantı binasına giderler ve orada günün görevleri saptanırdı; bir vaaz verilebilir, ve isteyenler itiraflarda bulunurlardı. Keşişler yine gün ışığının üçüncü saatinde *Terce* için topla-

nırlar ve bunu kısa aralıklarla Yüksek Mas ve *Sext* izlerdi. Öğle vakti geldiğinde keşişler yemek için yemekhaneye giderlerdi. İlk yemekleri, tutumlu bir evde oldukları için, ekmek, çorba ya da et ve meyvedan oluşurdu. Oruç günlerinde balık ya da yumurta etin yerini alırdı. Keşişler sonra dokuzuncu saatte kısa bir ayın olan *None* için toplandıkları zamana dek çalışır ya da okurlardı. Onuncu saatte *Vesperler* söylenirdi; sonra akşam yemeği gelirdi. Daha sonra *Compline* söylenir ve keşişler yataklarına çekilirlerdi.

Evi yöneten başkeşiş keşişler tarafından yaşam boyu seçilirdi; manastırın tüm görevlilerini o atar ve o görevden alırdı. Tüm keşişler büyük sorunlar durumunda başkeşişe, daha önemsiz sorunlar durumunda ise birkaç yaşlı üyeye danışırlardı. Başkeşiş onları dinlemek zorundaydı, ama son karar onun elindeydi ve tümü de ona boyun eğmek zorundaydılar. Bununla birlikte, başkeşiş kurala göre yönetmek zorundaydı. Gerçi St. Benedict tarafından tam olarak bu biçimde belirlenmiş olmasa da, Batı keşişliğinde yürürlükte olan dizge budur.

Manastır düzenleri altıncıdan on ikinci yüzyıla dek kilisenin en varıl, en saygın, ve en bilgili bölümüydüler. Manastırlar keşişlerin ruhlarını kurtarmak için ve tüm insanlığa erdemli yaşamın örneklerini göstermek için kurulurlardı, ilmi geliştirmek ya da zanaatçılığı iletirmek ya da tarımı iyileştirmek için değil, üstelik bunların tümü de keşişliğin önemli yan-ürünleri olmuş olsalar da. Keşişliğin sonraki tarihi bir geriye-kaymalar ve sonra toparlanıp yeniden-dirilişler öyküsüydü. Onuncu yüzyılda Cluny ve on birinci yüzyılda Cistercian ve Carthusian düzenleri ile bağıntılı büyük yeniden-dirilişler Benedict'in kuralını belli düzeltmelerle kullandılar. Keşişlik büyük ortaçağ kurumlarından biri oldu; kötü yanında bekarlık için abartılmış bir önem kazandı, ve keşişler için ve sıradan insanlar için çifte bir davranış ölçünü getirerek, sıradan erkekler ve kadınlar için Hristiyan davranış ölçünlerinin düşmesine yol açmış olabilir. Modern insana keşişlik toplumsal bir savurganlık olarak görünebilir. Dahası, birçok manastır gönenç tarafından, dışardaki dinadamlarıyla yakışıksız tartışmalar tarafından, ve ahlaksızlık, tembellik ve soysuzluk tarafından yozlaştırıldı. İyi yanında, keşişler emeğin değerine inanıyorlardı — “çalışmak dua etmektir,” diyordu St. Benedict'in kuralı; varsılların ve yoksulların eşitliğini vurguluyorlardı; tarım yöntemlerini belirgin bir biçimde iyileştirdiler, kırsal alanda ve kentlerde hayır işlerini üstlendiler; ve son olarak keşişler ilmi diri tuttular. Kitapların eşlenmesi ve okunması, gördüğümüz gibi, kardeşleri haylazlaştırıcı tembellikten uzak tutmak için amaçlanırdı. Zaman zaman neyin yazılmış olduğundan çok yazma uğraşının kendisi değerli görülürdü. Hiç kuşkusuz kendilerini gerçekten ilme adanmış birçok keşiş vardı; gene de, bunlar ilmi korurken, başkalarıysa değerli metinlerle ilgilenmeyi gözardı ederlerdi. İlim manastırcılığın bir yan-ürünüydü; gene de keşişler olmasaydı, Latin Hristiyanlıkta en azından on ikinci yüzyıla dek çok az ilim olacaktı. En iyi yanında, manastır Peter Damian'ın on birinci yüzyılda ona ilişkin olarak söylediklerini doğrular: “dört Gospelsin suları sulanan bir cennet, bir sevinç bahçesi, toprağın gökle birleştiği tinsel bir tarla, bir zemin ki orada, tinin bir güçleş okulunda olduğu gibi, tenin zayıflığı ‘hava’nın güçleriyle yarışır.”

Soylu bir Roma ailesinde doğan ve görünürde iyi bir eğitim almış olan Boethius (ö. 524) St. Benedict ile çağdaşı. Ravenna'da Ostrogot Theodoric'e hizmet etti, ama

politik sorunlar konusunda onunla anlaşmazlığa düştü. Ayrıca Doğu imparatoruna karşı bir komploya karışmış da olabilir. Her ne olursa olsun, ihanet suçuyla hapse atıldı ve daha sonra idam edildi. Boethius Theodoric'in Roma, Hristiyan ve Germanik ekinin en iyi yanlarını kaynaştırmaya çalışma biçimindeki soylu düşüncesini — ki daha sonra Charlemagne, Büyük Alfred ve Alman Ottolar'ın da ideali olacaktı — paylaşıyordu. Böyle bir izlencenin parçası olarak, Boethius Platon ve Aristoteles'in tümünü Latince'ye çevirmeyi ve iki felsefecinin dizgelerini uyumlu kılmayı umuyordu. Ne yazık ki yalnızca *Organon*'un bir bölümünden, eş deyişle Aristoteles'in mantıksal incelemelerinin yalnızca ikisinden, ve Porfiri'nin *Aristoteles'in Kategoriler'ine Giriş*'inden öteye geçemedi. Aristoteles'in Boethius tarafından bu çevirisi ustanın yazılarından Batıda on ikinci yüzyıla dek kullanılan biricik bölümdü.

“Bu cankurtaran sandalını Yunan düşüncesinin batan gemisinden indirmenin” yanı sıra, Boethius kendi incelemelerini de yazdı. Üçlülük yanlısı bir Hristiyan olduğunu gösteren *Tractates*'i tanrıbilimsel sorularla ilgilidir. Ayrıca aritmetik, geometri (yalnızca bir bölümü kalmıştır), müzik ve büyük bir olasılıkla gökbilim üzerine bir dizi kısa inceleme de yazdı. En beğenilen yapıtı hapiste yazdığı küçük bir kitap olan *Felsefenin Avuncu*'dur. Karanlık hücrelerinde soylu hanımefendi, felsefe, onu ziyaret eder ve umutsuzluktan çıkarak ruhunu rahatlatır. Çalışma Yeni-Platoncu ve Stoacı tondadır; İsa'ya hiçbir gönderme içermez. Bir vazgeçme havasında yazılmıştır, ve bir günah duygusuyla ya da esenlik özlemiyle rahatsız edilmeksizin gelişir. Sırayla şiir ve düzyazı ile yazılmıştır, biçim doğrudandır ve bu dönemin yazarları arasında yaygın olan aşırı süslü ve işlemeli biçimle karşıtlık içindedir. Yazarın içtenliği ve duygu derinliği anlatımını yoğurmuş görünür. Gibbon *Avunc*'tan “Platon ya da Cicero'ya ayrılacak zamana değmez olması bir yana, tersine, çağın barbarlığından ve yazarın durumundan ötürü benzersiz bir değeri hak eden altın bir cilt”⁴ olarak söz eder. Orta Çağların en sevilen kitaplarından biri oldu ve tüm ortaçağ kitapları arasında en çok çevrilenlerden biriydi. Büyük Alfred dokuzuncu yüzyılda yapıtı Anglo-Saxon'a çevirdi, on birinci yüzyılda Almanca'ya, on üçüncü yüzyılda Fransızca'ya (Jean de Meun tarafından), ve Chaucer tarafından on dördüncü yüzyılda Orta İngilizce'ye çevrildi. Dante, Thomas More, Shakespeare, Kraliçe Elizabeth ve Milton tarafından bilinir ve tümü tarafından alıntılanırdı. Boethius Yunanca bilgisi ve Yunan felsefesini anlaması nedeniyle “Eskilerin sonuncusu” olarak adlandırılmıştır; benzer olarak, kilisenin öğretilerini Aristotelesçilik ile birleştirmeye çalıştığı ve felsefe için yeni bir Latince sözlük yaratmaya yardım ettiği ve böylece Skolastizme terminolojisinin ve tanımlarının bir bölümünü kalıt bıraktığı için, “Skolastiklerin ilki” olarak da adlandırılmıştır. Eğer Boethius Platon ve Aristoteles'i Latince'ye çevirme izlencesini tamamlayacak denli yaşamış olsaydı, Batıda ortaçağ düşüncesinin nasıl gelişmiş olabileceği konusunda spekülasyon yapmak çekicidir.

Cassiodorus (ö. 583), Boethius gibi, Theodoric'e hizmet etmiş bir Romalıydı. Altmış yaşlarında Calabria'daki aile yurtluklarına çekildi ve iki manastır kurdu. Büyük ilgisi yüksek eğitime yönelikti. Roma piskoposuna Roma'da bir tür üniversite kurulmasını önerdi; zamanlar bunun gerçekleşmesi için çok karışık. Ama biri keşişler için ve öteki ise bir küme çekinik için olan iki manastırına düşüncelerinden bir bölümünü aşılamayı başarabildi. Her bir ev için belli bir ölçüde St. Benedict'inkini

andıran birer kural yazdı. Ayrıca bir de *Gotların Tarihi*'ni yazmış olmasına karşın, çalışma yalnızca Jordanes'in bir özetinde ve bir dizi tanrıbilimsel incelemede saklanmıştı.⁵ En iyi bilinen yapıtı *Institutes*'idir — Kutsal Yazıların ve Kilise Babalarının incelenmesi için bir tasar ve ayrıca kitapları okuma sırası. Ayrıca yedi liberal sanatın nasıl inceleneceği, kitapların nasıl eşleneceği, ve bir kütüphanenin nasıl örgütleneceği konularında da ayrıntılı yönergeler vardır. İzlenesi bir ustalık yapıtıdır ve en özgür çizgilerde ortaya koyulmuştur, ve hem putperest hem de Hristiyan yazarları içerir. Cassiodorus eğitilmiş bir dinadamları sınıfına duyulan gereksinimin derin etkisi altındaydı, ve ayrıca manastırın sunduğu geniş boş zamanın ve dinginlik havasının ileri öğrenim için nasıl kullanılabileceğini açıkça görüyordu. *Institutes* yaygın olarak okundu, ve Benedict Düzeni onları alarak kullanımlarının yaygınlaşmasına yardım etti. Cassiodorus'un *Institutes*'inin etkisi olmaksızın Karolen Rönesansı daha az başarılı olurdu, tıpkı İtalyan Rönesansının Karolen bilginlerinin emeği olmaksızın daha az başarılı olacak olması gibi.

Altıncı yüzyılın sonlarında batı Avrupa'da büyük bir karışıklık ve barbarlık hüküm sürüyordu. Bunu dengelemek için kilise Batıyı Hristiyanlaştırmaya bir kez daha girişti. İlk Hristiyan misyonerler yeni inancı Barbar Göçleri başlamadan önce yaymışlardı. Sonra bu Göçler beşinci yüzyılda Almanya'dan aşağıya İspanya'ya ve Kuzey Afrika'ya dek büyük bir putperestlik ve yabanıllık kıskısı sürdüler. Batının ikinci kez Hristiyanlaştırılmasında misyonerler birincil olarak İrlanda'dan ve Roma'dan çalıştılar. Barbar şeflerini Hristiyanlığa döndürüyor, kitleleri vaftiz ediyor, manastırlar kuruyor, diyakozlar ve kilise bölgeleri oluşturuyorlar, ve yerli bir dinadamları sınıfı yetiştirmeye başlıyorlardı. Yeni din yeni halklara daha yüksek bir din, daha yüksek bir ekin ve daha iyi bir yaşam düzeni sunuyordu. Bunların yerleşik bilgelige karşı tavırları bir bilgisizlik ve uysallık tavrıydı. Genellikle barbarlar ilkin yalnızca zayıf bir biçimde de olsa yeni inancın anlamını yakalıyorlardı. Efsaneye göre, bir Frank olan Clovis Çarmıha Gerilme öyküsünün işittiği zaman misyonere, Eğer kendisi ve adamları orada olmuş olsalardı, bu sefil iş hiçbir zaman olmazdı! der. Sonra Clovis ve üçbin savaşçı bir öğleden sonra vaftiz edildiler. Misyonerler "Tanrı yolculuklarında" büyük bir yüreklilik, özveri ve yaratıcılık gösterdiler. Yalnızca Batıdaki Roma topraklarına Hristiyanlığı geri getirmekle kalmadılar, ama inancı Roma İmparatorluğunun sınırlarının ötesine de götürdüler, on birinci yüzyılda Latin Hristiyanlığı İskandinavya'ya ve kıta boyunca Baltık'ın ve Polonya'nın doğu yakasından Bohemya ve Slovakya yoluyla Adriyatik'te Hırvatistan'a dek yaydılar. Beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğuna gelmiş olan Barbarların kimileri Arianizme döndürüldüler, ama sonunda, sekizinci yüzyıldan önce, tüm Latin Hristiyanlar Üçlülük yandaşları oldular ve Roma piskoposu ile birlik içindeydiler. Misyonerlerin kafalarında putperestleri döndürmek onları cehennemden kurtarmak içindi; modern tarihçinin gözünde misyonerler ayrıca barbarları yabanılıktan da kurtardılar ve Akdeniz dünyasının eski uygarlığı ile tanıştırdılar.

Muhammed'in bir çağdaşı ve kilisenin Latin Babalarının sonuncusu olan Büyük Gregory (ö. 604) bu geriliğin ve karışıklığın ortasında yaşadı. Boethius ve Cassiodorus gibi Gregory de eski bir Roma ailesinden geliyordu. Gençliğinde o sıralar neredeyse bir köy denecek denli küçülmüş olan Roma'nın yerel hükümetinde hizmet verdi.

Colleseum'un dağ gibi kalıntılarıyla kuşatılı Forum şimdi bir inek otlağına dönmüş, Palatine ve Caracalla Banyoları yarasa ve başkuşlara, kertenkele ve yılanlara yuva olmuştu; geride kalan birkaç insan Roma piskoposunun sarayında hizmet ederek geçimlerini kazanıyor ve kutsal türbeleri ziyarette gelecek hacıların yolunu gözlüyordu. Bir onuncu yüzyıl ozanı tarafından "şehitlerin kanıyla kıpkırmızı" olarak sözü edilen Sezarlar kenti Hristiyan hacıların dualarından gelen mırıltılarla dolu uçsuz bucaksız ve hoş bir kır alanı olmuştu. Gregory bir süre kaldığı Konstantinopolis'ten Roma'ya döndüğü zaman bir manastıra girdi ve oradan papalığa çağrıldı. "Dünya işlerinin dertleriyle ezildikten sonra," diye yazar, "bir gün üzüntüye uygun ıssız bir yere çekildim. Uzun bir süre keder içinde oturduktan sonra, diyakoz Peter yanıma geldi. Beni yürek bitkinliği içinde çökmüş görünce sordu: 'Derdin ne?' Yanıtladım: 'Ey Peter, çektiğim üzüntü benim için hem yeni hem de eski; uzun süredir duyduğum için eski, sürekli arttığı için yeni. Gerçek şu ki, dünya işleriyle yaralı mutsuz ruhum şimdi bir zamanlar manastırımdayken ne durumda olduğumu, geçici şeylerin üzerine nasıl yükseldiğini, ve ölümlü beden içine kapatılırsa bile tenden kafesinin ötesine nasıl geçtiğini anımsıyor. Gözlerini geriye arkada bırakılan kıyıya çeviren biri gibi iç çekirim. Çünkü insanın kafası şöyle zayıflar. İlk sarıldığı iyi şeylere inançsızdır, gerçi onlardan vazgeçmiş olduğunu henüz anımsayabilse de. Sonunda öyle bir noktaya gelir ki, daha önce etkin olarak yapmış olduklarını belleğinde öyle göremez olur. Böylece denizde öylesine açıklara sürükleniriz ki kendisinden yola çıktığımız dingin limanı göremez oluruz."⁶

Gregory kendi zamanında büyük bir kilise yöneticisi, 597'de Canterbury piskoposluğunu kurmaya gönderdiği St. Augustine gibi misyonerlerin destekleyicisi, manastırcılığın yayıcısı, yeniden örgütlenmiş kilise ayinlerinin ve müziğinin koruyucusu, Latin Hristiyanlığın tüm kiliselerini Roma piskoposluğu altına getirmek için başka herkesten daha çoğunu yapmış dinadamı olarak biliniyordu. Başka herkesten çok Gregory tek bir öğreti, tek bir ayin düzeni ve tek bir dünyasal önder ile ortaçağ papalığının kurucusudur. Başkaldırı korkusu devlet ve kilise yetkililerini kırsal alanlarda putperest ayinleri bastırmaktan alıkouyordu. Kilise nüfusun rahiplik denetimi altında örgütlenmesini Hristiyan törelliğinin getirilmesine doğru ilk adım olarak gördü. Bu geleneksel politika ile uyum içinde, Gregory putperest kutsal yerlerinin denetiminin ele alınmasını ve bunların eski putperest türbelere bağlı saygınlığı kili-seye döndürecek bir yolda Hristiyan kullanıma adanmalarını teşvik etti. Bütün süreçte bu kilisenin aynı zamanda efsaneleri, boşanaçları ve duyma ve düşünme yollarını da üstlenmesi ve böylece Gospel'in tininden sık sık uzaklaşan yeni bir dinsel karışımıcılığın yaratılması anlamına geliyordu — bir Hristiyanlık tipi ki, ilk dört Hristiyan yüzyılın sinkretizminden de uzaktı.

Gregory'nin en iyi bilinen çalışmaları altıyüzden çoğu saklanmış olan mektupları, piskoposun ödevleri üzerine *Papaz Kaygısı*, bir diyakozun nasıl işletileceği üzerine kapsamlı bir inceleme (St. Benedict'in manastır kilisesi için kuralına manastırdan bağımsız kilise için bir koşut), kutsal insanların yaşamlarını ilgilendiren bir *Diyaloglar* dizisi ya da eğitici ahlaksal tartışmalar, ve, hepsinden de önemlisi, *Eyüb* üzerine uzun ve büyük ölçüde uslamlı bir yorum olan *Moralia*. Gregory'nin kaba bir Latince, kötü bir düzenleme ve genel bir donukluk sergileyen yazıları Augustine'den bu yana

yer alan anlıksal düşüşü gösterir. Bu kötü Latin karakteri ile ilgili olarak söyledikleri dilbilgisindeki durum ve çekim kurallarını uygulamayacağı çünkü “tanrısal bilicinin sözlerini Donatus’un kuralları altına koymayı” uygunsuz bulduğudur. Yedinci yüzyılda Latin biçemi tümü de ad ve eylem çekimlerinin gözardı edilmesini, yazı yanlışlarını ve karmakarışık bir söz dizimini ortaklaşa gösteren düzeysizleşmiş taşra lehçelerine ayrılmıştı. Sık sık yazarın ne demek istediğini çıkarmak bile güçtür, ve en iyi yazarlar düşüncelerine düzen ya da anlatımlarına duruluk vermeyi başarmaktan yoksundurlar. Elyazısı bile ancak düzensizlikte bir benzerlik gösterir. Gregory’nin ilmi Latin Babalarının en büyüklerinin ilmi üzerine dayalıyken, kendisi Augustine’i anlamayı bile pek başaramıyordu, çünkü antikçağ yazın yapıtları, Yunan felsefesi ve Yunan Babaları üzerine Augustine’in edinmiş olduğu bilgilerden yoksundu. Zoraki ve zaman zaman anlaşılmaz alegori için coşkusu, herşeyi ahlaksallaştırma eğilimi, ve boşınançları — örneğin, en azından efsaneye göre, İmparator Trajan’ı duayla cehennemden kurtardığına inanması, ve ayın ışığını güneşten alıp almadığı konusundaki kuşkusu —, tümü de ilmin altıncı yüzyıl sonunda batmış olduğu derinlikleri göstermektedir. Hristiyan inanç, *Moralia*’da bildirdiğine göre, “bir tür ırmaktır ki, hem sığ hem de derindir ve orada bir kuzu ayağını yere basabilirken fil bütün olarak yüzebilir”; ve alegori ve yorum adına yazar zaman zaman dünyasal ve tanrısal şeylerin en düşlemsel açıklamalarını getirir. Çalışmasında hiçbir özgünlük yoktur, ve zaman zaman cılız bir ussallık göze çarpar. İnancı gizemseldir, ama derin bir cehennem korkusunda kökleşmiştir. Gregory ne eski bir Romalının ne de dönmüş bir putperestin kafasını değil ama bir ortaçağ keşişinin kafasını taşıyordu, ve böylece eski ekin ile hemen hemen tam bir kopuşu temsil eder. Melekler, cinler, Araf, tansıklar, kalıntıların kullanımları, azizler kültü ve kutsamaların büyüsel değerine inanç konusundaki güncel düşüncelere katkılarda bulundu. Barbarlığın ve klasikler alanındaki bozulmanın yakınsaşa akıntıları onda buluşurlar. Gene de Büyük Gregory yüzyıllarca yaygın olarak okundu ve erken Hristiyan düşüncenin geç Orta Çağlara geçişini sağlayan önemli bir iletmen oldu.⁷ Bir yönetici olarak Gregory Romalıların bir Romalıydı, ve yalnızca papalığın örgütlenmesi değil ama kilisenin zamanların karışıklığı içinde ayakta kalışı bile ona çok şey borçludur. Papalığa hiçbir zaman yitmemiş bir politika ve bir konum verdi, ve tek bir satır yazmamış olsaydı bile tarihte büyük önemi olan bir insan olacaktı.

Bir Vizigot piskopos olan Sevilleli Isidore de (ö. 636) Müslüman selinden önce aynı anlıksal bulanıklık dünyasında yaşadı. En iyi bilinen çalışması tamamlamadan bırakmış olduğu dev bir halk ansiklopedisiydi — *Etymologiae*. I-III. Kitaplar çeşitli liberal sanatları ayrılmıştır; IV. Kitap tıp üzerine, V’incisi tüze ve zamanın bölümleri, VI’ncısı İncil ve kilise hizmetleri, VII’ncisi Tanrı, melekler ve azizler, VIII’incisi kilise ve mezhepler, IX’uncusu diller, ırklar, krallıklar, ordular üzerinedir; X’uncusu çeşitli kökenbilimsel sözcüklerin bir listesidir, XI’incisi insanlar ve masal canavarları, XII’ncisi hayvanlar, XIII’üncüsü evren, XIV’üncüsü yeryüzü ve bölümleri, XV’incisi yapılar ve topraklar, XVI’ncısı taş, mineral ve metaller, XVII’ncisi tarım ve bitkiler, XVIII’incisi savaşlar ve oyunlar, XIX’uncusu gemiler, yapı gereçleri, giysiler, ve son olarak XX’ncisi yiyecek, içecek ve mobilyalarla ilgilidir. On yedinci yüzyıl İspanyasında bulunabilecek birkaç kitapla böyle bir çalışmayı toparlamış olmak olanağanüstü bir iş olmuş olmalıdır.

Konuların çoğu üzerine somut bilgiler genellikle yüzeysel ve sık sık yanlışır: “eski ilmin iyice kurumuş ağacının meyvaları.” Sözcüklerin Isidore üzerindeki tılsımları büyüktür; onları ipe serer, ve kendi öz sözlüğünü ne ölçüde anladığı merak konusu olur. Bununla birlikte, *Etymologiae* on üçüncü yüzyılda Baeuvaislı Vincent *Speculum*’unu yazıncaya dek birçok konuda bilgi veren en kolay ulaşılabilir kitap olarak kalmayı sürdürdü — bir tür “eski sandık-odası ki antikçağın bir yana atılmış giysilerinden pekçoğu orada saklanırdı.”

Yaklaşık yarım düzine yüzyıldan seçtiğimiz bu yarım düzine insandan sonra, Saygın Bede (ö. 735) ile düşüncelerini düzene koyarak duruluk ve doğrulukla anlatma yeteneğinde olan bir insana ulaşırız. Bede’nin başarılarının arkasında manastır ilminin İrlanda’da geriye beşinci yüzyıla dek uzanan ve İngiltere’de altıncı yüzyıldan başlayarak daha da çarpıcı bir atılım tarafından izlenen büyük bir gelişimi vardı. Yedinci yüzyılın büyük manastırlarından bir bölümünde Yunanca öğretiliyor ve kimi Yunan kitapları bulunuyordu. Bede bütün yaşamını kuzey İngiltere’deki bir manastırda yazarak ve öğreterek geçirdi. İçinde yaşadığı döneme göre kitap bulmada pek sıkıntıya düşmemiş olmalıdır; “Babaların kilerleri içinde araştırma”dan ve yine “patristik çayırlardan en tatlı çiçekleri toplamak”tan söz eder. Ek olarak, Bede açıktır düşünce gücü yüksek bir insandı. Yedi liberal sanattan kimileri üzerine hayranlık verici ders kitapları, yüzyıllar boyunca çok yüksek değer verilen ve yaygın olarak okunan bir dizi İncil yorumu, 500 ve 1200 yılları arasında Batının doğal biliminde en yüksek başarımları arasında olan zamandizin çalışmaları, ve son olarak, 450’den 1200’e dek geçen bütün bir dönemin Latince’de en büyük tarih çalışması olan *İngiliz Halkının Kilisesinin Tarihi*’ni yazdı. Bede’nin ve zamanının bir dizi İngiliz okul müdürünün ilmi ve tını daha sonra Karolen Rönesansının ilmi üzerinde büyük ölçüde etkili oldu.

Karolen Rönesansının arkasında manastır ilminin sağlamlığı da durur—yalnızca İrlanda ve İngiliz öteklerinde değil, ama ayrıca tümü de büyük göçleri izleyen genel dağınıklığa karşın ilmi diri tutan Monte Cassino gibi büyük İtalyan vakıflarının kimilerinde de. Yine bu yeniden-dirilişin arkasında İrlandalı ve İngiliz misyonerlerin erken çalışmaları da vardır. İrlandalı misyonerler kuzey İngiltere’nin her iki yanında Iona ve Lindisfarne adalarında misyon evleri kurmuşlardı. Buradan kalkarak İngiltere’de papazlık bölgeleri ve manastırlar kurdular; aralarında St. Columbanus gibilerinin de bulunduğu bu yılmaz İrlandalılar Kıtaya inerek İsviçre’de St. Gall’e ve kuzey İtalya’da Bobbio’ya dek bir dizi manastır açtılar. Orta Almanya’ya dek girerek yeni manastırlar ve kiliseler kurdular. Sekizinci yüzyılda başka birçok Anglo-Saxon misyoner de Kıtada iş başındaydı; içlerinden biri, St. Boniface papa ve Charles Martel tarafından Almanya’ya gönderildi ve orada Mainz piskoposluğunu yeniden-örgütleyerek Fulda’nın büyük Benedict evini kurdu.⁸ Boniface ayrıca bir bilgindi, ve eski manastır okullarını iyileştirmek ve yenilerini açmak için nüfuzunu kullandı. Karolen Rönesansının arkasında yatan üçüncü bir önemli öge de Frank devletinin sürekli büyümesiydi. Franklar beşinci yüzyılda Ren’i geçerek çatırdayan Roma İmparatorluğunun içlerine yerleşmişlerdi. Anayurtlarıyla ilişkilerini hiçbir zaman yitirmeyerek, ve başka Germanik Barbar halkların tersine kendilerine hiçbir zaman yabancı halklar arasına yabancı bir ada gibi yer açmayarak, güneyde Galya ve İtalya’ya ve kuzeyde Almanya’ya doğru yayıldılar. Sekizinci yüzyıl sonunda Charlemagne’nin

zamanında Franklar Roma'nın düşüşünden sonra kurulmuş en büyük devleti denetliyorlardı — bir devlet ki kuzey İspanya'nın bir bölümünü, eski Galya'nın tümünü, Hollanda'nın bir bölümünü, batı Almanya'yı ve Roma'ya dek İtalya'yı, kısaca Latin Hristiyanlığın çoğunu içeriyordu. Tüm bu yayılma boyunca, Frank yöneticiler beşinci yüzyıl sonundan başlayarak genellikle Roma piskoposu ile yakın işbirliği içinde çalıştılar.

Charlemagne Roma ekininin ve Hristiyan ve Germanik ekinlerin kaynaşması düşüncesini ortaya attı.⁹ Tasarları arasında özeksel bir devletin atalarından kalıt aldığı bir dizgeye göre yerel memurlarla ve kendisinin getirdiği gezgin gözetmenlerle (*missi dominci*) sağlamlaştırılması da vardı. Büyük ölçüde dinadamları sınıfından gelecek yardıma dayanıyor, ve bunların eğitimlerinin iyileştirilmesi gerektiğini açıkça görüyordu. Her manastır ve her katedral bir okul işletmek üzere düzenlendi, ve Charlemagne ekinel düzeyin yüksek olduğu İngiltere ve İtalya'da bulabildiği en iyi bilginleri ilmin zayıflamış olduğu Galya'ya çağırırdı. Eğitimi yaygınlaştırmanın yanısıra elyazmalarını eşleme işini ilerletmeyi ve elyazısı biçimini düzeltmeyi de istiyordu. Yine onun nüfuzu yoluyla sanatçılar eski Roma ve Bizans sanatında esin bulmak için Akdeniz'e döndüler. Böylece Karolen Rönesansı hem iyi hükümet, hem eğitim ve ilim, ve hem de sanat açısından bir yeniden-diriliş dönemi idi.

Charlemagne'nın tasarında odak noktası çocuklarını eğitmek ve ilim alanında önderler yaratmak için bir saray okulu idi. Bu okulu öncellerinden kalıt aldı; ama herşeyi baştan ele alarak okulu bütünüyle dinçleştirdi.¹⁰ Bu okula York'ta Bede'nin bir öğrencisi tarafından eğitilmiş olan Alcuin'i (ö. 804) çağırırdı. Alcuin'in gençliğinde İngiltere'deki en iyi okul ve Latin Hristiyanlık dünyasındaki en büyük kütüphane York'taydı. Karolen Rönesansı sırasında eşlemlenen kitapların çoğu York'tan, daha başka İngiliz kaynaklardan ve İtalya'dan geldiler. Alcuin'in kendisi birincil olarak Latince biçimin düzeltilmesiyle ilgilenen bir dilbilgiciydi. Bir süre için saray okulunun başkanı oldu; daha sonra Tours'daki ünlü bir kilise-dışı dinadamları evinin başkeşifi oldu. Tours'daki bu manastırdan açık bir Merovingian kitap-yazısı üzerine dayalı gelişmiş bir elyazısı biçimi yayıldı. Karolen elyazısı büyük ve küçük harfleri ayırdeden yuvarlak "uncial" harfler kullanır ve bir sözcüğü ötekinden ayırırdı. Bu Romalıların ya da erken Orta Çağların bildiği herşeyden daha iyi bir kitap yazısıydı, ve bütün Karolen Rönesansının en önde gelen katkılarının biri olarak kabul edilecekti. Alcuin'in yanısıra saray okulunda bir Lombardiyalı olan Diyakoz Paul, İtalyan bir matematikçi olan Pizalı Peter, ve Fulda'da eğitim görmüş bir Alman olan Einhard bulunuyordu. Gördüğümüz gibi, Charlemagne'nın tasarının bir bölümü her piskoposa bir okul işlettirmektir; bu daha şimdiden gelişmekte olan bir uygulamayı evrenselleştirmeye yönelik bir girişimdi. Ama manastır dinadamları ilme manastır dışındaki dinadamlarından daha büyük ilgi gösterdikleri için, Charlemagne özellikle Galya'da Loire Nehri ve Almanya'da Weser arasındaki alanda manastır bilginliğini geliştirmede daha başarılı oldu. Büyük imparator 814'te öldüğü zaman Avrupa'da önde gelen eğitim özekleri bundan böyle İngiliz Adalarında ve İtalya'da değillerdi; bunlar artık Orléans, Tours, Corbie, St. Denis, St. Wandrille, Fulda, St. Gall, Reichenau ve Lorsch'daydılar.

Charlemagne tarafından ilme verilen destek oğlu Dindar Louis ve torunu Dazlak

Charles tarafından da sürdürüldü. Alcuin'in bir öğrencisi ve daha sonra Fulda başkeşişi ve son olarak Mainz başpiskoposu olan Rabanus Marus'un (ö. 856) özgün bir yazar olmamasına karşın batı Almanya'da ilmin yayılmasında çok önemli etkisi oldu. Öğrencisi Walafrid Strabo (ö. 849), genç yaşta ölmüş olmasına karşın, yaygın olarak kullanılan ve en önemlileri Kilise Babalarının İncil'in değişik konuları üzerine yazılarından bir derleme olan kimi özetlerin yazarıydı. Bir derlemeden daha çoğu olmasına karşın, sözü edilen bu en önemli çalışma Orta Çağların tüm geri kalanı boyunca çok büyük bir kabul gördü. Walafrid ayrıca Latince şiirleriyle de tanınır.

Bütün Karolen Rönesansının en büyük adı büyük bir olasılıkla Viking baskınları tarafından ülkesinden sürülmüş olan İrlandalı John Scotus Erigena idi (ö. 877). Yunanca'yı büyük bir olasılıkla Fransa'ya Dazlak Charles'ın sarayına gelmeden önce İrlanda'da öğrenmişti.¹¹ İlkın Fuldalı Gottschalk ile tanrısal yazgı üzerine bir tartışma nedeniyle dikkatleri çekti. Daha sonra Areopagit Dionisios'un çalışmalarını incelemeye başladı. Bunlar Bizans imparatoru tarafından bir Frank önderine gönderilmiş ve onun tarafından Paris yakınlarında St. Denis manastırında saklanmışlardı. Erigena bu yapıtları ve daha başka Yunan yazılarını çevirdi ve sonra *Doğanın Bölümleri Üzerine* başlıklı kendi çalışmasını yazmak için yıllar harcadı. Çalışmanın beş kitabı öğrenci ve öğretmen arasındaki bir diyalog biçiminde yazılmıştır; bunlar yalnızca kimi Yunan Babalarının etkisini değil ama ayrıca St. Augustine'in yazılarının derin bir bilgisini de gösterirler.

"Doğa" terimi Erigena için yalnızca doğal dünya değil ama Tanrı ve doğaüstü anlamlarına da gelir; tüm olgusallığı belirtir. Doğanın bölümleri dördtür: yaratan ve yaratılmayan doğa (Tanrı), yaratılan ve yaratan doğa (logos ve Platonik idealar), yaratılan ve yaratmayan doğa (tüm dünyasal şeyler), ve son olarak ne yaratan ne de yaratılan doğa (herşeyin erek ve amacı olarak Tanrı). Temel olarak dizgesi yaratılışın tüm bölümlerinin Tanrıdan yayıldıklarını ve ona geri döndüklerini anlatan Yeni-Platonik ve kamutanrıci birciliktir. Erigena usun da tanrısal bildiriş gibi Tanrıdan geldiğine ve birbirleriyle çelişemeyeceklerine inanır; eğer çelişiyorlarsa, us belirleyici olmalıdır. "Yetke ustan doğar, hiçbir zaman us yetkeden değil. Doğru us, kendi gücüne dayandığı için, herhangi bir yetke tarafından güçlendirilme gereksiniminde değildir."¹² Kamutanrıçılıktan kaçınmaya ve Tanrıyı ve yaratıklarını ayırmaya çalışır, ve açıktır ki kendini bütünüyle ortodoks görmektedir. Kitabı tüm evrensellerin tikellere önsel oldukları yolundaki temel inancında derinden Yeni-Platoniktir. Yalnızca Tanrının özsel varlığı vardır, gerçi Tanrı insanın sonlu anlığı tarafından bilinemez olsa da. Günahın hiçbir olumlu varoluşu yoktur, ne de kötülük zeminini Tanrıda bulur. Günah ve kötülük yalnızca gerçekliğin yokluğudur ve insanın yanlış yönlendirilmiş istenci tarafından yaratılırlar. Erigena'nın bütün dizgesi, Yeni-Platonik öncüllerine karşın, şaşırtıcı özgünlükte bir dizgedir. Kilise tarafından kamutanrıci eğilimleri nedeniyle ortodoksluğa aykırı bulundu ve 1225'te kınandı. Gerçekte Erigena'nın hiçbir doğrudan önceli ve hiçbir doğrudan izleyicisi yoktu. Felsefe Batıda Anselm'in yazılarında bir kez daha ilerlemeye başladığı zaman, sorunları biraz ayrı terimlerde formüle edildi. Önemli geç ortaçağ filozofları arasında yalnızca Abelard onun etkisini gösterir. Erigena böylece Avrupa düşüncesinin bütün tarihinde en yalnız kişi olarak kalır.¹³

Karolen Rönesansının ilminin özgünlüğü John Scotus Erigena dışında öylesine zayıftır ki kimi yazarlar bütün bir rönesans kavramını bir yana bıkarılmışlardır. Hiç kuşkusuz bağımsız sorular getirmektense varolan geleneği iletme, herhangi yeni birşey yaratmaktansa eski ozanlara öykünme ve eldeki çalışmalardan seçmeler yapma eğilimi çok daha güçlüydü. Ama bu tür çalışmalar yazınsal bir eğitim sağladılar, biçemi arılaştırıp durulaştırdılar ve anlıksal yetilerin gelişmesine yardım ettiler. Charlemagne'in katedral ve manastır okulları, aynı zamanda, kötü ahlakla, kötü ilimle, kötü Latince biçemle, kötü elyazısıyla ve önceki çağın şarkılarının kötü seslendirilmeleriyle savaştılar. Bu tümüyle dinadamlarını ilgilendiriyordu. Kilise-dışı toplum bundan böyle Merovingian Çağında yapmış olduğu gibi Latince'yi kullanmıyordu. Latince bundan böyle yalnızca rahipler kastının iyeliği idi; şimdi ayrıca okur yazarlığı olan biricik sınıfta dinadamlarıydı. Kitleler bir lehçeler türülülüğü içinde konuşur, ve hiçbirşey okumazlardı. Latin Hıristiyanlık, tıpkı bir okul çocuğu gibi, Batıda eski uygarlığın hemen hemen tam çöküşünden sonra yeni bir başlangıç yapıyordu. Latin klasiklerinin birçoğu Karolen Rönesansı aracılığıyla saklandı; eski Roma'nın bize gelen yazılarının yüzde doksanından çoğu en eski biçimlerinde bir Karolen dönemi eşleminde bulunur. Gerçi politik ve toplumsal anarşi geri döndüyse de, ilim hiçbir zaman bir kez daha önceki çağda olduğu denli aşağılara düşmedi.

936'da Doğu Frankların seçilmiş kralı I. Otto 962'de "Alman Halkının Roma İmparatoru" sanını aldı, ve kendisi, oğlu II. Otto, ve torunu III. Otto onuncu yüzyılın büyük bir bölümünde Almanya'da ilmin koruyucuları oldular. 910'da Burgundy bölgesinde Cluny'de kurulan yeni manastır düzeninin yardımını aldılar. Clunylı dinadamları Benedict kuralını kullanırlardı, ama buna küçük evleri büyük eve bağlayan koşullar eklediler; kurdukları ya da denetimini üstlendikleri manastırlardaki sıkıdüzeni sağlamlaştırdı ve tüm manastır yaşamına genel bir uyanış getirdiler. Tıpkı dokuzuncu yüzyıl Anglo-Saxon kralı Büyük Alfred'in ve daha önce Charlemagne'in yapmış olduğu gibi, Ottolar kilise ile olanaklı en yakın işbirliği içinde çalıştılar. Tümünü de dinadamlarını kendi devletlerinin büyük uygarlaştırıcı gücü olarak gördüler, ve tümünü de başkeşilik ve piskoposluk konumlarına değerli insanları almak için ellerinden geleni yaptılar. Kilisenin bu yöneticilere verdiği hizmet her zaman iyi değildi; dinadamlarının pekçoğu sürülerini beslemekten çok soymaya yatkındı; dinadamları, zaman zaman giderek onları destekleyen devlet pahasına bile olsa, kendi güçlerini arttırmakla çok fazla ilgileniyorlardı. Kimi dinadamları en iyi çabalarını dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve bütün bir onuncu yüzyıl boyunca özgür istenç ve tanrısal yazgı gibi tanrıbilimsel sorular üzerine ateşli olarak sürdürülen tartışmalarda harcadılar. Öte yandan, her zaman anımsamak gerek ki kilise kaynaşma içindeki geri bir dönemde toparlayabileceği insanlar aracılığıyla çalışmak zorundaydı. Ottoların koruyuculuğu altında, ilim büyük Alman manastırlarının kimilerinde ve birkaç katedral okulunda gelişmeyi sürdürdü. St. Galli Notker, Gandersheim rahibesi Roswitha, ve Corveyli Windukind gibi bilginler ve ozanlar vardı. Ayrıca taş mimaride ve yontuda bir yeniden-diriliş görüldü ki, Almanya'da Otto Rönesansına aşağı yukarı Galya'daki erken Karolen Rönesansı ile aynı özelliği veriyordu.

On beşinci yüzyıl hümanisti Laurentius Valla tarafından bir zamanlar "kurşun ve demir yüzyılı" olarak adlandırılan onuncu yüzyılda yüksek İslam uygarlığı ile

belli ekinse ve tecimsel ilişkiler gelişmeye başladı. Karolen İmparatorluğu parçalanmıştı, ve batı Avrupa sürekli olarak kuzeyden Vikinglerin, doğudan Macarların ve Slavlar, ve güneyden Müslümanların baskınlarına uğruyordu. Zamanların güçlüğüne karşın, ekinse düzey, en azından Almanya'da, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda olduğu denli düşük değildi, ve Galya, İsviçre ve kuzey İtalya'da iyi okullar varlıklarını korudular. Ayrıntılar eksiktir, ama Lorraine'in manastır ve katedral okullarında Müslüman bilime ilişkin belli bir bilgi göze çarpar.¹⁴ Onuncu yüzyılın en büyük bilgini olan Aurillaclı Gerbert'in (ö. 1003) etkinliklerinin arkasında İslam ile bu ekinse ilişki yatıyor görünmektedir. Bir öğrenci olarak Hristiyan İspanya'da üç yıl geçirdi ve daha sonra onu İtalya'da Bobbio başkeşişi yapan Alman imparatorları I. Otto ve II. Otto'nun hizmetinde bulundu. Sonra soyunun Fransa'daki ilk önemli yöneticisi olan Hugh Capet'in hizmetine girdi, ve Rheims başpiskoposu yapıldı. III. Otto daha sonra onu Ravenna başpiskoposu yaptı ve oradan II. Sylvester sanı altında papa olarak Roma'ya çağırıldı. Gerbert öylesine bilgiliydi ki şeytanla işbirliği yapan bir büyücü olduğu söylenirdi. Başlıca ilgileri yazınsal incelemelere ve matematiğe yönelikti; abaküs üzerine bir inceleme yazdı ve Arap sayılarını (ama sıfırı değil) batı Avrupa'ya kazandırdı. Öğrencilerine müzikal tonları titreşen bir tel aracılığıyla saptamayı öğretti, ve onlara evreni toplar, çubuklar ve şeritlerle nasıl temsil edebileceklerini gösterdi. Göksel ve yersel ölçümlerde kullanmak üzere bir usturlab kullanmış olabilir. Öğrencilerinde daha sonra Roscellinus ve Abelard'da görülen eytişimsel uslamlamalar için büyük bir coşku yaratmış görünmektedir. Hiç kuşkusuz Yunan ve Arap bilimsel bilgisi için bir istek yaratmaya yardım etmiştir. Aynı zamanda, Gerbert öğrencilerini özetlemelerin ve Horace ve Cicero'nun biçemlerine öykünmenin yerine Latin klasiklerini okumaya yöreklendiren bir hümanistti. Biliyoruz ki, daha sonraki Rönesans hümanistleri gibi, tüm batı Avrupa üzerinde onun için Latin elyazmaları toplayan yardımcıları vardı. Chartres'in büyük katedral okulu, Gerbert'in öğrencisi Fulbert'in yönetimi altında, ustanın Latin klasikleri öğretme tutkusunun ve hümanist coşkusunun kalıtçısı oldu. Sonraki on birinci yüzyılda Afrikalı Konstantin'in zamanına dek, Batıda Arap bilimcilerinden ve felsefecilerinden Latinceye çevrilmiş hiçbir çalışma görülmedi. Ama Gerbert'in etkinliği İslam ile ve İslam yoluyla eski Yunanistan'ın bilim ve felsefesi ile ekinse ilişkilerin başlangıcını temsil eder. Gerbert'in bilime ve hümanist incelemelere ilgisi böylece Batı ekininin tarihinde yeni bir evrenin başlangıcını göstermektedir.

3. ŞİİR VE TARİH

HER ortaçağ yüzyılı büyük bir Latin şiiri kütlesi üretti, ve bunların çoğu, üstelik erken ortaçağ yüzyıllarından olanlar da içlerinde olmak üzere, saklanmıştı. Tüm bu şiirin üstünde eski Roma ozanlarının tılsımı ve ayrıca Roma diluzluğunun tılsımı asılıdır. Eski klasiksel modeller ve Donatus ve Priscian'ın dilbilgisi yazıları Latin şiirini son birkaç yüzyıl içindeki Latin düzyazısı denli bozuk ve üstelik neredeyse anlaşılmaz bir duruma düşmekten korudu. Erken ortaçağ şair bozmalarının kimileri diluzluğu hilelerinde herhangi bir eski modelin çok çok ötelere gidiyor, örneğin her satırı aynı harfle başlayan ya da ardışık satırlarının ilk harfleri özel bir sözcüğü belirten ya

da bir haç, piramit, ağaç ya da hayvan biçiminde şiirler ya da iki yandan da hemen hemen aynı okunan düzyazı satırları yazıyorlardı — örneğin “Roma tibi subito motibus ibit amor” gibi (Sidonius).¹⁵

Batıda eski Roma İmparatorluğunun bölgelerinde şimdi yaşamakta olan insanlar için Latince bir ölçüde yaşayan bir dil olarak kalmayı sürdürdü. Bu özellikle İtalya için doğrudu, ama Almanlar ve Keltler ne Latin ekinini oluşturmuş ne de bu ekinin içersinde yetişmişlerdi, ve bunların Latince yazan ozanları bu yüzden esin perilerine yabancı bir dilde kur yapmak zorunda kaldılar. Diluzluğu çalışmalarında en büyük güçlüğü çekenler bu yeni halklar oldu; büyük sıkıntılara girerek kuralları öğrenmek zorundaydılar ve ancak dilbilgiciler ve Romalı ve erken Hristiyan şairler yanı başlarında iken yazabiliyorlardı. Gene de ortaçağın Latin şairleri her yerde öğrenmek için eski ve erken Hristiyan Roma'nın şair ve diluzlarına başvurdular. On ikinci yüzyıla gelinceye dek, gerçek özgünlük belirtisi gösteren dünyasal Latin şiirinin varlığından söz etmek biraz güçtür. Ortaçağ Latin şiirinin tüm tarihi boyunca, nicelik üzerine dayalı klasiksel Roma ölçülerinde yazılan şiir vurgulu bir dizeyle yazılan şiire koşut gitti; kimi şairler şiirlerinde her iki ölçü yöntemini de kullandılar.

St. Ambrose ve Prudentius, gördüğümüz gibi, ilk büyük ortaçağ Latin şairleri idiler; özgünlükleri Hristiyan konuları etkili bir yolda ele alma yeteneklerinde yatıyordu, ve yapıtları daha sonra dinsel şiirin büyük modelleri oldular. Onlara koşut giden ve geriye Barbar göçleri çağına dek uzanan bir dizi erken Hristiyan şair de vardı, ama bunların şiirleri bakış açısında daha dünyasaldı. Aralarından hiç birinin birinci sınıf sanatçı olmamasına karşın, ortaçağ yazarlarından büyük saygı gördüler ve yaygın olarak öykünüldüler. Ausonius (ö. 400) “ilk dünyasal ortaçağ şairi” olarak adlandırılmıştır. İlgisi kendisine yöneliktir; şiirleri şairin özyaşamöyküsüdür. Nefis bir şiirler dizisi olan *Ephemeris*'i (ya da sıradan işlerin günlüğünü) yazdı ki, bunda şair okuyucuyu uyumışyla başlayan tipik bir günde yanına alır. Sözcüklerle şiirsel hileler yapmayı severdi; her dizesi beş sözcükten oluşan kırk iki dizelik bir şiirin ilk sözcüğünün tek bir hecesi, ikinci sözcüğün iki ve aynı yolda giderek beşinci sözcüğün beş hecesi vardı. Bir başka şiirin her biri ayrı bir tek-heceli adla sonlanan altı-ölçülü 164 beyiti vardı. Her zaman bir okul müdürü olmuş olan Ausonius her tür ev temasını şiire geçirdi ve yergiler yazmayı severdi. En iyi bilinen şiiri uzun bir şiir olan *Mosella*'dır. Bunda asmalarla örtülü kıyıların, teknelerinin, balıklarının ve kıyıları boyunca uzanan kır yurtluklarının etkili sözel-tablolarıyla bir ırmağı ve onda yapılan bir yolculuğu betimler. Ausonius daha erken şairlerden deyimler, bütün dizeler ve eğretilmeler ödünç alma yöntemini kalıt bıraktı. Virgil'in ve başka eski şairlerin ünlü deyişlerini sık sık büyük bir ustalıkla biraraya getirirdi. Diluzluğunun, bilgiliğinin, yapaylığının altında sık sık gerçek bir şiirsel duygunun parıltıları vardır.

Ausonius'un öğrencisi Nolalı Paulinus çok daha ciddi bir kafa yapısındaydı. Basmakalıp temalar üzerine gösterişli şiirler yazmakla başlamış olsa da, daha sonraki yaşamında yeteneklerini dinsel temalara ve azizlerin ve şehitlerin övgüsüne yazılan şiirlere yöneltti. Seduilus ise Ovid'in efsanelerini sevenlerde İsa'nın tansıklarına bir ilgi yaratmaya çalıştı. En değer verilen yapıtı *Carmen Paschale* adında uzun bir şiirdir ki, İncil'de İsa ile bağıntılı tansıkları anlatır ve Yeniden-Dirilişin ve Göğe-Yükselişin bir betimlemesi ile sonlanır. Bu yapıtın alegorisi ve simgeciliği ona tüm ortaçağ

yüzyıllarında büyük bir ün kazandırdı. Galyalı Apollinaris Sidonius (ö. 480) daha sonra toplu mektupları ve şiirleriyle tanınır. Bunlar onu giderek barbarlaşmakta olan bir dünyada çevresindeki düşmüş bir çağın inceliklerini kollayan Romalı bir “okul beyefendisi” olarak sunarlar. Sıradan ama zarif şiirleri Roma kentliliğinin ölmekte olan yankıları ve ince yaşam sevgisi ile doludur. Bir putperest olarak kalmış olan İskenderiyeli Claudian bu kümede şiir biçiminin en büyük ustasıydı; en iyi bilinen yapıtı Proserpine ve Pluto’nun öyküsünün şiirsel bir yeniden anlatısıydı. Yazarı bilinmeyen büyük ilahi *Te Deum Laudamus* da yine is 400 sıralarında bu döneme aittir. Dizemli düzyazıda yazılmıştır ve mas ayininde *Gloria*’nın söylendiği her zaman *Matins* ayininin parçası oldu. Ayrıca özel kutlama zamanlarında da uzun süre kullanılmıştır. Antikçağın sonuna ve Orta Çağların başlangıcına düşen bu ozanların çoğunun bıraktığı izlenim büyük ozanlar olmaktan çok becerikli diluzları olmuş olduklarıdır. Onlara dizelerini kurmayı öğretmiş dersliklerin dışına seyrek olarak çıkarlar, ve ancak seyrek olarak büyük modellerinin biçim ve tılsımından birşeyler yakalayabilirler. Ama daha sonra, ortaçağın insanları kendilerine zamanda ve tinde en yakın olan Latin yazarlara büyük değer verir oldular, ve büyük göçler sırasında yaşamış bu Latin şairler kümesi tüm sonraki ortaçağ kuşaklarından büyük saygı gördü ve onlara model oldu.

Göçlerin fırtınası geçtikten sonra, ve biraz daha dingin bir yaşam yoluna geri dönüldüğünde, Latin şiiri Fortunatus (ö. 600) ile bir kez daha çiçeklendi. Esin perilerinin yatıştırılmış olmadıkları doğrudur, ve hem Boethius hem de Cassiodorus dinsel ve felsefi nitelikli şiirler yazmışlardı. Gerçekten de, aşağı yukarı saklanmış şiirler yazmamış önemli tek bir düzyazı yazarı yoktur. Bununla birlikte, Fortunatus ününü bütünüyle bir şair olarak kazandı. İtalya’da doğmuş olmasına karşın, yaşamının çoğunu Galya’da geçirdi ve orada sonunda Poitiers piskoposu oldu. Burada kadınlar manastırına çekilmiş bir Frank kraliçesi olan Radegund ile karşılaştı. Şiirlerinin pekçoğu kraliçenin isteği üzerine ya da onun onuruna yazıldılar. Şimdi bir rahibe olan kraliçeye hayranlığı *troubadour*ların şiirlerinde çiçeklenen bir biçimin başlangıcını temsil eder. Putperest şairlerin tensel istekleri gizemli bir inanca yüceltilmiştir. Fortunatus olağanüstü verimli bir yazardı: masanın hazları ve şu ya da bu konuda raslantısal şiirler, azizlerin yaşamları, şiirsel mektuplar ve inanç şiirleri. Şiiri dilbilgisi yanlışlarıyla dolup taşar ve sık sık gerçek esinin yoksunluğunu gösterir; ama Radegund’a seslenen şiirlerinin kimileri ve dinsel şiirinin en iyileri hayranlık vericidir. İyi bilinenlerden biri kalıntısından bir parçası Doğu imparatoru tarafından Poitiers’deki kadınlar manastırına gönderilmiş olan gerçek haç üzerinedir. Şiir tıpkı günah ve ölümün dünyaya Cennet Bahçesindeki ağaç yoluyla girmiş olması gibi, Çarmıha Geriliş olayında da dünyanın kefareti bir ağacın sağlama bağlamış olması teması üzerinde gelişir. Kadın koruyucularından birinin kadın başrahibe konumuna yükselişini kutlayan şiirlerinden biri manastır yaşamını gizemli bir kaside biçiminde şiire döker ve bunda meleklerin, peygamberlerin, patriklerin ve azizlerin ayinlere yardım etmek üzere bir geçit törenine katılışlarını anlatır; tin bundan böyle erken Hıristiyanlığın tını değil ama baştan sona ortaçağ tinidir. En iyi dinsel şiiri Katolik tin ile ve Katolik simgecilik ve gizemcilik ile doludur.¹⁶ Biçim henüz klasiseldir, ama vurgu dizemini ve raslantısal uyağı kullanımında, ve esininin duygusal niteliğinde, ortaçağ havasını

gösterir, ve on iki ve on üçüncü yüzyılların büyük dinsel şiirinde çiçeklenecek olan yeni bir geleneğin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Büyük Gregory, Sevilleli Isidore, Bede ve Karolen ve Otto Rönesanslarının iyi bilinen bilgilerinin hemen hemen tümü de şiirler yazmışlardır. Bu şiir ancak seyrek olarak diluzluğu düzeyinin üstüne yükselir, örneğin büyük bir olasılıkla Rabanus Maurus tarafından yazılmış olan görkemli *Veni Creator Spiritus* ilahisinde olduğu gibi. *Tē Deum* dışında, *Veni Creator Spiritus* denli yaygın olarak kullanılmış başka hiçbir ilahi yoktur. Daha önceki *Ave Maris Stella* ve *Gloria Laus et Honor* da hemen hemen eşit ölçüde güzeldirler — ikincisi Charlemagne'ın sarayındaki şairlerin en yeteneklisi olan Theodulf'un yapıtıdır ve şimdi Palmiye Pazar ayınının parçasıdır. Latin ilahilerinin sayısı 500'den sonra büyük ölçüde arttı.

Dinsel olmayan şiir alanında çok sayıda raslantısal şiir, şiirleştirilmiş bilmeceler, nükteli dizeler ve şiirsel mektuplar saklanmıştır. Bunların çoğu kandil kokusu taşıyor ve okul müdürünün elini gösterirler. Keşiş tını putperest şairlerin incelenmesine karşı çıktığı zaman, tüm karşıkılabilir öğeleri alegorikleştirip örtebilecek biri—örneğin İspanyol Theodulf — her zaman el altındadır. Böylece Proteus Gerçeklik olurken Herkül ise erdemin gücünün bir örneğidir; bu tür şeylerin hiçbir sonu gelmez. Alcuin bahar üzerine yazar; gugukkuşunun sesi ormanda çınlar, çiçekler otlakta açar, asmalar yeşermeye başlar, ve bülbül bir kez daha şakır. Tüm bunlar Latin şairlerin anlatım öğeleridir; Alcuin'in doğaya gerçekten bakmış olup olmadığı kuşkuludur. Walafrid Strabo *Hortulus*'unda Reichenau'daki manastırın bahçesindeki otları ve çiçekleri, bunların güzellik ve iyileştirici özelliklerini betimler. Karolen şairlerinden kimileri daha önce İrlanda ve Anglo-Saxon şairler tarafından başlatılan bir geleneği sürdürerek Latince dizelerine büyük bir olasılıkla anadil şiirinden ödünç alınmış olan eş-seşlilik ve yarı-uyak gibi kullanımları getirirler. İrlanda şairleri de şiirin vurgulu bir dizemle gelişimi için çok şey yaptılar ve vurgulu dizem sevgisi sekizinci yüzyılda Anglo-Saxon şairlerden Kıtaya geçti. Bu şiirin tümünde sönük ve ancak bir ölçüde bilinçli bir hümanizmin ortaçağ kasvetine karşı savaşım verdiği görülür — bireyseliğin ve kuralların, dünyasallığın ve sofı olanın tuhaf bir karışımı. Bu şairler yalnızca bir esin yoksunluğu göstermekle kalmaz, ama giderek tüm diluzluğu çalışmalarına karşın bize sık sık bozuk bir nicelik duygusu da verir ve sözcüklerin seçiminde bir beğeni yoksunluğu içinde görünürler. Ama yazın sevgisini ve eski şairler için sevgiyi daha iyi günler için saklamaya yardım ettiler.

Almanya'da onuncu yüzyılın Otto Rönesansının şiiri Roma ve erken Hıristiyan şairlerinin bir yüzyıl önce Karolen Rönesansı sırasında olduğundan daha az incelendiklerini gösterir; niceliğe bağlılık daha zayıf, ve biçim ve beğeni daha kabardır. Bununla birlikte, kimi önemli yeni şiir biçimleri ortaya çıktı, ve bunlardan ikisi büyük olasılıkla Galya'da geliştirilen ama ilk kez St. Gall manastırında betimlenmiş olan ayinsel 'uzatma' [*sequence*] ve 'katma'dır [*trope*]. Her ikisi de daha sonra yüksek Orta Çağların büyük yazınsal biçimleri arasına girmeye yazgılanmışlardı. Uzatma masta *Alleluian*ın son "a"sının söylenmesinden doğdu. Bu "a"yı söylenmesi önemli ölçüde beceri gerektiren uzun bir melodiye ya da *sequentia*ya uzatmak gelenekseldi. *Sequentia* bölümlere ayrılırdı ve Galya'da rahipler büyük olasılıkla sekizinci yüzyılda bu melodiler için sözler yazmaya başladılar. "Katma" ise ayine ilk olarak Karolen zaman-

larında doğmuş bir başka eklemeydi; başlangıçta ayin metninin bir parçasına onu tamamlayan ya da üzerine yorumda bulunan bir giriş ya da ekti. Katmalar *Kyrie* ve *Eleison* arasına yerleştirilen birkaç genişletici sözcükten başlayarak daha uzun açıklayıcı tümcelere, ve giderek ayin metninin iki sözcüğü arasında yerleştirilen bütün şiirlere ya da oyunlara dek varırlar. Katmadan ilk Latin Paskalya oyunu, onuncu yüzyılın *Quem Quaeritis*'i, ve en sonunda Latince'de ve anadillerde yazılan bütün ortaçağ tiyatrosu gelişti.

St. Gall manastırından I. Ekkehart (ö. 973) 1.465 dizelik altı-ölçülü bir anlatının, Atilla'nın günlerinde heyecan verici bir serüven ve kavga öyküsü olan *Waltharius*'un yazarı olmuş olabilir. Yaygın olarak tutulması ulusal duygunun gelişimini, bir tarih bilincini ve anadil epiklerinin yaygınlaşmasını gösterir. Charlemagne bu anadil epiklerini özenle toplamıştı. *Waltharius* ayrıca *Aeneid*'in ve Prudentius'un etkisini de gösterir; dengeli bir kuruluşu ve diri bir anlatımı vardır, ve düzeneği gürültü çıkarmaksızın işler. Zamanın yazınında genellikle görülmeyen bir oran duygusu ve sanatsal olgunluk da kendini gösterir. Okurları öyküyü Almanca'da tanımış olmalıdırlar; saklanan elyazmalarının sayısının büyüklüğü yaygınlığını doğrulamaktadır. Yine, büyük bir olasılıkla Toul'dan, karakterlerinin tümü de hayvanlar olan ahlaksal bir anlatı biçiminde anonim bir hayvan-epiği de gelir. Başlıca kişileri olan buzağı (anlatıcı), aslan, leopar, kurt, tilki, bülbül ve kuğunun tümü de gerçekte keşişlerdir. Bunlar oruç tutar, mas ayinine katılır ve yemekhanede şenlik yaparlar; herşey genç keşişlerin eğitilmesi ve heyecanlandırılması için yazılmıştır. Bu *Ecclasi Captivi* yazınsal bir bakış açısından düzeysiz, ama Orta Çağlarda çok yaygınlaşacak bir yazınsal biçimin erken bir örneği olarak ilginçtir.

Otto Rönesansının Latin yazarları arasında en ilginç ad Gandersheim'de bir rahibe olmuş olan Roswitha'dır (ö. 970). Soylu bir Saxon ailesinin kızı olarak iyi bir eğitim görmüş ve erkenden azizler ve şehitler üzerine şiirler yazmıştı; bunlardan biri şeytanla bir sözleşme yapan bir rahibi anlatır — Faust-tipi efsanenin en erken şiirsel işleniş. Ayrıca orta karar iki tarihsel şiir de yazmıştır ve bunlardan biri Büyük Otto'nun yaşamı ve öteki Gandersheim manastırının kuruluşu üzerinedir. Bununla birlikte, ünü uyaklı düzyazıda yazılan ve Terence'in komedilerinin oldukça yüzeysel bir incelemesi üzerine kurulu altı oyun üzerine dayanır. Konular İncil'den ve Roma tarihinden alınmışlardır; ve amaç gerci bir ahlaksal dersler dizisi olarak sunarak özellikle bekar kalmanın erdemlerini aşılaktır. Bu amaçla yazarın üstesinden gelinmeleri gereken kötü ayartmaları betimlemesi gerekir. Bunlar Terence'in komedilerine öykünmeye çalışır, ama onlar karşısında sönük görünürler; gerçekten de, bir diyalog biçimindeki efsanelerden daha çoğu olduklarını söylemek güçtür. Bununla birlikte, oyunlar içerdikleri karakterlerde belli bir içgörü düzeyine ulaşırlar, ve, yazılmış oldukları çağ göz önüne alındığında, sık sık şaşırtıcı bir doğallık ve dirilik gösterirler.

1000'den tam önceki dönemden kalan ilginç bir derlem vardır ki Cambridge'de saklanmış ve şimdi *Cambridge Şarkıları* olarak adlandırılan yaklaşık elli Latince lirikten oluşur. Bu tuhaf derlemdeki en ilginç şiirler çeşitli kısa anlatılar ve aşk şarkılarıdır; bunlardan biri, "Rahibenin Yakınması," tüm ortaçağ liriklerinin en güzellerinden biridir.

*Gelir densiz oyunlarla bahar,
Bürünür rengarenk giysilerine,
Tarlalara çiçek parıltısı saçar,
Örtünür korular yaprak yeşiline.*

*Eşeler hayvanlar yazlık inlerini;
Hazırdır yuvaları küçük kuşların,
Hosgeldin der türküleri bahara
Altında yapraktan örtülerin.*

*Duyduğum herşey, gördüğüm herşey
Tılsım solur; ama — ah ben!
Dolarım gözyaşları ve kederle,
Taşarken dünya sevinçten.*

*Otururken yalnız hücremde,
Dilsiz düşüncelerle solgun,
Eğer kaldırsam kafamı birdenbire,
Dalıştaki gözler ve kulaklar ölgün.*

*Kulak ver şirin bahar, kulak ver,
Vê bana biraz olsa huzur sun.
Diriyken yapraklar ve parlarken çiçekler,
Ruhumsa üzüntüyle solgun.¹⁷*

Ortaçağ anadil yazını ve dinsel olmayan müziği ortaçağ Latin yazınından ve kıtsal müzikten çok daha az saklanmıştı. Kilise sürekli bir örgüttü, ve bir ailenin tersine, tükenmedi ve iyelikleri dağılmadı. Dahası, kilisenin çoğu kez elyazmalarını saklayacak taştan ve tuğladan yapıları vardı, ve bu yapılar zaman zaman yanmış ya da yağmalanmış olsalar da yokolmaları soyluların evlerinden daha az olasıydı. Vê böylece Latin yazın sanatının ve kilise müziğinin tarihi yalnızca görelî olarak çok az kesintiyle izlenebilirken, anadil yazın yapıtlarının ve dinsel olmayan müziğin öyküsü, en azından on ikinci yüzyıldan önce, yamalı bohça gibidir.

Ortaçağ anadil yazın sanatından saklanan ilk çalışmalar daha şimdiden yüzyılların gelişimini özümsemiş olması gereken oldukça olgunlaşmış bir sanat düzeyi gösterirler. Bugün varolan anadil yazınının en eski kütlesi Anglo-Saxon halkların ürünüdür. Bu yazın onu yaratmış olmasa da en azından saklanmasından sorumlu olmuş din-adamlarının işidir. Bu saklanan Anglo-Saxon yazın ürünlerinin çoğunun niçin biçimde ağıtsal ve içerikte tinsel olarak yüceltici olduğunu açıklar. Gerçekte, İskandinav *Şiirsel Edda* ve sagaları ve Alman *Nibelungenlied*i gibi yüzyıllar sonra yazılan yapıtlar putperest kuzey mitlerini ve yabancı gerçekçiliği bu çok erken Anglo-Saxon yapıtlarının kapsadığından daha çok kapsarlar. Anglo-Saxon şairler tarafından kullanılan şiir biçimi değişik hece sayıları kapsayan dizelerden oluşmuştur; her yarım dizede iki vurgulu hece vardır. Genellikle bu heceler iki ya da üçü eş-harflidir, eş deyişle, aynı sessizle ya da sessizler kümesiyle başlarlar — şu dizede olduğu gibi:

*“Stéap stánhlitho — stíge nearwe”
(Dik taş-yokuşlar — dar patikalar.)*

olmaksızın on dördüncü yüzyılda Wyclif ve Chaucer çağının İngiliz düzyazısı olarak yeniden kendini gösterdi.

İS 1000'den öncesinin tarihini taşıyan herhangi bir eski İskandinav metnin varolduğu kuşkulu olduğu için, bu yazın daha sonra tartışılacaktır. İspanyol ve İtalyan anadil yazın sanatları durumunda, dilin on bir ve on ikinci yüzyıllardan önce Latince'den gerçekten kurtulduğunu gösteren hiçbir metin yoktur. Germanik dilde bulunan en eski metin Piskopos Ulgilas'ın dördüncü yüzyılda Yeni Ahit'ten Vizigot lehçesine yaptığı çevirinin bir parçasıdır. Daha sonraki yüzyıllardan Sevilleli Isidore'nin İncil çevirisinden parçalar, İncil'in bölümleri, ve Germanik lehçelerdeki başka dinsel çalışmalar geldi. Dokuzuncu yüzyıldan *Strasbourg Antları*'nın bir Almanca metni vardır. Bu erken metinler yazınsal olmaktan çok dilbilimsel açıdan ilginçtirler. En eski özgün Alman yazınsal çalışması 800 sıralarından kalmış ve Anglo-Saxon şiirleri gibi eş-harflı şiirsel biçimde yazılmış olan *Hildebrandslied*'in parçasıdır. Yaşlı Hildebrand savaşta kendi öz oğlu çıkan biriyle karşı karşıya gelir. Döğüş başlar, ama elyazması kesilir, ve bitişin trajik olduğu ancak tahmin edilebilir. Çok az yazınsal incelikle kaba saba bir şiirdir, ama yapıt tümü de ilkel yazın sanatının karakteristikleri olan doğrudanlığı, dramatik yegînliği ve acımasız ironisi ile güçlüdür. Büyük bir olasılıkla özgün metin Einhard'a göre Charlemagne'ın toplanmasını buyurduğu, ama ne yazık ki tümüyle yitmiş erken Alman şiiri derleminin bir bölümünü oluşturuyordu. 830 sıralarında bir keşiş, büyük bir olasılıkla bir Corvey keşişi, Batı Germanik lehçede İsa'nın öyküsü *Heiland*'ı yazdı. Yazar bir dramatik ustasıdır; öykü [İsa'ya yönelik] insansal ilgi bakış açısından yazılmıştır, ve kişiler yaşamaktadırlar. Aynı dönemden Son Yargıda ölümlerin ruhları için melekler ve şeytanlar arasındaki savaşın Bavyera lehçesinde diri bir anlatısı olan *Muspilli*, ve Rabanus Maurus'un bir öğrencisi olan Otfrid'in *Evangelienbuch*'u kalmıştır. Otfrid'in İsa öyküsü uyak kullanan bir şiir biçiminde yazılmıştır ve bu şiirsel aygıtı kullandığı bilinen ilk Alman şiiridir. Yazınsal bakış açısından *Heiland*'dan çok daha zayıf ve daha az diridir. Bununla birlikte, hem dil hem de Alman şiirinin ölçü biçimleri üzerindeki etkisi sonraki iki yüzyıl boyunca büyüktü.

Bir eski Fransızca biçiminde herhangi bir önemi olan en eski metin 843'ün *Strasbourg Antları*'nın *lingua romanaya* bir çevirisidir. Aynı yüzyıldan yirmi dokuz dizelik bir dinsel şiir, *St. Eulalie Dizisi* vardır. Bu yarı-uyak ile bağlanan ikişer dizelik beyitlerde yazılmış bir şehit öyküsüdür. Anadilde bir düzyazı vaazın parçası olan *Yunus Üzerine Söylem*, ve şiirsel bir parça olan *St. Leger'in Yaşamı* (240 dizelik) onuncu yüzyıldan kalmaz. Bu erken metinlerde kullanılan lehçeler gerçekte *St. Leger'in Yaşamı*'nda onuncu ya da on birinci yüzyıla dek görünmeyen Eski Fransızca'nın atalarıdır. Bu erken çalışmalardan hiç birinin herhangi bir dikkate değer yazınsal değeri yoktur.

Tarih çalışmaları Boethius ve Anselm arasındaki yüzyılların yazınsal gelişiminde önem açısından şiirden sonra gelirler. Barbar Göçlerine ve arkasından gelen Barbar Krallıkların savaşlarına bağlı büyük değişimler derin bir iz bıraktı ve yazarları bu çalkantılı olayları kaydetmeye götürdü. Erken ortaçağ tarihçilerinin tümü de din-adamlarıydılar ve bakış açıları her zaman derin bir biçimde Jerome, Augustine, Orosius ve Salvian'ın tarihsel yazıları tarafından etkilendi. Cassiodorus'un uzun bir çalışması

olan *Gotların Tarihi* yalnızca altıncı yüzyıldan Jordanes'in kötü bir özetinde saklanmıştır. Bununla birlikte, Barbar Göçlerinin ilk tarihi olmakla belli bir değeri vardır. *Frankların Tarihi* Tourslu Gregory (ö. 594) tarafından yazılmıştır. Biçemi barbarcadır, ama altıncı yüzyıl Galyasında betimlediği uygarlıktan daha az. Gregory zorba bir toplumun tablolarını etkili olarak sunar; anlatımı diri ve güçlüdür ve politik ve toplumsal tarih için bir madendir. En büyük yeteneği kişilerin karakter çizgilerini sunmada yatar. Tüm ortaçağ tarihçileri gibi, Gregory'nin anlattıkları da kendi zamanına yaklaştıkça hem doğruluk hem de ilginçlik kazanır. Sekizinci yüzyılda Bede *İngiliz Ulusunun Kilisesinin Tarihi*'nde on ikinci yüzyıldan önceki en dikkate değer tarihi yazmıştı. Bede Anglo-Saxon fethinin bir Welch keşişi Gildas tarafından yazılan altıncı yüzyıl öyküsünü ve çok azı günümüze ulaşmış olan daha başka birçok tarihçe ve tarihi ve azizlerin yaşam öykülerini biliyordu. Yalnızca İngiltere'nin tarihine değil, ama her nasılsa İtalya, Galya, Almanya ve Hristiyan İspanya'nın tarihlerine ilişkin birşeyler öğrenmeyi de başarmıştı. Kendi tarih çalışmasını yazmadan önce zamandizin üzerine büyük bir incelik ve özgünlük gösteren önemli çalışması *De Temporum Ratione*'yi yazmıştı. Büyük tarih çalışması doğru bir örgütleniş ve duru bir biçim üzerinde birleşmiş bilgi erimi ile tüm erken ortaçağ yazınında benzersizdir.²⁰ Barbar halkların tarihlerinin sonuncusu geç sekizinci yüzyılda Diyakoz Paul tarafından yazılan *Lombardların Tarihi*'dir. Yararlı bir kaynaktır, ama Tourslu Gregory'nin ilginçliğinden ve Bede'nin doğruluk ve içgörüsünden yoksundur. Charlemagne'dan sonraki dönem için hayranlık verici bir anlatı olarak Nithard tarafından yazılmış olan ve Frank İmparatorluğunun tarihini geriye 843'e dek izleyen *Tarihin Dört Kitabı* vardır. Almanya'da Widukind I. Otto'nun saltanat dönemini içeren bir *Saxon Tarihi* yazmıştı. Aynı dönemin bir bölümü Cremonalı Luitprand'ın (ö. 972) tarihsel yazıları tarafından ele alınmıştır. Luitprand 968'de Konstantinopolis'e yaptığı bir gezinin hayranlık verici öyküsünü de yazan dünyasal ve nükteli bir dinadamıydı. Bununla birlikte, 650'lerden sonra tüm batı Avrupa devletleri için başlıca tarihsel kaynaklar yasaların derlemleri ve saklanan yıllıklar ve tarihçeler kütlesidir.

600 ve 1000 yılları arasındaki dönemden günümüze ulaşmış tarihlerin yanı sıra, bu yıllık ve günlüklerden de çok sayıda örnek günümüze kalmıştır. Bunların her ikisi de kilisenin değişik zamanlara düşebilen tüm yortularının eşzamanlı kutlanışını sağlamak için çok önceden hazırlanan Paskalya tablolarına bilgi kırıntılarının eklenmesiyle gelişmiştir. İçerikleri olaylara en kısa biçimlerde değinmelerden başlayıp uzun uzadıya anlatılara dek değişir. Yıllıklar birincil olarak o günlerde yaşayan biri tarafından tutulan yıllık kayıtlardır; bir tarihçe ise genellikle uzunca bir dönemin öyküsünü bir dizi yıllığın ve yıllar boyunca yazılı ya da sözlü olarak toparlanmış başka kaynakların temelinde özetlerdi. Yıllıklar ve tarihçeler modern tarihçi için çoğu kez değerlidirler, gerçi kilise sorunları üzerine ve söz gelimi bir azizin kemiklerinin taşınması ya da manastır çifliğinde iki başlı bir buzağının doğması gibi yalnızca yerel olaylar üzerine oransız bir vurgu getiriyor olsalar da. Bugün erken ortaçağ tarihçelerinin en ünlüsü olan *Anglo-Saxon Tarihçesi* herhangi bir anadilde yazılmış en eski tarihsel çalışmadır. Yedinci yüzyılda Winchester'de başlamış görünür. Dokuzuncu yüzyılda başka tarihçelerle birleştirildi, ve derlem yaygın olarak dağıtıldı. Büyük Alfred'in 900'deki ölümünden sonra değişik manastırlarda on ikinci yüzyıla dek

sürdürüldü; bu yüzden birçok ayrı biçimde saklanmıştır. Bu *Anglo-Saxon Tarihçesi* düzensiz, ama yer yer varsıl ve diri, doğrudan ve sağındır.

Yaşamöyküsü çoğunlukla azizlerin yaşamları biçimini aldı ve bunlar için kalıp erken Hristiyan yazarlar tarafından, özellikle dördüncü yüzyılda St. Athanasius'un çok yaygın olarak tanınan *St. Anthony'nin Yaşamı* başlıklı çalışması tarafından sap-tanmıştı. Erken ortaçağ kilisesi genellikle oldukça basmakalıp olan ve yazınsal olmak-tan çok tarihsel ilginçlik gösteren bu çalışmalardan çok sayıda üretmiştir. Başlıca değerleri tarihçi içindir, çünkü "hagiograf" ya da azizlerin yaşam yazıcısı ele aldığı kişinin gerçek ya da sözde yaşantısının her olayını anlatmayı kendine görev bildiği için, genellikle tüm sınıfların gündelik yaşamlarının değerli birçok ayrıntısını çalış-masına alırdı. Böylece azizlerin yaşamları ortaçağ yaşamını tıpkı geç Orta Çağların ve Rönesansın elyazma yaldızlamaları ve tabloları gibi yansıtır. Bununla birlikte, bütün dönemin en güzel yaşamöyküsü Einhard'ın Suetonius'a öykünme içinde yazılan *Charlemagne'in Yaşamı*'dır. Bu çalışma bize büyük imparatorun öncelleri ve fatih ve devletadamları olarak etkinlikleri konusunda birşeyler söyler, ve Charlemagne'in kendisinin kişilik ve karakterini diri olarak betimlemeyi de gözardı etmez. Küçük bir başarıdır.

4. SANAT VE MÜZİK

ERKEN Orta Çağların (500-1000) sanatı iki belirgin akım gösterir: birincisi Keltlerin ve Erken Almanların ilkel zanaatlarından doğarken, ikincisi ise Akdeniz havzasından, Roma, Bizans ve Yakın-Doğu sanatlarından gelmiştir. Germanik halkların bir bölümü büyük sayılarda Roma İmparatorluğu içlerine yerleşmeden önce tahtadan evlerde yaşarlardı. Beşinci yüzyılın büyük göçlerinden sonra iki ya da üç katlı evler yapmaya başladılar; zaman zaman zemin kat yangına karşı bir önlem olarak taştan yapıldı. Göçlerden önce olduğu gibi ve sonra da, soyluların evleri *Beowulf*'ta betimlenen şefin sofası gibi büyük bir dikdörtgen sofanın çevresinde düzenlenirdi. Sofa Keltlerin ve Germanik halkların erken yazınlarında yaygın olarak konu edilir, ve daha sonra feodal şatolarda da yaşamın özeği olmuştur. Erken Alman kiliseleri çoğu kez tahtadan yapıldı; bunların yüksek, kulemsi özeksel yapısı olan bir tipi dört yanından alçak tek katlı bölmelerle çevrilirdi. Bu tip kule kiliseler Norveç'te henüz ayakta dururlar.

Erken Almanlar, ve ayrıca Keltler, tahtadan yapılarını çok çarpıcı, soyut ve oldukça gelenekselleşmiş bitki ve hayvan biçimleri kullanan bitişik alçak kabartmalarla süs-lerlerdi. Bunlar çoğu kez parlak olarak boyanırdı. (Barbar Halkların bu sanatlarında insan biçimli desenler seyrekli.) Aynı tür desenler gemilerin pruvalarında, metal işlerinde ve daha sonra elyazmalarını yaldızlamada kullanıldı. Kelt desenleri genellikle Erken Almanlarınkilerden daha işlemeli ve daha karışıktı. Keltler düz bir arkatasarı bir çemberler ve spiraller örüntüsü ile dolduran sonsuz eğri çizgilerden yapılmış kalıpları severlerdi. *Kells'in Kitabı*'nın (dokuzuncu yüzyıl) sayfaları üzerinde büyü-leyici bir taşkınlıkla akan karışık çizgi desenleri bu Kelt sanatını en tam çiçeklenişinde gösterir.²¹ Hem Keltler hem de Erken Almanlar arkalarında önemli ölçüde metal ve hepsinden önce mücehver işçiliği bırakmışlardır. Sık sık minelerle ya da büyük yarı-değerli taşlarla işli kemer-tokalarında, kulak-küpelerinde, broşlarda, kupalarda ve kitap

kaplarında Mısır, İran ve Yakın Doğu gibi uzak bölgelerden desenler bulunur. Bu desenlerden bir bölümü Gotların güney Rusya'da kalışları sırasında öğrenildi, ve daha sonra bu kalıplar batıya doğru yayıldılar. Dokuma ve metal işlerindeki daha başka desenler tecim kanallarıyla batıya geldi. Bu Kelt ve Erken Alman metal işçiliği kaba barbar dinçliğinin sık sık büyük bir zanaatçı ustalığıyla birleştiği izlenimini verir. Daha sonra, Keltlerin ve Erken Almanların desenlerinin birçoğu Romanesk kabartmalarda, metal işlerinde ve elyazma yaldızlamalarında yeniden ortaya çıkar. 500'den 750'ye dek geçen dönemden ayakta kalan birkaç yapı küçük ve kaba taş yapılarıdır. Yazınsal betimlemelerden açıktır ki, çok şeyin yokolmuş olmasına karşın başlangıçta tuğladan ya da taştan çok az yapı vardı. Kiliselerin önemli özelliklerinden biri tahtadan ya da taştan uzun çan kuleleriydi, ve bunlar zaman zaman yapının önünde bulunur, bazan da yapının özeği üzerinde bir ışık feneri gibi dururlardı.

Barbar Halkların becerileri dinsel öykü ve düşüncelerin öğretilmesinde kiliseye pek yararlı olmadı. Onları her hangi bir dinsel bilgiyi iletmek için bütünüyle yeteneksiz ve İncil'in öykülerini ve azizlerin efsanelerini betimlemek için elverişsiz soyut ve eklemelenmemiş bir sanattı. Karolen ve Otto Rönesansları böylece Roma'nın betisel sanatını ve ayrıca Konstantin dönemindeki kilise mimarisini yeniden diriltmeye yönelik bilinçli bir girişimi yansıttılar. Yapılar şimdi daha büyük bir ölçekte ve desenler daha gelişmiş bir düzeyde düşünülüyordu. Kimi durumlarda, örneğin *Aachen Katedrali*'nde, Bizanslı taş ustaları ve mozaikçileri çalışmalara yardımcı olmuş olabilir, ve yapıların tasarıları söz konusu olduğunda hiç kuşkusuz daha önceki Bizans tasarıları incelenmişti. Bununla birlikte, 750 ve 1000 yılları arasında yapılan kiliselerin çoğu eski Roma bazilikasının zemin tasarını izlediler. Bu bazilika tasarı, haçın iki kolunu simgeleyen eklentileriyle, Latin haçı şeklinde bir zemin tasarı oluşturuyordu. Zemin tasarıları daha da geliştikçe, kimi kiliseler iki mihrap ile, ve daha da seyrek durumlarda, iki çift haç kolu ile yapıyordu. Onuncu yüzyılda mihrabı onun bir eklentisi olarak çevreleyen şapelleri ile bir sundurma moda oldu. Bu azizlerin kalıntılarını sergilemek ve onları kişisel tapınmalara sunabilmek, hacılara ve kilise geçit törenlerine açık tutmak için yapıldı. Başka yeni özellikler de kendilerini göstermeye başladı. Bir kapı önü sundurması ve iki-kuleli önyüz, taş ya da tuğla işi kemerleme ve desenleme yapılıyor, erken Hristiyan bazilikalarda çıplak olan kapıların çevresindeki alçak kabartmalar dış yüze türlü ve güzellik kazandırıyor. İçeride çeşitli desenlerdeki pencere araları çatıyı destekleyen kolonların yerini aldı; pencereler ikili ya da üçlü kümelemelerle birarada düzenleniyor ve zaman zaman renkli camlar kullanılıyor, insan şekillerini gösteren parlak freskolar ve mozaikler duvarları süslüyordu. Bugün sekizinci yüzyıldan başlayarak batı Avrupa yapılarındaki yeni yapısal özelliklerin pek çoğunun Roma'dan değil ama Suriye, Mısır, Küçük Asya ve giderek daha da doğudan geldiği anlaşılmıştır. İşçilik çoğu kez kabadır — en iyi taş ustaları Lombardiya'dan geliyordu —, ve kemerleme genellikle temellere ve mihraplara sınırlıydı. Duvar resimleri genellikle büyük-ölçek yontulardan daha iyiydi; her iki tür de Roma ve Bizans modellerinden ödünç alındıkları konusunda ilginç kanıtlar göstermektedir. Karolen ve Otto dönemi işçiliklerinin en güzel nesneleri fildişi oymaları ve elyazma yaldızlamalarıdır. Bunlarda düz ve aşkınsal Bizans biçimi Roma sanatını anımsatan öğelerle ve ilkel Keltlerin ve Germanlerin sanatlarıyla birleşmiştir. II. ve III. Otto'ların

sarayları Bizans dünyasıyla yakın bağlarını sürdürmüşler, ve Batıda Bizans etkileri 900'den sonra daha belirginleşmiştir.

Modern araştırmalar Romanesk sanatın 1000'den sonraki serpilmesinin birdenbire olmadığını göstermiştir; özellikle Galya'da, Karolen ve Otto Rönesansları sırasında, yapı ve süsleme yöntemlerinden yavaş yavaş gelişmişti. 500 ve 1000 yılları arasında Latin Hristiyan dünyasındaki taş ve tuğla yapıların toplam sayısı daha önceki Roma dönemi ile ya da daha sonraki Romanesk ve Gotik çağlar ile karşılaştırıldığında şaşırtıcı ölçüde azdı. Yapılardan yalnızca birkaçı ayakta kalmış, ve bunların da hemen hemen tümü onarımdan geçmiştir. Beş yüzyılın geriliği, en azından yapı sanatları söz konusu olduğunda, Charlemagne'ın, bütün dönemin en varıl ve en güçlü tekerkinin, Amerika'da Batıya göç döneminin çevresi kazıktan duvarlarla kuşatılı tecim özeklerine çok benzer büyük bir barakalar kompleksinde yaşamış olması olgusu tarafından gösterilir. 500'den 1000'e dek Latin Hristiyan sanatının ilgisi Keltlerin ve Erken Germanlerin süsleme sanatlarının çiçeklenmesinde ve yeni bir büyük biçemin, Romaneskin başlangıçlarında kendini gösterir.

Erken Hristiyan yüzyıllar kilise müziği için kalıbı saptamışlardı. Bu biçem birincil olarak sinagoglarda kullanılan Yahudi ilahilerinden uyarlanmıştı. Batıda Roma İmparatorluğunun düşüşünden önce, bu Hristiyan ilahi belli ses değişiklikleriyle tüm Akdeniz havzası boyunca yayılmıştı. Daha sonra Barbar Göçleri Batıda kilise ayinlerinin ölçünlerini düşürdü ve Batıdaki Hristiyan topluluklar arasındaki iletişimi daha da güçleştirerek bir kullanımlar türölülüğünün doğmasına yol açtı. Kilisenin müziksel yaşamına düzen ve birlik getirmek için Roma piskoposları yüzyıllar boyunca bu bozuklukları düzeltmeye ve Roma ayinini yaygınlaştırmaya çalıştılar. Konstantinopolis'ten dönüşünden sonra Büyük Gregory tarafından kurulmuş olması olası *Schola Cantorum* bu öyküde özeksel önemdedir. Kesinlikle bilinen şey bu okulun 600'den bir süre önce Lateran yakınlarında iki binada kurulmuş olduğudur; bunlardan birinde şarkıcılar ve rahipler yaşardı; ötekinde ise Roma'daki kiliselerin koroları için çocuklar yetiştiren bir yetimevi vardı. Sonraki yüzyıllar boyunca bir süre için yaygınlık kazanmış gibi görünen bu reformlar Büyük Gregory'e yüklendi. Bu reform çabasının sonucu İncil metinlerinden ezgileri söylemede tekbiçimli bir yöntemin gelişmesiydi, bir yöntem ki bugün bile Roma kilisesine hizmet etmektedir ve daha sonraki müziğin çoğu bu gövdeden gelişmiştir. Bu ezginin üstünlüğü melodilerinin varsıllık ve türölülüğünden, belirgin bir yapısının olmasından çok düzyazının akışını andıran dizeminin esnekliğinden, ve kişisellikten arınmış yüksekliği ile dinsel metnin yüceltici sözlerine uygun düşen biçeminden kaynaklanır. Melodiler ölçülere bölünmemiştir ve özgür bir dinleti biçiminde verilirler — tıpkı bir söylevcinin kullanacağı gibi. Bu ezgilerin en eskileri birbirlerinden yarı-tonların dizilişinde ve kullanılan kadanslarda ayrılan dört makamda yazılmıştı. Başlangıçtaki ilk dört makama daha sonra Ambrose ve Gregory dönemleri arasındaki bir zamanda dört yenisi daha eklendi. Bu makamlar daha sonraki bir zamanda melodiyi söyleyenlere yardımcı olmak için "fa"nın bemolleştirilmesi dışında diyey ya da bemol kullanmazlar. Gregorian melodilerin besteleniş makamlarına göre biraz daha ayrı bir karakterleri vardır.

Dört yüzyıl boyunca Gregorian ezgi kilise tarafından kabul edilen ve okullarda öğretilen biricik müzik türü oldu. Roma'dan yayılarak Latin Hristiyanlığın bir

ucundan ötekine dek taşındı ve üst ya da alt sınıflardan insanların yaşamlarına girdi. Kilise başka her müzik tipini bastırmaya çalışıyordu, ve yaygınlaşan Gregorian ezgi yerel biçemlerin hemen hemen tümünü sildi ya da kendine benzetti. Bununla birlikte, başlangıçta Gregorian reformlara götürmüş olan kaotik durum Roma kilisesini rahatsız etmeyi sürdürdü, ve Latin Hristiyanlığın bütününde ortak bir kullanımı sürdürmek her zaman güç bir iş olarak kaldı. On ikinci yüzyılda St. Bernard, belki de büyük bir abartmayla, şunları yazıyordu: “Rheims’in karşılıklı söyleme biçimini alın ve onu Soissons, Amiens ya da Beauvais’ninkıyla karşılaştırın; eğer bir benzerlik bulursanız, Tanrıya şükredin.”²²

Onuncu yüzyılda Gregorian müziğin notalandırması oldukça karışık bir duruma geldi. Sözcüklerin üstündeki küçük imler (*neumeler*) sesin yükseliş ve düşüşünü ve ezgiyi söyleme tarzını belirtiyor, ama notaların tam perdeleri ya da süreleri konusunda hiçbirşey söylemiyorlardı. İcra biçiminde hemen hemen herşey birbiri ardına şarkıcı kuşakların eğitimlerinde öğrendikleri geleneksel kullanıma bağlıydı. Uygulamada, ezginin tekil melodik çizgisi herhangi bir saltık perdeyi gereksizleştirdiği için, ve yetişkin erkeklerden çocuklara dek değişen şarkıcıların değişen ses perdeleri tarafından olanaksız kılındığı için, kullanılan perdeler göreliydi. On birinci yüzyıla dek değişmez bir perdeyi temsil eden çizgiler yaygın kullanıma girmediler; ilk çizgiler yalnızca sivri bir uç tarafından ve daha sonra “si” tonunu belirtmek üzere kırmızı bir çizgi tarafından yapıldı.

Uyumlaştırılmamış ezgiler, belki de sekizinci yüzyıl gibi erken bir tarihten başlayarak, Keltik ve erken Germanik kullanımlardan ödünç alınmış olabilecek yalın uyumlu kalıplar tarafından değiştirilmeye başladılar. Bu ilk uyumlaştırılmış biçimde (*organum*) sesler bir dördüncünün ya da bir beşincinin aralıklarında öne geçer. Her iki ses de oktavda eşlenebilir, ve böylece dört sesli bir icraya götürürler. Böyle uyumlaştırılmış bir müzik biçiminin gelişmeye başlamış olmasına karşın, çoksesli müzikteki büyük olanaklar on ikinci yüzyıla dek anlaşılmadan kalacaklardı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda, dinsel metinde ‘uzatma’nın [*sequence*] ve ‘katma’nın [*trope*] gelişmesi eski ya da yeni melodilerin bu yeni ayin biçimleri için müziksel ortamlar olarak kullanılması anlamına geliyordu. Uzatma müziğin ezberlenmesini kolaylaştırabilmek için mas ayinindeki *Alleluian*ın son “a”sı üzerindeki ayrıntılı seslendirmeye sözcükler ekledi. Katma ise başlangıçta yalnızca metnin bölümleri arasına açıklamalar eklemekle kaldı — örneğin “Kyrie (fons pietatis a quo bona cuncta procedunt) eleison” durumunda olduğu gibi; daha sonra daha uzun açıklama tümceleri ya da giderek tam şiirler metin aralarına yerleştirilmeye başladı. Uzatmalar ve katmalar için sağlanan melodilerin biçimi, müziğe geçirilecek pasajların uzunluğundan ötürü ve Latince metinlerde örneğin bir uzatmanın ya da bir katmanın kesimlerindeki yineleme gibi biçimsel düzeneklerin kullanımından ötürü, eski ezgilerde kullanılanlardan ayrılır. Mas ayinine bu yeni eklemeler ortaçağ müziğinde yeni bir evreyi, bağımsız bestenin doğuşunu başlattı.

Orgların kullanılmasına karşın, kilisenin müziği birincil olarak insan sesi üzerine dayalıydı. Orglar genellikle küçüktü, ve kısa bir erimleri vardı ve pek güçlü de değildiler. Çoğu kez her bir sürgüye iki ya da daha çok borunun yanıt vereceği bir yolda yapılırlardı. Böyle bir bileşim istenen notadan, birden dört oktava daha yüksek

notalardan, ve, dokuzuncu yüzyıldan sonra, birçok oktav arasından seçilen bir beşincilerden oluşuyordu. Orglar sekizinci yüzyıldan sonra daha büyük ve daha incelikli bir yapı kazanmaya başladılar. 980'de Winchester'de yapılan ünlü bir orgun 400 borusu, 26 körüğü ve iki klavyesi vardı. Her bir sürgüye on boru yanıt veriyordu. Borular ton bozukluğu gösteriyordu ve çok gürültülüydüler; bütünüyle doğal olarak, o günlerin insanları bu büyük orgların seslerini kasırgaların uğultularına benzetiyorlardı.

Büyük bir olasılıkla uzatma ve katma yoluyla kilise müziğine girmiş olan dindışı müziğin izleri yalnızca yazınsal betimlemelerde ve 1000'den sonra yazılan müzikten elimizde geçenlerde kalmıştır. Görünürde Keltlerin ve Erken Germenlerin geleneksel müziği kilise makam biçimlerini izlemiyordu. Bunun yerine, tonlarını üçlülerde düzenlenmiş görünür. Erken *organum*da uyumlulaştırılmış düzenlemelerin kullanımı Keltlerin ve Erken Germenlerin müziksel göreneklerinden gelmiş olabilir. Latin Hristiyanlıkta 1000'den önce orgun yanısıra en sık kullanılan müzik aletleri arasında ortaçağ insanı tarafından her ikisinin de İrlanda'dan geldiğine inanılan lir ve harp, çeşitli keman ve üflemlerli çalgı tipleri, ve 1100'den önce genellikle küçük ve fincan-şekilli olan ve donuk bir ses veriyor olması gereken çanlar bulunurdu.

Erken ortaçağ yazarları müzik konusunda biraz kuramcılık da yaptılar. Bu çalışmalar arasında en yaygın olarak okunanları St. Augustine, Boethius, Cassiodorus ve Clunyli Odo tarafından 1000'den önce yazılmış olan incelemelerdi. Augustine Yunanlı yazarları izleyerek müziği matematiksel bir yasa sorunu olarak irdeleyeceğini bildirir, ama incelemesi Pisagorcun sayı simgeciliğine yönelik bir ilginin dışında çoğunlukla ölçü ve güfte sorunlarına ayrılmıştır. Boethius'un *De Institutione Musica*'sı kimi Yunan felsefecilerinin müziğin bir bilim olduğu yolundaki düşüncelerini yineleyerek başlar. Bu geç ortaçağ kuramcılarının bir inancı oldu. Daha sonra Platon'un müziğin karakter üzerindeki etkisiyle ilgili tartışmasını, müzik ile kürelerin devimi, evrenin örgütlenişi ve mevsimlerin değişimi üzerine Pisagorcun anlayış arasındaki ilişkiyi izleyerek müziğin insan üzerindeki etkisini irdeler. Müziğin icrası ile ilgili tartışmaları çeşitli müzik aletlerine ve şarkı söyleme yöntemlerine değinir. Boethius makamların eski Yunanca adlarını kilise gamlarına verdi, ve bunu yaparken bildiği gamların Yunanlıların gamlarıyla özdeş olduğunu sanma gibi bir yanılgıya düştü. Öğretme işinde tek-telli bir çalgının, tek bir telden oluşan dar ve uzun bir ses kutusunun kullanımını salık verir ki, bunun altında devinebilir bir köprü dereceli bir ölçek boyunca kaydırılabilir ve böylece çalana köprünün her bölümü için matematiksel bir oranı okuma olanağını verir. Bu tek-telli aygıt daha sonra perde belirlemek için yaygın olarak kullanılacaktı. Cassiodorus'un *Institutes*'i vurmali, germeli ve üflemlerli olarak sınıflandırdığı çalgıların ayrıntılı bir tartışmasını ve on beş anahtarın ince bir betimlemesini kapsar. Bu erken kuramsal yazılar bulanık genellemelerle doluydular, ve kapsadıkları kesin bilgi yer yer yanılttı; ama yazarların saygınlıkları bu tür çalışmalara büyük bir geçerlik kazandırdı, gördükleri saygı müziğin gelişimini yavaşlattı.

935 sıralarında Clunyli Odo *Müzik Üzerine Diyalog*'unu yazdı. Çalışma perdeler için yedi harfin ilk dizgesel kullanımını ve organum üzerine ilk duru tartışmaları ve örnekleri kapsar. Bütün kitap müzik üzerine herhangi bir erken kitaptan çok daha

ayrıntılıdır, ve müzik kuramının felsefeden uzaklaşmakta olduğunu ve çok daha ilkelden bir yaklaşımla edimsel müziksel üretimi irdelemeye başladığını gösterir. 500'den 1000'e dek müzikte değişim yavaştı. Kilisenin ezgileri erken Hristiyan yüzyıllarda olduğundan daha iyi düzenlenmiş, uzatma ve katma ile ayinlere yeni öğeler eklenmiş, notalandırma gelişmeye başlamış, ve çoksesli müzik *organum*da ilk adımlarını atmıştı.

Latin Hristiyanlığın beşinciden onuncu yüzyıla dek beş yüzyıl boyunca başarıları onlarla aynı zamana düşen Bizans ve İslam sanatlarının eriştikleri düzey ve arkadan gelen yüksek Orta Çağların başarımları tarafından gölgelenir. Roma İmparatorluğu ilkin içsel çürüme tarafından ve daha sonra Barbar Göçleri tarafından zayıflatıldı. Eski Roma politik birliği, Roma kentlerinin yaşamı, ve bütün Roma ekonomisi — tümü de aşamalı olarak birer yıkıntıya döndüler. Yedinci ve sekizinci yüzyılların Müslüman fetihleri ekonomik geriliğe daha öte bir çöküş getirdi, ve Latin Hristiyanlığı kendi içine kapadı. Şimdi dinin ve ekinin durgunluğun engelleri tarafından uygarlığın eski Yunan kaynaklarından koparılmış ve büyük uzaklıklar tarafından Bizans ve İslam dünyalarındaki parlak çağdaşlarından ayrılmıştı.

Batıda ekin küçük krallıkların ve birbirleriyle kan davası güden ailelerin aralıksız kavgaları tarafından da geri bırakıldı. Sonra, sekizinci yüzyılda koşullar dinginleşir gibi görünmeye başladığı zaman, Vikinglerin, Slavların ve Macarların yeni baskınları başladı. Bunlar sıkıntılı yüzyıllardı; onlardan uzun kesitler, Trevelyan'ın dediği gibi, "Machbeth'in yanıp yıkılmış topraklardaki kavgası"nı andırırlar. "Peygamberlik ortada dolandır. Sis içinde boruların çaldığı duyulur, yabanıl uğultu ve öfkenin şaşkın şamatası işitilir. Arada bir dev gibi şekillerin görüntülerini yakalarsınız—çoğunlukla çarpışmadaki savaşçıların. Ama sabancılar da vardır, ve baltayla çatırdayan ormanların seslerini duyarız."²³ Beşinci yüzyılın Erken Alman göçmenlerinin ve daha sonra sekiz ve dokuzuncu yüzyıl Viking istilacılarının yabanıl dinçlikleri bir Norse sagasının şu satırlarında yansıtılır:

Kılıçla doğuştuk! Doğuda kurtlar için kandan bir nehir akıttığımız ve sarı-ayaklı kuşları büyük bir cesetler ziyafetine çağırdığımız zaman, henüz gençtim. Deniz yeni açılmış bir yara gibi kızıldı, ve kanda leş kargaları yüziyordu.

Kılıçla doğuştuk! İngiltere'nin yakınlığında gemilerin güvertelerini dolduran sayısız ceset gördüm. Pesth'te silahlarımızdan kan damlaları akıyordu; leşlerde akbabalar için hiçbirşey kalmamıştı; yayın kırıntı vınıyor ve oklar zırlı giysilerin içine gömülüyordu; ter kılığların keskin uçlarından aşağı süzülüyor, ve savaşçıların üzerine Odin'in çekici gibi iniyorduk.

Kılıçla doğuştuk! Ölüm beni kaptı. Oğullarım ölüm haberime inleyecekler; yüzleri öfkeden yanacak, ve böyle gözüpek savaşçılar öcüm alınuncaya dek yatışmayacaklar. Odin'in beni görkemli sarayına aldirmek için gönderdiği haberci burada. Onurun ülkesinde şarap içmeye gidiyorum. Yaşamımın saatleri kayıp gidiyor, ve gülüşüm ölüme aldırıyor.²⁴

Yabanıllığı yücelten aynı yüzyılların *Kells'in Kitabı* gibi benzersiz bir yaratıyı da üretmiş olması tuhaftır. Orta Çağların hem "canavarca hem de narin" olduğu konusunda Rabelais ile anlaşmak gerekir.

Bu geri ve sıkıntılı zamanlarda, ekinin önderleri Ostrogot Theodoric, Charlemagne, Büyük Alfred, Alman Ottolar gibi birkaç aydınlanmış tekerk ve Roma Kilisesinin devlet adamları ve bilginleriydiler. En iyisinden birkaç yüz kitapla, erken

ortaçağ bilginlerinin çoğu bir köylü yalıtılmışlığı içinde çalıştılar. Kaba ve yoksul bir toplumda bu bilginler çabalarıyla ilmi diri tutarken, bu arada piskoposlar ve rahipler ise kilisenin Roma denetiminde örgütlenmesini sağlamlaştırmakla ve ortaçağ papalığını kurmakla uğraştılar. Uzun tarihinin hiçbir döneminde Batı uygarlığı Roma Kilisesine bu ilk beş ortaçağ yüzyılında olduğu denli yüklü bir borca girmede. On birinci yüzyıl geldiği zaman Bizans ve İslam uygarlıklarının en görkemli günleri sona erdi ve Latin Hıristiyanlığı Batı uygarlığında öncü olarak ilerlemeye başladı.

ANABÖLÜM İKİ

Batının Yeniden-Dirilişı — 1000-1500

BÖLÜM VII

İlim (I)

1. YENİ BİR YAŞAMA DÜRTÜ
 2. BİLİM VE UYGULAYIMBİLİM
 3. ANSELM'DEN FICINO'YA FELSEFE
-

1. YENİ BİR YAŞAMA DÜRTÜ

ON ve on birinci yüzyıllar batı Avrupa'yı her yerde yeni bir yaşama uyanırken gösterirler. Bundan böyle Latin Hristiyanlığın öyküsü yalnızca ölmekte olan bir antikçağın son bölümleri olarak görünmez. Tüm yarlarda, kişi batı Avrupa'nın politikada, ekonomik sorunlarda, dinsel etkinlikte ve ekinde kendi özgün uygarlığını üretmeye çabaladığını görür. Almanya, Fransa ve İngiltere'de özeysel ulusal hükümetler feodal anarşiyi denetlemede ilerleme göstermeye başladılar, ve kralın yasasını, kralın kendi ordusu için asker toplama gücünü, ve kralın yerel bölgelerden vergi toplama hakkını getiren yerel yönetim dizgelerini geliştirme yoluna girdiler. Daha on birinci yüzyılın sonlarında, Lavisse'in ortaçağ Fransasının tarihinde temel bir çizgi olarak gördüğü "bir krallığın kralları tarafından fethi" süreci işler. Kralın erkinin yerel bölgelere genişlemesiyle aynı zamanda, özeysel hükümetin yönetiminin bir yeniden örgütlenmesi ve bölümlere ayrılması süreci yer alır. Krallığın ve ulusal yapının sağlamlaşması süreci 900 ve 1500 arasındaki altı yüzyılda ilerleme ve gerilemelerle sürdü, ve sonunda ortaçağ döneminin kapanışından önce batı Avrupa devletlerinin çoğu büyük ölçüde özekselleşmiş birer ulusal despotizme dönüştü. Sağlamlaşma süreci Fransa, İngiltere ve İspanya'da büyük ölçekte yer alırken, İtalya ve Almanya'nın minik devletlerinde ise küçük ölçekte yer aldı. 1500'lere gelindiğinde, krala yalnızca bir san ve gölgemsi bir erk sağlayan ve gerçek denetimi çekişen bir feodal toprak ağaları kalabalığının ellerinde bırakan erken feodal devlet ortadan kalkmaktadır.

Güçlü özekselleşmiş devletin yanısıra orta sınıfın çarpıcı bir gelişimi yer aldı. Tüm ortaçağ yüzyıllarında, nüfusun ezici çoğunluğu toprağa yakından bağlı köylülerden oluşuyordu. Ama bu geri tarım toplumunda onuncu ve on birinci yüzyıllarda İtalya'da başlamak üzere kasabalar hızla büyümeye başladı. İtalyan tecimciler Bizans ve İslam kentsel özelekleriyle iş yapmaya başlarken, kendi ülkelerinde de modern bankacılık düzeneklerini geliştirdiler. Batı Avrupa yalnızca tecimsel olarak genişlemeye başlamakla kalmadı, ama sınırlarını genişletmeye de çalıştı. 1085'te Toledo Hiris-

tiyanların eline düştü, ve 1095'te Haçlı Seferleri başladı. Aynı on birinci yüzyılda Müslümanlar güney İtalya ve Sicilya'dan sürüldüler. Mississippi Nehrinin büyük havzasına baharın gelişi gibi, kasaba yaşamının bu yeniden-dirilişi İtalya'dan batıya ve kuzeye tüm Latin Hristiyanlık dünyası etkileninceye dek yayıldı. Kasaba tecim dünyasında, tıp, tüze ve öğretim mesleklerinde ve hükümet yönetiminde yeni çalışma alanları sunuyordu. Kasaba yaşamının çözülüşünün ve orta sınıfın aşağı yukarı tümüyle yitişinin Batıda Roma uygarlığının son evreleri ile erken Orta Çağlar arasındaki büyük sınır çizgisi olmuş olması gibi, kasaba yaşamının yeniden-dirilişi ve orta sınıfın gönençte ve erkte gelişimi de erken ortaçağdan geç ortaçağa ve modern zamanlara geçiş gibi büyük bir olayı belirtir. Kasaba yeni düşüncelerin ve göreneklerin serpilmesi için büyük bir özekti. Kasabalı kasaba toplantısında özyönetimin ilk öğelerini öğrendi, ve tecim yaşamında daha dünyasal ve daha az aşkınsal bir yaşam görüşü geliştirmeye başladı. Sık sık kasabalı ve tekerk feodal soyluların gücünü kırmak için elele verirdi, çünkü hem orta sınıf hem de tekerk iç barışı, güvenli yolları, tekbiçimli bir yargı ve para dizgesini sürdürmeyi istiyordu. 900'den 1500'e dek orta sınıfın büyümesinin bir sonucu olarak, batı Avrupa bundan böyle kilise yazarları tarafından yöneten ve savaşan soylular, dua eden dinadamları, ve toprağı işleyen kitleler olarak ayrılamaz oldu.

Güçlü ve iyi yönetilen devletlerin gelişmekte oldukları ve orta sınıfın etkinlik, gönenç ve etkisini genişletmekte olduğu bir dünyada Roma Kilisesi toplumun bütününü gütmeye çalışıyordu. Papalığın büyümesi yavaş olmuştı, ama on birinci yüzyılda kendini Batı toplumunun bütününü yönetmeyi deneyecek denli güçlü buluyordu. Kilise Augustine'den bu yana başında İsa ile tek bir evrensel toplum tasarına inanmıştı. VII. Gregory on birinci yüzyılda bütün bu topluma papalık altında birleşik bir denetim vermeye çalıştı. Ve, VII. Gregory'nin zamanından Protestan Reformasyona dek, kilise Batı toplumu üzerinde tahta oturdu. Tüm yaşamı tek bir Hristiyan egemenin yönetimi altında birleştirmek için büyük ve yürekli bir girişimde bulundu. Politik olarak, kilise kralları devletin ve kendi özel yaşamlarının kötü yönetimi nedeniyle kınadı; ekonomik olarak, ılımlı bir eder düşüncesini öğütleyerek, tefeciliği yasaklayarak, mülkiyetin Tanrı tarafından genel iyilik için verilen bir emanet olduğunu öğreterek, ve yardımseverliği yüreklendirerek işleyim ve tecimi düzenlemeye çalıştı; entellektüel olarak, okullarda ve üniversitelerde tek bir kültür geliştirdi; ve uyuşumu sağlamak için başka herşey sonuçsuz kaldığında, son çare olarak Engizisyona başvurdu. Son olarak, kutsamalar dizgesi yoluyla kilise bireyin yaşamını ve ailenin yaşamını büyük ölçüde denetledi. Kilise Orta Çağların gerçek devletiydi; yalnızca bireyin modern zamanlarda devlete yönelen o ilk bağıllığını denetlemekle kalmadı, ama, başka herhangi bir devletten daha iyi olarak, geniş bir alan üzerinde vergilerini toplama ve yasalarını işletme gücünü de elinde bulundurdu. Ortaçağ kilisesi ortaçağ laik devletinden çok Roma devleti ve modern devlet gibiydi. Herşeyi göz önüne alan ve yaşamın her alanını etkileyen ortaçağ kilisesi yaşamın bütününün egemen bir bilgelik yoluyla bireşimine yönelik görkemli bir girişimdi.

Devlet ve orta sınıf güçlenirken kilise de güçlendi, ve böylece devlet ve kilise arasındaki çatışmalar kaçınılmaz oldu. On birinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla dek

geç ortaçağ yüzyıllarının her birinde kilisenin, devletin, feodal soyluluğun, köylülerin ve kasabalıların bulunacağı beklenir. Ama bütün bir dönem için açıktır ki ekonomik ve toplumsal örgütlenişte tarımsal, hükümette ve toplumsal yaptırımlarda feodal, ve dünya görüşünde kiliseye bağlı erken bir ekin tipi kendi içersinde kentsel, ulusal ve laik yeni bir ekini büyüttü. Yeni eskinin yanısıra gelir, denge eskiden yeniye doğru çok yavaş kayar. Eski hiçbir zaman yitmez, ve yeni yalnızca yavaş yavaş üstünlüğü ele geçirir.

Batı Avrupa laik devlete ve orta sınıfa daha büyük bir rol veren bir uygarlığa doğru ilerlerken, aynı zamanda olağanüstü bir ekinel yeniden-dirilişi de üretti. Yunanlıların bilim ve felsefeleri ve onlarla birlikte Müslümanların ve Bizanslıların hayranlık verici yazıları yeniden kazanıldı. Ve, Bizans'ın tersine, Latin Hristiyanlığın düşünürleri bu yazıları aldılar ve sonunda onları modern bilim ve felsefenin kuruluşu için temel olarak kullandılar. Aynı zamanda Latince'de ve anadillerde üretilen yazınsal yapıtlarda olağanüstü bir gelişim vardı. Ve son olarak Romanesk ve Gotik sanatlarda Latin Hristiyanlık tarihin en büyük biçemlerinden ikisini üretti. Bu gelişimin on birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıl ortalarına dek süren ilk evrelerinde kuzey Fransa öne geçti, ve böylece her ekin alanında İzlanda'dan Kutsal Ülke'ye [Filistin] dek Latin Hristiyanlık ekinel olarak kuzey Fransa'nın bir dizi ili gibi görünür oldu. Ama on dördüncü yüzyılda ekinin özeği İtalya'ya kaymaya başladı, ve sonunda on altıncı yüzyılda Latin Batının tümü ekinel olarak Rönesans İtalyasına öykünen bir alan oldu. Batının uygarlığının bütün tarihinde, orta çağdan modern çağa büyük dönüş noktası on beş ve on altıncı yüzyılların İtalyan Rönesansı değildir; bu, daha çok, on iki ve on üçüncü yüzyıllarda kuzey Fransa'da yoğunlaşmış olan felsefe, bilim, eğitim, yazın, sanat ve müziğin yeniden-dirilişidir. Tüm bu değişimler Latin Hristiyanlığı Batı uygarlığının önderi konumuna getirdi.

Haçlılardan Reformasyona dek geçen yüzyıllarda düşünce iletiminin çeşitli yolları vardı. Eski Roma yolları ve köprüleri bozulmuştu, ve Ren ve Tuna'nın ötesinde modern zamanların oldukça yakınlarına dek iyi denebilecek herhangi bir yol yoktu. On sekizinci yüzyıla dek hiçbir yerde iletişim güçlüğü ortadan kalkmadı. Bunun yanısıra, ortaçağ uygarlığının temelinde yatan aşırı ekonomik yerelcilik iletişimi büyük ölçüde gereksizleştiriyordu. İster eski Roma zamanlarıyla isterse modern yüzyıllarla karşılaştırma içinde olsun, insanların ve düşüncelerin devimi daha azdı. Ortaçağ yaşamı yapı tiplerinde, giysilerde, lehçelerde, azizlerin efsanelerinde ve yerel feodal egemenlerde çeşitli yörecilik özellikleriyle damgalanmıştı. En eski düşünce özeği manastırdı; yüzyıllar boyunca manastırlar bir bilgisizlik denizine saçılmış adalar gibi durdular. Erken ortaçağ yüzyıllarının en karanlık olanlarında bile buralar eski kitapların eşlemlerinin üretildiği ve yenilerinin yazıldığı yerler oldu. Manastırlar kendi aralarında kitap değiş tokuşunda bulunurlardı, ve daha sonraki düzenler — Cluniaclar, Cistercianlar ve Carthusianlar — daha özekşelleşmiş örgütleniş tipleriyle karşılıklı düşünce değişimini daha da kolaylaştırdılar. Daha sonra Fransiskan ve Dominikan Frerlerin manastır evleri arasında gelip gitmeleri artarak sürdü. Manastırlar yalnızca ilmi korumada bir rol oynamakla kalmadılar, ama ayrıca sanat ve müzik biçemlerini yaratmak ve yaymak için, ve yontu, resim ve anadil şiirini etkilemiş olan efsanelerin toplanmasında da önemli özekler oldular. Manastır, tüm Orta Çağlar boyunca, keşiş,

tüccar, hacı, ozan, müzisyen ve becerikli zanaatçı ve sanatçı için buluşma yeri idi. Manastırlar kendilerine bağlı olmayan çok az rahip eğitir ve hemen hemen dinadama olmayan hiç kimseyi eğitmezlerdi; ama ilim, yazın, sanat ve müziğin gelişimi için önemli özekler olarak kalmayı sürdürdüler.

Bir ekin özeği olarak manastırın yanısıra yerel piskopos tarafından yönetilen katedral okulu vardı. Kimi katedral okullarının geçmişini geriye 1000'den önceki döneme dek gider; on birinci yüzyıldan sonra bunların bir bölümü büyük birer eğitim özeği oldu. Batı tarafından Bizanslılardan ve Sarakenlerden ele geçirilen bilim ve felsefenin çoğu buralara getirildi. Piskoposlar kütüphaneler oluşturdular, bilginleri, şairleri, sanatçıları ve müzisyenleri korudular, katedral özeklerini batı Avrupa'nın kültür ocaklarına dönüştürdüler. On birinci yüzyıldan başlayarak piskoposlar arasında oldukça yoğun bir karşılıklı ekin sel etkileşim görülür. On ikinci yüzyılda Latin Hristiyanlık dünyasındaki en önemli katedral okulları kuzey Fransa'da Paris, Chartres, Rheims, Orléans ve Laon'daki okullardı. Paris'teki Notre Dame katedral okulundan ortaçağ üniversitelerinin en büyüğü geliştirdi. Piskoposluk konutu ve piskoposun okulu böylece 1000'den sonraki ilim tarihinde ve tüm geri kalan kültür alanlarında manastırdan bile önemlidir. Üniversitelerin kuruluşundan sonra üniversite özekleri arasında yeğ in bir düşünce değ iş tokuş u başladı. Latince'nin ortak ilim dili olarak kullanımı ve hem öğrenciler hem de öğretmenler arasında yolculuk etme alışkanlığı geç Orta Çağlarda düşünce nin yayılış ında üniversitenin başka tüm ortamlardan daha etkili olması anlamına geliyordu. İlim adamlarının bu evrenselliği daha sonraki ortaçağ ilminde görülen büyük birliğin yaratıcısı oldu.

Yazarlar ve sanatçılar için üçüncü bir önemli koruyucu özek de soyluların ya da prenslerin konaklarıydı. Piskopos gibi, soylu ve prens de bilginleri, şairleri, sanatçıları ve müzisyenleri konağ ında bir araya getirirdi. Tümü de bir tür koruma altında yaşamak zorundaydılar. Soylular anadil şairlerinin ve *troubadour*, *toruvère* ve *minnensinger*lerin büyük koruyucuları oldular. Bütün Latin Hristiyanlık dünyası boyunca bir soylunun konağ ından bir başkasının kine güney Fransa liriği ve kuzey Fransa şövalye romansı yayıldı, ve kuzey Fransız dili Latin Batının büyük bir bölümünde eğitimlilerin dili oldu. Bilginlerin kilise dış ından korunmaları kilisenin korumasından daha az evrenseldi. Mas söyletmek, kayıtları tutmak ve zorunlu mektuplaşmayı sürdürmek için her zaman en azından bir papaz vardı. Daha önemli soyluların yardımcıları olarak astrologları ya da bilgili rahipleri olabiliyordu. Kimi soylular bilgili insanların ortasında olmayı severlerdi. Halk ozanı genellikle geçici olurdu ve bir şatodan bir başkasına gezer dururdu. Sağ lam kilise gelirinden yoksun olanlar için konağ ın koruması bir zorunlukt u. Soylular çoğu kez binalar yaptırmaya büyük önem verirler ve duvarcı-ustaları, taş-oymacıları, ve şatolarının duvarlarını süsletmek ve 'elyazmalarını yaldızlatmak için ressam lar tutarlardı.

Son bir ekin sel özek tipi kasabaydı. Burada kilise ve laik okullar erkek çocuklara herhangi bir tecim iş ini yürütmek için gerekli olan okuma, yazma ve aritmetiğin temellerini öğretirlerdi. Kasaba on ikinci yüzyılda iki büyük yazın biçiminin, *fabliau* ya da *novellan*ın, ve ortaçağ tiyatrosunun yuvası oldu. Ayrıca heretikliklerin gelişt iği yerde orasıydı—Waldensianlar, Cathari, Albigen sianlar, Lollardlar ve daha sonra, Alman Evangelikaller ve İsviçreli, Hollandalı, Fransız ve İngiliz Püritanlar. Her tip

ilim ve sanatın bir koruyucusu olarak piskoposluğun yanı sıra, kasaba da kendi belediye binasını, lonca salonlarını, ve on beşinci yüzyılda Jacques Coeur tarafından Bourghes'de inşa edildiği gibi güzel kasaba evlerini yapıp süsleyen duvar ustalarına ve sanatçılara koruyuculuk sunardı. Geç Orta Çağlarda varıl burjuvazi özellikle İtalya'da oldukça gösterişli kasaba evleri yaptırdılar, ve on dört ve on beşinci yüzyıllarda İtalyan kent-devletlerini denetlemeye başlayan tiranlar kendilerini güzel sanatlar ve yazın alanlarında bol keseden harcayan koruyucular olarak gösterdiler. Kasabalar benzer olarak hükümet alanında da birbirlerini etkilediler. Bağtılar ve kasaba anayasaları sık sık çok uzaklardaki kasabalar üzerinde iz bırakırdı.

Kimi kayıtlar haberlerin ne denli hızlı yayıldıklarına tanıklık eder. On ikinci yüzyılda Frederick Barbarossa'nın Küçük Asya'da öldüğü haberinin Almanya'ya ulaşması dört ay almışken, Aslan Yürekli Richard'ın ele geçirilmesi öyküsünü Viyana'dan Londra'ya iletme yalnızca dört hafta tuttu. On ikinci yüzyılda, haberlerin Canterbury'den Roma'ya ulaşması için normal zaman yedi haftaydı, ama ivedi haberler zaman zaman aynı yolu dört haftada aşarlardı. Herşey göz önüne alındığında, ekonomik yerellik ve ortaçağ yaşamının köylü karakteri düşüncelerin devimine sanılabileceğinden daha az engel getirmiş gibi görünür. "Ortaçağ yazın tarihinin en tuhaf olaylarından biri," diye yazar Renan belki de biraz abartmayla, "düşünce değiş tokuşu, ve kitapların Avrupa'nın bir ucundan ötekine yayılış hızıdır. Abelard'ın felsefesi, yaşamı sırasında, İtalya'nın en ucuna ulaştı. Fransız *trouvèrè*lerinin şiirleri bir yüzyıldan daha kısa bir süre içinde Alman, İsveç, Norveç, İrlanda, Flemenk, Hollanda, Çek, İtalyan ve İspanyol dillerine çevrildi. Fas'ta ya da Kahire'de yazılan bir kitap günümüzde önemli bir Almanca kitabın Ren nehrinin öte yakasına geçişi için gerekenden daha kısa bir zamanda Paris'te ya da Kolonya'da biliniyordu."¹ Ve Renan'ın ilmin ve yazın yapıtlarının yayılışı konusunda söyledikleri sanat ve müzik biçimlerinin yayılışı için de doğrudur.

Beşinci yüzyılın Barbar Göçlerinden sonra, Latin Batı sonraki bin yılın çoğunu yavaş yavaş hem klasiksel hem de Hristiyan antikçağın kalıtlarını özümseyerek geçirdi. Eski gereç hem düşünsel hem de duygusal boyutlarda aşamalı olarak benimsendi, ve daha sonra yeni biçimler altında yeniden-anlatıldı. Herhangi bir yüzyılda, önceki yüzyıldan kalıtınanın yanı sıra, insanların daha da erken dönemlere uzanmaya çalıştıklarını, hazineler aradıklarını, bulduklarını anlamaya ve yeni bir şeyin temeli olarak kullanmaya çalıştıklarını görürüz. Böylece çok ağır ilerleyen bir süreç yoluyla, ortaçağ insanları klasiksel ve Hristiyan kalıtları diri bir biçimde kendi öz değerleri yaptılar. Geçmişin kalıtını derinden özümseyerek kendi çalışmalarını yaratıcı kılan bir anlayışa ulaştılar. Geçmişin bu düşünsel ve duygusal yeniden-kazanılışında üç büyük evre öne çıkar — Karolen ve Otto Rönesanslarında doruğuna ulaşan ilki, on iki ve on üçüncü yüzyıllarda geçmişe daha dirimsel bir yaklaşım, ve on dört ve on beşinci yüzyıllarda klasiksel uygarlığın ortaçağ terimlerinde bir yeniden-anlatımı. İlk evrede tipik olarak kutsal yazılar üzerine yorumları ve klasiksel sanat ve Bizans sanatı üzerine bir anlayışın başlangıçlarını buluruz; sonraki büyük evrede büyük tanrıbilimsel *Summaları*, Romanesk ve Gotik sanatları, Frerlerin etkinliklerini, ve Dante'nin şiirini. Son olarak, üçüncü evrede klasik Rönesans ve Protestan Reformasyon gelir.

2. BİLİM VE UYGULAYIMBİLİM

TÜM ortaçağ bilim ve felsefesinin — Bizans, İslam, Yahudi ve Latin Hristiyan — arkasında antikçağın son yüzyıllarından gelmiş ortak bir ön-düşünceler kümesi yatar. Tümü de büyük gerçekliklerin Tanrı tarafından bildirildiğine ve belli kutsal kitaplarda kapsandıklarına inanırlardı. Tümü de ayrıca evrenin ve insanın doğasına ilişkin olarak büyük ölçüde eski Yunanlıların yaratıları olan ortak bir düşünceler kümesini kabul etmede anlaşırlar, ve, son olarak, tümü de geleneksel bir folklor kütlesini kabul ederlerdi.

Bilime yönelik eski Yunan ilgisi, gördüğümüz gibi, antikçağın geç yüzyıllarında birdenbire azaldı. Yunan düşünürler metafiziksel ve törel sorunların çekiciliği altındaydılar ve kendilerini onlara vermişlerdi. Yunan biliminin en iyi biçimleri “değişmeyen olgusalık,” “temel öğeler,” “gerçek” ve “saltık” üzerine kurgularla bozulmuştu. Böyle bir bakış açısı, üstelik Yunan biliminin parlak günlerinde bile, insan ve dünyaya ilişkin olgusal bilginin özenli ve sürekli bir birikimine ters düşüyordu. Aynı zamanda, Romalılar kuramsal bilime hiçbir zaman çok fazla ilgi göstermediler. Gerçekten de, Cicio yurttaşlarını Yunanlılar gibi olmadıkları ve “matematik çalışmalarını yararlı uygulamalar alanı içine sınırlamayı” başarabildikleri için övüyordu. Böylece eski bilimin gelişimi iş ikinci yüzyıldan hemen önce durdu, daha Yunanlılar doğru ölçüm için modern araçları geliştirmeden bir sona ulaştı. Saatler, ısıölçerler, teleskoplar, mikroskoplar ve basınçölçerlerin on altı ve on yedinci yüzyılları beklemleri gerekiyordu. Aynı zamanda, Yunanlılar devimdeki özdeği betimlemek için hiçbir matematiksel yöntem geliştirmediler. Mantığı geliştirmişlerdi; ama olgusal bilgiyi toplama uygulayımı olmaksızın mantık oldukça yanıltıcı olabiliyordu. Yunanlılar tüm bunları emeğin alçaltıcı, düzenekbilimin değersiz bir sanat olduğu, ve özdek ile ilişkinin tin için bozucu olduğu inancıyla birleştirdiler. Gerçekten de, en iyi örneklerinde, Yunan dehası bilim ve uygulayimbilimin doğasını anlamada büyük ölçüde başarısız kaldı. Daha sonra, Yunan bilimini kendi yolunda ilerletmiş olan sorgulama tininin çok azıyla, insanlar yaklaşık olarak binbeşyüz yıl boyunca bu bilimin genel sonuçlarını iş ikinci yüzyılda anlaşıldığı biçimiyle üstlendiler ve kabul ettiler. Bu sıralar bilim diye geçerli olan şey çoğu kez bir astroloji ve halksal boşınanç kütlesini de içine alıyordu. Böylece, eğer antikçağın son yüzyıllarında bilime yönelik bir ilgiyi diri tutmuş olan birkaç bilgini bir yana bırakırsak, çoğunlukla Yeni-Platonik bakış açısında olan yüksek ilim çevrelerinde arı fiziksel olgular ve olaylar, ahlaksal gerçeklikler, ve tinsel deneyimler arasında çok az ayırım görülüyordu. Tanrı üzerine, doğa ve insan üzerine, ahlaksal dünya, özdeksel evren, küreler, dört salgı üzerine, ruh üzerine ve ölümlerin yeniden-dirilişi üzerine düşünceler — tümü de çok yakından içiçe örülmüşlerdi. Modern kafa düşüncelerini bilimsel, törel, felsefi ve tanrıbilimsel kategorilere ayırır, ve kavramlarını açık olarak tanımlanmış tutmayı bir erdem sayar. Geç antikçağ ve Orta Çağlar için düşüncelerin bu yolda sınıflandırılması tasarlanması olanaksız birşeydi. Tüm ilim yalnızca bakış açısında törel ve tanrıbilimsel olmakla kalmıyor, ama ayrıca her zaman ansiklopedik bir yapıda sunuluyordu.

Ortaçağ yüzyılları, şu ya da bu yolda, Yunan düşüncesinin bütün kütlesini Eski ve Yeni Ahit’ten birçok düşünce ile birlikte kalıt aldı, ve sonra da bunlara daha dolaysız

bir ortamdan alınan bir dinsel düşünceler, folklor ve boşınançlar kütlesi karıştırdı. Ele alınan düşüncenin Bizans mı yoksa Müslüman mı yoksa Latin Hristiyan mı olduğuna bağlı olarak bu gereç kütlesi değişirdi. Ortaçağ insanları tüm bu kalıt alınan gereci topladılar, düzenlediler ve yorumladılar. Düzen için ortaçağ saplantısıyla, ve görkemli düşünceler için ortaçağ beğenisiyle, tüm bu geleneksel bilgeliği geniş şemalar altında düzenlediler. Müslüman bilginlerden ve daha sonra Latin Hristiyan bilginlerden kimileri şuraya buraya ayrıntılar eklediler ve böylece araştırma yoluyla bilginin sınırlarını genişlettiler. Ama, hemen hemen hiçbir kuraldışı olmaksızın, kalıt aldıkları temel anlayışları eleştirmeyi başaramadılar. Bilim üzerine hemen hemen tüm ortaçağ yazıları yalnızca yöntem ve bakış açısında ansiklopedik ve tanrıbilimsel olmakla kalmaz, ama oldukça gevşek bir biçim de gösterirler. Gerecin yalnızca düzenlenmesine olağanüstü yeğinlikte bir dikkat harcanır ve bu iş sık sık yazarı iletmesi gereken düşüncelerden çok daha fazla oyalandı. Ayrıca genellikle tasım biçiminde olan uslamalama ve eski yetkelerle geniş başvurular üzerine de büyük vurgu getirilirdi.

Hem Doğuda hem de Batıda dinsel yetkeler büyü, bilicilik ve astrolojiyi kınayarak başladılar. Ama kınamaları bir işe yaramadı ve sonunda kimi bölümlerinde iyi ve kimi bölümlerinde kötü oldukları biçiminde bir sınırlamayla bu yalancı bilimlerini kabul etmek zorunda kaldılar. Latin Batıda kilise büyü ve astrolojiyi üstlendi—tıpkı misyonerlerin putperestlerin korularını ve tepelerini, taşlarını ve kuyularını alıp onlara azizlerin adlarını vermeleri gibi. Örneğin kimi kilise dinadamları gökbilimin incelemeye değer bir konu ama astrolojinin kötü olduğunu söylüyor, ve sonra yüz geri ederek yıldızların insanların yaşamlarını etkilediğini ama ruhlarını etkilemediğini bildirmeye geçiyorlardı. Böylece Yahudi, Müslüman ve Hristiyan dinsel yetkeler bilimsel incelemeler konusunda hiçbir zaman gerçek bir karara varmayı başaramadılar. Genellikle bilimsel incelemeler konusunda belli bir rahatsızlık duyuyorlar, ve kimileri onları toptan kınarken başkaları ise bölümsel olarak kabul ediyordu; ama onlara coşkuyla sarılanlar da vardı.

Ortaçağ insanları evrenin doğası ve özdeğin doğası konusunda ortak düşünceleri paylaşırdı. Evren Eski Ahit'e göre Tanrı tarafından altı günde yaratılmıştı. Hem Müslüman hem de Hristiyan filozoflar bunu Aristoteles'in evrenin her zaman var olduğu yolundaki düşüncesi ile uyumlu kılma konusunda sıkıntıya düştüler. Bu Tanrı-yaratısı evrenin özeğinde duran ve başlıca dört temel öğenin en kabası ve en ağırlı olan topraktan oluşmuş devimsiz dünyamız vardı. Toprak öteki üç öge tarafından örtülüydü: su, hava ve ateş. Bilginlerin çoğu dünyanın yuvarlak olduğuna inanıyordu; su tarafından kuşatılı düz bir dünya düşüncesi halksal bir düşünceydi. Yuvarlak dünya beş bölgeye bölünmüştü — kutup alanları, iki ılımlı bölge ve bir de ekvator bölgesi. Dünyanın karşıt yanında ya da ekvator bölgesinde yaşayanların olup olmadığı konusu çok tartışılmıştı; genel inanç her iki alana da insanların yerleşmemiş olduğuydu. Dünyanın ötesinde ve çevresinde bir dizi küre üzerinde devinen ay, güneş ve belli durağan yıldızlar vardı. Bunların tümü de doğudan batıya dönerken dünyanın çevresinde değişik hızlarla devinirlerdi. Her biri melekleri andıran anlıklar tarafından güdüldü, tıpkı insan bedeninin ruh tarafından yönetilmesi gibi. Tüm bunların dışında devinmeyen empirean vardı ki, Tanrı ve cenneteki kutsanmışlar orada yaşarlardı.

Küreleri dünyanın çevresinde devindiren anlıklar özdeksel olmadıkları ve bu küreleri oluşturan gereç dört öğeden yapıli herşeye üstün olduğu için, insan için doğa düzeninin göksel parçasını düşünmek yararlıdır. İnsanda ruh denilen öyle bir öge vardır ki hem küreleri güden özdeksel-olmayan anlıklara hem de Tanrıya belli bir yakınlığı vardır. Gökteki devimler dünyadaki tüm değışimleri belirler. Tanrı tarafından altı günde yapılmış bu evren sonsuza dek sürmeyecektir. Tıpkı zamanda yaratılmış olması ve Adem ve Havva'nın Cennet Bahçesine koyulmuş olmaları gibi, evren de Hristiyanlar için özdeksel olayları Çarmıha Geriliş ve Yeniden-Diriliş olarak kapsayan tüm insan tarihi boyunca Son Yargıya doğru ilerleyecektir. Sonra yer-yüzündeki herşey ateş tarafından yokedilecektir; ilenilmişlerin ruhları sonsuza dek yeryüzünün altındaki cehennemde kalacak, ve tüm kurtarılmışların ruhları cennette toplanacaktır; küreler dönmeyi durduracak ve başlıca gök cisimleri yedi kat daha parlak ışıyacaktır. Evrenin görkemli düzeneğinin bütünü yaratıcısına bir anıt olarak sonsuza dek devimsiz kalacaktır. Bu tümüyle kapalı olan bir evren görüşüydü, ve Rönesans insanların öylesine hayran oldukları düzenek tarafından işletilen geniş boyalı saatler denli duru ve yalındı. Bu evrendi ki 1543'te Kopernik tarafından altüst edildi.

Özdeğin doğasına ilişkin ortaçağ düşüncesinde Tanrıdan gelen herşeyin engin bir hiyerarşi içinde varolduğu, üstün olanların her zaman alttakileri yönettiğı, ve yeryüzündeki herşeyin gökteki belli bir kuvvet ile ilişkili olduğu gibi Aristoteles ve Yeni-Platonik düşünceler temeldiler. Tanrının altındaki herşey dev bir varlık zinciri tarafından düzenlenmişti. Bu zincirin en altında hiçbir ruhları olmayan taşlar gibi nesneler vardı; sonra büyüme ve üremeden sorumlu en ilkel ruh türü ile bitkiler geliyordu; arkasından hiçbir devim güçleri olmayan hayvanlar, ve daha sonra insan; bunu evrensel gerçekliği ayırımsama yeteneğinde olan meleklerin düzeni izliyor, ve sonunda arı ruh, arı edimsellik, ve varlığın özünün kendisi olan Tanrıya ulaşılıyordu. İnsan hayvanların en yükseğı, ve, aynı zamanda, anlıklı varlıkların en alta duranıdır. İnsan hayvanlara üstündür çünkü evrensel gerçekliğe ilişkin birşeyler bilebilir, ama meleklerden aşağıdadır çünkü bu tür bilgiye ancak onu duyusal imgelerden soyutlayarak ulaşabilir. İnsanın en yüksek yetisi olan usu duyumların, belleğin ve imgelemin sağladığı veriler üzerinde çalışarak onların üstündeki tinsel biçimleri soyutlar. Hristiyan, Müslüman ve Yahudi düşünürler arasında usun sağın rolü konusunda büyük anlaşmazlıklar vardı; ama insanın duyularııyla başlamak zorunda olmasına karşın gerçeklik ve olgusalılığı kavramak için onların üstüne yükselmesi gerektiğı yolundaki genel anlaşma da vardı. İnsan için tüm değerler hiyerarşıktır; örneğin üç tür yasa vardır: en yükseğı Tanrının doğa yasası, sonra ulusların tüm devletlere uygulanabilir yasaları, ve son olarak tikel topluluklar için yurttaş yasaları. Toplum da dinadamlarının, soyluların ve halkın bir hiyerarşisidir.

Özdeğin doğasına ilişkin ortak ortaçağ görüşü Aristoteles'in özdeğin toprak, hava, ateş ve su olarak dört ortak biçim aldığı düşüncesini kabul ediyordu. Bu biçimlerden her birinin iki niteliğı vardı, sıcaklık ve soğukluk, nem ve kuruluk; böylece toprak soğuk ve nemli, ya da soğuk ve kuru vb. olabiliirdi. Bu tip sınıflamaya göre, bir şeyin ilkin "tözü" vardı, örneğin insan, ekmek, ev; sonra "nitelikleri" ya da "ilinekləri" vardı — ağırlık, bütünlük, aklık. Yunanlılar insanda dört salgı bulunduğuna inanırlardı: kan, tükürük, kara safra ve sarı safra. Tam bir sağlık için bunların beslenme,

ilaçlar ya da kanama ile uygun bir denge içinde tutulmaları zorunluydu. Evrenin ve insanın doğasına ilişkin tüm bu düşünceler yüksek bir düzeyde ussaldılar — çok fazla ussal ve yetersiz ölçüde deneysel. Bunlar ortaçağ insanlarının doğayı gözardı ettiklerini, ahlaksal ve alegorik anlamlar peşinde olduklarını, ve, genel olarak, fiziksel fenomenleri ne olduklarını değil ama ne olmadıklarını göstererek anlamaya çalıştıklarını gösterirler. Ortaçağ insanlarının çoğunun kendine özgü bir olgusallığı olan doğa gibi bir anlayışları yoktu. Tüm şeyleri açıklamaya çalışırken hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığını gösterme üzerine getirilen büyük vurgunun nedeni budur. Olgusallık özdeksel değildir; duyuların bildikleri olgusallığın yalnızca bir yansımasıdır.

Evrenin doğası ve özdeğin doğası her zaman birlikte düşünülür ve her ikisinin doğa ve yapıları arasında derin bir uygunluk olduğu bulunurdu—bir düşünce ki erken Yunan felsefesinden gelmişti. Mikrokozmoz olarak insanın yapısı evrenin, makrokozmozun yapısını izliyordu; örneğin, evrenin dört ögesi insandaki dört salgıya karşılık düşüyordu.² Düzenli olarak çemberler içinde devinen yıldızlar gelişme ve bozulma evreleriyle doğanın düzenli geçişini, gündüzü ve geceyi, kışı ve yazı denetliyordu; düzensiz gezegenler değişkenlik gösteren öğeleri yönetirdi. İnsanın ilişkilerini ve evrendeki kuvvetlerle sorunlarını belirlemek astroloğun işiydi. Tüm bunlarla birleşmiş olarak, ve yine Yunan düşüncesinden bir kalıt olarak, sayı simgeciliği kuramı vardı. İki sayısı türlülük ve karşıt çiftler anlamına gelir; üç sayısı tümü, başlangıç, orta ve ereği, üç tanrıbilimsel erdemi, ve Üçlülüğü temsil eder; dört sayısı dört yönü, dört rüzgarı, dört denizi, dört öğeyi, dört salgıyı, Dört Evangelisti ve dört ana erdemi vb. belirtir. Pisagorcucu felsefeye, Eski Ahit'teki belli pasajlara, Filon ve Augustine gibi geç yazarlara göre, aynı sayıda yer alan şeylerin iç ilişkileri vardı. Ortaçağ düşüncesinin hiçbir dalı bu sayı simgeciliğine ilgi duymaktan bütünüyle kaçamadı; bu simgecilik tanrıbilimi, bilimi, yazını, sanatı ve müziği etkiledi. Yunan biliminden, dinsel düşüncelerinden ve folklorundan astroloji, simya, kimya, coğrafya ve başka bilimlerin çok geniş ve içiçe geçmiş bir karışımı yaratıldı. Gerçek bilim apaçık bir bilgisizlikten olmaktan çok her yandan fışkırmış bu varsıl bilim ve yalancı-bilim ormanından filizlenecekti.

Tüm bu düşüncelerin geç ortaçağ insanları tarafından nasıl anlaşıldığını görmenin en iyi yollarından biri bilim üzerine halksal kitapların sayılarının çokluğuna bakmaktır — çalışmalar ki on iki ve on üçüncü yüzyıllardan önce Latin Hristiyanlık biliminin toplamını temsil ediyor, ve on ikinci yüzyıldan sonra bile yaygın olarak savunulan bilimsel yapıtlar olarak kalmayı sürdürüyorlardı. Bu halksal bilim kitapları, ana vurgu noktalarına göre, hayvanlar (bestiaries), bitkiler (herbals) ve taşlar (lapidaries) ile ilgiliydiler. Bu kitapların içerikleri erken Hristiyan zamanlardaki *Physiologus*'un ve Pliny'den gelen en abartmalı öykülerin kimilerinin içeriklerinden çok ayrı değildir. Hemen hemen herşey alegorikleştirilir ve ahlaksallaştırılır. Öte yandan, bu tür çalışmalar yer yer doğrudan doğruya doğadan yapılmış ustaca gözlemleri de kapsar.³

Bilime en çarpıcı katkılar bitkiler üzerine yazılan kitaplardan geldi. On üçüncü yüzyıldan başlayarak, bunlar yalnızca bitkilerin sağaltıcı nitelikleri ile ilgili olmakla kalmadılar, ama Albertus Magnus ve bir dizi başka yazar tarafından bitkiler üzerine

yapılan dikkatli ve ayrıntılı gözlemleri de kapsamaya başladılar. Bu yazılar, ve onları halksallaştıran kitaplar bitkilerin sap, yaprak ve çiçekleri ve ve genel olarak bitki örtüsü konusunda ayrıntılı betimlemeler verirler. Ama hiçbir ortaçağ bitkibilimcisi bitkilerin küçük yapılarını, üreme yollarını ya da onları sınıflandırmanın herhangi bir temel yöntemini bulmuş değildi. On dördüncü yüzyılda bu şifalı bitkiler çizimlerle örneklendirilirdi. Bunlar on beşinci yüzyılda yalnızca elyazmalarında değil ama ayrıca ilk basılan kitaplarda tahta kalıplarda üretildikleri zaman daha ayrıntılı ve daha doğru olarak sunulur oldular. Bitkileri sağın olarak sunmaya yönelik bu ilgi on beşinci yüzyılda Botticelli, Leonardo da Vinci ve Dürer gibi ressamların resimlerinde görünür. Hayvanları ve insanları sağın olarak temsil etmek için aynı sanatsal kaygının anatomi ve fizyolojinin geç ortaçağdaki gelişmelerine büyük katkısı oldu.

İlkel bir bilimsel yazı tipinin ötesine ilk önemli adımlar Müslümanlar tarafından atıldı. Müslümanlar bilimin Yunan kaynaklarına geri dönmüşler, buna Hindulardan belli düşünceler eklemişler, ve sonra bilginin sınırlarını zorlamaya geçmişlerdi.⁴ On birinci yüzyılda Latin Hristiyanlık dünyası İspanya, Sicilya ve Konstantinopolis'ten Aristoteles'in felsefi yazılarının yanı sıra bu çalışmaların çevirilerini de almaya başladı. Yunan kökenli bilgilerin genellikle önemli Müslüman yapıtların eşliğinde bu yeniden-bulunuşu Batı düşüncesinin tarihinde önemli bir dönüm noktasını belirtir.

Latin Batı ve Müslümanların ilmi arasındaki ilk ilişkiler onuncu yüzyılda olmuş olsa da, bilinen en eski çeviriler on birinci yüzyıldan başlar. Napoli'nin hemen güneyinde yaşamış olan Afrikalı Konstantin (ö. 1087) *Ateşler Üzerine* başlıklı bir Arap-Yahudi yapıtını ve Salerno'nun tıp okulunda kullanılan kimi başka tıbbi incelemeleri çevirdi. Daha sonraki çevirmenlerde de görülen ortak bir hileye başvurarak ya kendilerinden ödünç aldığı yazarların adlarını gizler, ya da bunları yanlış olarak verir. Konstantin'in çalıştığı aynı bölgeden birçok başka çağdaş çevirmen de doğrudan Yunan tıp çalışmalarından biraz çeviri yaptılar. Bir başka erken çevirmen de bir süre için İspanya ve Sicilya'da kalmış olan Bathlı Adelard'dı (ö. 1150). Adelard Al-Khwarizmi'nin Arap sayılarını ve Öklides'in *Öğeler*'ini kullanan *Aritmetik* başlıklı çalışmasını Latince'ye çevirdi ve ayrıca Arap bilimi üzerine *Doğal Sorular* başlıklı yaygın olarak okunan bir özet yazdı. Chesterli Robert (ö. 1160) Kuran'ı, simya üzerine bir metni ve al-Khwarizmi'nin *Cebir*'ini çevirdi ve Arap yazarlara dayanarak Londra için eylem ve boylam tablolarını hesapladı. On ikinci yüzyılın ortalarında, Toledo en önemli çeviri özeği oldu. Aristoteles'in *Fizik* başlıklı çalışması bir dizi gökbilimsel incelemenin yanı sıra burada çevrildi. Toledo ile ilişkili tüm çevirmenler arasında en büyüğü Cremonalı Gerard'dı (ö. 1187); aralarında Ptolemi'den *Almagest*, İbni Sina'dan *Tıbbın İlkeleri* ve ayrıca matematik, tıp, simya ve gökbilim üzerine kitaplardan uzun bir dizi de olmak üzere doksan iki Yunanca ve Arapça yapıtı çevirmiş olmakla onurlandırılır.

Sicilya'da on üçüncü yüzyıla dek etkinliğini sürdürmüş olan daha az önemli bir başka küme — aralarında Michael Scot (ö. 1235) da bulunuyordu — yalnızca başka Yunan ve Arap kitapları çevirmekle kalmadı, ama Ptolemi'nin İspanya'da daha önceden çevrilmiş olan *Almagest*'i gibi yapıtların koşt çevirilerini de yaptı. Bu arada Aristoteles'in ve Müslüman ve Yahudi yorumcularının felsefi yapıtları Latince'ye çevrildi. Aristoteles'in *Metafizik*, *Etik* ve başka yapıtlarının ilk çevirileri Konstan-

tinopolis'ten geldi ve çok geçmeden Arapça'dan çeviriler de görülmeye başladı. Batının ilk ilgisi Yunan ve Arap bilimlerine oldu; Aristoteles'in felsefesine ve İslamik izleyicilerine ilgi daha sonra geldi. On üçüncü yüzyılın sonunda Yunan biliminin saklanan kütlesinin çoğu, en iyi Müslüman bilimsel çalışmaları, ve Aristoteles'in yapıtlarının çoğu Batıda çeşitli çevirilerde dolaşmaya başladı.

Erken çevirmenlerin ister Yunanca'dan isterse Arapça'dan olsun Latince'ye çeviride karşılaştıkları güçlükler olağanüstüydü. Elllerinde hiçbir sözlük ya da dilbilgisi kitabı yoktu, ve her iki dilin bir öğretmenini bulmak genellikle hem güç hem de riskliydi. Bir başka büyük engel de ortaçağ Latin sözlüğünün bilimsel ve felsefi yetersizliği, ve bunun bir sonucu olarak birçok Yunanca ve Arapça terim Latince'ye alındı. Arapça'dan çevirmenin yaygın bir yolu Arapça bilen bir Yahudi bulmaktır. Yahudi çevrilecek yapıtı yerel lehçede yazdırır, ve o yavaş yavaş yazdırırken, Hristiyan ise yerel anadildeki metni Latince'ye geçirirdi. Çevirilerin bir bütün olarak en büyük zayıflıkları yanlışlıklarında olmaktan oldukça aşırıya kaçan sözelliklerinde yatıyordu. Zaman geçtikçe daha iyi çeviriler üretilmeye başladı, ama eski çeviriler daha yeni ve daha iyi çevirilerin yanında kullanılmayı sürdürdüler.

Batı Avrupa'da dolaşan bu yeni Yunan ve Arap yapıtları genellikle felsefede ve çeşitli bilimlerde yeni gelişmeler için başlangıç noktaları oldular. 1000'den önce batı Avrupa tıp konusunda hemen hemen hiçbirşey bilmiyordu; gökbilimi ve matematiği oldukça ilkeldi; ve o dönem için kimya ve fiziğin varlığından söz etmek bile güçtür. Simyaya benzer herhangi birşeyle ilgili biricik kitaplar boyacılık, pigment yapımı ve metallerin kullanımı için uygulayım sal reçetelerin belli derlemleriydiler. Simyanın Batıda ilk önemli adımı Chesterli Robert ve Cremonalı Gerard'ın öncülüğünde Geber'in ve Müslüman simyacıların kimilerinin Latince'ye çevrilmesiyle atıldı. İslam'da olduğu gibi, simya geniş bir astroloji ve okkültizm alanını ve kimyasal bileşimler yapmak için uygulamaya yönelik reçeteleri içeren gösterişli bir dizgeydi. Simyacılar tüm özdeğin birliği kuramını ve bir "filozof taşı"nın sıradan metalleri altına çevireceği inancını kabul ediyorlardı. Gözde kuramlarından biri metallerin bileşimine ilişkin kükürt-civa kuramıydı; kükürt tutuşabilirliği ve civa ergiyebilirliği temsil ederdi; bunlar sık sık eril ve dişil ilkeler olarak anlatılırlardı. Kükürt ve civanın tüm şeylerin temel öğeleri oldukları yolundaki kuram geç yedinci yüzyıla dek Aristoteles'in dört öğe kuramına koşut gider. Arı kükürt ve altın öğeleri güneş ile, ve arı civa ve gümüş ise ay ile bağlanırdı. Bir başka kuram önemli yedi metali yedi büyük gök cismiyle bağlıyordu; daha bir başkası ise tüm özdeğin duyarlı ve yaşam yüklü olduğunu savunuyordu. Simyacı iki cismin bileşimini "evlilik," olağan etkinliklerinin yitimini "ölüm," yeni birşeyin üretimini "doğum," buharların yükselişini "tinin cesedi terk edişi" ve buharlaşabilir bir katının oluşumunu "tinsel bir cismin yaratılışı" olarak görürdü. Formüllerinde biçim, koku ve renge büyük önem verilirdi; örneğin filozofun taşının hazırlanmasında dört renk, siyah, beyaz, sarı ve kırmızının ardışık olarak görünmeleri gerekirdi. Bu renkler de kendi paylarına dört öğe ve dört salgı ile bağlanırdı. Simyacılar örtülü anlatımları ve alegori kullanmayı severler ve yazılarında bir simgeler çokluğu kullanırlardı: güneş, ay, dört öğe için simgeler, siyah için bir karga, beyaz için bir kuğu, kırmızı için bir anka, beyaz aksülümen için yukarıya uçustaki bir güvercin, bir imbik için bir ayı ya da bir leylek, bir matra için devekuşu,

bir damıtıcı için bir leylek. Gerçekte yalnızca ıvır zıvır değişimlerin sonu gelmez dizilerini türetmelerine yarayan sınırlı bir düşünceler dağarcığı ile oynayıp dururlardı.

Simyacılar arasında yalnızca şarlatanlık yapanlardan kendilerini yaptıklarına adayan bilginlere dek her tür insan bulunurdu. Araplardan daha sonra kimyayı gerçek bir bilime çevirmek için yararlı olacak oldukça kabarık sayıda kimyasal uygulamı almışlardı. Geç ortaçağ yüzyıllarının büyük düşünürlerinin çoğu simyaya inanırdı. Ama Albertus Magnus, kimi deneylerde bulunduktan sonra, simyasal altının küle döndüğünü buldu. İbni Sina gibi o da simyacının gerçek bir değişim ortaya çıkarmaksızın altın öykünceleri ürettiği vargısına ulaştı. Gene de, böyle bir değişimin olanaklı olduğuna inanıyordu. Roger Bacon kuramsal simya ile üretimde yararlı olan kılğısal simya arasında ayırım yapar. Aquinas ise altının simyacı tarafından üretilebileceği biçimindeki düşünceye inanırdı. On dördüncü yüzyılda Chaucer bu durum karşısında kuşkucudur ve *Canon's Yeoman's Tale* başlıklı yapıtında simyacı dolandırıcıları alay konusu yapar. Aralarında Aristoteles, İbni Sina, Albertus Magnus ve Thomas Aquinas da olmak üzere birçok ünlü yazarın hiçbir zaman yazmamış oldukları ama onlara yüklenen simya kitapları vardır. Simyacı deneylerini yapmada büyük güçlüklerle düşerdi. Bir simyacı olarak bilinmek iyi birşey değildi; dindarlar onların şeytanla işbirliği içinde olduklarından kuşkulanırlar, ve kent yetkilileri altın yaparak ekonomik durumu altüst edebilecek herhangi birinin etkinliğini istemezlerdi. Simya ayrıca pahalı bir uğraştı, ve birçokları "filozof taşı" ve "yaşam iksiri" bulmak için servetler heba etmişlerdi. Aletler cam ve çömlek yapımcıları tarafından ve ilaç, pigment ve kimyasal üreticileri tarafından yapıldı. Bu sonuncular ayrıca başlıca eczacılar ve hekimler için civa, kükürt, şap ve zaç yağı gibi ürünler de yaparlardı. Simyacıların olağanüstü bir yazı kütlesi üretmiş olmalarına karşın, 1500'de kimya 1100'de Müslümanlar arasında olduğundan daha ileri gidemedi.

Astroloji ve astronomi eski Babil'de birlikte başlamışlardı; İÖ ikinci yüzyılda astroloji ayrıntılı bir biçimde örgütlenmişti. Stoacılar eski felsefenin astrolojik düşünceleri açıkça benimseyen ilk okulu oldular, ama daha Hristiyan Evre başlamadan önce Yunan felsefesinin tüm okulları astrolojiyi kabul etmeye başlamıştı. Platon'un *Timaeus*'u astrologlar ve büyücüler için bir başvuru kitabı oldu; dünyayı her bir parçası başka her biriyle yakından ilişkili dirimli bir örgeçlik olarak yaratan Demiurge miti makro- ve mikrokozmoz düşüncelerinin olduğu gibi gök cisimlerinin insanların yaşamları üzerindeki etkili oldukları düşüncesinin de büyük aklanışı olarak kullanılmaya başladı. İs 160'tan önce, eskilerin astronomi konusunda bildikleri herşey astrolojiyi kabul eden ilk büyük Yunan bilimcisi olan Ptolemy tarafından özetlendi. Astronomi üzerine daha ileri çalışmalar dokuzuncudan on birinci yüzyıla dek Müslümanlar tarafından yapıldı; bunlar astrolojiyi de diri tutmuşlardı; gerçekten de, bu ikisi modern zamanlara dek hiçbir zaman birbirinden açıkça ayrılmayacaktı. On ikinci yüzyıl sıralarında hemen hemen tüm eski Yunan ve Müslüman astronomi ve astrolojisi Latince çevirilerde bulunabilir oldu.

Astrolojinin karmaşıklığı simyanınki denli büyüktü. Bir çemberde düzenli olarak devinen güneş gece ve gündüz ve dört mevsim gibi daha düzenli doğa olaylarını denetliyordu. Öte yandan, devimlerinde daha az kararlı olan gezegenler dünyadaki daha değişebilir olayları, yaşamı öylesine belirsiz kulan olguları yönetiyorlardı. Astroloji

emin ve emin-olmayan arasındaki bir bölgede yer alan bu olayları yöneten etmenleri değerlendirme görevini üstlenmişti. Zodyağın imleri dört öge, dört nitelik, dört salgı ve dört rüzgar ile bağıntılıydı. İnsan bedeni her biri zodyak imlerinden birinin denetimi altında olan on iki kesime bölünmüştü. Yedi gezegen haftanın yedi günü ile, insanın ve dünyanın yedi çağı ile bağıntılıydı. İnsanın ve doğanın yaşamındaki herşeyin yıldızlar tarafından yönetildiğine inanılırdı. Bilicilik içinde astroloji şunlarla ilgileniyordu: *doğuşlar* —, bir kimsenin huyunun doğuş zamanındaki yıldız öbekleşmelerinin konumlarından belirlenmesi; *döngüler* —, genel olayların, hava, ekinler, politik değişimlerin önceden bilinmesi; ve *seçimler* —, bir fasulyenin ekilişinden bir kralı tahttan indirmeye dek herhangi birşeyi yapmanın doğru zamanını seçme sanatı. Tüm bu tür şeylere inanç öylesine ateşliydi ki, ve yıldızların devimlerinin ve insanların eylemlerinin olanaklı bileşimleri öylesine genişti ki, tüm bu olanakları belirleyebilmek sayısız astrolog kuşağını uğraştırdı. Her prens sarayında bir astrolog bulundurma özlemini duyardı.

Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar arasında sağduyuya karşı olduğu için, insanın özgür istencinin kullanımına karşı olduğu için, ve genel olarak ahlak-dışı olduğu için, astrolojiye saldıranlar vardı. Astroloji üzerine erken Hristiyan saldırı onu, ve onunla birlikte hemen hemen tüm astronomi bilgisini, beşinciden on ikinci yüzyıla dek Latin Hristiyanlıktan sürmeyi başardı. Sevilleli Isidore, Augustine'i izleyerek, bu yüzyılların dikkatli tutumunu temsil eder; onun için astronomi geçerli bir bilim ama astroloji ise kötü bir boşançtı. Eğer gök cisimlerinin insanlar üzerinde herhangi bir etkisi varsa bu yalnızca insanların bedenleri ve özdeksel cisimler üzerindedir; insanların ruhları üzerinde gök cisimlerinin hiçbir güçleri yoktur. On ikinci yüzyılda Yunan ve İslam astronomi ve astrolojisinin getirilişiyle, bunlar Batıda hem şarlatanlar hem de bilginler tarafından yaygın olarak incelendi. Aquinas insanların astronomiyi inceleyebileceklerini ve onu tıbbi ve meteorolojik amaçlar için kullanabileceklerini kabul eder. Astronomi özellikle İtalya'da olmak üzere üniversitelerde öğretilmeye başladı, ama Bolonya'nın en ünlü astronomi profesörlerinden biri büyüculük suçundan 1327'de kazıkta yakıldı.

Latin Hristiyanlıkta astronomi bilgisi arttıkça, astroloji modası da yayıldı. Ama on dört ve on beşinci yüzyıllarda, hem bilginler hem de yazın adamları astrolojiye saldırıyorlardı. Petrarch astrologların hekimlerden daha şarlatan olduklarını bildirdi. Ayrıca astrolojiye ahlak-dışı olduğu için yöneltilen patristik saldırının bir yeniden-dirilişi de görüldü. Hiçbir zaman astrolojinin son bir çürütülüşü yazılmadı; bilginler arasında astroloji düşüncesi kendiliğinden yavaş yavaş öldü. Astronominin kendi alanında, geç Orta Çağlar İslam bilginlerinin bulmuş olduklarının ötesinde çok az şey eklediler. Latin Hristiyanlar 1200'den sonra gök küreleri, usturlap ve katratlar kullanıyor ve bunlarla gök cisimlerinin konumlarını ve aralarındaki açısal uzaklıkları belirliyorlardı. İki İspanyol Yahudisi Kral Bilge Alfonso için ünlü *Alfonso Tabloları*'nı, gök cisimlerinin devimlerinin on üçüncü yüzyıla dek yapılmış en doğru tablolarını hazırladı. Bunlar en iyi gezegen tabloları olarak üç yüzyıl boyunca kullanımda kaldılar. On altıncı yüzyıla dek astronomide hiçbir temel ilerleme yapılmadı. Ama Kopernik'ten sonra bile, eski düşünceler yaşamayı sürdürdüler; erken on yedinci yüzyılda büyük gökbilimci Kepler henüz yıldız falcılığını sürdürüyordu.

Matematik ve fizik alanında Batıdaki yeni gelişmeler için başlangıç noktası yine Yunan ve İslam yazılarının getirilişi oldu. Pizalı Leonard (ö. 1245) belli bir düzeye dek Latin Hristiyan dünyasında Arap sayılarının kullanımının ve İslam aritmetik, cebir, geometri ve trigonometri bilgisinin yayılmasından sorumludur. Tüm bunlara karşın, on altıncı yüzyılda hesaplamaların belli bir ölçüde Roma sayılarıyla yapılması sürdürüldü. On dördüncü yüzyılda, Paris Üniversitesindeki bir küme daha sonra göreceğimiz gibi modern fiziğin temellerini attı.

1500'de tıp Galen'in dizgesinin ötesine çok az ilerleme yapabiliyordu. Birçok hekim hiçbir zaman herhangi bir doku kesimi görmemişti, gerçi on dördüncü yüzyılda Bolonya Üniversitesinde başlayarak doku kesimi tıp eğitiminin çoğunda kullanılmaya başlamış olsa da. Mantıklı bir tanı yapmayı bilen çok azdı. Olağan tanı yöntemi kan ve tükürüğü renk, yoğunluk ve koku açısından yoklamaktı; daha sık olarak idrar gözlenirdi. Tortu katmanlarından, idrarın rahatsızlık nedeninin bedenini hangi bölgesinde yattığını göstereceği sanılır, böylece üst tabakanın bulanıklığı bir kafa hastalığını belirtir ve geri kalan dört tabaka için de aynı yaklaşım uygulanırdı. Bedenin hastalığın yerleştiği yere karşıt yanından dört sıvıyı dengeye getirmek için yapılan kan akıtma işlemi en yaygın sağaltım biçimlerinden biriydi. Astroloji tüm sağaltımlar için uygun gün ve saatleri belirlerdi. Banyolar, beslenmenin denetimi, ve gelişmiş ilaçlar hastaları sağaltımada kullanılırdı. Betimlemelerden görüldüğüne göre sağaltımlar çoğu kez hastalıkların kendilerinden daha kötü sonuçlar veriyordu. Kilise ve belediyeler on ikinci yüzyıldan sonra büyük kasabaların çoğunda hastaneleri parasal olarak desteklediler. Ayrıca birçok kasaba kendi sınırları içindeki tıp hizmetlerini denetlemek için ayrıntılı düzenlemeler getirdi. On üçüncü yüzyıla gelindiğinde birçok hastalık bulaşıcı olarak görülme ve bunlara yakalananlar yalıtılmaya başlamıştı—tıp tarihinde belirleyici bir ilerleme. Cerrahi genellikle hekimlerden daha az eğitilmiş ve daha düşük konumlu insanların elindeydi ve ameliyatların bir bölümü berberler tarafından yapılırdı. Kuramsal eğitim yoksunluklarına karşın, oldukça becerikli birçok ortaçağ cerrahı da vardı. On beşinci yüzyılda anatomi konusundaki daha nesnel incelemeler sonucunda İtalyan üniversitelerinin kimilerinde, özellikle Padua Üniversitesinde, hastalıkların sağaltımında zaman zaman gerçek ilerlemeler elde edilmeye başladı. On dördüncü yüzyılda Paris Üniversitesinde Ockhamcılar, özellikle Buridan ve Oresme, okulların gelenekselleşmiş bilim öğretimine saldırdılar; on beşinci yüzyılda Paris Üniversitesinden aktarılan özdekçi bir İbni Rüşdçülük İtalyan üniversitelerinden kimilerinde eski düşünceler üzerine benzer bir saldırıya götürdü. Hem Paris'te hem de Padua'da tüm bilimsel ilkelerin sağın olarak matematiksel nitelikte olduğu düşüncesi üzerinde artan bir vurgu görülüyordu.

Bilimin gelişimi için iki etmen özeldir: dikkatli ve denetlenen gözlem, ve yürekli ve yaratıcı bireşim. Bu ikisinin bileşimi Orta Çağlarda çok seyrek olarak görüldü, ve eğer Haçlılar ve Reformasyondan arasındaki yüzyıllarda Latin Hristiyan dünyasında önemli bilimsel başarımlar aranacak olursa, Yunan ve İslam bilimlerinin gün ışığına çıkarılmasına karşın gene de Batının bilimsel yaşamının zamanı damgaladığı olgusu açıkça göze çarparaktır. Bununla birlikte, daha yakından irdelendiğinde 1200'den 1500'e dek geçen dönem kendini önemli bir tohum atma zamanı olarak gösterir ki, bu sıralarda kimi düşünürler geçmişten yeniden-irdelemekte ve 1500'den sonraki erken

modern yüzyıllarda bilimlerde görülen devrimci değişimlere götürecek yeni yöntemlere ve yeni kavramlara doğru çabalamaktadırlar. Kalıt alınmış bilimsel düşüncelerin eskiden olduğu gibi saygılı yinelenişlerinin içinde devrimci bir mayalanmanın işlediğini göstermek için birkaç temsil edici düşünürden alıntı yapılabilir. Eski düşüncelerin bu yeniden-irdelenişinin on üçüncü yüzyıldaki başlıca özeği Oxford ve burada önde gelen adlar ise Robert Grosseteste (ö. 1253) ve Roger Bacon (ö. 1292) idi. Grosseteste matematiği fiziğe uygulamanın zorunluluğundan söz etmişti. Aristoteles'in kimi kuramlarını eleştirdi ve optik alanında birkaç deneysel çalışma yaptı. Bacon, *Opus Maius*'unda, bilgisizlik ve yanılgının nedenlerini, felsefe ve tanrıbilimin ilişkilerini, yabancı dilleri incelemenin önemini, matematik, perspektif, optik öğrenmenin yararlarını, deneysel bilimi ve son olarak ahlak felsefesini tartışır. Bacon erken yetkelerle, giderek Aristoteles'e yönelik eleştirel-olmayan saygıya saldırıyı göze aldı ve insanlık için bilimin olanaklı uygulamalarında yatan kazançların bir önsezisine ulaştı. İbranice, Yunanca ve Arapça'yı öğrenmenin önemine inanıyor ve bunlarla öğrencinin İncil'in ne dediğini ve Yunan ve İslam yazarlarının gerçekte neler düşülmüş olduklarını anlayabileceğini düşünüyordu. Bu tür çalışmalarda yardımcı olmak üzere kendisi bir İbrani ve bir de Yunan grameri yazdı. Bacon ayrıca tüm bilimlerin incelenmesinde matematiğin belli belirsiz de olsa değerini gördü ve deneyin değeri konusunda yine bulanık da olsa bir anlayış geliştirdi. Yazıları arasında en temsil edici olan *Opus Maius* belli ölçüde dinsel ve bilimsel saçmalıklar, bol bol konu dışına sapmalar ve çok fazla alıntı kapsar. Çalışmasında dinsel ortodokşluğunda direktme konusunda oldukça kaygılıdır, ama tüm bunlara karşın, Bacon'ın *Opus Maius*'u insan dehasının büyük yapıtlarından biridir ve bugün bile ortaçağ bilim ya da felsefesinin tüm başka kitaplarından daha rahat okunabilir bir çalışma olarak kalır.⁵ Deneysel çalışmaları başlıca optik üzerineydi, ve bilimsel yöntemin anlamı konusundaki genel anlayışı, bulanık olmasına karşın, devrimciydi. "Gelecek kuşaklar bizim bilmediğimiz pekçok şeyi bilecekler, ve öyle bir zaman gelecek ki bizden doğan kuşaklar onlara bütünüyle açık şeyler karşısında kör kalmış olmamıza hayret edeceklerdir." İncil'in tüm gerçeği kapsadığında direktmiş ve dinsel sorunlarda kiliseye boyun eğmiş olmasına karşın, Bacon büyük olasılıkla dinadamlarının ahlakını eleştirdiği için hapse atıldı. Efsaneye göre, "sıkıştırma yoluyla Kıtadan İngiltere'ye otuz mil uzunluğunda bir köprü yapan, ve üzerinden geçtikten sonra havayı seyrelterek onu yokeden bir sihirbazdı; ve öyle bir ayna yaptı ki, onda dünyanın herhangi bir bölgesindeki insanların ne yaptığı görülebilir." Gene de, Bacon ölümünden sonra çok fazla incelenen ve çok sık alıntılanan bir düşünür oldu.

Avrupa'nın öteki ucunda, Palermo'da, Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick (ö. 1250) aynı sıralarda bilimde deneysel bir yöntemin değerini bildiriyordu. İmparator İslam, Bizans ve Latin Hristiyan dünyalarının bulunduğu bir yerde yaşıyordu ve her üç kaynaktan da düşünceler topladı. Bacon'un tersine, görünürde bir kuşkucuydu, ve anlatıldığına göre *Üç Düzenbaz, İsa, Musa ve Muhammed* başlıklı bir yazı yazmıştı. İmparator şiir yazmayı severdi ve ilk İtalyan anadil şairlerinden biridir. Ayrıca sanatların coşkulu bir koruyucusuydu ve oldukça özekselleşmiş ve etkili hükümetinde erken modern yönetici tipini temsil eder. Çağdaşları onu "Stupor Mundi" (dünya harikası) olarak adlandırıyorlardı, ve bilimsel, estetik ve politik dünya görüşünden ötürü

modern tarihçiler onu "ilk modern insan" olarak adlandırmışlardır. Frederick'in bilimsel ilgileri onu bir yandan Yunan ve İslam biliminin bir öğrencisi olarak, ve öte yandan biraz saf da olsa kavrayışlı bir araştırmacı olarak gösterir. Hangi dili konuşacaklarını görmek için küçük çocukları yalıtmış ve hiçbir dil konuşmadıklarını bulmuştu. Yorgunluğun sindirimi nasıl etilediğini görmek için insanları kesip açtırmıştı. Bir insanın hava geçirmez bir fiçıya koyulmasını buyurmuş, sonra açıldığı zaman yanında bir ruhu olmayan bir ceset bulmuştu; bu olay görünürde İmparatorun ölümsüzlüğe inanmamasını doğrulamıştı. Frederick kendisinden önceki kimi Müslüman yöneticileri beğenirdi, ve daha sonraki Hristiyan yöneticiler gibi fil, deve, panter, aslan, leopar, maymun ve kuşlardan ve giderek bir de zürafadan oluşan bir hayvanat bahçesi vardı. Hayvanlara ilgisi bütünüyle bilimseldi. *Şahinlik Sanatı* başlıklı çalışması şahinin doğası üzerine güzel çizimleriyle Vatikan Kütüphanesinde saklanmaktadır. Çalışma oldukça yöntemli ve kapsamlıdır; kendilerini eleştirmede hiçbir duraksama göstermediği Yunan ve Müslüman yazarlar üzerine bilgisini gösterir, ve kuş anatomisi ve fizyolojisi üzerine birçok yeni olguyu kapsar. Bütün çalışma ilkelendir ve bir özgür araştırma tınıyla doludur. II. Frederick'in Assisili St. Francis'in, Aquinas'ın ve on üçüncü yüzyıl katedrallerinin yapımcılarının bir çağdaşı olduğunu kabul etmek güçtür. Bilimsel değişim üzerindeki etkisi Roger Bacon'ın ve on üçüncü yüzyıl Oxford kümesindeki başkalarının etkisinden daha azdı.

On dördüncü yüzyılda Paris Üniversitesi yeni bilimsel düşüncenin özeği oldu. Burada Aristoteles ve başkalarından kalıt alınan bilimsel düşüncelerin sıkı bir yeniden-irdelenişi yer aldı. Önderler bilimsel kavramların özgür irdelenişinde hiçbir heretiklik olmadığına inanan Ockhamcılardı. Dünyanın günlük dönüşü kuramı ve Ptoleми evrenbiliminin temelden bir düzeltilişi çözümsel geometrinin bulunuşunda Descartes'ın uzaktan bir ön-habercisi de olan Oresme tarafından önerildi. Oresme ve Buridan Aristoteles'in devim kuramını temelden düzelterek onun yerine dürtü kuramını geçirdiler. Oresme süredurum ilkesi ve düşen cisimler yasası üzerine henüz bulanık da olsa bir anlayış geliştirdi, ve Buridan ve Saksonyalı Albert gibi o da bilimde dikkatli ölçümün zorunluğunu görmeye başladı. Üçü de daha sonra temel kuvvet, devim, oylum, yoğunluk ve nedensellik kavramları olacak olan şeyler konusunda yeni vargılara ulaştılar. Bununla birlikte, henüz bu kavramları tanrıbilimsel bir gönderme çerçevesi içersinde tasarlıyorlardı. Ve gerçi bilimsel kavramlarının ölçüme açık olduklarına inanıyor olsalar da, ve gerçi aletlerin üretim ve kullanımlarında sağlnlık düşüncesi üzerine belli bir vurgu getirmiş olsalar da, kendileri çok az ölçüm yaptılar. Aynı zamanda, Oxford'da Merton Kolejinde kimi bilginler ilk kez ivmeli devimi kinematik olarak, eş deyişle, uzaklık ve zaman temelinde çözümlədiler. Bir sonuç olarak, düzenli ivmelenen devimi düzenli ortalama hızın terimlerinde betimleyen kuramı geliştirdiler ve bu kuram daha sonra Galileo tarafından kullanıldı. On dördüncü yüzyılın bu ve daha başka karanlıkta kalmış emekçileri Kopernik ve Galileo'nun büyük ön-habercileri idiler, ve bu anlamda modern bilimin on dördüncü yüzyılın Paris ve Oxford Üniversitelerinde başladığı söylenebilir. Bu çalışma kuzey Avrupa'da on beşinci yüzyılda simya ve astrolojinin kaba yanlarını yadsıyan, Aristoteles'e aşırı bağlılığa saldıran, ve Ptoleми'nin dizgesini eleştirmeye başlayan Pierre d'Ailly ve Cusalı Nicholas gibi insanlar tarafından sürdürüldü. Cusalı Nicholas (ö.

1464) dünyanın eksenini çevresinde döndüğüne ve evrenin özeği olmadığına inanıyordu. On beşinci yüzyılda önderler Padua Üniversitesindeki İbni Rüşcî profesörlerdiler. Bunlar önceki yüzyılda neyin yapılmış olduğunun bilincindeydiler, ve Cajetan (ö. 1534) gibi insanların öncülüğünde nitel fiziğe karşı matematiksel bir fizik formüle etmeye başlamışlardı. Padua'da anatomi ve fizyolojide de ileri çalışmalar yapıyordu. Padua Üniversitesi on yedinci yüzyıla dek Avrupa'daki bilimsel okulların öncüsü olarak kalmayı sürdürdü; Cusalı Nicholas, Purbach, Regiomontanus, Vesalius, Kopernik ve Harvey tümü de orada okudular.

Bilimdeki yeni bir günün tipik örneği Leonardo da Vinci'nin yazılarıdır. Tüm bilim onu ilgilendiriyordu, ve anatomi, fizyoloji, jeoloji, botanik, fizik ve pekçok yararlı buluş üzerine notlar bırakmıştır. Tüm bunlarda kendini yanlış olduklarını bulduğu zaman eskileri eleştirmeye hazır bağımsız bir araştırmacı olarak gösterir. Bilindiği kadarıyla, ondan önce hiç kimse insan bedenleri üzerinde onun yaptığı kadar doku kesimi yapmamıştı; insan iskeletinin doğru bir betimlemesini ve insan bedeninin hemen hemen tüm kaslarının doğru bir tablosunu veren ilk kez odur. Ondandır hiç kimse sinirleri ve kan damarlarını öylesine doğru çizmemişti. Tüm özenine karşın kimi yanlışlar yaptı, ve bunun nedeni genellikle Yunan ve Müslüman yetkelerle çok fazla ağırlık vermesiydi; yakından gözlüyor, ama zaman zaman yeterince yakından gözlemliyordu. Leonardo'nun fizik üzerine kuramsal yazıları bulanıktır. Öte yandan köprüler, sulama kanalları, limanlar, zırhlı araçlar, lamba bacaları, vinçler, su değirmenleri, havuzlar ve kanallar ve her tür savaş ve istihkam araçlarının nasıl yapılacağı konusundaki betimlemeleri devrimcidir. Yapı gereçlerinin modern mühendislikteki temel etmenlerden biri olan gerilim güçlerini inceleyen ilk kez odur. Ayrıca bir uçma makinesi ve daha başka düzensel aygıtlar da tasarladı. Fosilleri inceledi ve yeryüzünün jeolojik evrimi konusunda biraz bulanık bir görüş geliştirdi. "Güneş devinmez," ve "bir ağırlık dünyanın özeğine doğru en kısa yoldan düşer" gibi sözleri olsa da, arkalarından herhangi bir yorum ya da tanıtlama gelmez. Dağınık notlarının tümünde tüm bilimsel çalışmanın deneylerle başlaması ve vargılarla sonlanması gerektiği biçimindeki temel düşünce işler. Leonardo'nun çeşitli bilimsel yazıları kendisinin duru ve güzel çizimleriyle resimlendirilmiştir. Notlarını çalmalarını önlemek ve dinsel yetkelerle karşılaşılacak güçlüklerden kaçınmak için sola yatık ayna-imesi biçimiyle yazmayı severdi. Yazılarının çoğu on dokuzuncu yüzyıla dek yayımlanmadığı için, Leonardo bir etki yaratmış olmaktan çok düşünce rüzgarlarının hangi yönden estiğini gösteren bir rüzgar fırladığı olmuştur.

On beşinci yüzyılın sonunda modern bilim hızla açınıyordu. Ama henüz doğru ölçümler için yeterli bilimsel araçların olmayışı tarafından, moda olan hümanistliğin tüm bilimsel çalışma için duyduğu küçümseme tarafından, ve Yunan ve Müslüman bilime duyulan çok fazla saygının bilimcileri yeni buluşları aşınmış önsavlara uydurmaya çalışmaya götürmesi tarafından durduruluyordu. Ama Erasmus ve Vives devim, düşen cisimler ve sonsuz küçüklükler üzerine tartışmaları "aptalca tartışmalar" olarak bulmuş olsalar bile, modern bilim çoktandır dünyayı dönüştürme yoluna girmişti.⁷ Grosseteste ve Bacon'dan Leonardo da Vinci'ye ortaçağ biliminin tüm önde gelen dehalarında insanın bilgi için arayışını doğa üzerinde bir efendiliğe götürecek bir birlik ilkesine indirgeme gibi ortak bir istek vardı. Tümü de eski Yunan ve İslam

bilimlerinin temel kavramları için ve tanrıbilimsel önyargılar için çok fazla oyalayıcı bir saygı göstermiş olsalar da, büyük bir kavrayış ve sağ duyu da taşıyorlardı ve başka düşünürlerin dağınık düşüncelerini biraraya toplarlama yönünde yetenekleri vardı; ileriye gören insanlardılar.⁸

Latin Hristiyanlık dünyasında 1000'den 1500'e dek dolaşımda olan hem halksal hem de yüksek düzeyde çeşitli bilimsel kitap türlerinin yamsıra, birçok konuyu kapsayan bir dizi ansiklopedi de vardı. Bunların bir bölümü başlıca olguları ilgilendirirken, başkaları ise büyük ölçüde alegoriktiler. Elde kalan elyazmalarının sayısından yaygın bir biçimde okunuyor olduklarını çıkarmak olanaklıdır. Kullanılan en eskileri Pliny'nin *Doğa Tarihi* ve *Physiologus*, Sevilleli Isidore'nin *Etymologiae*, Bede'nin *Şeylerin Doğası Üzerine* ve Rabanus Maurus'un *Evren Üzerine* başlıklı çalışmalarıdır. On ikinci yüzyılda üç gizemci yazar, St. Victorlu Hugo (ö. 1141), Bernard Sylvester (ö. 1150) ve Bingenli Hildegard (ö. 1180) evren ve insan üzerine makrokozmoz ve mikrokozmoz öğretilerini temel alan alegorikleştirilmiş incelemeler yazdılar. Çalışmalarının hiç biri Sevilleli Isidore'ninkiler denli genel kapsamlı değildir. Yaratılışı bir simgeler dizisi olarak açıklarlar ve öğretmekten çok yüceltmekle ilgilenirler. Alfabetik sınıflandırma Orta Çağlarda biliniyordu; bu ansiklopediler için hazırlanan dizinlerde görülmektedir, ama temel düzenleme için alfabetik sınıflandırma daha genel tasarlar yeğlenerek yadsınıyordu. Latince'de ve anadillerde yazılmış bir dizi ansiklopedi arasında on üçüncü yüzyıldan sonra dolaşımda olan en ünlü ikisi İngiliz Bartholemew'in *Şeylerin Özellikleri Üzerine* ve Beauvaisli Vincent'in (ö. 1264) ünlü *Speculum Maius* başlıklı çalışmalarıdır. Bu dev çalışma dört bölüme ayrılmıştı, *Doğanın Aynası*, *Öğretinin Aynası*, *Tarihin Aynası* ve *Ahlakın Aynası*. İlk üç bölüm Vincent ve bir yardımcıları ekibi tarafından üretildi, son dörtte bir ise ölümünden sonra derlendi ve büyük ölçüde Aquinas'tan alındı. Kırk büyük modern cildi doldurabilecek olan bütün çalışma yalnızca tanrıbilim, bilim ve tarih üzerine değil ama sanat, müzik, eğitim, işleyim, tarım, hükümet ve daha başka pekçok konu üzerine de gereçler kapsıyordu. Ne Yunanlıların ne de Romalıların böyle bir ölçekte benzer bir çalışma üretmiş olmadıklarını anımsamak ilginçtir; ve on sekizinci yüzyıla dek bir benzeri daha üretilmedi. Gotik katedraller ve bunların camdan ve taştan binlerce süslemesi gibi, on üçüncü yüzyılın büyük tanrıbilimsel *Summaları* gibi, ve Dante'nin *Tanrısal Komedya'sı* gibi, Vincent'in *Speculum'u* da ortaçağ düşüncesinin geniş erimli ve evrensel kapsamlı karakterini ve düzen için derin tutkusunu temsil eder.

Bilimsel çalışma yavaş yavaş ilerlerken, uygulamalı bilim hızla gelişti. Gerçekten de, modern uygarlığın en özgün yanlarından biri olan çarpıcı uygulamalıbilimsel değişimin gerçek başlangıçları Orta Çağlarda yatar. Romalıların önemli becerilerinden hiç biri erken Orta Çağlarda yitmiş gibi görünmez. Ve, sekizinci yüzyıldan başlayarak, yeni makineler, aygıtlar ve uygulamalar çoğaldı. Bu buluşların kökenlerine ya da en erken tarihlerine ilişkin tartışmalı alana girmeksizin, batı Avrupalıların daha önce Romalıların ya bilmedikleri ya da şöyle böyle bildikleri şeyleri yaptıklarını görürüz —örneğin keçe, pantolon, sabun, tereyağı, tahta variller ve fiçiler, el arabaları, keman yayları, eğirme çarkları ve toprağı sürmeyi kolaylaştıran, daha etkili kılan ve nemli derin topraklarda çalışma olanağını veren tekerlekli pulluk. Alplerin kuzeyinde ve Loire'un kuzeyinde her yıl ekilebilir toprağın yarısını nadasa bırakan oldukça savurgan

eski Roma iki-tarla yöntemi yerini her yıl işlenebilir alanın yalnızca üçte birini nadasa ayıran bir üç-tarla yöntemine bıraktı ve bu tarımda çığır açan bir gelişmeydi. On üçüncü yüzyılda başka birçok yenilik kullanıma girdi — gözlük, giyimi devrimciyleştiren elbise düğmesi, kağıt, daha sonra birçok sağın alete köken olan düzeneksel saat, şimdi Çin’de olmaktan çok Avrupa’da bulunduklarına inanılan pusula ve barut, Yunanlılar ve Romalılar tarafından bilinmeyen ve makinelerde ilk kez tahıl öğütme için ve daha sonra bileği taşlarında kullanılan ve en sonunda tüm makine biçimlerine uygulanan manivela. Manivela önemde yalnızca tekerleğe ikinci bir buluş olduğunu gösterdi. Hemen hemen eşit ölçüde önemli olan birşey de tahıl öğütme ve su pompalamak için yararlı olan ve su değirmenlerinden daha ucuza gelen ve daha uygun olan dikey rüzgar değirmeninin yayılmasıydı. Geç Orta Çağların büyük uygulamalı başarımlarından biri dökme demir üretimi oldu. Bu büyük fırınların yapılması ve yüksek ısıya erişmek için genellikle su gücüyle işleyen büyük körüklerin çalıştırılması üzerine dayanıyordu. Demir dökmeçiliğinin ürettiği en büyük parçalar toplar ve başka savaş gereçleriydi. Buna ek olarak, geleneksel dövme-demir yapma ve potadan küçük çelik parçaları üretme yöntemleri sürdürüldü. İtalyanlar on ikinci yüzyıldan başlayarak dışsattım için Müslümanlardan nitrik asit, sülfirik asit ve tuzruhu, ince cam işleri, ipek ve yün dokumalar ve sırlı seramik — fayans ve çini — yapmayı öğrendiler.

Gemicilik on üçüncü yüzyıldan sonra pusulanın kullanımıyla ve daha büyük ve denize daha dayanıklı ve aynı zamanda daha kolay yönetilebilir gemilerin yapılmasını olanaklı kılan dümen ve baştan kıça yelken gibi aygıtların kullanımının yavaş yavaş yayılmasıyla önemli bir dönüşüme uğradı. 1000’den önce Vikingler uzun yolculuklara çıkmışlar, ama hiçbir zaman tecimsel gemiciliği geliştirmemişlerdi. 1000’den sonra en erken uzun yolculuklar on üçüncü yüzyılda misyonerler ve Marco Polo gibi tecimciler tarafından kara yoluyla Doğuya yapılan yolculuklardı. On dördüncü yüzyılın sonunda en iyi gemiler ve denizcilik aletleri Atlantik’teki adaları keşfetmeye çıkan ve Afrika’nın çevresinden dolaşmak için uzun bir girişimler dizisini başlatan Portekizlilerin elindeydi. Bunlar 1488’de Ümit Burnu’nun keşfine götürdüler. Bu geniş yolculukların dürtüsü belli bir düzeye dek tecimseldi ve Doğu ile tecim ilişkileri üzerindeki İtalyan tekeli kırma amaçlıyordu; ama belli bir ölçüde de dinseldi. İnsanlar baharatlar, köleler, ve ruhlar arıyorlardı. Son iki ortaçağ yüzyılında gemi yapımı, denizcilik, ve harita yapım yöntemlerindeki gelişmeler Amerikalıların keşif ve araştırılmasına ve Avrupa’nın Asya ve Afrika ile tecimsel ilişkilerinin açılmasına götürdü.

Baskının bulunuşu uygarlık için coğrafya keşifleri denli önemliydi. Kağıt yapımı Batıya on ikinci yüzyılda İslamdan ulaştı. Kitap yapmak için parşomenden daha ucuz ve daha kullanışlı bir gereç ele geçmişti. On beşinci yüzyılda oyma tahta bloklardan basılan dua kitapları ve oyun kartları oldukça yaygınlaştı. Ama büyük buluş görünürde Mainzli bir kuyumcu olan Gutenberg tarafından hemen 1450’den önce icat edilen değiştirilebilir metal harflerden yapılan baskıydı. Buluşun arkatasarında geç Orta Çağların tam ayarlı harf parçalarının dökümünü olanaklı kılan ince metal işçiliği yatıyordu. Almanya’dan gelen ve insanlık tarihinde ateşin bulunuşu ile karşılaştırılabilecek bu buluş bütün Avrupa’ya yayıldı. 1500’de, dokuz milyon kitap ve

kitapçık basılmış, ve ederleri baskıdan öncekinin sekizde birine düşmüştü. Erken bir Fransız baskıcısının övündüğü gibi, “yirmi altı metal askerle dünyayı fethettim.” Basım kitabı sıradan insana götürdü ve Spengler’in “Buch-und-Lesen Kultur” dediği şeyi üretti.

Kimi modern bilginler atın gelişmiş kullanımında ortaçağ uygulamalı değişimlerinin en tipik özelliğini bulmuşlardır. Romalılar yalnızca koşum takımının boyunduruğunu kullanıyorlar ve bu yüzden hayvanın boğulmaması için yük ağır olamıyordu. Ayrıca birden çok atı aynı zamanda koşuma takmak için bir yöntemleri de yoktu, ve genellikle atlarını nallamadıkları için sık sık kırılan toynaklar atları işe yaramaz duruma getiriyordu. 1000’den kısa bir süre önce insanlar atları mahlı nallarla nallamayı öğrendiler ve hamudu, ardışık koşumu ve üzeniği icat ettiler. Bir hamutla bir at eskilerin ona bir boyundurukla çekirebileceklerinden üç ya da dört kat fazla yükü çekebiliyor, ve ardışık koşumla bir dizi at tek bir yükü çekebiliyordu. Nallarla atın toynağını kırma tehlikesi büyük ölçüde azaltılmış, ve üzenlikle hem binme hem de atı denetleme kolaylaşmıştı. Daha önceleri tüm ağır yüklerin insan gücüyle taşınması gerekirken, şimdi bunlar at gücüyle taşınabiliyordu. “Geç Orta Çağların başlıca şanı,” der bir modern yazar, “katedralleri ya da epikleri ya da skolastizmi değildi; bu, tarihte ilk kez, karmaşık bir uygarlığın terleyen kölelerin değil, ama birincil olarak insandan gelmeyen bir gücün üzerine kuruluşuydu.”⁹

3. ANSELM'DEN FICINO'YA FELSEFE

YAHUDİ, Hıristiyan ve Müslüman ortaçağ düşünürü için tüm bilgi birdi, ve salt belli bir uygunluk uğrunadır ki modern öğrenci ortaçağ ilminin bir dalını bir başkasından ayırır. Tüm ilim bir olarak görüldüğü için, her zaman ilmin temelinin tanrıbilim ve felsefe olduğu varsayılırdı. Yahudi, Müslüman, Roma Katolik ve daha sonra Protestan düşüncelerin belli kutsal kitapların bildirilmiş gerçekliklerini ilk sıraya koyan ama aynı zamanda dinsel düşüncelere sürekli olarak ussal bir tanıtlama verme çabasını içeren dizgeleri çoktandır Skolastizm adıyla bilinir olmuştu. Bunda Orta Çağların usu arayan inancı görülebilir, tıpkı yirminci yüzyılda ustan bıkmış insanların inanç aramaları gibi.

Geç antikçağda, Yahudi ve Hıristiyan düşüncelerin sınırları dışında, felsefe sürekli olarak daha çok bir din gibi, avuncusuz olanlar için bir sığınak ve yolunu şaşırmışlar için bir kılavuz gibi gelişmişti. Genellikle Orta Çağlarla bağlanan çilecilik ve us-üstüculük, gördüğümüz gibi, büyük ölçüde geç Yunan ve Roma antikçağının yararıydı, ve Yunan felsefesi Orta Çağların felsefesi üzerindeki egemenliğini sürdürdü. Eğer Hıristiyan felsefenin bütün erimi Yeni Ahit’teki başlangıçlarından on beşinci yüzyıl sonuna dek irdelenecek olursa, bu düşünce kabaca üç döneme ayrılabilir. İlk olarak on üçüncü yüzyıla dek bir Platonik ve Yeni-Platonik gelenek vardır; bu dönemde felsefe bildirilmiş dine altgüdümlüdür. On üçüncü yüzyıldaki ikinci bir dönemde Aristoteles başat etkidir, ve tanrısal bildiriş ve felsefenin bir bağlaşması ve eşgüdümü vardır. Son olarak, on dört ve on beşinci yüzyıllarda Skolastizm kilisenin bildirilmiş inaklarını ussallaştırma görevinde başarısızlığa uğradı, ve felsefe ve tanrıbilim ayrıldılar. Ortaçağ yüzyılları sırasında en sık sorulan sorular İncil’in temel

öğretisinin yardım almayan insan usu tarafından hangi düzeye dek tanıtılabileceğine ilişkindi; insan anlağı tarafından bütünüyle tanıtlanması söz konusu değilken, us hangi düzeye dek ona yaklaşabilir ve onu yorumlayabilirdi; hangi düzeye dek bütünüyle usun yorumlama ya da açıklama gücünün ötesindeydi; Yunan ve Müslüman felsefeleri ne ölçüde Hristiyan inancı desteklemek için kullanılabilirlerdi; ve, son olarak, hangi bilgi alanları, eğer olanaklıysa, tanrısal bildirışten ayrı olarak incelenebilirlerdi?

Ortaçağ Hristiyan tanrıbilim ve felsefesinin temelleri tanrıbilimlerini Platonik ve Yeni-Platonik metafiziğin ayrıntılı olarak işlenmiş dizgeleri üzerine dayandıran Kilise Babalarının işi olmuştu. Kilise Babaları hem usun hem de bildirışin Tanrıdan olduğu için gerçekte hiçbir zaman birbirleriyle çelişemeyeceklerine inanırlardı. İnanç başta gelmeliydi — “Anlayabilmek için inanırım” diyordu Augustine, Anselm tarafından yinelenmeden çok önce; ama us da insanın Tanrının gerçekliğini kavramasına yardım için tanrısal bir veridir. Gerçek felsefe ve gerçek din birlikte çalışmalıdırlar. Bu bakış açısından, felsefenin görevi kilisenin öğretilerini açıklamak, bunların sonuçlarını çıkarsamak, ve gerçekliklerini tanıtmaktır. Ortaçağ düşüncesinin hiçbir biçimde tüm yanlarını karakterize etmeyen bu yanı Bertrand Russell’ı tüm ortaçağ felsefesini “önceden verilen bir varğı için uslamlamalar bulmak felsefe değil ama özel bir bahanedir”¹⁰ sözleriyle bir yana atmaya götürmüştü. Bununla birlikte, Russell’ın sözleri ortaçağ felsefesinin modern bilim ve felsefenin tohumlarını nasıl ürettiğini göstermeyi başaramaz.

Batıda ilk Hristiyan felsefi çaba beşinci yüzyılda Augustine’in ölümüyle büyük ölçüde durmuştu. Dokuzuncu yüzyılda yalıtılmış bir düşünür olan John Scotus Erigena’nın çalışması ve salt tanrıbilimsel öğretileri ilgilendiren kimi tartışmalar dışında, Batıda felsefe tarihinde beşinci yüzyıldaki Augustine ile on birinci yüzyıldaki Anselm arasında neredeyse bir boş bir sayfa vardır. Latin Babaların ve Erigena’nın yazılarının yanısıra, Batıda Platon’un bir diyalogunun — ve o da en bulamığı olan *Timaeus*’un — iki çevirisi, Aristoteles’in mantıksal incelemelerinin Boethius tarafından çevrilen ikisi, Porfiri’nin *Aristoteles’in Kategorilerine Giriş*’i, yine Boethius tarafından çevrilen ve ortaçağ yazarları tarafından genellikle *Isagogue* olarak adlandırılan bir çalışma dolaşıyordu. Porfiri Aristoteles’in mantığına Aristoteles’in kendisinin kaçındığı özel bir metafiziksel yön vermişti. Bir noktada Porfiri şunları belirtir: “Sonra, cinsler ve türlere gelince, bunların tözsel bir varoluşlarının olup olmadığını, ya da yalnızca yalın anlıksal kavramlardan oluşup oluşmadıklarını, ve şeylerin duyulur özelliklerinden ayrılabilir olup olmadıklarını belirlemekten kaçınacağım. Çünkü bu tür bir soru çok derin bir sorudur ve uzun bir araştırmayı gerektirir.”¹¹ Pasaj yalnızca Platon’un ve Aristoteles’in felsefeleri arasındaki ayrımı değil, ama ayrıca ortaçağ Realistleri ve Adcıları arasındaki daha sonraki ayrımları da özetler. Porfiri’nin bu satırlarının, Erigena’dan başlayarak, düşünce tarihinde İncil dışında tüm yazın alanından alınacak eşit uzunluktaki herhangi bir pasaj denli önemli bir rolleri vardır.

Kilise Babaları, ve daha sonra Erigena, gerçeklik ya da olgusalığın Tanrının anlığındaki biçimlerin bir dizisinden oluştuğunu, ve gördüğümüz ve bildiğimizin yalnızca bu olgusalıkların ikincil önemdeki yansımaları olduklarını savunan Yeni-Platonist konumu benimsemişlerdi. Türenin insan temsilcileri yanılabilirler, ama

Türe hiçbir zaman yanılmazdı. Başka bir deyişle, İncil’de, Yunan felsefecilerinde, ve kilisenin erken yazarlarında ortaya koyulduğu biçimiyle Türe düşüncesi ya da kavramı büyük olgusalıktır. İnsanların türel olan güdü ve eylemleri yalnızca temel Türe ideasından pay aldıkları için tüeldir. Tüm parçaların aşkın bir bütüne soğruldukları yolundaki genel kuram kilisenin amaçlarına uygundu, ilkin, gerçekliğin kaynağını bu dünyanın dışına ve kendi başına usun kavrayışının ötesine koymasıyla gizemsel olduğu için, ikincisi, kilisenin papada, Tanrının yeryüzündeki temsilcisinde doruğuna ulaşan bir dinadamları hiyerarşisi altında birleşmesinin zorunluluğunu tanıtladığı için, ve son olarak, bireyin tanrısal bir yetkeye altgüdümlüğünü imlediği için. *Universalis ante rem* [evrenseller şeylerden öncedir] formülünde özetlenen bu felsefi Realizmin şu ya da bu biçimi her zaman Roma Kilisesinde ortodoks felsefenin temeli olmuştur.

On birinci yüzyıldan önce bu düşünceler, Erigena’nın yazılarında olmanın dışında, genellikle yalnızca önceden-belirlenmişliğe karşı özgür istenç, Üçlülüğün doğası, ve Eukarist’in anlamı gibi konular üzerine salt tanrıbilimsel tartışmalarda göze çarparlar.¹² Üçlülük üzerine ünlü bir tartışmada Roscellinus (ö. 1122) kilisenin Realist tutumuna saldırdı ve karşıt konumu aşırı ölçüde vurgulayan bir bildirimde bulundu. Üçlülüğün üç tanrısı temsil ettiğinde diyetirken, Roscellinus bütün evrenseller düşüncesinin yalnızca soyutlamalara adlar vermekten oluştuğunu ve böyle soyutlamaların düşünürün kafası dışında hiçbir varoluşlarının ya da olgusalıklarının olmadığını söylüyordu. Yalnızca bireyler olgusaldır; Roscellinus’un konumunda biricik olgusalık ayrımıdır. *Universalis sunt nomina* (evrenseller adlardır) bildirimi, gerçi eski olan bu düşünceyi yaratmamış olsa da, onun konumuna Adcılık adının verilmesine götürdü. Adcı bakış açısı *universalis post rem* [evrenseller şeylerden sonradır] formülünde özetlenmeye başladı. Roscellinus’un düşünceleri heretiklikle damgalandı ve on dördüncü yüzyıla dek herhangi bir önemleri olmadı.

Ortodoks Realist bakış açısı Augustine’nin ölümünden sonra ortodoks Katolik düşüncede ikinci önemli düşünür olan Canterbury Başpiskoposu Anselm (ö. 1109) tarafından büyük bir vurguyla yeniden bildirildi. Anselm’in Augustine’den aldığı ilk ilkesi, “Bilebilmek için inanırım,” inançsızın hiçbir zaman anlayamayacağını savunur, tıpkı körün ışığı ve sağırın sesi tasarlayamayacak olması gibi.¹³ Kilisenin öğretileri doğrudur, ama ayrıca ussaldır, ve bu öğretileri anlamak insan usunun işidir. Anselm’de felsefecinin ve tutkulu dinsel gizemcinin Augustine’de olduğu gibi bir kaynaşması yoktur, ve inancını desteklemek için felsefi uslamamalar arıyordu. Hiçbir zaman bu tür uslamamaları bulabileceği konusunda kuşkuya düşmedi. Us ve tanrısal bildirir her ikisi de Tanrıdandır, ve uyum içinde olmalıdırlar. Roscellinus’a saldırırken Anselm şunları söylüyordu: “Us (Adcılar) ruhlarındaki cisimsel tasarımlarla öylesine karışmıştır ki, böyle özdeksel tasarımlardan tüm cisimsel karışımından bağımsız olarak irdelenmesi gerekeni ayırmayı olanaksız görürler. İnsanın bir bireyden daha çoğu olan birşey olduğunu anlayamazlar.”¹⁴ Anselm’in uslamamaları kilise yazarlarında genellikle görüldüğü gibi İncil’den ve Kilise Babalarından alıntılar olmaktan çok kendi yaratılarıdır. Tanrıyı tanıtlamalarından biri tipiktir: İnsanın sonsuz ölçüde iyi ve sonsuz ölçüde güçlü bir varlığı kavrama yeteneği vardır; öyleyse Tanrı vardır. Bu sorunun yıllarca kafasından çıkmadığını, yemeklerini unutmasına, uykusuz geceler geçirmesine neden olduğunu, ve giderek mas ayınının vakur havasında bile kafasında

dolaştığını söyler. Anselm'in iyi bilinen çalışması, *Tanrı Niçin İnsan Oldu?*, ortaçağ Skolastizmine en iyi kısa giriş yazılarından biri olarak kalır. Anselm'de Skolastizmin üç temel amacını açıkça görmek olanaklıdır: ilkin, kilisenin geleneksel öğretilerini heretiklere karşı savunmak, hem Roscellinus'un yaptığı gibi inanca düşman öğretileri ileri sürdükleri zaman, hem de İbni Rüşçülerin yaptıkları gibi inakla tutarsız kuramları savundukları zaman; ikincisi, Hristiyan düşüncede ve felsefede birbirleriyle çelişir görünen bildirimleri uyumlu kılan birleşmiş ve eklenmiş bir tanrıbilim dizgesi kurmak; ve son olarak, kendi başına durabilen ve ayrıca tanrıbilimsel dizgeyi destekleyebilen bir felsefe dizgesi oluşturmak. Böylece tek tek her bir öğretinin ötekilerle ayrıl-mamacasına bağlanması ve tek bir bütüne kaynaştırılması gerekiyordu. Kullanılan yöntem antikçağ okullarından kalıt alınan çıkarsamacı mantık yöntemi idi. Ortaçağ filozofu yeni dünyalar bulmak için yola çıkmazdı; bilgi onun için birer yetke olan yazarların sayfalarında gömülüydü ve coşkulu bir inceleme ruhuyla onlardan çıkarılması gerekiyordu.

Anselm'den daha özgün ve daha tartışmalı bir kişilik Abelard (ö. 1142) idi. Abelard ilkin isyancı Roscellinus ile ve daha sonra bir ortodoks olan Champeauxlu William ile çalıştı, ama ikisinden de hoşnut kalmadığı için yavaş yavaş kendi felsefesini geliştirdi. Abelard kendini beğenmiş, yerinde durmak bilmez ve çekışmeci bir insandı ve görüşlerinin kendileri nedeniyle olmaktan çok onları bildiriş yolu nedeniyle kilise yetkeleriyle çatışmaya düştü. Heloise ile ünlü aşk öyküsü de düşmanları tarafından ona karşı kullanıldı. Elde kalan kayıtlara bakarak denebilir ki Abelard hayran bırakmak ya da nefret yaratmak için doğmuş olmalıdır. Paris okullarındaki açık, nükteli ve duru dersleri çok sayıda öğrenciyi çekiyordu; öğrencilerinden yirmisi kardinal ve elliden fazlası piskopos oldu. Abelard Yunan düşüncesine büyük hayranlık duyuyordu, ama Aristoteles'in yapıtlarından çoğu daha Latince çevirilerde okunabilir olmadan önce yaşadı. Hristiyanlığın tüm özel öğretilerini, Tanrı, Üçlülük ve Yeniden-Beden-selleşme anlayışlarını Yunan düşüncesine ilişkin olarak bildiklerinde buldu ve put-perestlik ve İncil arasındaki uzaklığın Eski ve Yeni Ahitler arasındaki uzaklık denli büyük olmadığını söylüyordu. Bu yüzden, niçin putperest düşünürlere İsa'yı tanı-mamış oldukları için bengi kutsanmışlığı yadsımanız gereksindi? Sonraki yüzyıldaki Roger Bacon gibi, Abelard da "herhangi bir öğretiyi daha değerini irdelemeden düşüncesizce ve apar topar kabul edenlerin kibirli safdillikleri"nden iğreniyordu. Verili bir düşünceden yana ya da ona karşı olan yetkeleri sıralayan kanon yasacılarının yöntemlerini izleyen ünlü *Sic et Non*'unda Kilise Babalarından alıntılar yaparak onların hiç de anlaşma içinde olmadıklarını gösterir. Abelard yüz elli sekiz sorun sıralar, yandaş ya da karşı yetkeleri ortaya koyar, ve okuru sorunları kendi başına çözmeye bırakır.¹⁵ Bu hiç kuşkusuz çağdaşlarından pekçoğuna şaşkınlık yaratıcı göründü. Abelard'ın kendi başına düşünme kararlılığının kendini en açık olarak gösterdiği yer töre bilimidir. Burada insan güdülerini çözümlemesi onu yalnızca niyetin suçluluk ölçütümüz olması gerektiği kuramını formüle etmeye götürdü.

Abelard bir eski yetkeler ormanı içersinde balta-işinin gereğini ve us ve mantığı kullanmanın değerini açıkça gördü. Bununla birlikte, kendi başına davranan usun gücüne abartılmış bir inanç duydu ve eytişim için tutkusu yer yer yalnızca sözcüklerle ustaca bir oyunda sonuçlandı. Onun çağı mantığı gerçeğin birincil yolu olarak,

insanları bilinmeyenden bilinene götüren yol olarak gören bir çağdı. Eğitimciler için mantığın on ikinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla dek gördüğü saygı bilimsel yöntemin on dokuzuncu yüzyılda gördüğü saygıya denk düşüyordu. Abelard mantığa inancını kendi çağından türetti, ama hiç kuşkusuz onu ardılları için derinleştirmeye katkıda bulundu.

Kendi öğretisi, Kavramsalcılık, erken Realizm ve Adcılık arasında bir orta yoldu; formülü *universalia in re* [evrenseller şeylerdedir] biçimindeydi. Her iki yanın olumladıklarını kabul ederken yadsıdıklarının doğruluğunu yadsıyordu. Adcılara ana ilkelerini, bireyselin saltık varoluşunu kabul ediyordu. Öte yandan, eğer evrenseller anlığın yaratıları iseler, onun zorunlu yaratılarıydılar, Tanrının anlığındaki olgusalılıklara karşılık düşüyorlardı, ve dünyanın yaratılışından önce vardılar. Bununla Realistlerin ana ilkelerini kabul etmiş oluyordu. Abelard Aristoteles'in *Kategoriler* ve *De Interpretatione*'sinin Boethius tarafından yapılan çevirilerini biliyordu; ayrıca Aristoteles'in *Topikler*, *Çözümlemeler* ve *Sofistik Sorular*'ının on ikinci yüzyıl çevirilerini de kullandı. Ama, Aristoteles'in onun zamanında henüz Latince'ye çevrilmemiş olan *Metafizik*'inin bir bilgisi olmaksızın, Abelard'ın olgusalılığın doğası üzerine Aristoteles'in kendi görüşüne yaklaşmış olması hayranlık vericidir. Abelard'ın Kavramsalcılık uzlaşması on üçüncü yüzyılın büyük filozoflarının, özellikle Albertus Magnus ve Aquinas'ın düşüncelerinin temeli oldu. Abelard'da dinsel gizemcinin hiçbir izi yoktu; çağdaşı St. Bernard onu kınıyordu: "Abelard kendini insan usuyla Tanrıyı bütünüyle kavramaya yetenekli saydığı zaman Hristiyan inancın değerini hiçe indirmeye çalışıyor. Adam kendi gözünde büyük. Hiçbirşeyi bir bilmece olarak, hiçbirşeyi bir aynada olduğu gibi bulanık görmüyor, ama herşeye yüzden bakıyor."¹⁶ Abelard zaman zaman gösterilmiş olduğu gibi bir ortaçağ Voltaire'i değildi. Tanrısal bir bildirişe inanıyor ve İncil'in yetkesini kabul ediyordu; ama usauygun olup olmadıklarına bakılmaksızın inanması söylenen düşünceleri kabul etmeyi yadsıyor, ve — daha sonraki Ramon Lull gibi — inanç sorunlarında tüm zorlamaya karşı çıkıyordu; inanç kişisel bir deneyimin sonucu olmalı ve hiçbir zaman zorlanmamalıdır. Kutsal metinlerden olur olmaz her sonucun çıkarılması alışkanlığına karşı çıkıyor, ve, son olarak, yalnızca İncil yazarlarına sınırlanmadığını, tersine başka birçokları tarafından paylaşıldığını düşündüğü geniş bir esin görüşüne sarılıyordu. Bu tutumlarda kendi çağının öylesine dışındaydı ki çağdaşları ve izleyicileri ondan düşüncelerinin ancak bir bölümünü almayı başarabildiler. On ikincin yüzyılda, etkisi Paris'in felsefi incelemelerin büyük özeği yapılmasında, Realistlerin ve Adcılarının erken tartışmalarını çözmek için bir yol göstermesinde, ve *Sic et Non*'da felsefi sunuş için yeni bir yöntem saptamasında duyuldu.

Abelard Paris'in okullarını eytişime ve felsefeye döndürürken, hümanist bir yeniden-diriliş Orléans, Laon ve Chartres'da (ki burada büyük aydınlatıcı Salisburyli John'du) Katedral okullarına egemen oldu. Bu hümanistler şürde ve düzyazıda Latin biçimi geliştirmekle ilgilendiler ve Hristiyan geleneğe felsefi olmaktan çok yazınsal bir yaklaşım geliştirdiler. Chartes'da Gilbert de la Porrée (ö. 1154) gibi birincil olarak felsefi sorularla ilgilenen bilginler güçlü bir Platonik ve Augustinci bakış açısını benimsemişlerdi. Chartes okulu hümanistlerinin çoğu Paris'in bilginlerinin zamanlarını verimsiz eytişimsel tartışmalarda boş yere yitirdiklerini düşünüyorlardı.

Bu, gördüğümüz gibi, on ikinci yüzyıl gizemcilerinin en büyüğü olan St. Bernard'ın da görüşü ve ayrıca Paris'in St. Victor manastırındaki gizemciler topluluğunun tutumuydu. Gizemciler, ilme karşı değillerken, gene de Tanrının onu yaşamakla bilindiği noktasında diretiyorlardı. Ona hiçbir zaman eytişim ya da mantık yoluyla ulaşılamayacaktır; tersine, ona ulaşmanın biricik yolu ruhun etkinliği yoluyla gizemsel bir deneyimden geçer. Bununla birlikte, bu hümanizm ve gizemcilik akımları çok geçmeden Yunan ve Müslüman ilim yazılarının yeniden bulunmasıyla yeğinleşecek olan felsefi ve bilimsel incelemelerin yükselen dalgasını önleyemeyeceklerdi.

Abelard'ın felsefi geleneği Paris'te ortodoksluğu ağır basan öğrencilerinden biri olan Peter Lombard (ö. 1164) tarafından sürdürüldü. Peter Lombard ünlü bir felsefe el kitabı olan *Sententiae*'yi ("Görüşler") yazdı. Abelard'ın *Sic et Non*'da yaptığı gibi, yöntemini Gratian gibi kanon yasası üzerine yazan yazarlardan ödünç aldı, ve her temel öğreti üzerine yandaş ve karşı yetkeleri sıraladı; ama Abelard'ın *Sic et Non*'da yaptığına tersine, Peter Lombard'ın *Sententiae*'si bu görüşlerin usamlamalı bir uyumunu veriyordu. Çalışma yedi kutsamanın bir özetini verir; daha erken herhangi bir yazardan çok daha belirgin olarak kutsal emirleri ve kutsal yağlamayı [*extreme unction*] ekler. Daha sonra Aquinas İsa'nın kutsamaların tümünü kurumsallaştırmış olduğunu bildirdi. Bundan böyle kutsamalar Tanrı ve insan arasında zorunlu aracılıklar olarak görülecektir. Hristiyanın yaşamında kutsamaların rolü üzerine bu yeni vurgu idi ki Waldensianlar, Wyclif, Hus ve Luther tarafından tartışma konusu yapıldı. *Sententiae*'nin geniş içeriği, duruluğu, yalınlığı ve özenli ortodoksluğu onu yüzyıllar boyunca gözde ders kitaplarından biri yaptı.

On ikinci yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda Yunan ve Müslüman bilimsel ve felsefi çalışması Latince çevirilerde dolaşıyordu; çeviriler tufanı on üçüncü yüzyılda arttı. Bir Yunan ya da Müslüman incelemesinin çevrilmesi ile yaygın olarak kullanılması arasında genellikle belli bir süre geçirdi. Aristoteles'in *Metafizik*'ini kapsamlı bir yolda kullanan ilk tanrıbilimci 1215 ve 1220 arasında yazan Auxerreli William oldu. Bununla birlikte, Aristoteles'in yazılarının çoğu daha önceden kullanılmaya başlamış olmalıdır, yoksa kilisenin bunların öğretilmesine karşı 1210 ve 1215'teki yasaklamaları anlamsız olacaktır. Saptanabildiği kadarıyla, en önemli kitabının *Metafizik*'inin ilk bölümü olduğu düşünülen yeni bir Aristoteles 1206 ve 1209 yılları arasında hem Oxford hem de Paris'te öğretiliyordu.¹⁷ Böylece Batı düşüncesinin akıntısına Yunanistan, Roma ve Suriye'nin, ve Müslüman ve Yahudilerin entellektüel hazinelerinden karışık ve çoğu kez bulanık bir kalıt karışmış oldu. Tüm bu karma kalıt üzerinde Aristoteles'in adı görkemli bir biçimde yükseliyor, ve on üçüncüden on yedinci yüzyıla birincil felsefi akımlar çeşitli düşünürlerin Aristoteles'e karşı konumları tarafından belirleniyordu. Dahası, Hristiyan düşünce dinsel bildirışı ve Aristotelesçiliği uyumlu kılmaya yönelik Müslüman ve Yahudi girişimler tarafından da derinden etkilendi. Yahudi, Müslüman ve Hristiyan düşünürler için Aristoteles'in felsefesi duruk birşeydi. İçlerinden hiç biri asıl Aristoteles'in kendi görüşlerini sürekli olarak düzeltten bir düşünür olduğunu anlamamıştı. Eğer Aristoteles kendini düzeltmişse, izleyicilerinin ilkin Aristoteles'i uyumlu kılmaları gerekiyordu. Aristoteles'in düşüncesinin gerçek doğası yalnızca insanlar onu putlaştırmaya son verdikten sonra bulunacaktı.

On üçüncü yüzyılda tümü de Paris Üniversitesi'nde özeklenmiş üç ana felsefe okulu açıkça seçilebilmektedir. Halesli Alexander ve öğrencisi Bonaventura'nın önderliğindeki ilki ağırlıklı olarak geleneksel Yeni-Platonik ve Augustinci düşünceye eğilim gösterdi. Önde gelen düşünürü Brabantlı Siger olan bir ikinci okul İbni Rüş'tün Aristoteles üzerine yorumlarının çoğunu kabul etti. Son olarak, Albertus Magnus ve Aquinas'ın önderliğindeki üçüncü okul Hristiyan bir Aristotelesçilik yaratmaya çalıştı. Bu üç ana akımın yanısıra sayısız küçük burgaç da vardı. Paris Üniversitesi'nin bu tartışmaların özeği olarak kalmasına karşın, tartışmalar Latin Hristiyan dünyasının üniversite ve katedrallerinin çoğuna yayıldı. Bu okullar büyük bir bakış açıları farklılığı gösterirler; örneğin Albertus Magnus ve Aquinas birçok yolda birbirlerinden ayrılıyordu. Aynı zamanda, insanların kafalarını sürekli olarak oyalamış olan önemli felsefi sorunlardan on üç ve on dördüncü yüzyılların felsefe yazarları tarafından ele alınmamış ve tam bir çözümlemesi yapılmamış herhangi birini bulmak güçtür. Bu düşünceler ve tutumlar farklılığı Skolastizmi örgensel bir birliği olan türdeş bir gelişim olarak göstermeyi olanaksız kılar.

İlk büyük on üçüncü yüzyıl *Summa Theologiae*'si Paris Üniversitesinde bir İngiliz Fransiskan olan Halesli Alexander (ö. 1245) tarafından üretildi. Alexander yeni Aristoteles'i kullandı ve Peter Lombard'ın açıklamacı yöntemini izledi. Aristoteles'i Hristiyan düşünce ile uyumlu kılmaya çalışmış olmasına karşın, eğilimleri belirgin olarak Augustincilik yönündeydi. Aynı şey Paris'te bir İtalyan Fransiskan olan Bonaventura (ö. 1274) için de doğrudur. O da Platon ve Aristoteles'i Plotinus ve Augustine tarafından telkin edilmiş olduğu gibi dinsel düşünce ile birleştireye çalıştı. Bonaventura Platon'a bilgelik alanını ve bengi olanı, ve Aristoteles'e bilim alanını ve değişmekte olanı yüklüyordu. Gizemci bir kafa yapısındaydı, ve hiçbir zaman Aquinas'ın Aristoteles için duyduğu saygıyı duymadı. Aristoteles'i biliyor ve düşüncelerini kullanıyor olmasına karşın, felsefi bireşimi Aristoteles ile çelişkide ve onun kınanmasında sonlanır. Bonaventura'nın tutumu Aristoteles'in bilim dilini ve Platon'un bilgelik dilini konuştuğu yolundaki bildiriminde örneklenir; Augustine, Kutsal Tinin esini altında, her iki dili de konuşuyordu. Bonaventura'nın felsefi dizgesi Orta Çağların üretmiş olduğu gizemci çizgiler boyunca en kapsamlı olan dizgelerden biridir. Genel olarak, Fransiskanlar Platon'u Aristoteles'e, Bernard'ı Abelard'a, ve Augustine, Bonaventura ve Duns Scotus'u Aquinas'a yeğliyorlardı.

On üçüncüden on beşinci yüzyıla dek okullardaki ikinci bir büyük akım önde gelen düşünürlerinden biri Paris Üniversitesi öğretmenlerinden Brabantlı Siger (ö. 1281) olan İbni Rüşçülüktü. Müslümanların Aristoteles'i Müslüman dinsel dizgesi ile uyumlu kılma girişimleri birçok Hristiyan düşünürü derinden etkiledi, ama Latin İbni Rüşçüler dinden ayrı olarak felsefe yapma hakkını ileri sürdüler. "Tanrının tansıklarıyla hiçbir işimiz yok," diyordu Siger, "çünkü doğal şeyleri doğal bir yolda irdeleriz." İbni Rüşçüler felsefeyi tanrıbilimden ayırmayı ve usa dinin herhangi bir denetimi olmaksızın çalışma özgürlüğü vermeyi amaçlıyorlardı, gerçi, öte yandan, İbni Rüş'tün usu tanrısal bildirinin üstüne yükselten görüşlerine karşı çıkmış ve her zaman tanrısal bildirinin üstünlüğünü kabul etmiş olsalar da. Bununla birlikte, kilise bunların görüşlerinde başka yanlışlar da buldu, ve Siger özellikle tanrısal kayrayı yadsıyışı, evrenin bengiliğine inanışı ve kişisel ölümsüzlüğü yadsıyışı nedeniyle

1277'de suçlandı. Suçlamaya karşın, İbni Rüşçülük yüzyıllar boyunca okullarda güçlü etkisini sürdürecekti.

On üçüncü yüzyıl felsefesinin başat okulu Paris Üniversitesi'nde iki Dominikan olan Albertus Magnus ve öğrencisi Thomas Aquinas'm okuluymdu. Kilise yetkeleri ilkin Aristoteles'in doğa felsefesinin ve metafiziğinin öğretilmesini yasakladıktan sonra öğrencilerin ne olursa olsun onu okumada direttiklerini görmüşler ve böylece Hristiyan düşünce ile uyumlu kılınması koşuluyla Aristotelesçiliğin incelenmesine izin vermeye başlamışlardı. Papanın yönetimi altında, Aristoteles'in doğrudan doğruya Yunanca'dan ve herhangi bir Müslüman yorum olmaksızın yeni bir çevirisi hazırlandı. Aquinas bu gelişmiş çeviriyi kullanacaktı. Geç on üçüncü yüzyılda Aristoteles kilisenin büyük filozofu ve "İsa'nın doğal şeylerdeki müjdecisi" olmuştu, "upkı Vaffizci John'un kayra sorunlarında onun müjdecisi olması gibi." Ve pekçok noktada heretiklikle suçlanma tehlikesi olmaksızın Aristoteles ile çelişmek olanaksızdı. Albertus Magnus'un (ö. 1280) zamanına dek, felsefi düşünce görelî bir bağımsızlıktan yararlanmıştı. Hedefi herhangi bir inak ile doğal us arasındaki anlaşmayı tanıtlamaktı. Bundan böyle hedef bir inanın Aristoteles'in öğretileri ile anlaşmasını tanıtlamak oluyordu. Bu kilisenin felsefesine kilisenin en sonunda denetleyemeyecek olduğu bir bilimsellik eğilimi ve bir ussal çözümleme tını getirdi.

St. Thomas Aquinas'ın yazıları Plotinus'tan bu yana en kapsamlı ve en derin felsefe dizgesini temsil ederler. Güçlü bir soylunun oğlu olan Aquinas 1224'te ya da 1225'in başlarında Napoli'de doğdu. Eğitimine beş yaşında Monte Cassino'nın eski Benediktin Manastırında başladı. On dört yaşında birkaç yıl önce İmparator II. Frederick tarafından kurulmuş olan Napoli Üniversitesi'ne girdi. Yirmi yaşında Dominikan Düzene girmeye karar verdi ve tanrıbilim öğrenmek üzere Paris Üniversitesi'ne gitmesi buyruldu. Yolda iki kardeşi tarafından yakalandı ve kararını değiştireceği umuduyla ailesi tarafından bir yıl alıkoyuldu. Ama onu dinsel bir yaşantıdan koparmak için gösterilen tüm çabalar boşa çıktı ve Paris'e gitmesine izin verildi. Orada çok geçmeden Aristoteles'in yazılarının Hristiyan felsefe için yararlarının ilk kapsamlı incelemesini yapan büyük Dominikan öğretmen Albertus Magnus'un etkisi altına girdi. Genç Aquinas öğretmeninin üzerlerinde çalışmakta olduğu yorumları bıkıp usanmadan inceledi, ve 1248'de Kolonya'ya giden ustasına eşlik ederek dört yıl sonra Paris'e geri döndü. 1256'da Aquinas Paris Üniversitesi'nde dersler verdi ve çeşitli çalışmalar yayımladı. Anlatıldığına göre, Ustalık derecesini bu derecenin Fransiskan bilgin Bonaventura'ya da verildiği aynı yıl olan 1257'de aldı. Aquinas'ın çağdaşı bir Dominikan olan Moerbekeli William, gördüğümüz gibi, Aristoteles'in yazılarının yeni bir düzenlemesini hazırlıyordu. William, görünürde biraz yardımla, ya Aristoteles'in *Poetika* ve *Retorik* dışında kalan tüm çalışmalarının yeni çevirilerini yapmış, ya da varolan çevirileri düzeltmişti. Aquinas'ın en erken yazılarının dışında tümü için Aristoteles'in yazılarının bu daha düzgün çevirileri kullanıldı. 1259'da Aquinas Papalık Sarayında ders vermek üzere çağrıldı, ve oradayken ilk uzun incelemesini, inanmayanlar için tanrıbilim ve felsefenin bir özeti olan *Summa contra Gentiles*'i yazdı.

1258'de Paris'e döndü ve çok geçmeden hasım öğretmenlerle derin tartışmalara girdi: Aristoteles'le çok az ya da hiçbir ilişkileri olmayan geleneksel Augustinciler ile,

Brabantlı Siger ve İbni Rüştüçüler ile. Bu sonuncuların, Aristoteles'i çok yakından izlemekle, Hristiyan inancın temellerini zayıflatıklarına inanılıyordu. Dört yıl sonra (1272) Aquinas İtalya'ya geri çağırıldı ve orada kendisine Dominikan okulların tanrıbilim izlencelerini yönlendirme görevi verildi. Burada yoğun olarak öğrenciler için tanrıbilim ve felsefenin bir özeti olan *Summa Theologica*'sı üzerinde çalıştı. İlk *Summa* doğal ve bildirilmiş tanrıbilimi ayrı ayrı irdelemişti. Bu ikinci *Summa*'da ikisi birleştirildi; yine, bu çalışmada örneklendirici gerek, özellikle birbirlerinden uzaklaşan görüşler biçiminde, daha da genişletildi. *Summa Theologica* tamamlanmadan bırakıldı, ama Aquinas'ın ölümünden sonra ustasının anahatlarını ve tasarını dikkatle izlemiş görünen öğrencilerinden biri tarafından tamamlandı. Napoli'de yalnızca iki yıl geçirdikten sonra Aquinas Lyon Konseyine katılmak için kuzeye gitti. Yolda hasta düştü ve Roma yakınlarında bir manastırda kırk dokuz gibi erken bir yaşta öldü (1274). Bir öğretmen olarak tüm uğraş dolu yılları boyunca Aquinas olağanüstü verimli oldu ve iki *Summa*'sının yanısıra aralarında İncil'in kitapları üzerine çok sayıda daha kısa incelemeler ve yorumlar bulunan şaşırtıcı bir yazı kütlesi bıraktı. Kendi zamanında birçok düşündür Aquinas'ı tehlikeli bir modernist olarak görüyordu. Giderek kimi düşünceleri 1277'de Paris ve Canterbury başpiskoposları tarafından kınandı. Ama eleştirmenleri 1323'te Papa XXII. John'un onu kanonlaştırmasıyla susturuldu. Aquinas 1567'de V. Pius tarafından Klisenin Doktoru olarak kabul edildi ve on dokuzuncu yüzyılda XIII. Leo tarafından Katolik tanrıbilimciler ve felsefeciler için bir kılavuz olarak onaylandı. Hristiyan felsefenin bütün tarihi boyunca, Aquinas'ın öncellerinden hiç biri ona erişemezken ardıllarından ancak bir kaç düşüncelerini hem bireştirme hem de çözümleme yeteneğinde ona eşit olabilmıştır.

Aquinas'ın kurduğu geniş yapının taşları Hristiyan kilisenin temel inaklarıydılar, ve bunları Aristoteles'in *Metafizik*, *Mantık* ve başka yazılarının çoğu ile biraraya toparladı. Değişik zamanlarda Aquinas Aristoteles'in yazılarının hemen hemen tümü üzerine yorumda bulundu. Dahası, Aristoteles iki *Summa*'nın hemen hemen tüm bölümlerinde alıntılanır ya da anılır, ve bu iş tek bir bölümde birçok kez yapılır. Hiç kuşkusuz, Aquinas ne bir yaşambilimci, ne bir fizikçi ve ne de bir gökbilimciydi. Bu yüzden Aristoteles'i bu alanlarda bağımsız olarak eleştiremezdi, üstelik Aristoteles'in umutsuz bir biçimde yoldan çıktığı zamanlarda bile. Ayrıca, Aristoteles'in doğru bir metnini elde etme ve gerçek Aristoteles'i anlama çabalarına karşın, Aquinas belli bir düzeye dek Aristoteles'i her zaman Yeni-Platonist bir sis içinden görüyordu. Aquinas'ın dizgesi, biraz sonra daha ayrıntıda göreceğimiz gibi, başından sonuna dek kapalı olarak örülmüş bir uslamlamadır ve çok yoğun dikkati gerektirir. Skolastizmin nasıl insanları kapalı uslamlamada ve ince ayrımları bulup çıkarmada eğittiği hemen görülebilir. Yine niçin Rasdall'ın Skolastizmden "hem çok inakçı hem de çok tartışmacı" olarak söz ettiği de anlaşılabilir. Herşey dikkatle uslamlama sürecinden geçirilir, ama öncüller hiçbir zaman yeterince yoklanmaz. Temeller İncil, Kilise Babaları ve kilisenin erken konseyleri tarafından saptanmıştı, ve bu temeller kabul edilir ve hiçbir zaman kuşkucu bir yaklaşıma konu olmazlardı. Kendi zamanlarında, hem Albertus Magnus hem de Aquinas liberallerdiler — on dokuzuncu yüzyılda Darwinciliği, politik ve toplumsal köktenciligi, ve Yüksek Eleştiriye kabul etmiş tanrıbilimcilerin liberal oldukları anlamda. Hem Aquinas hem de öğretmeni Aristoteles'in kalıcı

olduğuna, ve eğer kilise eğitilmiş sınıfların güvenini yitirmeyecekse Hristiyanlığın onunla anlaşmak zorunda olduğuna inanıyorlardı. İbni Rüşçüler gibi, Aquinas Aristoteles'in baştan sona incelenmesinin değerini tam olarak kabul etmişti; ama Aristoteles'in yazılarının olanaklı en iyi metinlerini bulmaya kararlıydı, ve bu yazıları Aristoteles'in kölesi olmaksızın incelemeye de eşit ölçüde kararlıydı.

Aquinas'ın Aristoteles'in felsefesini ve Hristiyan düşünceyi içeren geniş bireşimi iki keskin ayırım çizgisi çekilerek başarıldı. İlki doğal ve bildirilmiş tanrıbilimler arasındaydı. Doğal felsefe Tanrıya ve dünyaya ilişkin olarak duydu, deneyim, ve yardım almayan us tarafından saptanabilen tüm gerçeklikleri kapsar. "Bilgimizin kökeni," der Aquinas, "duyudadır, giderek duyuların üstündeki şeylerin duyusunda." Bunun dışındaki düşünceler inanç üzerine kabul edilmelidir. "Şimdi Tanrıya ilişkin olarak doğru olan belli şeyler bütünüyle insan usunun sığasını aşarlar, örneğin Tanrının üç ve bir olduğu; oysa doğal usun erişebileceği belli şeyler de vardır, örneğin Tanrının varolduğu gibi, ki bu doğal usun ışığı tarafından güdülen felsefeciler tarafından bile tanıtlanmıştır." Bildiriş ve us ikisi de Tanrıdandır, ve uyum içinde olmaları gerekir; ne zaman bir felsefi vargı inakla çelişecek olursa, bu söz konusu vargının yanlış olduğunun kesin bir belirtisidir; "gerçi Hristiyan inancın gerçekliği," der Aquinas, "insan usunun yeteneğini aşıya da, gene de insan usuna doğal olarak yerleştirilmiş şeyler bu gerçekliğin karşısına çıkarılamazlar." *Summa contra Gentiles*'in Dördüncü Kitabının açılışında Aquinas bu görüşü geliştirir. "İnsan tanrısal şeylerin üçlü bir bilgisini taşıyabilir; ilki yaratıklar yoluyla Tanrıya doğru yükselirken usun özdeksel ışığı tarafından kazandığıdır; ikincisi, insan anlağını aşan tanrısal gerçeklik bildiriş yoluyla bize indirilirken; üçüncüsü insan anlığı bildirilmiş şeyler üzerine eksiksiz bir içgörüyü yükselttiği zamandır." "İnsan usunun yeteneğini bütünüyle aşan belli gerçeklikler" arasında Aquinas Yaratılış, Üçlülük, Yeniden-Bedenselleşme, Kefaret ve Son Yargı öğretilerini de sayar.

Aquinas'ın keskin olarak getirdiği ikinci bir ayırım çizgisi bu yaşamdaki yetersiz bilgi koşulları ile bundan sonraki yaşamdaki daha tam bilgi arasındadır. İnsanın en yüksek ereği Tanrının bilgisidir; ve Aquinas Aristoteles'in insan için en yüksek bilgeliğin evrenin erek ve amacıyla ilgilenmek olduğu yolundaki öğretilerini yeniden tanımlar. Böylece Aquinas'ta da insanın en yüksek mutluluğu, ki o denli de insanın en yüksek ereğidir, bedensel hazlarda, dünyasal gönenc ya da güç ya da şanda yatmaz. Tanrının bu bilgisi, ki insana mutluluk ve doyum getiren biricik şey odur, ussal olarak tanıtlanamaz, ne de birçok gizemcinin inandığı gibi bu yaşamdaki inanç ve duanın sonucudur. Bu bilgi insana tam olarak ancak fiziksel doğasını terkettiği zaman ulaşacağı öte dünyadaki doğrudan bir görüş ediminden gelebilir.

Böylece Aquinas'ın dizgesinde inancın ve usun her birinin kendi alanları vardır, ama birarada çalışmak zorundadırlar. İnanç ve bildirilmiş tanrıbilim alanı Tanrı sevgisiyle ve onu ve yollarını bilme ve yaratıklara inme isteğiyle başlar. Us ve doğal tanrıbilim alanı ise yaratıklar ve Tanrıya yükselme ile başlar. Bildirilmiş gerçeklikler, usa aykırı değillerken, gene de usun ötesindedirler, ve öte yandan bütün bir doğal fenomenler dünyası, giderek doğal din ve törellik dünyası bile, tanrısal bildirışten yardım görmeksizin us tarafından bilinebilirler. Usun ötesindeki öğretilere gelince,

Aquinas bunların gerçekliklerini usamlama yoluyla tanıtlamaya çalışmaz, ama usamlamayı yalnızca onlara karşı getirilen karşıcılıkları püskürtmek için kullanır. Böylece bu inakların tanıtlanabilir olmasalar bile usaygun olduklarını göstermeye çalışır. Bütün yöntemi yeni gerçeklikler aramaktan çok daha şimdiden bilinen gerçekliklerden tüm olanaklı sonuçları çıkarmak ve aynı zamanda bu gerçekliği ona karşı getirilen olanaklı tüm karşıcılıklar karşısında savunmaktır. Aquinas'ın tanrısal bildirişleri pekin gerçeklikler konusundaki bilginin kaynağı olarak kabul etmesi Aristoteles'in tüm insan bilgisinin kökeninin duyularda olduğu düşüncesiyle çelişiyor görünür. Ama Aquinas doğrudan doğruya duyuları yoluyla Tanrıdan bir esin alan dinsel peygamber ile bu gerçeklikleri peygamberin yetkesi üzerine kabul etmesi gereken sıradan insanlar arasında bir ayrım yapar. Peygamberler sıradan insanlardan ayırdılar. Gelecek yaşamda ruh bedenden kurtulduğu zaman bilme yolunun yer-yüzünde olduğu zamanki bilme yolundan bütünüyle ayrı olacak olması gibi, peygamberin bilgi kazanma aracı da sıradan insanlarınkinden ayırdı. Peygamber yukarıdan aydınlatılıyordu; deneyimi bengi yaşamda kurtarılmış olanların bir ön-sezgisiydi. Böylece Aquinas Aristoteles'in bilgi kuramıyla çelişmeksizin tanrısal bildirişi açıklamayı başarır. Burada da, başka yerlerde olduğu gibi, Aristoteles'i kendi araçlarına hizmet etmek için kullanmada büyük bir beceri (ve belki de biraz sofistlik) gösterir.

Tanrısal bildirişin yardımı olmaksızın yalnızca us tarafından tanıtlanabilecek tasarımlar arasında Tanrının varoluşu tasarımı da vardır. Aquinas Anselm'in eksiksiz bir varlık tasarımıyla tanıtımı yadsır. Bunun yerine, Aristoteles'in devimin devinmeyen bir devindiriciyi imlediği inancını izler, çünkü "tüm nesneler öz-devimli değildirler ve dışarıdan devindirilmedikçe dinginlikte kalırlar." Aquinas daha sonra Tanrının varoluşunu tanıtlamak için başka usamlamaları kullanmaya geçer: tüm şeylerin bir ilk nedeni olmalıdır; çeşitli eksiksizlik derecelerindeki varlıkların varoluşu eksiksiz bir varlığı imler ki, bu Tanrıdır; ve, son olarak, evrendeki apaçık düzen anıklıklı bir yöneticinin olması gerektiğini imler. Yalnızca us yoluyla Tanrının varoluşunu tanıtladıktan sonra, Aquinas Tanrıyı tanımlamaya ve betimlemeye geçer. Tanrı bengidir, hiçbir zaman yaratılmamış ve hiçbir zaman devinmemiştir, hiçbir edilgin gizlilik kapsamadığına göre değişmez; tüm iyilerin en iyisidir. Tanrı yalnızca genel gerçeklikleri bilmekle kalmaz, ama tüm tikel şeyleri de bilir, çünkü onların nedenleridir. Tanrı ayrıca geleceği de bilir çünkü zamanda herşeyi sanki şimdideymiş gibi görür. Tanrı her yerde ve tüm şeylerde belirlenmiştir; tüm etkinliğin biricik nedenidir. Dünyayı yönetir, gerçi bu yönetimi hem melekler hem de insanlar olarak altgüdümlü araçlar yoluyla uyguluyor olsa da. Bu araçlarla Aquinas kayra ve tansıkların sürekli olanağı tasarımlarını kurtarır. Aynı zamanda, Tanrının yollarını betimlerken Aristoteles'in özdeğin bengiliğine inancını da yadsır. Tanrı dünyayı yokluktan yaratmıştır, ve onu sonsuza dek sürdürecektir. Aquinas'ın Tanrısı, genel olarak alındığında, Aristoteles'in saltık ve değişmeyen İlk Nedeni ile uyumlu kılınır.

Hem Aristoteles hem de Aquinas için var olan ve yer alan herşey bir sonsal neden uğruna ve yakın ya da uzak bir sonuç için var olur ve yer alır. Tüm şeylerin ve olayların açıklaması uğruna hizmet ettikleri ve kendisine doğru devindikleri erekte yatar. Tüm bu değişim ve oluş onlarda içkin olan erekler tarafından edimselleştirilir ve değişmeyen ve oluş sürecine girmeyen birşeyi öngerektilerler. Tanrının, ilk nedenin altındaki ve

meleklerin altındaki herşey tüm şeylerin kendisinden yapılmış oldukları temel öge olan özdekten pay alır. Özdek yalnızca edigindir ve edimsel belirişi için biçime gereksinir. Özdek sürekli olarak belirli şekillere dönüşür. Özdeğin aldığı biçim tamamlanmışlık ilkesidir; böylece sağlık bir sağlık biçimi tarafından belirlenir, soğuk bir soğuk biçimi tarafından. Biçim özdeğe olgusalılık verir, ama özdeğe bağımlı değildir ve Tanrı ve melekler gibi onsuz varolur. Aquinas metafiziğine temel olan herşeyi Aristoteles'ten alır, ama, başka yerlerde olduğu gibi, onları kendi amaçlarına göre yorumlar.

Us yalnızca Tanrının varoluşunu tanımlayabilmekle kalmaz, ama, Aquinas'a göre, ruhun ölümsüzlüğünü de tanımlayabilir. Aquinas Aristoteles'in ruhun bedenin biçimi olduğu düşüncesini kabul eder, ama Aristoteles'in tersine ruhun bedenden ayrılabilceğine inanır. Çünkü ruh olanaklı tüm nesne türlerini bilme yeteneğindedir, ve tek bir bedeni bilmeye sınırlı değildir. Buna ek olarak, ruh özdeksel-olmayan nesneleri bilebilir ve kendisi üzerine düşünebilir. O zaman kendisi özdeksel-olmayan ve bedenden ayrılabilir birşey olmalıdır, ve her insanın kendi ruhu olduğuna göre, ölümsüzlük kişisel ölümsüzlük olabilir. Böylece Aquinas yine Aristoteles'i kullanır, ama göreceğimiz gibi Aristoteles'in ve ayrıca İbni Rüş'un yalnızca genel ve kişisel-olmayan bir ölümsüzlük olduğu vargılarını yadsır. Ruhun bedenden ayrılabilirliğini tanıtladıktan sonra, Aquinas ölümsüzlüğü tanıtlamaya geçer ve temel nedeni doğa hiçbirşeyi boşuna yapmadığına göre herhangi bir doğal insan isteğinin sürekli olarak düşkürlüğüne uğratılacağını kabul etmenin olanaksız olduğu yolundadır. Böylece ölümsüzlük varolmalıdır.

Aquinas'ın en büyük çalışması olan *Summa Theologica* üç bölüme ayrılır. Birinci bölüm tanrıbilimin doğası üzerine kısa bir girişle açılır, sonra Tanrının varoluşunu, Tanrının doğasını ve yüklemelerini, üçlülüğü, yaratılışı, melekleri ve dünyanın tanrısal hükümetini irdelemeye geçer. İkinci bölüm tüm yanları ve ilişkileri içinde insanı ele alır: erdemler, kusurlar ve toplum yasaları. Üçüncü bölüm İsa'yı ve kutsamaları tartışır. Törelliğe ayrılan ikinci bölüm Aquinas'ın bu kitabın sonraki bölümünde tartışılacak olan politik ve ekonomik kuramlarını kapsar. Kişisel törellik de yine ayrıntılı olarak incelenir; gerçekten de, Aquinas'ın törelliği irdeleyişi onun zamanına dek görülen tüm Hristiyan yazarlar arasında en tam ve en dizgesel olanıdır. Birçok edimi Tanrının yasasının özünü en iyi anlatabilecek yollarda düzenlenmeye bırakır — örneğin, Tanrı için sevgi tını. Herhangi bir edimin değeri, ortak olarak, güdüsü üzerine ve ona eşlik eden durumlarla birlikte edimin kendisi üzerine bağlıdır. Hristiyan yaşamı yaşamak yasaya salt bir yasa olduğu ve boyunegme istediği için bağlı kalmak değil, ama insanın bu yasanın kaynağı olan Tanrıyı sevmesi ve izlemesi gerektiği için bağlı kalmaktır. Küme için ve bireyler için doğru davranışın ayrıntıları sık sık verilir. Evlilik dışı cinsel ilişki ve boşanma yasaklanır, çünkü babanın çocukları yetiştirmede ve evi geçindirmede yardımcı olması için anne ile birlikte kalması gerekir. Doğum denetimi doğaya aykırı olduğu için yadsınır (ama bu nokta üzerine, belirtilebilir ki, Aquinas bekar kalmayı yasaklamaz). İç-zina aile yaşamını karıştıracağı için yasaklanır. Cinsel törellik üzerine tüm bu düşünceler yalnızca ussal kaygılar üzerine dayanırlar ve yalnızca tanrısal buyruklar üzerine temellendirilmezler. Aquinas törel buyruklarında çoğu kez ayrıntılıdır, ama her yerde iç yatkınlık üzerine vurgu getirir, ve direktir ki

biçimsel doğruluk ve yasal haklılık hiçbir zaman bir Tanrı sevgisinin eksikliğini gideremez.

Aquinas özgür istence güçlü bir biçimde inanıyordu. “İnsanın özgür istenci vardır,” der, yoksa öğütler, nasihatler, buyruklar, yasaklar, ödüller ve cezalar boşuna olurdu. Kimi şeyler yargıda bulunmaksızın davranırlar, örneğin bir taşın yere doğru düşmesi gibi. Ve kimileri yargı ile davranırlar — yabanıl hayvanlar gibi —, ama özgür bir yargı ile değil. Ama insan ustaki belli bir karşılaştırma edimi ile davranır, öyleyse özgür yargı ile davranır ve çeşitli şeylere eğilimli olma gücünü korur.” Ama insan Cennetteki Düşme olgusu nedeniyle yanlış ve günaha yeteneklidir, ve eğer inandırılmayacaksa zorlanmalıdır. İnanmayanlara hoşgörü gösterilebilir, ve inançlarında daha şimdiden güçlü olan Hristiyanlar onlarla birlikte olabilir ve belki de kimilerini döndürmeyi başarabilirler. Heretikler, eğer görüşlerini değiştirmiyorlarsa cezalandırılmalıdırlar, der Aquinas, ama gene de “günahlarıyla yalnızca afaroza değil ama ölüme hak kazanmışlardır; çünkü ruha yaşam veren inancı bozmak zamansal yaşamın sürdürülmesini sağlayan parayı düzmece kılmaktan çok daha kötüdür. Eğer suç işleyen direktirse, döndürülmesinden umudunu kesen kilise onu afaroz ederek başkalarının güvenliğini sağlar ve sonunda onu ölüm yoluyla dünyanın dışına atılabilsin diye dünyasal yargıya teslim eder.”

Aquinas konusunu böyle en düzenli yöntem ve ansiklopedik bir bütünlükle madde madde sürdürür. İlk ele alınacak konunun çeşitli altbölüm ve bölümleri de kapsamak üzere genel bir bildirimi vardır. Sonra bunlardan her biri için Aquinas kendileriyle anlaşmadığı ya da yalnızca bölümsel olarak anlaştığı görüşleri verir. Tüm bunları büyük bir direngenlikle ve şaşırtıcı bir açık sözlülükle baştan sona geçer. Sonra yazarın kendi konumu ortaya koyulur ve maddede daha önce alıntılanan karşıçıkışlara yanıtlarla vargıya ulaşılır. Arada bir bu yanıtlar gereksiz görülerek atlanır. Bunun arkasından bir sonraki sava döner ve her adımda davacı, savunmacı, yargıç ve son başvuru mahkemesi gibi dört rolü üstlenir. Örneğin, *Summa Theologica*’sının başında sırasıyla Tanrının varolup olmadığını, eksiksiz olup olmadığını, en yüksek iyi olup olmadığını, sonsuz olup olmadığını ve bengi olup olmadığını tartışır. Keskin bakışından hiçbir şeyin kaçması olanaklı değildir, ve çalışmasının erimi, özellikle *Summa Theologica*’ninki, olağanüstüdür. Onun yanında skolastik felsefenin tüm başka yapıtları sönük kalır. Aquinas’ın inancı, Augustine’ninkinin tersine, istençli bir inanç, sürekli olarak derin düşünce tarafından yoluna çıkarılan bir güçlükler çokluğuyla savaşıyor bir inanç olmuş gibi görünür. Bütünün kimi bölümleri kendi içlerinde uyumlu görünmez, ve en büyük yapıtı bir bireşimden çok “bir bireşim isteyen bir insan tarafından yapılan bir mozaik”¹⁹ olarak nitelendirilmiştir. (Bu, bununla birlikte, Platon ve Aristoteles’in felsefeleri için de söylenebilir.) Aquinas’tan sonra, tanrıbilim ve felsefe birbirlerinden uzaklaşmaya başladı, ve her biri yavaş yavaş ilke ve ilgilerdeki ayrımları görme noktasına geldi. Aquinas, kimi düşünürlere göre, Aristoteles ve Hristiyan tanrıbilimi uzlaştırmayı başaramadı, tersine, uzun erimde, us için çığır açıcı bir utku kazandı. Usu bir tutsak olarak inancın evine sürdü, ama böyle yapmakla inanç çağını bir sona getirmeye katkıda bulundu. Lord Acton’un Dr. Johnson’dan yaptığı alıntıda belirttiği gibi, “Şeytan değil, ama St. Thomas Aquinas ilk Whig oldu.”²⁰

Dominikanların, Aquinas'ın ve bir dizi başka on üçüncü yüzyıl düşünürünün dizgeleri genç Fransiskan çağdaşları olan Duns Scotus (ö. 1308) tarafından ağır bir biçimde eleştirildi. Duns Scotus keskin bir eleştirmendi — gerçi sözcüklerle oynamada usta biri olmuş olsa da —, ve tüm tehlikeleri göze alarak Aquinas'tan ve kimi öncellerinden ayrı olmaya karar vermiş görünen bir düşünürdü. Fransiskanlar onu coşkuyla benimsediler ve felsefesini Aquinas'ın felsefesinin karşısına sürdüler. Kılı kırk yarma alışkanlığı onu zaman zaman şeylerin doğasında hiçbir gerçek ayrıma karşılık düşmeyen sınırsız çözümlemelere ve düşüncelerin ayırıldılması için gerekli olanın ötesinde bir terminoloji geliştirmeye götürdü. Bu son ortaçağ yüzyıllarının Skolastiklere geçen kötü bir kalıtı olacaktı, ve Skolastizmin modası geçtikten sonra Duns Scotus adı “dunce” [ahmak] sözcüğünün kaynağı oldu. “Filozofların ve dinadamlarının,” diye yazıyordu Erasmus *Aptallara Övgü*'sünde, “bana borçları çok büyüktür, çünkü onlara onları insanlığın geri kalanına yukarıdan bakmaya götüren öz-sevgiyi veren benim; oysa kendileri öylesine geniş bir görkemli tanımlar, vargılar, sonurgular ve önermeler dizisi tarafından korunur ve kaçmaları için öyle gedikler bulurlar ki, hiçbir zincir onları tutamaz ve kendi başlarının çaresine bakmayı başaramazlardır.” Erasmus bir başka noktada Skolastizmden “zifiri karanlıkta gerçekte hiçbir varoluşu olmayı bulmak” için bir girişim olarak söz eder.²¹ Bunun Skolastik felsefenin bütünü açısından doğru olduğunu varsaymak Rönesans hümanistleri tarafından geliştirilmiş büyük ölçüde yanlış bir görüştür.

Duns Scotus'un düşüncesinin tüm entrikaları arasında içinden Duns Scotus'un kendisinin geçmediği bir kapı açıldı — bir yanda felsefi bilinemezciğe, ve öte yanda gizemci bir tanrıbilim anlayışına açılan bir kapı. Ve bu on dördüncü yüzyılda Adcılığın bir yeniden-dirilişine götürdü. On üçüncü yüzyıl bir bireşim çağı oldu; Latin Hristiyanlık güçlü papalık tarafından dinsel, eğitsel, politik ve ekonomik çizgiler boyunca yönetiliyordu; yaşam ve düşüncenin birliği Gotik Katedralin tasar ve süslemelerinde, büyük Skolastiklerin *Summa Theologiae*'lerinde ve Dantenin *Tanrısal Komedya*'sında simgeleniyordu. Öte yandan, on dördüncü yüzyıl çekişme ve tartışmalarla doluydu. Papa Avignon'da Fransa kralının bir kuklası olmuş ve Latin Hristiyanlığın birliği bozulmuştu. Tüm yanlarda eski kurumlara değişik bakış açılarından saldırılar geliyordu: gizemci, hümanist, ussalcı ve ulusalcı. Eleştirmenlerin huzursuzlukları dışında genellikle çok az ortak şeyleri vardı. Hiç kuşkusuz zamanın toplumu daha bir tür lülük kazanıyor, ve [papa] III. Innocent, St. Francis, Aquinas ve Dante Çağının birliği sönüyordu.

Yeni çağın tipik örneği İngiliz Fransiskanı Ockhamlı William'dır (ö. 1349). Ockham'a göre büyük dinsel gerçeklikler hiçbir zaman us tarafından tanıtlanamazlar ve gerçekte ancak gizemsel bir dinsel deneyimin sonucu olarak anlaşılabilirlerdi. Böylece, felsefesini baştan sona incelemiş olduğu Duns Scotus gibi, Ockham da tanrısal gizemleri açıklamak için Aristoteles'in kullanılmasına saldırdı. Tanrının varoluşunu, ya da insanın düşüşünü, ya da kayranın etkinliğini tanıtlamak olanaksızdır. Dahası, hem Platonistlerin hem de Aristotelesçilerin evrenselleri olgusal değil ama yalnızca benzer olan şeyleri belirtmek için uygunlukları uğruna kullanılan adlardır. Doğasının kendisinden ötürü, insan anı ancak bireysel olan olgusalıkları kavrayabilir. Öte yandan, doğa dünyasını anlamak için, doğa doğrudan doğruya kendi

uğruna incelenmelidir. Ockham belli bir düzeye dek Descartes ve Francis Bacon'ı anımsatır. Gilson ve de Wulf onun acımasız eleştiri yoluyla ve dinsel gizemciliğe sığınmakla geleneksel Skolastizmi yoketmeye yardım etmiş olduğu noktasında anlaşılır. Eğer Ockhamlı William ilk öncüllerinden bunların götürdüğü mantıksal vargıları çıkarmış olsaydı, modern olgucu bir konuma yönelmiş olacaktı. Ama böyle bir tutarlılıktan yoksundu ve çoğu kez yokediyor görüldüğünü yeniden bildirmekle ilgileniyordu. Uzun erimde Ockham'ın dizgesi bilimsel ve dünyasal sorunlara, bireyselliğe, ulusalcılığa ve demokrasiye yönelik bir ilgiyi imliyordu. Fenomenler türülülüğü üzerine vurgusu ve bu dünyanın sorunlarına yönelik ilgisiyle Adcılık dünyasal ve bilimsel bakış açılarının doğal bağlaştığı olmaya başladı. Ayrıca küme denetimine karşı bireyselciliğin ve papalık denetimine karşı ulusalcılığın doğal bağlaştığı da oldu.

Geç on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Skolastizm sık sık boş bir ayrıntıcılık kütlesine yozlaştı ve en iyi kafaların birçoğu hümanist ve bilimsel incelemelere çekildiler. Ockham'ın on dördüncü yüzyılda Oxford ve Paris Üniversitelerindeki izleyicileri erken modern gökbilimin ve düzenekbilimin temellerini attılar. On beşinci yüzyılın önde gelen filozoflarından biri olan Cusali Nicholas'ı (ö. 1464) sınıflandırmak güçtür. Bir yandan Ockham'ın okulundan ve öte yandan İtalyan hümanizminden etkilenir, ama üzerindeki en derin etki Alman gizemcilerinden gelir. Tanrı ancak onun "öğrenilmiş bilgisizlik" dediği olumsuz bir yaklaşım yoluyla bilinebilir. Aristotelesçilik, değişik skolastik yorumlarıyla, henüz okullara egemen olmayı sürdürüyor ve tanrı-bilimi, tıbbi ve biraz daha önemsiz bir düzeye dek tüze öğrenimini denetliyordu. Aristoteles'in İbni Rüşcü bir yorumunun egemen olduğu Padua Üniversitesi'nde daha sonra Bolonya Üniversitesi'nde dersler verecek olan felsefeci Pomponazzi (ö. 1524) eğitim gördü. Kuzey üniversitelerinde, felsefeciler ya tanrıbilimciler ya da fen fakültesinde doğal felsefe ve mantık öğretmenleriydiler, ve orada kendilerini güçlü bir tanrıbilim fakültesine karşı savunmaları gerekiyordu. İtalyan üniversitelerinde uzunca bir süredir tanrıbilim fakültesi bulunmuyordu, ve daha başından Aristotelesçilik okulları tanrıbilim incelemeleri için olmaktan çok tıp için hazırlığın bir parçası olarak gelişmişlerdi. Bu on dört ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'da tüzel, tıbbi, felsefi ve hümanist incelemelerin gelişimi için arkatasarı oluşturur. Pomponazzi sözde tansıksal olaylar için doğal açıklamalar vermeye çalıştı ve ölümsüzlüğün ussal zeminler üzerinde tanıtlanamayacağına diretti.

İtalya'da on dört ve on beşinci yüzyıllarda Yunan ve Latin yazın yapıtlarına, dilbilgisi, tarih ve ahlak felsefesine yönelik ilgi Platonizmin büyük bir yeniden-dirilişini de birlikte getirdi. Bu devimin hümanist önderleri kuzey İtalyan orta-okullarına egemen olmaya başladılar, yerel hükümetlerde yüksek konumlar elde ettiler ve giderek yollarını üniversitelere dek zorladılar. Hümanistler Platon'un, Yeni-Platonistlerin, Plutark'ın ve kimi büyük Stoacı yazarların tüm yapıtlarını Latince'ye çevirdiler. Felsefedeki yazıları sık sık sanatsal ve yüzeyseldir, ama dünyaya yönelik ilgileri devimin üretmiş olduğu az sayıda birinci sınıf felsefeciyi etkilemeye başlamıştı. Yeniden dirilen Platonizmin en büyük özeği Florence'daki Platonik Akademiydi. Akademi 1462'de kurulmuştu ve önderlerinden ikisi Marsilio Ficino (ö. 1499) ve Pico della Mirandola (ö. 1494) idi. Pico en iyi Hristiyan, Yunan ve Yahudi düşüncelerini birleştirmeyi düşleyen bir seçmeciydi. Giderek Aquinas ve Duns Scotus'u

bile uyumlu kılmayı başarmıştı. Tüm dinsel ve felsefi öğretilerin kimi gerçek düşünceler kapsadıklarına, çünkü tümünün de tek bir evrensel gerçekliği paylaştıklarına inanıyordu.²² Ficino Platon ve Plotinus'un tam çevirilerini yaptıktan sonra, *Platonik Felsefe*'sini yazdı ve bunda Platon, Yeni-Platonistler ve Hristiyanlığın öğretilerini kaynaştırmaya çalıştı. Düşüncesinin başlıca kaygısı tefekkür yaşamı yoluyla Tanrıya geri döndüştü. Böyle bir arayışın hedefine bu yaşamda ulaşamayacağı için, bireysel ruhun ölümsüzlüğünü konutladı. Ficino yalnızca eski Platonizmden değil, ama Dante'nin ve Tuscan ozanlarının kuramlarından da etkilendi. İki insan arasındaki tinsel sevgiyi insan ruhunun Tanrı için arayışıyla birleştirdi ve bu ilişki için "Platonik sevgi" terimini yarattı. Ficino'nun "sevgi felsefesi"nin Alplerin hem kuzeyinde hem de güneyinde Rönesansın şiir ve sanatı üzerinde büyük bir etkisi oldu. Florence Akademisinin Platonizmi de benzer olarak Alplerin kuzeyinde dinin bir yeniden-dirilişine inanan insanlar arasında büyük etki yarattı. Hristiyanlık üzerinde bir inanç olmaktan çok bir yaşam yolu olarak vurgu Almanya'da Reuchlin'e, Fransa'da Lefèvre d'Etaples'a, İsviçre'de Zwingli'ye ve İngiltere'de Colet ve More'a ve hepsinden de önce Rotterdam'lı Erasmus'a çekici geliyordu. Tümü de daha sonra Ficino ve Pico'nun dini yeniden-dirileştirme ve Erasmus'un "İsa'nın felsefesi" dediği şeye yakınlaştırma isteğini gösterirler.

On beş ve on altıncı yüzyılların yazınsal ve felsefi Platonizmine karşın, Skolastik öğretiler henüz yürürlükteydiler. Skolastizmden on yedinci yüzyılda modern felsefenin kurucusu olan Descartes, Spinoza ve Leibniz'in felsefeleri geldi. Descartes'ın tüm yolculuklarında yanında taşıdığı gözde kitabının Aquinas'ın *Summa*'sı olması olgusunda felsefi düşüncenin genel sürekliliğinden birşeyler görülmektedir. Ne Yunan Hristiyanların ne de Müslümanların ilimleri Latin Batının biliminin ve Skolastizminin kapsadığı anlamda modern felsefe ve bilimin tohumlarını kapsıyordu. Condercet'nin *Aydınlanma Çağında* dediği gibi, "mantık, törebilim ve metafizik Skolastizme eskilerin kendileri tarafından bilinmeyen bir sağlamlık düzeyini borçludur." Protestan çevrelerde Melanchthon ve daha sonra başkaları Aquinas, Ockham ve başka Skolastiklerden birşeyleri yeni bir Protestan Skolastizme doğru geliştirdiler. Calvin'in *Hristiyan Dininin Kurumu*, Protestan tanrıbilimin tarihinde tek başına en önemli çalışma, büyük ölçüde ortaçağ gereçlerinden yaratılmıştı.

Katolik yanda, Aquinas'ın dizgesi on altıncı yüzyılda İspanyol Suarez tarafından yeniden toparlandı. Suarez bugün bile Roma Kilisesi tarafından tüm Skolastiklerin en büyüğü olan Aquinas'ın arkasından ikinci olarak kabul edilir. Karşı-Reformasyon Aquinas'ın ün ve saygınlığını arttırdı. XIII. Leo on dokuzuncu yüzyılda onun dizgesine başka hiçbir filozof tarafından elde edilmeyen bir konum verdi, ve 1880'den bu yana büyük bir Yeni-Skolastik devim yer almıştır. Böylece hem Roma Katolik hem de Protestan çevrelerde ortaçağ skolastizmi, modern düşünce tarafından biraz değiştirilmiş de olsa, yine onun türevleri olan salt dünyasal felsefe okullarıyla koşut olarak yaşamaktadır.

BÖLÜM VIII

İlim (II)

1. ORTAÇAĞ POLİTİK VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCESİNİN ARKATASARLARI
 2. POLİTİK VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCENİN ANA AKIMLARI, 1000-1500
 3. ORTAÇAĞ OKULLARI
 4. ÜNİVERSİTELERİN DOĞUŞU
-

TENNYSON'UN *Ulysses*'inin karşılaştığı herşeyin bir parçası olan kahramanı gibi, ortaçağ politik ve toplumsal düşüncesi de her yerde uzun bir tarihsel deneyimin sonuçlarını gösteriyordu. Platon ve Aristoteles'ten ortaçağ düşünürleri ahlaksal bir amacı olan devlet düşüncesini türettiler, ve aynı kaynaklardan tüm politik ve toplumsal düşüncüyü herşeyi-kapsayan törel ve metafiziksel bir dizgenin bir parçası olarak görmeyi öğrendiler. Stoacılar için usun yayıldığı ve Tanrı tarafından yönetilen tek bir anlaşılır birlik olarak tasarlanan bütün evren düşüncesi geldi. Yine Stoacılar tüm insanlar arasında tek bir evrensel toplumun ve evrenin yasalarına uyumlu kılınmış türel yasalar tarafından yönetilen tek bir devletin olması gerektiği düşüncesi alındı; böyle bir toplumda tüm insanların Tanrının altında eşitlik ve kardeşlikleri yürürlükte olacaktı.

Stoacılar ayrıca tüm erkin kendini daha yüksek bir törel yasanın ışığında aklamayı gerektiği düşüncesini geliştirdiler ve kalıt bıraktılar. Romalı Stoacı yazarlara göre, gücü ne olursa olsun egemen her zaman bu gücün halktan türediğini ve her zaman devletin yasalarına bağlı kalması gerektiğini anımsamak zorundaydı. Romalı bir tüzeci olan Ulpian'ın dediği gibi, "prensın istenci yasanın gücünü taşır, çünkü ona tüm gücünü halk vermiştir."¹ Daha sonra, Roma tüzesinden egemenin herşeye gücü yeterliğini olduğu gibi halkın egemenliğini ileri sürmek için de uslamlamalar türetebilecekti. Tartışılabilir noktalar her zaman halkın egemene tüm erki aktarıp aktarmadığı, ve, eğer aktarmadıysa, güvenini çiğneyen egemeni nasıl denetleyecek olduğu biçimindeydi. Bu Stoacı idealler sağlam bir biçimde ortak düşünceler dağarcığına yerleştirildiler ve böylece Kıtanın bütün bir geleneginin parçası oldular.

Roma devletinin kılışal deneyiminden ortaçağ düşünürleri doğru bir tüze tarafından yönetilen evrensel bir hükümet düşüncesini türettiler. Roma İmparatorluğunun politik düşünceye katkısı, Yunanlılarınkinden ayrı olarak, birincil olarak büyük bir alan üzerinde barışı sürdüren ve bunu Avrupa'nın bildiği başka herhangi bir imparatorluğun yaptığından çok daha uzun bir süre boyunca yerine getiren büyük-ölçek kurumların ve herşeyi-kapsayan bir tüzenin geliştirilmesinde yatıyordu. Son olarak, Roma devletinin başında, tıpkı İskender'in ve kimi başka Helenistik

kralların durumunda olduğu gibi, bir tanrı düzeyine yüceltilen imparator bulunuyordu. Ortaçağ insanları hiç kuşkusuz hiçbir zaman egemenlerine tapınmadılar, ama Yunan ve Roma imparatorluk geleneklerinden “bir kralı sarmalayan tanrısallığa” inançlarını türettiler. Ve bu klasik kaynaklardan — ve ayrıca İbrani kaynaklarından — devlet özeşsellikten ne denli uzak olursa olsun, ya da denetimi ne denli zayıf olursa olsun, bir kralın hükümete başkanlık etmesi gerektiği yolundaki ortaçağ düşüncesi doğdu. Böylece en feodalleşmiş ortaçağ dönemlerinde bile insanlar hiçbir zaman bir kral olmaksızın yapmayı düşlerinde bile görmediler, ve hiçbir zaman feodal yetkeden, kişisel-yasa yetkesinden ayrı olarak politik yetkesi olan bir devlet kavramını yitirmediler.

Roma’nın politik deneyiminin en iyi yanlarının çoğu Roma tüzesinde somutlaşmıştı ve bunun temeli Roma kentinin yasası idi — mahkemelerdeki uzun yasama ve karar yüzyılları boyunca evrimlendiği biçimiyle *jus civile* [yurttaşlık tüzesi]. Bu yurttaşlık yasasının yanısıra, ve gelişimini derinden etkileyen bir biçimde, Roma’nın topraklarını ele geçirdiği halkların tüzeleri vardı. İÖ üçüncü yüzyıldan sonra, yabancıları ve yabancı tüzeleri ilgilendiren davaları özel bir yargıç ele almaya başladı. Onun mahkemesinde her tür eski formalitenin bir yana bırakılması ve kararların egemenlik altına giren halkların tüzeleri temelinde ve eşitlik ve sağduyu gibi noktalar göz önünde tutularak alınması gerekiyordu. Böylece yurttaş yasasının yanısıra *jus gentium* [uluslar(arası) tüze] olarak adlandırılan ve iyi iş ahlakına ve kamu yararına uyumlu olan bir tüze alanı gelişti. Bu kozmopolitan ilişkiler, ve güncel durumlara yanıt vermek için yapılan ayarlamalar, yurttaşlık yasasını daha az dar ve daha az yerel olmaya götürdüler ve onu kapsamlı bir türe ideali ile esinlendirdiler.

Son olarak, aralarında en dikkate değeri Cicero olan ve daha sonra tüze üzerine tüm önde gelen yazarları da içine alan bir dizi Romalı Stoacı yazar bir doğal tüze düşüncesini savundular. Bu *jus naturale* [doğal tüze] dünyada tanrısal bir düzenin yüksek amacını temsil ediyor ve tüm insan tüzesi ve yöneticiliği için bir ölçün sağlıyordu. Türe, hak, eşitlik ve dürüst iş görmenin pozitif yasanın temelinde yatması gerektiği inancı Batı politik ve toplumsal düşüncesinde genel bir ilke oldu.² Bu yolda eski *jus civile* ilkin *jus gentium* tarafından, ve sonra *jus naturale* tarafından değişkiye uğratıldı. Roma’nın uzun politik deneyimi öylesine türlüölük sergiliyor, ve büyük devlet adamlarında ve tüzecilerinde tüzel deha kendini öylesine belirgin olarak gösteriyordu ki, insanlar Roma tüzesinden “yazılı us” olarak söz ediyorlardı. Bu Roma tüzesi sonunda altıncı yüzyılda Justinian’ın büyük *Corpus Juris Civilis*’inde kodlandı. Roma politik ve tüzel deneyim ve düşüncesindeki temel öğelerin çoğu Cicero’nun yazıları, özellikle *De Legibus* ve *De Republica* yoluyla Orta Çağlara ulaştı, çünkü daha sonraki Roma tüzecilerinin çoğu ve Justinian Yasaları on ikinci yüzyıla dek Batıda gözardı edilmişlerdi.

İki *commonwealth/devlet* biçimindeki ortak ortaçağ düşüncesi belli bir ölçüde geç Roma Stoacıları olan Seneca ve Marcus Aurelius’tan geldi: bir insanın uyruğu olduğu yurttaş devleti, ve tüm ussal varlıklardan oluşan daha büyük bir toplum. Bu ikinci *commonwealth* tüzel ve politik bir devlet olmaktan çok ahlaksal ve dinsel bir birliktektir. Onun yoluyla bilge ve iyi insan hiçbir politik gücü olmasa bile insanlığa bir hizmette bulunabilir. Seneca (ö. İS 65), bir yüzyıl önce yaşayan Cicero’nun tersine, devletin

törel bir kurum ve insanın yarattığı en yüksek kurum olduğuna inanmaya son verdi. İnsanın bir zamanlar altın bir suçsuzluk çağında yaşamış olduğu, orada herşeyin ortaklaşa olduğu, ve hiçbir hükümetin zorunlu olmadığı düşüncesini geliştirdi. Bu ilkel altın çağ gelişme, lüks ve yozlaşma çağları tarafından izlenmiş ve bu dönem boyunca hükümet ve mülkiyet kurumu gelişmişti — bir öğreti ki Kilise Babaları tarafından tüm insan kurumlarının günahın sonuçları olduğu görüşüne dek genişletildi.

Ortaçağ insanları Eski Ahit'ten tarihte tanrısal bir tasarın işlediği ve devletin bu tasarın bir aracı olduğu düşüncesini geliştirdiler. Tanrısal süreç dünyaya Tanrının amaçlarını yerine getirmek üzere gönderilen seçilmiş bir halkla bağlanıyordu. İbrânilerden ayrıca egemen erkin Tanrıya ait olduğu ve devlet, mülkiyet ve ailenin tümünün de Tanrı tarafından kurumsallaştırıldığı, ama onları denetleyenlerin Tanrının görevlileri ve araçları olduğu ve Tanrının görüşünde ancak güçlerini onun amaçlarını yerine getirmek için kullanırlarsa aklanacakları düşüncesi de geldi. Böylece insanların hakları ve güçleri ve iyelikleri bütünüyle görelî, türevsel ve koşulludur. Tanrı kişilerin değerini şeylerin değerinden çok daha yüksek olarak belirler, ve peygamberler yoksulların burnundan getiren varsılları kınayışlarında serttiller. Toplumun kaçınılmaz haksızlıkları her zaman türe ve yardımseverlik tarafından yumuşatılmalıdır. İbrani halkı bir kral edindikten sonra, onun Tanrı tarafından kutsanmış olduğu ve kutsal bir karakter taşıdığı düşüncesini geliştirdi; bununla birlikte, kral tapınağın ya da sinagoğun ayinlerine karışamazdı. Eski Ahit kilisenin savunucularına açık bir üstünlük veriyordu, çünkü eski kayıtlar hemen hemen her zaman rahiplere ve peygamberlere en alçakgönüllü davranan tekerklerin en gönençli olduklarını tanıtlıyordu.

Yeni Ahit ile birlikte Tanrının egemenliği düşüncesinin ve tüm erk ve mülkiyetin onun adına yönetildiği düşüncesinin bir yenilenişi geldi. Ayrıca, toplumsal düşünceler alanında, talihsiz olanlara acıma üzerine ve hayırseverlik ödevi üzerine daha derin bir vurgu getirilmeye ve insanlığın düzelişi için daha büyük bir umut beslenmeye başladı. Kutsal Yazıların iyi haberleri tüm insanların yaşamlarını Tanrı sevgisi ve başkalarını sevme düşünceleriyle aydınlatıyordu. İsa'nın büyük kaygısı yerde ve gökte Göğün Krallığıydı, ve dünyasal sorunlar ve dünyasal hükümetler geçici birer önlemdiler. Ondan önceki İbrani peygamberleri gibi, o da ödünü bütünüyle gözardı etti. "Yarını hiç düşünme" ve "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını Tanrıya ver" gibi bildirimler İsa'nın temel değerleri politik ve toplumsal alanın dışına çıkardığını, ve giderek Platon'dan da çok, onları zamansız bir bengilik içine koyduğunu gösterir. Böylece İsa kilise, devlet ve mülkiyet için hiçbir belirgin kuram bırakmadı, gerçi kişilik için saygı üzerine ve bireylere erekler olarak davranma üzerine vurgusu tüm insan tarihindeki enson çağrı olarak kalıyor olsa da. "İnsanlığa," diyordu Whitehead, "ilerleme için en değerli aracını verdi, Hristiyanlığın yaşama geçirilemeyecek törelliğini."³

İsa'nın ideal topluluğu Seneca'nın yalnızca bilgeleri içeren topluluğundan daha kapsamlıydı; İsa'nın krallığı tüm insanlar içindi. İsa'da insanları biraraya getiren şey bir us yaşamının paylaşılması değil ama tüm insanların Tanrıda ortak bir babaları olması olgusudur. İsa'nın ilk izleyicileri, dünyanın çok geçmeden Son Yargıda bir

sona ulaşacağını bekleyerek, tüm dünyasal kaygılara ilgisizdiler. Bu son gelmediği zaman, Hristiyan önderler insan hükümeti ve toplumu için belirli tasarımlarla daha çok ilgilenmeye başladılar. Platon, Aristoteles ve Cicero tümü de devletin tüm yurttaşları için iyi yaşamın olgusallaşmasına fırsat vereceğine inanıyorlardı; dinsel ve politik alanları hiçbir zaman ayırmadılar. Erken Hristiyanlar, Stoacılar gibi, devleti iyi yaşama erişmek için yetersiz buldular. St. Paul İbranilerin seçilmiş bir halk düşüncelerini Hristiyanlara aktardı ve Stoacılıktan bir dünya topluluğu, tüm ırk ve toplumsal konum engellerini bir yana atan bir topluluk düşüncesini ödünç aldı. Yeni Ahit'in geç yazarlarının kimilerinde Hristiyan öğretinin aileye, kent-devletine ve Roma İmparatorluğuna eski yerel bağlılıklardan uzaklaştığı açıktır.

Platon, Aristoteles ve Cicero'da en yüksek erdem devlete hizmettir; Babalarda ise en yüksek erdem kilise ve Tanrıya hizmettir. Büyük Hristiyan birliği gökte İsa tarafından, yerde ise onun aracılığı olan dinadamları tarafından güdülen kilisedir. Klasiksel antikçağın ve İncil'in idealleri Kilise Babaları tarafından yeniden işlendiler ve yeniden yorumlandılar. İki dünyaya ait olma duygusu, gördüğümüz gibi, hem Stoacıların hem de Hristiyanların ortak bir düşüncesi idi, gerçi ne Seneca ne de Marcus Aurelius bir yanda devlete bağlılık ile öte yanda bütününde insanlığa bağlılık arasında açık bir çatışma öngörmüş olmasa da. Zulüm gören Hristiyanlar için bu çatışma belirleyici oldu, ve Kilise Babaları insanın çifte doğası ve insan yaşamı üzerinde çifte bir denetim sayıltıları üzerine dayalı bir devlet kuramı geliştirdiler. Aşamalı olarak, Kilise Babaları kuramlarında devleti kilisenin zorunlu bir işbirlikçisi olarak görmeye başladılar. Devlet yetkeleri ile tartışmalarında Kilise Babalarından kimileri, ayrıntılı bir devlet kuramı üretmeksizin, açıkça Hristiyan konumu gösteriyorlardı. Örneğin Ambrose kilisenin tinsel sorunlarda imparator da içinde olmak üzere tüm Hristiyanlar üzerinde tüzel yetkisi olduğunu ileri sürüyordu, ve birçok durumda imparatoru gerilemek zorunda bırakmıştı.

İnceden inceye geliştirilmiş ilk Hristiyan devlet kuramı Augustine'nin kuramıydı. Yazıları, özellikle *Tanrının Kenti*, daha sonraki düşünürler tarafından kullanılan bir düşünceler madeniydi. Temel düşüncesi büyük topluluk olarak bir Hristiyan *commonwealth* anlayışıdır. Hristiyan iki devletin yurttaşıdır—içine doğduğu ve içine yeniden-doğduğu devletlerin. İnsanın doğası ikili olduğu için, hem bir beden hem de bir tin olduğu için, hem dünyasal bir devletin hem de göksel bir devletin yurttaşıdır. Dünyasal devletler bozulabilirler ve sürekli olarak değişirler. Devletin köktü günahı yatar. "Eğer türe bir yana atılacak olursa, krallıklar büyük ölçek birer hırsızlık örneğinden başka nedir? Hırsızlıklar küçük ölçek birer krallıktan başka nedir?" Öte yandan, eğer kilisenin doğaüstü toplumundan yardım alıyorsa, devleti günahın bölümsel bir çaresi olarak görmektedir. Tüm tarih bu iki devlet arasındaki bir çatışma olmuştur, ve bu çatışma Son Yargıya dek sürecektir.

Augustine bu iki kuramsal toplumuna karşılık düşen edimsel toplumları hiçbir zaman tam olarak tanımlamadı. Constantine tarafından kurulan Hristiyan Roma İmparatorluğu tam olarak onun laik devletin tablosu değildir, ne de kilise sağın olarak Göksel Kente karşılık düşer. Çünkü Tanrının devletinde yurttaşlığı oluşturan şey yalnızca kiliseye üyelik değil, ama ayrıca Tanrı-korkusu taşıyan bir yaşamdır. Augustine için iki toplum Son Yargıya dek karışık olarak kalır. Bununla birlikte,

Hristiyan topluluk kavramının oluşumu düşünce tarihinde bir evreyi belirtiyordu. Bundan böyle yüzyıllar boyunca bu dünya insanların kafalarında Tanrının ve Şeytanın güçleri arasındaki acunsal bir çatışmanın alanı olarak kalacaktı. Augustine devletin yalnızca kilisenin dünyasal kolu olduğuna inanmıyordu; tersine, devletin Hristiyan olması gerektiğinde diretiyordu. Hükümet yalnızca Tanrının amaçlarını ilerletecek olursa aklanır. Böyle bir devlet kuramının ortaçağ kilisenin teokratik kuramlarında sonuçlanması kaçınılmazdı.

Politik düşüncelerinde olduğu gibi ekonomik öğretilerinde de Augustine ilkin bir tanrıbilimci ve bir ahlakçıdır. Yunan felsefecilerinin düşünceleri ve Luka'nın İncil'deki bildirimleri (vi, 35) üzerine dayanarak, faizcilğe karşı çıkmada öteki erken Hristiyan yazarların çoğuyla anlaşıyordu. Luka şöyle diyordu: "Hiçbir karşılık ummadan ödünç verin, ve ödülünüz büyük olacak, ve en yüce olanın çocukları olacaksınız."⁴ Ahlaksal eksiksizlik için bir araç olarak emeğin yararlarını yüceltiyordu. Bir geçim kazanmak için insanlar tarım ve işleyimle ve giderek tecimle uğraşabilirler. Ama varsıllık hiçbir zaman kendinde bir erek yapılmamalı ve tüm bağıtlarda dürüstlük hüküm sürmeli, ve mallar ve hizmetler için yalnızca "türel bir eder" — ortak hesaplama, eş deyişle, pazara dayalı bir eder — istenmelidir. Mülkiyet, devlet gibi, insanın düşüşüyle zorunlu kılınmıştı ve ancak iyi erekler uğruna kullanılacak olursa hoşgörülle karşılanabilirdi. Gönenç böylece Tanrıdan bir emanettir ve daha az talihli olanlarla paylaşılmalıdır. Bir insana ilenç getiren şeyin varsıllık değil ama kibir, açgözlü bir ruh, ve başkalarına haksızlık yapma ve gereksinim içinde olanlara hayırdan bulunmama olduğunu savunuyordu. Türe tüm politik ilişkilerin olduğu gibi tüm ekonomik ilişkilerin de temeli olmalıdır. "Herkes hakkını veren" türe olmaksızın bir devlet ya da bir toplum "bir haydutlar çetesinden" başka birşey değildir. Mülkiyet, devlet gibi, insanın düşüşünün sonucuydu, ama mülkiyet ve devlet, eğer doğru yetkeler ve doğru erekler tarafından güdülecek olurlarsa, insanın düzeltilmesini başarmak için de kullanılabilirlerdi. Ve böylece insan kurumları hem insanın ilkel suçsuzluk durumundan düşüşünü temsil ederler, hem de aynı zamanda insan doğasında yatan kötülüklerin denetlenmesini sağlayacak araçlar olabilirler. Antikçağın politik kuramcılığı ile karşıtlık içinde, geç ortaçağ düşüncesinin ayırdedici karakteri böylece tanrısal bir idealin yerine getirilmesine adanmış bir toplum anlayışından doğuyordu.

Batıda Roma imparatorluk erkinin yitişini küçük barbar krallıkların ortaya çıktığı bir dönem izledi ve bunlar arasında Franklarinki en güçlü ve en büyük krallık oldu. Aynı zamanda, Roma piskoposu, Doğuda hüküm süren imparator gibi güçlü birinin denetiminde olmadığı için, yavaş yavaş Latin Hristiyanlığın kiliselerinin tümünü kendi denetimi altında toplayarak papalığı Batının en güçlü politik erki yapmaya yöneldi. Bir yandan erken kuramlardan ve öte yandan kılışsal durumdan çıkarak, kilise yazarları on dördüncü yüzyılda Augustine'den sonra toplumun ikili örgütlenişi düşüncesini geliştirmeye başladılar. Her tür tinsel sorun kilisenin denetiminde olacaktı; kamu düzeninin sürdürülmesi gibi dünyasal sorunlar ise yurttaş hükümetleri tarafından denetlenecekti. Bu iki düzen arasında, bunların güçlerinin sınırlarını sağın olarak tanımlamaya çalışmaksızın, karşılıklı bir yardımlaşma yürürlüğe girecekti. Bu iki eşgüdümlü erk öğretisi beşinci yüzyılın sonunda Gelasius tarafından tanımlandı.

“Bu dünyayı yöneten iki dizge vardır,” diye yazıyordu Gelasius, “rahiplerin kutsal yetkeleri ve krallığın erki. Son Yargıda giderek krallar için bile Tanrıya yanıt verecek olmaları ölçüsünde rahiplerin ikinciden daha büyük bir ağırlığı vardır.”⁵ Bu iki güçten her biri kendi alanında en yüksektir.

Teokratik devlet görüşü üzerine usamlamalar dokuzuncu yüzyılda kilisenin güçleri üzerine aralarında uzun süre asıl olduklarına inanılan düzmeceler de bulunan bir dizi bildirim olan *Yanlış Buyruklar* tarafından güçlendirildi. Düzmeceler bir Frank rahibinin işi olmuş olabilirler; amaçları Roma piskoposunun kilisedeki saltık gücünü tanıtlamak ve onu bütün Hristiyanlığın tinsel önderi olarak sunmaktı. Bu düzmecelerle aynı zamanda dolaşmakta olan bir başkası da büyük bir olasılıkla sekizinci yüzyıldan kalma *Constantin’in Bağışı* idi ki, bunda ilk Hristiyan imparatorun Batıda papaya ve ardıllarına zamansal erk bağışladığı ileri sürülüyordu. Bu belgelerin tümü de on beşinci yüzyıla dek papalığın yandaşlarından ve düşmanlarından pekçoğu tarafından asıl olarak kabul edildiler, ama kilisenin on üçüncü yüzyıldan önce *Constantin’in Bağışı*’ndan yararlanmış olduğunu söylemek güçtür.

Latin Kilisenin bilginleri Kilise Babalarını ilgilendiren sorunları tartışmayı sürdürürlerken, Barbar Göçleri ve Germanik devletlerin kuruluş ve gelişmeleri yoluyla Batıya yeni bir politik düşünce ve deneyim akımı girdi. Erken Germanlerin kendileriyle birlikte getirdikleri temel düşüncelerden biri yasanın bir bölgeye olmaktan çok bir kabileye bağlı olduğu görüşüydü — bir kavram ki ilkel kabile örgütlenmelerine ve az çok göçebe yaşam alışkanlıklarına uygun düşüyordu. Zamanın geçişiyle, bu düşünce yavaş yavaş bir yana atıldı, ve yerini yasanın bölgeselliği biçimindeki klasiksel düşünce aldı. Dilin sözü tarafından sürdürülen töre olarak Germanik yasa kavramı çok daha dayanıklıydı. Yasanın herhangi biri tarafından yapılmış olmaması gerekirdi; sürekli ve değişmez olduğu ve şeylerin doğasında kökleştiği düşünülürdü. Eski yasanın alanına girmiyor görünen durumlar doğduğunda, Germanik tutum eski yasanın ne demek istemiş olduğun bulmak için daha çok araştırmanın gerektiği idi. Böylece yasa yapılmaktan çok bulunur, ve egemen ya da bir başka yetke bu buluşu bir kural ya da hükümde ortaya koyar. Böylece, ortaçağ egemenlerinin ve meclislerinin buyrukları genellikle sözcüğün çağdaş kullanımında yasama olarak görülmezdi. Bunlar yalnızca kralın ve konseyinin görüşünde yasanın ne anlama geldiğini söylerlerdi.

Erken Germanik egemenlik ya da yöneticilik kuramı klasiksel zamanlarda yaygın olarak savunulmayan bir dizi düşünceyi birleştirdi. Bunlardan biri egemen ve halkı arasındaki karşılıklı danışma düşüncesi idi — “herkese dokunan herkes tarafından onaylanmalıdır.” Böylece ortaçağ egemenlerinin hükümleri sık sık verilen bir buyruğun “şeflerimiz” tarafından, ya da “piskoposlar ve soylular” tarafından irdelenmesinden sonra verildiğini, ya da giderek vargıya “bütün halkımız tarafından” ulaşıldığını bildirirler. Böyle anlaşmalar çoğu kez yalnızca kendilerine danışılanların yasanın gerçekten de bildirildiği gibi olduğunu kabul etmesinden öte bir anlama gelmiyordu. Tüm bu genel düşünceler ve görenekler belirgin bir halksal temsil düzeneğini ya da egemen üzerindeki bir halk denetimini imlemekten uzaktı, ve İspanya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin temsilci hükümet aygıtını geliştirmeleri için yüzyılların geçmesi gerekecekti. Bununla birlikte, bu geç gelişim en sonunda hem sınırlı tekerkliğin hem de temsilci hükümetin en azından bölümsel olarak Erken

Germanlerin düşünce ve göreneklerinden doğmuş olduğu olgusunu bulanıklaştırmamalıdır.

Germanik egemen yalnızca şu ya da bu biçimde halkına danışmak zorunda olmakla kalmaz, ama görenek ayrıca onun geleneksel yasaya boyun eğmesini de isterdi. Egemenin göreneğin onun yönetimi altında duranlara tanıdığı ya da önceki egemenlerin yasa olarak bildirmiş oldukları hakları bir yana atması olanaksızdı. Taç giyme antlarında sık sık yasaya bağlı kalma sözleri duyulurdu. Uygulamada egemen sık sık seçimle belirlenirdi, gerçi bu işlem genellikle kalıtım düşüncesi ve kralın "Tanrının kayrası" yoluyla yönettiği kuramı ile birleşse de. Görünürde çelişkili bu iki düşünceden ilki Germanik göreneklerden gelmiş ve ikincisi Eski Ahit'ten doğmuştu. Eski Ahit bundan başka yalnızca Tanrı ve halkı arasında değil ama ayrıca halk ve dünyasal egemenleri arasında da bir bağıt olduğu düşüncesini kapsıyordu. Böylece krallık konusunda bulanık bir kafa yapısı ortaçağ insanlarına egemen oldu: egemen önderliğe seçilirdi; tahtı kalıt alır, ve Tanrının kayrası yoluyla yönetirdi. Buna İsa ve St. Paul'un insanların her zaman yürürlükteki egemenlere boyun eğmeleri gerektiği düşüncesi ve yasaya aykırı bir yolda davranan bir kralın tahttan indirilmesi gerektiği kuramı da eklendiğinde, görülecektir ki krallığa ilişkin bütün bir ortaçağ düşüncesi çok karışık bir köken gösteriyor ve bir ve aynı zamanda kolayca uzlaştırılamayacak düşünceler kapsıyordu.

Ortaçağ egemeninin gücü yalnızca geçmişten — klasiksel, Hristiyan ve Germanik kaynaklardan — gelen eski kuramlar ve görenekler tarafından kuşatılmakla kalmadı, ama ayrıca dokuzuncudan on beşinci yüzyıla dek feodal hak ve görenekler tarafından da dizginlendi. Feodalizm dokuzuncu yüzyılda aşırı tarımsal yerelliğe ve yerel savunma gereksinimine uygun olarak gelişmiş kaba saba ve yıkık dökük bir hükümet biçimiydi. Bir anarşi döneminde büyük politik birimler olanaksızdı. Aynı zamanda, toplum ekonomik olarak büyük ölçüde kendilerine-yeterli tarımsal topluluklara örgütlenmişti. Feodalizm böyle bir topluma uygundu; toprak sahipliği ya da toprak kullanımı haklarını hükümetin hakları ile birleştiriyordu. Bu gerçekte kralın yasaları yürütme ve vergilendirme sorunlarındaki gücünün ve bir ordu kurma yeteneğinin büyük ölçüde engellenmesi demekti, ve kral uyruklarının büyük çoğunluğuyla ancak ikinci ya da üçüncü elden ilgilenebiliyordu. Feodal toplumun birarada tutulabilmesi ölçüsünde, bağlayıcı etmen tekerkliğin gücü ya da saygınlığı olmaktan çok efendi ve kul arasındaki bağıt ilişkileriydi. On birinci yüzyıldan sonra kral, sık sık ayaklanan orta sınıfın desteğiyle, feodal soyluluktan yasaları yürütme ve savaş açma hakkını almaya başladı; yavaş yavaş, tekerk yerel bölgelerde kralın yasasını ve kralın barışını, kralın kendi ordusu için askerler toplama hakkını ve kralın vergileri toplama hakkını işletmeye başladı. Ve bu süreçte feodal aristokrasinin ekonomik ayrıcalıkları ve toplumsal saygınlığı olmasa da politik hakları azaldı. Feodal rejim altında, kral her zaman devletin başı olarak ve giderek feodal efendilerin en büyüğünün bile üstünde görülürdü. Bununla birlikte, gerçekte tekerkin yetkesi çoğu kez göstermelik olmaktan öteye geçmezdi.

Ortaçağ devletlerinin çoğu hiçbir zaman iyi özekselleşmiş ve iyi bütünleşmiş değildi. Giderek on beşinci yüzyıl Fransası gibi iyi özekselleşmiş bir devlette bile birbirleri yanısıra işleyen bir yerel yasalar çokluğu vardı. Tekbiçimli ulusal bir yasa

düşüncesi büyük ölçüde çağdaş bir düşüncedir; ortaçağ tüze göreneğinin özü yerel türülüktür. Dahası, ortaçağ devletin kimi modern devletler gibi bir düşünce ve eylem ölçünü oluşturan yazılı bir anayasası yoktu. Bu eksiklik ortaçağ politik düşüncelerine öznlü çelişkileri büyük ölçüde yeğinleştirdi. Bununla birlikte, hiçbir zaman gözden kaçırmamak gerek ki ortaçağ insanları, geçmişe derin bir saygı duydukları için, tüm bu geçmişten — İncil, klasiksel ve Germanik ekinler — tuhaf bir düşünceler öbeği türettiler, ve sık sık olağanüstü ölçüde yanlış anlamış olsalar da, bunlara büyük değer verdiler. Tümünü de yücelttiler, ve korkusuzca, ama çoğu kez boş yere, onları uyumlu kılmaya çalıştılar.

2. ANA POLİTİK VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCE AKIMLARI, 1000-1500

BATİ Avrupa'yı her etkinlik alanında ileriye doğru deviniyor olarak görmüş olan on birinci yüzyıl ayrıca politik kuramcılıkta da güçlü bir toparlanışa tanık oldu. On birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla dek üretilen politik yazıların büyük kütlesinin yüreği kilise ve devletin görelî erkleri üzerine uzatmalı bir tartışmada atıyordu. Bu tartışmanın başlangıç noktası, gördüğümüz gibi, I. Gelasius'un çifte erk kuramıydı. Bu görüşe göre, insanların sorunları iki yetke tarafından yönetilecekti — tinsel alan rahipler tarafından, ve dünyasal alan laik yöneticiler tarafından. İsa'nın ve Sezar'ın ardılları arasında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmanın olması gerekiyordu. Bu kuram ayrı bir kilise ve devlet görüşünü kabul etmekten çok tek bir Hristiyan toplum düşüncesini geliştirdi; kilise ve devletin tam ayrılığı düşüncesi ortaçağa olmaktan çok modern çağa özgü bir kavramdır. Ortaçağ insanların çoğu için kilise yöneticileri ile dünyasal yöneticiler arasındaki herhangi bir tartışma, en azından kuramda, tek bir hükümetin iki memuru arasında olabilirdi. Her iki yan da kilise konusunda ortak kavramları paylaşıyordu; ama devletin değeri üzerine ve devletin yargılama hakkının sınırları üzerine derin bir anlaşmazlığa düştüler. Her iki yan da şu ya da bu erkin şu ya da bu tikel sorunda belirleyici olduğunu göstermek için İncil'den metinler ve tarihten örnekler bulabiliyordu. Gelasius'un kavramı tinsel ve dünyasal sorunlar arasında bir çizginin çekilebileceğini varsayıyordu; ama papalar ve krallar davranmaya çalışırken kendilerini birçok erk alanında denetim için yarışma içinde buldular.

Düşünce dizgesinin içersindeki öznlü çelişkiler on birinci yüzyılda kendilerini açıkça göstereceklerdi. Krallar devletlerini bütünleştirme konusunda daha öncekinden daha istekliydiler; uyruklarının, özellikle aralarında yüksek dinadamları da olmak üzere daha güçlü feodal asllarının bağlılığını kazanmayı ve korumayı istiyorlardı. Kilise-dışı güçler korkuyla büyük yurtluklarının onların denetiminden uzaklaştığını ve kilisenin piskoposluğa ve manastıra bağlı mülklerine katıldığını gördüler — topraklar ki bu dünyasal egemenler gereksindikleri insan gücünü ve geliri onlardan sağlamayı umuyorlardı. Dünyasal yöneticiler herhangi bir yolda kilisedeki yüksek konumlara atamaları denetleyemedikçe erklerinin en değerli kaynaklarından birini yitireceklerdi. Kilise yanında, kendini yolsuzluklardan, özellikle kilise görevlerindeki gerçekten yüz kızartıcı pazarlıklardan kurtarma yönünde köktenci bir girişim doğdu. Kilisedeki yüksek konumlar genellikle büyük gelirlerin ve büyük bir saygınlığın sağlama bağlanması anlamına geliyor, ve bu sanlar ve gelirler bu konumları dinsel

kaygılardan çok uzağa düşen hırsların nesneleri yapıyordu. Kilise yasasına göre piskoposun diyakozdaki belli dinadamları tarafından, ve başkeşişin ise manastır evinin üyeleri tarafından seçilmesi gerekirdi. Uygulamada ise, bu kararlar çoğu kez şu ya da bu yönetici ya da soylu tarafından denetlenirdi. Kilise, herşeyden önce mülkiyetlerinin eş ve çocuklara devredilmesini önlemek için, dinadamlarının evliliğine karşı da savaşıyordu.

Eğer kilise inananların yaşamını geliştirmede önderlik edecektiye, evli bir dinadamları sınıfının toplumsal ve ekonomik sorunlarından, kilise görevlerini paylaştırmadaki çirkin tecim yöntemlerinden özgür olması, ve herşeyden önce kilisenin önderlik konumlarına değerli karakter ve amaçları olan insanları yerleştirmek için özgür olması gerekliydi. Kilise reformuna doğru devim ilkin 910'da Burgundy'de kurulan Cluniac Düzeni tarafından yayıldı. Bu yeni ve oldukça özekselleşmiş manastır düzeni bütün kilise yapısında reform için sıkı bir propaganda çalışmasına girişti. Bu papalığın yerel İtalyan politik çekişmelerinin dışına çıkarılmasını ve papanın kilise görevlerinin tümü üzerinde özerk bir denetimini kurmayı da içeriyordu. Aşağı yukarı aynı izlence Roma'nın kendi içindeki reformcu bir partiye yardım etmek için işe karışan Alman imparatoru III. Henry tarafından da desteklendi. Tüm bunlar 1059'da Kardinaller Kolejinin kurulmasında sonuçlandı. Bu kurum papanın seçimini büyük İtalyan soyluları arasındaki bölüngülerin denetimi dışına çıkardı ve bir daha geri alınmamak üzere kilisenin önde gelen dinadamlarının eline bıraktı.

Roma'daki reformcu partinin üyelerinden biri Papa seçilerek VII. Gregory sanını aldı ve kilise-dışı atamayı, yüksek kilise görevlilerinin kilise dışındakiler tarafından belirlenmesini yasakladı. Bunun üzerine imparator IV. Henry Gregory'nin görevden alınması için işe girişti. Gregory buna imparatoru afaro ederek ve onun uyruklarını feodal bağlılık antlarından bağışlayarak karşılık verdi. Çekişme hem VII. Gregory hem de VI. Henry öldükten sonra da sürdü ve kilisedeki yüksek görevlere atamalarda hem kiliseye hem de imparatorluk yetkililerine danışılması zorunluğunu getiren *Worms Bağıtı* ile (1122) geçici bir çözüme ulaşıldı. Bununla birlikte, bu bağıt gerçek bir çözüm getirmede ve çekişmeler yüzyıllar boyunca sürdü. On birinci yüzyıl çekişmesinin önemi o sıralar papanın elinde bir Roma imparatoru havasına girecek denli gönenç, örgüt ve erk bulundurması olgusunda yatar. Kilise şimdi Augustine'nin zamanında olduğu gibi salt bir ideal olmaktan çok büyük bir politik erk olmuştu. Bu durum inananlar için bölünmüş bir bağlılık sorunu yaratıyordu. Kilise belli bir ölçüde dünyasal yetke tarafından denetlenmeyi kabul etmeye istekli olduğu sürece, nazik bir işbirliği olanaklıydı. Ama kilise görevini yerine getirmek için tam yetke istediği zaman, istemleri imparatorun işlevi için zorunlu olan erk üzerine bir saldırı oluyordu.

On birinci yüzyılda papalığın konumu VII. Gregory'nin kendisinin yazmamış olabileceği *Dictatus*'ta ve çoğu hiç kuşkusuz kendisi tarafından yazılmış bir dizi devlet belgesinde ortaya koyuldu. Kilisede, Gregory'ye göre, papa tüm kilise görevlilerine ve kilise konseylerine üstün saltık bir tekerkti. Papa, ek olarak, tüm dünyasal ege-menlere de üstündü, ve doğrudan yönetmese bile, görevi tarafından gerektirildiğini düşündüğü zaman devlet işlerine karışma hakkı vardı. VII. Gregory, bir İbrani peygamberini andıran havasıyla, insanları izlencesi çevresine çekme gibi büyük bir

becerisi olan doğuştan bir kavgacıydı. Kilise tarafından her zaman savunulmuş olduğunu ileri sürdüğü ideali dünyanın reformasyonuna doğru zorunlu bir adım olarak arıtılmış bir kilise hiyerarşisiydi. Toplum hiçbir zaman kendisi denli baştan çıkmış bir kurum tarafından iyileştirilemezdi. Dinadamları devletle çok fazla içli dışlı olmuşlardı ve onun yozlaşmasından paylarına düşeni alıyorlardı; reform ancak bu ilişkileri kopararak ve tüm insanlara bir arılık ve tapınma örneği sunacak bir kast oluşturarak başarılabilirdi. Sonra, tüm dünyasal sorunlar, aile, eğitim, ekin ve devlet kilise tarafından yönetilmeliydi. Kendilerine ruhların emanet edildiği dinadamları yalnızca insanların dünyasal etkinliklerini düzenleyenlerden sonsuz ölçüde daha önemliydi. Hristiyan için tek bir temel bağlılık olabilirdi, ve o da kilisesineydi. Ambrose'nin dediği gibi, "prenslerin şanı karşısında piskoposların şanı tıpkı kurşunun parlaklığı karşısında altının parlaklığı gibiydi." Gerçi VII. Gregory oldukça buyurgan bir anlatım biçimi kullanmış olsa da, büyük bir olasılıkla saltık egemenlik ileri sürmekten çok yalnızca ahlaksal bir disiplin uyguluyordu. Bununla birlikte, daha sonra kilise yazarları bu tür istemlerde bulunacaklardı. Gregory'de yeni olan şey kuramından çok politikasıydı.

İmparatorluk konumu bir savunma konumuydu, ve İncil'deki pasajlara ve Constantine ve Charlemagne'ın Hristiyan devletlerinin kararnamelerine başvuruluyordu. İmparatorluğun savunmacıları temel kanıları olarak devletin tanrısal kökenini ve egemenin kutsallığını alıyorlardı. Her iki yanda da kullanılan politik ve tüzel terimler henüz oldukça kaba tanımlıydılar ve tam olarak neyin dünyasal ve neyin tinsel olduğu konusunda hiç kimsenin açık bir görüşü yoktu. Dahası, her iki yan da iki erk ilkesi ile anlaşarak başlıyor, ama genellikle bu kuramı ya zayıflatan ya da bütünüyle yıkan usamlamalar ileri sürmede çok ivedi davranıyorlardı. IV. Henry 1076'da papaya güçlerini doğrudan doğruya Tanrıdan aldığını, yalnızca Tanrı tarafından yargılanabileceğini, ve heretiklik dışında hiçbir zaman tahttan indirilemeyeceğini bildirdiği zaman, dünyasal egemenin bakış açısını dile getiriyordu. İmparator ve onu destekleyenler prensin işlevinin kökende ve karakterde rahibinki denli tanrısal olduğunda diyorlardı. Krallar, ister iyi isterse kötü olsunlar, tanrısal bir amacın araçlarıydılar. Eğer krallar kötüyse, Tanrı onları cezalandıracaktır. İmparatorun savunmacıları, tümü de inananlara yürürlükteki erke boyun eğmelerini buyurmuş olan İsa, Paul ve Peter'in deyişlerinden büyük ölçüde yararlandılar. Bu doğrudan buyruklar kralların haklarını savunanlar için çok yararlı, ama papanın gücünü yüceltenler için çok rahatsız ediciydi. Kilisenin "yürürlükteki güçler Tanrı tarafından atanmıştır" öğretisini yorumlayışına daha sonra Tanrı kilisenin aracılığıyla davranmıştır biçimindeki sınırlama eklendi. Gelasis'in kuramı *sacerdotum* [rahiplik] ve *imperium* olarak iki gücün hiçbir zaman birleştirilemeyeceğinde diyor, ve VI. Henry ve onu destekleyenler İsa'nın Vekilinin yapmakta olduğunu tam olarak bu olduğunu ileri sürüyorlardı.

Her iki yanın izleyicileri de incelemeler yazdılar. Augsburglu Honorius *Summa Gloria*'sında (1123) papalık konumunu savundu. İbranilerin sonunda rahip Samuel'in Saul'u kutsamasına dek hiçbir egemen krallarının olmamış olması gibi, Roma piskoposunun da Constantine'i vaftiz etmesinden önce hiçbir Hristiyan egemen yoktu. Constantine onun adını taşıyan *Bağış*'ta Batıdaki tüm politik erki papaya teslim etmişti. Honorius sonra geri dönerek iki kılıç öğretisine sözde bir bağlılık gösterdi ve

yalnızca dünyasal olan sorunlarda kralların onurlandırılmaları ve onlara boyun eğilmesi gerektiğini bildirdi. Lautenbachlı Manegold (ö. 1119) IV. Henry'yi tahttan indirmede VII. Gregory'yi savundu, çünkü onun gözünde Henry kendi uyruklarıyla örtük bir sözleşmeyi çiğnemiş ve soylularından kimileri onun egemenliğini yad-sımışlardı. Dünyasal hükümetler zorunludurlar ve Tanrıdan türemişlerdir, ama IV. Henry bir tiran gibi davranmış ve tahttan indirilmeyi hak etmişti. Egemen ve uyrukları arasındaki bir sözleşme kuramına ilişkin bilinen en erken bildirim budur. Buradaki halk egemenliğinin imlemleri ve uyrukların egemenlerini tahttan indirebilecekleri düşüncesi papanın ve partizanlarının hoşuna gitmemiş olmalıdır; Manegold'un uslamlaması gereğinden fazlasını tanıtlıyordu. Crassus'un *Kral IV. Henry'nin Savunması* (1084) başlıklı yapıtı Alman imparatorundan ve genel olarak dünyasal egemenlerden yanaydı, ve bunda yazar imparatorun Roma tüzesinin kalıt ilkesi yoluyla tahtını koruma hakkını savunuyordu. Atamalar üzerine İngiltere Kralı I. Henry ve Anselm arasında süren çekişmelerden doğmuş olan *Yörk Kitapçıkları*'nda (1084) yazar saldırısını papanın kilise içersinde almış olduğu tiransal konum üzerinde odaklaştırdı. Bu kitapçıklar papalığın tinsel yetkesini öğüt vermek ve öğretmek için kullanmaktan çok dünyasal saygınlık için bir araç olarak kullanmasını suçlayan ve daha sonra çok kullanılacak olan bir uslamlamanın başlangıçlarını gösterirler.

On ikinci yüzyılda Bologna'da Roma tüzesi üzerine incelemelerde dikkate değer bir dirileşme başladı ve çok geçmeden başka yerlere yayıldı. Öncü kafa yapısı Justinian Yasaları üzerine yorumlarda bulunan bir dizi büyük yazar arasında ilk sırada gelen Irnerius'a (ö. 1130) aitti. Irnerius'un "Glossatorlar" ["Yorumcular"] okulunun başlıca ilgisi Roma yasasının doğru bir anlayışına erişmekti. Bunu on üçüncü yüzyılda bu tüzenin daha felsefi bir incelemesini üstlenen ve ilkelerini kendi zamanlarının toplumsal, politik ve yasal sorularına uygulamaya başlayan bir "Post-Glossatorlar" okulu izledi. Bu geç okulun vurgusu sık sık devletten yanaydı. Justinian Yasaları doğallıkla feodalizme hiçbir göndermede bulunmuyor ve kiliseyi devletin bir bölümü olarak ele alıyordu; aynı zamanda tekerke devletin bütün kurumsal yaşamının kaynağı olarak bakıyordu. Roma tüzesinden uslamlamalar aşamalı olarak kiliseye karşı ve feodaliteye karşı egemenlerin haklarını savunanların sık sık başvurdukları bir kaynak oldular. Aynı zamanda, Roma tüzesinin incelemesi töre olarak yasa biçimindeki eski düşünceleri değiştirmeye de başladı ve bu yeni yasalar yaratmanın olanaklı olduğu yolundaki Roma düşüncesini geri getirdi. Son olarak, tüm olumlu tüzenin yorumu ve uygulaması için bir ölçün olarak doğal tüze düşüncesini yeniden diriltti.

Roma tüzesi üzerine incelemelerin yeniden-dirilişi belli bir düzeye dek kanon yasasına, kilisenin yasasına yönelik ilginin bir yenilenişinden de sorumluydu. Aynı on ikinci yüzyılda Bologna'daki bir başka öğretmen kendi *Decretum*'unu, kilisenin bu yasasının ilk büyük derlenişini üretti. *Decretum* İncil'den, kilise gelenek ve göreneklerinden, Roma ve Germen tüzesindeki örneklerden, ve, tümünden de önemlisi, kilise konseylerinin ve papaların yasamalarından alınan düzenlemeleri biraraya getirdi. Gratian'ın düzenlemesi bir ölçün çalışma olarak tanınmaya başladı ve kanon yasası üzerine tüm sonraki inceleme ve yorumların temeli olarak kaldı. Hem Roma hem

de kilise yasalarına yönelik ilginin eşzamanlı uyanışı politik kuramcılıkta kullanılan terimleri tanımlamaya yardımcı oldu, ve aynı zamanda politik tartışmaları tüzel terimlerde şekillendirme eğilimini geliştirdi. Ayrıca hükümet ve tüzenin ayrılmaz oldukları, eş deyişle, hükümetin ya geleneksel ya da doğal yasa altında davranması gerektiği yolundaki erken ortaçağ düşüncesini de pekiştirdi.

Tüzel incelemelere ilginin yeniden-dirilişi çeşitli Avrupa devletlerindeki yerel tüze dizgeleri üzerine daha derin irdelemelere götürdü. Glanvill (ö. 1190), ya da yeğeni, İngiltere’de kralın mahkemelerinde gelişmekte olan halk tüzesi üzerine ilk incelemeyi yazdı — *The Laws and Customs of the English Kingdom* [*İngiliz Krallığının Yasaları ve Töreleri*]. Aynı konu üzerine çok daha kapsamlı bir çalışma bir başka İngiliz tüzecisi olan Bracton’dan (ö. 1268) geldi. Bracton özellikle sözleşmeler gibi İngiliz tüzesinde çok az işlenmiş bir alanda ve genel terminolojisinde Roma tüzesinin etkisini Glanvill’den daha açık olarak gösterir. Blackstone’un on sekizinci yüzyıldaki yazılarından önce İngiliz tüzesi üzerine böylesine derin kavrayışlı ya da böylesine geniş kapsamlı bir başka çalışma daha yapılmış değildi. Bracton’un İngiltere’de tüzenin üstünlüğünü güçlü savunusu on yedinci yüzyılın savaşımalarında kraliyetin keyfiliğine karşı etkili bir silah oldu. Bracton’un İngiliz tüzesi konusunda yaptıklarına benzer birşey Fransa’da Beaumanoir (ö. 1296) tarafından *Beauvoisins’in Töre ve Görenekleri Kitabı*’nda yerine getirildi. Çalışma Roma ve kanon yasalarının etkisini gösterir, ama dokusuna yazarın kendisinden gelen bir tinsel büyüklük işlemiştir. Beaumanoir yalnızca yasaları açıkça betimlemekle kalmıyor ama ayrıca temellerinde yatan ilkeleri de anlıyordu; çalışma Montesquieu tarafından sık sık övülmüştür. On ikinci yüzyılın başlarından sonra Roma, kilise ve ulus yasaları üzerine yazılan incelemelerin hemen hemen tümü de hükümet ve toplum üzerine yorumlar kapsarlar, ve ortaçağ politik ve toplumsal kuramı üzerine herhangi bir kapsamlı incelemede bulunmak için daha genel olarak politik kuramcılar olarak sınıflandırılan yazarların yanısıra tüze üzerine yazanları da dikkate almak gerekir.

Roma ve kilise yasaları üzerine ve “yeni Aristoteles” üzerine incelemelerin yeniden-dirilişinin tam etkisinden önce, iki halksal yazar sürmekte olan tartışmaya kendi katkılarını getirdi. On ikinci yüzyıl gizemcisi St. Bernard (ö. 1153) *De Consideratione*’sinde dünyasal sorunlarla çok fazla oyalandığı için papalığa saldırdı. Papanın işlevi prenslik değil ama rahiplik olmalıydı. Bernard zamanının din adamlarını aşırılık, hoppalık ve dünyasal tutkuları nedeniyle sert bir dille azarladı. Politik yetkenin kendi işlevi vardır, ama bu kilisenin ellerinde olmamalıdır. Bir zamanlar Abelard’ın bir öğrencisi olmuş ve daha sonra Chartres’de öğretmenlik ve piskoposluk yapmış olan Salisburyli George (ö. 1180) *Policraticus* başlıklı çalışmasında Augustine’nin *Tanrının Kenti*’nden sonra ilk kapsamlı politik incelemeyi yazdı. Çalışma gevşektir ve sapmalarla doludur ve politik sorunlarla ancak bölümsel olarak ilgilenir. Tekerklik yazarın irdelediği biricik hükümet tipidir, ve politik ilgisi birincil olarak töreldir. Bu çalışmada eski yazarların, özellikle Plutark, Cicero ve Seneca’nın etkisi İncil’in ve Kilise Babalarının etkilerinden çok daha belirgindir. Yazar hükümetin kılğısal örgütlenişi üzerine hemen hemen hiçbir yorum sunmaz, ve feodal bir dünyada yaşamış olmasına karşın feodalizmden çok az söz eder. Devleti ve yöneticisini tanrısal yasaya altgüdümlü kılmanın zorunluğu üzerinde, prensin yasalara boyun eğme yükümlülüğü üzerinde,

ve, son olarak, bir halkın bir tiran olan bir egemeni başından atma hakkı üzerinde dindir. Haklı egemeni tirandan ayırdeden şey yasaya uymasındır. Tiranların öldürülmesi, ama bunun dine saygısızlık olmaksızın yerine getirilmesi gerektiğine, ve bir tirandan kurtulmanın en iyi yolunun dua olduğuna inanır.

On bir ve on ikinci yüzyılların politik yazını politik sorulara duyulan ilginin arttığını gösterir, ama aynı zamanda terim ve uslamaların kullanımında büyük bir bulanıklığı da ele verir. Hem kilise yetkisi hem de dünyasal yetke için savunmacılar İncil'i ve Kilise Babalarını iyiden iyiye araştırıyor, ve her iki yan da benimsedikleri çeşitli konumların doğruluklarının yanılmaz tanıtıları olarak gördükleri şeyleri vermek için tarihten örnekler bulup çıkarıyorlardı. Tartışmalar daha açık tanımlı terimlerle ve her bir yanı destekleyecek yeni nedenlerin yaratılmasıyla izleyen üç yüzyıl boyunca sürdü.

On üçüncü yüzyıl kilisenin ve özellikle papalığın erkte ve saygınlıkta büyük ölçüde güçlenişine tanık oldu. Kilisenin amacı Hristiyanlığı tek bir topluluğa, dinadamlarının kılavuzluğu altında işleyen ve dünyasal egemenlerinin her biri papanın üstünlüğünü tanıyan bir dünya devletine kaynaştırmaktı. Göreve atanış gününde III. Innocent (ö. 1216) "Bu gün yoketmek ve devirmek, kurmak ve dikmek için seni ulusların üstüne koydum"⁶ metni üzerine vaaz verdi. III. Innocent'in etkinliklerinin tümü de tinsel erki elinde tuttuğu sanısı üzerine dayanıyordu, ama, gerçekte, Fransa'da II. Philip'i boşanmayı istediği bir kadını geri almaya zorladı ve İngiltereli John'u tacını teslim etmeye ve onu papalığın bir tımarı olarak geri almaya yükümlü kıldı. Kilise ayrıca hem kitleler hem de eğitimliler arasında saygınlığının artması için Mendikant Frerler arasında ve üniversitelerde güçlü yandaşlar yetiştirdi. Hiç kuşkusuz on üçüncü yüzyıl hem St. Augustine'in hem de VII. Gregory'nin düşlerinin tümünü yaşama geçiriyor gibi görünüyordu.

Politik düşünme yolunu etkileyen bir başka yeni öge de Aristoteles'in *Politika*'sının yeniden bulunuşu oldu. Aristoteles devletin kendinde ve kendi için bir değeri olduğuna inanıyordu. Yine herşeyin bir değerler hiyerarşisine ait olmasının ve daha aşağıda olanın daha yüksek olan için varolmasının ve onun tarafından yönetilmesinin bir doğa yasası olduğuna da inanıyordu. Bu düşüncelerin Hristiyan devlet kuramlarıyla uzlaştırılmaları gerekiyordu. Aquinas (ö. 1274) geniş felsefi dizgesinin parçası olarak politik ve toplumsal düşüncenin eski ve yeni akımlarını bireştirmeyi üstlenmişti.⁷ Politik kuramında, Roma yasası ve kanon yasası üzerine yazarları, tanrıbilimcileri, Aristoteles, Augustine, Sevilleli Isidore ve başkalarını ve kendi zamanının politik uygulamalarından birşeyleri uyumlu kılmaya çalıştı. Tek başına başka hiçbir ortaçağ yazarı durumunda görülmeyen birşeyi, on yüzyıllık düşüncenin bütünlüğünü temsil eder. Tüm bilgi, Aquinas'a göre, bir hiyerarşi içinde vardır: alta özel bilgi alanları, bunların üstünde tüm insan düşüncesinin temel ilkelerini formüle etmeye çalışan felsefe, ve son olarak, tepede, Hristiyan tanrıbilimde bulunduğu biçimiyle tanrısal bildiriş. Tanrısal bildiriş usun üstünde, ve us tikel bilgi alanlarının üstündedir, ama bu bilgi ve anlık dereceleri birbirleri ile çelişkili değildir. Aynı yolda, doğa Tanrıdan en alt varlığa ulaşan geniş bir hiyerarşi oluşturur. Bu geniş varlık zincirinde her bir tür, kendi içsel itkileri yoluyla, kendi için doğal olan eksiksizliğe ulaşmaya çabalar. Daha yüksek varlık biçimleri daha alt olanlar üzerinde egemendir,

tıpkı Tanrının dünya üzerinde ya da ruhun beden üzerinde egemen olması gibi. Herşey, kendi yerinde, bütünün eksiksizliğine katkıda bulunmalıdır. Toplum ve devlet böyle bir dizgede varoluşun bütünü içersinde kendi özel işlevlerini yerine getirmek için varolurlar. Aquinas Aristoteles'in insanın toplumsal ve politik bir hayvan olduğu yolundaki inancını izledi, ve böylece devleti insanın düşüşünün sonucu olarak değil ama doğal ve Tanrı tarafından buyrulmuş bir örgüt olarak gördü. Devlet günahahtan olmaktan çok doğadan kök almıştır.

Aquinas'ın yazılarının her yerinde Aristoteles izin verdiği ölçüde kullanılır, ama her yerde Hristiyan bir bakış açısı ile tamamlanır. Örneğin Aristoteles'in doğa, törel değerler, ve devlet konusunda söyledikleri onaylanarak yinelenir, ama Aquinas her durumda doğa dünyasının bütün dünya olmaması gibi, ve törel davranışın ancak insanın düşüşü ve İsa yoluyla kefareti öğretisinin ışığında gerçekleşebilmesi gibi, toplumun ve devletin de yalnızca Tanrının krallığını gerçekleştirmeye doğru araçlar olduklarını belirtmeye geçer. Böylece Aristoteles'in yalnızca dünyasal noktalarda uygulanabilecek kuramları kabul edilir, ama bunlar her zaman Hristiyan düşüncelere altgüdümlü kılınır. Doğaya ve dünyaya karşı tüm tutumunda Aquinas Kilise Babalarından birçoğu tarafından duyulan düşmanlığı paylaşmıyordu. Aquinas'ta insan deneyimi ve usu tanrısal bildiriş tarafından silinmez ama bir Hristiyan uygarlık kurmanın araçları olarak kullanılır.

Toplum ve devlet hizmetlerin karşılıklı bir değişimini temsil ederler, ve bu hizmetlere herkes katkıda bulunur — köylü ve zanaatçı özdeksel malları sağlayarak, rahip ve keşiş dinsel işleri yürüterek, ve egemen ise yöneterek. Bu kuram ilkin Salisburyli John tarafından geliştirilmişti. Herkes kendi yerinde davranmalıdır, ve sınıflar ve bireyler arasındaki tüm ilişkiler paylaşımcı bir türe üzerine dayanmalıdır — “herkese hakkı kadar.” Hükümet sanatı salt bir uygulamaya değildir, ne de yalnızca etkililiği ya da görünürdeki başarı tarafından ölçülebilir. Araçlar, Machiavelli durumunda olduğu gibi, amaçlardan bağımsız değildir, ve amaçlar her zaman Hristiyan ve töreldir. Egemenin bir yandan Tanrıdan bir emaneti vardır, ve öte yandan bütün topluluğa karşı bir yükümlülüğü. Egemen böylece hem insansal hem de tanrısal yasalara göre davranmalıdır. Aristoteles anayasal demokrasiyi yeğlerken, Aquinas ise seçilmiş ve sınırlı bir tekerkliği başka hükümet biçimlerine yeğliyor görünür, ve Aristoteles'in ideal kent-devletini bir kent-devletinden daha yüksek bir öz-yeterlik derecesi ve düşmanlara karşı savunma için daha büyük kaynakları olan daha büyük bir ideal krallığa genişletir.

Aquinas'ın toplum ve politika üzerine görüşlerinin onun ilk metafiziksel ilkelere bir çıkarsama olmasına karşın, sık sık erken ortaçağ politik düşüncesinde pek yaygın olmayan bir realizm tını ve çevresindeki dünya için bir kaygı gösterir. Kimi özel noktalarda bütünüyle moderndi; devletlerin ulusal bir temel üzerinde örgütlenmeleri gerektiğine inanıyor, çünkü böyle devletlerin ortak görenek ve törelere iyelik yoluyla iç bağlarının güçleneceğini düşünüyordu; devletlerin üyelerinin eğitimlerini sağlamaları gerektiğine, ve son olarak devletlerin hiçbir yurttaşın yokluk içinde olmamasını sağlamaları gerektiğine inanıyordu. Aquinas tiranlığı sevmiyor ve ona direnmeyi haklı görüyordu, gerçi direnenlerin eylemlerinin devlete ortadan kaldırmaya çalıştıkları bozukluklardan daha az zararlı olmaları gerektiği konusunda

emin olmaları uyarısında bulunuyor olsa da, Aquinas'ın egemenlerin erklerinin sınırlı olması gerektiğinde diretmesine karşın, onda bunun nasıl yapılacağı konusunda herhangi bir açıklık yoktur. Görünürde kabul ettiği şey kralın yalnızca doğal yasa altında davranmakla kalmaması, ama ülkesinin en saygın insanlarına danışması da gerektiğidir. Dinsel ve dünyasal yetkelerin görece önemleri arasındaki tartışmada Aquinas ılımlı bir papacının konumunu üstlendi. Kilisenin belli durumlarda bir egemeni tahttan indirebileceğine ve uyruklarını ona bağılıktan kurtarabileceğine inanıyor, ama devletin Tanrının tasarında olduğuna ve kralın Tanrının kutsadığı biri olduğuna da inanıyordu. Aquinas böylece zamanının Gelasiuscu geleneğinden uzaklaşan kanon yasacılarından ayrıldı ve zamansal sorunlarda kiliseye tam bir tüzel üstünlük ve doğrudan bir egemenlik yükledi.⁸

Aquinas'ın değişik yasa tiplerini tartışması politik kuramının en dikkatle geliştirilmiş bölümünü temsil eder. Dört tür yasa vardır: ilkin bengi yasa, Tanrının usu. Bu insan usunun kavrayışının ötesinde ve evreni yöneten eksiksiz yasadır. Sonra tanrısal yasa gelir ki İncil'de ve kilisenin tanrıbiliminde bulunur; tanrısal kayranın bir armağanıdır ve hiçbir zaman yalnızca us tarafından bulunamaz. Bunun yanı sıra doğal yasa vardır ki Tanrı tarafından tüm varlıklara verilmiştir, ve onları kendilerini sakınmaya ve iyi ve kötü arasındaki ayrımı algılayarak kötülükten kaçınmaya yöneltir. Bu doğal yasa yoluyla insanlar toplumu örgütlemeye ve devletler oluşturmaya ve aileler kurmaya güdüldüler. Doğal yasa tüm insanlara, Hristiyanlara olduğu gibi putperestlere de ortaktır. Son olarak insansal yasa gelir ki bununla insanlar kendi aralarındaki ilişkilerde başka yasa tiplerini belirgin ve etkili kılmaya çalışırlar; örneğin hırsızlık başka yasa tipleri tarafından kınanır, ama bu yüksek yasa tipleri hırsızlık için belirgin cezayı sağlamaz. Hiçbir yasa bireyi kümeye tam olarak sörgülmeye zorlayamaz, tıpkı bir orduda bir askerin bütün ordu için uygun olmayacak belli şeyleri yapabilmesi gibi. Öte yandan, Aquinas kilisenin heretikliği bastırması gerektiğine ve devletin heretiklikle suçlananları cezalandırmada ya da idam etmede kiliseye yardımcı olması gerektiğine inanıyordu. "Eğer kalpazanlar ve başka suçlular dünyasal yetke tarafından acımaksızın ölüme mahkum ediliyorlarsa, heretikler, eğer bir kez heretiklikten suçlu bulunmuşlarsa, çok daha büyük bir nedenle yalnızca afaroze edilmekle kalmamalı, ama ölüme de mahkum edilmelidirler."⁹

Ekonomik düşüncede Aquinas başka birçok ortaçağ yazarı gibi tarım üzerine dayalı hiyerarşik bir toplumsal yapı öngörüyordu. Herkesin yeri doğa tarafından saptanır; bireyler değişik yeteneklerdedirler, ama her bir bireye verilen yetenek bütünü yararı içindir. Bu doğal düzenden kopmaya yönelik herhangi bir girişim tanrısal olarak buyrulmuş olana karşı bir başkaldırıydı. Bu dünyasal hiyerarşi, tıpkı göksel hiyerarşi gibi, Tanrı tarafından kurulmuştur. İnsanlar arasında, tıpkı evrende olduğu gibi, ahlaksal bir birlik ve dayanışma vardır. Bütünü her parçası sıralarda, koşullarda ve derecelerde başka her parça ile olduğu gibi bütünüle de bağlanmalıdır. Augustine'in dediği gibi, "Tanrı herşeyi buyurmuş ve yapmış, ve herşeyi değişik derecelerde buyurmuştur." Orta Çağların toplumu gibi yavaş değişmekte olan bir toplumda toplumun duruk bir katmanlar düzeni olduğu yolundaki bu inanç yeterince usayygun görünüyordu; krallar, dinadamları ve soylular yukarıda, zanaatçılar ve köylüler aşağıda tümü de karşılıklı yükümlülüklerini yerine getirmeli, ve tüm insan ilişkileri "herkese

haklı kadar,” ve “tüm insanlar birbirlerine kardeşler olarak davransınlar” biçimindeki Hristiyan türe ilkeleri üzerine kurulmalıydı.

Devleti doğal bir kurum olarak kabul etmekle, Aquinas ayrıca Aristoteles’in mülkiyetin doğal yasa ile uyum içinde olduğu ilkesini de kabul etti. Bununla birlikte, mülkiyet kilise tarafından tanımlandığı biçimiyle iyi yaşamı geliştirmek için kullanılmalıdır. Aquinas burada mülkiyet iyelikte özel olmalı ama herkesin iyiliği için kullanılmalıdır biçimindeki eski Aristotelesci ve erken Hristiyan düşüncüyü kullanır. İye olan iyeliklerinin genel çıkar açısından yöneticisidir, gerçi bu yönetim her bir bireyin yargısına bırakılsa da. Aquinas bu düşüncüyü aşırı zorunluk durumlarında hırsızlığı aklayacak bir noktaya dek götürdü. Öte yandan, hayırseverliğin saltık bir yükümlülük olmasına karşın bireyin duyuncuna bırakılması ve kişiye yaşamdaki konumunu sürdürmeye yetecek bir artık bırakacak bir yolda sınırlanması gerektiğini savundu. Aristoteles ekonomik sürece ilişkin realistik görüşlerini metafiziksel ve törel düşüncelerle yumuşatmıştı. Böylece Aquinas Aristoteles’in ekonomik düşüncelerini geleneksel Hristiyan düşüncenin üzerine geçirmede hiçbir büyük güçlükle karşılaşmadı. Kanon yasası üzerine kendisinden önce yazan kimi yazarlar gibi, Aquinas da Aristoteles’in doğal ev ekonomisi ve doğal-olmayan para kazanma sanatı arasındaki ayrımını kabul etti. Eksikli bir dünyada kötülükler kaçınılmaz olunca, insanların yapabileceklerinin en iyisi tecim dünyasına onu iyiye doğru işletebilecek türde ilkeleri uygulamaktır. Tecimcinin görevi günah için fırsatlarla öylesine yüklüdür ki, herhangi bir tecimsel etkinliğe giren biri ruhuna yönelik tehlikelere karşı uyanık olmalıdır.¹⁰ Hem para borç vermeyi hem de tecimde haksızlığı içeren tefecilik İncil’den bir dizi alıntının desteğiyle kınanır. Aristoteles ayrıca faiz için para vermeyi de kınamıştı; para ona göre doğal değişimi kolaylaştırmak için doğmuştu. Tefecilik aslında bir değişim aracı olan parayı daha çok para kazanmak için bir aygıt olarak kullanıyordu; bu doğaya ve töreye aykırıydı. Bununla birlikte, Aquinas kuraldışı durumları kabul ediyordu; bir borç bir zarara yol açıyorsa ya da bir kâr fırsatı kaçırılıyorsa, o zaman borçtan daha büyük bir para miktarı geri ödenmeliydi. Daha sonra başka kuraldışı durumlara da izin verildi. Kılığa bu değişiklikler zamanla tefeciliğin yasaklanmasını ortadan kaldırmak için yeterli olacaktı.¹¹

Gördüğümüz gibi, her yerde Aquinas’ın yargı temeli türedir. Toplumun bütün örgütlenişi eşitlik üzerine değil ama bir sınıflar ve katmanlar hiyerarşisi üzerine dayanır; bu hiyerarşide her insanın Aquinas’ın “paylaştırıcı türe” dediği şey yoluyla dünyasal şeylerden bir pay alma hakkı vardır. Bununla birlikte, onun eder kuramında “değiş-tokuş türesi” bir ederi saptamadaki belirleyici etmen olarak tüm insanların saltık eşitliğini ister. Türe malların ve hizmetlerin ederlerinin her zaman değerleri ile uyuşmasını gerektirir. Böylece herhangi birşeyi değerinden daha yüksek bir edere satmak ya da herhangi birşeyi değerinden daha düşük bir edere satın almak haksızlıktır. Aquinas haklı eder kuramını uzunlamasına çözümlemeyi; bu belki de zamanının çok yaygın bir kavramıydı. Bir malın ederinin kullanılan gercin masraflarını ve içerilen emek için haklı ve geçerli bir ücret olarak ödenen değeri kapsaması gerektiğini kabul ediyordu. Haklı eder Aquinas’a göre tam doğrulukla saptanamazdı; ama satıcının alıcıyı satılan maldaki herhangi bir bozukluk konusunda uyarma yükümlülüğü biçimindeki erken Hristiyan düşünce üzerinde direktmesi açıkça hiç kimsenin bir

başkasından haksız çıkar sağlamaması yolundaki temel düşüncesini gösterir. Geç Skolastik yazarlar kamu yetkelerinin ederleri düzenleme hakkını kabul ediyorlardı, ki bu durumda pazar ederi değil ama yasal eder haklı eder olmaktadır. Öte yandan, tekeli “değiş-tokuş türesi”nin bir çığnenmesi olarak kınıyorlardı — özellikle yüksek giriş ücretleri gibi düzenlemelerle girişleri kısıtlayan loncalar durumunda. Geç Skolastikler haklı ederi duruk terimlerde görmeye son vermişlerdi; değer in kaynağının ikili olduğunu görüyorlardı: darlık ve yararlık, ki, Marxistler dışında, modern kuramla bağdaşır. Ederlerin pazardaki değişebilir güçler tarafından belirlendiğini, alıcılar ve satıcılar arasındaki çekışmenin sonucu olduğunu açıkça görüyorlardı. Kişilere, yerlere ve zamanlara göre ayrımlar dikkate alınmalıydı. Gerçekte, haklı eder genellikle alışıldık ederdi ve gelenekçi bir çağda hızla değişmiyordu.

Haklı eder kuramının yanısıra haklı ücret kuramı vardı ki buna göre bir ücret işçinin içinde bulunduğu yaşam durumunda onurla yaşamasını sağlamalıydı. Aquinas sunum ve istem öğelerini ve yarışmacılığı gözardı ederek, emeği başka herhangi bir mal gibi alınıp satılabilecek bir meta olarak görmeyi reddetti. İşçinin karşılığı ürününün pazar değeri tarafından değil ama gereksinimlerinin düzeyi tarafından ölçülecekti, bir öğreti ki, eğer işleyecek olsaydı, ücretleri düşük tutacaktı. Haklı eder öğretisi tecimciye, ve haklı ücret öğretisi emekçiye zarar veriyordu. Gerçekte, en azından 1100’den başlayarak sonraki yüzyılların ekonomik etkinlikleri kilisenin öğretileri tarafından etkilendiler, ama her zaman onları izlemediler.

On dördüncü yüzyılda Nicholas Oresme paranın değerini düşürme uygulaması üzerine güçlü bir saldırı yazısı yazdı. Bunu yapan prensi bir “yalancı” ve “yalan yemin veren biri” olarak nitelendirdi ve nasıl gönenci topluluk dışına sürdüğünü ve dış tecimi baltaladığını gösterdi. Kötü para iyiyi dışarı sürer (ki daha sonra Gresham Yasası olarak adlandırılmıştır) ve ekonomik anarşi yaratır. Eğer paranın değeri değiştirilecekse, bu tekerk tarafından değil ama Genel Katmanlar tarafından yapılmalıdır. Altın ve gümüş paranın kullanımında Oresme darphane oranının pazar oranını izlemesi gerektiğine inanıyordu. Oresme uslamlamasının kimi bölümlerinde ekonomik fenomenlerin laik ve yansız çözümlemelerini yaptı ve modern ortodoks para kuramının belli yanlarını önceledi. Ekonomi üzerine Skolastik uslamlamalar sonraki ortaçağ yüzyıllarında daha öte geliştirildiler, ama ekonomi üzerine büyük Skolastik çalışmalar Descartes ve Leibniz’in yazılarının temel Skolastik düşüncelerin temellerini zayıflatmaya başladığı on altı ve on yedinci yüzyıllara dek yayınlanmadılar.

Kilise ve devlet yetkeleri arasındaki politik çekişmeler hafiflemeden sürdü; her iki yandan da daha aşırı önesürümler geliyordu. Kanon yasası üzerine yazan yazarlar on üçüncü yüzyıl sırasında papalığın saltık egemenliği kuramını geliştirerek kilisenin tinsel disiplin hakkını tam tüzel üstünlük istemlerine dönüştürdüler. *Plenitudo potestatis* [çoğulcu erk] kuramı I. Gelasius’un eş-güdümlü güçler kuramını bir yana attı, ve sonunda VIII. Boniface’nin *Unam Sanctam* başlıklı papalık bildirisinde yeryüzünde tek bir gücün, papanın en son gücünün olduğu ileri sürüldü. Papalık bildirisi her iki kılıcın, zamansal ve tinsel kılıçların papaya ait olduğunu ileri sürmenin yakınına gelir. Boniface Fransa kralı IV. Philip’in krallığı için kendisine yanıt vermek ve onun efendiliğini tanımak zorunda olduğunu ileri sürdüğü söylendiği zaman bunun doğru olmadığını bildirdi. Kral, diyordu, yalnızca günahları zemininde ona altgüdümlü

olma durumundaydı. Bununla birlikte, zorba karakterli ve ağızından çıkanı duymayan bir insandı, ve pekala daha sonra yadsımış ve hiçbir zaman resmi bir belgeye geçirmeyecek olduğu birşeyi söylemiş olabilir.

VIII. Boniface'nin konumunu savunan kapsamlı bir bildirim, gerçi papalık bildirimi *Unam Sanctam*'dan önce yazılmış olsa da, Aegidius Colonna'nın (ö. 1316) *Kilisenin Erki Üzerine* başlığını taşıyan çalışmasıdır. Yazar Kutsal Yazılardan ve tarihten sık yapılan alıntılarını kullanır ama çoğunlukla bir doğa yasası yoluyla daha yüksek olanlar daha aşağı olanları denetlerler biçimindeki Aristotelesçi usamlama üzerine dayanır. Politik erk ve mülkiyet iyeliği ancak iyi ereklere hizmet ederlerse haklıdır, ve yalnızca kilise bu ereklere belirleyebilir. Kilise ile iyi ilişki içinde olmadıkça hiç kimsenin elinde politik erk ya da mülkiyet bulundurma hakkı yoktur. Böylece tüm sorunlarda kilise son yargıç olmalıdır, ve kilise politik erkin ya da özdeksel şeylerin öldürücü günah içerecek bir yolda kullanıldığı tüm durumlara karışabilecektir; "bir erk," diye ekler yazar, "öylesine geniş ve öylesine engin ki, ne olursa olsun zamansal tüm sorunları içerir." Papalık istemlerinin en gelişmiş bildirimi papalık Avignon'a taşındığı zaman Augustinus Triumphus tarafından yazılan *Kilise Erki Üzerine* başlıklı çalışmadır. Burada papa Tanrının temsilcisi olarak betimlenir; onun yargısı karşısında başvurulacak daha yüksek hiçbir konum yoktur, çünkü papanın sözü Tanrının sözü ile özdeştir. Papa imparator ve kralları tahttan indirebilir ve eğer Hristiyanlığın iyiliğine ise yeni egemenler atayabilir. Papa tüm devletler üzerinde doğrudan erk uygulayabilir; tüm hükümetler ancak onun izniyle varolurlar. Sıradan insanlar herhangi bir dünyasal egemenden çok papaya boyun eğmek zorundadırlar. Papa ancak heretikliğe düştüğü durumda koltuğundan indirilebilir ve bu bir kilise konseyi tarafından yerine getirilmelidir. Erken yazarlar papalık için eşit ölçüde güçlü hak istemleri ileri sürmüşler, ama bunlar her zaman daha az dizgesel terimlerde anlatılmıştı. Şimdi, on dördüncü yüzyılda, papalık istemleri daha dizgesel olarak ve daha belirgin ve tüzel terimlerde ortaya koyulmaktadır. Papalığın on dördüncü yüzyılda erkte ve saygınlıkta hızlı bir düşüş gösterdiği bir sırada istemleri konusunda en abartılmış bildirimlerin ortaya sürülmesi tuhaftır.

Aynı zamanda, papalığın istemleri bir dizi bakış açısından sert saldırılara uğradı. Dante *De Monarchia*'da (1313) imparatorun bağımsızlığından yana eski usamlamaları yeniden-diriltti. Çalışma yeni çok az şey kapsar ve, ortaçağ politik kuramlarının çoğu gibi, edimsel koşullara çok az ilgisi vardır; hiç kuşkusuz savunduğu ortaçağ imparatorluğu onu savunanların imgelemleri dışında hiçbir yerde varolmuş değildir. Dante bir küme olanaksız kuramı eşit ölçüde olanaksız bir başka kümenin karşısına koyar. Eski Roma modeli üzerine birleşik ve evrensel bir tekerkliğin insan gönencinin gelişimi için zorunlu temel olduğunu gösteren usamlamalarla başlar. Bu evrensel tekerkliğin içersinde çeşitli tüze ve töre dizgelerinin varolmasına izin verilir, ama dünyaya uyum, barış ve düzen getirmek için son başvuru konumu ancak tekerkin dünyasında bulunabilir. Dante'nin usamlaması burada kendi zamanının İtalyan iç politikasındaki anarşi tarafından etkilenir. Dante bundan sonra, Roma tarih ve tüzesinden yararlanarak, Roma halkının dünyayı yönetme hakkını Tanrının istenci yoluyla kazandığını gösterir. Roma halkının "Tanrının yargısı yoluyla utku kazandığını" tanıtlamak için çok sayıda ve çok zayıf usamlamayı biraraya sıralayarak Kutsal

Roma İmparatorluğunun eski Roma İmparatorluğunun doğrudan ardılı olduğunu göstermeye geçer. Çalışmanın üçüncü bölümü Kutsal Roma İmparatorluğunun erkini yalnızca Tanrıdan aldığını tanıtlamaya, ve imparatorun haklarını papadan türettiğini savunacak olanları acı sözlerle püskürtmeye çalışır. Bryce Dante'nin incelemesinden peygamberce bir bildirim olmaktan çok bir yazıt olarak söz eder, ama çalışma imparatorlukçu gelenek için yazılan savunmalar arasında en iyi bilineni olduğu için ilginçtir. "*Civitas dei* [*Tanrının kenti*] kavramını yaşama geçiren evrensel bir imparatorluk idealinde," der Figgis, "skolastik uslamlamasında, Roma için saygısında, *De Monarchia* bir sonsözdür, yeryüzünde Tanrının Krallığı anlayışının en son ve en soylu anlatımıdır — bir anlatım ki Orta Çağlara bir romans havası vermiş ve pislik içindeki bir yabanıllığı insan sorunlarının özünde yatan değerleri sezmesiyle küçümsemekten kurtarmıştır."¹²

Papalık kuramı üzerine en etkili saldırılar tümü de uluslararası bir güce, papalığa karşı ulusalcı bir hoşnutsuzluk tarafından güdülen yazarlardan geldi. On ikinci yüzyıldan sonra Latin Hristiyanlığın tüm devletlerinde başka devletlere karşı olarak kendi devletinden duyulan bir gurur kendini göstermeye başlamıştı. Bu erken ulusalcılık en çok herhangi bir halkın savaşçı erdemleri üzerinde, ve, daha düşük bir ölçüde, bir uygarlığın tüm başkaları karşısındaki genel üstünlüğü üzerinde yoğunlaşıyordu. Ulus kralında, savaştaki ulusun başı ve ulusal birliğin simgesi olanda özeklenir. Egemene bağlılık bir ödev olurken, kendini ülkesine adanma ise kişinin kendi ülkesi için taşıdığı gerçek bir duygu olmaktadır. Hiç kuşkusuz ulusalcılığın modern zamanlarda çok daha belirginleştiği doğru olsa da, on ikinci yüzyıldan bu yana gözardı edilemeyecek bir olgu olduğu yadsınamaz. Ulusal duygunun gelişimi, Roma tüzesinin daha kapsamlı incelenişi, dünyasal devletin artan gücü, ve orta sınıfın gelişimi tümü de zamanların ve onlarla birlikte bütün bir görüş ikliminin değişmekte olduğunu belirtiyordu.

İmparator ve imparatorluk yandaşları sonunda papalığın densizlikleriyle uğraşmada Avrupa'nın başka devletlerinin tekerleklerinden daha az yetenekli olduklarını gösterdiler. On dördüncü yüzyılın başında Fransa'da IV. Philip'ten on altıncı yüzyılda İngiltere'de VIII. Henry'ye dek, papalık doğmakta olan ulus-devletlerinden gelen güçlü bir saldırılar dizisini karşılamak zorunda kaldı. Bu saldırı imparatorluk ve kraliyet bağımsızlığı için erken savunmacılarda bulunandan daha güvenli ve daha ateşliydi. Dünyasal devletin haklarının savunucuları bir savunma tutumundan bir saldırı tutumuna geçmektedirler. IV. Philip'i kralın dinadamlarını vergilendirme hakkı gibi sorunlar üzerine VIII. Boniface ile tartışmasında (bir tartışma ki Boniface'in ölümüne ve papalığın yetmiş yıldan uzun bir süre için güney Fransa'ya taşınmasına götürmüştü) destekleyen bir dizi tüze yazarı vardı ve bunlar Roma tüzesinde eğitilmişlerdi. Erken ortaçağ politik yazarlarının çoğunun tersine, bunlar laik bir eğitim almış ve hükümet yönetiminde kılğısal deneyim kazanmış sıradan orta sınıf insanlarıydılar.

Parisli John (ö. 1306) *Kraliyet ve Papalık Erki* başlıklı çalışmasında Kutsal Roma İmparatorluğundan bağımsız krallıkların varoluşunu savundu. Dahası, kilisenin yetkesi tinsel sorunlara sınırlanmalıydı ve kilise zordan çok ahlaksal inandırıcılık yoluna başvurmalıydı. Kilise elindeki mülkiyetin yalnızca bir kahyasıydı, ve tüm kilise

mülkiyeti tekerkin yasal denetimi altında olmalıydı. Eğer papa yasadışı davranacak olursa, bir kilise konseyi tarafından düşürülebilirdi. John bütün bir evrensel imparatorluk düşüncesine saldırdı ve ideal devletin ulusal bir devlet olduğunu söyledi. Parisli yazar aşırı uçlar arasında bir orta zemin bulmaya çalışıyor, ve hem kiliseye hem de devlete kendi alanlarını veren gerçekçi ve mantıksal bir uzlaşma geliştiriyordu. Ortaçağ politik düşünürlerinin en büyüklerinden biriydi ve daha sonra büyük ölçüde incelenmiştir.

Bu yazarlar içinde en aşırıya gideni Fransa kralını desteklemiş olan Pierre Dubois (ö. 1322) idi. Dubois bir İbni Rüşcî olan Brabantlı Siger'in ve Aquinas'ın öğrencisiydi ve 1306 sıralarında *Kutsal Toprakların Yeniden Kazanılması Üzerine*'yi yayımladı. Başka tüm erken ortaçağ yazarlarından daha ulusalcıdır ve daha başında Haçlı Seferlerini yenilemede, başka girişimlerde de olduğu gibi, Fransa'nın Latin Hristiyanlığın önderi olarak imparatorluğun yerini alması gerektiğini söyler. Feodal savaflara bir son vermek için, Dubois soyluların ve dinadamlarının ekonomik bir boykot uygulayabilecek ve eğer gerekirse barışı sürdürmek için zora başvurabilecek genel bir birliğini önerdi. Tekerler arasındaki çekişmeler dokuz kişilik bir uluslararası mahkeme tarafından bir çözüme bağlanmalıydı — iki yandan her biri üç üye seçerken geri kalan üç üyelik ise bir hakemlik kurulu tarafından belirlenmek üzere. Devletin önemini vurgularken, Dubois papa ve dinadamlarının kendilerini tinsel görevlere sınırlamaları gerektiğinde diretir. Daha sonra birçoğu başka yazarlardan alınmış uzun bir reform önerileri dizisi toparlar: dinadamlarının evlenmesi; kilise mahkemelerindeki davaların kralın mahkemelerine bırakılması; kilise topraklarının yıllık gelir için dinadamlarına bırakılması; kendilerine modern diller ve bilim öğretilecek olan erkek ve kız çocuklar için eğitimde devlet denetimi; Yunanca, İbranice ve Arapça'nın ve modern dillerin üniversite izlencelerine alınması; ve Fransa'da mahkemelerin, ordunun ve para basımının yeniden örgütlenmesi. Ve bunların tümü de imparator yapılacak ve Konstantinopolis'ten yönetecek olan Fransız tekerkinin gücünü arttırmaya yönelikti. Kitap başlıca on altıncı yüzyılda Machiavelli, Luther ve Bodin ile utku kazanacak olan dünyasal erkin üstünlüğü üzerinde diretmesiyle dikkati çeker.¹³ Geleneksel biçimindeki ortaçağ evrenselliğinin sonu ilk kez açıkça ve doğrudan doğruya bildirilir.

Fransa kralının ve papalığın temsilcileri arasındaki tartışmalar yumuşadıktan sonra, Alman imparatoru ile papa arasında ve İngiliz tekerliği ile Ockham'ın "Avignon Kilisesi" dediği şey arasında ateşli bir çatışma kendini gösterdi. Ayrıca, papalık Fransız Düzenin tinsel çalışmalarını doğru olarak yerine getirmeleri için yalnızca yalın bir yaşamı sürdürmeye yetecek bir mülkiyetin saltık bir öngerek olduğuna inanan güçlü bir bölümü ile bir tartışmaya girdi. Gerçekten de, on dördüncü yüzyıla daha yakından bakıldıkça, güçler ve idealler arasındaki çatışmaların arttığı görülür. On üçüncü yüzyılın bireşimi her yerde çözülmektedir. Varolan düzenin eleştirmenlerinin çoğu kez ortaklaşa çok az şeyleri vardı; toplum politik ve ekonomik olarak artan bir türülülük kazanmış, ve sonuç değişik bakış açılarının bir anarşisi olmuştu. Almanya'da iki rakip imparator arasındaki bir çatışmada Papa XXII. John her ikisini de tanımayı reddederek ortaya üçüncü bir aday sürdü. Bavyeralı Lewis, ilk imparator adaylarından biri, sonunda tacı ele geçirdi. Alman imparatoru Bavyeralı Lewis'in papalığa karşı

başlıca destekçileri arasında bir zamanlar Paris Üniversitesi rektörü olmuş bir İtalyan olan Padualı Marsiglio, ve bir İngiliz Fransiskanı ve ünlü bir Adcı filozof olan Ockhamlı William vardı. Marsiglio'nun kuramları Bavyalı Lewis ile birlikteliğinden önce oluşturulmuşlardı, ve her iki yazarın da usamlamaları papalığa karşı olmaktan çok imparatorluktan yanaydı.

Padualı Marsiglio (ö. 1343) politik düşüncelerini *Barışın Savunucusu* başlığını taşıyan ve bütün Orta Çağların en özgün politik incelemesi olan bir çalışmada topladı.¹⁴ Çalışma yazarın düşüncelerinin arkasında yatan bir dizi etkiyi gösterir. Yazar kuzey İtalyan komünlerinin deneyimleri üzerine dayanır, ve bunların öz-yönetim kazanmak için savaşlarını ve imparatorların ve papaların işe karışmaları tarafından önlerine çıkarılan güçlükleri yakından tanır. Aristoteles'in *Politika*'sını incelemişti; aynı zamanda dinsel gerçekliği inanç alanına süren ve dünyasal deneyimi dinsel inaktan bağımsız bir bakış açısından incelemeye inanan Latin İbni Rüşşütlülerden de etkilenmişti. Dünyasal sorular kendi değerleri üzerine bir karara bağlanmalıdır. Son olarak, açıktır ki Tinsel Fransiskanların usamlamalarının kimileriyle, ve papalık ile giriştikleri çeşitli tartışmalarında Fransız ve Alman yöneticilerle duygudaşı. Karışık, gevşek ve hantal bir biçimde yazar; kendini yineler, ve usandırıcı bir yolda İncil'den ve eski yazarlardan büyük alıntı kütleleri aktarır. Tüm bunlar ortaçağ politik düşüncesinin karakteristiğidirler, tıpkı ortaçağ yaşamının öylesine temelinde yatan bütün feodalizmi tuhaf bir biçimde gözardı etmesi gibi. Ama düşünceleri çok özgündüler, ve aslında öylesine özgün ki yürürlükteki Latin sözlüğünün eriminin ötesindeydiler; örneğin, deyimlerle oynayarak şimdi sıradan bir kavram olan ama o zamanlar onu anlatacak hiçbir sözcüğün bulunmadığı devlet egemenliği düşüncesini anlatmaya çabalar. Kullanım yoluyla tanışıklık kazanmış sağın terimlerin yokluğu bir düşünürdeki özgünlüğün en güvenilir belirtisidir.

Marsiglio belli bir düzeye dek Aristoteles üzerine, ama daha da çok kendi gözlemleri üzerine dayalı bir devlet kuramı geliştirerek başlar. Egemenlik önde gelen yurttaşların hükümetin yönetimini egemene teslim eden bir mecliste toplanmalarında yatar. Onun için topluluğun yetkesinin özü zorlayıcı gücü olan yasayı yapma hakkıdır. Oy hakkı devlette her insana değil, ama sınıf, konum, ve başarıyı ölçütler olarak alan *pars valentiora*, daha ağır basan kesime aittir. Oylar yalnızca sayılmakla kalmamalı, ama ayrıca tartışmalıdır. Kendi yeğlemi seçilmiş bir tekerklikten yanadır, ve ona göre tekerk seçildiği gibi görevden alınabilmelidir de. Mantıksal olarak dizgesinde Almanya dışında da egemenliği olacak bir imparator için ya da değişik uygarlık ve dillerden oluşan bir dünyadaki evrensel bir devlet için bir yer yoktur. Devletin saltık egemenliği vardır, ve üzerinde daha üstün hiçbir güç yoktur. Kilise tüm dünyasal sorunlarda devletin yasasına güdümlü olmalıdır. Devletin konumunu başlıca kilisenin doğru yerini tanımlamasına olanak verecek bir yolda tanımladıktan sonra, Marsiglio papalığın gasplarına ve istemlerine karşı büyük ve ağır bir eleştiriyi başlatır. Birincil olarak iç barışı güvenceye almak için varolan devlet her yerde kilisenin işgüzarlığı tarafından engellenir.

Marsiglio kiliseyi dinadamları sınıfı olarak değil ama inananların bütün bir kitlesi olarak, *universitas fidelium* olarak tanımlar. Evrensel bir devletin istenebilirliğini yadsımasına karşın, Marsiglio evrensel bir din ve evrensel bir kilise düşüncelerini

kabul eder, ama varolan kilisenin kuramını büyük ölçüde yadsır; ve devlet için sınırlı bir tekerklik kuramı saptadıktan sonra, aynı şeyi kilise için de yapmaya geçer. Kilisenin yol gösterici örgeni devlet yetkilileri tarafından toplanan ve sıradan insanlar ve dinadamları tarafından seçilen bir kilise konseyi olmalıdır — seçimlerde her bir bölge ya da topluluk kendi temsilcilerini üyelerinin “sayı ve niteliklerine” göre belirlemek üzere. Böyle bir konsey Kutsal Yazıları tanımlamak için biricik hakkı elinde tutacak, ve devlet tarafından bir karara bağlanacak kilise sorunları için önerilerde bulunacaktır. Marsiglio kilise hiyerarşisinin tanrısal kökenini yadsır; Yeni Ahit’te piskopos [üst] ve rahip [ast] sözcükleri birbirlerinin yerine kullanılır. Dahası, St. Peter’in öteki havariler üzerinde hiçbir üstünlüğü yoktu, ve herhangi bir zamanda Roma’da bulunmuş olduğu da kesin değildir. Roma piskoposunun üstünlüğü Roma’nın eski imparatorluğun önde gelen kenti olması gibi tarihsel bir olumsallık üzerine dayanır. Kilise insanları inandırmalıdır, ama inancı zorlayamaz. Yalnızca Tanrı yargıdır, ve yargısı ancak bundan sonraki yaşamda uygulanır. Dünyasal bir cezayı ilgilendiren herhangi bir yasa yalnızca dünyasal tüze ve hükümete aittir; Marsiglio’nun kuramı ayrı bir yargı kurumu olarak kanon yasasını ortadan kaldırır. Tüm dünyasal sorunlarda dinadamlarının devlet tarafından denetimi ilkede tam olarak tecimin ya da tarımın denetimi gibidir. Kilise tüm zamansal sorunlarda devletin altındadır. Bir rahip uyarabilir ve gözdağı verebilir; bunun ötesinde hiçbir yetkesi yoktur, üstelik devletin kendisinin yürürlükteki yasalarına karşı olduğu sürece heretikliği bastırma gibi bir ödevi ve hakkı olsa da. Marsiglio dinadamlarının ödevini bir hekim tarafından verilen öğüde benzetir. Marsiglio’nun incelemesini ilk kez okuyan papanın hiçbir zaman böylesine büyük bir heretiği okumadığı yolunda homurdanmasına şaşmamak gerekir! Bununla birlikte, düşünceleri kendisinden sonra da yaşamış, ve Konsey Dönemi sırasında ve daha sonra erken Protestan reformcular tarafından sık sık aktarılmıştır. Devleti dinadamlarının karışmasından kurtaracak laiklik tını, devletin kendisinin içersinde iyi yaşamın tüm araçlarını kapsayan bir *societas perfecta* [eksiksiz toplum] olduğu inancı, ve tarihsel eleştiri tını, tümü de Marsiglio’nun yapıtına ortaçağ politik yazınındaki benzersiz konumunu verirler. Bilim ve felsefede olduğu gibi, politik düşüncede de on dördüncü yüzyıl on beşinci yüzyıldan daha özgün görünürlü.

Ockhamlı William (ö. 1349) Marsiglio’nun görüşlerinden kimilerini paylaşıyordu, üstelik kendi bakış açısının hem daha karmaşık hem de daha az köktenci olmasına karşın. Kuramlarını tam olarak tanımlamak güçtür çünkü birçok konu üzerine yayılan bir dizi çalışma içersine dağılmışlardır.¹⁵ Dahası, sunuş yöntemi bir uslamamanın tüm yanlarına çoğu kez kendi inancının ne olduğu konusunda herhangi bir açık belirti olmaksızın tam çözümleme veren bir yöntemdir. Ockham’ın Adıclığı, gerçi Latin İbni Rüşdçülerin aşırılıklarından kaçınsa da, insan deneyiminin birçok yanının yalnızca us tarafından anlaşılabilceğini savunuyordu. Marsiglio gibi, Ockham da papa saltıkçılığının düşüncelerine erken kiliseye ait olmayan heretik bir buluş olarak karşı çıktı ve imparatorluk ve ulusal krallıkların papalığın denetiminden tam bağımsızlığını savundu. Özellikle ister kilise tarafından isterse devlet tarafından olsun erkin keyfi kullanımına karşı çıkıyordu; bununla birlikte, devlette egemenin en sonunda törel ve doğal yasalar tarafından sınırlandırıldığına inanıyor, ve aynı yolda, on dördüncü yüzyılın birçok düşüncü gibi, bir kilise reformunun ancak genel bir kilise

konseyi yoluyla olanaklı olduğuna inanıyordu. Marsiglio kilise dışından insanların kilise konseylerine alınmasını önerdi — görünürde yeni bir öneri. Tüm Latin Hristiyanlığı temsil eden daha büyük bir konseye delegeler seçmek üzere toplanan ve tüm inançlardan insanları kapsayan bölge meclisleri ile başlayarak, bütün bir konseyler dizisinin inceden inceye işlenmiş bir tasarını geliştirdi. Ockham'ın düşüncesinin temelinde aşırı bir görecilik ve tüm kurumlar için duyduğu bir umutsuzluk vardı ki, bu onu sonunda kişisel yargı hakkına bir inanca, eş deyişle, son çözümlemede hakkın yargıcının ancak bireyin düşüncesi ve duyuncu olabileceği inancına götürdü.

Wyclif (ö. 1384) İngiltere'de dinadamlarına karşı ve ulusalcılıktan yana bir eğilim gösterdi ve bu biraz VIII. Boniface'ye karşı IV. Philip'i desteklemiş olan Fransız tüze yazarlarının eğilimini andırıyordu; ayrıca Ockham'dan da etkilendi. Wyclif'in temel ilkesi onun yetke kuramında bulunacaktır. Tanrı tüm şeylerin en yüksek iyesidir, ve insanın ödevleri Tanrı tarafından saptanır. Erk ve iyeliklerin doğru kullanımı ve bu ödevlerin yerine getirilmesi insanın eylemlerini Tanrının önünde haklı çıkarır. Ve her birey doğrudan doğruya Tanrıya bağımlıdır. Kilisenin konumu yalnızca işleri kolaylaştırır. Wyclif kilisenin gelirini kesme noktasına dek tekerkin haklarını savundu ve dinadamlarının tüm politik istemlerini yadsıdı. [Jan] Hus [ö. 1415] Bohemya'da Wyclif'in kuramlarını yaygınlaştırdı ve böylece burası orta Avrupa'da reformist düşüncelerinin bir odağı oldu. Hem Wyclif hem de Hus ulusalcılık, gizemcilik, ve daha sonra Lutherci Başkaldırıya egemen olacak dinsel reform isteğinin bir kaynaşmasını gösterirler. Ockham'ın çalışmaları Padualı Marsiglio'nun ya da Wyclif'inkilerden daha yaygın olarak okunmuş görünür, gerçi tümü de bütün Konseyci Devimde ve Protestan Reformasyonda oldukça etkili olmuş olsalar da.

On beşinci yüzyıl modern dünyanın politik ve ekonomik olarak şekillenmesine tanık oldu. Her yerde evrensel bir imparatorluğa ve papalığa karşı ulusal düşünce açıkça kendini gösteriyordu. Giderek kilise konseyleri bile şimdi "uluslar" tarafından örgütleniyordu. Fransa ve İngiltere güçlü olarak özekselleşmiş birer tekerklik oldu, İspanya birleşti, ve Almanya ve İtalya'da oldukça özekselleşmiş çok sayıda küçük despotluk kuruldu. Her durumda, soyluların ve kilisenin gücü tekerkler tarafından sınırlandı. İngiliz Parlamentosu, Fransız Genel Katmanları, ve İspanyol Kortları VII. Henry, XI. Lois ve Aragonlu Ferdinand tipindeki enerjik krallar tarafından belirgin olarak denetlendiler. Tekerkliğin bu çarpıcı gelişiminin yanı sıra orta sınıfın önemi de giderek arttı ve bu sınıf soyluluğun politik gücünün sınırlandırılmasında krallığın başlıca dayanağı oldu. İlk Fransız tekerkliğinin bir kuklası olarak Avignon'da sürgünde bulunan papalık sonra ilk iki ve ardından üç papa ile bir ayrılık içine düştü, ve bunlar birbirlerine ilençler yağdırırken çeşitli hükümetler ise yan tutarak işe karıştılar. Bir dizi kilise konseyinden sonra bölünmenin önüne geçildi, ama kilise hiçbir zaman VIII. Boniface'nin düşüşünden önceki güç ve saygınlığı yeniden kazanamadı. Yeni bir politik, ekonomik ve ekin sel düzen varlık kazanıyor, ama bu henüz başlıca kilisenin örgütlenişi konusundaki sorularla ilgilenen politik kuramcılıkta ancak bölümsel olarak yansıtılıyordu.

Bölünmüş bir Hristiyanlık tablosu tüm düşünen insanları derinden rahatsız etti ve onları yeni çözüm yolları geliştirmeye götürdü. Konseyci Devimden özsel olarak kilisede egemenliğin doğası sorusu çevresinde odaklanan olağanüstü bir tartışma yazını

doğdu. Constance Konseyi (1414-18) ile bağıntılı önde gelen kuramcı Gerson (ö. 1429) bir devrimciden çok bir reformcuydu. Yalnızca kilisenin durumundaki başat bir zorunluk onu çareler önermeye götürdü. Wyclif ve Hus'un köktenci tanrıbilimsel öğretilerine hiçbir duygudaşlık göstermez, ve Marsiglio ve Ockham'ın kuramlarının daha devrimci yanlarını yadsır. Kilisenin yönetiminin kilise hiyerarşisinin elinde kalması gerektiğine inanıyor, ama kilisedeki en yüksek erkin bir genel konseyde bulunması ve papalığın bir anayasal tekerklik olması gerektiğini savunuyordu. Onun dizgesinde papa erkini konsey ile paylaşır ve belli durumlarda ona altgüdümlüdür. Papa normal olarak yasa altında davranmalıydı, çünkü daha önce papalığın keyfi eylemi, kendi kanon yasasının açıkça çiğnenmesi pahasına, hem kilisenin yasası hem de başı için saygıyı zayıflatmıştı. Constance'da tek bir papa üzerinde anlaşıldıktan ve öteki üç aday geri çevrildikten sonra, gerici bir papalık partisi Constance Konseyi tarafından yapılan değişiklikleri, özellikle bir konseyi kilisenin en yüksek yönetim aygıtı olarak bildirmiş olan *Sacrosancta*'yı yoketmeye çalıştı. Bu durum Konseyci kilise yönetimi kuramının savunucularını daha sol-kanat bir konum almaya itti.

Cusalı Nicholas'ın (ö. 1464) yaptığı *Katolik Bağdaşma Üzerine* kilise için sınırlı tekerklik düşüncesinin Gerson'nunkinden daha güçlü bir savunusudur. Nicholas'a göre, kilise kendi içersinde yanlışlarını düzeltmenin araçlarını kapsayan eksiksiz bir toplumdur. *Constantin'in Bağı* bir düzmecedir ve papa kilisenin saltık efendisi değildir. Yasanın onun altında duranlar tarafından kabulü herhangi bir yasanın geçerliği için biricik temeldir. Böylece Nicholas bir kilise konseyinin papalığı denetleme hakkını savunusundan yetkenin yönetilenlerin onayı üzerine dayanması gerektiği biçimindeki genel bir öğretinin tam bir açılmasına geçer. "Doğal olarak," der, "insanlar eşit ölçüde güçlü ve eşit ölçüde özgürdürler." Tüm insansal ilişkilerde olduğu gibi tüm politik ilişkilerde de zorunlu bir uyumu vurgulayan temel ilkesi onu onay düşüncesinin yürütücünün önemli ve zorunlu rolünü ortadan kaldırmadığında di-retmeye götürür. Bütün kilisede her erk noktası eş-güdümlü bir yolda davranmalıdır; hiçbir görevli ya da hiçbir örgen bir başkasına ait olan erki üstlenmemelidir. Tümü de erklerini bütün topluluktan türetirler. Konseyci düşüncenin en aşırı partizanları bile erkin papa ve konsey tarafından ortaklaşa paylaşılması gerektiğini düşünüyorlardı; hiç kimse papanın görevindeki tüm tekerklik gücünü yoketmeyi önermiyordu. Temsilcilik kuramında Nicholas sınıflar tarafından temsil biçimindeki ölçün ortaçağ düşüncesine geri düşer. Böylece halk egemenliği anlayışı gerçekte soyluların ve yüksek dinadamlarının bir meclisi anlamına gelir; sıradan insanlar için soylu temsilciler vardır. Marsiglio ve Ockham gibi, o da temsilcilerin belirli seçim bölgelerinde seçilmelerinin yeğlenebilir olduğunu düşünür. 1443'te Konseyci Devim kiliseyi bir reformdan geçirmeyi olduğu gibi yönetimini düzeltmeyi de başaramamış, ve papalığın eski saltıkçılığı yeniden kurulmuştu. Konseyci Devimin 1443'teki sonundan 1517'de Luther'in başkaldırısının patlak vermesine dek, papalık bir tür pastırma yazı yaşadı. Papalık on beşinci yüzyılın ortalarında ilk saltık tekerklik olarak yeniden kuruldu, ve papalık saltıkçılığının kuram ve kılıcı on altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda birçok kraliyet saltıkçılığı için model oldu. Aynı zamanda Konseyci Devim modern erkinlikçiliğin serpilme zeminiydi, çünkü saltıkçılığa karşı anayasalcılık değerleri üzerine ilk büyük kamusal tartışmaydı. Erkin inananlar kitlesinde bulun-

duğu yolundaki kuramı en sonunda kiliseden devlete aktarılacaktı. On beşinci yüzyılın kilise konseylerinden 1688, 1776 ve 1789'a götüren yol doğrudan bir yoldur.

1000 ve 1500 yılları arasındaki beş yüzyıl boyunca tüm batı Avrupa devletleri parlamenter kurumlar geliştirdiler. Bununla birlikte, İngiltere zamanın geçişi içinde sınırlı tekerklik kurumlarını ve diri ve etkili bir parlamenter geleneği ortaçağdan modern zamanlara getiren biricik devlet olduğunu gösterdi. Bu nedenle, son büyük ortaçağ politik kuramcısı Sir John Fortescue'ye (ö. 1476) özel bir ilgi yöneltilir. Bu İngiliz yargıç erken yazarların daha soyut olan tüzel açıklamalarından ayrı olarak, İngiliz anayasası üzerine ilk iki incelemeyi yazdı. *Governance of England* [İngiltere'nin Yönetimi] ve *On the Praise of English Law* [İngiliz Tüzesine Övgü] başlıklı çalışmaları İngiltere'nin tüzесinin ve törel politik göreneklerinin kraliyet tiranlığını nasıl engellediğini gösterirler. "Kral," der, "erk görevini halktan almıştır, ve haklı olarak bundan başka hiçbir erk isteminde bulunamaz." Yine şunları yazar: "İngiltere kralı yasaları dilediği gibi değiştiremez, çünkü halkını yalnızca kraliyet erkiyle değil ama politik erkle yönetir"—politik terimi anayasal olarak anlaşılacak üzere. Kilise ve devlet arasındaki ilişkiler sorununa gösterdiği ilgisizlik tuhaftır; bakış açısı laiktir ve usamlaması büyük ölçüde Kutsal Yazılardan ya da tanrıbilimden yararlanmaksızın kurulmuştur. Tekerklığı parlamento, Özel Konsey, yasa ve mahkemelerle sınırlandıran İngiliz politikası için övgüler yağdırır. İngiltere'nin sınırlı bir tekerklik iken, Fransa'nın ise saltık bir tekerklik olmuş olduğunu doğru olarak gözler. Roses Savaşlarının anarşisi içinde yaşayarak soyluların tekerk tarafından denetlenmesi gerekeceğini gördü, ve 1485'ten sonra VII. Henry tarafından yürütülecek olan politikayı önceledi. İngiliz politik görenekleri konusunda gerçekçi olarak yazarken moderndir; bunda yarım yüzyıl sonra Machiavelli'de daha da belirginlik kazanacak olan yeni tutumları gösterir. Şeylerin yüzeyinin altına bakarak, Fortescue tüzel ve politik kurumlardaki ulusal ayrımların nedenlerinin ekonomik ve toplumsal koşulların temelde yatan ayrımlarında aranması gerektiğini anladı; bunda Bodin ve Montesquieu'nün önemli bir öncelidir. Sınırlı tekerklığı savunusu onu İngiltere'de on yedinci yüzyıl savaşmaları bağlamında en sık alıntılanan ortaçağ yazarı Bracton'dan sonraki ilk başvuru noktası yaptı. Sonra, zamanın pusu içinden sıyrılarak, Fortescue Coke'dan Locke'a birçok kuşağa modern özgürlüğün bir tür Isaiah'ı [ilk peygamberi] olarak göründü.

3. ORTAÇAĞ OKULLARI

BEŞİNCİ yüzyılın Barbar Göçlerinden sonra, Latin Batıda okulları ayakta tutanlar başlıca Hristiyan piskoposlar oldu. Çabaları özellikle İtalya'da ve, bir süre için, Galya'da, ayakta kalan kimi laik okullardan ve manastırların yönetimindeki okullardan yardım gördü. Altıncı yüzyılda Galya'da laik okullar bütünüyle ortadan kalktı; Tourslu Gregory şunları yazar: "Özgür yazın ekini söniyor, ya da daha doğrusu yitiliyor; eytişimde ya da dilbilgisinde eğitilmiş tek bir insanın bile nasıl bulunacağını bilmiyoruz."¹⁶ İtalya'da laik okullar hem Ostrogot hem de Lombard göçlerine karşın ayakta kaldılar; dilbilgisi, belgeler hazırlama ve mektup yazma sanatı, Latin yazını ve tüze öğreten bu İtalyan okullarının tarihinde hiçbir gerçek kopuş olmamış gibi

görünür. Böylece İtalya'da laik toplum için laik toplum tarafından yönetilen okullar hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmadı. Bu İtalyan okullarında öğretmenler, Roma zamanlarında olduğu gibi, öğrencilerinin ücretleriyle ve zaman zaman devletin yaptığı ödemelerle geçinirdi. Piskoposların okullarında genellikle yedi yaş sıralarındaki küçük erkek çocuk kümeleri yatılı olarak piskoposun evine kabul edilirdi. Burada on sekiz yaşına dek piskopos evinin üyeleri olarak kalırlar, ve o zamana dek dinadamları sınıfına katılıp katılmayacaklarına karar vermeleri gerekirdi. Kilisenin niyeti gençleri kutsal buyrukları kabul edebilecekleri bir yolda eğitmekti, ve tüm ortaçağ yüzyıllarında çoğunluk aynı şeyi yaptı. Katedral kiliselerinde, manastırlarda ve kimi bölge kiliselerinde koroya erkek çocuklar bulabilmek için müzik okulları vardı. Çocuklara, tümü de korocular olarak hizmetlerine karşılık olmak üzere, genellikle günlük gereksinimlerinin yanı sıra din, müzik ve yazın sanatının temelleri ve biraz da Latince dilbilgisi öğretilirdi. On birinci yüzyılda İtalya'da belirginleşen kasaba yaşamının yeniden-dirilişiyle, kasabalar erkek çocuklara tümü de tecim dünyasında yararlı olan okuma, yazma ve aritmetiği öğretmek için açılan belediye okullarının sayısını arttırmaya başladılar. İtalya'dan bu belediye okulları tüm Latin Hristiyanlık dünyasına yayılarak sonunda on dördüncü yüzyılda gündelik yaşamın bir parçası oldular.

Okur-yazarlık Karolen Rönesansından ve özellikle 1100'den sonra sürekli olarak arttı. 1100'den önce bir İngiliz kralının Latince okuyup yazması alışılmadık bir durumdu; on iki ve on üçüncü yüzyıllarda tekerk Latince'yi yazamasa bile genellikle okuyabilirdi; ve, on dört ve on beşinci yüzyıllarda İngiliz tekerklerine gençliklerinde Latince, Fransızca ve İngilizce okuyup yazma öğretiliyordu. Yöneticilerin ve soyluların öğretimi genellikle kraliyet ya da soyluluk düzenine bağlanan saray papazının işiydi. On ikinci yüzyıldan sonra çok sayıda sıradan insan en azından okumayı biliyordu. Yalnızca dinadamlarının okuyup yazabildikleri düşüncesi Orta Çağlar konusunda güç ölen bir mittir. Gerçekte, sıradan insanların okumayı bilmelerine karşın, kimi dinadamları, özellikle kırsal alanlardaki bölge rahipleri, bu yetenekten yoksundu. On beşinci yüzyılda ilk eğitim kurumları öylesine yayıldılar ki, Latin Hristiyanlığın birçok kesiminde giderek küçük kasaba ve köylere bile ulaştılar. Coulton erken on altıncı yüzyılda İngiltere'deki okullarda beş milyonluk bir nüfustan 26.000 öğrencinin bulunduğunu hesaplar. Manastır okullarında düzenin üye adaylarından başka herhangi birini eğitmek için pek çaba gösterilmezdi, gerçi arada bir manastır dışından biri ya da manastır dışı dinadamlığını seçmiş biri erken eğitimi bir manastır okulunda alsa da. Manastır okullarının genel eğitime en büyük hizmeti piskoposluk görevine atanmak üzere eğitilmiş keşişler sağlamasıydı, ve piskoposlar olarak bunlar yanlarında kalan gençleri eğitmek için çok uygundular. Tüm bu tür okullarda öğretim piskopos ya da rahip ya da keşişin bilgi ve yeteneğine bağımlıydı.

Charlemagne'dan önce oldukça eşitsiz olan eğitim fırsatları onun egemenliği sırasında genişletildi ve düzenli bir yapıya kavuşturuldu. Charlemagne sarayında hem bulabildiği en büyük ilim adamlarından oluşan bir akademiyi, hem de daha önce kendi çocuklarının ve seçilmiş bir kümenin eğitimi için kurulmuş bir saray okulunu sürdürmüştü (bu kümenin üyelerinden kimileri daha sonra imparatorlukta önemli piskoposlar ve keşişler oldular). Charlemagne ve ardılları piskoposluk ve manastır okullarının sayısını arttırmak ve onlarda verilen eğitimi iyileştirmek için çok çalıştılar.

Charlemagne'dan kalan belgeler, giderek her rahip için bir okulun işletilmesiyle ilgili kurallara dek, eğitimin geliştirilmesi için yönergelerle doludur. İzlenice tutkuluymdu, ama öğretmen ve para yoksunluğu ve zamanın geriliği Charlemagne'm buyruklarının ancak küçük bir düzeye dek yerine getirilmiş oldukları anlamına geliyordu. Üniversitelerin başlangıcını görmüş olan on ikinci yüzyıla dek katedral okulları en önemli öğrenim kurumları olarak kaldılar. Yaklaşık 1000'den sonra kuzey Fransa'nın ve Benelux Ülkelerinin büyük katedral okulları — Paris, Chartres, Laon, Rheims, Tours, Orléans, Liège ve Utrecht — ve katedrale bağlı rahiplerin okulları, özellikle Paris'teki St. Victor okulu, manastırlardan daha çok büyük bilgin ve daha çok eğitilmiş insan yetiştirdi.

On bir ve on ikinci yüzyıllarda Chartres'in katedral okulu Latin Hristiyanlıktaki en iyisiydi. Öğretim birincil olarak yazınsal ve tanrıbilimsel çizgilerdeydi. Latin yazınının öğretiminde biçim sorunlarına büyük vurgu getirilir ve öğrenciler büyük Roma klasikleri üzerine dayanan Latince düzyazı ve şiirler yazmak için eğitilirdi. Chartres okulunun tını okulun en büyük öğretmenlerinden biri olan Salisburly John'da görünür: "Birçok yolda en hoş olanı sözcüklerin meyvasıdır ki, rahatsız edici yer ve zaman uzaklıklarını yasaklayarak dostları karşı karşıya getirir ve değerli şeyleri yitmeye bırakmaz. Çünkü eğer tanrısal şefkat ölümlülere sözcükleri vermemiş olsaydı, sanatlar yokolur, yasalar yiter, dinin hizmetleri ortadan kalkar, giderek dilin doğru kullanımı bile başarılı olamazdı. Eğer yazarlar tarafından anlatılmamış olsalardı, kim İskenderleri ve Sezarları bilirdi, ya da Stoacılar ve Peripatetiklere hayranlık duyardı? Ünün ışığı kimse için yazıyla olmanın dışında dayanıklı değildir. Tüm bunların yanı sıra, üzüntüde avuncu, yoksullukta neşeyi, varsılıklar arasında alçakgönüllülüğü yazın sağlar."¹⁷ Salisburly John on ikinci yüzyılda varolan tüm Latin yazınının ustasıydı. Virgil'i bir alegori biçiminde tüm felsefenin gerçekliğini anlatan dünya filozofu olarak görürdü. Ovid'in akıcı şiirlerine hayranlık duyar ve Horace, Juvenal ve Terence'in törel öğretilerini vurgulardı. Seneca'yı hemen hemen bir Hristiyan olarak görürdü. Tüm başkaları arasında Cicero'ya hayrandı. John'un isteği dinsel inancı klasikselleşen ile birleştirmektir. Yazınsal beğenisi eşsizdi, gerçi başlıca ilgileri bilgeliklerinin toplum için büyük birer kazanç olduğuna inandığı eskilerin törel değerlerine yönelik olmuş olsa da. John'un bakış açısı ateşli bir Hristiyan Platonist ve hümanistin bakış açıydı. On ikinci yüzyıldan sonra üniversiteler yüksek eğitimde öncülüğü ele geçirmiş olsalar da, rahiplik için adayların çoğunu eğitmeyi sürdüren kurumlar katedral okullarıydı.

Yüksek olsun ya da olmasın tüm okullarda izlenice bölümsel olarak ya da bütünüyle yedi liberal sanat üzerine dayalıydı. Bunlar Martianus Capella tarafından betimlenmiş, Boethius tarafından *trivium* ve *quadrivium* olarak bölünmüş, ve Cassiodorus tarafından "yedi liberal sanat" olarak adlandırılmışlardı — hepsi de erken Orta Çağlarda olmak üzere. Dilbilgisi, diluzluğu ve eytişim, yazınsal incelemeler, ve aritmetik, geometri, gökbilim ve müzikten oluşuyorlardı. Altıncı yüzyılda Cassiodorus'un zamanı ile on birinci yüzyılda Chartres Okulu arasında herhangi bir okulda yedisinin de tam olarak sunulmuş olduğu konusunda hiçbir kanıt yoktur, ama yedi liberal sanatın kimi bölümlerini her okulda bulmak olanaklıdır.

Genç öğrenci dilbilgisi ile, Rabanus'un deyiimiyle "bize şairleri ve tarihçileri

açıklamayı öğreten bilim, ve doğru olarak konuşma ve yazma yeteneğini veren sanat” ile başladır. Bu ilkin Latin alfabesini, sesleyişi ve konuşmanın bölümlerini öğrenmek demekti, ve sayısız yinelemeleri ve belleğe çok sayıda kuralı yerleştirmeyi gerektirirdi. Latince’de verilen açıklamalar aşamalı olarak anadilde verilenlerin yerini aldı; daha sonra söyleşi el kitapları, ve masallar, özdeyişler, Kilise Babalarından parçalar içeren okuma kitapları ve Mezmurlar getirildi. Böylece öğrenci Latince’deki ilk konuşma ve okuma bilgisini kazanır, ve bunun yanı sıra dilbilgisi kurallarını ezberler, şiirlerden pasajları beller ve Latince’de yazmayı öğrenirdi. Virgil başlıca biçem ustası olarak görülür ve daha büyük öğrenciler onun şiirlerine büyük önem verirlerdi. Salisbury’li John gençliğinde Chartres’da aldığı dilbilgisi öğretimini anlatır. Öğretmeni Chartresli Bernard, der, “öğrencileriyle yalnızca yazarları okumakla kalmaz, ama yapıları açıklar, metindeki yanlışlık ve güzellikleri gösterir, antikçağ sorunlarını açıklığa kavuşturur, öğrencilerinden yargılamalarını ve eleştirmelerini ister, onlara pasajlar ezberletir ve şiir ve düzyazıda özgün alıştırmalar yazma yükümlülüğünü getirirdi.”¹⁸ Kullanılan dilbilgisi ders kitapları Donatus ve Priscian’ın kitaplarıydı; bunların yanında 1100’den sonra Alexandre de Villedieu’nun *Doctrinale* başlıklı kitabı yaygın olarak kullanıldı. Tümöyle şiirsel dilde yazıldığı için ezberlemesi kolaydı, ve Priscian’ın zamanından bu yana Latince’de yer alan değişiklikleri kabul ediyordu. On ikinci yüzyılda ileri okullarda dilbilgisi ve diluzluğu çalışmaları zayıfladı; öğrenciler bilim, tıp, tüze, mantık ve felsefe öğrenmeye daha büyük bir ilgi duymaya başladılar. Bu durum on üç ve on dördüncü yüzyıllarda Latince biçemdeki düşüşte yansdı ki, bu da on dört ve on beşinci yüzyılların hümanist deviminde biçeme yönelik ilginin bir yeniden-dirilişine götürmüştür.

Diluzluğu incelemeleri doğrudan doğruya dilbilgisi incelemelerinden doğdu, ve, öğrencinin okuma ve yazmayı öğrenmekte olduğu ilk evrelerin dışında, onlarla yanyana gidiyordu. Roma diluzluğu başlıca vurgusunu söylev sanatı üzerine getirmişti; ortaçağ diluzluğu ise herşeyden önce öğrenciye mektuplar yazma ve belgeler hazırlama işini öğretmekle ilgileniyordu. Yazma becerisinin ortak bir kazanım olmadığı bir çağda iyi bir mektup yazma ve bir sözleşme, bir vasiyetname ya da bir satış faturası hazırlama yeteneğinin büyük önemi vardı. Bu sanat genellikle “ars dictandi” ya da “dictamen” olarak adlandırılıyor ve özel ve resmi düzyazı yazma konusunda eğitilmiş olmayı anlatıyordu. Model mektuplar ve tüzel belgeler içeren el kitapları gündelik ders kitaplarıydılar. “Ars dictandi”nin on birinci yüzyıldaki büyük gelişimi görünürde onu tecimsel amaçlar için geliştirmiş olan Lombardiya’dan yayıldı. İtalya’da özellikle tüzel amaçlar için ayrıca bir de “ars notaria” gelişti; bundan on ikinci yüzyılda Roma tüzeti incelemelerinde bir yeniden-diriliş doğdu. Kimi okullarda diluzluğu incelemeleri özellikle biçimsel çizgiler boyunca sürdürülüyordu. Öğrenciler Latince düzyazı ve şiir kompozisyonları yazmaya çok fazla zaman ayırmıyorlardı; okul şiirleri için gözde ders kitabı Bede’nin *De Arte Metria* başlıklı bir ölçü biçimleri ansiklopedisiydi. Burada da yine en dikkate değer okullar hepsinden önce Chartres, Paris ve Orléans’ınkiler olmak üzere kuzey Fransa’nın katedral okullarıydı. *Triviumu* tamamlayan mantık incelemelerinin şimdi en çoğundan duru ve tutarlı düşünme araçlarının biçimsel bir incelemesi olarak adlandırılabilir bir kapsamı vardı ve değişik anlatımlar altındaki anlam özdeşliklerini bulma, ince ayrımlar oluşturma ve bir

önermenin tüm imlemini kavrama gibi noktalarla ilgileniyordu. Eytışimdeki gözde ders kitapları Boethius'un mantık elkitapları ve yine onun tarafından Aristoteles'in *Kategoriler* ve *De Interpretatione*'sinin çevirileriydi. Genellikle metafiziksel sorunlar mantık incelemesinin — ya da, yaygın olarak adlandırıldığı gibi, eytişimin — bir bölümünü oluşturmuyordu.

*Trivium*un tüm bölümleri öğrencilerin her zaman gündelik konuşmadan uzak bir dilde çalışıyor olmaları olgusu tarafından sınırlanıyordu. En güçlü kafalar bile gündelik kavramlarını bir dilde ve mesleksel düşünme yollarını bir başka dilde bulmaktan ötürü algı keskinliğinden ve anlatım yumuşaklığından birşeyler yitiriyorlardı. Latince'nin kullanımı düşüncelerin tüm ulusal sınırların ötesinde geniş bir geçerliği olabilmesi anlamına geliyor ve ortaçağ insanlarını ekinlerinin kaynakları ile ilişki içinde tutuyordu; ama, öte yandan, modern insanların biraraya gelerek kendi anadillerinde kolayca ve tam olarak tartışabildikleri gibi, yarım düzine bilginin bile biraraya gelerek Latince'de düşüncenin tüm ayrıntıları ile tartışabildikleri kuşkuludur.

*Trivium*un liberal sanatlar üzerine çalışmaların başlıca bölümünü oluşturduğu hiç kuşkusuz doğruyken, *quadrivium*un pek ele alınmadığı yolundaki geleneksel görüş doğru olmaktan uzaktır. Özellikle on ikinci yüzyıldan sonra *quadrivium* üzerine daha büyük bir vurgu getirildi. Aritmetik ilkin yalın toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerinden oluşuyordu. On birinci yüzyılda abaküsün getirilişyle — birlerin, onların ve yüzlerin düzenini göstermek üzere dikey sütunların tepesindeki Roma sayıları ile —, ve on ikinci ve on üçüncü yüzyılda Arap sayılarının getirilişyle, aritmetik öğretimini hızlandırmak olanaklı oldu. Aritmetik ayrıca genellikle Paskalyayı ve kilisenin günleri değişebilir bayramlarını belirleme yöntemlerini de içeriyordu. Geometri ilkin çok öğesel bir düzeydeydi, çünkü on ikinci yüzyıldan önce yalnızca Öklides'in önermeleri ve bunlar da tanıtlamalar olmaksızın biliniyor, ve bunlarla yalnızca örneğin bir açının hesaplanması gibi birkaç işlem yerine getirilebiliyordu. Hem aritmetik hem de geometride on ikinci yüzyıldan önce gözde ders kitapları Boethius'un kitaplarıydı. On ikinci yüzyıldan sonra yalnızca Öklides'in tümü yeniden kazanılmakla kalmadı, ama geometri üzerine Arap incelemeleri de Batıya getirildi. Bunların yanı sıra Roma gözlem yöntemlerinin bir yeniden-dirilişi görüldü. Bunun bir sonucu olarak öğrencilere üçgenlerin, dairelerin ve çokgenlerin alanlarını hesaplama işlemleri öğretilabiliyordu. Geometri çalışması geleneksel olarak coğrafyada bir miktar temel bilginin verilmesini de kapsıyordu. *Quadrivium*da en popüler konu her zaman gökbilimdi. Bu güneş, ay ve yıldızların izlekleri ve mevsimlerin değişimleri konusunda bilgilerden oluşuyor ve bunlar çoğunlukla Bede'nin kılgısal gökbilimin anaçizgileri konusunda bir çalışması üzerine dayanıyordu. Aritmetiğin genellikle sayı simgeciliği üzerine belli bir bilgiyi içermesi gibi, öğretilen gökbilim de genellikle biraz astroloji içerirdi. Müzik, *quadrivium*un son konusu, ortaçağ insanları tarafından matematiksel karakterde kuramsal bir bilim olarak sınıflandırılıyordu. Boethius'un *De Musica*'sı gözde ders kitabıydı. Müzik kuramlarının yanı sıra, genellikle koral şarkı söyleme sanatına ve zaman zaman bir aletin çalınmasına ilişkin birşeyler de öğretilirdi. Sık sık tıp üzerine de belli temel bilgiler verilirdi; bu reçetelerden ve çeşitli yalın ev ilaçlarından oluşurdu.

Liberal sanatlar üzerine yapılan çalışmaların tümünde başka yerlerde ortaçağ

erkekleri ve kadınları tarafından gençlere öğretilen birçok konu gözardı ediliyordu. Şatolarda beyefendilerin ve soylu kadınların yetiştirilmesi, genç prensin devlet yönetme sanatında eğitimi, tecimde ustalığın incelikleri ve köylüler arasında çiftçilik ve bir evi yönetme yöntemleri — tümü de okulların dışında öğrenilirdi. Soylu bir erkek çocukluğunda iyi bir terbiye kazanması için yedi yaşına dek babasının evindeki kadınlar tarafından yetiştirilirdi. Yedi yaşından on dördüne dek genç ya babasının şatosunda ya da komşu bir soylununkinde bir iç-oğlanı olarak yaşardı. Çocuktan açık bir boyuneğme tavrı beklenir, ve ata binme, avlanma, atlama, yüzme ve dövüş öğretilirdi. Şato papazının işi dinsel ilkeleri öğretmektir, ve zaman zaman erkek çocuklara ve seyrek olarak da kız çocuklara okuma-yazma öğretirdi. On dördünde erkek çocuk şövalye silahtarı olur ve bu sırada dışardaki eğitimi daha da sertleşirken giderek kavgalara katılması bile beklenirdi. Kızlara dikiş ve nakış, yün eğirme ve dokuma ve bir evi yönetme işleri öğretilirdi. Aralarından kimileri okuma öğrenir ve kimileri de tıpkı erkek çocuklar gibi gezgin müzikçilerden bir harp ya da keman çalma ve doğaçtan şarkı söyleme yeteneğini kazanırdı.

Geç Orta Çağlarda, on üçüncü yüzyıl sonlarından on beşinci yüzyıl ortalarına doğru okulların sayısı artarken nitelikleri de yükseldi. Şimdi hemen hemen her katedral okulunun bir koro okulu, kimi çocuklara Latince okuma-yazma öğreten bir dilbilgisi okulu ya da ortaokulu, ve bir de rahipleri eğitmek için yüksek okulu vardı. Yaygın bir dindarlık biçimi de bir tür mescit [*chantry*] kurdurup kendisine bir ödenek ayrılan ya da bağlanan bir rahibe kurucunun ve ailenin ruhu için maslar söyletmektir. Böyle rahiplerin ödevleri arasına erkek çocukların parasız öğretimini eklemek bir gelenek olmuştu. Okullara bağışlar kilise tarafından iyi bir iş olarak görüldüğü için, kimi okullar bu mescit özelliği altgüdümlü kılınarak ya da bütünüyle bir yana bırakılarak kuruluyordu. On üçüncü yüzyıldan başlayarak, örneğin Öklides'in bütünü, cebir ve trigonometri üzerine Arapça incelemeler, Ptolemy'nin *Almagest*'i, Arapça gökbilim kitapları ve tabloları, İbni Sina'nın *Tıp Kanonu*, Platon'un yeni diyalogları ve Aristoteles'in yazılarının çoğu gibi yeni ders kitaplarının bulunabilmesiyle okulların izlenceleri gelişti. Yeni Yunan ve Arap bilim ve felsefesi için coşku katedral okullarında dilbilgisi ve diluzluğu çalışmalarını arkasına itti. Hümanist bir eğitime inananlar ile eytişim ve bilime daha çok ilgi gösterenler arasında tartışmalar doğdu. Çağdaşların adlandırdığı gibi "yedi liberal sanatın bu savaşında" hümanist incelemeler hiçbir zaman ortadan yitmemiş olsalar da üstünlüğü eytişim kazandı.

Güney Almanya'da Rhineland'da ve Fransa'da loncalar ve kasaba hükümetleri tarafından ortaokullar kuruldu. Benelux Ülkelerinde eğitimi geliştirmede önderliği ilk kez halk vaizleri olarak ortaya çıkan *Ortak Yaşam Kardeşleri* adındaki yeni bir dinsel düzen üstlendi; bunlar aşamalı olarak öğretim alanına girmeye başladılar. Ders verdikleri okullarda, ve etkiledikleri okullarda, okul müdürünün ve öğretmenlerin seçimine çok dikkat edilir ve öğretimde çocukların karakter eğitimine büyük önem verilirdi. Deventer ve Zwolle'de bu Kardeşler tarafından etkilenen en dikkate değer iki okul Thomas à Kempis, Cusali Nicholas, Agricola ve Erasmus gibi adları yetiştirdi. Mendikant Düzenler hem bilginliğe ilgi gösteriyorlardı, hem de on üçüncü yüzyılda yeni üniversitelerdeki öğretim konumlarından çoğunu ele geçirmişlerdi. Manastırlar

gibi, düzene katılmayacak olan öğrencilerin eğitimini pek üstlenmiyorlardı, ve eğitim tarihi için önemleri başlıca kendi üyelerine verdikleri kapsamlı eğitimde yatıyordu.

Geç Orta Çağlarda ilk ve orta eğitime son yeni dürtü İtalya'dan geldi. On dördüncü yüzyılda Petrarch ve başkaları Chartres Okulunun eğitsel ideallerini yeniden dirilttiler. Okulların mantık üzerine getirdikleri büyük vurguya ve Aristoteles'e tapınmalarına saldırıyor, ve Roma antikçağının yazınsal yapıtlarının okunmasına daha çok dikkat edilmesi gerektiğine inanıyorlardı. On beşinci yüzyılın başlarında Quintilian'ın söylevcinin yetiştirilmesi üzerine incelemesi, Cicero'nun söylev sanatı üzerine çalışması, ve Plutark'ın diluzluğu üzerine incelemesi yeniden günışığına çıktı. Tüm bu çalışmalarda vurgu yazınsal incelemeler üzerineydi ve eğitimde ahlaksal yetiştirmeye verilmesi gereken öneme dikkati çekiyorlardı. Eğitim üzerine yazan İtalyan okul müdürlerinin ve yazarlarının çoğu düşüncelerini bu üç incelemeden alırlar.

On beşinci yüzyıl İtalyan eğitimcileri hem okullarda on üçüncü yüzyıldan bu yana üstünlüğünü sürdürmüş olan eytişim üzerine vurgudan hem de daha önceki ansal ve bedensel çilecilikten uzaklaştılar. İnsanları bu dünya için ve devlette hizmet için yetiştirmeyi istiyorlardı. Guarino da Verona (ö. 1460) büyük hümanist Chrysoloras'ın bir öğrencisiydi ve Konstantinopolis'te bir süre geçirerek orada Yunanca öğrendi, Yunan yapıtlarından bir kütüphane oluşturdu. Geri dönüşünden sonra Ferrara'da Este ailesi için bir okul açtı. Burada Yunan ve Latin yazınsal incelemeleri üzerine büyük vurgu getiriliyordu. Yöntemleri arasında öğrencilerine kendisine mektuplar yazdırmak vardı; bunlar özenle düzeltilir ve sınıfta tartışılırdı. Yunan ve Latin yazınının derin gerçeklikler kapsadığına ve onları yakından incelemenin bir gence antikçağın büyük kafalarıyla söyleşide bulunma ve onların tinlerine girmeye yeteneğini vereceğine inanıyordu. Guarino öğrencilerinin ussal yeteneklerine inanırdı ve kullanılan fiziksel disiplinin dozunu büyük ölçüde hafifletmişti. Her yerde öğrencilerinin olumlu ilgilerini yaratmaya ve onları bütün eğitim sürecinde etkin işbirliğine sokmaya çalışırdı. Hecelemedeki ilk dersler yerleri değiştirilebilir harfler yoluyla ve aritmetik ise oyunlar yoluyla öğrenilirdi. Çocuğun kişiliğini incelemenin ve öğretimi ona uyarlamanın zorunluğu üzerine vurgu getiriliyordu. Öğrenciler büyüdükçe, müzik, matematik ve doğal bilim çalışmalarının oranı artardı. Guarino'nun okulu tüm Avrupa'da ün kazandı; İngiltere'nin en uzak bölgelerinden Grey, daha sonra Ely Piskoposu Free, daha sonra Wellsli Dean, Worcester Dükü Tiptoft onun yöntemlerini incelemeye geldiler.¹⁹

Aynı düşüncelerin birçoğu Vittorino da Feltre (ö. 1446) tarafından Mantualı Gonzagas için açılan bir okulda uygulamaya koyuldu. Vittorino düzenli fiziksel alıştırma, beslenme ve kişisel alışkanlıklar üzerine de vurgu getirdi ve böylece bedeninin değersizliği biçimindeki bütün ortaçağ düşüncesini ten ve tinin bir uyumunu üretme izlencesi doğrultusunda bir yana attı. Bu tip başöğretmenler Yunan ve Latin klasiklerinde eksiksiz bir eğitimin tam ve yararlı bir yurttaş yaratmak için uygulanması olanaklı en iyi yol olduğuna inanırlardı. Aristoteles, Demosthenes, Cicero ve Sezar'ı incelemek onlara politika ve yönetim sorunlarını gösterecekti. Klasiksel yazın da karakter ve kişiliği yoğuracak, ve bencillığe ve hazzın yaşamın ereği olduğu biçimindeki kaba düşünceye karşı bir güvence olacaktı. Klasiksel şüirden, İncil ve Kilise

Babalarından uzun pasajlar ezbere öğreniliyor ve bunlar hem yazınsal biçimde hem de törebilimde öğretimin temelleri oluyorlardı.²⁰ Bu tür okullar belli bir ölçüde eğitim üzerine kuramsal yazıları da esinlendirdiler; bu incelemeler ve okulların kendileri yaygın olarak dikkati çekiyordu. On altıncı yüzyılın başlarında Erasmus yeni düşüncelerin yayılmasına katkıda bulundu, ve Colet Londra'da St. Paul'un okulunun yeniden örgütlenmesi için esinini ondan aldı.

4. ÜNİVERSİTELERİN DOĞUŞU

"ÜNİVERSİTELER," diye yazar Haskins, "katedraller ve parlamentolar gibi, Orta Çağların bir ürünüdür. Çok yakından tanıdığımız o eğitim özellikleri, tüm öğretim, sınavlar ve akademik dereceler düzeneği dünyada ancak on iki ve on üçüncü yüzyıllarda doğarlar. Tüm bu konularda Atina ve İskenderiye'nin değil ama Paris ve Bologna'nın kalıtcılarıyız."²¹ En eski üniversite ya da ileri çalışmalar özeği Salerno'nunkiydi, ve antikçağdan kalmış olabilecek bir tıp okulundan gelişti. Onuncudan on ikinci yüzyıla dek bir dizi dikkate değer öğretmen buraya öğrenciler çekti, ve Salerno'nun Müslüman ve Bizans dünyalarına yakınlığı açıktır ki bir uyarı olarak hizmet etti. Okulun denetimi laik ellerdeydi, gerçi dinadamları orada eğitim görmüş ve kendileri orada dersler vermiş olsalar da. On ikinci yüzyılda okulun işleyişi oldukça iyi örgütlenmiş ve beş-yıllık çalışmalardan oluşan bir izlenmeye bağlanmıştı. Tıp çalışmalarının İtalya dışındaki ilk büyük özeği on üçüncü yüzyılda kurulan Montpellier Üniversitesi oldu. Aynı yüzyılda, Bologna ve Paris'te ve daha başka birkaç başka yerde tıp fakülteleri kuruldu. Ama buralarda tıp eğitimi Salerno Okulunun yarattığı ilk beklentileri yerine getirmeyi başaramadı, çünkü skolastik tımdengelim yöntemlerinin uygulanışı tarafından ve eldeki Yunanca ve Arapça tıp kitaplarının kölece kabulü tarafından önemli ölçüde güdüleştirildi.

Bologna Üniversitesi kuzey ve orta İtalya'da çok sayıda bulunan yerel tüze okullarının birinden gelişti. Tüze öğrenimiyle ilgilenen genç insanlar Imerius'tan Roma tüzesini ve Gratian'tan kanon yasasını öğrenmek üzere on ikinci yüzyılda Bologna'ya akmaya başladılar. Öğrenciler yüksek kiralara ve ederlere karşı korunmak için loncalarda örgütlendiler ve öğretimleri için kurallar getirdiler. İtalya'nın ve İspanya'nın üniversitelerinde öğrenciler ilkin örgütlenir ve öğretmenlerini daha sonra tutarlardı. Eğer profesörler düzenlemelerine uymazlarsa para cezasına çarptırılır ya da uzaklaştırılırlardı. Daha sonraları bir günlük ayrılmalara izin verilmiş olsa da, hastalanmadıkça ya da evlenmek üzere olmadıkça hiçbir profesör görevini bir gün bile atlatamazdı. Konunun büyükçe bir bölümünün yılın belirli bir bölümünde verilmesi gerekirdi. Hiçbir öğretmen giriş ya da kaynakça üzerine — ya da, yine aynı bağlamda, özyaşamöyküsü üzerine — haftalar geçiremezdi. Bu tür düzenlemeler öğrencilerin paralarını kısa bir süre içinde öğretmenler, avukatlar, doktorlar ya da rahipler olarak uygulamayı bekledikleri profesyonel eğitimi kazanmak için ödüyor olduklarını gösterir.²² Öğrencilerin herhangi bir etkili fakülte örgütlenişini önceleyen bu örgütlenmeleri İtalyan, İspanyol ve güney Fransa üniversitelerinde yaygın bir uygulama oldu. Bologna'da, başka İtalyan üniversitelerinde olduğu gibi, çalışmalar örneğin tıp ve tüze gibi birincil olarak uygulamaya yönelikti. Tanrıbilim on dördüncü

yüzyıla dek İtalyan üniversitelerinde yaygın olarak öğretilmedi, ve denetim genellikle kilise dışından insanların elindeydi. Öğretmenler birincil olarak öğrencileri tarafından ödenen ücretlerle yaşarlardı.

Kuzey üniversitelerinin anası on ikinci yüzyılda Notre Dame katedral okulundan gelişmiş olan Paris Üniversitesi idi. Yunan ve Arap ilminin ve Abelard'ın parlak öğretilerinin ve ondan hemen önce gelenlerin yeniden günışığına çıkarılması öğrencileri akın akın çekti. Piskoposun okulu denetlemekle görevlendirdiği şansölye okul Sen'deki adadan nehrin güney kıyısına yayılırken onu yönetmenin güçleştiğini gördü. Kendilerini korumak için, temel fakültenin üyeleri kendi yönetimlerini örgütlediler ve rektörlerini atadılar. Bunun üzerine şansölye ve rektör arasında bir çekişme patlak verdi ve sonunda üniversite piskoposun denetiminden kurtularak özerk bir kurum oldu. Bunun arkasından fen fakültesinin rektörü tüm fakültelerin başı oldu. Sonunda dört fakülte oluşturuldu: bir temel fen fakültesi, ve tanrıbilim, kanon yasası ve tıp için ileri fakülteler. Paris Üniversitesi'nin örgütlenişi kuzey üniversiteleri için model oldu. Bu üniversitenin ünü öylesine artmıştı ki insanlar "İtalyanların papalığı, Almanların imparatorluğu, ama Fransızların ilimleri var" diyorlardı. Bonaventura, İtalyan Aquinas ve Dante, Alman Albertus Magnus ve İskoçyalı Duns Scotus Paris'e geldiler. Hiçbir üniversite hiçbir zaman on üç ve on dördüncü yüzyıllarda Paris Üniversitesi'nin kazandığı uluslararası saygınlığı kazanamamıştır. Oxford Üniversitesi görünürde kitap, giysi ve konut ederleri üzerine çekişmelerden ötürü 1167 sıralarında Paris'i terkeden hoşnutsuz öğrencilerin "göçlerinden" doğdu. Oxford'da daha şimdiden bir okul vardı, ama göç bunu bir "studium generale" ya da üniversiteye dönüştürdü. Cambridge Üniversitesi de Oxford'dan benzer bir göçten doğdu ve daha sonra prensler ve dinadamları tarafından başka üniversiteler kuruldu; Ren'in ötesindeki ilk üniversite Prag üniversitesi (1348), ve Almanya'daki ilk üniversite ise Heidelberg üniversitesi idi (1386). 1500 sıralarında Latin Hristiyanlıkta yetmiş yedi üniversite vardı.

En erken üniversiteler yavaş gelişen kurumlardı. Belirli kurucuları yoktu ve başlangıçları için seçilen tarihler keyfidir. Verilen ilk dereceler öğretme sertifikaları, master ve doktora dereceleri idi; bakalorya derecesi daha sonra geldi. Başlangıçta bu sonuncu derece yalnızca *trivium*daki çalışmalar için verilir. İzlenice ileri bir biçimde yedi liberal sanatın çoğunu, ve daha yüksek fakültelerde ise tanrıbilim, tıp ve tüzeyi kapsıyordu. İleri inceleme kursları arasında tanrıbilim en uzun olanıydı; Paris'te on üç ya da on dört yıla çıkmıştı ve otuz beş yaşından küçük hiçbir öğrenci doktora derecesi alamazdı. Sınıfta öğrencinin önünde genellikle üzerine yazabileceği geniş sayfa kenarlarıyla kendi ders kitabı dururdu. Bu ders kitabı çoğu kez edinilmesi gerekli en pahalı gerekti. Profesör bu temel metin üzerine ayrıntılı bir yorum sunardı. Bologna'da bir tüze öğretmeni yöntemin açık bir tablosunu verir. "İlkin size her bölümün özetlerini vereceğim; ikinci olarak bölümde kapsanan her bir yasanın anlamının açık bir bildirimini sunacağım; üçüncü olarak metni onu düzeltme amacıyla okuyacağım; dördüncü olarak kısaca her bir yasanın içeriğini yineleyeceğim; beşinci olarak kimi genel tüze ilkeleri ekleyerek görünürdeki çelişkileri çözeceğim."²³ Yöntem öğrencileri ayrıntıda bilgilendiriyor ve onlara ince ayrımları görmeyi öğretiyordu. Öte yandan, ilmi aşırı ölçüde yetke üzerine kabul etme anlamına da

geliyordu. Ortaçağ insanları ilimleri üzerine sonu gelmez yorumlara girerler ve herhangi birşeyden ancak seyrek olarak kuşku duyarlardı. İlimleri hem çok fazla tartışmacı, hem de çok fazla inakçıydı. Dahası, Orta Çağların sonuna dek izlenmelerinde hiçbir Yunanca ya da İbranice, hiçbir modern dil, hiçbir toplumsal bilim ve hiçbir laboratuvar çalışması yoktu. Sınavlar dört ya da altı yıllık bir sürecin sonunda yapılırdı; öğrencilerin onları Son Yargıya benzetmelerinde şaşdırmamak gerekir.²⁴

En erken üniversitelerin ders vermek üzere kiralanan odalar dışında hiçbir binaları yoktu. On üçüncü yüzyılda bağışlarda bulunanlar içlerinde öğrencilerin yaşadıkları ve kimi durumlarda ayrıca derslerinde de verildiği kolejler kurmaya başladılar. Üniversiteye yalnızca sınavlar yapmak ve derece vermek kaldı. Örneğin Sorbonne adını Paris'te bir St. Louis rahibi olan Robert de Sorbon tarafından yoksul tanrıbilim öğrencileri için kurulan bir bağış evinden alır. Kıtada savaşlar ve enflasyon nedeniyle kolejler bağışlarından yoksun kalıp ortadan kalktılar; ama Oxford ve Cambridge'dekiler bütün kurumun temeli olarak yaşamlarını sürdürürler. İtalya'nın dışında üniversite öğrencilerinin çoğu kafalarının tepesini traş ettirir ve dinadamları olarak sınıflandırılırlardı; bu yüzden suçlu davranışlar için sık sık kilise mahkemelerinde yargılanırlardı. Üniversiteler her zaman kendilerini hem kilisenin hem de devletin denetiminden özgürleştirmeye ve kendi öz sorunlarını bütünüyle kendileri yönetmeye çalıştılar. Bu durum ilk üniversiteleri kraldan ve yüksek din görevlilerinden hak ve ayrıcalıklarını doğrulayan beratlar almaya götüren nedenlerden biridir.

Mektuplarından ve şiirlerinden, üniversite ve kolej kurallarından, ve öğrencilere sorunları konusunda yardımcı olan kitapçıklardan öğrenci yaşamına ilişkin kimi sahneleri çıkarabiliriz. Kasabalılar ve üniversiteler arasındaki gürültü patırtı ve ayaklanmalar yaygındı, ve kavgalar genellikle aşk sorunları üzerine ya da kasaba halkının öğrencilerden istediği ederler üzerine çıkardı. Birçok savaş alanında Bologna, Paris, Oxford ve Heidelberg gibi eski üniversite kasabalarının ana caddelerinde olduğundan daha az kan akmıştır. Bir Oxford öğrencisi şunları yazıyordu: "Kent pahalı ve istediği çok şey var; yer kiralamak, gereken şeyleri satın almak ve şimdi sayamayacağım pekçok şey için para bulmak zorundayım. Bunlardan ötürü saygıyla babalığınıza sığınıyorum ki tanrısal şefkatin uyandırmasıyla bana yardımcı olabilesiniz ve böylece çoktandır başlamış olduğumu tamamlayabileyim. Çünkü bilmeniz gerek ki Serez ve Baküs olmadıkça Apollon üşür!" Karşılık olarak, bir babadan oğluna mektup şunları iletir: "Yakınlarda öğrendiğime göre serseri gibi yaşıyor, oyunu çalışmaya yeğliyor, ve başkaları çalışırken gitar tıngırdatıyormuşsun."²⁵ Daha ciddi öğrenci tipleri de anlatılır. Bunlar gayretle çalışır ve üniversite eğitimlerinden alabileceklerinin en çoğunu kazanırlardı, ve daha sonra tıp, tüze ve tanrıbilim alanlarına kimi önemli ve dikkate değer katkılarda bulunacaklardı. Öte yandan, bol keseden atan bir acemi çaylak şunları yazar: "İlk dersimi vermem iki buçuk saate patladı, ama hiç kimsede en küçük bir yorgunluk izi bile görünmedi. Ertesi gün dersimin saat birden önce başlamıyor olmasına karşın tüm yerler saat on birde doldu!" Ortaçağ üniversitelerine üşüşen öğrencilerin çoğu yoksuldu; 1500'lere dek eğitimli olmak henüz moda değildi. Giysileri ve ders kitapları için ödeyecek para bulmada büyük güçlüklerle düşüyorlardı. Kimileri hali vakti yerinde insanların bağışlarıyla kurulan evler olarak başlayan kolejlerde yaşarken, başkaları ise paraları yettiği ölçüde bulabildikleri yerlerde kalı-

yorlardı. Manastır düzenlerinin ve frerlerin evleri genellikle üyelerinden bir ikisini bir üniversitede okuturdu. Daha büyük üniversitelerde bu öğrenciler Benedictine, Cluniac, Fransiskan ve Dominikan öğrenci evlerinde yaşarlardı. Sık sık onları göndermiş olan evin en seçmelerini temsil ederlerdi ve genellikle ciddi öğrenciler idiler.

On üçüncü yüzyılda Paris Üniversitesi'nde tipik bir gün sabah saat beş ya da altıda Notre Dame katedralinin büyük çanlarının işe çağrı için çalmalarıyla başlardı. Yakınlardaki evlerden öğrenciler dar sokaklara dökülür ve boş ders salonuna giderlerdi. Burada görevliler yerlerdeki samanın düzgünce yayılmış olmasıyla ve kimi salonlarda sıraların ve oturacak yerlerin düzeniyle ilgilenirlerdi. Bu arada öğrenciler ya sert sıraları kapmak ya da yerde saman üzerinde oturmak üzere içeri dolarlar ve yerde oturanlar dizlerini masa olarak kullanırlardı. Öğretmen girer, kürsiye çıkar, ve kısa aralarla saatlerce süren bir dizi dersi anlatmaya başlardı. Öğrenciler balmumu tabletler üzerine notlar alırlar, ve sonra gün içinde bu gereci parşomen tabakalar üzerine çekerek yeniden çalışırlardı. Öğleden sonraları Sen nehrinin kıyıları boyunca kent duvarlarının ötesinde uzanan büyük çim alanlar batı Avrupa'nın tüm uluslarının oyunları için kalabalık bir sahne oluştururdu: koşma ve atlama yarışları, güreş, halka oyunu, dokuz kuka, top oyunları, yüzme ve yer yer apaçık döğüşler. Akşamlar çalışmayla ya da üniversite kentlerinde bol bulunan meyhanelerde geçirilirdi. Geç saatlere dek cümbüş edenler dışında, kent ışıklarının sönme saati öğrencileri ve yurttaşları saat dokuzda yatağa gönderirdi. Sıkı çalışan gençler hakkında çok az kayıt kalmıştır, tıpkı bugünün ciddi öğrencisinin seyrek olarak gazete sayfalarına geçmesi gibi. Biliyoruz ki ilk üniversiteler çok geçmeden tüze ve tıp alanlarında ve kilisede mesleklerinin önderleri olmuş olan çok sayıda genç insan yetiştirmiştir. Ama ne yazık ki elimize bunların öğrencilik günlerine ilişkin çok az şey geçmiştir. Dürüst öğrencilik belirtilerine ancak şurada burada raslayabiliyoruz. Bologna'dan bir profesör "sabah çanıyla kalkan, sınıfa ilk girip son çıkan, sık sık günlerini odasında okuyarak geçiren, yemek zamanında dersleri üzerine düşünen ve giderek uykusunda bile tartışan" bir öğrenciyi anlatır. Sonra Chaucer'ın öğrencisi, Oxfordlu bilgin vardır ki "mantık derslerine başlayalı çok olmuştu. Yatağının başucunda Aristoteles'in yirmi cildi dururdu; çalışmak için büyük bir özen ve kaygı gösterirdi. Gerekli olandan öte tek bir sözcük söylemezdi ve bu kadarı bile ölçülüydü. Söylediği herşey ahlaksal erdemi amaçlardı. Herşeyin üstünde öğrenmeyi ve öğretmeyi severdi."²⁶

Bize dek ulaşan kanıtlar çoğunlukla savurganları betimler. Çok sayıda üniversite ve kolej düzenlemesi günümüze dek ulaşmıştır; bunlardan kimileri öğrenci haylazlığının canlı örneklerini verir—örneğin Oxford'daki Yeni Kolejin kilisede taş atmaya karşı kuralları, ve Leipzig Üniversitesi'nin profesörlere çer çöp fırlatan öğrencilere verilecek cezaları sıralayan kuralları gibi. Öğrenciler kendi aralarında da geçimsizliğe düşerlerdi. Paris'te öğrenci kümeleri sık sık meydan savaşları yapardı. Bir yazar birbirlerine sataşmaları konusunda şunları söyler: "Kimileri İngiliz öğrencilerinin ayyaşlar, Almanların edepsiz, Normanların övünge, Burgundianların aptal, Romalıların iftiracı, Sicilyalıların acımasız, Flamanların döneke, açgözlü ve tembel olduklarını söylemiştir." Eğer öğrenciler kendi aralarında çekişmişlerse, profesörler de aynı şeyi yapmışlardır: on üçüncü yüzyıldan bir vaiz der ki "profesörler

kavgacı horozlar gibi birbirlerinin üzerine atılmaya her zaman hazırdır.” On ikinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla dek uzanan bir dizi öğrenci mektubu ve Latince alıştırma kitabı saklanmıştır. İsteklerin en başında para geliyordu. “Hiçbir zaman nakit istemeyen bir mektup gelmeyecek,” diye yazıyordu on dördüncü yüzyılda usanmış bir İtalyan baba. Başka mektuplar anne ve babaya herşeyin yolunda gittiği yolunda güvence verir. “Size yalnızca bildirmemiz gerek ki,” diye yazıyordu iki genç Orléans’tan, “sağlığımız iyi ve kendimizi (Romalı) Cato’nun ‘herhangi birşeyi bilmek övgüye değerdir’ sözlerini unutmadan bütünüyle çalışmaya adanıyoruz. Okullara kapı komşu bir evde kalıyor ve böylece her gün okula ayaklarımızı kirletmeden gidebiliriz.”

Mektuplarda sık sık öğrenci şakaları görülür. Paris’te beşyüz yıl önceki bir öğrenci evinin tablosu şöyledir: “Bir gün evin hanımefendisini hizmetçi kızla kavgaya ederken” gördüm. Diller çarpışıyor, ateşli sözcüklerin savaşı sürüp gidiyordu. Kız sonra yatağı yapmak için geldi. Böyle kahramanca direndiği için cesaretini övdüm. ‘Onunla pekala döğüşürdüm,’ dedi, ‘keşke yeterince güçlü olsaydım. ‘Takma saçını kopar at,’ dedim, ‘sonra da asıl saçını yakala.’ Konu üzerine daha fazla düşünmedim. Yemekteyken içeri bir adam girdi; ‘gel de kanlı bir iş gör’ diye bağırdı. Hizmetçiye ve ev hanımını yerde boğuşur bulduk, tutam tutam saçlar çevreye saçılmıştı. Onları ayırdık. Kuş-kullanılmadığım için kendimi talihli saydım.” Aşk öykülerinden sahneler yakalıyoruz. Bir öğrenci şunları yazar: “Kilisedeydim ve dönüp bana bakan bir kız gördüm; yüreğime ateş düştü; bütün varlığım tutuştu ve ne yapacağımı bilemedim.” Mektuplarda başka her tür sorun görünür. Vaaz vermeye gelmiş şişko bir İtalyan frer üzerine, varsılların kapılarında dilenme üzerine, yiyecek ve para için toplantılarda şarkı söyleme ya da oynama üzerine, pazar yerindeki hokkabaz ve danseden aylar üzerine, bir öğrenci evindeki dana etinin ve fasulyelerin bir başkasındakiler karşısındaki görece üstünlükleri üzerine, ve yanlış yere koyulmuş bir kitap için oda arkadaşıyla kavgaya eden bir öğrenci üzerine anlatılanları buluruz. Ebeveynlerden ve daha başka yaşlı insanlardan mektuplar ve sözler sık sık daha ciddi bir hava gösterir. Bir ebeveyn hiddetle yazar: “Hocandan değil ama başka bir güvenilir kaynaktan öğrendiğime göre çalışmıyormuşsun, ne de okulda bir öğrencinin yapması gerektiği gibi davranıyormuşsun. Oyunla ve dolaşarak vakit geçirdiğini, kendini spora ve şimdi mektupla açıklamayı istemediğim başka küçük düşürücü işlere verdiğini biliyorum.” Vaizler öğrenci davranışı konusunda özellikle sertteler. Biri hiçbirşey öğrenmemiş olan ama ailesini etkilemek amacıyla eve bir kitap yüküyle yola çıkan bir öğrenciyi anlatır. Yük atı yolda bir dereye düşer ve kitaplar yitip gider. Ve vaiz gürlür: “Bu ne biçim bilgidir ki hırsızlar çalabilir, fareler ya da güveller yiyebilir, ateş ya da su yokedebilir?” On üçüncü yüzyıl başlarında bir başka vaiz Paris Üniversitesi öğrencilerine “haydutlar” diye çıkışlıyordu, “gece silahlanmış sokaklarda dolaşır, zina yapar, ırza geçer ve hırsızlık yaparlar.” Başka vaizler okuldan okula dolaşan, yalnızca zamanı iyi geçirmekle ilgilenen, derslere haftada bir iki kez giden, özellikle sabah geç saatlere dek uyumalarını engellemeyecek olanları seçen tembel öğrencileri kınarlar. “Bunlar,” diye yazar bir keşiş, “dünyada dolaşmaya alışmışlardır; Paris’te liberal sanatları, Orléans’ta klasikleri, Salerno’da tıbbi ararlar, ama terbiye ve ahlakı hiçbir yerde!” Öğrencilerin kaba şakalarının her zaman sert bir yargıyla karşılaşmadığı Orléans’taki bir profesörden bir

öğrencinin babasına yazılan mektupta görünür: “Hiç kuşkusuz oğlun açık saçık şarkılar söyleyen kalabalıktan biriydi; ne olmuş? Gencin genel durumu iyi, ve tüzede çok iyi ilerliyor.”

Öğrenci şiirleri boldur ve çoğu oldukça dünyasal bir tondadır; alaycı şakalardan biri “Gümüş Marklara [=Markos] göre İncil” dir. Pekçok şen içki şarkısı bize dek ulaşmıştır ve bunların arasında Aquinas’ın “Efendinin Son Yemeğine İlahisi” üzerine bir parodi de bulunur. Başka şiirler baharı ve sevinci, sevgiyi, yoksulluğu ve üzüntüyü anlatırlar. Burada neşeli bir tonda yazılmış şiirlere bakabiliriz:

*“At bir yana kasvetli kitapları ve düşünceyi;
Tatlıdır hayal, tatlıdır oyun;
Duy baharın getirdiği hazzı
Başlayan dinlencesinde gençliğin.
Hakkı vardır yaşlılığın düşünmeye
Dikkatle geliştirilmiş ciddi sorunlar üzerine;
Ve özgürdür delikanlı gezip tozmaya,
Tüy gibi hafif, kapılır coşkuya.”*

Şimdi bir içki şarkısından parçalar:

*“Geçirir ayyaşlar vakitli vakitsiz
Elden ele şarap kupasını;
Bırak doldursunlar, bırak demlensinler!*

*Kendi paylarını içmeyenler,
Defolup gitsinler bu şenlikten!
Burada utangaç çocuklara yok yer;
Veba gibi neşemizi bozanlara.*

*Varsa eğer gizlenen biri burada
Eğer kendi payını savuşturuyorsa,
Bırakın göstereyinler kapıyı ona.*

*İçmeyi istediği zaman canın,
Sürdür içmeyi durup düşünmeden
Ta ki ayakta duramaz oluncaya,
Ve tek bir söz edemeyinceye dek!”*

Bir başka kısa içki şarkısı şöyledir:

*“Meyhanede ölüp
Gitmek kararım,
Islatsın dudaklarımı şarap,
Çekildiğinde yaşamum,
Ağlatacaktır melekleri bu.
Sun memnun sözlerle,
Bu ayyaşa, yükseklereki Tanrı,
Kayra ve bağışkanlığı.”²⁷*

Ve şimdi bir öğrenci bahar ve aşk üzerine şarkı söyler:

*"Orman бүрүнмүш yeşillere
Ve hoştur bülbüllerle,
Çiçeklenmiş tüm vadiler.
Güzeldir dolaşıp durmak
Ve daha da güzeli güller toplamak,
Ama güzel bir kızla cilveleşmek
Bunları çok çok aşar.*

*Ve ruhları tüm insanların
Kurarken düşler haz üzerine,
Ağırlaşır içimde yüreğim,
Onu görür görmez derdiyle.*

*Eğer uğruna acı çektiğim
Bana henüz uzaksa,
Kuşlar boşuna şakır,
Benim için henüz kıştır."*

Kimileri aşka düşer, ve sonra kalkerler; başkalarında ise Cupid'in okları derine saplanır. Burada on ikinci yüzyılın unutulmuş bir trajedisinin bir yankısı vardır:

*"Seninle mezarında uzanıp yatmaktır
Mutluluk,
Çünkü kalmadı daha büyüğü
Sevilecek;
Ve nedir senden sonra yaşamak
Değilse ölmek.*

*Sus, ey yaralı sazım!
Tellerin uyur.
Dindiremez mi yüreğim
Acı hıçkırığımı!"*

Culton Oxford'daki öğrencilerin sayısını en çok 1500 ve Paris'tekileri 2000 olarak hesaplar. Rashdall ise daha ileri giderek Oxford'da iki ya da üç bin ve Paris'te dört ya da beş bin öğrenci olduğunu söyler ve sonra şu çarpıcı gözlemdе bulunur: "Olasıdır ki Orta Çağların kapanışında nüfusun şimdi modern ülkelerde olduğundan çok daha büyük bir kesimi bir üniversite eğitimi alıyordu."²⁸ Öğrenciler arasında küçük çocuklardan ileri yaşlardaki yüksek görevlilere dek insanlar görölürdü. Öğrencilerin büyük bir olasılıkla üçte ikisi mezun olamazdı, ve bakalorya derecesi alanların yarıdan daha azı master ya da ustalık derecesi almak için eğitimlerini sürdürürdü. Yalnızca bir avuç öğrenci tüm ortaçağ skolastik bilim dallarının en zoru olan tanrıbilimde bir derece almaya yönelirdi.

Üniversiteler gene de Avrupa ekininde büyük bir rol oynadılar. Hükümetlerin ve kilisenin politikalarını etkilediler. Kanon yasası başlıca Roma ve Bologna'nın yaratısıyken, kilisenin tanrıbilimi ve felsefesi ise büyük ölçüde Paris'te şekillendirildi,

ve erken modern bilimler 1200'den sonra büyük bir düzeye dek Oxford, Paris ve Padua üniversitelerinin yaratılarıydılar. Paris Üniversitesi Büyük Bölünmeyi sonlandırmada ve Konsey Devimini başlatmada öncülük yaptı. Üniversitelerin etkisi yoluyla, Roma tüzesi kuzey Fransa'da ve Alman devletlerinde büyük ölçüde eski geleneksel tüzenin yerini aldı. Her yerde üniversiteler kamusal ve kişisel sorunların yönetiminin eğitimli insanların eline bırakılmasına götürdüler. Üniversite çoğu kez enerji ve yetenekleri olan yoksul gençlerin yükselmesini sağlayan yol da oluyordu. Rashdall'ın vargısı şöyledir: "İnsanları üniversitelere çeken karışık güdüler için tüm koşullar göz önüne alındığı zaman, onlarda yaşanan yaşamın kabalık ve yabanıllığına hoşgörüyle baktığımız zaman, en parlak ürünlerinin anlıksal yetersizliklerini kabul ettiğimiz zaman, üniversitelerin varoluşunun kendisi Orta Çağların hakkı çok az verilen bir yanının kanıtıdır — olağanüstü anlıksal coşkusunun. Orta Çağlar üzerine yaygın kanı din ve ahlak yanında çok fazla övücü, ve entellektüel yanda çok fazla küçümseyicidir. Üniversiteler ortaçağ kafasının en büyük başarımlarından birini temsil ederler, yalnızca anlıksal ürünlerinin değerinden ötürü değil, ama kurumsal düzeniğin parçaları olarak ta. Ve kurum başlangıçta katkıda bulunduğu ekinin büyük bir bölümünden daha uzun yaşamıştır."²⁹

BÖLÜM IX

Yazın (I)

1. EPİK GELENEK
2. LİRİK ŞİİR
3. ŞOVALYE ROMANSI

BATIDA Orta Çağlardan günümüze kalan yazın yapıtlarının tümü Latince'dir; ancak on sekizinci yüzyıldan başlayarak belli bir ölçüde anadil yazını saklanmıştır. Bu tarihten sonra, tüm ortaçağ yazını *Janus-başlı* olarak görülebilir: bir ağız Latin yazın tiplerinden örnekler dile getirirken, ötekinden anadil yazın yapıtları dökülür. Bununla birlikte, ikisinin de arkasında ortak bir uygarlık ve çok fazla ortak bir kafa yapısı vardır. Çoktandır ortaçağ yazın yapıtlarını yazılışlarında kullanılan dillere göre ayırmak gelekselleşmiştir.¹ Gene de yazınsal türlere ayıran sınıflandırma daha usayatkindir: epik, lirik, romans, oyun, kısa öykü, tarih, yaşamöyküsü ve simgesel yazın. Böyle bir sınıflandırmada yalnızca yazın alanının türlere bölünmesinin dillere göre keyfi bir bölümlemeden daha temel olduğu olgusu değil, ama yazınsal biçimlere göre böyle bir bölümlemenin bu alanın kabaca bile olsa toplumsal sınıflara göre bölünüşüne karşılık düştüğü olgusu da açığa çıkar. Manastır, katedral okulu ve üniversiteler birincil olarak dinsel, tarihsel, felsefi ve bilimsel çalışmalar ürettiler. Reis in evinden ve, daha sonra, şatodan epik geldi, ve bunu lirik yapıtlar ve şövalye romansı için duyulan aristokratik sevgi izledi. Kasaba ve kapsadığı burjuva dünyası tiyatronun ve manzum masalların koruyucusu oldu. Orta sınıf büyürken, ilim her yana daha da yayılmaya başladı, ve 1300'den sonra kasaba yapıtları sık sık bir dizi yazınsal biçim arasında kesişmeler gösteren Dante, Chaucer, Petrarch ve Villon tipindeki yazın dahilerinin yuvası oldu.

Eğitilmişlerin Latince yazın yapıtlarının yanısıra anadil yazını da geliştirdi, ve her biri ötekini derinden etkiledi. Birçok yazar hem Latince'de hem de kendi anadillerinde yazdılar, ve giderek yalnızca tek bir dilde yazanlar için bile her yerde koşut dildeki yazıların etkilerinin kanıtları vardır. Örneğin, öyküler, eğretileme türleri, ve ölçülü yapılandırma dizgeleri Latince yazından anadil yazınlarına ve ayrıca ikinciden birinciye geçer. Ortaçağ Latincesinin biçimleri dilbilgisi incelemeleri ve eski Roma klasiklerinin kullanımı yoluyla yaklaşık bir türdeşliği korudular. Hiç kuşkusuz, bu kullanım yüzyıldan yüzyıla ve ülkeden ülkeye önemli değişiklikler gösteriyordu. Karşıt olarak, anadil lehçelerinin bütün aileleri — Germanik, Romanik, Keltik ve Slavik — okullardan, sözlüklerden ya da dilbilgilerinden herhangi bir etki ve katkı almaksızın yüzyıllar geçtikçe gelişip değiştiler. Bu lehçelerden herhangi biri yalnızca göreceli olarak küçük bir halk kümesi tarafından konuşulurdu. Lehçe kümeye gündelik yaşamında ve öykülerin anlatılmasında yararlı olurken, buna karşı çoğu kez birkaç kilometre uzakta yaşayanlar tarafından bile anlaşılamazdı. Yerel lehçeler, geç Orta Çağlara dek,

ayrıca heceleme ve sözdiziminde de değişimler gösteriyorlardı ve bir bilimcinin ya da bir felsefecinin gereksindiği sözlükten yoksundular. İnsanların uzun bir süre boyunca — giderek on yedinci yüzyıla dek — genellikle Latince yazmalarının nedenlerinden biri budur. Tecimin, hükümetin ve okulların ve zaman zaman büyük kitapların etkileri on dördüncü yüzyıldan başlayarak sonunda tek bir lehçenin başatlığına götürdü. Böylece İle de France lehçesi Fransa'nın ulusal dili olurken, Toscana lehçesi İtalya'nın, Kastilya lehçesi İspanya'nın, Midlands lehçesi İngiltere'nin ve 1500'den sonra Saksonya lehçesi Almanya'nın ulusal dilleri oldular.

Bu kesimde on birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla dek Latin Hristiyanlığın genel ekin sel bir bildirimi olarak ortaçağ yazını, özellikle imgesel yazını, felsefe, bilim, gizemcilik ve politik düşünce alanlarındaki yazılardan ayrı olarak ele almaya çalışacağız. Bu beş yüzyıldan ister iyi, ister kötü, isterse ilgisiz olsun büyük bir yazılar kütlesi saklanmış tır ve burada bunlardan ancak küçük bir seçki betimlenebilir. Bu yazın ilginç ve sık sık çok güzeldir; büyük bir bölümü, tıpkı Romanesk ve Gotik sanatlar gibi, Batının büyük başarımlarından biri olarak kalır. Bu yazın ayrıca modern zamanların yazınsal biçimlerinden birçoğu başlangıçlarını gerçekte ortaçağ yüzyıllarında buldukları için de önemlidir, üstelik tümünün de Yunan ve Roma yazın yapıtları tarafından etkilenmiş olmaları olgusuna karşın. Bu yazında batakhanelerden yıldızlara dek ortaçağ yaşamının bütün bir erimini görebiliriz. “Eğer,” der modern eleştirmenlerden biri, “Orta Çağların kafanızda yarattığı tablo yaldızlı harflerle başlayan kara sözcüklerin kırmızılı, yeşilli ve mavili parlak eski yapraklarıysa; nadide çiçekler ve buketleri andıran ağaçlar arasında dolaşan uzun topuzlu ince hanımlarsa; ya da silahlı adamların kendilerinden pek de büyük olmayan surlu kentlere saldırırlarsa; ya da ince belleri ve bukleli saçlarıyla uzun bacaklı gençlerin elma ağaçları altında kızları öpmeleriye; ya da ozanlar önünde diz çöker ve ve sevgililer balkonda beklerken arkası altın leylaklarla süslü tahtında oturan bir kral ise, o zaman salt bir güzellik görürsünüz. Ama işin bir de başka yanı vardır. Orta Çağlar serüvenci şövalyeyi ve engizisyoncu yu, altarı ve cadı toplantılarını, güzelliği ve pıslığı de kapsıyordu. Bu yüzyıllar, Rabelais'nın sözleriyle, ‘hem tiksindirici hem de narindiler,’ ve tüm bunlar yazın yapıtlarında yansıtılırlar.”²

1. EPİK GELENEĞİ

ORTA ÇAĞLARDA, tıpkı Yunanlılar arasında olduğu gibi, elimize geçen en erken özgün yazın türü epik ya da büyük edimlerin anlatılarıdır. İlk in şiir dilinde olmasına karşın daha sonra düzyazıda da üretilen bu uzun anlatılar tarih ve halk-efsanelerini öyle bir yolda birleştirir ki nerede birinin bitip ötekinin başladığını söylemek güçtür. En erken epikler okunmaktan çok dinlenme amacıyla yazılır ve bu yüzden dinleyicilere öykünün nerede olduğunu anımsatan yineleme kesimler kapsarlardı. Tötonik anlatılar beşinci ve altıncı yüzyıllar öncesi, sırası ve sonrası Germanik halklara ilişkin öykülerle ilgiliydiler, ve daha önce *Beowulf* durumunda belirttiğimiz gibi ortak bir şiir uyluşımı olarak eş-harfiliği ve yarı-uyuğu kullanıyorlardı. Hemen hemen tüm epikler birincil olarak kavga öyküleridirler. Fiziksel yüreklilik için büyük bir hayranlık ve fiziksel korkaklık içine iğrenme duygusu gösterirler. Erken epiklerde kadınlardan çok az söz

edilir, ve epikler görünürde birincil olarak erkeklerden oluşan bir dinleyiciler kitlesine seslenirler. Çoğu belli bir Hristiyan renklendirmeyi ve ayrıca Virgil'in etkisini gösterir. Tümü de, tıpkı modern zamanların oldukça ileri evrelerinde yazılan yapıtlar durumunda olduğu gibi, kilisenin, sarayın ya da soyluların koruyuculuğundan yararlanırlar. Aslında, ortaçağ yazın yapıtlarının çoğu propaganda özelliği gösterirler; kişiler ve zümreler için ve sık sık özel durumlar için yazılırlardı — utkular, evlilikler, ya da büyük politik olaylar için. Koruyuculuktan yararlanmayan bir yazın ancak geç Orta Çağlarda orta-sınıftan okuryazar bir kesimin doğuşuyla olanaklı oldu ve basımın ve kitapların ucuza çoğaltılmasının yaygınlaşmasıyla gelişti.

Bir ortaçağ yazın yapıtının sunucusu, en azından on üçüncü yüzyılda daha okur-yazar bir halkın doğuşuna dek, ya bir yazar ya da meslekten bir eğlendirici, bir halk ozanı olabilir. Orta ve kuzey Avrupa'da iklim öykülerin eski Yunanistan'da sık sık görülen açık hava dinletileri için pek elverişli değildi. Kış kaçınılmaz olarak işsiz güçsüz geçen saatleri uzatırdı, eğlence azdı, ve insanlar ister meslekten bir gösterici isterse bir gezgin, bir keşiş ya da bir frer olsun öykü anlatıcıyı istekle karşılardı ve bunlar masallar anlatmanın yanı sıra söylentileri ve haberleri yayma ve dedikodu taşıma işlevini de yerine getirirlerdi. On üçüncü yüzyıldan kalma bir yazı feodal soyluların on altı eğlencesinin bir listesini verir: avcılık, balıkçılık, eskrim, at üstünde mızrak döğüşü, satranç, yeme ve içme, kale avlularında halk ozanlarını dinleme, bayanlarla konuşma, mahkemeler, toprakları üzerinde yürüme ve ekin ve sürülerini gözleme, doktor tarafından kanatılma, ateşin önünde ısınma, kilise törenlerine katılma ve kar yağışını seyretme! Hiç kuşku yok ki soylular sıkılıyorlar, ve öyküler dinlemeyi, savaşmak için seferlere çıkmayı, kutsal yerlere gitmeyi ve haclı seferlerine katılmayı istiyorlardı.

Erken ortaçağ Tötonik yazın yapıtlarında Anglo-Saxon lirik ve öykülerden sonra düzyazıda ve şiir dilinde yazılan İskandinav edda ve sagaları gelir. Tanrıların ve insanların bu öyküleri yaklaşık 900-1250 yıllarından başlar ve yalnızca İzlanda elyazmalarında saklanmışlardır. Büyük bir olasılıkla biçimde en eskisi *Yaşlı ya da Şürsel Edda*'dır³—Norse mitolojisi ile, tarihsel efsaneler ve ahlaksal öğretiler ile ilgili nitelikçe eşitsiz otuz dört şiirden oluşan bir derlem. Bunlar 600 ve 1100 yılları arasında üretilmiş ve 900 ve 1150 arasında kazandıkları biçim içinde yazıya geçirilmiş görüntüler. *Şürsel Edda* Greko-Romen ya da Hristiyan düşüncelerden çok az etkilenmiştir, ve bizi erken Germanik halkların kafa yapılarına başka tüm çalışmalardan daha çok yaklaştırır. Derlem kimi zaman "*İskandinav Genesis*" olarak adlandırılan *Sibyl'in Görüşü* (*Völuspa*) ile açılır. Bu şiirde tanrısal esinle dolu bir kadın peygamber dünyanın yaratılışı ve onu bekleyen yokoluş konusunda, daha sonra nasıl yeni bir yeşil dünyanın yaratıcı bir ateşten doğacağı ve bu yeni dünyada tanrıların büyük saraylarının gözalıcı bir parlaklığa bürüneceği konusunda kendi bildirişlerini sunar. Bu Genesis'in görkemini ve Bildirişler Kitabı'nın imgelerinin bir bileşimidir. Büyük bir imgelem gücü ve ender bir biçim ustalığı gösteren bir ozanın yapıtı olduğu çok açık olan şiir yitık bir erken yazınsal gelişimi gösterir. Biçem doğrudan ve güçlü, tutkulu, yeğ in ve rengarenktir, ve acımasız eylemle, ilkel güçle işleyen ilkel tutkularla doludur. Anlatım çoğu kez gereğinden öte sıkıştırılmıştır; herşey devimdir, durup dinlenmek yoktur, ve arada bir kendini gösterebilecek güzellikler için herhangi bir arayış ve düşüncelerde herhangi bir işlenmişlik söz konusu değildir.

Şiirsel Edda'nın ilk bölümünün geri kalanı tanrıların işleriyle ilgilidir; burada *Odin'in Deyişleri (Havamal)* bir tür İskandinav "Özdeyişler Kitabı" gibidir ve arkasından Thor'un güçlü bir öyküsü (*Thrymskviða*) gelir. İkinci bölüm, aralarında Wagner'in "Nibelung'un Yüzüğü"ne temel aldığı Sigurd'un (Sigfried) öyküsü de olmak üzere, kahramanların öykülerini kapsar. Başlıca tarihsel karakterler Doğu Gotlarının kralı Ermanaric, Hun Attila, Burgundyli Gundobald, Doğu Gotu Theodoric'tir. Din ilkindir; sevgi çoğu kez bir havyan dürtüsüdür. Avcılık hem bir oyalanma hem de bir zorunluktur; savaş bir yaşam sorunudur. İzlanda şiirinin ikinci bir biçimi ozan anlamına gelen *skald* sözcüğünden çıkarak *Skaldik* olarak adlandırılan biçimdir; bu özellikle dokuzuncu ve on üçüncü yüzyıllar arasında yaygın olarak yazıldı. Büyük bölümünde yer yer şiirseldir ve kralları ve güçlü insanları över, bir kalkanın kabulü gibi olayları kutlar ya da bir yolculuktaki olayları ve dikkate değer bir kimsenin ölümünü anlatır. Sevgi konusunda çok az şey ve kavga konusunda çok fazla şey vardır. Öç, fiziksel yiğitlik ve gurur tekdüze bir anlatımla öntasardadır. *Skaldik* şiir hem Hristiyan etkiyi hem de İrlanda Keltik şiiri tarafından geliştirilen bir dizi ayrıntılı uyuşmayı gösterir. Tüm bu erken ekinde çok az incelik vardır, ve tahta oymacılığı ve metal işçiliği yanında sanat çok az göze çarpar.

Daha epik bir nitelik gösteren ve en iyileri 1175 ve 1250 arasında yazılmış olan düzyazı sagalar vardır. Bunlar başlıca yaklaşık 870'ten 1025'e dek İzlanda'da yaşamış olan insanların öyküleriyle ilgilidir. Sagalar tarih, mitoloji ve efsaneyi karıştırırlar; bir kaç aşk öyküsüdür, ama çoğu kavgayı, aile yaşamını ve denizdeki serüvenleri anlatır. Sonuç sık sık trajiktir, ama yaygın olarak duygusalılık ve güldürü öğeleri de vardır. Sıradan insan sık sık konuya girer; bu yolda sagalar ortaçağ yazınının çoğundan daha demokratik ve bir halkın bütün yaşamı ile daha ilgilidirler. Her yeni karakter getirildiğinde, görünüşü ve özellikleri özetle betimlenir; arta kalan herşey eylemdir, ve karakter, güdüler ya da durum üzerine hiçbir düşünce yoktur. Ama eylemlerinde karakterler büyük ölçüde bireyselleşmişlerdir; kimileri tembel, kimileri çalışkan, kimileri tartışmacı, kimileri açikgöz, başkaları aptal, kimileri eliaçık ve kimileri ise iğneleyicidir. Sagaların birçoğu gösterişli anlatılardır. Hayranlık verici bir imgelem gücüyle dokunmuşlardır; bir savaşçı bir "savaş ağacı"dır, bir gemi "okyanusun yüksekte adımlayan küheylanı"dır, ve bir kılıç bir "ışıkta alev"dır. Sagaların çoğu öyküyü işlemede dikkate değer bir örgütlenme yeteneği gösterirler; hiçbir saga gerçek yaşamda sık sık olduğu gibi bir ilgisiz olgular kargaşası değildir. Belki de sagaların en güzeli 1220 sıralarında yazılmış olan ve insanın başkalarıyla ve inançla savaşımını çarpıcı bir biçimde anlatan *Burn Njal Öyküsü*'dür. Sıradan erkek ve kadınların yaşamlarındaki onur duyusu ve patos bu sagayı çağrısında evrensel kılar.

Norse yazın sanatının son önemli çalışması İzlandalı bir başkan olan Snorri Sturluson'un on üçüncü yüzyılda yazdığı *Genç ya da Düzyazı Edda* bir mitolojik öyküler derleminden ve birçok örnekle birlikte şiir yazma için bir elkitabından oluşur. Bu sonuncusu ilkel halklar arasında şiir üretme yeteneğinin doğal bir yeti olmaktan çok çalışma ve alıştırmaların bir sonucu olduğu ve başarının ancak yerleşmiş yazım kurallarının dikkatle izlenmesi yoluyla kazanılabileceği biçimindeki ortak bir inancı gösterir. Norse halkları şiir yazma yeteneğine büyük değer verirlerdi; 1066'da ölen Norveç kralından sekiz başarısını sayması istendiği zaman ilkin "şiir yazmayı bilirim"

demışti ve bunu binicilik, yüzme ve kavgadaki becerisinin üstünde görüyordu.

Erken Germanik yazın tarihinde *Nibelungenlied* bir yazın yapıtı olarak öneminde *Beowulf* ile ve en büyük İskandinav öyküleri ile karşılaştırılabilir niteliktedir. Bilinmeyen bir Avusturya ozanı tarafından 1200 sıralarında yazılmıştır. Ozan erken Germanik efsaneler üzerinde ve Burgundylilere ve beşinci ve altıncı yüzyıl Hunlarma ilişkin başka masallar üzerinde çalışmış ve bunlarla Fransa'dan yeni alınmış şövalye romansı biçimini bileştirmişti — tuhaf bir karışım. Burada saray göreneklerine, kadınlarla ve Hristiyan düşüncelere ilişkin olarak *Beowulf*'ta, Norse öykülerinde ve Fransız *chanson de geste*lerinde olduğundan daha çok şey vardır. Ozan bir dahiydi ve bu gereçler türlü türlüden bir yapıtı üretti. Epik yer yer güçlü bir yazı havası gösterir; herşey eylemde söylenir, anlatı yalındır, ve bir çabukluk ve kısıklık ve önemli anlara ilişkin süsleme eksikliği vardır. Siegfried ölürken, “çiçekler her yanda kanla ıslanmışlardı. Ölümle savaşmış, ama bu pek uzun sürmemiş, çünkü kılıç onu acımasızca doğramıştı. Gürbüz bir savaşçı ve bir yiğit bundan böyle konuşamazdı.”²⁴ Siegfried'in öldürülmesinden sonra karısı Kriemhild yeniden evlenir. Ama Siegfried için sevgisi, ve onun ölümünden sorumlu olan kendi öz kardeşi ve onun vasalı Hagen için duyduğu nefret ruhunu tüketmektedir. Bir ziyarette ikinci kocasına ailesinin tümünü çağırır. Korkunç bir kıyım olur, Kriemhild kendi kardeşini öldürür, ve sonra kendisi öldürülür; sonunda “ölü bedenler her yere saçılmıştır.” Şiir derin bir melankoli havasıyla sonlanır: “En sonunda, tüm sevinç üzüntüye döndü.”

Bir ikinci Alman epigi, büyük bir olasılıkla 1240 sıralarında Avusturya ya da Bavyera'da yazılmış olan *Gudrun* belli bir ölçüde *Odissey*'in *İliad*'a bağlanması gibi *Nibelungenlied*'e bağlanır. *Nibelungenlied*'de Truva'nın trajik yazgısı Burgundy kraliyet evinin bütünüyle yokedilmesinde koşutunu bulur; *Gudrun*'da, tıpkı *Odissey*'de olduğu gibi, çeşitli bireylerin serüvenleri, ve bütün şiir boyunca denizin oyunları ve dalgaların döğüşleri vardır. Ton *Nibelungenlied*'in tonundan daha yumuşak ve daha insancadır; ayrıca kuruluşu daha az yeterli ve sanatsal yanı daha zayıftır. Her iki yapıtta da kadınlar *Beowulf*'ta ve Norse öykülerinde olduğundan daha büyük bir rol oynarlar.

Fransız *chanson de geste*leri on ikinci ve on üçüncü yüzyıllara aittir; seksenden fazlası saklanmış ve bunlardan yaklaşık otuz kadarı Charlemagne ve atalarıyla, onların İspanya ve İtalya'da Sarakenlere karşı savaşlarıyla, başkaldıran soylularla ve giderek Charlemagne'in Kutsal Ülkeye bütünüyle uydurma bir yolculuğu ile ilgilidir. Başka *chansonlar* Haçlıları, ve *Raoul de Cambrai* gibi başkaları ise feodal savaşları konu alırlar; birkaçı bir dizinin parçalarını oluşturmuyorlardı. Bir bölümü ünlü bir hacılar türbesinin şanını yüceltmek için, başkaları ise büyük bir baron ailesinin ününü övmek için yazıldı. Birçoğu yasadışı bir toplumun kaba, yabani, dindar ve boşanaçlı bir tablosunu verir, bir toplum ki şiir dışında sanata ilgisi çok azdır. Kilisenin ve özeysel hükümetin barışı sürdürmedeki yeteneksizliğini gösterirler. Bir kadından ancak arada bir söz edilir. Zaman zaman ilginç şakalar görülür, örneğin bir *chanson de geste*de papa Sarakenlere karşı yardım çağrısında bulunur ve prence eğer yardım gönderecek olursa yaşamının tüm günlerinde et yiyebileceği ve istediği kadar karı alabileceği konusunda söz verir.

Bu Fransız epiklerinin en büyüğü ve ortaçağ yazınının en yüksek yapıtlarından biri Charlemagne'ı büyük bir dinsel önder olarak yücelten ve hiç kuşkusuz yalnızca daha eski epik gelenek tarafından değil ama geleneksel azizlerin yaşamları tarafından

da etkilenmiş olan *Chanson de Roland*'dır. Bu büyük bir olasılıkla 1100 sıralarında Normandiya'da bir keşiş tarafından yazılmıştır; kahramanlık üzerine ve Hristiyan inanç üzerine yüceltici örneklerle büyük bir öyküyü anlatmanın yanı sıra, Filistin'deki yeni haçlı devletlerini sürdürme konusunda ilgi yaratmak için de yazılmış olabilir. Epiğin yaklaşık her biri dördüncü heceden sonra bir durak ile kesilen onar-hecelik dörtbin dizesi vardır; iki geleneksel Alman şiirsel uyulaşımı olan eş-harfilik ve yarı-uyak kullanılır. Anlatı eylemdeki ya da ozanın düşüncesindeki bir birimi belirtmek üzere beş dizeden seksen dizeye dek değişen kesimlere — *laisses* — bölünür. Bu bölümlleme ayrıca yapıtın sunucusu ve dinleyicileri için sıkıcı olmasının önüne geçmede de yararlıydı.

Chanson de Roland sekizinci yüzyıl olaylarını, başlıca Charlemagne bir Müslüman bölüğüyü bir başkasına karşı desteklerken Pireneler'de Roncesvalles geçidinde yer alan bir kavgayı betimler. Bu haçın hilale karşı bir kutsal savaşı olur. Olayların 778'de yer almış olmalarına karşın epiğin bütün havası on birinci yüzyıl havasıdır. Burada feodal vasalın efendisine bağlılığı, şövalyelik törenleri ve Birinci Haçlı Seferleri döneminde Sarakenlere yönelik Hristiyan nefret görülür. Şiirin yüreği haçlı dinçliği ile atar. Atmosfer ağırdır; Roland eşliğindekilerden biri olan Ganelon tarafından ele verilir ve Sarakenler tarafından öldürülür. Charlemagne bunun üzerine onun öcünü almak için geri döner. Daha sonra, Arthur'un Yuvarlak Masasının birinci konuğu "en zarif silahşör" ve yine "salonda bayanlar arasında yemeğe katılmış en nazik erkek" iken, Charlemagne ise Roland için şunları söyler: "büyük savaşlar düzenlemede ve kazanmada dünya hiçbir zaman bir benzerini görmemiştir; kimse senin gibi yiğit değildir." Roland'ın kendisi herşeyi şu sözlerle toparlar: "Ölmek korkak bilinmekten daha iyidir." Azizlerin yaşamlarından ödünç alınarak daha sonra şövalye romansına geçirilen tansıksal olaylar bütün şiire dağılır. Charlemagne'dan iki yüz yaşında olarak söz edilir, bir kaç aylık seferi yedi yıllık olur, Roland'ın borusunun gürültüsü otuz fersahtan duyulur, ve Roland ölmek üzereyken bir fırtına tüm Fransa'yı kasıp kavurur.

Roland özbilinçli bir sanatla yazılmıştır. Kahramanlığın, Roland'ın ve adamlarının efendilerine bağlılıklarının, ülkeye, "la douce France"a [tatlı Fransa] bağlılığın ve son olarak Tanrıya bağlılığın engin bir freskosudur.⁵ Herşey eylemdir; yalnızca bir benzetme vardır, ve ancak birkaç düşünce ve yorum dizesi. Roland, ana karakter, acı çekerek gelişirken güçlü bir biçimde betimlenir. Başlangıçta atılgan ve dikbaşı ama sonda yorgun ve sevecendir, ve giderek düşmanlarından bile bağışkanlıkla söz eder. Roland'ın öyküsü gözde ortaçağ öykülerinden biri oldu. Kara Prens 1356'da Fransa kralı John'u yendiği zaman insanlar "eğer bizim için bir başka Charlemagne olsaydı, bir Roland bulurdu" diyorlardı. Chaucer bir haini "Ganelon'un biri" olarak betimler ve Dante *Cehennem*'de bir trampeti duyduğu zaman Roland'ın borusunu düşünür: "Öylesine gümbürdedi ki tüm gök gürültüsünü bastırdı." Dante Ganelon'u Cehenneme, ama Roland'ı Cennete gönderir. St. Francis "İsa'nın inancı için kutsal savaşta şehit düşen" Roland'ı ve dostu Oliver'i över. İnsanlar öyküyü goblenlere dokudular, kilise duvarlarına oyduklar, ve Chartres'da olduğu gibi vitraylarda anlattılar. Böylece hem eğitimliler hem de sıradan insanlar arasında Charlemagne ve Roland'ın öyküleri sürüp gitti; Dante'nin dediği gibi, onlar kahramanlardılar ve "yeryüzünde ünleri öylesine büyüktü ki onlarla her bir esin perisi daha varısl kılındı."⁶

Büyük İspanyol epiği *Cid* çeşitli olaylar içinde Sarakenlerle savaşan ve 1099'da ölen bir Hristiyan kahramanın öyküsünü anlatır. Ölümü üzerine elli yıl geçmeden, bu savaşçı tarihten efsaneye geçmişti. Kralın savaşçısı Cid İspanya için efsanevi kahraman oldu, tıpkı İngiltere için Arthur, Almanya için Siegfried, ve Fransa için Charlemagne gibi. Görünürde bir rahip olan ve Kastilya lehçesinde yazan yazar Virgil'in *Aeneid*'ini ve *Roland'ın Şarkısı*'nı okumuştur. Kahraman tarihsel bir karakterdi, tıpkı Roland'ın olmuş olduğu gibi, ama öykü bilinen olayların dizisini çok daha yakından izler. *Cid* olgulara çok daha bağlıdır ve *Chanson de Roland* denli güzel bir sanat yapıtı değildir. İspanyol yazınının ilk büyük yapıtı olarak önemlidir.

İrlanda'nın Keltleri arasında ve doğu Avrupa'nın Slavik halkları, özellikle Ruslar, Polonyalılar, Çekler, Sırlar ve Bulgarlar arasında erken bir epik yazma geleneği vardı ve bu halkların her birinden epik şiirler kalmıştır. Anglo-Saxon yazınına koşut giden en erken İrlanda yazını on birinci yüzyılda yazılan elyazmalarında saklanır, ama yapıtların kendileri sekizinci ya da dokuzuncu yüzyıldan sonra biraz değişmiş gibi görünürler. Erken İrlanda öyküleri düzyazıda anlatılır ve zaman zaman lirikler olarak söylenmeleri amaçlanmış dizeler tarafından kesintiye uğratılırlar. Çok sayıda kahraman öyküsüne ek olarak, başka anlatılar ve biraz da lirik şiir saklanmıştır. Erken İrlanda düzyazı ve şiiri gerçekçilikten oldukça uzaktır; yazarlar doğa-üstü ve olanaksız olan uğruna doğal ve olanaklı olandan uzaklaşma eğilimindedirler ve çok fazla düşlemsel abartma vardır. Belki de bu erken İrlanda yazınının en çarpıcı yanı yazarlarda görülen imgelem diriliğidir. Örneğin Tristan gibi kimi Kelt öyküleri ve bunları işleme yöntemi on ikinci yüzyılda Avrupa yazınının ana akıntısına girmiştir. Epikler ve kahramanlık öyküleri, daha sonraki şövalye romansları gibi, bir kaleden bir başkasına, ve, kasabaların gelişiminden sonra, bir pazar yerinden bir başkasına dolaşan gezginci oyuncular tarafından yayıldılar. Batı Avrupa'da epikler on iki ve on üçüncü yüzyıllarda güncelliklerini yitirdiler ve yerleri büyük ölçüde şövalye romansları tarafından alındı.⁷

Epiği biraz andıran bir başka tür de geç Orta Çağların yaygın bir şiirsel biçimi olan balad olmuştur. Batı Avrupa'nın tüm dillerinde çok sayıda örneği saklanmış olan ama en ilginçleri İngiliz dilinde bulunan baladlar epiklerden daha az kapsamlı ve genellikle iki ya da dört satırlık kısa beyitlerde yazılı anonim şiirlerdir. (Balad beyitleri genellikle yineleyen bir melodiye uymak için şekillendirilirlerdi.) Baladlar genellikle dramatik olarak tek bir durumla ilgilenir ve bir öyküyü dorukları olarak alırlar. Sık sık diyalogdan yararlanırlar. Epikler gibi kişisel-olmayan bir tondadırlar, ilgi öyküye yöneliktir, ve genel olarak çok az yorum bulunur. Baladlar, başka halk masalları gibi, özgürce.ülkeden ülkeye geçmişlerdir, ve bir baladın hangi ülkede ve tam olarak ne zaman köken bulduğunu söylemek genellikle olanaksızdır. En iyi baladlar dirilik, tazelik ve saflığı birleştirirler; kimileri büyük yazınsal yapıtlar düzeyine yükselirler.

2. LİRİK ŞİİR

HER YERDE yeni etkinliğin bir ivmelenişi ile damgalanan on iki ve on üçüncü yüzyıllar üniversitelerin ve Gotik sanatın doğuşunu, ve ayrıca eski yazınsal biçimlerin dönüşümünü ve yeni biçimlerin yaratılışını da gördü. On birinci yüzyılda bütün bir

şiiir alanında vurgulu dizeler ve tutarlı uyak şemaları Latin şiiirinde yaygınlık kazanmıştı, ama bu şiiir tipinin yanısıra eski nicel şiiir geleneği izlenerek belli bir ölçüde Latince şiiir yazma işi de sürdürüldü. *Goliardik* şiiir dinsel olmayan en ilginç Latin şiiiridir. Çoğu daha sonra dinadamları, doktorlar, tüzeciler ve öğretmenler olacak insanlar tarafından yazıldı. Gençliklerinde bunlar özgürce bir okuldan bir başkasına geçer, küçük görevler arar ve yetenekleriyle geçinirlerdi. “Onlar,” diyordu bir on ikinci yüzyıl keşişi, “yeryüzünde dolanıp durmaya ve tüm kentlerini gezmeye alıştırdılar, ta ki çok fazla ilim onları çıldırtuncaya dek; çünkü Paris’te özgür sanatları, Orléans’ta klasikleri, Salerno’da tıbbı, Toledo’da büyüyü ararlarken, edep ve ahlaki hiçbir yerde aramazlar.” Goliardik ozanlar klasiksel dili ve Hristiyan Latin ozanların dilini pazar yerinin ve meyhanenin dili ile karıştırdılar. Rabelais’nın kahramanlarından biri olan Goliath kendini şen ve hızlı yaşama adanmış imgesel bir düzenin mitsel başıydı. Gördüğümüz gibi, bu şiiir eski katedral okullarının ve gelişmekte olan üniversitelerin öğrenci yaşamını yansıtır. Fransız *troubadour* ve *trouvères*lerin ve Alman *minnesinger*lerin bu çağdaşları kendi şiiir biçimlerinde büyük beceri gösterdiler, Latin şiiirine usulca girmiş olan vurgu dizemini ve uyağı eski şiiir biçimlerine yeğlediler. Goliardik ozanlar ünlerini *joie de vivre* [yaşama sevinci] yoluyla ve Raby’nin dediği gibi “erişilmez açık saçıklıkta” olan kimi şiiirleri yoluyla sürdürdüler; ayrıca başka şiiir tipleri, aşk şiiirleri, ağıtlar ve bahar şarkıları ile de ünlerini hak ettiler.

Dinsel şiiir klasiksel Latin şiiiri ile dinsel-olmayan şiiir durumunda olandan daha büyük zıtlıklar gösterir. On ikinci yüzyılın büyük dinsel şiiirleri arasında Morvallı Bernard’ın ortaçağ din kitapları için gözde bir yapıtı olan *Dünyayı Küçümseme Üzerine* adlı şiiiri vardır. İyi bilinen bir ilahi, *Altın Kudüs*, üçbin dizelik bu şiiirden gelir.

Altın Kudüs
 Kutsanmış süt ve balla,
 Ezilip kalır yürek ve ses
 Senin seyrin altında.
 Bilmem, Ah bilmem,
 Hangi sevinçler bekler bizi orada,
 Nasıl bir görkem ışıması,
 Nasıl benzersiz bir ışıık.

Durur sarayları Zion’un,
Şarkılarla coşkulu,
Vê birçok meleklerle ışıldayan,
Vê tüm şehitlerle dolup taşan;
Onlardadır hep prens
Parlaktır gün ışığı;
Kutluların çayırıları
Gözelici ışıltıyla örtülü.⁸

Abelard dostların yitirilmesine yakınan bir dizi dikkate değer lirik ve birkaç ilahi yazdı ve bunlarda okullarda açmadığı yeni felsefi düşünceler denli yürekli şiiir biçimleri yarattı. Her iki durumda da gelenekten koptu ama hiçbir doğrudan ardıl bırakmadı.

On ikinci yüzyıl Latin dinsel şiirinin — ve belki de tüm ortaçağ Latin şiirinin — en yüksek başarımı St. Victorlu Adam'ın (ö. 1180) *Dizeler*'idir. Gizemciliği geliştirmesiyle ve Paris'te aralarında Hugo ve St. Victorlu Richard da bulunan bir dizi yazarıyla ünlü bir manastırdaki bir keşiş olan St. Victorlu Adam'ın bu dinsel şiirleri biçim eksiksizlikleri ve sıkı sıkıya örülmüş içeriği ile göze çarpar. Bunlar büyük ölçüde simgecilik gösterir ve biraz soyut olarak nitelendirilebilecek tanrıbilimsel öğeler kapsarlar. Bütün bir görülür evren Adam'a gizli anlamlarla varsıllaşmış olarak görünür. Baharın dönüşü İsa'nın yeniden-dirilişinin bir simgesidir; doğa ve ayrıca insanın yapıtları engin birer alegoridir. Konu bir havarinin orucu ya da bir şehit, Meryem, Paskalya ya da Noel şenlikleridir; yazar genellikle temasına sıkı sıkıya sarılır; ve dizelerinin çağrısı on üçüncü yüzyıl Fransiskan ozanlarından daha az açıktır. St. Victorlu Adam, der modern bir tarihçi, "gerçekten de çağdaş şiirin babası olarak görülebilir, çünkü üzerine etkilerimizin çoğunun dayandığı iki-heceli uyağı gerçek bir sanat düzeyinde kullanan ilk yazar odur."⁹ Orta Çağların en yüksek inakçı şiiri Aquinas'ın tözsel-dönüşüm öğretisinin yine bir öğreti biçimindeki açıklaması olan *Laudo Sion Salvatorem*'idir. Aquinas başka ilahiler de yazdı; aslında, on iki ve on üçüncü yüzyıllarda aralarında St. Bernard ve St. Bonaventura'nın da bulunduğu bir dizi büyük ad kendi zamanlarında başka etkinlikleriyle olduğu gibi dinsel şiirleriyle de ünlüydüler.

Sanata varsıl bir esin kaynağı sunmuş olan Fransiskan devim tüm ortaçağ Latin şiirlerinin en iyi bilinenlerini, *Stabat Mater* ve *Dies Irae*'yi üretti. Haçın dibinde yatan Meryem üzerine bir yakarı olan *Stabat Mater* [sözel olarak: "anne duruyordu"] büyük bir olasılıkla yine anadil dinsel şiirlerinden *Laudi* ile de tanınan Jacopone da Todi'nin (ö. 1306) çalışmasıdır. Başka hiçbir ortaçağ ilahisi daha yumuşak ve daha dokunaklı değildir. Fransiskanlar İncil'in öykülerini, özellikle Bakire Meryem ve İsa'nın acıları ile bağıntılı olanları, hem sanat hem de yazında insansallaştırdılar. Bu konular şimdi böyle kişisel ve dokunaklı bir tonla işleniyordu. İsa bundan böyle kral değil, ama acıların insanıdır ki dikenler kasını parçalar ve yaralarından kan akar. Acısının hiçbir ayrıntısı kaçırılmaz, "çünkü," bir yazarın dediği gibi, "bizim uğrumuza katlandıkları efendinin kendisini tüketmediyse, onlar üzerine düşünmenin bizi yormaması gerekir." Meryem üzüntüden bitmiş, gözleri ağlamaktan kızarmış, ve elleri acı içine kenetlenmiş olarak sunulur.

*Hüzünlü gece ibadetinde, haçın yanbaşında
Duruyordu hıçkırarak kederli anne,
Asılıyken kurtarıcı haçın üzerinde;
O derin elem saatinde,
Acının kılıcı delip geçiyordu
Acıyla burulu yüreğini.*

*Dağla, ey ana, yüreğime,
Yaralarını, acılarını
Cezalandırılan kurtarıcımın;
Sen ki yitirdiklerime kefareti için
Haç üzerinde kanını akıtmayı çok görmedin,
Bırak paylaşayım cezanı.¹⁰*

Stabat Mater daha sonra kilise ayinleri arasına alındı ve Pergolesi, Haydn, Rossini, Verdi ve Dvorak tarafından bestelenen modern müziksel yorumları vardır.

St. Francis'in ilk izleyicilerinden biri olan Celanolu Thomas'ın (ö. 1255) Son Yargı ile ilgili bir şiiri olan *Dies Irae* [*Gazap Günü*] Latin dilinde yazılmış en büyük şiir olarak adlandırılmıştır. "Çok sayıda kilisenin kapıları üzerinde taş resmedilmiş olan, ya da batı pencesinde gözalcı renklerle betimlenen ve batan güneşin ışınları altında daha bir dünyasal-üstü parlaklığa bürünen bu muazzam sahne Hristiyan halkın imgelemine kuşaklar boyunca derinden etkiledi. Kilise trompetin sesi üzerine açılan mezarların, bedeninin yeniden-dirilişinin, ve tüm insanların Yargıcın önünde etten kemikten görünmelerinin büyük tiyatrosunu üretti."¹¹ Şiir bir özlüleştirme ve düzyazı tansıgidir ki, ses ve anlamı başka herhangi bir dildeki çok az şiirin yaptığı gibi birleştirir. "Tuba mirum spargens sonum" (trompet harika bir saçılımla çalışıyor) gibi bir dize benzersizdir. Şiir her biri üç dizelik on sekiz beyitten oluşur, ve altı dizesi olan son beyit dışında üçlülerde uyaklıdır.

*Dies irae, dias illa
Solvat saeculum in favilla
Teste David cum Sybilla.*

(*Gazap günü, o kötü gün,
Kül olacak tüm dünya,
Tanıktır David ve Sibil.*)¹²

Bununla birlikte, ses ve anlamın birleşmesi öylesine tamdır ki, herhangi bir çeviri örs üzerindeki bir çekiç gibi vuruşun vuruşu izlediği Latince özgün metin karşısında sönük kalır. Bir yazar *Dies Irae*'yi altı kez çevirmiş, ama son çevirisinin onu ilkinin bir milim ötesine götürmediğini bulmuştu. Şiir daha sonra Roma Kilisesinin "Requiem Mass"ına katılacaktı. St. Victorlu Adam'ın *Dizeler*'i, *Stabat Mater*, ve *Dies Irae* ortaçağ dehasının en yüksek başarımlarını temsil eden yaratılar olarak Gotik katedralin ve *Tanrısal Komedy*'nın yanında duracak denli değerlidirler. On üçüncü yüzyıldan sonra Latin dinsel şiiri, nicelik ölçüsünde yazılmasına karşın, hiçbir zaman bir kez daha bu yüksek düzeye erişemedi. On dördüncü yüzyılda Latin dili bundan böyle Avrupa'nın adadilleri ile yarışamadı ve büyük yetenekler artık genellikle kendi dillerinde yazmaya başladılar.

Fransa'nın güneyinde on birinci yüzyıl sonlarında yeni bir anadil şiir biçemi doğdu. Aquitaine, Gascony, Languedoc ve Provence'in bu *troubadour* şiiri biçemde ve içerikte geç Orta Çağların ve modern zamanların lirik şiirinin büyük bir bölümünün izleyecek olduğu yolu saptadı. Hem vurgu dizemi hem de uyak kullanan bu şiirsel çiçeklenişin doğrudan arkatasarı halksal anadil şiirinde, dinsel-olmayan ve dinsel Latin şiirinde, ve İspanya'nın Arap şiirinde bulunur. Güney Fransa lirik şiirinin en erken döneminden kalan örnekler dinsel ve öğreticidir. On birinci yüzyılın sonunda kendilerini *troubadour*lar (bulmak ya da icat etmek anlamına gelen eylemden türetilen bir sözcük) olarak adlandıran insanlar tarafından yazılan tutkulu bir aşk şiiri tipi görünmeye başladı. İlk *troubadour*, Poitiersli Kont William, Fortunatus'un kadınları yücelten şiirini tanımış olmalıdır; Ovid'in baştan çıkarma sanatı üzerine bir incelemesi

olan *Aşk Sanatı*'nı okumuş ve Arap aşk şiirinin biçiminden birşeyler öğrenmiş olabilir.

On ikinci yüzyıl için yarısı soylu yaklaşık beşyüz *troubadour*un adlarını biliyoruz. Bunların şiirleri gönenci, inceliği ve kadınların etkisini iyi tanıyan aristokratik dinleyiciler için yazılmış olduklarını gösterir. Ozanın seslendiği ortam sofistike ve özbilinçli, ve giderek yapay bir dünyadır, ve düzyazıda ve şiir dilinde yazılmış bir erken on üçüncü yüzyıl kuzey Fransa masalı olan *Aucassin ve Nicolette*'de ustaca betimlenir. *Troubadour*lar yaklaşık dokuzyüz değişik beyit kurma biçimi geliştirdiler; tüm dünya yazınında çok az lirik şiir okulu uygulamısal eksiksizliğe daha yoğun bir ilgi göstermiştir. Bir sonuç olarak şiirleri sık sık bulanıklık ve yapaylık gösterir ve aşırı yapmacık bir hava içinde yazılırlar. Ozanlar ayrıca müzisyenlerdiler, ve şiirleri çoğu kez bir viyol ya da ut eşliğinde söylenen müziğe uyarlanırdı.

*Troubadour*ların gözde temaları aşktır, ama kısa serüven öyküleri, cenaze ağıtları, politik kişiler ve sorunlar üzerine yergiler ve daha başka türlerde parçalar da yazmışlardır. Aşkın hemen hemen hiçbir yanı incelenmeksizin bırakılmamış olsa da, gözde tema hanımın evlenip mutsuz olması ve ozanın ona bağlılığını gizlice sürdürmesiydi. Bu şövalye aşkı zinaya göz yumuyor olsa da, yücelttiği bedenlerin değil ama yüreklerin ve kafaların bir birliğini arayan sevgidir. Hanım edilgindir, gerçi biçem kuzey Fransa'ya ve başka Avrupa devletlerine yayıldıkça daha etkin oluyor ve yalnızca sevmeyi beklemiyor olsa da. Sevenin hanıma bağlılığı feodal serfin efendisine bağlılığından birşeyler almıştır; aslında *troubadour* aşk anlayışı "aşkın feodalleştirilmesi" olarak adlandırılmıştır. Latin şiirine, özellikle Ovid'inkilere, gizemcilerin yazılarına, ve on iki ve on üçüncü yüzyıllarda daha belirginleşen Bakire kültüne çok şey borçludur. "Hanımımız" a tapınmada erkekler tüm kadınlığa tapınmayı görürlerdi. Benzer olarak, dünyasal bir sevgide bengi bir güzellik ve sevginin yansımaları gören Platonik düşünceden de birşeyler geldi; ve bu düşünce güney Fransa'ya Müslüman ekinden geçmiş olabilir. Sevgi örgesinin bu yanı erken İtalyan lirik şiirinde büyük bir rol oynadı. Olumsuz yanda, aşk temalarına abartılmış ilgi kilise tarafından bekar kalmanın salık verilmesinden geldi; kilisenin bu tutumu kimi kafalarda cinsel doyum için isteği arttırıyordu. Son olarak, aşk ilgisi aristokratların arasındaki evliliklerden doğdu, çünkü burada herşey ebeveynler tarafından düzenlenir ve evliliklere sevgiye hiçbir yer bırakmayan iş sözleşmelerinden daha öte pek değer verilmezdi, ve boşanma yoluyla ondan kaçabilmek için çok küçük bir şans vardı.

Bu *troubadour* ozanlarda aşk hem bir bilim hem de bir tanrıbilim oldu—kendilerinin dediği gibi, *gai savoir*. Sevenler Cupid'in ordusunda görev aldılar, bu görevde soldular, ve gözleri uyku tutmaz oldu. Sevginin gizli tutulması gerekirdi, ve seven hiçbir zaman hanımın adını açıkça kullanamazdı. Aşkın dört evresi sırasıyla istekli, yalvaran, tanınmış talip, ve kabul edilmiş aşık evreleriydi. Aşığa daha sonra hanım tarafından bir yüzük verilir, kendisi ona bir bağlılık yemini eder, ve hanım aşığın efendisi olurdu. Hanımın en küçük dileğine boyuneğme ve paylamalarını kabul etme aşığın ileri sürmeyi göze aldığı biricik erdemlerdi. Aşığın düşmanı kocadan çok rakip aşıktı. Aşık kaygısız bir çapkın değildi; sevgisi umutsuz ve trajik bir duygu olarak temsil edilirdi.¹³ Yalnızca soylu sınıfların üyelerinin yürekleri bu duygulara yetenekliydi. Aşk mahkemelerine bakan bir gelenek vardır; bu büyük bir olasılıkla hiçbir zaman olmamıştır. Böyle bir düşünce düzyazı diyaloglarından doğmuştur ki, bunlarda aşk üzerine çeşitli

kuramlar tartışılır ve bir aşğın iki hanımı birden sevip sevmeyeceği, ve evli mi yoksa evlenmemiş çiftlerin mi daha duygulu oldukları gibi sorular üzerine bir hüküm verilir.

*Troubadour*ların önde gelen şiir biçimlerinden kimileri bir aşk şarkısı *canso*, ve şafakta ayrılıp giden bir aşğın şarkısı *albaydı* — örneğin:

Bülbül eşine şakırken
Ve ondan yanıt alırken,
Gerçek aşkım ve ben
Yatarız çiçeklerin arasında,
Ta ki kuleden gözcü
Seslenip te, "Aşıklar, kalkın artık,
Gökte günışığını görüyorum" diyene dek.¹⁴

Başka iki biçim de kadın kahramanını bir çoban ve aşğış ise genellikle bir soylu olarak alan *pastorela*, ve toplumsal, politik ya da dinsel sorunlar üzerine bir yergi şiiri olan *sirventestir*.¹⁵ Tüm ince kural ve uylaşımlarına karşın *troubadour* şiirlerinin kimilerinde eşsiz bir dirilik vardır. Bernart de Ventadorn'un aşağıdaki parçalarından bunların niteliğine ilişkin birşeyler yakalanabilir.

Ne zaman parlak kanatlarıyla tarlakuşunu
Işıklı gökte çırpınır görsem güneşe doğru
Öylesine tatlı ve özgür sevinçte yiterek,
Uçmayı unutup düşünceye dek —
Ah, görünce böylesini mutluluğun
Bana öyle gelir ki dayanılmaz acıdan
Özlemlili yüreğim hemen kopuverecek.¹⁶

Troubadour ozanlardan kimileri İngiliz metafiziksel şairleri gibi ve günümüzdeki Valéry, Rilke ve Eliot gibi bulanık ve karışıklırlar. Bu biçimde yazma sanatını *trobar clus* olarak adlandırırlandı. Bernart de Ventadorn önde gelen *troubadour*lar arasındadır. Üne yükselen bu yoksul çocuk Aquitaineli Eleanor'un sarayında bulundu ve daha sonra Toulouse Kontunun sarayında yaşadı; şiiri okulun ürettiği en parlak ve en gerçek şiirdir; ayrıca Arnaut Daniel de vardı ki, karışık ve örtük bir biçimde yazmasına karşın Dante'nin büyük hayranlık duyduğu ozanlardan biriydi; ve son olarak Bertran de Born gelir ki şiirleri başlıca kavgaya ve savaşın şanına birer övgüdürler. Erken on üçüncü yüzyılda Fransa'nın güneyini yakıp yıkan Albigenese Haçlı Seferi (bir savaş ki yabanılığın bir kuşatmada ele geçirilen insanlara ne yapılacağı sorulduğunda "Tümünü öldürün, Tanrı kendisinin olanları ayıracaktır" diyen papalık elçisinin bildiriminde anlatılır) bu büyük yazınsal çiçeklenmeyi kısa bir sürede soldurdu. Bununla birlikte, *troubadour*ların yazıları daha 1200'den önce yapmacılığın gelişmesi nedeniyle yozlaşmaya başlamıştı. Bu arada biçim kuzey Fransa'dan Almanya, İtalya, İngiltere, İspanya ve Portekiz'e yayılıyordu. *Troubadour* ozanlar, lirik öznellikleri ve romantik aşk düşünceleri ile, ortaçağ yazınındaki en modern teli yakaladılar. Şair ve romancıların hiçbir zaman hakkında yazmaya son vermedikleri aşk düşüncesini anlatanlar ilkin onlar oldu. "Öyle bir değişim yarattılar ki," der C. S. Lewis, "törelliğimizde, imgelemimizde ya da gündelik yaşamımızda dokunulmadık tek bir köşe bırakmamış, ve

bizimle klasiksel geçmiş ya da Doğunun şimdisi arasında aşılması olanaksız engeller dikmiştir. Bu devrim ile karşılaştırıldığında, Rönesans yalnızca yazın sanatının yüzeyindeki küçüçük bir dalgadır.”¹⁷

Erken on ikinci yüzyılda kuzey Fransa’da dinç bir halk şiiri ortaya çıktı, ama bundan yalnızca on kadar şarkı bize dek yaşadı. Yüzyılın ortalarından önce *troubadour*lar tarafından etkilenen bir saray şiiri serpilmeye başladı. *Langue d’oil*de yazan bu saray şairleri *trouvères* olarak adlandırıldılar; Poitiersli William’ın büyük torunu, Fransa kralı VII. Louis’nin ve Aquitaineli Eleanor’un kızı, ve Coeur de Lion Richard’ın üvey-kardeşi olan Champagne Kontesinin sarayındaki Chrétien de Troyes en erken ünlü *trouvère* idi. Chrétien ayrıca *trouvères*lerin yarattıkları bir yazınsal biçim olan şövalye romansının da erken yazarlarından biriydi. Bunların şiiri *troubadour*larınkini andırır, gerçi daha az özgün ve biçimde daha az türölülük gösterse de.

Champagne Kontesinin sarayı ayrıca Saray Papazı Andrew’in de yurduydı. Andrew Latince’de *Saray Aşk Sanatı* üzerine bir düzyazı inceleme yazdı (yakış. 1186). Bu tuhaf çalışma Ovid’in Chrétien de Troyes tarafından Fransızca’ya çevrilen *Aşk Sanatı*’nın ve yine Ovid’in daha kısa başka yapıtlarının etkisini gösterir. Ovid’de aşk tümüyle evlilik-dışıdır ve evliliği göz önüne almaz. Erkekler Ovid kadınların aşk tuzağına nasıl düşürüleceklerini söylerken, kadınlara ise erkeklerin nasıl tutulacağı üzerine yönergeler verir. Sevenin hanımına bir tapınma düzeyine varan bağlılığı Ovid’de yoktur, ve, gördüğümüz gibi, başka kaynaklardan gelmişti. Andrew’in saray aşkının imgesel yazınında örneklenmiş kurallarından kimileri şunlardır: evlilik aşkı reddetmek için iyi bir özür değildir; gizlemeyi bilmeyen sevemez; aşkın doğası her zaman artmak ya da azalmaktır, ve gerçek sevgili sürekli olarak, ve hiç ara vermeksizin, sevdiğinin imgesi ile yaşar. Aşkın bu tip otuz bir kuralı vardır. Çalışmasının son kesiminde, Papaz Andrew yüz geri ederek saray aşkını kötü görüp reddeder. Evliliğin kutsallığını öğretmiş ve evliliği İsa’nın yedi kutsamasından biri olarak kabul etmiş olan kilise bütün bir saray aşkı düşüncesini kınadı. Ama, Goliardik şiirin büyük bir bölümü açısından geçerli olduğu gibi, burada kilisenin hiçbir zaman durdurmaya başaramadığı bir duygusal anlatım akışı vardı.

Güney Almanya ve Avusturya’da, kuzey ve güney Fransa’da olduğu gibi, on ikinci yüzyılda bir anadil halk şiiri geliyordu. Aynı zamanda, Fransa’daki yeni biçimler tarafından derinden etkilenen bir saray şiiri de gelişti. Alman *minnesinger*lerin ilk ürünü 1150 yıllarından bir vaazdır ki, bunda vaiz yeni şövalye yaşamının iki yanı olan cinsel aşka ve silahşör yiğitliğine boş gurur ve günah olarak saldırır. “Silahşörler toplandıklarında kaç kadın ayarttıklarını anlatarak yarışır. Tüm övüngeçlikleri kadınlar üzerinedir. Övgü kazanmayı başaramayan kendini arkadaşları arasında şanı yitirmiş görür. Ve yine, nerede bir insanın değerine saygı duyulacak olsa, hiç kimse onun şeytana karşı direnmek için gereksindiği kuvvetten söz etmez, tersine, özellikle en yasa dışı işler sayılıp dökülür; derler ki, ‘şu kadar insanı öldüren şu ya da bu kişi çok yiğit biridir.’”¹⁸ Almanya ve Avusturya’nın *minnesinger*leri şiirlerini *Frauendienst* [hanıma hizmet] ile doldurdular ve kadınları *troubadour* ve *trouvères*lerin yaptığından çok daha fazla yücelttiler. Sık sık kadınların bakışlarındaki çekicilikten, gizli sevdalardan, aşkın tiranlığından, esrimelerinden, ve pişmanlık gözyaşlarından söz edildiğini duyarız. Doğanın, özellikle kuşların ve çiçeklerin geri dönüşüyle yıllık ilkbahar

tansığının yarattığı sevinç Fransız lirik ozanlarında görülen o aynı sevinçtir. On ikinci ve on üçüncü yüzyılların lirik şairleri doğaya yeniden bakmaya başlamışlardı, tıpkı Gotik yontucuların ve örneğin Roger Bacon ve II. Frederick gibi bilginlerin yaptıkları gibi. *Minnesinger*ler de Fransız meslektaşları gibi müzisyenlerdiler, ve çalışmalarında karışık şiirsel biçimler için duydukları sevgiyi gösteriyorlardı. *Minnesinger*lerin kimileri sovalye romansları da yazmışlardır.

On üçüncü yüzyılda Hohenstaufen dönemi sırasında en büyük *minnesinger*lerden ikisi, Wolfram von Eschenbach ve Walther von der Vogelweide, orta Almanya'da Wartburg Şatosu'nda, *feste Burg*'da yaşadılar (yine orada 1521'de Luther muhteşem İncil çevirisine başlayacaktı). Orta Çağların en güçlü şiirsel yergileri ve en iyi aşk liriklerinden kimileri Walther von der Vogelweide'nin (ö. 1228) ürünleriydiler. Walther'in *Sprüche*'si papaya ve dinadamlarına ağır sövgülerle saldırır, üstelik kendisinin görünürde sofu bir Hristiyan olmuş ve İsa'ya dokunaklı bir dua yazmış olmasına karşın. Lirikleri *troubadour* ve *trouvères*lerin ya da başka Alman *minnesinger*lerin yazdıkları hiçbirşey tarafından erişilemeyecek bir erim ve bir duygu derinliği taşırlar. Dokunduğu herşeyi bir tazelik ve eşsiz bir dirilikle doldururdu; aynı zamanda şiirsel biçimlerin tam bir ustasıydı. Yalnızca evlilik-dışı aşkı değil ama evlilik aşkının sevinçlerini de işler; bir şiirde başarılı bir evlilikten "iki yaşamın tamamlanışı" olarak, "her iki yaşamın da pahada ve değerde artışı olarak" söz eder. Bu aynı evlilik görüşü Wolfram von Eschenbach'ın *Parzival*'inin de yüreğinde yatar. Walther Almanya'nın yarım-düzine büyük şairinden biri olarak kalır. Ölümünden sonra *minnesang* gerçek esini gizleyen karışık ve yapmacık bir biçime yozlaşmıştır.

On dördüncü yüzyılda, kasabalarda şiir yazarları loncalara öykünerek kendilerini *Meistersinger* derneklerine örgütlediler. Sonraki iki yüzyıl boyunca kiliselerde ve kasaba salonlarında şiir yarışmaları düzenlediler. Yaptıkları şey kesinlikle esnaf ve zanaatçıya özgü bir burjuva sanatıydı, düzeneksel bir şiirciliği ki kuralların sıkı bir incelenişiyle öğrenilebiliyordu. *Meistersinger*ler nicelikte çok yüksek bir düzey tutturmalarına karşın nitelikte birinci sınıf olmayan şiirler ürettiler. Aralarında en ünlüsü bir Nüremberg ayakkabı tamircisi olan Hans Sachs on altıncı yüzyılda herşeyden bir şiir yapmayı başardı, ama hiçbirşeyi bir şiire çevirmeyi başaramadı. Bu Alman burjuva şiiri geç Orta Çağlarda Fransa'da *Rhétoriquer*lerin yine çok fazla inceltilmiş ve çok fazla işlenmiş şiirlerinde koştunu buldu. Hem *Meistersinger*ler hem de *Rhétoriquer*ler yalnızca eski *troubadour* geleneğin en zayıf yanını, eş deyişle, dilbilimsel oyunlara duyulan abartılmış bir ilgiyi temsil ediyorlardı.

İtalyan yazını geç geliştirdi. 1200'e dek Latince yazarların tüm gereksinimlerini karşılamış görünür. Yeni biçim İtalya'ya hem Fransa hem de Almanya'dan ulaştı. Güney Fransa lehçeleri İtalyan lehçelere *troubadour* şiirinin İtalyanlar tarafından anlaşılmasına yetecek denli yakındılar. Almanya ile yakın politik ve ekonomik ilişkiler *minnesang*ın etkisini açıklar. *Troubadour*ların etkisini gösteren ilk İtalyan şair Provençal'de yazmış olan Sordello idi. Bir İtalyan lehçesinde yazılan ilk şiirler Albigenese Haçlı Seferleri sonucunda Fransa'dan uzaklaşan kimi *troubadour*ların sürgünler olarak geldikleri Sicilya'da görüldü. Sicilya'da "sone" Giacomo da Lentino tarafından yaratıldı, ve çeşitli şarkı biçimleri, *canzoni*, II. Frederick (ö. 1250) ve birçok başka şair tarafından geliştirildi. On üçüncü yüzyılın ilk yarısında Sicilya şairleri eğitilmiş

insanların bir yazın dili olarak hem Latince'nin hem de Provençal'ın altında gördükleri İtalyanca'nın gerçekte etkili bir yazınsal anlatım aracı olarak kullanılabilme yeteneğinde olduğunu gösterdiler.

On üçüncü yüzyılın ikinci yarısında — Dante'nin İtalyanca'nın bir yazın dili olarak savunusu olan *De Vulgari Eloquentia*'sında belirttiği gibi — Florence ve Toskana öne çıktı. Burada dinsel anadil liriği, tıpkı çağdaş Latin şiirleri ve çağdaş resim gibi, Fransiskan devimin etkisini gösteriyordu. St. Francis ve erken izleyicileri İncil'in öykülerini ve Hristiyan inancın gerçekliklerini sıradan insana götürdüler, ve onları büyük bir insan sevecenliği ile ve sıcak bir duygusallık ile doldurdular. Francis'in kendisi çocukluğunda Provençal ezgiler öğrenmişti. Daha sonra *Güneşe İlahi*'sini besteledi ve kendini "Tanrının Ozanı" olarak adlandıırıyordu. Erken Fransiskan şairlerin en ilginç büyük bir olasılıkla Latince *Stabat Mater*'in yazarı olan Jacopone da Todi'dir.¹⁹

Önde gelen aşk şairleri, Folgore da San Gimignano, Guinicelli, Cavalcanti ve Dante (ö. 1321) yine Dante'nin "dolce stil nuovo" [tatlı yeni biçem] dediği biçimde yazdılar. *Troubadour* ve *minnesinger* öğeleri kaynaşturmalarına karşın, aşkı irdelemeleri kendilerininindi. Bu Toscana şairleri için aşk yüreği ateşle arındırır; bu tinsel bir aşktır ki tanrısali yansıtır, ve bu da tini geriye evrensele götürür. Erkeklerin ve kadınların fiziksel çekicilikleri arkatasara çekilir. Şair tanrısali bildirilişini düşünmeyi ve ona tapınmayı, silahşör bağlılığından gizemsel bağlılığa geçmeyi ister. Latin Hristiyanlığa İspanya'dan girmiş olması olası bu Platonik düşünce şiirde başlangıçta yalnızca önemsiz bir akım olmuştur. On üçüncü yüzyıl Toscana şairlerinde özeksele oldu ve İtalyan şiirinde bu konumunu on altıncı yüzyıla dek korudu. Dante'nin bütün bir Beatrice tasarısı bu arkatasar olmaksızın ortaya çıkamazdı. Dante'nin düzyazıda üretilmiş pasajlarla bağlanan ve tümü de Beatrice'e duyduğu derin sevgisini anlatan bir soneler ve *canzoni* dizisi olan *Vita Nuova*'sı *Tanrısal Komedya* için yolu hazırladı. *Vita Nuova*'nın sonunda, Dante Beatrice'i şimdiye dek hiçbir kadının yüceltilmediği denli yücelteceğine söz verir — bir söz ki gereğinden öte yerine getirilmiştir.

*Troubadour*lar tarafından geliştirildiği biçimiyle anadil lirik şiirinin biçimleri Latin Hristiyanlığın bir ucundan ötekine yayıldı, ve belli değişikliklerle yerel biçimleri etkiledi. Ve 1200'den sonra batı Avrupa anadillerinin tümünde gelişmekte olan bir lirik şiir kütlesi görülür. Kuzey Avrupa'da tüm geç ortaçağ şairlerinin en yeteneklisi François Villon (ö. 1463) idi. Fransa kralı IV. Louis'nin çağdaşı olan Villon'nun yazdığı herşey diri kişiliği ve serseri varoluşu tarafından renklendirilir. Sıra ile, günah işler ve ona karşı günah işlenir; üzüntülü ve şen, gizemci ve sofu, ve sonra yine dine saygısız, ama her zaman derin bir biçimde içten ve durudur. Şiirlerinden birçoğu, örneğin *Tanıklıklar* gibi, kendisi hakkındadır, ve giderek başka konularda yazdığı zaman bile şiire oldukça öznel bir ruh durumu aşılar. Patos ve ironiyi bileştiren dizeleri Heine'nin kimi dizelerini anımsatır, ama Villon'un erimi daha geniştir.

Lirik şiirin *troubadour*lar tarafından belirlenen biçimleri on dördüncü yüzyılda İtalya'da değişmeye başlamıştı. Petrarch'ın (ö. 1374) anadil dizelerinde hem daha dünyasal bir bakış açısı vardır, hem de konuda, deyimlerde ve sözcüklerde klasiksel Latin şiirine öykünmek için daha önce üretilmiş anadil şiirlerinin tümünde olduğundan daha bilinçli bir girişim göze çarpar. Latin klasiklerinin Petrarch üzerindeki

tılsımı güçlüydü, ve bu antikçağ sevgisini ve ona öykünme girişimini daha eski *troubadour* ve Toscana geleneklerine aşıl原因 odur. Bakış açısında bir değişim daha o zamanlar Dante’de açıkça görülüyordu — Dante ki, genel bakış açısında güçlü bir biçimde ortaçağlı olmasına karşın, büyük Yunan ve Latin yazarlar için derin saygısında, yurtseverliğinde, ve hepsinden de önce anadil için coşkusunda yeni bir yazın çağının başlangıcını gösterdi. Petrarch kesinlikle daha moderndir; törel bir bilincin yerine, belli bir düzeye dek, estetik bir bilinci geçirdi. Büyük Latin yazarların biçemlerine karşı tutumu hemen hemen kölece bir hayranlık tutumuydu, ve önemli yapıtları olarak gördüğü çalışmalarını olanaklı olduğu ölçüde eski Roma yazarlarının Latince’ye yakın bir Latince’de yazardı. Anadilde yazdığı dizelerini ikincil önemde görüyordu, bir görüş ki gelecek kuşaklar tarafından tersine çevrilecekti. Herşeyden önce, Petrarch dünyasal ün için hemen hemen çocuksu isteğinde moderndir. “Dolce stil nuovo”yu insansallaştırdı ve klasikselleştirdi, ve parlak ve kusursuz bir ustalıkla yazdı. Şiirleri arasında üç yüzün üzerinde sone vardır ki bunların birçoğu ideal hanımına, Laura’ya seslenir. Eğer ona duyduğu sevgiye dokunuyorsa, hiçbir olgu önemsiz değildir, ve onun düşüncesinin yarattığı hiçbir düşlem ve hiçbir söz oyunu basmakalıp değildir. Bununla birlikte, en iyi yanlarında, soneleri birer zarafet yapıtıdır.

Oturup yazarım ne zaman düşüncelere dalsam,
Ortasında şakıyan kuşların, fisıldayan yaprakların;
Ve nerede çiçekli kıyılar arasında nehir parlasa
Dalgaları gülüşür ıslığına rüzgarın.
Gökyüzü seni gözlerimden çaldığında
Göremese de ölümlü göz bundan böyle yüzünü,
Yeryüzü gizlenemez, durumuma acır da,
Azarlar kederimi daha tatlılarıyla,
Ölümlü soluğu solumamış göksel sözcüklerden:
Ah, niçin gücünü geceden önce tüketirsin
Çorak gözyaşlarında ve iç çekmelerin fırtınasında?
Ağlama benim için, çünkü ölümün lütfu olarak
Günlerim ölümsüz kılındı, ve kapanan gözlerim
Bengi ışık üzerine açıldı.²⁰

Soneleri, *Canzoneleri*, ve *Utkular*’ı yüzyıllar boyunca Avrupa yazınına Latin klasiklerinin Petrarch’a yaptığı aynı tılsımı yaptı. Gerçekten de, çok az yazınsal biçim Petrarch’ın sonelerinin yarattığı yaygın etkiyi yaratmıştır. Petrarch’ın eğitimi, antikçağ için hayranlığı, ve biçemdeki ustalığı onu bir incelik modeli olarak Cicero ve Virgil’in yanına yükseltir. Şiirleri şairler için birer model ve yazınsal sahne betimlemeleri için birer kaynak oldular. Yetersizliklerine bile — felsefe ve bilim konusundaki bilgisizliği ve bunları küçümsemesi ve düşünce zayıflığı — yüzyıllar boyunca öykünülmüştür. Spencer’in bir arkadaşı olan Gabriel Harvey on altıncı yüzyılda İngiltere’den çok uzaklardan yazarken Petrarch’ın şiiri üzerine onun “sanatın zarafeti, ender düşlemelerin değerli bir tableti, ve üstün bir ustalığın ilginç bir dokuması” olduğunu ve onda “düzgün bir kavrayış gücü ve arıtılmış bir incelikten” başka hiçbirşeyin olmadığını söyler.²¹

Klasiklerin tılsımı İtalya'da öylesine güçlü oldu ki, Petrarch'ın ölümünden sonra bir yüzyıldan daha uzun bir süre boyunca önde gelen İtalyan yazarlar Latince'de yazdılar. Bunlar tüm okuyan insanları Latince tarihlere, öykülere, söylevlere ve hemen hemen her tür şiire boğdular. Ancak on beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonradır ki bir kez daha İtalyan anadilinde yazan önemli şairler görünmeye başladı. İtalya'da on beşinci yüzyılın sonunun başlıca lirik şairleri Muhteşem Lorenzo ve dostu hümanist Poliziano idi. Bunların şiirleri de Petrarch'ınkiler gibi cilalı ve zariftirler, ama daha da dünyasaldılar. Aynı zamanda Platonizmin bir yeniden-dirilişinin doğrudan etkisini gösterirler. Bir kadının ve bu dünyanın güzelliği ruhta tanrısal bir güzelliğin anısını uyandırır; insanın bildiği tüm güzellik ruhu geriye evrensel güzelliğe götüren bir merdivenin ilk basamağından başka birşey değildir. Ozan yitik gerçeklik ve güzellik ülkesini anımsar, ve esirmesinde onu anlatır. Dante'nin çağının İtalyan şairleri aynı düşüncelerin birçoğunu savundular, ama onları geleneksel Hristiyan düşüncelerle sınırladılar. Şimdi Platonizm bir tür dünyasal güzellik dini yaratmak için kullanılmaktadır. On beşinci yüzyıl İtalyasının bu estetik Gospeli sonraki yüzyılda bütün Avrupa'ya yayıldı. 1500'de İtalya sanat ve yazında on üçüncü yüzyılda Fransa'nın elinde bulunmuş olan önderlik konumunu üstlendi.

4. ŞOVALYE ROMANSI

ŞOVALYE romansları *trouvèr*elerin liriklerini ilk kez ortaya çıkaran aynı aristokratik Fransız çevrelerinde doğdu. Şövalye gelenekleri daha önce, on birinci yüzyılda gelişmişti. Bunlar eski bir Germanik yaşa erme töreni üzerine dayanıyorlardı. Tacitus'un anlattıklarına göre bu törende gence bir kalkan ve bir mızrak verilirdi. Kilise bu töreni üstlenip geliştirdi. Şövalyelik düşüncesi gelişme aşamasında dört öğeden oluşan tuhaf bir bileşimdi: yetişkinlik, din, savaş, ve aşk. Dördüne de ortak olarak ödev, bağlılık ve hizmet düşünceleri vardı. Şövalyeliğin gerçek kahramanı gönüllü, yaşam-boyu ve sınırsız hizmet sunardı, ilkin ailesine, sonra feodal efendiye, onun hanımına ve Tanrıya. Şövalyelik düzenine katılan gençlerin iyi bir aileye doğmuş, terbiyeli, dürüst, kadınlara karşı ince, en azından kendi sınıfına karşı misafirperver, korkusuz ya da "preux" (kavgada iyi çıkmış) olmaları ve, — eskilerin bilmediği bir anlayış —, yüksek bir onur duygusu taşımaları gerekirdi.

Şövalyeliğin erdemleri yürekli ve ödevle bağlılık, zayıflara karşı iyilikseverlik, ve kendi eşitlerine karşı yüce gönüllülüktü. En iyi yanları Wolfram von Eschenbach'ın *Parzival*'i ve Joinville'in *St. Louis'nin Yaşamı* gibi yapıtlarda görünür. Şövalyelik kusurları ise kavgacılık, yabanıllık, eğrilik, halkı küçümseme, apaçık boşinanç ve zinaydı. Çoğu kez şövalyenin şan için saçma bir isteği ve onu kibirli ve çekişmeci yapan bir onur duygusu olurdu. Şövalye Cuma günü oruç tutar, kutsal yerleri ziyaret eder, ve, öte yandan, serbestçe komşu yurtluktaki köylülere doğardı. Ortaçağ insanların ne zaman erdemli ne zaman erdemsiz olacakları genellikle belli olmazdı. Evlenmeme, oruç ve saltık yoksulluğun erdemleri üzerine sürekli öğütler insanları düzeneksel bir günah işleme ve sonra kefareti ödeme döngüsüne mi götürmüştü? Bir süre için herhangi bir erdem vurgulanır ve aşırı sınırlara dek abartılırdı. Böylece ortaçağ soyluları çoğu kez hem dengeli bir yaşam görüşünden hem de herhangi bir

derin türe duygusundan yoksundular. Şovalyeliğin eksiksiz aynası olan Kara Prens tutsak ettiği Fransa Kralı John'u özel bir nezaketle karşılar, ama Limoges kentinin yağmalanmasının ardından kadın ve çocukların kılıçtan geçirilmesini soğukkanlılıkla seyrederek.²²

Bütün şovalyelik düşüncesi kilise tarafından yüreklendirilmişti; burada da, "Tanrının Barışı," "Tanrının Ateşkesi" ve Haçlı Seferleri durumunda olduğu gibi, kilise toplumu iyileştirmeyi amaçlayan bir işe girişmişti. Böylece kilise şovalyeliğe katılma törenini gece ayini ve gencin zırh ve silahlarının kutsanması ile, ve şovalye sanının verilmesine eşlik eden vaaz ile, aristokrat kesim için bir tür ek kutsama, bir tür kutsal atama törenine çevirdi. Dini ve savaşı bağlamaya yönelik aynı girişim kilise tarafından Haçlılar çağının askeri keşiş düzenlerine verilen destekte de kendini gösterdi. Din ve yeni aşk kuramları arasındaki bir halka Bakire kültüründe görünür. Tüm bu sorunlarda kilise, sonuçta çok başarılı olmasa da, zamanın halksal dürtülerini dinsel ereklere yöneltmeye çalıştı. Bununla birlikte, on üçüncü yüzyılda dinadamları sık sık şovalyeliği kınıyor, silahşörlerin tembellik, korkaklık, küstahlık, yabanılık ve zamparalıklarını gösteriyorlardı. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda şovalyeliğin gelişmesi ayrıca daha varsıl bir aristokratik toplumda kadınların artan etkisini de gösterir. Tüm kusurlarıyla, silahşörlük ve şovalyelik erken görenekler üzerinde bir ilerleme anlamına geliyordu; gelişmeyi anlayabilmek için yalnızca Tourslu Gregory'nin altıncı yüzyılda Frankları betimlemesini on birinci ile on beşinci yüzyıllar arasındaki yazarların betimledikleri yaşam biçimiyle karşılaştırmak yeterlidir, ve bu değişimde şovalyelik bir rol oynamıştı. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, özeksel hükümetlerin ve kasabaların güçlenmesi ve feodalizmin çürümesiyle, şovalyelik büyük ölçüde boş bir gösterişçiliğe dönüştü ve idealleri yalnızca incelik kurallarına uyma düzeyine indirildi. Aynı yolda, daha önce diri ve yabanıl ve zaman zaman ölümcül olan eski turnuvalar ya da savaş oyunları zararsız zırh, güzel giysi ve binicilik gösterileri oldu. On altıncı yüzyılda değişikliğe uğradığı biçimiyle beyefendi ideali Castiglione'nin *Saraylı* başlıklı çalışması gibi yapıtlarda yansıtılır ve ince bir türe anlayışının ve savaşçı yeteneklerinin yanısıra eğitilmiş bir kafası da olan bir kişi olarak gösterilir.

Bu arkatasardan gelmiş olan şovalye romansı bir aşk ve serüven masalıydı; "romans" sözcüğü Latince yerine Romanik anadillerden birinde yazılan bir öykü demektir, ve böylece, imlem yoluyla, daha az ciddi ve düşünsel yanı daha zayıftır. Erken şovalye romansları şiir dilinde yazılırlardı; on üçüncü yüzyıl ortalarında yaygın olarak düzyazıda üretildiler. Erken epiklerin tersine, romansların çoğu birincil olarak kadın okuyucular göz önüne alınarak yazılmış, ve dinletiler için olmaktan çok okuma için düzenlenmiş görünürler. Aristokratik yaşam yolunu yüceltiyor ve feodal varoluşun tekdüzeliğini masalımsı serüvenlerle dağıtmaya çalışıyorlardı. Yazarlar öykülerini goblenlerin, mücevherlerin, ince giysilerin ve gösterişli yapıların Bizans ve Saraken kaynaklardan birçok ayrıntı içeren uzun betimlemeleri ile doldurur, uzun uzadıya turnuvaları, düğünleri, şenlikleri, savaşları ve cenazeleri anlatır ve ünikorn ve şahmaran gibi tuhaf canavarların yaptıklarından söz ederlerdi.

Romansların kaynakları çoğu kez geç Latince düzyazı biçimleri yoluyla bilinen eski Yunan ve Latin epikleri, ortaçağ öykü ve efsaneleri, ve *troubadour* aşk kuramıydı. Bir on üçüncü yüzyıl Fransız yazarı romans konularını Fransa, Bretanya ve Büyük

Roma'nın sorunları bağlamında sınıflandırıyordu. İlk Charlemagne'in öyküleri üzerinde, ikincisi başlıca Keltik kökenli masallar ve Kral Arthur, Parsifal ya da Tristan gibi konular üzerinde odaklaşıyor, ve sonuncusu ise Truva Savaşından başlayarak bütün Yunan ve Roma mitoloji ve tarihlerini ele alıp tümünü biraraya karıştırıyordu. İlk şövalye romansları on ikinci yüzyılda kuzey Fransa'da Gotik sanata da kaynaklık eden aynı bölgede yazıldı. Oradan yeni yazın ve sanat biçimleri sonunda İzlanda, Norveç ve İrlanda'ya ve güney ve doğuda İspanya, İtalya ve Kutsal Ülke'ye ulaşmaya dek yayıldı. On üçüncü yüzyılın sonlarında sanat, yazın, felsefe, bilim, eğitim ve müzikte bütün bir Latin Hristiyanlık dünyası bir bakıma kuzey Fransa'nın bir dizi ekinsel ili oldu.

Savaş, aşk ve serüveni karıştıran en eski bilinen romans kuzey Fransa'da yaklaşık 1150'de beyitlerde uyaklı sekiz-heceli dizelerle yazılmış *Roman de Thēbes*'dir. Erken romanslar böylece *Chansons de geste* dönemiyle çakışır. Yazarı bilinmeyen bu masal Ödipus'un ailesi hakkındadır ve Yunan kenti Tebes'in uzun kuşatması çevresinde döner. Öykü Ovid'in *Başkalaşım*lar'ından ve başka kaynaklardan alınan gereçle birlikte, bölümsel olarak Statius'un *Thebias*'ının bir Latince düzyazı özetinden alınmıştır. Yine bilinmeyen bir yazar tarafından 1160 sıralarında yazılmış olan *Roman d'Enéas* Virgil'in *Aneid*'i üzerine dayandırılmış, ama serüven peşinde koşan genç silahşörlerin düşlemsel öyküleri ve bir kadının sevgisini kazanmak için özverileri ile büyük ölçüde süslenmiştir. 1184 sıralarında Benoît de Sainte-More otuz bin dizelik bir şiir olan *Roman de Troie*'yi yazdı. Virgil Truvalıları Romalıların ataları olarak sunduğu ve ortaçağ insanları Romalıları saygı duydukları için, Truvalıları yenilmiş göstermek hoşgörüyü karşılanacak birşey değildi. Böylece Truva Savaşı üzerine belli Latin öyküleri oluştu ve Benoît Truvalıları soylu ve yürekli bir ırk olarak, Yunanlıları ise bayağı ve hain olarak betimler; Akhilles Hektor'u [Homeros'un anlattığı gibi önden mızrakla değil ama] ancak arkadan bıçaklayarak yenmeyi başarır. Benoît'nun şiiri oldukça karışık ve yeğinlikten bütünüyle yoksun gerçekdışı bir çalışma olmasına karşın popüler oldu. 1171 sıralarında adları bilinmeyen kimi kuzey Fransız yazarları on iki heceli dizelerde yazılan ve daha sonraki Fransız Alexandrine dizesine kaynaklık etmiş olan *Roman d'Alexandre* başlıklı bir yapıt ürettiler.

Klasiksel konular üzerine bu erken romansların hiç birinin yüksek yazınsal değeri yoktur. Tasarlar kötü işlenmiş, öyküler birlikten yoksun, karakterler yetersiz betimlenmişlerdir, ve verdikleri genel izlenim donukluk ve tekdüzeliktir. Aynı şey Charlemagne'in, atalarının ve ardıllarının öyküleri üzerine kurulan romanslar için de söylenebilir. Bunların tümünün de Latince asılları ya vardı ya da oldukları ileri sürülüyordu, tıpkı daha sonra Fransa dışındaki ülkelerde örneğin Malory gibi yazarların herşey için bir Fransız asıl ileri sürmüş olmaları gibi. On ikinci yüzyılın ilk yarısında yeni temalar ve yeni yöntemler için bir coşku vardı, ve yazarlar onları bulmak için olanaklı tüm kaynakları araştırdılar. Sonra, herşey moda şövalye ortamı içine yerleştirilirdi; aşk ateşiyle tutuşmuş ve zırhlarıyla her serüvene atılmaya hazır yakışıklı silahşörler, şatolarda ve kameriyelerde inanılmaz çekicilikteki hanımlar romans yazarlarının her zaman el altında tutulan gereçleri oldular. Truvalı Helen göz kamaştırıcı bir güzellik, Dido terkedilmiş bir kraliçe, Medea büyüleyici bir kokettir, ve Charlemagne'in çevresindeki bayanlar söze dökülemeyecek denli ayartıcıdır. Ortamlar çoğu

kez zamansal olarak hoş bir biçimde altüst edilir; görkemli Akhilles bir çocukken kadınlar manastırında saklanır, ve bir başka romansta oğluna şövalye sanı verilir; İskender Ammon Piskoposu tarafından ziyaret edilir; klasiksel mitoloji ve tarih düşlemsel bir düzensizlik içinde sunulur, ve İskender, Charlemagne, Arthur ve Jül Sezar aynı kuşağa ait olarak gösterilirler.

Romanslar için en verimli çıkan kaynak Kelt öyküleri, özellikle Arthur ve Yuvarlak Masaya ilişkin olanlardı. Bu efsanelerin beşinci ve altıncı yüzyıl İngiltere ve Bre-tanyasındaki olaylarda yalnızca zayıf tarihsel temelleri vardır. İrlanda ve Galler'de geliştirilerek eski Kelt masalları ile karıştırılmış, bütüne güçlü bir Hristiyanlık ve büyü havası verilmişti: örneğin, İsa'nın son yemek kabı başlangıçta bir İrlanda masal sarayında bulunan bir putperest tılsım nesnesi iken, sonunda içinden İsa'nın Son Yemeğini yediği kap olur. Yine Parsifal ve Tristan öykülerinin, Kelt kökenli olmalarına karşın, başlangıçta Kral Arthur öyküleri ile hiçbir ilgileri yoktu. İlk Galler, daha sonra ise Cornwall Arthur öykülerinin en erken toprağı olmuş görünür. Bir Galler rahibi olan Nennius tarafından yazılan bir dokuzuncu yüzyıl tarihçesi Arthur'u beşinci yüzyılda putperest Anglo-Saxonlara karşı savaşan bir Hristiyan önder olarak sunar. 1125'te Malmesburyli William'ın bir tarihçesi ise Arthur'dan yalnızca kısaca söz eder. On ikinci yüzyılın ilk yarısında bir duvarcı ustası Modena Katedralinin kapısı üzerine Artur'un ve silahşörlerinden kimilerinin oyma resimlerini yaptı. Daha kapsamlı bir anlatı 1148 sıralarında yazılmış olan Monmouthlu Geoffrey'inkidir; Geoffrey'in anlatısı düşlemsel ve baştan sona romantikleştirici olmasına karşın olağanüstü popüler oldu. Arthur Anglo-Saxonların tümünü yener ve İskoçya'yı ve Galler'i ele geçirir. Ataları Aenas'ın torunu Brut'a dek götürülür, böylece İngiliz geçmişini eski Roma'nın şaniyla bağlar. Tarihçenin yazarı açıktır ki Charlemagne'a denk bir İngiliz kahraman yaratmaya çalışmaktadır. Geoffrey Yuvarlak Masadan, Lancelot'tan, Tristan'dan ya da Kutsal Kaptan hiç söz etmez. Arthur'un popülerliği artmaya başlıyordu; on üçüncü yüzyılda Hektor, İskender, Sezar, Joshua, David, Judas Maccabaeus, Charlemagne ve Boullionlu Godfrey ile birlikte "Dokuz Büyük"ten biri sayılır oldu.

Bu masallar on ikinci yüzyılda başlıca Latince tarihçeler yoluyla kuzey Fransa'ya ulaştılar. Bir Fransız ozanı, Wace, Arthur'a ilişkin bu gereci 1155 sıralarında *Brut* adı verilen sıradan bir şiire aktardı; şiir Aquitaineli Eleanor'a adanmıştır. Wace öncelik üzerine tartışmaları önlemek ve başka insanları ve bunların öykülerini bir döngü içersinde toplamak için Yuvarlak Masayı ekler. Layamon, 1205 sıralarında, orta İngilizce'de uyaksız, eş-harflı şiir biçiminde Wace'in *Brut*'unun bir çevirisini hazırladı. Sonunda Arthur öykülerinin tam döngüsü bir yalıtılmış kişilikler kalabalığından oluştuğu zaman serüvenlerin kahramanlarından her birinin ötekilerle ilişkisi ya hiç yoktu ya da çok azdı. Erken Arthur romanslarında Arthur evrensel koruyucudur, ama serüvenleri üzerine silahşörlerinininkilerden daha az söz edilir. Tüm bu kişileri biraraya bağlamayı olanaklı kılan biricik bölüm Kutsal Kabı arayıştır. Konunun bir ikinci işleniş Fransız kraliyet konutunun bir üyesi olmuş olması olası Marie de France'ın (ö. 1189) kısa *Lays*'idir. Öyküleri çekici ve incedir, ve hiçbir büyük güç ya da duygusal derinlik göstermeseler de, şimdiye dek sözü edilen romansların tümünden daha yüksek bir yazımsal nitelikleri vardır.

Bu Kelt gerecinin ve gerçekten güzel tüm şövalye romanslarının yazınsal bir bakış açısından ilk işlenişi ilkin Champagne Kontesinin ve daha sonra Flanders Kontunun saraylarında yaşamış bir *trouvère* olan Chrétien de Troyes (ö. 1180) tarafından yerine getirildi. *Troubadour* aşk kuramına gömülmüş olan Chrétien daha sonra 1165 ve 1180 yılları arasında dördü Arthur öykülerini konu alan beş uzun romans yazdı. “Fransız gerecini” ya da “Roma gerecini” değil de bu Kelt gerecini seçmesinin nedeni büyük bir olasılıkla daha az harciarelem olmasıydı. Chrétien olayları yalnızca anlatmakla yetinmeyip onları yorumlamaya da çalışır. Romanslarının özeğinde ve tüm zırh ve giysi, turnuva ve savaş, şato ve doğa betimlemelerinin altında aşkın ve insan eyleminin dizgesel bir çözümlemesi vardır. Tüm bunların iyi bir örneği *Yvain* başlıklı çalışmasıdır. İnsan yüreğinin ilk büyük gözlemcilerinden biri olarak, yazar modern romanın kurucuları arasında sayılmalıdır. Bir başka önemli on ikinci yüzyıl romans yazarı olan Robert de Born Kutsal Kap konusundaki en iyi öyküleri yazdı. Chrétien’in ve Robert de Born’un yazıları şövalye romanslarının Avrupa’da yaygın bir beğeni ile karşılanmalarını sağlayan en büyük etmenler oldular. Ana karakterleri ve durumları belirlediler, ve Arthur öykülerini şövalyeliğin ve aşkın büyük anlatım ortamlarına çevirdiler.

Tüm romanslar arasından en çok okunanı ve bütün Orta Çağların en popüler kitaplarından biri bir on üçüncü yüzyıl Fransız yapıtı olan *Roman de la Rose*’dur. Karakterler tıpkı ahlak oyunlarında olduğu gibi hemen hemen tümüyle soyutlamalardır: Umut, Uğursuz-Dil, Gençlik, Bağışkanlık, ve başkaları. İlk dörtbin dize erken on üçüncü yüzyılda çalışmasını 1237’de tamamlanmadan bırakan Guillaume de Lorris tarafından yazıldı. Buna kırk yıl kadar sonra bir Paris burjuvası olan Jean de Meun on sekizbin dize daha ekleyerek kendi bölümünü Kral Haklı Philip’e adadı. İlk bölüm aristokratik tondadır ve okurun ilgisini genç kahraman ve onun aşkını simgeleyen gülü koparma çabaları üzerinde tutan duyarlı bir yazın sanatçısının yapıtıdır. Son bölüm sıkıcı, ayrıntılı ve bilgiçlik doludur. Dönemin Latince yazılarının ansiklopedik özelliğini gösterir, kiliselere, özellikle frerlere, kadınlara, aristokratlara ve hükümete saldırır. Jean de Meun’un herşeyi okumuş ve anımsamış olması bir talihsizliktir, ve anımsadığı hiçbirşeyi şiirinin dışında tutmayı başaramamıştır; Gerson çalışmayı “bir kaos ve Babil karışıklığı yapıtı” olarak betimlemiştir. Bununla birlikte, Jean de Meun’un doğayı övgüsünde, bilime gösterdiği ilgide, ve insanı yüceltmesinde, modern zamanların bir öncelenişini buluruz. Gene de temel olarak *Roman de la Rose* “muazzam goblenlere, sonu gelmez tarihçelere, herşeyi-bilen ansiklopedilere, yavaşça büyüyen, büyürken tasarlarını değiştiren ve zaman zaman aynı yapı üzerinde ayrı türde iki kule ile sonlanan geniş Gotik katedrallere benzetilebilecek bir ortaçağ ürünüdür.”²³

Roman de la Rose bir sanat yapıtı olarak eksikliklerine karşın olağanüstü popüler oldu. Chaucer ilk bölümden Orta İngilizce’ye çeviriler yaptı, ve ayrıca Almanca’ya çevrildi. İnsanlar yapıtın düşüncelerine ve biçimine saldırdılar ve onları savundular, dinadamları ondan İncil’den olduğu gibi alıntılar yaptılar. Ünü belli bir ölçüde Fransızca’nın on üçüncüden on beşinci yüzyıla dek tıpkı 1680’den sonra da olduğu gibi bütün Avrupa’da okunuyor olması olgusuna bağlıdır. Bu durum tüm Fransız kitaplarının dolaşımını arttırdı. Fransa dışında, erkekler ve kadınlar yalnızca Fransızca

okumakla kalmıyor ama zaman zaman yazılarını da Fransızca'da yazıyorlardı. St. Francis Fransızca şarkılar biliyor, Marco Polo'nun gezileri Fransızca'da yazılıyor, ve Dante'nin öğretmeni, Brunetto Latini yalnızca küçük ansiklopedisini, *Tréstor*'u Fransızca'da yazmakla kalmıyor, ama ayrıca "Fransızca konuşma latif ve tüm uluslara en ortak olanıdır" diyordu.

Şövalye romanslarına yönelik bu ilgi Latin Hristiyanlığın tüm devletlerine yayıldı. 1200 sıralarında Hartmann von Aue Almanca'da dört şövalye romanı yazdı; kendi yarattığı olabilecek *Der Arme Heinrich* dışında tümü de Chrétien de Troyes tarafından esinlendirildi. Bir başka Alman şair, Gottfried von Strassburg, Tristan ve Yseult'un ünlü öykülerinin en güzel uyarlamasını yaptı. Gottfried'in biçemi kentsel ve pürüzsüzdür ve pekçok şeyi hafife alır, ama anlattığı öykü ölçsüz bir tutkunun öyküsüdür. Onun Tristan anlatısı Wagner'in operasını ve Tennyson, Swinburne, Robinson ve başkalarının şiirlerini esinlendirdi. Bununla birlikte, tüm Alman romanslarının en büyüğü Wollfram von Eschenbach'ın (ö. 1220) Chrétien de Troyes'nin bitmemiş bir öyküsü üzerine dayandırılmış olması olası *Parzival*'dir. Kabı arayış efsanesi Kelt efsaneleriyle birleşmiş olan Doğu kaynaklarından gelmiş olabilir. Wollfram öyküyü bütünüyle insan ruhunun doyum ve dinginlik bulma çabasını anlatan bir epiğe dönüştürdü. Parzival saf bir genç olarak büyük yanlışlar yapar, ama acı çekerek yavaş yavaş akıllanır. Yaşamı Sofokles'in iki oyunundaki Ödipus'un yaşamı gibidir. Kendi deneyimlerinde Parzival inanç ve kuşku arasında, Carlyle'in *Sartor Resartus*'undaki "bengi evet" ve "bengi hayır" arasında yalpalır. Burada Kutsal Kap kutsanmış bir taşır; daha sonraki romanslarda Son Yemekte kullanılan kapla özdeşleştirilir ki bu, efsaneye göre, Arimathealı Joseph tarafından İngiltere'ye Glastonbury Manastırına getirilmiştir. *Parzival* romantik ideali din ile birleştirmesine karşın gene de öyküyü bir keşiş anlatısına çevirmeyen ya da şövalye karakterini bozmayan büyük bir şövalye romansıdır. Öykü aşkı ölçsüz, kör ve yokedeci bir tutku olarak alan Tristan efsanesi ile keskin bir zıtlık içinde durur.²⁴

Malory'den önceki en güzel İngiliz şövalye romanı on dördüncü yüzyılda yazılan *Sir Gawain and the Green Knight*'tir. Yazarı bilinmeyen ve eş-harflı şiir biçimiyle yazılmış olan yapıtın yalın bir tasarı ve büyük bir hümanist çağrısı vardır. Böylesine yüksek değerde bir İngiliz çalışmasını bulmak şaşırtıcıdır çünkü İngiliz romanslarının çoğu nitelikçe Fransızca ve Almanca'da yazılanlardan düşüktür. Fransız öykülerini işleyişlerinde İngiliz romans yazarları biçime ve sanatsal ayrıntıya ilgisiz kalmış ve en büyük abartmalardan yana bir beğeni yaratmış görünürler. Öte yandan, ahlaksal tonları Fransız romanslarının çoğundan daha yüksektir.

Tüm ülkelerde geç şövalye romanslarının birçoğu on üçüncü yüzyıldan sonra düzyazıda yazılmışlardır. Bu Sir Thomas Malory'nin *Morte d'Arthur*'u için doğrudur. Malory (ö. 1471) Roses Savaşlarında doğmuş ve şiddet ve hapis hükümleriyle lekelenmiş tuhaf bir yaşamı olan bir İngiliz soylusuydu. Öykülerinin tümünün Fransız kaynaklardan toplandığını söyler, gerçi bunlardan kimileri için bu tür kaynaklar hiçbir zaman bulunamamış olsa da. Hayranlık verici bir öykü anlatıyordu; 1934'te bulunan bir elyazması Malory'nin başlangıçta yazdıklarının bir romanslar dizisi olduğunu ve daha sonra dolaşan uyarlamanın Caxton tarafından derlenip on beşinci yüzyılda basıldığını gösterir. Caxton'un uyarlamasında kendilerinden söz

edilen yetişkin insanların daha sonra doğduklarını ve Malory'nin karakterlerinden kimilerinin eylemlerinin ölümlerinden çok sonra yer aldıklarını okuruz. Malory oldukça eski kafalı bir yazardı; şövalye kurallarına inanır ve insanların davranışlarını düzeltmeyi isterdi. Öyküleri onları sunduğu biçimiyle kendi kuşağına da büyük bir olasılıkla bugün bize görüldüğü denli tuhaf ve antika görünmüş olmalıdır. Malory'nin özgünlüğü kendini başlıca yaklaşımının doğrudanlığında gösterir; yalın konuşmayı ve yalın tavrı Fransız romanslarının daha karışık ve daha biçimsel inceliklerinin yerine geçirmiştir; büyüden kaçınarak geleneksel masal sahnelerinininkinden daha gerçekçi bir ortam kullanır. İnsan davranışı üzerine büyük bir kavrayış gücüyle yazmasına karşın, şövalye kurallarındaki temel bozukluğu, eş deyişle, Arthur'a ve evlilik antlarına karşı ödev ile ideal bir hanıma bağlılık arasındaki çatışmayı görmeyi başaramamıştır. Arthur'un, karısı Guinevere'nin, ve arkadaşı Lancelot'un yaşamlarını yıkan özsel trajedi burada yatar. Malory'de zaman zaman ustaca oluşturulan tasar, çok üstün bir anlatım ve karakter çözümlemeleri vardır; 20. ve 21. kitaplar erimde harikadır.²⁵ Malory'de şövalye romansının nasıl modern romanın kaynaklarından biri olduğu açıkça görülebilir. Romanslar yazma ve onları okuma zevki İspanyol romanslarından en çok okunanı olan *Galli Amadis*'in yazılışını görmüş olan on beşinci yüzyılda bile henüz gücünden birşey yitirmemişti. Düzyazıda sunulan bu popüler çalışma tüm Avrupa'yı dolaştı.

Bu aristokratik lirik şiiri ve şövalye romanslarını değerlendirirken hemen görürüz ki, bir yandan her ikisi de epiklerden, ve öte yandan doğmakta olan burjuva yazınının, manzum masallardan ve halk tiyatrosundan ayrılıyordu. Romanslar amaç ciddiliğinden ve epiklerin yalınlığından yoksundur. Büyük ölçüde duygusal ve karmaşıktırlar ve birincil olarak bir kadın okurlar kitlesine seslenirler. "Charlemagne'nin erkek karakterli baronlardan oluşan oldukça gerçekçi çevresinin yeri gösterişli şövalyelerin ve işsiz güçsüz hanımların konağı tarafından alınır. Charlemagne'nin ortamı tarihsel ve coğrafiktir; Arthur'un ortamı ise ideal ve havada. En eski epik şiirlerde yalnızca Tanrıdan korkan insanlar ve göze çarpmaktan kaçınan birkaç kadın buluruz; Arthur romanslarında ise beyefendiler ve hanımefendilerle karşılaşırız ve bunlar epik şiirlerdeki herhangi birinden çok daha ince ve çok daha baştan çıkarıcıdır, ama bir inanç ve bir ödev duygusu tarafından erdemsizliğe karşı çok daha az bağışık kılınmışlardır, çünkü işsiz güçsüzlerin bozulmuş ahlak atmosferinde soluk alırlar."²⁶ Tıpkı *Roland'ın Şarkısı*'nın Romanesk sanatın kaba gücünü yansıtmaması gibi, romansların en iyileri de belli Gotik sanat yapıtlarındaki karmaşa ve inceliği anımsatırlar. Hem lirik şiirde hem de romanslarda aşk her zaman eylemin ana kaynağıdır, ve romanslarda atmosfer çoğu kez tuhaf bir doğaüstü dünyanın atmosferidir ki orada taşların, kaynakların ve otların, giderek hemen hemen herşeyin büyüklü özellikleri vardır, ve orada insanlar yalnızca aşk ve serüven için yaşarlar.²⁷

Lirik şiir on dördüncü yüzyılda Petrarch ile yeni bir yön tutarken, şövalye romansı Boccaccio ve Chaucer tarafından değişkiye uğratıldı.²⁸ Kendini her zaman ilkin bir hümanist ve klasiksel bilgin olarak görmüş olan Boccaccio (ö. 1375) ilk modern romanlar olarak adlandırılan yapıtları üretti. Bu öykülerin en iyisi, *Fiammetta*, adını yazarın sevdiği ideal hanımdan alır; yapıt çağdaş karakterler üzerine anadilde yazılmış modern bir düzyazıda ilk uzun öyküdür. Bunda, başka romanlarında olduğu gibi,

yazar şövalye romansının gereçlerinden ve Latin klasiklerden yararlanır; *Fiammetta*'nın Ovid ve Seneca'dan pasajların birer uyarlanışından pek daha çoğu olmayan uzun kesimleri vardır. Boccaccio'nun ereği başlıca okurları için eğlendirici olmaktır ve ton oldukça dünyasaldır. Aslında Boccaccio açıkça putperest bir yaşam görüşü için Hristiyanlığı gözdardı eden ilk modern yazardır. Ama daha uzun öyküleri kimi ustaca karakter çözümlemeleri kapsarlar, ve içinde genç bir insan olarak yaşamış olduğu uçarı Napolitan toplumun ilginç bir tablosunu verirler.

Chaucer'in *Troilus ve Criseyde* başlıklı yapıtı, Boccaccio'nun herhangi bir uzun öyküsünden çok daha yüksek bir yazınsal nitelikte olmasına karşın, Boccaccio'nun anlatısal şiiri *Filostrato* üzerine dayandırılmıştır; aslında Chaucer'in şiirinin hemen hemen üçte biri Boccaccio'nunkinden doğrudan çevrilmiştir. Öykünün kendisinin Benoît de Sainte-More'un *Roman de Troie*'sının bir kesiminden gelmesine karşın, Boccaccio onu on dördüncü yüzyıl İtalyan yaşamının bir romanı yaptı. Chaucer'in işleyişi tonda Boccaccio'dan daha ciddidir ve, aynı zamanda, güldürü öğelerini ele almada daha büyük bir yetenek gösterir. Hepsinden de önemlisi, Chaucer karakterleri betimleme ve çözümleme yeteneğinde Boccaccio'dan üstündür. Boccaccio'nun öyküsünü dönüştürme ve insansallaştırmadaki becerisi daha sonra öyküler ödünç alarak onları olağanüstü bir yolda yeniden şekillendiren Shakespeare'in biçimini andırır. Chaucer'in *Troilus*'u o güne dek İngilizce'de yazılan en başarılı uzun şiirdi. Boccaccio'nun uzun öykülerinde ve Chaucer'in *Troilus*'unda eski şövalye romanslarının abartmaları bir yana atılır ve yapıtların çok daha gerçekçi bir havaları vardır. Chaucer'in *Troilus*'u şövalye çağının geleneksel tutumları içinde kalsa da, durumları ve bireyleri çözümlemesi şaşırtıcı ölçüde moderndir, özellikle yapıt Chrétien de Troyes'nin ya da Alman *minnesinger*lerin romanslarından biriyle karşılaştırılacak olursa.

İtlyanlar hiçbir zaman Gotik sanat ya da şövalye romansları ile çok fazla ilgilenmediler; bu onların hem sanatçılarına hem de yazarlarına biçimde yenilikler denemek için daha büyük bir özgürlük verdi. Yazın alanında, gördüğümüz gibi, Petrarch ve Boccaccio her ikisi de klasiksiz yazında yeni ve taze bir esin buldular ve kendi anadil yazılarında birer yenilikçi oldular. On beşinci yüzyıl İtalyan yazarlarının çoğu Latince'de yazıyordu; İtalyanca'yı kullananlar arasında ortaçağ şövalye romansları ile modern roman arasında bir yerlerde duran uzun anlatı şiirlerini yazmış birçokları vardı. Poliziano'nun ve çevresinin bir dostu olan Pulci (ö. 1484) *Morgante Maggiore* başlığını taşıyan ve eski *matière de France* üzerine dayandırılan uzun bir anlatı şiiri yazdı. Bununla birlikte, Charlemagne öykülerini işleyişi baştan sona burjuva ve gerçekçidir. Öykü ayrıca Poliziano tarafından da kullanılmış olan sekiz-dizelik kitalarda anlatılır, ve onlardan Ariosto ve Tasso'ya, on altıncı yüzyılın iki büyük İtalyan anlatı şairine geçmiştir. Pulci'nin kahramanı Roland'dır; öyküsünün başlığındaki ad, Morgante ise Roland'ın (burada Orlando adını alır) evcilleştirdiği devin adıdır. Pulci'nin tonu ironik ve alaycı, ve zaman zaman gürültülü ve bayağıdır. Bu özellik tüm soylu ciddiyetten yoksun yapıtına neşeli bir taşlama havası verir. Dört dörtlük dünyasalığı Muhteşem Lorenzo'nun Florence'nin bir yanını yansıtır. *Morgante Maggiore*'nin ilk bölümünü çevirmiş olan Byron *Don Juan*'ının tavrını Pulci'ye borçlu olduğunu kabul etmişti. Boiardo'nun (ö. 1494) *Orlando Innamorato*'su daha aristokratik bir tondadır. Yazarın kendisi bir soyluydu; olgun yıllarını Ferrara'da Este sarayında

geçirmişti, ve şiir, eski Charlemagne efsanelerini kullanmasına ve Homer ve Virgil'in etkisini göstermesine karşın, gerçekte on beşinci yüzyıl sonundaki İtalyan saray yaşamının bir tablosudur. Pulci ve Boiardo'dan, ve on altıncı yüzyıldaki iki büyük ardılları olan Ariosto ve Tasso'dan romantik anlatı şiirlerine duyulan ilgi bütün Avrupa'ya yayıldı. On beşinci yüzyılın sonunda, tüm batı Avrupa İtalyan ekinine hayranlıktan doğan bir esrime içinde bakmaya başlamıştı, ve İtalya, ekinin önderi olarak, daha önce Fransa'nın oynadığı rolü oynuyordu.

BÖLÜM X

Yazın (II)

1. TİYATRO

2. FABLIAUX VE NOVELLE

3. TARİH, YAŞAMÖYKÜSÜ VE VAİZLER

4. SİMGESEL YAZIN

ŞİMDİYE dek irdelenen yazın alanının çoğu, tıpkı ilim gibi, kilise ve aristokrasinin ilgilerini yansıtır. Bununla birlikte, on ikinci yüzyılda Latin Hristiyanlığın hemen hemen tüm devletlerinde bir orta sınıf ortaya çıkmış ve ilgileri ve bakış açısı kendini yazın alanında göstermeye başlamıştı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılların Viking, Macar ve Saraken baskınlarını izleyen göreceli barış dönemi ve tarımsal bir artı ürünün yavaş yavaş birikimi Barbar Göçlerini izleyen beş yüzyıl içinde hemen hemen tümüyle yitmiş bir sınıfı batı Avrupa toplumuna geri getirmişti. Küçük yerel bölgelerin ekonomik etkinlik ve ilgilerine sıkı sıkıya bağlanmış bir tarım dünyasının ortasında burjuvazi yeni bir sınıf olarak dinadamlarının, soyluların ve köylülerin yanısıra gelişti ve böylece daha değişik ve daha türlüleşmiş bir toplum yaratıldı. Kasaba yalnızca öz-yönetimde deneyim için fırsatlar ve daha kolay düşünce alış veriş için araçlar sunmakla kalmadı, ama iş dünyasında—tecim, el sanatları ve bankacılık —, tıpta, tüzede, öğretimde ve hükümet yönetiminde yeni çalışma alanları açtı; ve, gerçi kilise gücünden hiçbirşey yitirmemiş olsa da, orta sınıfın doğuşu katedral okulunda, manastırda ya da şatoda gelişmiş olan yaşam görüşünden daha dünyasal, daha renksiz, ve giderek kinik bir yaşam görüşünü de doğurdu. Kasabalıların da tıpkı köylüler gibi çok az entellektüel ilgileri vardı, ama uyanıktilar. Arada bir Dante ya da Chaucer gibi bilge yazarlar ürettiler, ve İtalya'da on dördüncü yüzyıldan başlayarak üst orta sınıf için ilmi geliştirmek moda oldu. Gene de, genel olarak orta sınıftan söz ederken Taylor şunları söyler: "Düşünceleri anlıksal olarak ve tinsel olarak dünyada en iyisini temsil etmez, azizlerin, tanrıbilimci-filozofun, ya da romantik ozanın ulaştığı doruklara dokunamazdı. Ortaçağ yaşamının en tipik ve en özgün öğeleri kasabalardan çok az esin buldular."¹ Doğmakta olan kasabalar tiyatronun ve kısa öykünün vatanı oldular.

1. TİYATRO

HEM Yunan hem de ortaçağ tiyatrosu dinsel törenlerden gelişti, gerçi ortaçağ — ve en sonunda modern çağ — tiyatrosunun bağımsız bir gelişimi olmuş ve Yunan ve Roma tiyatrosundan türetilmiş olmasa da. Erken Orta Çağlarda kilise oyunları

onaylamıyor, çünkü bunlar kilisenin kendisiyle savaşmakta olduğu putperestliğin önemli bir parçasını temsil ediyorlardı. Yerleri halklar arasında yaygın olarak “mimeler” diye bilinen gezgin ozanlar ve akrobatlar tarafından alındı. Bu eğlence insanları sık sık eğitilmiş ayılar ya da başka hayvanlarla ve zaman zaman bir çocuklar trupu ile birlikte dolaşırlardı. Şato duvarları içinde ya da köy sokağında gösteri yaparlardı; bu tür eğlenceler anlatıları ya da lirik şiir dinletilerini tamamlardı. Bu “mime”lerin yaşaması, ve geleneksel dansların yaşaması, ortaçağ tiyatrosunda daha sonra yeniden görünecek olan tiyatro karakterlemesini ve pandomim ve oyunculuk geleneklerini diri tuttu. Aynı zamanda kilisenin Latince dinsel etkinliklerinde de bir dizi tiyatro öğesi vardı. Masın kendisi rahibin ilahisi ve onu yanıtlayan koronun müziği ile İsa’nın ölümünü ve yeniden-dirilişini anlatan bir tür simgesel tiyatrodur. Kimi zaman iki rahip Latince’de ya da anadilde diyalog biçiminde bir vaaz verirlerdi; ilahiler arada bir iki koro için düzenlenirdi. Onuncu yüzyıl denli erken bir tarihte, ve belki de daha erken bir zamanda, özellikle manastır kiliselerinde Paskalya ve Noel şenlikleriyle bağıntı içinde kısa dramatik parçalar (*tropes* [katmalar]) getirilmeye başladı.

Saklanan en erken katmalardan biri, *Quem Quaeritis*, Paskalya sabah duaları arasına yerleştirilmiş kısa bir oyun için bir dizi sahne komutundan daha çoğu değildi. Tüm bölümler Latince’ydi ve ezgili olarak söylenirdi. Başlangıçta oyun İsa’nın mezarı başında melekler ve Meryemler arasında geçen ve Meryemler ve koro arasındaki karşılıklı bir şarkı tarafından izlenen bir sahneyi kapsardı. Zamanın geçişiyle *Quem Quaeritis* gibi katmalar diyalogun eklenmesiyle ve tiyatro eyleminin artırılmasıyla genişletildi ve birçok değişik sahnesi olan oyunlar üretildi. Zamanla katmalar diziler olarak düzenlendi, yeniden-diriliş öyküsü Çarmıha Gerilişi ve daha sonra İsa’nın son günlerindeki başka olayları da kapsayacak biçimde geriye doğru uzatıldı. Örneğin İyi Cumada örtülere sarılmış bir haç koro yerinin bir bölümünde ağıtlarla bir yana kaldırılır, ve sonra Paskalya sabahı uygun sözler ve eylemle dışarı alınır.

Tiyatronun gelişiminde ikinci bir adım onu kilisenin dışına çıkarmak oldu. Yavaş yavaş oyunların dokusuna süzülen güldürü öğeleri onlara kilise hizmetlerine ters düşen bir hava vermeye başladı. Dahası, bu tür temsilleri görmek isteyen kalabalıklara kilisenin karanlık ve dar yapısında yer bulmak da olanaksızdı. Böylece yavaş yavaş oyunları dışarıda, kilisenin önünde sunmak bir alışkanlığa dönüştü. Hem Eski hem de Yeni Ahit’ten birçok yeni olay eklendi. Ve bunlar kilise dışından insanların oyuncular olarak kullanılması ve Latince’nin yerini anadilin alması gibi daha başka değişikliklerle tamamlandı. Geçiş döneminden diyalogları yer yer Latince’de, yer yer anadilde yazılmış bir dizi oyun saklanmıştır. Tüm bunlar tiyatrodaki artmakta olan bir dünyasallaşma ve artmakta olan bir tiyatro etkililiği anlamına geliyordu, çünkü sıradan insanlar tarafından anadilde ve kilisenin dışında sunulan oyunlar daha değişik ve daha gerçekçi oyunculuğu yüreklendiriyordu. Ve yeni sahneler ve olaylar yaratıldı. Nuh’un karısı tipik dırdırcı kadın oldu; Herod şimdi tipik bir kabadayıydı, ve “to out-herod Herod” [Herodlukta Herod’u geçmek] tiyatro eylemi için büyük bir fırsat sağladı. Mary Magdalene’nin Hristiyanlığa dönmeden önceki yaşamı ise ahlaksızlık sahneleri sunma şansını yarattı.

Kimi kasabalarda bir Roma tiyatrosunun ya da arenasının kalıntıları oyunlar için kullanılırdı; daha başka durumlarda bir kasaba alanına ya da kasaba duvarları dışındaki

bir tarlaya çardaklar kurulurdu. Burada üç düzeyde düzenlenen ana yapı cenneti, bu dünyayı (Kudüs'ün duvarları, Herod'un sarayı, Nuh'un Gemisi, Golgota tepesi ve Cennet Bahçesi ile) ve aşağıdaki Cehennemi temsil ederdi. Sahne çok kabaydı; giysiler gelişmiş olmalarına karşın tıpkı ortaçağ tablolarında olduğu gibi bütünüyle tarihe aykırıydılar. Tanrının yaldızlı bir peruk ve sakalın yanısıra geleneksel giysisi beyazdı. Yine İsa'nın giysisi de böyleydi, ama genellikle "üzüm cenderesi çiğnemmiş" biri gibi kırmızı ayakkabılar giyerdi. Azizler de yaldızlı peruklar takarlardı ve meleklerin yaldızlı kanatları ve Meryem'in bir tacı vardı. Kurtarılmışlar beyazlar giyerken lanetlenmişlerse siyahlı ya da siyah ve sarılı giysilere bürünürlerdi. Şeytan ve yanındaki cinler korkutucu maskeler takar, keçe kaplı giysiler giyer, ve boynuzlar ve çatallı kuyruklar takarlardı. Zaman zaman böyle bir ortamda bir dizi sahne yanyana düzenlenir ve oyuncular bir sahneden bir başkasına geçerdi. İngiltere'de oyunları sunmanın en yaygın yolu bu sahneleri bir dizi araba üzerinde ya da "tören alayı" biçiminde kurmak ve önemli bir İncil öyküsünü bunlardan biri üzerinde temsil etmektir. Genellikle bu tekerlekli platformlardan her birinin iki kesimi ya da katı olurdu; perdelerle kuşatılı alt kat giyinme odasıyken, dört yanında açık bir gölgelikte örtülü üst kat ise sahneydi. Bu yolda düzenlenmiş oyunlar kasaba içinde dolaşırken birçok yerde yinelenebilirdi. Bir dizi kutsal sahnenin bitiştirilmesi ve sahnelerde kutsal, kutsal-olmayan ya da giderek güldürücü öğelerin karıştırılması olayların ve kahramanların tıpkı ortaçağ romanslarında ya da üstüste yığılmış dev Gotik goblen ve tablolarla sunuldukları gibi darmadağın bir sunuluşuna yol açardı. Hem ortaçağ hem de Rönesans tiyatrolarının düzenlenişleri dönemin mimari, resim ve yontusundan türetilirdi ve elde edilmeye çalışılan etki çoğunlukla zamanın plastik sanatının tasarımlarını dirimli tablolara çevirmektir. Nuh'un gemisi bir tekne olarak temsil edilir, ve bir ejderhanın ağzı cehennem kapılarını temsil ederdi. Şeytan bu kapılardan içeri bir günahkar atardı; ardından inlemeler duyulur, tabak çanakla büyük bir patırtı koparılır ve ortaya bir duman püskürtülürdü. Oyunun bölümleri çoğu kez bir sahnenin önündeki zeminde sunulurdu; şeytanların izleyicilerin çevresinde koşmaları ve aralarından kimilerini başka seyircileri keyiflendirecek bir yolda rahatsız etmeleri ortak bir özellikti. Şimdi hem komik hem de trajik gerçek tiyatro eylemini oyunlara sokmak olanaklıydı.

Birçok kasabada loncalar önemli bayram günlerinde sunulan uzun oyun dizilerindeki şu ya da bu sahneyi üstlerine alırlardı. Kimi zaman tüm bunlarda gerçek bir uygunluk olurdu; şarap tüccarları Kenan'daki Evliliği, ve balıkçılar ya Yunus'un öyküsünü ya da balıkların çekilişi ve beş bin insanın beslenmesi tansıklarını sunarlardı. York Döngüsünde sıvacılar loncası teknenin yapılışını sunar, fırıncılar loncası ise Son Yemeği hazırlardı. İnsanın Cennetteki düşüşünden başlayarak, Çarmıha Geriliş olayından Son Yargıya dek İncil'deki ana öyküleri kapsayan bütün bir oyunlar döngüsü verilirdi; İngiltere'de York'tan bir döngü kırk sekiz oyun kapsar. Oyuncular tümüyle kutsal öyküleri temsil etmek için işlerini bir süre için bir yana bırakan amatörlerdi. Çalışmalarına düzenli bir meslek olarak bakmazlardı, gerçi lonca genellikle onlara hizmetleri için ödemedede bulunuyor olsa da. Hesap defterleri "Tanrıya 20 pens, iblise 21 pens, Fauston'a horoz ötüğü için 3 pens, ve iki duyunc kurtuna 16 pens" ödendiğini gösterir. Zaman zaman oyunlar loncalardan bağımsız olarak öğrenci ya

da kasabalı kumpanyaları tarafından düzenlenirdi. Oyunlar ve temsilleri kasabaların yarattıydı. Kendi kuruluşuyla ilk düzenli kumpanya büyük bir olasılıkla 1402 sıralarında Paris'te başlamış olan "Conférie de la passion" oldu.

On üçüncü yüzyıldan başlayarak İncil üzerine kurulu oyunlara gizemler olarak değinmek gelenek oldu — büyük bir olasılıkla bir ayin töreni anlamına gelen *misterium*dan türetilmiş bir adlandırma. İtalya'da on beşinci yüzyılda yaygınlaşmış gizem oyunlarına *sacre rappresentazione* [kutsal temsil] denirdi. Bunlar arasında azizlerin yaşamları üzerine dayandırılanlar tansik oyunları olarak adlandırılırdı. Sık sık doğaçtan soytarıliklarla güldürü eklemeleri ve dinadamlarına yönelik alaylı maskaralıklar oyuna girerdi. Katedral okullarındaki ve üniversitelerdeki öğrenciler romansları ve başka öyküleri tiyatrolaştırmış, ama çabalarının hiçbir örneği saklanmamıştır. On dördüncü yüzyılda ahlaksal oyunlar yaygınlaştı; burada oyuncular erdem ve erdemsizlikleri ve *Roman de le Rose*'deki karakterler gibi başka soyutlamaları temsil ederlerdi. Ahlaksal oyunların gözde temaları Herkesin [*Everyman*] (insanlık) kötü güçler tarafından kovalanması ve Duyunç ya da Bilgelik tarafından kurtarılmasıydı. Gelişmelerini on altıncı yüzyıl içlerine doğru sürdüren ahlaksal oyunlar her zaman bir ders aşılırdı. Erken gizem ve tansik oyunlarından çok daha uzundular, ve daha çok kilise etkisi ve yer yer daha aristokratik bir ton gösterirler; sık sık şato avulularında temsil edildikleri bilinmektedir. Bütün bunlarda yatan ilginç paradoks ahlaksal oyun yazarlarının tiyatroyu gerçekçilikten alegoriye çekiyor görünürken tiyatroyu edimsel yaşama ve çağdaş tiplere daha yakından bağlamış olmalarıdır. Şeytanın ve bir soytarı olan Yaşlı Kusurun sağladığı güldürü sahneleri kendilerinde perde-arası yazarlarına belli konuları ve yöntemleri sağlayan şaka türlerini taşırlardı. Trajik kahramanlarda yazarlar karakter gelişimini göstermenin ve çatışan tutkuları betimlemenin gizini bulmuşlardı. Ek olarak, ahlaksal oyunlar kuruluşlarında gizem ya da tansik oyunlarında gösterilenden daha büyük bir birlik ve daha büyük bir beceri gösteriyorlardı. Böylece erken ortaçağ ile modernçağ tiyatroları arasında önemli bir halka oluştururlar. Ahlaksal oyunların en ünlüsü *Everyman* birçok dilde vardır ve aralarında bir on beşinci ya da on altıncı yüzyıl İngilizce uyarlaması en iyisidir. Orta Çağların tüm ciddi oyunlarından sahnede en büyük gücü gösteren bugün bile bu oyundur.

Ortaçağ tiyatrosunun son evresi perde-arasının gelişimi tarafından temsil edilir. Bu önceleri dinsel bir oyunun bölümleri arasına yerleştiriliyor olmasına karşın zamanla kendi başına gelişmeye başladı. İlk başarılı perde-arası Adam de la Halle tarafından Fransızca'da yazılan ve ilk kez 1283 sıralarında Napoli Sarayında sunulan *Jeu de Robin et de Marion* oldu. Çekici ve canlı bir havayla konuşulan diyalogun arasına şarkılar ve danslar serpiştirilmiştir; belli bir abartmayla "ilk komik opera" olarak adlandırılmıştır, gerçi bu son biçimle hiçbir tarihsel bağlantısı olmasa da. Saklanmış olan en nükteli perde-arası bir on beşinci yüzyıl Fransız komedisi olan ve zaman zaman bugün bile sahnelenen *Patelin*'dir. Kimi zaman sahne-araları kuklalar tarafından temsil edilirdi; arada bir pandomim biçiminde yapılırlar, ya da yalnızca birkaç genel yönlendirme verilir ve daha sonra oyuncuların kendi konuşmalarını oluşturmaları gerekirdi. Bu sonunculardan İtalyan *commedia dell' arte* doğmuştur. Perde-arasında hem oyun tasarısı hem de eylem dinsel oyunlarda olduğundan daha özgürdü, ve şakacı ve gerçekçi yorumlama için daha çok fırsat bulunurdu. Orta Çağlar sırasında

tiyatroyu işleyecek hiçbir büyük yazar ortaya çıkmamış, ama ahlaksal oyundan ve perde-arasından Shakespeare ve Lope de Vega çağının büyük tiyatro geleneği doğmuştur.

2. KISA MASALLAR VE KISA ROMANLAR [FABLIAUX VE NOVELLE]

KİLİSE ortaçağ tiyatrosunun başlangıcından büyük ölçüde sorumluyken, orta sınıf ise tiyatroyu üstlendi ve gelişimini şekillendirdi. Kısa masallar ve kısa romanlar bütünyle burjuvazinin yaratılarıydılar; en erken kısa masallar on ikinci yüzyılda kuzey Fransa kasabalarında ortaya çıktı. Bu manzum kısa öyküler genellikle üç ya da dört yüz dize uzunluğundaydılar ve pazar yerinde temsil için halk ozanları tarafından yazılırlardı. Pekçok durumda yazarın adı bize dek ulaşmamıştır. Yaklaşık 750 kısa masalın saklanmış olmasına karşın yitenlerin sayısı çok daha fazladır. Bunlardan kimileri konunun düzenlenişinde ve anlatı biçiminde yüksek bir sanat düzeyi sergilerler. Düşünceler ve duygular tecimcinin, zanaatçının, esnaf burjuvazinin, neşeli hancının ve konuklarının yeni özbilincinden gelir. Bu masallar hiçbir insanın komşularının ve kasabalıların bakışlarından kaçamayacağı, ve herkesin bir başkasının yanlışlarını bilmeden edemeyeceği kalabalık bir dünyayı yansıtır. Tıpkı Breughel ve Jan Steen'in tabloları gibi gözlerimizin önüne öyle bir dünya getirirler ki, burada artık hem manastırdan hem de şato avlusundan çok uzaklaşmıştır. Masalın anlatımı sık sık alaycı ve yergici bir tondadır ve bu daha sonra *esprit gaulois* [Galya nüktesi] olarak adlandırılmıştır.

Kısa masalların yazarları dinadamları ve kadınlara karşı, ve daha küçük bir düzeyde olmak üzere soylulara karşı özellikle serttiler; bu şakacı masallardan birinde saygıdeğer bir kadına ya da dürüst bir rahibe raslamak güçtür. Ton çoğu kez kabadır, ama hiçbir zaman ayıbı çekici gösterme gibi bir girişim yoktur. Bir reform başarmaktan çok bir kahkaha koparmak için yazılmış görünürler. Hiçbirşey şövalye romanslarının gösterişli havaları ile kısa masalların gerçekçi ve *terre-à-terre* [dünyasal] havasından daha büyük bir zıtlık içinde değildir. Romansın mağrur kadın kahramanı yerini halkın kurnaz, hilekar ve aldatmaya hazır kadınına bırakır. Bu öyküler insanlığın hilekarlığı ve ikiyüzlülüğü üzerinde durmayı sever, ve kurnazlığın aptallık üzerindeki etkisini göstermeye bayılırlar. Zaman zaman bir ahlak dersi çıkarılır; burada kısa masallar '*exemplum*'a, dinadamları tarafından vaazın bir noktasını örneklemek için kullanılan dinsel bir masal tipine yakındırlar. Manzum masalların bir bölümü klasiksel zamanlardan kalmış ya da Doğudan alınmış eski öyküler üzerine kuruludur. Tıpkı kasabalıların zaman zaman şövalye romanslarının dinletilerini izlemeleri ve daha sonra onları okumaya alışmaları gibi, manzum masallar da fırsat düştükçe şato avlularında dinletilere konu olur ve büyük efendilerin ve hanımların kahkahalarıyla karşılaşır. Belki de manzum masalın en iyi bilinen örnekleri Chaucer'in *Reeve'nin Masalı*, yine onun *Miller'in Masalı* ve Boccaccio'nun *Decameron*'undaki öykülerden birçoğudur. Masallar kasabaların toplumsal yaşamına ilişkin ilginç tablolarla yüklüdürler, tıpkı romansların soyluluğun yaşamının ayrıntılarını sunmaları gibi. Tüm bu yazın yapıtları böylelikle ortaçağ yaşamını inceleyen modern öğrenciye büyük ölçüde yararlı olmuşlardır.

Roman de Renard, kişileri temsil eden hayvanlar üzerine uzun bir öyküler dizisi, böyle bir arkatasardan gelmiştir. Hayvanlara ilişkin öyküler erken Orta Çağlarda hem Latince’de hem de anadillerde oldukça yaygındılar. Tilki Reynard’a ilişkin bu efsane ve masallar ilkin Fransa ve Flander arasındaki sınır bölgede biraraya getirildiler; Fransa’da ve Benelux ülkelerinde popülerliklerini sürdürdüler ve oradan İngiltere, Almanya ve daha başka devletlere yayıldılar. En iyi düzenleme olan Fransızca *Roman de Renard* yaklaşık kırk bin dize uzunluğundadır ve on iki ve on üçüncü yüzyıllarda başlıcaları dinadamları olan yirmiden fazla yazarın yapıtı olarak görünür. Başlıca karakterler tilki, kurt, kedi, tavuk, horoz, eşek, tavşan ve aslandır. Hayvanlar ya kaba kuvvet ya da hile yoluyla sağ kalırlar. Tilki bir kurnazlık dehasıdır; buna göre aptal gücün üstesinden gelmeye çalışan bastırılmış insanlığın simgesi olur. Kendisinden daha üstün olanları yenme yeteneğinden yoksun olarak, onları sık sık kurnazlıkla alt eder ve sonunda gülünç düşürür.

İtalyan kısa romanları Fransa’nın ve kimi kuzey Avrupa devletlerinin kısa masallarını andırırlar; bunlar büyük bir olasılıkla başlangıçta Fransız özgün yapıtlarından etkilendiler. Kısa masallar gibi, kısa romanlar da konularını kasabalarda yaşayan insanların somut dünyalarından alırlar; ton oldukça dünyasaldır, ve ilgi genellikle tek bir eylemin gelişimi üzerinde odaklanır. İtalyan kısa romanlarının elimize geçen en erken derlemi *Novellino*’dur ki, bunun yüz özgün anlatısından ancak altmış-altısı saklanmıştır; on üçüncü yüzyılın sonunda yazılmıştır. Erimi Fransız kısa masallarına göre çok daha genişir ve derlem şövalye anlatılarını ve mitolojik ve ahlaksal masalları olduğu gibi rahiplere ve kadınlara ilişkin burjuva öyküleri de kapsar.

Boccaccio (ö. 1375), ilk büyük kısa roman yazarı, ürünlerini on dördüncü yüzyılın ortalarında vermeye başladı. Gördüğümüz gibi, düzyazıda ve şiir dilinde “ilk Avrupa romanları” olarak adlandırılan bir dizi uzun öykünün yazarıydı. Ayrıca ilk büyük kısa öyküler derleminin, *Decameron*’un da yazarıydı. Boccaccio’nun babası varlıklı bir Florenceli burjuva aileden olmasına karşın, oğul gösterişsiz koşullarda yaşayan evlenmemiş annesi tarafından yetiştirildi. Gençliğinde Napoli’de çalıştı ve bu sıralarda ideal hanımefendisi Fiammetta ile karşılaştı. Napoli kralının evlilik dışı kızı olan Fiammetta bir soylu ile evliydi ve Petrarch’ın Laura’sı gibi 1348’de Kara Ölümde yaşamını yitirdi. Bu kadın için duyduğu coşkunun yanı sıra, Boccaccio iki tutku tarafından daha yakalanmıştı — dostu Petrarch ve klasiklere aşırı düşkünlüğü. John Scotus Erigena’dan sonra Yunanca bilen ilk önemli Avrupa yazarıydı. Orta ve ileri yaşlarını geçirdiği Florence’da *Dante’nin Yaşamı*’nı ve klasiksel dönem üzerine ilk büyük modern çalışma ve Yunan ve Roma mitolojisinin bütünü üzerine ilk genel inceleme olan *Tanrıların Soyağacı* başlıklı yapıtlarını yazdı. Boccaccio kendini birincil olarak bir klasiksel dönem araştırmacısı olarak göürdü, ama dünya yazınındaki yeri uzun masalları üzerine, hepsinden önce *Decameron* (“on gün” anlamına gelen Yunanca sözcük) üzerine dayanır.

Bu düzyazı masallar Kara Ölüm sırasında Florence yakınlarındaki güzel bir yurtluğa yerleşen yedi hanımefendi ve üç beyefendi tarafından birlikte anlatılır. Kentte ölmekte olanların iniltilerinden ve sokaklara atılan cesetleri uzaklara taşıyan ölüm arabasının takırtılarından başka birşey duyulmuyordu.² Bunlar sürüp giderken, kırıdaki küçük topluluk zamanı aşk, hile ve serüven masalları anlatarak geçiriyordu.

Boccaccio'nun öykü tasarıları birçok kaynaktan, eski kısa masallardan ve kısa romanlardan, Doğunun pazarlarından batıya gelmiş öykülerden ve çağdaş yaşamdaki olaylardan türetilmişti. *Decameron* kendinde her biri dikkatle gözlenmiş çeşitli tiplerle dolu bir dünyadır. Okuyucu ayaktakımı, hırsızlar, ikiyüzlüler ve fahişeler güruhu ile dirsek dirseğe gelir, ama olağanüstü iyi yetiştirilmiş ve yüksek idealleri olan insanlarla da karşılaşır; dürüst, yüce gönüllü ve içten sıradan insanlar da vardır — gerçek bir *comédie humaine*. Ton sırasıyla ironik, eğlendirici, ve trajiktir. Kitap yaşayan insanlarla ve kösnül öykülerle doludur; ölümsüzlüğünün gizi bunlardır. Bu öykülerin havası diri ve dünyasal, giderek kiniktir. Tipik bir öykü Roma'ya giden ve oradaki tüm yolsuzlukları gördükten sonra böyle rezilliklerin ortasında varolmayı sürdürebilecek herhangi bir dinin gerçek din olması gerektiğine karar vererek Hıristiyan olan bir Yahudinin öyküsüdür. *Decameron* baştan sonra putperesttir; karakterler kiliseyi tanır, ama ona dudak bükerek ve gerçekten hayranlık duydukları şeyin klasiksel antikçağın ekinel ölçünleri olduğunu açıkça gösterirler. Boccaccio hiçbir şeyi tanıtmak istemiyor gibi görünse de, süreçte pek çok şeyi, her şeyden önce bu dünyanın ve doğanın, sevginin ve tenin tümünün de iyi olduklarını, ve bunu yadsıyanların ikiyüzlüler ya da kör insanlar olduklarını tanıtlar. Boccaccio'nun biricik ideali sanatsal idealdir. Sonunda St. Anthony'den öğ alınmıştır.³ Düzyazı biçemi anlatılan öyküye uymak üzere aşırı ölçüde değişikendir; sık sık Cicero'nun ya da büyük Latin düzyazı biçemlerinden birinin dizimini yakalamak olanaklıdır. Boccaccio'nun biçemi sözdiziminde ve sözlüğünde öylesine çarpıcıdır ki, Petrarch'ın şiirsel biçemi İtalya'da ölçün olurken, Boccaccio'nun düzyazısı daha sonraki İtalyan düzyazısı için incelik ve doğruluk ölçünü oldu. *Decameron* yalnızca İtalya'da popüler olmakla kalmadı—1600'dan önce hemen hemen yüz kadar İtalyanca yayımı vardı—, ama yaygın olarak çevrildi ve Fransız, Alman, İspanyol ve İngiliz yazarlar tarafından yüzyıllar boyunca kullanıldı.

Boccaccio gibi Chaucer de (ö. 1400) bir kentsoyluydu. Yaşamının çoğunu ona okuma ve inceleme için bolca zaman sunmuş olan rahat koşullarda yaşadığı Londra'da geçirdi. Fransa'da savaştı, diplomatik görevlere gönderildi, ve, gezi ve inceleme yoluyla, Fransa'yı ve İtalya'yı ve ekinlerini tanıdı. Giderek İtalya'da Petrarch ve Boccaccio ile karşılaşmış bile olabilir. Bir dizi önemli hükümet görevinde bulundu ve bir dönem için parlamentoda hizmet verdi. Tüm bu deneyimlerle insanları ve dünyayı tanımaya başladı. Chaucer'in okudukları arasında İncil, ayrıca Fransız, Latin ve İtalyan yazın yapıtları ve biraz da zamanının tarih, bilim ve felsefesi bulunuyordu. On dördüncü yüzyılda eğitilmiş insanların sayısı özellikle orta sınıf arasında giderek artıyordu. Chaucer kıta Avrupasını ilk elden bilen ilk büyük İngiliz yazarıydı; ve İngiliz yazını geliştirmek ve varsıllaştırmak için Latin ekini üzerine biraz yontemsiz bilgisini ve Fransız ve İtalyan yazını üzerine geniş bilgisini kullanmada büyük beceri gösterdi. Gördüğümüz gibi, *Troilus ve Criseyde* başlıklı şiiri onun zamanına dek üretilmiş en güzel anlatı yapıtıydı. Büyük yapıtları arasında tamamlayabildiği yalnızca odur; eğer Latince, İtalyanca ya da Fransızca yazılmış olsaydı, İngiltere dışındaki etkisi hiç kuşkusuz daha büyük olurdu. Chaucer Orta Çağların en büyük yazınsal adlarından biridir, ama, Orta İngilizce'de yazmakla, hiçbir zaman Aquinas ya da Petrarch gibi yazarların kazandıkları geniş etkiyi ve uluslararası ünü kazanamadı.

Chaucer'in başyapıtı *Canterbury Masalları*'dır. Yapıt manzum bir öyküler bir derlemidir ve biraz yazarın hiçbir zaman okumamış gibi görüldüğü *Decameron*'u andırır. Yirmi dokuz hacıdan oluşan karışık bir topluluk "Önsöz"ün benzersiz dizelelerinde betimlenir. Hac yolculuğunun her üyesinin dörder öykü anlatması tasarlanmıştır. Canterbury'ye doğru yola düştükten sonra kümenin üyelerinin çoğu "Önsöz"deki anlatıcının betimlemeleriyle yakından ilintili öyküler anlatırlar. Yapıtın tasarısı bütününde gerçekleştirilememiştir; tamamlanmış yalnızca yirmi ve bitirilmemiş dört öykü vardır. Hacıların sayısı öykülerin sayısından çoktur. Öyküler ahlakçı nitelikte bir aziz yaşamından ve Meryem'in bir tansisından başlayarak karanlık insan trajedisi ve tutkulu aşk öyküleri yoluyla düzmece-kahraman masallarına, parodiye ve neşeli güldürülere dek geniş bir türülülük gösterirler. Hac yolculuğu bize ortaçağ halkını o uzun yüzyılların başka hiçbir yapıtının yapamadığı gibi doğrudan yaşamı içinde sunarken, ayrıca ortaçağ erkek ve kadınlarını da kendi gözlerinde oldukları gibi gösterir. Tüm güçleri ve yetersizlikleri, alışkanlıkları, inançları, beğenileri, korkuları ve hafiflikleri sunulur. Karakterlerin erimi Balzac'ın karakterler erimiyle boy ölçüşür.

Chaucer'in dünya görüşü Boccaccio'nunkinden daha az putperest, ve insan davranışı üzerine içgörüsü daha derindir. İngilizce'de yalnızca Shakespeare erkekleri ve kadınları betimlemesinde onu aşmıştır. Matthew Arnold Chaucer'i Dante ile karşılaştırdığında İngiliz şairi "yüksek ciddiyet"te yetersiz buldu. Bununla birlikte, Chaucer derin bir insan duygudaşlığı gösteren ve insanların her türüne ve durumuna büyük bir anlayışla yaklaşan bir yazardır, ve tüm ortaçağ anadil yazarları arasında ondan üstün olan yalnızca şiir biçiminin en büyük ustası Dante idi. Her ikisi de yüksek bir düzeyde parlatılmış şiirsel biçimi kolayca üretmeye ve uzun betimleme pasajlarını, ince karşılaştırmaları ve karmaşık ve güç düşünceleri sürekli bir ilgiyle yazmaya yetenekli birkaç ortaçağ şairinin arasındadır. Ortaçağ yazın sanatı — lirik şiir dışında — çoğu kez biçim ve yapıdan yoksundur; kimi en iyi yapıtlar bile kaba sabadır. Ama Dante ve Chaucer, her ikisi de, Virgil ve Ovid'den derinden etkilendiler ve onlardan uzun şiirler yazma yüksek sanatını öğrendiler.⁴ Chaucer'in zamanında modern İngilizce yüksek sınıfların erken Fransızca'larının ve kitlelerin Anglo-Saxon'unun bir kaynaşması olarak evrensel kullanıma girdi, ve Chaucer'in yazıları bu değişime katkıda bulunan güçlerden biriydi. Öyle görünmektedir ki ortaçağ tiyatrosu alanında hiçbir büyük yapıtın yazılmamış olması büyük ölçüde bir raslantı sorunuyken, buna karşı kısa masallar ve kısa romanlar Boccaccio'nun *Decameron*'u ve Chaucer'in *Canterbury Masalları* için kaynak oldular.

3. TARİH, YAŞAMÖYKÜLERİ, VE VAAZLAR

TARİH üzerine ortaçağ görüşü, ve bu görüşün geçmişe ilgisinin çoğu, özsel olarak Augustine'nin *Tanrının Kenti*'nden geldi. Hristiyan epik, Augustine'nin anladığı gibi, Cennet Bahçesinden başlayarak Çarmıha Gerilme ve Yeniden Diriliş yoluyla Son Yargıya dek insanın öyküsünü izliyordu. Tüm tarih olaylarının bu geniş çerçeveye göre düzenlenmeleri gerekiyordu. Bu nedenledir ki birçok ortaçağ tarihçisi çalışmalarına geçmişin eski anlatılara dayalı uzun bir gözlemiyle başlar. Ancak kendi

zamanlarına yaklaştıkça daha ayrıntılı ve daha özenli olmaya yönelirler. Ve ancak yazılı kaynaklar yeterli olmadığı zamandır ki ilginçleşirler. O zaman bile hemen hemen tüm ortaçağ tarihçileri düzensiz olma eğilimindedirler, ve derin politik, toplumsal ve ekonomik koşulları ve entellektüel akımları çözümleme yönünde çok az girişimde bulunurlar. Tarih yazma üzerine Augustin'in 1000 ve 1500 arasındaki etkisinin yanında, ayrıca Bede'nin etkisini de görürüz. Bir ders-kitabı yazarı olarak saygınlığı tarih üzerine ünlü yapıtı ve zamandizin üzerine çalışmaları için bir okuyucu kitlesinin yaratılmasında etkili oldu. Bede'nin tarih yazma üzerindeki etkisi olgular için, bu olguların örgütlenişinde düzen ve dizgesellik sağlamak için, ve onları yorumlamada sağlıklı yargı için dikkatli araştırma yönündeydi. 1000'den sonra çok az yazar Bede'nin tüm bu sorunlardaki ölçünlerine ulaşabildi.

Latince'de ve daha sonra anadillerde yazılmış tarih çalışmalarının büyük kütlesi içinde çok azı birer yazın yapıtı olma düzeyine erişir. Birçok ortaçağ tarih çalışması son iki yüzyılda özenle derlenip düzenlenmiştir ve bunlar bugün bile yalnızca modern tarihçi için başka türlü elde edilmesi olanaksız bir gereç kapsadıkları için incelenirler. On bir ve on ikinci yüzyıllarda tarih yazıcılığında görülen bir yeniden-diriliş İngiltere, Almanya ve Fransa'da bir dizi üstün nitelikli Latince tarih çalışmasının yaratılmasına götürdü. Malmesburyli William (ö. 1142) iki çalışmada Anglo-Saxon göçlerden 1142'ye dek İngiltere'nin öyküsünü yazdı. Anselm'in yetkelerin doğru değerlendirilmesini ve tüm düşünceleri tanıtlamada dikkatli uslamlamayı vurgulayan öğretisinden etkilenmişti. Ayrıca kendisi Bede'nin tarih çalışmalarından derin olarak etkilendiğini de söyler. Çalışması Anglo-Saxon ve Norman sorunlarını ele almada alışılmadık bir yansızlık düzeyi sergiler; iyi örgütlenmiştir ve dramatik olaylar için ince bir kavrayış gösterir. Çağdaşı Ordericus Vitalis (ö. 1143), *Kilise Tarihi* başlıklı çalışmasında, İsa'nın zamanından başlayan bir dünya tarihi yazdı; yorumu ancak Norman Fetihlerinden sonra ilginçleşir. Çalışmasının örgütsüz olmasına ve olayların tarihlerini doğru verme konusundaki dikkatsizliğine karşın, ilgisi her tip konu ve tüm Avrupa'daki olaylar üzerinde yoğunlaşır ve insanları değerlendirmede büyük bir kavrayış gösterir. İngiliz ortaçağ tarihçilerinin en yeteneklisi Matthew Paris (ö. 1259) gençliğinde Paris Üniversitesinde eğitim gördü; İngiltere'ye dönüşü üzerine bir keşiş oldu, ama zamanının çoğunu III. Henry'nin sarayında geçirdi ve papa tarafından diplomatik bir görevle Norveç'e gönderildi. Wendoverli Roger'ın 1235'e dek bir dünya tarihi olan *Tarih Çiçekleri*'ni değişikliklerle yeniden yazmaya başladı, ve bu çalışmayı 1259'a dek getirdi. Matthew Paris tüm politik ve anayasal sorunlara büyük ilgi duyuyordu ve *Magna Carta*'dan parlamentonun doğuşuna dek İngiliz hükümetindeki değişimleri çözümlemesi anlayış gücü açısından dikkate değerdir. Çalışması birçok önemli belge içerir; belki de Bede dışında başka hiçbir ortaçağ İngiliz tarihçisi olguları toplama ve yorumlama konusunda böylesine üstün bir yetenek göstermemiştir. Matthew Paris doğuştan bir tarihçiydi.

On ikinci yüzyılda Almanya'da en ilginç Latince tarih yazısı Frederick Barbarossa'nın amcası Freisingli Otto'nun (ö. 1158) çalışmasıydı. En önemli iki çalışması olan *İki Kentin Kitabı* ve *İmparator I. Frederick'in İşleri*nde yaratılıştan 1146'ya dek insanlığın öyküsünü anlatır. Kiliseden yana eğilim göstermesine ve ayrıntıları işlemede özensiz olmasına karşın, çalışması gerçek bir güçle yazılmıştır. St. Bernard'ı, Anselm'i,

Brescialı Arnold'u ve zamanının başka birçok önemli kişisini biliyordu; bunun sonucunda Hohenstaufen Almanyasının dikkate değer bir tablosunu sunar.

1000'den sonra Fransa'da yazılan ilk büyük tarih çalışması Nogentli Gilbert'in (ö. 1124) *Tanrının Fransızlar Yoluyla İşleri* başlığı altında İlk Haçlı Seferini anlatan öyküsüydü. Çalışma on birinci yüzyıl sonunda Fransa'nın ekonomik ve toplumsal durumunun derin bir çözümlemesiyle açılır.⁵ İlk Haçlı Seferini yorumlayışının kendisinde Haçlıların güdülerinin karışık olduğunu belirtir; "birçokları başkalarının iyelikleri için hırslı bir savaşında kendilerinininkini terkettiler." Ama Haçlı Seferlerinin ideal yanını görmeyi de başarabilir. Haçlı Seferleri büyük ölçüde bir Fransız girişimiydi, ve bu seferler üzerine hem düzyazıdaki hem de şiir dilindeki tarih çalışmalarının pek çoğu Fransız yazarların ürünleriydiler.

Romanik dillerin herhangi birinde ilk büyük anadil tarih çalışması ve düzyazıda ilk önemli yapıt Villehardouin'in (ö. 1213) *Konstantinopolis'in Fethi* başlıklı çalışmasıdır. Yazar Dördüncü Haçlı Seferine katıldı ve 1204'te Konstantinopolis'in yağmalanışını gördü. Kendisine zarar verebilecek pekçok şeyi kurnazlıkla atlmasına karşın, söylediklerinde doğru, açık ve özlüdür. Bu tüm anadil düzyazılarının yüzyıllar boyunca gereksiz ölçüde uzun ve gevşek olması olgusu karşısında daha da şaşırtıcıdır. Anadilde verilen ürünlerin pek çoğunda düzyazının en erken örnekleri tüzel belgeler ya da İncil'den ya da Latince yapıtlardan parçaların çevirileriydiler. Anadil düzyazısı eğitimin ilerlemesine ve sıradan insanların okumayı öğrenmelerine koşut olarak yavaş geliştirdi. Ama on dördüncü yüzyılda düzyazı her tür çalışma için açık bir ortam olarak görülmeye başladı; buna karşın, tüm anadil yazın yapıtları açısından, anadil şiirinde etkili bir biçime böyle bir biçimin düzyazıda görünmesinden yüzyıllar önce ulaşıldığı gerçeği değişmemiştir. Fransa'da yazılmış tarih çalışmalarından en uzununu ve en çok okunanlardan biri Beauvaisli Vincent'in (ö. 1264) *Speculum*'unun tarih üzerine olan kesimiydi. Ansiklopedisinin bu tarih bölümü yaklaşık yirmi ciltten oluşuyor ve Cennet Bahçesinden St. Louis'nin (ö. 1270) zamanına dek tüm tarihi içeriyordu. Bütünüyle bir derleme, ama oldukça ustaca bir derlemeydi. Antikçağ halklarının yazın ve dinleri üzerine kapsamlı bir bilgi kütlesi içeriyordu; büyük bir ilgi çekti, kullanıldı ve eşlemeleri yapıldı.

Orta Çağların Fransız tarihçileri arasında en parlak biçemci Froissart (ö. 1410) idi. 1326 ile 1399 yılları arasını kapsayan *Fransa, Flander, İngiltere ve İspanya Tarihçeleri*'ni Fransızca yayımladığında şimdiden bir şair olarak tanınıyordu. Büyük bir konum düşkününü ve toplumsal olarak yükselmeye çabalayan biriydi—onu yalnızca kralların ve soyluların alışılmadık işleri ilgilendirirdi; ve olayların nedenlerini çözümlemeye hiçbir yeteneği yoktu. Fransa, Benelux Ülkeleri, İngiltere ve İtalya'da pekçok yeri dolaştı; Petrarch'ı ve belki de Chaucer'i ve zamanının Robert Bruce, Kara Prens ve III. Edward gibi dikkate değer politik adlarından birçoğunu tanıdı. Ve koruyucusuna uygun düşmek için görüşlerini her zaman değiştirebilirdi; gerçekte, çalışmasının her biri ayrı bir koruyucu için hazırlanmış üç ayrı uyarlaması elimize geçmiştir. Özellikle düğünler, turnuvalar, savaşlar, şövalye serüvenleri ve on dördüncü yüzyıl şövalyeliğinin tüm gösterişli yanları konusunda yazmayı severdi. Bağlılık, yüreklilik, serüven sevgisi ve ince görenekler bir erkeğin ölçüsüdür. Şövalye romanslarında aşağı sınıflar genellikle çirkin ve aptal olarak sunulurlar; Froissart sıradan insanları küçüm-

semekten çok onlara karşı ilgisiz kalmayı yeğler. Verdiği tarihler, kişilerin adları ve yerleri yanlışdır, ama olayları başka hiçbir ortaçağ tarihçisinin yapamadığı gibi görmemizi sağlar. Ustalığı onu zaman zaman Shakespeare ile boy ölçüşmeye götüren sahneler yaratma yeteneğinde yatar. Walter Scott sanatını Froissart'tan öğrendiğini söylerdi.

Olayların bir çözümleyicisi olarak tüm Fransız ortaçağ tarihçilerinin en yeteneklisi Philippe de Commines (ö. 1509) idi. Yazarın IX. Louis ve VIII. Charles'ın hükümlerine ilişkin *Anılar*'ı modern bir tarih yazma tipine geçişi yansıtırlar. Hem insanları hem de kurumları alışılmadık bir ılgörü ile çözümler. İngiltere'deki parlamentonun gücünden etkilenmiştir ve onu olumlu bir açıdan Fransa'daki despotizm ile karşılaştırır. Yansız bir tavırla, politik entrika ve olayları neden ve anlamlarını göstermek için irdeler. Politik yaşamdaki insanlara güçlü bir biçimde tarih çalışmalarını öğütler, "çünkü her tür dolandırıcılık, aldatmaca ve önyargı için ortak anahtar tarihin elindedir." İnsanlara ve davranış yollarına ilişkin kinik görüşü on altıncı yüzyıl İtalyasındaki Machiavelli ve Guiccardini'nin görüşlerine benzer. Çalışma büyük bir saygınlık kazandı; V. Charles onu kutsal kitabı olarak nitelendirirken, Melanchthon ise onu prenslere yararlı olarak salık veriyordu, ve Fransa kralı IV. Henry'nin gözde kitaplarından biriydi.

On birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıl ortalarına dek tarih yazmada öncülük İngiltere, Almanya ve Fransa'nın elindeydi. Bu dönem sırasında İtalya'nın dikkate değer çok az tarihçisi vardı, gerçi hemen hemen her büyük kasabanın kendi yerel tarihçe yazarı olmuş olsa da. On üçüncü yüzyılın ikinci yarısında, Salimbene (ö. 1290) Latince'de zamanının hayranlık verici bir yorumunu yazdı. Doğuştan bir öykü anlatıcısının havasıyla kaydettiği büyük politik olayların yanı sıra, on üçüncü yüzyıl İtalyasının görenekleri, gelenekleri ve ekini üzerine değerli betimlemeler verir. 1300 sıralarında Florence İtalya'nın ekinel başkenti oldu, ve bu hızla genişleyen kent üzerine Giovanni Villani (ö. 1348) tarafından Toscana anadilinde yazılmış dikkate değer bir gözlem çalışması vardır. Dünyasal bir kafa yapısı olan Villani gündelik işlerin bir insanıydı, ve gerçi tarihine Babil Kulesi ile başlasa da, kendi öz zamanına yaklaşırken kendini bireysel gözlem ve yargıya yetenekli kavrayışlı biri olarak gösterir. Villani'nin erimi geniştir ve genel Avrupa tarihi üzerine kapsamlı bir gereci göz önünde tutar. Erken yetkeleri kullanışı, gerçeklik için duygusu, ve yalnızca politikayı değil ama tecim, işleyim ve dini de kapsayan ilgilerinin erimi çalışmasını on dördüncü yüzyıl tarih yazıcılığının önemli bir parçası yapar. Kardeşi ve yeğeni Florence'in tarihini 1346'dan yaklaşık 1400'e dek götürdüler.

On beşinci yüzyılda İtalyan tarihçiler Yunan ve Roma tarihçilerinin yöntem ve biçimlerine derinden bağlanır oldular. Tümü de Latince'de yazdılar ve çalışmalarını klasikselsel dönem tarihçileri üzerine modellendirdiler. Augustine geleneğinde evrensel tarih düşüncesini bir yana bırakarak dünyasal bir bakış açısından yazdılar. Yine ilk kez tarihçiler incelemeleri için kazıbilimin değerinin bilincine vardılar, ve bundan böyle topraktan çıkarılarak ilk müzelerde toplanmaya başlayan yazıtların, paraların ve daha başka bulguların yararlarını anlamaya başladılar. On beşinci yüzyıl İtalyan tarihçilerini yalnızca soylu evlerinin dalkavukları olarak ve boş diluzları olarak bir yana atmak hiçbir biçimde değerlerine hakkını vermeyecektir. Bu on beşinci yüzyıl

İtalyan tarihçileri antikçağın gerçek doğasını keşfettiler, ve, hemen hemen tümü de kiliseden bağımsız insanlar oldukları ve aynı zamanda ortaçağ tarih yöntemleri için ortak bir küçümseme duygusunu paylaştıkları için, çevrelerini dünyasal bir uyaklılıkla gözlediler. Tüm bunlar sonunda tarihsel incelemelerin bir yeniden-dünyasallaşması demekti. Aynı zamanda, eski dünyanın politika ve ekini üzerine incelemeler tarihçilere kendi çağlarıyla yeni karşılaştırma ölçünleri sağladı. Bu yeni tutumlar Avrupa üzerine yayıldı, ve sonunda her yerde tarihe yeni bir yaklaşıma götürdü.

Hümanist tarihçilerin ilk önemli çalışması Bruni'nin (ö. 1444) *Florence Halkının Tarihi* idi. Bruni'nin yapıtı açıkça daha eleştirel bir tarih yönteminin başlangıcını gösterir. Belgeler topladı ve bunları değerlendirerek doğru bir perspektifte görmeye çalıştı ve onlardan olayların temelde yatan nedenlerini anlamaya çalıştı. Çalışması dikkatli bir örgütlenme düzeyi gösterir ve çok iyi yazılmıştır. Öykü ölüm yılı olan 1444'e dek getirilir. Çok geçmeden başka birçokları Bruni'nin adımlarını izledi. Valla (ö. 1457) *Konstantin'in Başışısı'nın* bir düzmece olduğunu tanıtladı — eleştirel yeteneklerinin olmaktan çok yürekliğinin bir kanıtı, çünkü metin göz önüne alındığında bunu yapmak oldukça kolaydı. Ama Valla her tip belgenin inceden inceye yoklanması zorunluğuna da dikkati çekti. Blondus (ö. 1463) *Romalıların Gerilemesinden Bu Yana Tarih* başlıklı uzun bir çalışma yayımladı. Blondus Barbar Göçlerinden bu yana geçen yüzyılları Roma tarihinin bir parçası olarak gören ortaçağ düşüncesini bir yana attı. Roma'nın dağıldığını açıkça görmüştü; düşüşünü betimler ve sonra Roma'nın yerini almış olan yeni halkların öyküsünü anlatmaya geçer. Blondus İtalyan kentlerinin Truva kökeni konusundaki tüm düşlemsel çerçöpü, ve tarih yazmayı yüzyıllar boyunca güçleştirmiş tüm temelsiz efsaneleri de bir yana stüpdü. Çalışması Roma'nın geçmişinin ve ortaçağın doğru anlaşılmasına Roma İmparatorluğunun çöküşünden bu yana yazılmış tüm başka çalışmalardan çok daha fazla katkıda bulunmuştur.⁶ Blondus'un Latincesi kaba ve incelikten yoksundu, ve yazar başka İtalyan tarihçilerin çoğunun tersine bir koruyucuyu hoşnut kılmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Bu yüzden çalışması yaygın olarak tanınmayı başaramadı. Bununla birlikte, başka yazarlar ona olan saygılarını ondan ödünç alma yoluyla gösterdiler. Blondus Mabillon'un ve, onun da ötesinde, Ranke'nin ve modern tarihsel yöntemin büyük müjdecisidir.

Orta Çağlar yalnızca büyük bir tarihsel yazı kütlesi üretmekle kalmadı, ama ayrıca çok sayıda yaşamöyküsü ve biraz da özyaşamöyküsü üretti. Gördüğümüz gibi, en yaygın yaşamöyküsü biçimi azizin yaşamıydı. Bu yazın türü erken Orta Çağlarda biçim kazanmış ve izleyen yüzyıllarda büyük değişimlere uğramamıştı. Bu azizlerin yaşamları için gerek genellikle konuya ilişkin kişisel bilgilerden çok efsanelerden türetilirdi. Bunlar bir sözel anlatıcıdan bir başkasına geçerken büyürlerdi. Ve tansıkların kabulünün önünde hiçbir inançsızlık durmazken, insanların çoğunu ilgilendirdikleri için, çoğalmaları öykünün öteki öğelerini arkada bırakmıştı. Eğilim her bir aziz için aynı tansıkları yeniden-üretmek ve ayrıca tansıkları İncil'deki harikalar ile uyumlu kılmaktı.

1000 yılından sonra, ilk önemli yaşamöyküsü çalışması tarihçi Nogentli Guilbert'in (ö. 1124) anılarıdır. Gençliğinin, eğitiminin, düşüncelerinin gelişiminin ve kuzey Fransa'da kendi bölgesinin tarihinin diri bir anlatısını sunar. Guilbert kendini

klasiksel ve erken Hristiyan yazında yaygın olarak okunan ve halksal boşınançlar konusunda kuşkucu bir eğilim gösteren bir insan olarak gösterir. Öte yandan, Augustine'in itiraflarının tutkulu inceliği ve içtenliği ile yazılmış bölümler vardır. Aynı on ikinci yüzyıldan Abelard'ın gençlik yaşamının kısa ama olağanüstü bir özyaşamöyküsü biçimindeki anlatısı, *Talihsizliklerimin Öyküsü* geldi.

Anadilde ilk önemli yaşamöyküsü Joinville'in (ö. 1317) *St. Louis'nin Yaşamı* başlıklı çalışmasıdır. Joinville kralı yakından tanır ve ona hayranlık duyardı, gerçi Tunus'a son haclı seferine onunla birlikte gitme düzeyinde olmasa da. Joinville yöntemli bir yaşamöyküsü olmaktan çok bir öyküler ve olaylar derlemi olan kitabı yazdığında yaşı seksenin üzerindeydi. St. Louis'nin kıldan bir gömlek giydiğini, ve biradan hoşlanmadığı için onu her zaman nefsi köreltmek için Lent sırasında içtiğini, ve yetenekli ve ermiş Louis hasta düştüğü zaman oğluna şunları dediğini anlatır: "Senden kendini krallığının insanlarına sevdirmeni isterim, çünkü onları kötü yönetmense gerçekten İskoçya'dan bir İskoçun gelip halkı iyi bir yolda ve onlara bağlılıkla yönetmesini yeğlerim."⁷ Büyük bir popülerlik kazanmış bir başka yaşamöyküsü de Voraginel James (ö. 1298) tarafından yazılan ve hemen hemen 250 aziz yaşamının bir derlemi olan *Altın Efsane* idi. Özgününde Latince'de yazılmış bu derlem bir dizi anadile çevrildi. Hristiyan takvimin birincil azizlerinin çoğunun yaşam öykülerini vaizler, sanatçılar ve yazarlar için halksal bir biçimde sağladı ve çok geçmeden ortaçağ kitaplarının en çok okunanlarından biri oldu. Bir başka gözde on üçüncü yüzyıl çalışması da Marco Polo'nun (ö. 1324) *Geziler*'idir. Bu yapıt bir Cenova hapisanesinde dikte ettirildi ve Fransızca'da çeşitli uyarlamalarda yazıya geçirildi. En iyi bölümler yazarın her ikisi de Venedik tecimcileri olan babası ve amcasıyla birlikte Çin ve kuzey Hindistan'da gördüklerini anlatır. Marco Polo etkileyici bir anlatıcı ama biraz kolay inanan bir insandı. Hiçbir zaman görmediği Japonya ve Doğunun başka bölgeleri konusunda söylediklerinde Çin'deki uzun kalışı konusunda söylediklerinden daha az sağınlık vardır. Asya'ya deniz yollarının keşfi on üçüncü yüzyılın önde gelen coğrafya olayıydı. Asya üzerine gezi kitapları için istek büyüktü, ve Marco Polo'nun *Geziler*'inin yanısıra ortada Fransiskan ve Dominikan misyonerler tarafından üretilen bir dizi anlatı da dolaşıyordu. Bunlardan kimileri Columbus'u ve başka erken kaşifleri etkilediler.

Ortaçağ yaşamöykülerinin en büyüğü anadilde yazılan *Assisli Francis'in Küçük Çiçekleri* başlıklı anonim bir yapıttır. Anlatıcı, azize tansıkların olağan bir derlemini yüklemesine karşın, yüksek yazınsal yetenekte bir yazardır, ve konusu St. Francis ise ortaçağ azizlerinin en sevilenidir. Ve burada bu aziz en diri biçimde yaşama getirilir; başka hiçbir ortaçağ yaşamöyküsü böylesine hayranlık verici değildir. Yazınsal bir biçim olarak eski yaşamöyküsüne ilgi ilkin Giovanni Villani ve daha sonra Vespasiano olmak üzere iki Florence yazarını Florenceli ünlü şair, sanatçı, bilgin ve devlet-adamlarının kısa yaşamöykülerinin bir derlemini üretmeye götürdü. Her iki yazar da belirgin bir yazınsal yetenekten yoksunken, yaşamöyküleri de modern tarihçi için oldukça yararlı olmalarına karşın yavandır. Aynı şey yaşamlarının betimlenmesi için tıpkı portrelerinin yapılması için olduğu gibi sabırsızlık gösteren papalar, prensler, yüksek dinadamları, varıl bankerler ve iş adamlarına ilişkin olarak hümanistler tarafından yazılan bir dizi resmi yaşamöyküsü için de söylenebilir. On beşinci yüz-

yılda özellikle İtalya'da oldukça belirgin olarak göze çarpan bu dünyasal ün isteği ve bu bireyi yüceltme girişimi açıktır ki yeni bir çağın belirtilerinden biridir.

Ortaçağ Latin ve anadil yazınlarının yaşayan kütlesi çok büyüktür, ve bunların herhangi bir kapsamlı yorumu dinsel çalışmaları olduğu gibi bilim, felsefe, politik ve toplumsal düşünceler ve eğitim alanlarındaki yazıların bir tartışmasını da içermelidir. Bunların çoğu bu çalışmanın öteki bölümlerinde tartışılır. Ortaçağ yazın sanatının öğrencileri yakınlarda bir başka önemli alana daha dikkati çekmişlerdir — vaazlar alanına. On üçüncü yüzyılda başlayan dönem için bir vaazlar kütlesi elimize geçmiştir; bunlar erken dönemlerde çok daha seyrektiler. Oylumlarında ortaçağ yazınlının başka herhangi bir tipini çok çok aşan yüzlerce dinsel çalışmanın bir bölümünü oluştururlar. Bu ahlaksal ve öğretici çalışmaların kimilerinde, ve hepsinden önce vaazlarda, modern öğrenci sık sık sıradan insanın düşünce ve duygularına olabilecek en son düzeyde yaklaşabilir. Eğer ortaçağ vaazlarının yazınsal nitelikleri çok yüksek değilse, gene de bunun onların ortaçağ yaşam ve toplumunun incelenmesinde paha biçilmez değerde oldukları olgusunu bulanıklaştırmaması gerekir.

Tüm yazı tipleri açısından ortaçağ insanları yazın kurallarının değerine büyük önem verirlerdi ve diluzluğu ve şiir üzerine kitaplara saygıları büyüktü. Tüm ortaçağ yüzyıllarında yazma sanatının bu işin kurallarını öğrenecek denli dayançlı herkes tarafından öğrenilebileceği düşüncesi egemendi. Gördüğümüz gibi, erken Germanik halklar bu düşüncüyü taşıyorlardı, ve düşünce daha sonra Latin dilbilgiciler tarafından ve hem Latin hem de anadil yazın sanatı için ders kitapları tarafından da pekiştirildi. Böylece ozan şiirsel uygulamayı kurallarını parmak uçlarında bulan eğitimli bir zanaatçı olarak görülürdü, yüreğine esin doğmuş kişi olarak değil. Dante *De Vulgari Eloquentia*'da şunları yazarken tüm bu sorunlar açısından ortaçağ yüzyıllarının düşüncesini özetliyordu: “Burada sanat ve bilgidен yoksun ve yalnızca dehaya güvenerek en yüksek konuları en yüksek biçimde dile getirmek için didinenlerin aptallıkları kabul edilsin.”⁸ Boccaccio ise şu sözlerinde aynı düşüncüyü anlatıyordu: “Şiirsel dürtü bağışlandığı kafayı ne denli derinden kaynaştırsa da, eğer kavramlarının ortaya çıkarılmasını sağlayan araçlar—örneğin dilbilgisi ve diluzluğunun temel ilkeleri — eksikse, çok seyrek olarak övgüye değer herhangi birşey başaracaktır.”⁹ Arada bir esinin önemli olduğunun bilincinde olan yazarlar da görürüz. Bernart de Ventadorn “Eğer yüreğin derinliklerinden doğmuyorsa, ezginin çok az değeri olabilir” derken, Riquier ise şunları ileri sürüyordu: “Tüm başka ilim dallarında iyi öğretim değerlidir, ama eğer Tanrı bir insana daha başından şiirin bir bilgisini bağışlamamışsa, onu hiçbir zaman edinemeyecektir.”¹⁰ Bu kesinlikle bir azınlık görüşüydü, ve, on ikinci yüzyıldan sonra, diluzluğu ve şiir kitapları çok fazla okunur oldu. Ancak Eğitim çok sayıda insanı okumaya yöneltince ve kitapların kilise-dışı eşlemciler tarafından ve daha sonra baskı yoluyla ucuza çoğaltılışı (ve bunun yanı sıra yazım kurallarının ve dilbilgisinin sağlamlaşması) yer alınca, okurun bireysel biçimin temeli olan kişisel tarzı kabul etmesi olanaklı oldu.

Kitap üretimi daha sonraki ortaçağ yüzyıllarında arttı. On ikinci yüzyıldan önce hemen hemen tüm kitaplar manastır *scriptorias*ında ya da yazı odasında yazılırdı. Kasabaların büyümesiyle kilise dışındaki insanların elinde bir kitap tecimi gelişti. Bu alan, başka tecim durumlarında da olduğu gibi, aşamalı olarak gelişmiş bir işbölümüne

ulaştı. On dördüncü yüzyılda büyük kentlerde parşomen yapımcıların, eşlemcilerin, elyazması yaldızlamacılarının ve ciltçilerin ayrı ayrı loncaları vardı, gerçi tek bir ilgi bu süreçlerden birçoğunu birleştirebiliyor olsa da. Bunun olduğu yerde, dükkan sahibi genellikle yerleşik bir iş yeri olduğu ve kasabadan kasabaya dolaşmadığı için bir “stationer” [eski İng.’de “yayımcı” ya da “kitapçı”] olarak adlandırılırdı. Böyle bir “stationer” birarada modern bir basımcı ve yayımcının ortaçağdaki eşidir. Eşlemciler, yaldızlayıcılar ve ciltçiler kullanırdı. Genellikle kendi ürettiği kitapları satar ve zaman zaman da bunları kiralardı. Üniversiteler üniversite kasabalarında kitap tecimini katı bir biçimde düzenlerlerdi. Paris, Florence ve Venedik gibi özeklerde kasaba hükümetleri de kitapların eşlenmesini ve satımını denetlerdi. On üçüncü yüzyılda kilise dışı okur yazar kitle genişlemeye başladı, ve bunun kanıtı anadillerde yazılan imgesel yapıtların, özellikle şovalye romanslarının, o zamanlar dinletilerde sunulmaktan çok okunmak üzere yazılmış olmalarıdır. Kitaplar on dört ve on beşinci yüzyıllarda biraz ucuzlamalarına karşın baskının yayılışından önce görece olarak pahalı kaldılar ve ender diler. On ikinci yüzyılda Chartresli Bernard yirmi dört ciltlik kişisel bir kütüphane kalıt bıraktı; sonraki yüzyılda Bologna’da büyük bir tüze öğretmeni olan Accursius ise altmış üç kitaplık bir kütüphane bıraktı. Chaucer’in kazanabildiği herşeyi kitaplara yatıran katibinin yalnızca yirmi kitabı vardı. Kitaplar yüksek değerde başka mülk ile birlikte vasiyetnameler yoluyla kalıt bırakılırdı; on beşinci yüzyıldan 7600 İngiliz vasiyetnamesinde yalnızca 338 kitap kalıt olarak görünür. Bu az sayıda bireyin elinde kitap bulunduğu olgusunu açıkça gösterir.

Kütüphanelere kabul kolay değildi, ne de dağılışları iyiydi. Kütüphaneler katedrallere, manastırlara, üniversitelere ve kimi büyük bölge kiliselerine aittiler; krallar, birkaç soylu, varlıklı burjuvalar ve üniversite profesörleri de kitap toplarlardı. Bir beyefendinin işi olarak büyük bir kütüphanenin kuruluşu ilkin on beşinci yüzyılda İtalya’da yaygınlık kazanmış görünür, ve kitap toplama modası İtalya’dan tüm Avrupa üzerinde krallara, piskoposlara ve soylulara geçti. 1500’de Avrupa’daki ilk kütüphaneler Venedik Cumhuriyetinin kütüphaneleriydiler ve bunların koleksiyonunun bir bölümü ilkin Doğu Kilisesinin bir piskoposu ve daha sonra Latin Kilisesinin bir kardinali olmuş olan Bessarion’dan, Florence’daki Medici Kütüphanesin’dan ve Roma’daki Vatikan Kütüphanesi’nden gelmişti.¹¹

4. SİMGESEL YAZIN

ALEGORI ve simgecilik sevgisi Orta Çağların yüreğinde yatardı. Bu Hristiyan düşünceye erkenden Platonizm ve Stoacılıktan gelmişti, ve, daha başından, Hristiyan yazar ve sanatçılar Tanrının davranış yollarında ve istencinde yatan amaçları yakalamak için her zaman dışsal olgusalığın arkasına bakmışlardı. Tanrının evreni tümüyle tek bir parçaydı, ve büyük olan her zaman her nasılsa küçük olanda yansıtılırdı. Böylece tüm insan deneyimi çeşitli düzeylerde anlamla yüklüydü, ve yazar, sanatçı, öğretmen ve vaizin bir işlevi de bilinmeyeni bilinenden yorumlamaya çalışmaktır. Her nesnenin ve her olayın arkasında tinsel bir imlem yatardı, ve dolaysız deneyim bunun salt yetersiz bir yansımasıydı. Tanrı insana iki bilgi kaynağı vermişti—Kutsal Yazıların Kitabı ve Doğanın Kitabı. Her birinin arkasındaki gizli anlamların araştırılıp bulun-

ması gerekirdi; evren çözülmesi gereken engin bir şifreli yazıydı. Örneğin Eyüb'ün acılarının tarihinin, yüzeyde, büyük bir insan öyküsü olarak bir değeri vardır; ikinci olarak, İsa'nın ölümünü önceden betimler; ve üçüncü olarak, Hristiyan ruhun sınanmalarını temsil eder. Kızıl herşey sanatçıya ve yazara İsa'nın kanını anımsatır, her akıntı vafit yoluyla yeniden-doğuşun bir anısını getirir, ağlarını atan balıkçılar insanlara kefaretlarını anımsatır, yan yan yürüyen yengeç insana hilekarı düşündürür, ve yavrusunu kendi kanıyla beslediği sanılan pelikan İsa'nın bir andırımıdır. Orta Çağların tininde bu tip simgeciliğe hiçbir sınır yoktu.

Bu nedenledir ki sık sık ortaçağ insanların çevrelerindeki dünyaya ne olduğu değil ama ne olmadığı açısından baktıklarını buluruz. Alegori açıklanabilir ya da imgesel olarak algılanmaya bırakılabilir. Alegori ve simgeciliğin rolünü daha önceden *Güllün Romanı*, *Parzival* gibi yazınsal yapıtlarda ve ahlaksal oyunlarda görmüştük. Bu başka birçok yazınsal yapıtta da kendini gösterir, ve birçok durumda Orta Çağların en büyük yazınsal başarımlarının kimilerinin yüreğinde yatar. Ortaçağ yazılarında bu akımın temsilcisi olarak üç yapıt gösterilebilir: Latince *Anti-Claudianus*, Orta İngilizce *Sabancı Piers'in Görüşü*, ve *Tanrısal Komedya*.

Anti-Cladianus Alanus de Insulis'in (ya da Lilleli Alain, ö. 1202) çalışmasıydı. Yazar Paris'te yıllarca kalmış bilgili bir Flemenk keşişiydi. Bir dizi çalışmada on ikinci yüzyılın ilk yarısında elde bulunan ilmin büyük bir bölümünü örgütledi ve yeniden yazıya geçirdi. Gösterişli ve epik bir biçimle yazılmış 4.400 altılı dizeden oluşan *Anti-Cladianus* adını klasik bir Latin şüirinden, Claudian'ın *In Rufinum*'undan alır. Burada bir insanın, Rufinus'un, kusur ve öfkelerin bir komposuyla yaratılışı betimlenir. Alanus'un konusu insan ruhunun Tanrı tarafından yaratılışıdır. Ozan Doğanın insan bedenini dört öğeden yarattığını, ama ruhun yaratılışının ancak Tanrının edimi olabileceğini savunur. Doğa yaptıklarından doyum bulamamıştır ve eksiksiz bir insan yapma özlemi içindedir. Güzel bir bahçede erdemlerin bir konseyini toplantıya çağırır. Burada, görüşmenin yapıldığı bu bahçede görkemli bir saray vardır ki, freskleri eski zamanların insanlarını betimler: Platon, Aristoteles, Seneca, Ptolemi, Cicero, Virgil, Herkül, Ulişses, Hippolitus ve daha başka birçokları. Doğa tasarını açıklar, ve Sağgörü konseye yalnızca Tanrının bir ruh yaratabileceğini anımsatır. Uzun önerisi üzerine Sağgörü göğe yola çıkmakla görevlendirilir. Sağgörü'nün kızları, Yedi Liberal Sanat bir araba yaparlar. Bunun beş atı Duyulardır, ve sürücüsü ise Us.

Sağgörü uzay boyunca yolculuğunu sürdürürken, kar, yağmur ve fırtınanın nedenini öğrenir, düşmüş meleklerin kötü tinlerini geçer, ve sonra gezegenleri ve evrenin dizgesini gözler. Daha öte gitmeye gücü yetmeyen Us sonra arabayı Tanrı-bilime bırakır, ve Sağgörü Areopagit Dionisios'un göksel düzenleri içersinden ilerler. Kilisenin doktorlarını, aziz ve şhitleri, ve tüm onurlandırılmışların üstünde, Bakire Meryem'i görür. Gösterişli bir pasajda, Meryem'den İncil'in metninin alegorik yorumundan türetilmiş bir dizi sıfatla söz edilir. "Hanımefendimiz"e "Denizin Yıldızı," "Yaşam Yolu," "Esenlik Limanı," "Dindarlığın Sınırı," "Şefkatin Anası," "Kapalı Bahçe," "Verimli Zeytin," "Dikensiz Gül," "Körlerin Işığı," ve "Yorgunların Dinlenmesi" olarak değinilir. Övgüler sayısızdır ve yinelenişleri muhteşem altılılar boyunca akar gider.¹² Sağgörünün göksel yolculuğu onu ve sürücüsü Usu tüketir, ve sonunda yardımlarına gelen İnanç onları Üçlülüğün sarayına ulaştırır. Sağgörünün

istegi yerine getirilir ve Tanrı bir ruh yaratarak onu dünyaya götürmesi için Sağgörüye teslim eder. Doğa ruhu almak üzere gözalıcı bir beden üretir, Uyum ikisini birleştirir, ve Erdemler ve Sanatlar kendi armağanlarını sunarlar. Şiir erdemli insanın kötülüğün güçleri üzerindeki etkisiyle ve yeryüzünün cennetin suretine dönüşmesiyle sonlanır.

Şiirin gereci birçok kaynaktan, ama özellikle Platon'un *Tımaeus*'undan, Boethius'tan, Martianus Capella'dan, ve Alanus'un kendi on ikinci yüzyılının birçok yazarından gelir. Alanus, daha sonra Dante gibi, zamanının düşüncesinin büyük bir bölümünü özetledi ve çağdaşları onu "Doctor universalis" olarak adlandırırlardı. Ama, Dante gibi, özgün bir düşünür olmaktan çok büyük bir şairdir. *Anti-Claudianus* Orta Çağların en büyük öğretisel ve anlatsal Latin şiiridir. Alegorinin karmaşıklığına ve soyutluğuna karşın, şiirdeki birçok pasajın görkemli erimi yer yer hem Dante'yi hem de Milton'u anımsatır.

Lilleli Alain bir şair olduğu denli de bir bilgindi. İkinci kitabımız, *Sabancı Piers'in Görüşü*, on dördüncü yüzyıl İngilteresinde büyük bir olasılıkla önemsiz dinsel düzenlerde yaşamış yoksul ve alçakgönüllü birinin yapıtıdır. Kilisede büyük bir yozlaşmayı ve örneğin Boccaccio'da ve Filelfo ve Valla gibi hümanistlerin yazılarında bulunabilecek türde aşırı ahlaksal gevşemeyi sergilemiş olan on dört ve on beşinci yüzyıllar Meister Eckhart'ın geç yazılarına, "Ortak Yaşam Kardeşleri"nin etkinliklerine, ve *Sabancı Piers*, *Alman Tanrıbilimi*, *İsa'ya Öykünmeler* ve *Savanarola*'nın vaazlarının yayımına da tanık oldu. Görünürde, yüzyıllar geçer ve İsa'nın öğretilerinin tam imlemi Hristiyan kitleler tarafından daha iyi anlaşılırken, kimileri onları yadsıyıp dünya işlerine döndüler, başkaları ise onları daha ciddiye alıp daha tam olarak yaşama geçirdiler.

Sabancı Piers'in yazarı William Langland (ö. 1395) açıkça yalın ama yeğin dindarlığı olan biriydi. Eski moda eş-harflı dizelerde yazılmış alegorik şiiri bizi sıradan insanların yaşamının yakınlarına, sevinç ve üzüntülerinin karışık öykülerine, kitlelerin gündelik yaşamını oluşturan tekdüze işlere ve düş kırıklıklarına götürür. Dünyanın olduğu biçimiyle bir tablosunu çizer, ve bunu dünyanın eğer İncil'e boyun eğilecek olsaydı alabilecek olduğu şeklin bir tablosu izler — yanyana duran İngiltere Krallığı ve Gök Krallığı üzerine alegorik görüşlerden bir dizi. Bir Mayıs sabahı şair tepelerdeki bir derenin yakınlarında uykuya dalar. Gizemsel bir görüş edimiyle düşünde Cennet Kulesi ile Cehennem Çukuru arasında ölümcül bir durumda "insan dolu bir tarla" görür ki, varıl ve yoksul, değerli ve değersiz kişilerden oluşan karmakarışık bir kalabalıktır. Kutsal Kilise görünür ve tüm insanları Gerçekliğe çağırır. Sonra Sabancı Piers ortaya çıkar ve kılavuzları olmayı teklif eder. Öykü bundan sonra birçok bölüm boyunca ilerler, ve dünyasal sorunların, ahlaksal yorumların ve rahip ve piskoposların yaşamlarının ortaya serildiği kesimlerle genişler. Üçüncü kesim Yeniden-Dirilişin, Efendimizin Tutkusunun, Cehenneme İnişin, Kilisenin Kuruluşunun ve Karşı-İsa tarafından ona saldırının çarpıcı betimlemelerini kapsar. Kahramanın, Sabancı Piers'in yaşamı ilkin sıradan insanlar, daha sonra rahipler, ve son olarak piskoposlar tarafından yaşanması gerektiği biçimiyle iyi yaşamın bir simgesidir. Her zaman bir simge işleviyle, kahraman şiirde ilkin bir çiftçi olarak, daha sonra İsa ile özdeşleştirilen bir rahip olarak, ve en sonunda St. Peter ve ardılları ile bir piskopos olarak ortaya çıkar.

Chaucer'in bir çağdaşı olmasına karşın, yazar ayrı bir dünyaya ait görünür. Görünürde Wyclif ve Lollardlar'ın reformcu tininden biraz etkilenmiştir. Dinadamlarının ve varsılların gönençleri ve gösterişli havaları kınanır. Yapıt açıkça Lollard dizelerinin başkaldırı tinini yansıtır:

*Kazarken Adem ve ölerken Havva,
Kim bir beyefendi idi o sıra?*¹³

Karakterler tümüyle soyutlamalardır, ama keskin bir biçimde ayrımlaşmışlardır. Hiçbir zaman yalnızca özünü ilginçlikleri açısından değil ama Tanrı ve amaçları ile ilgileri nedeniyle sunulurlar. Şairin erimi büyüktür; sırasıyla imgeci ve gerçekçi, kızgın ve şakacı, ve zaman zaman yücedir. Şiir ruhu yüceltmek için yazılmıştır; niyetle yazar hiçbir zaman sanatsal değildir; ama yazarın içtenliği ve kaba saba diriliği sahnelerinin birçoğunu yeğin bir güçle dokunaklı kılar. Çalışma üç değişik uyarlamada bulunur; bunlardan ilk ve ikinci uyarlamalar şiiri iki katına çıkarmaktan daha çoğunu yapan ve böylece bulanıklaştırıp kaotikleştiren sonuncudan daha etkilidirler. Şiirin büyük ahlaksal dersi dünyanın tüm kötülükleri içinde dürüstlerin daha iyi bir toplum yaratabilecekleridir. İyi-Yapanların ilkesi Tanrıdan korkan, dürüst, çok çalışan, bağışkan ve kiliseye boyun eğen biri ol biçimindedir; Daha-İyi-Yapanların ise tüm bunlara ek olarak bilgisizlere öğretmek, acı çekenleri iyileştirmek, öğütlediğini ilkin kendisi yapmak ve düşmanlıkta uzun süre acı çeken yan olmaktır. Son olarak, En-İyi-Yapanların amaçları iyiyi ve daha iyiyi yapanların amaçlarını içerecek, ve bunun da ötesinde, bunlar kiliseyi başkalarını cehennemden kurtarabilecek bir dürüstlük yetkisiyle yöneteceklerdir. Yapıt tuhaf bir yapıttır, ama zamanının tinsel gereksinimine yanıt vermiş olmalıdır, çünkü İngiltere'de yaygın olarak okundu ve birçok elyazması günümüze dek kaldı. Lollard ajitatörü John Ball ona Wat Tyler önderliğindeki isyancı köylülere yazdığı yüreklendirme mektubunda değiniyordu. On dördüncü yüzyıl İngilteresinin tüm yazınsal yapıtları arasında yalnızca birkaç balad ve tansik oyunu daha yaygın olarak bilinirdi.

Orta Çağların büyük simgesel yapıtı, ve o dönemin dünya yazınında Homer epikleri ve Shakespeare oyunları ile aynı yükseklikte duran biricik başarımı *Tanrısal Komedya*'dır. Dante *Tanrısal Komedya* üzerine çalışmaya başlamadan önce lirik bir şair olarak ve Florence'in politik yaşamındaki bir kişilik olarak şimdiden oldukça tanınmış biriydi. Yapıtın çoğu Verona'da başlayıp Ravenna'da sona eren sürgünün kasvetli yıllarında yazıldı. Bütün çalışma yüz kantoya bölünmüştür; biri giriş kantosudur, otuz üçü daha sonra yazarın cehennem, araf ve cennet boyunca imgesel yolculuğunun her üç bölümünü betimlemeye ayrılmıştır. Otuz beş yaşında, insana verilen ömrün yarısında, yazar öteki dünyaya girer. 1300 yılının Paskalyasıdır, ve gördüğü herşeyin tarihi o günden başlayarak verilir. Yolculuk cehenneme girdiği Paskalya öncesi Perşembeden cennette Tanrının huzurunda durduğu Paskalya ertesi Perşembeye bir hafta sürer. Herşey alegoriktir: İsa'nın dünyasal yaşamında otuz üç yıl olması gibi üç kesimin her birinde de otuz üç kanto vardır. Kutsal Üçlülüğün onuruna, cehennem çukurunda dokuz çember, araf dağının dokuz bölümü ve empireandan önce cennette dokuz gök vardır. Ayrıca karışık şiir şeması, uyakların aba, bcb, cdc, ded vb. şeklinde gittiği *terza rima*, yine Üçlülüğü onurlandırır. Bütünün

güzelliği geniş erimi Platon'un *Devlet*'ini ya da bir Gotik Katedrali ya da büyük tanrıbilimsel *Summalar*'dan birini anımsatan zemin tasarına dayanır. Kimi bölümler çok az ilgi çekicidir; başkaları unutulmuş insanlardan söz eder. Daha başka parçalar ise oldukça soyuttur ve buralarda kendisinin de kabul ettiği gibi "düşünülmesi güç şeyleri" şiire geçirir. İlk iki bölümde bir filozof olmaktan çok bir şair olan Virgil usu temsil eder ve yazarın kılavuzudur. Daha sonra, Dante cennete doğru yükseldikçe tanrısal bildirisi simgeleyen Beatrice Virgil'in yerini alır.

Şiir öyle tasarlanmıştır ki ilkin Tanrıdan uzaklaşır ve daha sonra ona yaklaşır. Şairin ruhu yalnızca sevgi yoluyla Tanrı ile birleştiği zaman dinginliktedir. Günahın altüst edilişiyle ve yardım için bir haykırışla başlar; Tanrının kayrası ona sunuluncaya dek insanın yapabileceğinin tümü budur. Günahın işlenmesi şairi cehennemde oylar. Arafta yavaş bir aydınlanmış ve kurtuluş başarılı. Cennette şair Tanrıyı bilme umudunu gerçekleştirir. Bütün yapıt inanç olmaksızın iyi işlerin ve din olmaksızın ahlakın esenlik için yeterli olmadığı inancı tarafından birarada tutulur (ve bu düşünce birçok kez yinelenir). "*Inferno*," der Vossler, "haklı karşılığın sert şarkısı olarak, *Purgatio* bağışkan kurtarışın umutlu türküsü olarak, *Paradiso* gizemsel sevginin sevinçli ilahisi olarak nitelendirilebilir."¹⁴

Dante'nin bütün yolculuğu "değer ve değersizlikleriyle kendini türenin ödülleri ya da cezaları karşısında bırakan insanlığı" temsil eden engin bir alegoridir. Cehennemdeki cezaların çoğu günahın kendisinin birer simgesidir. Araftaki disiplin ruhun yenileniş evrelerine karşılık düşer. Ve cennetin gökleri kutsanmışlık durumlarının bir hiyerarşisini temsil ederler. Virgil'in yol göstericiliğinde şair cehennemin geniş bacasında bir kattan bir ötekine inerken, ılık, gerçekliğin simgesi, zayıflar ve sesler ve kokular kötüleşir. İsa'nın adı hiçbir yerde anılmaz. Şairler ilkin kimi büyük filozoflar, bilimciler ve antikçağ kahramanları ile karşılaşır ve aralarında Sokrates, Platon ve Aristoteles, "bilenlerin ustaları" vardır. Yollarını sürdürürken tuhaf bir topluluk ile karşılaşılır: antikçağın erkek ve kadınları, eskiçağ ve ortaçağ efsanelerinden kişiler, ve Dante'nin kendi çağdaşlarından birçoğu. Örneğin kösnü düşkünleri arasında Paris, Dido, Kleopatra, Akhilles, Truvalı Helen, Tristan ve Dante'nin kendi zamanına yakın kişiler olan Paolo ve Francesca vardır. Herşey hayranlık verici bir dirilikle betimlenir; şairle birlikte görür, duyar ve koklarız. İlençlilerin kimileri dolu yağmuru altında çamurdaki köpekler gibi yatarken, başkaları ise çukurlarda yanmaktadır. Dante tarafından esinlendirilen Botticelli ve Blake'in resimleri bile onun kısa ve "vurucu sözleri"nden daha az diri görünürler. Cehennemin dibinde iki şair üç ağzında Cassius'u, Roma İmparatorluğunun kurucusu Sezar'ı bıçaklayan Brutus'u, ve Hristiyanlığın tanrısal kurucusunu ele veren Judas'ı çiğneyen Lucifer ile karşılaşılır.

Virgil ve Dante daha sonra cehennemden ayrılarak arafın yüksek dağının, "insan tininin arındığı ve cennete yükselmeye değer kazandığı ikinci alanın" katlarını tırmanır. Her bir katı üstündeki katla birleştiren merdivenler vardır; her bir merdivenin yanında melekler durur ve bunların çoğu zahmet içinde tırmanana öğütler veren "Kutsanmışlık Şarkıları"nı söylerler. Görünüş ve kokular daha hoş olur, ve renkler gündeğuşu ve günbatışı renklerine dönerken kuşlar şakır ve şairler yıldızları görebilirler. Burada, cehennemde olduğu gibi, şairler gerçek ya da imgesel geçmişten büyük kişiliklerle, dikkate değer çağdaşlarıyla, ve haklarında ya hiçbirşey ya da La Pia

gibi adlarından ötesini bilmediğimiz kişilerle karşılaşılır (La Pia üzerine Dante yalnızca şunları yazar: “Siena beni doğurdu, Maremma yıktı; evlilikte yüzüğünü parmağıma takmış olan kişi ölümüne sır ortağıdır”). *Purgatorio*’da Dante felsefede birçok noktayı ve kendi politik görüşlerini de açımalar. Arafın tepesinde Dante Virgil’e elveda der, ve Beatrice kılavuzu olur. Beatrice görüldüğünde sesler (Tanrı adına) “Sen ki geldin, kutsanırsın” şarkısını, kalabalıkların Kudüs’e girişinde İsa’ya selamını söylerler; ve sonra “Dolu ellerle leylaklar taşı” şarkısını, *Aeneid*’de Anchises’in Marcellus’un tinine övgüsünü söylerler.

Dante ve Beatrice daha sonra cennet boyunca yükselirler. Ptolemus’un — hem Dante tarafından hem de değişikliklerle Milton tarafından kullanılan — dizgesine göre dünya çevresinde dönen dokuz gök vardır. Her bir gök Areopagit Dionisios’un dizgesinin yayılımlarının birine karşılık düşer: melekler, başmelekler, birinciller, ve geri kalanlar. Cehennemde ve arafta olduğu gibi, Dante birçok felsefi ve politik noktayı tartışır, ve çok sayıda dikkate değer insanla ve yine kendi çağdaşlarından kimileriyle karşılaşır. Bir Dominikan olan St. Thomas Aquinas St. Francis’in yaşamını, ve bir Fransiskan olan St. Bonaventure ise St. Dominik’in öyküsünü anlatır. Dante bir gökten bir başkasına geçerken, Beatrice daha da güzelleşir, tartışılan sorunlar daha tinsel olur, ve ışığın yeğînliği giderek artar. Şair Tanrıya yaklaşmaktadır. Dokuzuncu göğün ötesinde Tanrının oturduğu devimsiz empirean vardır. Burada zaman ve devim yoktur, ve ışık öylesine parlaktır ki çok az görebilmektedir; orada, en yüksek bilginin, güç ve sevginin bulunduğu yerde, “doğal yasa hiçlikle ilgilidir” der. Beatrice Dante’yi gizemci St. Bernard’a ve St. Bernard ise onu kendisini Tanrının huzuruna getiren Virgin’e sunar. “Güneşi ve öteki yıldızları devindiren sevgi”nin önünde sözcükler ona yetmez, ve burada, Tanrının yakınında, şiir sonlanır.

Tanrısal Komedi’ya dünya yazınında tek bir el tarafından yazılmış en görkemli ve acunsal yaratıdır. Yalnızca Platon’un *Devlet*’i onunla boy ölçüşebilir. Tieck ondan “on sessiz yüzyılın sesi” olarak söz eder. Gücü ve güzelliği genel tasarında, bitimsiz görkeminde ve birçok eşsiz ayrıntısında yatar. Herşey yüksek bir düzeyde işlenmiştir; Dante birinci sınıf bir ustaydı. Ve gene de aynı zamanda herşey kaçınılmaz görünür. Carlyle, özlü niteliğinden söz ederek, Dante herşeyi birkaç vurucu sözle söyler der, örneğin Paolo ve Francesca olayının sonunda yalnızca “o gün daha öte okumazlar,” ve yine Ugolino öyküsünün sonunda “sonra açlık hüznün yapamayacağını yaptı” derken olduğu gibi. “İstencindedir dirliğimiz” gibi bir dize Matthew Arnold tarafından büyük şiirin bir “denek taşı” olarak seçilmişti. Gerçekten de, insanın gücü için tanrısalın gücüne yaklaşmak ve dünyasal güzellik için tanrısal güzelliğe yaklaşmak olanaksızdır.

*Ah! yürek ve beyin hangi acılarından,
Umutsuzluğu çığneyen hangi sevinçlerden,
Hangi şefkatten, hangi gözyaşlarından,
Yanılığa duyulan hangi nefretten,
Acı çeken bir ruhun hangi tutkulu çığlığından
Doğmuştur toprağın ve havanın bu şiiri,
Ortaçağın bu ezgi tansığı!*¹⁵

Sanat ve Müzik

1. ROMANESK SANAT
2. GOTİK SANAT
3. İTALYA'DA YENİLİK
4. MÜZİK

ORTAÇAĞ sanatının öyküsü gördüğümüz gibi birincil olarak bir kilise yapma öyküsüdür. Bununla birlikte, on üçüncü yüzyıldan başlayarak dünyasal mimarinin önemi artar. Ve on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yontu ve resim hızla gelişti — özellikle İtalya'da — ve mimariden ayrı olarak kendilerine özgü bir yaşam şekillendirmeye başladılar. 1000'den 1500'e geçen beş yüzyıl boyunca Latin Batının sanatı felsefe, yazın, eğitim ve müziğin gelişimini damgalayan aynı dikkate değer başarıyı gösterir. Batı Avrupa her yerde kendine özgü bir uygarlık yaratma çabası içindedir; bundan böyle yozlaşmış bir antikçağın ve barbar bir Alman ekininin üvey çocuğu değildir. Bu evrimde keskin kopuşlar yoktur; Romanesk sanat Karolen çağının sanatından yavaş yavaş gelişti; sonra, on ikinci yüzyılda, Gotik sanat aşamalı olarak Romanesk sanattan doğdu, ve on beşinci yüzyılda yeni bir klasiksel biçim kendini yavaş yavaş Gotik biçimden ayırdı. İlk Romanesk ve sonra Gotik mimaride Roma antikçağından kalıt alınan örgensel bir yapım tarzı uzun bir deneme sürecine girdi ve yeni yapım tipleri evrimlendi. Romanesk mimari eski yapı tiplerini sürdürdü; ondan gelişen Gotik mimari ise özsel olarak mühendislikte yeni bir yol ayrıımıydı. Aynı zamanda, uzun süre Bizans biçemlerinin tılsımı altında kalmış olan resim ve yontu on ikinci yüzyıl sonlarında doğanın gözlemine daha çok bağlılık göstermeye başladı; ve böylece Gotik resim ve yontu doğa biçimlerine öykünmeye döndü, ve on üçüncü yüzyıl sıralarında her ikisi de gerçekçiliğe erişmeye başladı. Gotik sanattaki bu gerçekçi dürtüye Niccolò Pisano'dan Donatello'ya İtalyan kuşaklar yontu ve mimaride klasiksel modellere coşkulu bir ilgi eklediler. On beşinci yüzyılda, antikçağın tılsımı, gerçekçi tasarım isteği ile birlikte işleyerek, İtalya'yı Gotik sanatın dışında yeni bir biçime götürdü.

Ortaçağ Latin Hıristiyanlığının uygulayimbilimsel ve ekonomik geriliği düşünüldüğünde, mimari başarımları çarpıcıdır. Ağır taştan ve tuğladan binlerce yapı yapıldı: katedraller, manastır binaları, bölge kiliseleri, şatolar ve kasaba salonları. Büyük kiliselerin yapılmasında köy köyle yarıştı, kasaba kasabayla çekişti. Sıradan insanların yaşamlarının çoğu bu mabetler çevresinde dönerdi; bireyin, ailesinin ve topluluğun yaşamının büyük olaylarının tümü onlarda özeklenirdi. Kiliseler dinsel olmayan

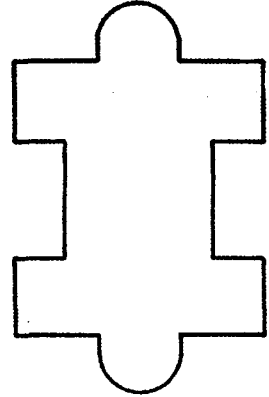
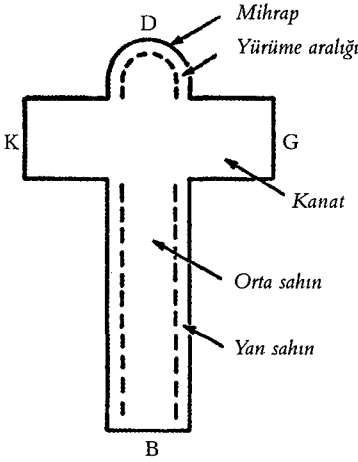
birçok amaç için de kullanılır oldular. Savaş zamanlarında insanlar onlara sığınır, ve köylülerin çiftlik hayvanlarını kilise içine almalarına izin verilirdi. Ve giderek barış zamanında bile şarap ve bira, tahıl ve saman sık sık orada depolanırdı. Kilise ayrıca toplumsal ve tecimsel bir özektir. Gezgini tecimci ve satıcılar çadırlarını kilise avlusunun içersinde ya da önünde kurarlardı, ve zaman zaman mallarını mezarlıktaki düzleşmiş mezarların üzerine yayarlardı. Zamanlar daha güvenlikliken, pazar kilise önündeki bir alana yayılırdı. Kimi zaman yerel ağırlık ve ölçüler herkes onları bilebilsin diye kilisenin duvarına kazınırdı. Bu binaların yapılış ve süslemeleri çoğu kez kuşaklar boyu sürerdi. Bu büyük yapılardan pekçoğu zamana ve yokedici güçlerine meydan okuyarak bugün bile ayakta durur, başka herşeyin geçici olduğu bir dünyada dikilen güçlü bengilik kaleleri gibi görünürler. Geç Roma ve Bizans mimarisinin büyük anıtları gibi, dev Romanesk ve Gotik kiliseler insanı ve bu dünyayı değil ama sonsuzluğu ve bengiliği ölçmek için yapılmış gibi görünürler.

1. ROMANESK SANAT

ROMANESK mimarinin onuncu yüzyıldaki gelişimi, feodalizmin çağdaş yükselişi gibi, belli bir düzeye dek gittikleri her yeri yağmalayıp yokeden Viking, Slav, Macar ve Müslümanların baskınlarına bağlıydı. Tahta çatılarıyla kiliseler sık sık yerle bir edilir ve içlerinde bulunan aziz kalıntıları yokedilirdi. Bir sonuç olarak, böyle bir yokediciliğe karşı daha iyi direnebilecek yangına dayanıklı binalar yapma yönünde bir istek vardı. Yine, Tanrının büyük görkemine uygun çok daha pahalı ve gösterişli yapılar yapmak için de yaygın bir dürtü vardı. Böylece, onuncu yüzyılda küçük kiliseler inşa edildi ve bunların bir bölümü ya da bütünü yuvarlak beşik tonozlarla desteklendi. On birinci yüzyıla dek büyük herhangi bir tonozlu kilise inşa edilmiş değildi. Bunlar batı Avrupa'da geniş alanlarda görünmeye başladılar, ama özellikle Katolonya'da, kuzey İtalya'da, Fransa'nın kimi bölgelerinde ve Rhineland'da göze çarpıyorlardı. Yapıların esinlerini İtalya ve Fransa'da ayakta kalmış Roma yapılarından mı, yoksa Yakın Doğuda kimi bölgelerden mi aldıkları büyük bir olasılıkla hiçbir zaman bir çözüme bağlanamadan kalacaktır. Ve, ayrıca, belgelerin eksikliğinden ötürü, kimi en önemli Romanesk yapıların tarihleri üzerine hiçbir zaman bir anlaşmaya ulaşılamamıştır. Böylece hangi yapının hangisini öncelediği sağıın olarak bilinmediğinden, Romanesk mimarinin en erken gelişimi belirsiz kalmak zorundadır.

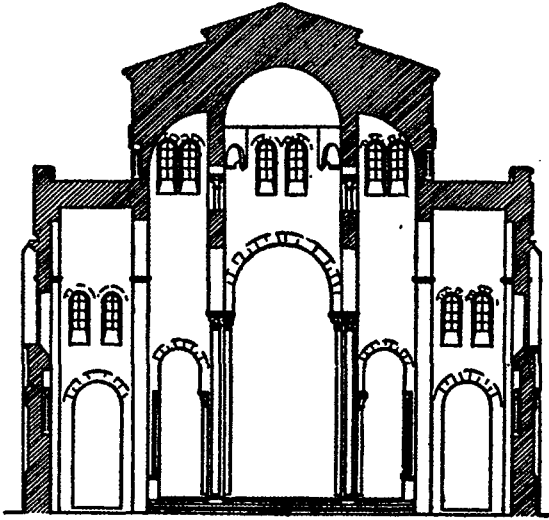
On bir ve on ikinci yüzyılların Romanesk kiliseleri, hem zemin tasarılarında hem de süslemelerinde, daha Karolen döneminde göze çarpmaya başlamış olan değişimlerin gelişimini gösterirler. Ortak zemin tasarımı kimi zaman iki uçtaki mihraplarla haç biçimindeydi. İçerde bir yürüme aralığı mihrabın çevresinden dolandır ve kalıntıların sergilenmesi ve azizlerin kültü için kullanılan şapellere giriş verirdi. Yukarıdaki tonozlamayı desteklemek için duvarların kalın olmaları gerekirken — çünkü bir beşik tonoz sürekli olarak yan duvarın bütün uzunluğu üzerine dayanır —, ve orta ve yan sahınların ise dar olmaları gerekirdi. Aynı zamanda, sahın duvarlarını desteklemek için yuvarlak sütunların yerini ağır bileşik ayaklıklar [*pier*] aldı. Bu tonozların kullanımında büyük bir türlü lülük ve ustalık vardı, ama zaman zaman tahta tavanlar tonozların yerini alırdı. Dışarda batı cephesinde iki kule bulunur ve çatıdan yükselen

çokgen kuleler ve kubbecikler, kapı çevresinde yontular, kemeraltları ve süsleme şeritleri eklenirdi — tümü de dış yüzleri yalın bir çıplaklıkta olan erken Hıristiyan bazilikalarla karşıtlık içinde olmak üzere.

Çifte Mihraplı Tasar

ROMANESK ZEMİN TASARLARI

ROMANESK KİLİSENİN ENİNE KESİTİ, ON İKİNCİ YÜZYIL

Romanesk yapıların, kalın duvarları ve ayaklıkları, karanlık içleri—duvarların ağır kemerleri desteklemeleri gerektiğinden ancak küçük pencerelere olanak verirlerdi—ve oldukça yüksekte duran tonozları ile, kaba bir güç ve dinçlik gösterirler. Erken Hristiyan bazilikaların yatay çizgiler üzerine vurgularıyla geniş, ferah ve iyi aydınlatılmış iç bölümleri yerlerini kalın duvarlarıyla loş ve dar bölümlere bırakırlar. Romanesk mimarının yarattığı iç yapı Batıda Hristiyanlığın gizemli tinini temsil eden bir yapı biçiminin ilk başarımıdır. Böylece, Latin Batıda Romanesk biçimin açınımı, Bizans sanatından daha geç ortaya çıkmış olmasına karşın, gerçekte ona koşut gider. Hem Bizans biçimi hem de Romanesk biçim Akdeniz havzasının geleneksel klasiksel sanatına dışsal düşüncelerin Yunan-Roma sanatına girmesinden doğdular. Hem Bizans sanatı hem de Romanesk sanat Roma yapı yöntemleri üzerine ve Roma resim ve yontusu üzerine temellendirildi, ama her iki biçim de yeni ve özgün birer biçim kazandı ve her ikisi de yeni bir Hristiyan bireşimi temsil ederler.

Romanesk dönemin büyük kiliselerinden birçoğu manastırlarla bağıntılıdır, çünkü on bir ve on ikinci yüzyıllarda manastır dinadamları gönenç, yetenek ve saygınlıkta manastıra bağlı olmayan dinadamlarına üstündüler. Manastırlar bu iki yüzyılda henüz büyük ilim ve ustalık özekleriydiler, ve başka tüm bakımlardan yerleşmiş bir toplumda başka manastır özekleriyle düşünce alışverişinde bulunan biricik yerler onlardı. Manastırlar arasındaki bu alışveriş ve insanların hac yollarında gidip gelmeleriyle ki düşüncelerin yayılmasında başlıca aracı oluşturdu. Daha sonra gelen Gotik mimari birincil olarak gelişmekte olan kasabalarla bağıntılıydı.

Romanesk mimarının gelişiminde tonozlamanın mühendislik açısından gerektirdikleri binanın alt bölümlerinin tasar ve yapımını büyük ölçüde belirledi. Yukarıdaki yuvarlak beşik tonozlarla uyumlu olmak için Romanesk pencere ve kapıların kare ya da sivri uçlu olmak yerine genellikle tepede yuvarlaklaştırıldılar. Biçim bölgeden bölgeye değişirdi; örneğin Fransa'da altı ile on arasında yerel Romanesk biçim ayırdedilmiştir ve başka batı Avrupa devletlerinde de benzer bölgesel ayrımlar görülmüştür. Ama birçok ortak özellik bu yerel değişikliklerin tümünü birleştirir. Erken tonozlu sahinlar sık sık uzun, kesintisiz tek bir beşik tonoz kullanırdı. Yer yer çapraz kemerlerin kullanımının uzun beşik tonozun tekdüze çizgisini kırdığı bulundu. Ayrıca düzenli olarak yerleştirilmiş enine kemerlerin kullanımı tonozun kesim kesim yapılmasını da olanaklı kıldı; bu iskele üzerine kurulan ve üzerine her iki yandan taş taş üstüne koyularak tonozların inşa edildiği tahta özeklemeyi kurtardı. Bir başka aygıt da beşik tonozların birbirlerine dik açıyla getirilmesiyle kare bir alan üzerine yerleştirilmiş kasıklı tonozun kullanımıydı. Yalnızca kare alanlar böyle yuvarlak kemerlerle tonozlanabilirdi, çünkü değişik çaplardaki yuvarlak tonozlar aynı düzlemde başlayacak olurlarsa değişik yüksekliklere çıkacak ve ortada kesitirilmeleri olanaksız olacaktır.

Bir zamanlar eski Romalılar tarafından çok sık kullanılmış olan kasıklı tonozlar on birinci yüzyılda yaygın olarak yeniden kullanıma girdiler. Kasıklı tonozların kesişme yerleri için taş kesme yerine getirilmesi çok güç bir işti, ve eğer tonozların kenarları keskin değilse kemer girintili çıkıntılı ve görünüşte çirkin olabilirdi. Bu sorunu çözmek için kimi taş ustaları kaburgalı kasıklı tonozlar yapma biçimindeki eski bir Roma yöntemine başvurdular. Ancak bir süre geçtikten sonradır ki ilkin kaburgaları yaparak sonra boşlukları daha ince taşlarla doldurmayı öğrendiler. Bu

daha güçlü bir yapıyı yoluyla, ve kaburgalar taşıcılıktan gelen eşitsizlikleri gizliyordu. Bu tam olarak kavrandığında Gotik yapımcılığın temel bir özelliği gelişme yoluna girmiş oldu. Kaburgalarla tonozlanan ilk uzun sahin büyük bir olasılıkla tüm ortaçağ kiliselerinin en büyüklerinden biri olan *Durham Katedrali* idi, gerçi Durham'da tonozları inşa etmiş olan masonlar kullandıkları yöntemlerin uygulamalı olanaklarını anlamamış olsalar da. Yine on ikinci yüzyılda, kaburgalı tonoz geliştirmeyken, sivri uçlu beşik tonozlar ve sivri uçlu pencereler deneniyordu. Sivri uçlu kemerleri inşa etmek yuvarlak olanlardan daha kolaydır, çünkü eğri yüzeyin çoğu dikeye yakındır; yine, sivri uçlu tonoz ve kemerlerin yuvarlak olanlardan daha az yan itişleri vardır. Hintlilerin "bir kemer ya da tonoz hiçbir zaman uyumaz" biçiminde bir deyişleri vardır, çünkü bunlar her zaman hem aşağıya hem de dışarıya doğru basınç uygularlar. Sivri uçlu kemerlerin ve sivri uçlu kaburgalı tonozların kullanımıyla yalnızca dikdörtgen yerleri değil ama karşı kenarların hiç birinin aynı olmadığı yerleri de kemerler için düzlem yükseklikleri konusunda sorunla karşılaşmaksızın tonozlamak olanaklıydı.

Bir kez yapımcılar kaburgalı tonozu, sivri uçlu kemeri ve sivri uçlu tonozu tek bir bütünleşmiş dizgeye bileştirmeyi öğrendikten sonra, Gotik mimari doğdu ve kilisenin bütün yapı ve duygusu tam bir değişime hazırıldı. *St. Denis Manastır Kilisesi*'nin yapımı 1140'ta başladı. Başkeşiş Suger bulabildiği en iyi duvar-ustalarını, ressamı ve vitray yapımcılarını bir araya topladı. İşbirliği bir kilisenin mihrap ve koro bölümünde sonuçlandı—öyle bir kilisenin ki, Romanesk yapı sanatının tam bir özeti olarak amaçlanmış olmasına karşın, bunun yerine ilk büyük Gotik yapı oldu. Kuzey Fransa kaburgalı ve sivri uçlu tonozu icat etmiş olmasa da, olanaklarını kavrayacak ilk ülke oldu.

Taşın kaleler de aynı on bir ve on ikinci yüzyıllarda gelişti. Bu tarihten önce savunma yerleri çoğunlukla tahta çit ve kazıklarla çevrili yapılardan oluşurdu; sonra yavaş yavaş taş duvarlar ve kuleler bunların yerini aldı. İlk taş kuleler kare idiler; sonra yuvarlak kulelerin daha kolay savunulabileceği anlaşıldı. Kale duvarlarının içersindeki ana yapı erken Almanlardan gelmiş olan holdü. Bu açık, kirişli çatısıyla dev gibi bir odaydı ve zeminin ortasındaki ateşin dumanını dışarı salmak için yukarıda bir deliği vardı. On üçüncü yüzyılda bunun yerine duvara bitişik şömineler kullanıldı. Holün bir ucunda efendi ve ailesi için yükseltilmiş bir zemin hazırlanır ve öteki uca ise bir halk ozaının üstü kapalı odacığ bulunurdu. Genellikle sazlarla kaplı zeminde çatkılı masalar dururdu; uzanmak isteyenler için duvarlara bitişik ve üzerlerinde minderleriyle demir-destekli tahta sandıklar dururdu. Yukarıda, çıplak duvarların üzerinde, kimi zaman savaş ve turnuva sahneleriyle süslü parlak goblenler ya da büyük duvar resimleri asılırdı. Efendinin yatak odasının boyalı çekmeceli sandıkları, yüklükleri ve çevresine perdeler asılı büyük bir yatağı vardı. Kalede rahatlığın ve mahremiyetin varlığından söz etmek doğru olmayacaktır. 1200'lerden sonra kasabalardaki evler çoğu kez camlı pencereleriyle, ve kışın şöminelerle ısıtılabilen ve kalelerdekilere daha temiz tutulabilen küçük odalarıyla sıcaktılar. Geç Orta Çağların Flemenk ve İtalyan ressamı tarafından tabloları yapılan ev içleri kasabanın bir rahatlıklar ülkesi olduğunu tanıtlar. Köylülerin yaşadıkları evler taş molozlardan, ya da açık yerleri çamurun örülü dallar ve kamışlar üzerine sıvanmasıyla doldurulmuş

ağır kare kirişlerden, ya da yine dal, çubuk ve çamurdan bir tür örgü yöntemiyle yapılırdı. Bunların genellikle içinde bir sandık, bir çatkalı masa, oturaklar ve bir de yatak olan tek bir büyükçe odaları vardı. Köylü evlerinin pencerelerinde çoğunlukla yalnızca kepenkler olurdu. Köydeki başlıca yapılar önünde açık bir yer bulunan kilise, ve lordun kalesi ya da temsilcisinin yurtluk eviydi.

Romanesk dönemin yontu, resim ve öteki daha küçük sanatları Bizans ve Karolen dönemlerinden fildişi yapıtların, metal işlerinin ve elyazması yaldızlamalarının etkileriyle doludur. Tüm bu sanatlar çok fazla soyutlama ve biçimleme ile ve doğanın doğrudan gözleminin yoksunluğu ile aynı aşkınsal karakteri gösterirler. Yontuculuk Bizans nesnelerinin desenlerini uyarlar, bunlarda giysilerin göğüs ve diz üzerinde artan kıvrımları gibi biçimleme aygıtlarını eşlemlerdi. Esin zaman zaman antik yontudan gelirdi; bu özellikle İtalya ve güney Fransa için doğrudur. Böylece Roma, Bizans ve Karolen sanatlarının Romanesk sanat üzerindeki etkisi, güney Fransa'da ve İtalya'nın belli bölgelerinde eski Roma yontusuna yaklaşımdan İngiltere'de Norman kiliselerinin kapılarının hemen hemen bütünüyle ilkel sanatına dek, birçok değişiklik gösteriyordu. Modelleri ne olmuş olursa olsun, Romanesk yontucular onları öyle özgünlük ve türlüçlük gösteren kullanımlara aktardılar ve onlara öyle bir tin verdiler ki, sonuçta görkemli bir yeni süsleme sanatı yarattılar.

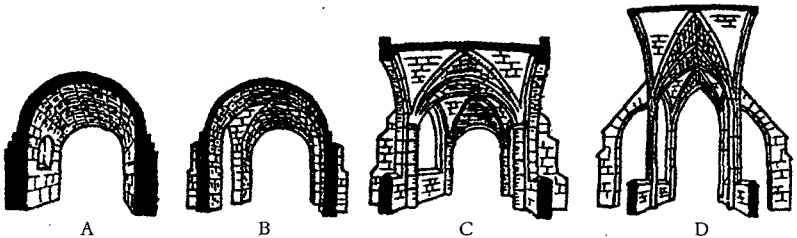
Resimde de büyük ölçüde aynı şey oldu, ama birkaç duvar freski ve biraz da elyazma yaldızlaması dışında bu sanattan çok az şey günümüze dek ulaşabildi. Hem Romanesk yontunun hem de resmin oldukça ince işlenmiş Roma ve Bizans desenleriyle başlaması ve kimi alanlarda aşamalı olarak yalınlaşa ve doğallığa — Gotik dönemden önce gerçekleştirilemeyen ideallere — yönelmesi biraz tuhaftır. Zaman zaman sanatçı konunun herhangi bir niteliğini vurgulamak için biçimi bile bile çarpıttı, örneğin yirminci yüzyıl sanatının çoğunda yapıldığı gibi. Hem resim hem de yontu, yapıların süslemelerinin bir bölümünü oluşturmaları ölçüsünde, tam olarak mimariye altgüdümlü kılındılar. Yontu genellikle yapı gerecinin kalınlığı içersine gömülüdür ve yapının kütlesini seyrek olarak çığner. Bedenler düzleştirilmiş ve uzatılmış, ve, sütun başlarında, mimari biçimlerin yapısal çizgilerini vurgulayacak bir yolda bükülmüş ve düzenlenmiştir. Konular bir yandan süsleme etkileri açısından, öte yandan dinsel ve simgesel imlemleri açısından seçilirler. Eski Ahit'teki olaylar Yeni Ahit'tekilerin yanına koyularak nasıl birinin ötekini önceden haber verdiği belirtilmeye çalışılır. Özellikle batı yüzünde bulunan kapıların çevresindeki geniş süslemelere zodyağın işaretleri, ayların ürünleri, yedi liberal sanat, antikçağın büyük düşünürleri, azizlerin yaşamları, gündelik yaşamdan görünüşler ve hem gerçek hem de uydurma çok sayıda hayvan resimleri işlenir.¹ Büyük yontu, duvar resimleri, mineler, vitray, elyazması süslemeleri ve fildişi ve metal işleri Romanesk yapıların taşıdığı aynı güç ve anıtsallığı gösterir. Hemen hemen tüm Romanesk sanatta *Roland'ın Şarkısı*'nın kaba gücünü anımsatan ilksel bir dinçlik havası vardır.²

2. GOTİK SANAT

GEÇ on ikinci yüzyılda, Latin Hristiyanlık büyük Romanesk yapılarla dolmaya başlarken, kiliselerin yapımında ileri düzeyde sürdürülen deneyler Gotik biçimdeki

ilk yapıya götürdü. Zaman zaman iki biçem arasındaki ayrımı saptamak güçtür, çünkü Romanesk yapımdan Gotik yapıma götüren adımlar aşamalıdır. Gotik sanatın hiç kuşkusuz tarihteki Gotlar ile hiçbir ilgisi yoktur. Anlatım ilkin on altıncı yüzyılda modası geçmiş bir biçem için bir küçümseme terimi olarak kullanıldı. Edimsel olarak, Gotik mimari, resim ve yontu ilkin kuzey Fransa'da doğdu ve oradan Latin Hristiyanlığa yayıldı. Romanesk sanat durumunda olduğu gibi, Gotik biçimde de birçok yerel değişiklikler vardı. Fransa'da Gotik yapımcılar yapı içlerinin göreceli yüksekliğine büyük vurgu getirirlerken—*Beauvais Katedrali*'nin koro bölümünde tonozlama 157 ayak [47,85 m] yüksekliktedir—, İngiltere'de ise vurgu daha çok yapının iç bölümünün uzunluğu üzerineydi. Biçemin ne iyi anlaşıldığı ne de derinlemesine kök saldı. İtalya'da yapılar çoğu kez kötü tasarlanır ve kötü inşa edilirler, ve yalnızca demir bağlantı çubuklarıyla birarada tutulurlar. Bununla birlikte, Gotik biçim geniş katedrallerin tasarımlarından bir elyazmasının sayfasına ya da giderek metnin bir harfinin yazılış biçimine dek sanatın her evresini etkileyecek denli uzun sürdü.

Gotik mimari, gördüğümüz gibi, Romanesk mimariden doğal bir gelişimdi; Latin Hristiyanlıkta onuncu yüzyılda başlamış olan örgensel bir yapım tipinin son evresiydi. Gotik mühendisliğin özel özellikleri kaburgalar üzerine oturtulmuş ve ağırlıklarının yapının kenarlarındaki bir dizi ayaklığa iletileceği bir yolda yapılmış tonozlardır. Yan duvarlar bu durumda yalnızca havayı dışarda tutan perde işlevine indirgenirler. Yukarıdaki tonozları desteklemekle pek ilgileri olmadığı için, geniş cam alanlarla değiştirilebilir. Yapıyı güçlendirmek için kaburgaların tonozların ağırlığını aşağıdaki ayaklıklara [*pier*] aktarmasını sağlayan noktalarda payandalar [*butress*] yapılır; bu payandalar yalnızca yan duvar boyunca giden alanların kalınlaştırılmasından oluşabilir, ya da tonozun itişinin bir bölümünü yapının dışındaki destekler üzerine ileten bir dizi uçan payanda anlamına gelebilir. Böyle bir binada, bütün yapı itme ve karşı-itmelerin ince bir dengesi üzerine dayanır. Bir anıttan daha çok bir motor gibi olan bu geniş taşın zırhın yıkılmaması için sürekli bakım altında tutulması gerekir. Daha sonraki mimari okulları uzun bir uçan payandalar dizisi ile bir Gotik kilisenin kemikli

ORTAÇAĞ TONOZLAMASININ EVRİMİ

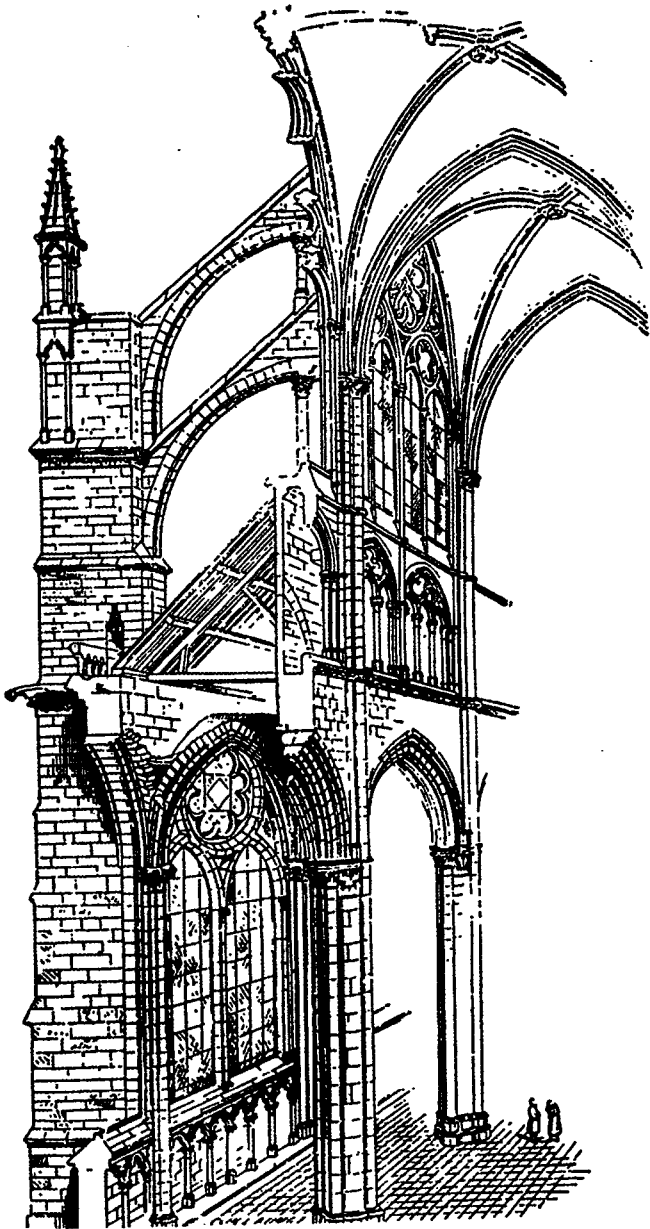
A. Çok erken bir Romanesk beşik tonoz. B. Erken bir Romanesk yuvarlak-kemerli kasık tonozun ayaklıklar boyunca kesiti. C. Geç yuvarlak-kemerli ve kaburgalı kasık tonozu gösteren pencere kesiti. D. Kaburgalar, ayaklıklar ve uçan payandalar ile tipik Gotik sivri uçlu kemerli tonozu gösteren pencere kesiti.

iskeletin bir parçasını dışarda taşıyan bir hayvana benzediğini söylemişlerdir. Gotik mimaride yapının içi ve dışı yakından bağlantılıdır. Wren'in Londra'da St. Paul'deki yapısını görecektir bir Gotik mimar hiç kuşkusuz dehşete ve şaşkınlığa düşerdi, çünkü Wren orta sahının uçan payandalarını gizlemek için yan sahın duvarlarının üstüne yüksek bir çıplak duvar koymuştu.

Gotik sanatın altın çağı on üçüncü yüzyıldı. Paris, Chartres, Rheims ve Amiens'de kuzey Fransa'nın tümü de Meryem'e adanmış büyük katedral ve yontuları bu döneme aittir. Paris ve Rheims'in önyüzleri ve Amiens'in sahını biçimin bütün bir tarihinde güç ve inceliğin en başarılı bileşimini temsil ederler. Daha sonraki Gotik mimaride, İngiltere'deki süslü ve dikey biçemlerde, ve Fransa'daki gösterişli biçimde—ki her ikisinin de başka ülkelerde yansımaları olmuştur—, süsleme özelliklerinin inceliği üzerine büyük vurgu getirilir. Destekler yapıyı destekleyecek olanaklı en küçük ölçüye indirgenir. Herşey daha karmaşık olur, tıpkı felsefede Aquinas'tan Duns Scotus'a ve Ockham'a geçerken olduğu gibi. Pencerelelerdeki oyma taştan dantelimsi süslemeler şimdi çok daha ince işlenmekte ve tepede İngiltere'deki ikincil kaburgalar ve pervane tonozlar gibi sık sık karışık tonozlama tasarımları görülmektedir. On sekizinci yüzyılda Rokoko biçimi durumunda olduğu gibi, yapının inceliğinde ve becerisinde kazanılan, güçte ve değerde yitirildi.

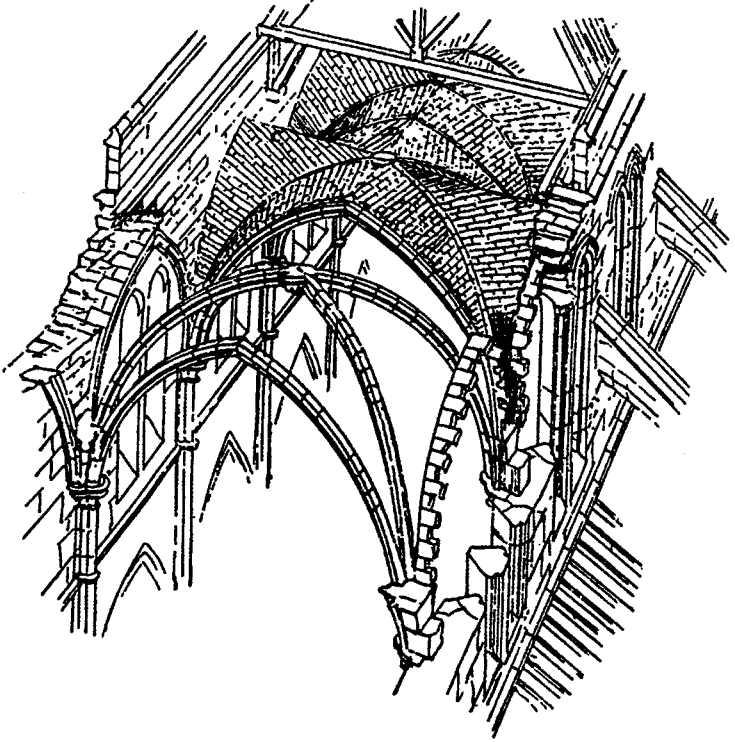
Gotik süslemede, tıpkı Romanesk sanatta olduğu gibi, yontuları ve yapı içlerini yumuşak renklerle boyamak gelenektir. Hem insan şekillerinin hem de bitki ve hayvan biçimlerinin yontuları doğanın dikkatli bir gözlemini ve çoğu kez hayranlık verici bir gerçekçiliği yansıtır. Elyazması yaldızlamalarında, freskolarda ve duvar tablolarında resim, ve vitraylar ve goblenler için desenler, yontulardan çok daha uzun süre Bizans biçiminin ve Romanesk biçimin tılsımı altında kaldılar. Bir süre için, mimari daha aşkınsal ve öte-dünyasal olurken, yontu ise daha dünyasal ve gerçekçi oldu. Örneğin fildişi ve metal işleme ve goblencilik ve mincecilik gibi ikincil sanatlar arasında vitray Gotik dönemin büyük sanatlarından biri olarak durur. Romanesk yapımcıları bir ölçüde vitray kullanmış olsalar da, bu sanat tam çiçeklenmesine Gotik on üçüncü yüzyıla dek ulaşamadı. Pencerele birarada desen oluşturmak üzere kurşunla tutturulmuş küçük ama kalın ve eşitsiz cam parçalarından yapıldı. Rengin tümü camdadır; cam üzerine boyamalar siyah renkle giysi kıvrım ve ayrıntılarını eklemenin dışında seyrek olarak yapılır. Küçük desenler de kendi paylarına demir çerçevelere uydurulup sonra taştan oymalara tutturulurdu. Büyük ölçüde kurşunlama, metal çerçeve, ve taş süslemelerle, pencere alanının hemen hemen beşte biri siyahtır. Ve karanlık bir arkatasara karşı parlak renk noktaları görünür. Etki inanılmayacak denli gözcüydü; bu pencereler bir tür renk tütsüsü oluştururlar. Bu renkli ateş sahneleri bir duvar süsü olarak freskodan ya da yağlıboyadan, goblen ya da mozaıktan çok daha fazla esrime etkisi yaratır.³

Fransa'da, ve, daha küçük bir düzeye dek, başka ülkelerde, Gotik kiliselerin süslemeleri geliştirilmiş bir tasara göre yapıldı; bu genellikle Beauvaisli Vincent'in *Speculum*'u üzerine dayandırılır. Büyük bir Gotik katedralin camda ve taşta ve resimli duvarlarda hemen hemen 10.000 kadar deseni olabiliirdi; Victor Hugo'nun dediği gibi, Orta Çağların gerçekte hiçbir zaman camda ya da taşta anlatım vermediği bir düşüncesi olmamıştır. Eski ve Yeni Ahitlerden, azizlerin efsanelerinden ve tarihten

GOTİK KATEDRALİN YAPISAL ÇERÇEVESİ, ON ÜÇÜNCÜ YÜZYIL

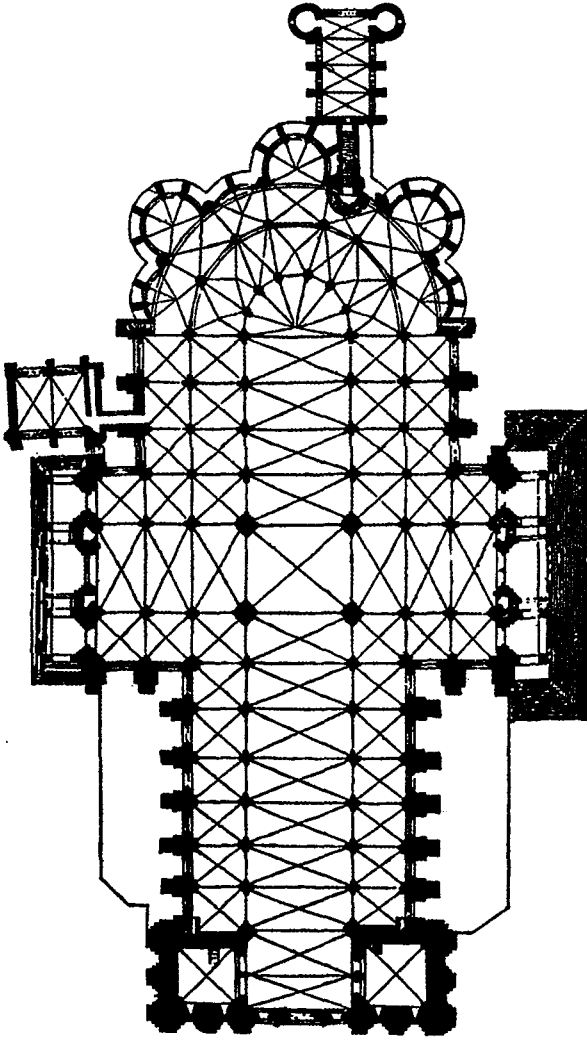
karakterler ve öyküler vardı. Mevsimlerin ürünleri, yedi liberal sanat, bitki ve hayvan yaşamlarından izlenimler, gündelik yaşamdan olaylar ve cehennemin iblisleri, tümü de öğretisel ve sanatsal temaları bileştiren geniş tasarlarda işlenirdi. Burada, kilisede, bireyin esenlik için gereksindiği tüm bilginin simgesel bir toplamı vardı—sıradan insan için bir özet —, tıpkı Aquinas tarafından felsefede ve Dante tarafından şiirde yapıldığı gibi. Sonsuz ve evrensel türlüлүкten kilise adamları ve sanatçılar engin bir uyum ürettiler.⁴

GOTİK TONozLAR, ON ÜÇÜNCÜ YÜZYIL

Gotik dönemle başlayarak, somut inşaat koşulları konusunda birşeyler bilmek olanaklıdır. Yapım işlemleri sık sık kasabalardan uzakta kırsal kesimlerde olduğu için, on dördüncü yüzyıldan önce yapı işlerinde çalışan işçiler başka işçi tipleri gibi yaygın olarak loncalarda örgütlenmiş değillerdi. Her zanaatçılık tipi kendi çıkarlarını yetiştirirdi. Usta duvarcı yapı tasarlarını yapardı; ve bu ortaçağ mimarlarından binlercesinin adı bilinir. Yapım işlemlerinin gözetimi ya usta duvarcıya bırakılır, ya da bu iş koruyucu işlevindeki bir piskopos, bir keşiş, bir soylu ya da bir kasaba hükümeti

tarafından atanan bir kilise katibince yerine getirilirdi. On üçüncü yüzyıldan başlayarak kalelerin, kasaba ve lonca salonlarının ve giderek Jacques Coeur'in Burges'deki evi gibi güzel burjuva konaklarının yapımı çok sayıda işçi gerektiriyordu. Usta duvarcıya genellikle iyi bir ödeme yapılırdı, ve konumu bir buyruk ve saygı konumuydu. Bir on üçüncü yüzyıl Fransız usta duvarcısı olan Villard de Honnecourt (ve başkalarının) ayrıntılı bir not defteri günümüze ulaşmıştır. Bu defter Fransa ve

CHARTRES KATEDRALI'NİN ZEMİN TASARI

İsviçre'deki binaların tasarımlarının, bunların yontularının ve daha başka ayrıntılarının çizimlerinin hayranlık verici bir derlemine kapsar. Ayrıca bir bıçkühane için çizimleri, ağır nesneleri kaldırmak için bir düzenlemeyi ve daha başka düzeneksel aygıtların tasarımlarını da gösterir. Bu çalışma usta bir duvarcının genellikle çok bilgili, yaratıcı, ve adam ve gereç konusunda deneyimli bir insan olduğunu tanıtlar.

Mevsim dışı zamanlarda usta duvarcı ya da iş katibi kerestenin hazırlanmasıyla, taşın ocaktan çıkarılması ve kesilmesiyle, ve tuğlaların pişirilmesiyle ilgilenirdi. İşe geri döndüğünde tasarımları hazırlaması, işçi kiralayıp ücretlerini ödemesi ve yapım işini denetlemesi gerekirdi. Kimi zaman bir usta duvarcının kendi taş ocağı olurdu. Binaların kendilerinde genellikle iki küme duvarcı çalışırdı — ağır taşları yontan, harcı karıştırıp taşları dizen kaba duvarcılar, ve süsleme yontularının, kapı ve pencere şekillerinin, tonozların kaburgaları ve pencerelerin oymaları üzerinde keski ve çekiçle çalışan özgür-duvarcılar. Bunlara “özgür-duvarcılar” [“free-masons”] denmesinin nedeni kullandıkları taşın tüm yönlerde özgürce işlenebilmesi ya da dişli bir testere ile eksiksizce biçilebilmesiydi; bu tür taş derinlemesine kesilebilir ve ince oymacılığa ve tonoz kaburgalarında ve süslemelerde gereksinilen sağın kesime kolayca alınabilirdi. İşleri beceri gerektiriyordu, çünkü kesimde küçük bir yanlışlık bütün bir tasarı bozabilirdi. Geç Orta Çağlarda zaman zaman tasar ve yapım sırasında binaların bütününün ya da bölümlerinin ayrıntılı çizimleri ve tahta modelleri kullanılırdı.

Özgür duvarcılar kapı girişleri, altarlara ve gömütler için birer yontucu gibi çalışırlardı. Zaman zaman taş ocaktan daha şimdiden kabaca yontulmuş ve yalnızca son işlemleri gerektiren bir biçimde alırlardı. Kimi taş ocakları yontuları ocakta bitiren özgür duvarcılar kullanırlardı. On dört ve on beşinci yüzyıllarda taş ocaklarında yapılan işin oranı arttı; bu durum taşımacılık giderlerini büyük ölçüde azalttı. Taş çıkarma tepe yamaçlarındaki kesmelerden genellikle küçük ölçek yapılırdı, çünkü suyu dışarı çıkarmak için yalnızca kova kullanıldığı için derinden taş çıkarma ya da madencilik olanaksızdı. Çalışma kazmalar, baltalar ve keskinler kullanılarak büyük bir zahmetle yerine getirilirdi. Önem sırasıyla, duvarcılardan sonra marangozlar gelirdi. Bunlara kapı ve pencere çerçeveleri, iskeleler ve duvarcılarının kullanımı için özeklemeler yapmaları için gereksinilirdi, ve, yapı tamamlanırken, koro bölümlerini ve daha başka mobilya işlerini eklerlerdi; son olarak, çatı marangozların işiydi. Sicilya, güney İspanya ve kışları don yapmayan başka birkaç yer dışında, havanın etkisine karşı tonozların kaplanarak korunmaları gerekirdi. Tonozların üzerine büyük bir tahta çerçeve kurulur, ve bu da kurşun, bakır, ince taş ya da fayans plaklarla kaplanırdı. Birçok ortaçağ yapısı tonozlu değildi ve üstlerindeki çatılar yalnızca tahtadan yapılırdı.

İşçiler hazırlık çalışmalarının çoğunu localar denilen tahta barakalarda yaparlardı. Zaman zaman, eğer işçileri konuklayacak bir kasaba yoksa, işçilerin barakalarda yaşamaları gerekirdi. Loca işin yapıldığı yerdi; burada işçiler ayrıca öğle yemeklerini yer ve araç ve gereçlerini saklarlardı. Kiliselerin yapımı genellikle yavaş gider, çünkü yıllık gelirin ancak bir bölümü yapım işlerine ayrılırdı. Büyük bir kilisede yapım mevsimleri arasında çekirdek bir ekip elde tutulurdu. Şatolar, kasaba salonları ve dinsel olmayan daha başka yapılar genellikle daha hızlı bitirilirdi. Taşıma işi su yoluyla kara yoluyla olduğundan daha kolay, ama gene de her zaman güçlü. Buharlı ya da elektrikli vinçlerin ya da betonarme ya da başka herhangi bir modern yapı aygıtının kullanımı

olmaksızın yapılan büyük ortaçağ yapıları korkunç güçlükler yaratmış olmalıdır. Ortaçağ topluluklarının kendilerini adama noktasına varan çabalarının kuşaklar boyunca anılmış olmasına şaşkırmamak gerekir.⁵

Gotik yontucu Romanesk öncellerinden düşünceler ödünç almış olmasına karşın minyatürleri ve fildişi işlerini modeller olarak kullanmaktan büyük ölçüde vazgeçti ve çevresine bakarak doğaya öykünmeye başladı. Sanatçının yaratılıştaki gördüğü herşey Tanrıyı yansıtır, ama sanatçının doğaya karşı tutumu değişiyordu. On birinci yüzyılda Peter Damian şöyle diyordu: “Dünya erdemsizliklerle öylesine kirlidir ki, kutsal bir kafa onu düşünmekle bile aptallaşır.” On üçüncü yüzyılda Beauvaisli Vincent ise şunları söylüyordu: “Bu dünyanın en sıradan güzelliği bile ne büyük. Yararısının büyüklük ve güzelliğine baktığımda bu dünyanın yaratıcısına karşı ruhumda bir sıcaklık duyarım.”⁶ Gene de övülen yalnızca bu dünyanın güzelliği değil, ama, St. Francis’in *Güneş İlahi*’sinde olduğu gibi, Tanrının yararısının güzelliğidir. Yontularda şimdi daha yuvarlak hatlar kullanılmakta ve arkalarındaki yapılardan daha büyük bir bağımsızlık görünmektedir. Plastik duyusun ve insan, hayvan ve bitki biçimlerini sunmadaki doğruluğun yanı sıra, on üçüncü yüzyıl Gotik yontucuları hayranlık verici bir yalınlığa ve idealleştirmeye ulaştılar. Bu yontu sanatının tarihindeki en yüksek dönemlerden biriydi, ve Parthenon’un ön üçgen alınlıklarında kıvrımlı giysileriyle görünen yontu şekilleri ile Rheims katedralinin batı yüzündekiler arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Her iki durumda da giysilerin altındaki bedeni belirtmek için kumaşların dökülüşünü kullanmada şaşırtıcı bir benzerlik, ve her ikisinde de büyük bir güç ve soyluluk vardır.

On dört ve on beşinci yüzyıllar Gotik yontucuların altın çağıdır, dinsel yontular ve gömütlerin yapımla uğraştıkları bir dönemdir. Biçim çok daha gerçekçi, ve aynı zamanda daha duygusal oldu. İsa’nın ve azizlerin fiziksel acılarının ayrıntıları ve “Tanrının Annesi”nin yas tutarken çektiği acıların ayrıntıları vurgulanıyordu; zamanın sanatı sık sık İncil’deki “İsa ağladı” satırı üzerine bir yorum olarak görünür. Bunların çoğu Fransiskanların vaaz ve öğretilerinden gelirken, bir bölümü ise dinsel tiyatrodan türetilirdi. Aynı zamanda iskeletlerin ister alt isterse üst sınıflardan olsun yaşayanları dansa çağrılarını anlatan “Ölüm Dansı” gibi karanlık konular sanat ve yazında popüler oldu. Bu duygusal resimde daha da ileri götürüldü ve on altıncı yüzyılda Grünewald’ın (ö. 1528) *Isenheim Altarı*’nda doruğuna ulaştı. Taş ve tahta işçilerinin artan becerileri sık sık bir ustalık gösterisine ve ayrıntılarda aşırı bir titizliğe götürdü. Yontu incelikte kazandığı idealizm ve anıtsallıkta yitirdi. Çeşitli ülkelerin yontuları daha belirgin bir ayrımlaşma sürecine girdiler. Kuzey Avrupa’da iki geç Gotik yontucu büyük gerçekçilik gücü sergileyen bir biçim geliştirdi. Başlıca Dijon’da Burgundy Dükünün gösterişli sarayında çalışmış bir Hollandalı olan Claus Sluter (ö. 1406) ve güney Almanya’da etkinliğini sürdürmüş bir Sakson olan Till Riemenschneider (ö. 1531) yaratılarına Gotik yontuda seyrek erişilen dinç bir gerçekçilik ve dramatik bir güç verdiler. Gotik yontunun bu artan gerçekçiliğine ilkin İtalya’da klasik modellere özbenimsen bir öykünme ögesi eklendi. Ve şiirde olduğu gibi yontu ve mimaride de bu bileşim yeni bir çağın şafağını belirtiyordu.

İtalya, Fransa, Almanya ve Benelux Ülkelerindeki Gotik resim son iki ortaçağ yüzyılında yüksek bir düzeye ulaştı. Daha on üçüncü yüzyılda ressamlar da yontucular

gibi erken modeller üzerine bağımlı kalmaya son vererek çevrelerindeki dünyaya bakmaya başladılar. Yontuculardan daha az ilerleme yaptılar, çünkü çalışması gerçek uzayda ve gerçek ışıktaki durduğu için, yontucu bir derinlik yanılsaması yaratmak için boy kısaltma ya da ışık ve gölge ile modellendirme gereksinimi duymaz. Ama hem kompozisyonda hem de çizimde ressamın yaşama daha çok benzer ve daha az aşkınsal sonuçlar üretirler. Bir şekli çizerken, sanatçı kesinlikle bir biçim duygusu iletmeye çalışır. Gotik ressamların ilk büyük okulu Siena okuluydu. Burda ilkin Duccio (ö. 1339) ve daha sonra Simone Martini ve başkaları eski Bizans desenlerini alıp bunları daha az katı bir yolda yeniden işlediler. Simone Martini Avignon'a gittiğinde orada Petrarch ile karşılaştı ve Laura'nın bir portresini yaptı. Bireylerin doğrudan portrelerinin sayısı on dördüncü yüzyılda arttı. Bununla birlikte, genel olarak Siena ressamları geriye bakıyorlardı. Genellikle altın bir arkasara karşı düzenlenen ve derinlik sunmak için hiçbir girişimde bulunmayan kompozisyonları inceden inceye ve ustalıkla işlenir. Ve resimleri harika bir rötuşla tamamlanır. Siena okulu sanatsal gücünde zayıftır, ama en iyi tablolarının birçoğunda ortaçağ resminde benzeri görülmeyen bir ustalık ve eşsiz bir incelik vardır. Gizemci azizleri ve varlıklı gençlerin savurganlar kulübü ile ünlü Siena kenti Folgore da San Gimignano'nun kimi şiiirlerinde olduğu gibi bu tabloların pekçoğunda da yaşar. Erken Siena ressamlarının çalışmaları yeni bir başlangıç noktasından çok Bizans resminin son büyük çiçeklenmesini temsil eder.

Florence'da Giotto (ö. 1336) bir tablonun düz yüzeyinde üç boyutlu etkiye benzer birşey elde etmeye başladı. Ayrıca derinlik etkisi yaratmada da büyük beceri gösterdi. Bu bütün bir resim anlayışında değişim demektir, çünkü bu aygıtlarla — ışık ve gölge ile modellendirme, çizimde sağnılık, ve derinlik etkisi — ressam bir yanılsama yaratabiliyor ve seyirci olayın gözünün önünde yer aldığı izlenimini edinebiliyordu. Padua ve Florence'daki büyük freskoları arasında en etkili olanı bütün bir sahnenin kompozisyonunu oluşturmadaki dramatik becerisi ve bir kompozisyonun ana kişilerinin etkili tavırlarıyla bir ruh durumunu yaratmadaki gücüdür. Giotto bir resmi dağınık kişi ya da olayların bir dizisi olarak değil ama tekil bir birim olarak düşünürdü. Biçemi başlıca İtalyan Gotik kiliselerinin çıplak duvarları için büyük fresko resimlere yönelik olarak geliştirildi. Bunların hızla üretilmeleri ve genel etkinin belli bir uzaklığa iletebileceği bir yolda işlenmeleri gerekiyordu. İnsanlar Giotto'ya öyle büyük bir saygı gösterdiler ki, uzun süre tüm sanatın onun etkinliğiyle bir dönüm noktasından geçtiğine inanıldı. Poliziano daha sonra onun mezarı için bir yazıt hazırladı: "Bak, ben resme yaşam kazandıran, sağ eli herşeye yetenekli olanım." Giotto'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra Florence ressamları onun biçimine öykündüler. Ancak Masaccio ile resim daha öte devimini sürdürmeye başladı; on beşinci yüzyılda bile, Fra Angelico henüz birçok yolda aynı ortaçağ gelenekleri içinde resim yapıyordu.

Latin Hristiyanlığın hemen hemen tüm devletlerinde yerel resim okulları gelişti. Tümü de büyük ölçüde birbirlerinden ödünç aldılar, ve geç on dördüncü yüzyılda "uluslararası biçim" denilen şeyi oluşturdular. On beşinci yüzyılda Gotik sanatın İtalya dışındaki tüm okulları arasında en dikkati çeken Flanders okuludur. İlk yağlıboya uygulayımının etkili bir kullanımı ile ve 1432'de Hubert ve Jan van Eyck tarafından tamamlanmış büyük bir altar parçası olan *İsa'ya Sevgi* ile dikkati çekti.⁷

Flemenk okulu van Eycks ile başlayarak hayranlık verici bir gerçekçiliği yeğin bir dinsel bağlılık duygusu ile bileştirdi. Erken Flemenk ressamaları on beşinci yüzyıl İtalyan ressamaları üzerinde öylesine büyük tılsım yaratmış olan klasiksel yazın ve klasiksel yontunun hiçbir etkisini göstermediler. Ne de perspektif, derinlik ve devimin temsili gibi uygulamısal deneylerle pek ilgilendiler. Onlarıki yerel, saf bir sanatı ki, Michelangelo'ya göre, yalnızca çocuklara ve yaşlı kadınlara seslenmesi gerekirdi. Ama ayrıntıları resimlendirmede hayranlık verici birer ustaydılar. Parlak renklerle boyanan öğeleri resimleme ilkelerine göre olmaktan çok süsleme ilkelerine göre biraraya toplarlardı. Yağlıboya kullandıkları için, bir tablo üzerinde sonsuza dek çalışabilirlerdi; bu suluboya resimde daha az olanaklıyken, rengin ıslak bir sıva üzerine kurumadan önce sürülmesini gerektiren fresko tablolarında ise büsbütün olanaksızdı. Sonsuz bir dayançla, Flemenk ressamlar çayırdaki her bir yaprağı, bir atın yelesindeki, bir insanın saçındaki ya da elbiselerdeki kürk süslemeler üzerindeki her bir teli tek tek boyuyor görünürler. Tablolarında kendi ustalıklarının nesnelerini seyrederken safça bir haz duyarlardı. Hiçbir ayrıntı, ne denli gösterişsiz olursa olsun, yersiz düşmez, ve Bakirenin Haberini sıcak bir Flemenk oturma odasında bildirtmiş olmaları konusunda hiçbirşey düşünmezlerdi. Tabloları öylesine sağlam yapıldı ki zamanın dışları tarafından kemirilmeleri söz konusu değildi; renkleri bugün de parlak ve gözalcıdır. Dinsel bağlılık tininde henüz ortaçağlıdırlar; bu olgu Flemenk okulunun en büyük ressamaları arasında özellikle Roger van der Weyden (ö. 1464) ve Hans Memling için doğrudur. Bunların dinsel resimleri başka ünlü Flemenklerin, gizemci Thomas à Kempis'in ve besteciler olan Dufay ve Josquin des Prés'nin çalışmaları ile aynı ruhsal havayı gösterir. Bir öykü anlatma ilgilerinde de henüz ortaçağlıdırlar. Işık ve gölgenin ayarlanmasında ve bir yağlıboya uygulayımının kullanımında Flemenk ressamaları erken on beşinci yüzyılda bir süre için İtalyanlardan daha ilerdeydiler ve yaptıkları onlar tarafından toplanır ve incelenirdi.

Fransa, İspanya, Avusturya ve Almanya'nın Gotik ressamaları çoğu kez yüksek beceri düzeyi gösteren insanlardı. Ülkelerden hiç birinde ortak bir biçem yoktu. Bunun yerine, on beşinci yüzyılda oldukça üretken olmuş bir dizi yerel okul vardı. Kuzey Avrupa'da ortaçağ resminde son büyük ad geleneksel Gotik temaları benzersiz bir ustalıkla işleyen Nurembergli Albrecht Dürer'dir (ö. 1528). Resimleri ve ağaç oymaları, gerçi İtalya'dan yeni akımların etkisini gösterecekler de, bugün bile Orta Çağların son tılsımlarının yankısını verirler. On altıncı yüzyıldan başlayarak İtalyanlar, özellikle Florenceliler, uygulamısal aygıtlarda Avrupa'nın tüm geri kalanının öylesine önüne geçtiler ki, yetenekler çalışmak üzere akın akın İtalya'ya dolmaya başladı. On altıncı yüzyılda İtalya dışında yerel resim okullarının çoğu havalarda büyük ölçüde İtalyanlaştılar; İtalyan kompozisyonlar, klasiksel örenler, İtalyan yapıları ve İtalyan tipleri ve manzaraları her yerde görülmeye başladı.

3. İTALYA'DA YENİLİK

GOTİK sanat 1200'den sonra hızla doğal biçimlerin yakın bir gözlemi üzerine dayalı bir yontu ve resim biçimine doğru evrimlendi. Bizantin ve Romanesk desenlerden bu uzaklaşma ilkin Fransa'da açıkça tanımlandı ve oradan Latin Hristiyanlık boyunca

yayıldı. Bu gelişmekte olan doğalcılığa İtalyanlar klasiksel biçimlere özbilinçli bir öykünme boyutu eklediler. Bu kendini ilkin güney İtalya ve Sicilya'da İtalyan şiirinin en erken okulunun yurdunda gösterir. Burada, on üçüncü yüzyılda yontucular eski Roma modellerini eşlemleyerek ve uyarlayarak eğitilirdi. Niccolò Pisano (ö. 1278) bu arkatasardan gelmiş gibi görünür. Bir dizi çalışmada, özellikle Pisa'daki bir mimber üzerindeki kabartmalarda, modellendirme, duruş, giysi ve ortam açısından insan ve hayvanlardaki doğal biçimlerin yakından bir gözlemini Roma yontusundan ayrıntıların ince bir uyarlamasıyla bileştirir. Bu ayrıntıların çoğu Roma lahitleri tarafından esinlendirildi. Niccolò'nun zamanından sonra, yontucuların çoğu bir yüzyıl içinde az çok geleneksel Gotik çizgilere geri döndüler.

Niccolò Pisano tarafından büyük ölçüde deneysel olarak başlatılan devim on beşinci yüzyılda hızla ilerlemeye başladı. Burada büyük öncü mimar Brunelleschi (ö. 1446) idi. Gençliğinde bir kuyumcu olarak yetiştirildi; sonra bir süre Roma'da kaldı ve anlatıldığına göre bunun bir bölümünü Donatello ile birlikte geçirdi. Burada örenlerde ölçümler yaparak bunların taslaklarını çizdi.⁸ Florence'a geri döndükten sonra bu gerci doğduğu kentin gereksinimlerine uyarlamaya başladı. Aralarında katedral kubbesi de olmak üzere bir dizi yapıda geleneksel mimariden çeşitli yapıım yöntemlerini ve klasiksel incelemelerinden ise gereksindiği başka noktaları aldı ve bunları ötsel olarak yeni bir biçimde bileştirdi. Klasiksel sütunları, plastroları (duvara yapışık sütun) ve takları kullanımı birçok değışkilerle beş yüzyıl sürecek olan yeni bir yapı tipini başlattı. Ek olarak, Brunelleschi matematiksel perspektif yasalarını buldu, ve bunların arasında nesneler arkatasara çekildikçe büyüklükte küçülmelerini ilgilendiren biri de vardı. Perspektif daha önce sanatta kullanıldığı her yerde başparmak-kuralı yöntemleri üzerine dayanırdı. Brunelleschi'nin bu olağanüstü buluşu tüm önemli sanatları devrimcileştirdi.

Mimari üzerindeki etkisi geç on beşinci yüzyılda Alberti ve Bramante'nin çalışmalarında görünür. Alberti (ö. 1472) bir sanatçı olduğu denli de bir bilgin ve bir yazardı; yazdığı Latince bir komedi bir zamanlar Terence'in özgün bir yapıtı ile karıştırıldı. Alberti eğitim, politika, resim, mimari ve yontu üzerine önemli incelemeler yazdı — son üçü ilk önemli modern estetik incelemelerdir. Mimari üzerine yazılarında çalışmaları dostu hümanist Poggio tarafından keşfedilmiş Vitruvius'un düşüncelerinden birçoğunu benimsedi. Yazılarında on beşinci yüzyıl İtalyasında belli yeni düşüncelerin gelişmekte olduklarını görürüz: kendini güzel ve kendilerinde ilginç şeylerin üretimine adanmış bireysel sanatçı tarafından yaratılan birşey olarak biçem düşüncesi, ve sanatı entellektüel bir oyalanma olarak kabul eden sanatsever düşüncesi. Yazılarında ve tasarımlarını kendisi hazırladığı yapılarda Alberti süsleme ve donatmayı simgecilikten ayrı olarak ve ayrıca yapıların mühendislik özelliklerinden de biraz ayrı olarak düşünürdü. Ötsel olarak bir kuramcı ve bir amatördü; tasarımları hazırlar, ama edimsel yapıım işini her zaman başkalarına bırakırdı. Brunelleschi gibi o da ortaçağ usta duvarcısının ardılı olmaktan çok modern mimarın öncelidir. Böylece, Alberti mimariye yüzyıllar boyunca taşıyacağı belli bir kağıdımsı ve örgenliksiz nitelik verilmesine yardımcı oldu. Çoğu kez dış yüz ve iç bölüm arasında çok az bütünleşme vardır, ve mimari tasarım çoğu yalnızca bir tür dışsal süslemedir ki, Romanesk ve Gotik yapı ile karşılaştırıldığında, yüzeysel görünür. Klasiksel mimarinin Alberti

üzerindeki tılsımı güçlüdür; ona göre güzelliğin özü klasiksel denge ve oranda yatar. “Tüm parçaların uyum ve uygunluklarına öyle bir yolda ulaşıldı ki, yapıyı kötüleştirmeksizin hiçbirşey eklenemez, çıkarılamaz ya da değiştirilemezdi.” Bir Gotik yapının tamamlanması ender görülen birşeydi, ve eklemeler her zaman olanaklıydı. Yapılar artık, Roma’nın düşüşünden bu yana ilk kez, içlerinde hiçbir değişimin ya da eklemenin olanaklı olmadığı estetik bütünler olarak düşünülüyordu. Bramante (ö. 1514) yapı tasarlama işine on altıncı yüzyılın büyük biçimine geçişi vurgulayan çok büyük bir ölçekte başladı. Roma’daki St. Peter için tasar, gerçi hiçbir zaman tamamlanamamış olsa da, “Pantheon’u Konstantin Bazilikası’nın üzerine oturtmaktı.” Bramante, Raphael ve Michelangelo kalmak üzere Roma’ya geldiklerinde, papalık başkenti İtalya’nın sanat özeği olarak Florence’in yerini aldı.

Brunelleschi’nin düşünceleri yalnızca mimariyi yeni ideallere çevirmekle kalmadı, ama ayrıca yontu ve resim alanında da değişiklere yol açtı. Klasiksel modellere ve perspektife ilgisi Ghiberti’nin (ö. 1455) yontularında, özellikle onun Florence’daki *Baptistery* için yaptığı ikinci kapı kümesinin üzerindeki kilerde görünür. Burada Eski Ahit’ten bir dizi sahnede ki kabartma betiler özenle doğal gözlemden alınmıştır, gerçi bedenlerin, duruşların ve kümelenişlerin oranları Roma yontusunun etkisini gösterse de. Perspektif arkatasarda oldukça büyük bir başarıyla kullanılır. Ghiberti’nin etkisi on beşinci yüzyılın ressamaları üzerinde olduğu gibi Florence yontucuları üzerinde de açıkça görünür; özellikle Brunelleschi’nin dostu ve Michelangelo’dan önceki tüm İtalyan yontucular arasında en yeteneklisi olan Donatello’nun (ö. 1466) sanatı üzerinde belirgindir. Donatello’nun çalışmasının olağanüstü bir erimi ve diriliği vardır. Zamanının başka yontucuları gibi, dikkatli bir doğa gözlemcisidir, ve en önde gelen özelliği gerçekçiliğidir — ki bunda bir Gotik geleneği sürdürür. Birçok sanatçı o sıralar doğa nesnelerinden sonu gelmez taslaklar yapıyordu ve bunların taslak-defterleri daha sonra yaptıkları tablo ve yontular için düşüncelerin kaynağı olarak kullanıldı. Ek olarak, Donatello, kendi zamanının sanatçı ve yazarları gibi, klasiksel geçmişin başarımlarına derinden ilgi duyuyordu. Ve önüne gelen tüm Roma yontularını incelemiş olduğu açıktır. Tüm bu ilgileri kendine özgü diri bir biçimde, ruhsal erkeyle dolu bir biçimde bileştirdi. Vasari’nin Donatello’nun betilerinden birine ilişkin olarak dediği gibi, “yaşam taşın içersinde deviniyor görünür.” En özgün yaratılarından biri Padua’daki *Gattamelata*’dır — Roma’nın düşüşünden bu yana yapılan ilk bronz binici yontusu. *David* adlı yapıtı on yüzyılın bu yana İtalya’da yapılmış ilk çıplak bronz yontudur. Gerçekte, Donatello antikçağdan bu yana yontuyu mimariden bağımsız bir sanat olarak ele alan ilk yontucudur. Cosmío de’ Medici ile yakın dostluğu yontucunun bundan böyle Orta Çağlarda olduğu gibi yalnızca bir zanaatçı olarak değil, ama en yüksek düzeyde onurlandırılan bir insan ve bir prense uygun bir arkadaş olarak görüldüğünü gösterir. Sanatçı artık bilginlerin ve bestecilerin toplumsal eşiti olmuştu. Cosmío de’ Medici ve Donatello Florence’da *San Lorenzo*’da aynı mezara gömüldüler. Donatello’nun çalışması yalnızca geç İtalyan yontusunu etkilemekle kalmadı, ama doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak batı Avrupa’nın geri kalanında da yontuyu büyük ölçüde etkiledi. Bundan böyle tüm Latin Hristiyanlığın hızla İtalya’nın bir dizi ekin sel ili olmakta olduğu bir çağdayızdır.

İtalya’da mimari ve yontuda yapılan değişiklikler resimdeki yeni gelişmelerde

koşutunu buldu. Alberti resim üzerine 1436'da yazdığı incelemede şunları söyler: "Ressamın işlevi herhangi bir cismin ya da şeyin görülebilir yüzeyini çizgiler ve renklerle tıpkı kabartmada ve tam olarak cismin kendisi gibi görünebileceği bir yolda sunmaktır."⁹ Bu açıktır ki Giotto'nun amaçlarından biri olmuştur. Bununla birlikte, Masaccio'ya (ö. 1428) dek daha öte önemli ilerlemeler yapılamadı. Masaccio çizimde, perspektifi işlemede (ki bunda Brunelleschi'den etkilenmişti), ve şekiller üzerinde ışık ve gölgeyi kullanmada büyük bir beceri gösterdi. Yirmi yedi gibi genç bir yaşta ölmesine karşın arkasında görkemli bir başarılar yığını bıraktı. Kompozisyonlarını biraraya toplamak ve onlara derinlik vermek için tek bir ışık kaynağı kullanırdı. Çizimi çok ustacadır, ama renklendirmede keskin hatlar yoktur; bir renk bir başkasına kaynaşır. Ayrıca hava (ya da atmosfer) perspektifinin (ki bunda kaya ve ağaç gibi nesneler uzakta renklerindeki yeğinliği yitirirler) yanı sıra tablolarına derinlik veren doğrusal perspektifi de kullanır. Her bir şekil tözsel bir varoluş taşıır ve zeminde sapa-sağlam basar gibi görünür. Bir sonuç olarak, tabloları Berenson'un "dokunulabilir değerler" ve Roger Fry'nin "yoğrulabilirlik" dediği özelliği taşırlar, eş deyişle, açıkça bir üç-boyut etkisi üretirler. Resim için yontu ve mimari için olduğu gibi hiçbir klasiksel model yoktu, ve Masaccio'nun başarısı sanat tarihindeki en devrimci başarılardan biridir. Florence'da Masaccio'nun İnsanın Düşüşü ve Peter'in yaşamı freskolarının bulunduğu Brancacci Kilisesi büyük dahilerin sanatlarını öğrenmek için gittikleri bir okul oldu.

Sonraki kuşaklarda, büyük Brunelleschi, Donatello ve Masaccio üçlüsünden sonra, sanata yönelik halksal ilgide büyük bir artış görüldü. Tasarlanan işleri yerine getirecek olanları seçmek için daha sık yarışmalar düzenleniyor, ve yarışmacıların örnek çalışmaları kamu önünde sergileniyordu. Ve tamamlandıklarında çalışmalar büyük kalabalıkları çektiler. Kasaba hükümetleri, prensler, soylular ve varlıklı kent-soylular sanata bir meslek olarak yönelmiş çok sayıda insana görevler vermede bir-birleriyle yarıştılar. Bu koruyuculuk kiliseye daha az sınırlandı, ve giderek artan sayıda sanatçı sanatlarını kilise dışından koruyucular için yerine getirir oldu. Kayıtların gösterdiklerine göre 1300'den bu yana İtalya'da kasaba konseyleri sanat tasarıları üzerinde önemli ölçüde zaman harcadılar, ve kasabalar bezenmeleri için daha çok paraları gözden çıkardılar. Sanat çalışmaları şimdi inanç nesneleri olmaktan çok sanat çalışmaları olarak toplanıyor ve sergileniyorlardı. İÖ beşinci yüzyıl Atinasından bu yana, her tabakadan insan sanata on beşinci yüzyıl Floransasında ve kuzey ve orta İtalya'nın başka birçok kentinde olduğu denli ilgi göstermemiştir. Sanatçı olmayı isteyen gençler on-on iki yaşlarında çıraklığa alınır ve lonca üyesi usta bir sanatçının yanına girerlerdi. Ustanın stüdyosunda gençlere sıradan işler verilir, ve çırak aşamalı olarak stüdyoyu süpürmekten ve renkleri parlatmaktan başlayarak resim çizme, boyama ve çamurdan modeller yapma işlerini öğrenmeye geçerdi. Sonunda ustanın aldığı bir iş için örneğin arkatasarı resimlendirme, ustanın çizimlerini bir panel ya da bir duvar üzerine geçirme, önemsiz şekilleri boyama gibi ufak tefek ayrıntıları yapar ve bunları loncanın tam üyesi oluncaya ve kendini bir usta olarak gösterinceye dek sürdürürdü.

Resim yapmanın geleneksel yollarından biri ilkin bir tabloyu bir tutkal ve ince sırva karışımı olan alçı ile kaplanan ve daha sonra mermerimsi bir yüzey kazanıncaya

dek cilalanan tahtadan bir panel üzerine yerleştirmekti. Bu yüzeyde konu çizilir ve biçimleri modellendirmek için gölgelendirme ile birlikte kahverengi ya da yeşil tonlarda alt-boyama yapılırdı. Bu alt-boyama üst tabakaları kuruyup dökülmüş eski resimlerde yeniden ortaya çıkar. Bundan sonra son renklendirme yapılırdı. Renk çabuk kuruyan yumurta akı ile karıştırılır ve kolayca yeniden boyanamazdı. Sonuç sert bir minemsi yüzey olurdu. Altın genellikle tutkalla yapıştırılan altın yapraklar biçimindeydi. Yine eski bir uygulamayı olan fresko resimlendirmede desen bir ıslak sıva kesimi üzerine çizilir, resim suyla karıştırılmış renklerle boyanır, ve sıva ve resim birlikte kururdu. Yağlıboya uygulayımında ise renkler bezir yağı ile karıştırılır, boyama tahta bir panel ya da tuval üzerine yapılırdı. Yeniden boyama büyük ölçüde olanaklıydı, ve daha parlak ve yarı-saydam renklere bir suluboya ya da fresko uygulayımı durumunda olduğundan daha kolay erişilebilirdi. Yağlıboya işi bitirildikten sonra korunması için üstü saydam bir vernikle kaplanırdı. Bu yöntemler bir dizi çağdaş İtalyan incelemesinde betimlenir.

Çizme ve boyama yöntemlerinde denemeler İtalya'da on beşinci yüzyıl boyunca sürdü. Pollaiuolo (ö. 1498) anatomi üzerine, özellikle eylemdeki insan şekilleri üzerine daha önce yapılanlardan daha dikkatli bir çalışma yaptı, ve çıplak modelleri çiziminde tüm öncellerinin ötesine geçti. Mantegna (ö. 1506) bilimsel incelemeleriyle, klasik arkeolojiye ilgisiyle ve sonra da Mantua'daki Gonzaga ailesi ile ünlü bir üniversite kenti olan Padua'da çalıştı. Roma konularını severdi ve Roma askerlerini ve Roma mimarisini sert, sağlam bir biçimde resimlendirmede olağanüstü başarılı oldu. Daha büyük bir deha da nesneleri aydınlatmada çok yeni olanaklar keşfeden Piero della Francesca idi (ö. 1492). Biçemi ışığa çok az dikkat etmiş olan erken ortaçağ tablolarının ötesine uzun bir evrimi temsil ediyordu; bu erken ortaçağ tablolarının düz betileri hiçbir gölge düşürmezlerdi. Masaccio ve özellikle Piero della Francesca ışığı yalnızca betilerini modellendirmek için kullanmakla kalmadı, ama onu derinlik yanılsamasını yaratmada perspektif açısından eşit değerde buldu. Botticelli (ö. 1510) güçten daha çok çekicilik gösteren özgün ve lirik bir biçimde hem dinsel hem de mitolojik konuları işledi. Fra Angelico gibi o da şeylerin görüntülerini resmetmekten çok kendi öznel görüşlerini sunmakla ilgilenirdi. Mahzun bakışlı Venüsleri ve mahzun bakışlı madonnaları ressamların en incisinin ve en öznelinin duyarlı ve kaynaşan ruhunu yansıtır.¹⁰

On beşinci yüzyıl İtalyasının sanatsal deneylerinin tümünün özeti Leonardo da Vinci'nin (ö. 1519) çalışmasında görünür. Platon'dan bu yana, tarihte hiçbir insan böylesine çok yeteneği birden göstermemiştir. Eğitimi bir sanatçının eğitimiydi, ama tüm bilgiyi kendi alanı olarak almaya çalışırdı.¹¹ Her alanda somut olan için özlem duyardı. Anatomi ve düzenekbilim alanındaki deneyleri, ve geniş bir konular tür-lülüğü üzerine yazıları defterlerinde gömülü yatmaktadır, ve on dokuzuncu yüzyıla dek bunlardan çok azı yayımlanmıştır. Kendi zamanı onu bir portreler ve İncil konuları ressamı olarak tanırdı. *Mona Lisa* ve *Son Yemek* gibi çalışmalarda herşey bir Sofokles oyunundaki gibi kaçınılmaz görünür. Resimde tam bir güven duygusuyla el atmadığı hiçbir uygulamısal aygıt yoktu. İnsan bedeninde, hayvanlarda, bitkilerde ve kayalarda edimsel olarak gördüklerinde çağdaşı tüm sanatçı ve bilimcileri bütünüyle aştı. Dışsal olgusalığın doğrudan ve nesnel bir ayırmamasına ulaştı, ve varlığın şeylerin arkasında değil ama yaşamın kendisinde yattığına inanıyordu. Doğal görüngülerin

bu yakın incelemesi yoluyla yalnızca biçimlerin sınırları boyunca reklerin birbirlerine geçtiklerini değil, ama ayrıca anahatların, eğer bulanık ve sanki gölgede yitiyorlarmış gibi bırakılacak olurlarsa, betiyi yaşama çok daha andırımlı yaptıklarını da anladı. Onda tüm kuruluk ve katılık izlenimi yiter. Leonardo'nun İtalyanlar tarafından "sfumato" olarak adlandırılan ünlü buluşu her zaman resme bakan seyircinin imgelemine birşeylerin kaldığı anlamına geliyordu. Leonardo da kendi ruhsalimsel içgörüsünü ve eksiksiz beğenisini kattı. "Resmedilecek iki şey vardır," diye yazıyordu, "insan ve onun bakış açısı. Birincisi kolaydır; ikincisi olanaksıza yaklaşıp." Leonardo'nun çizim, renklendirme ve yaratma ve insanların çeşitli düşünce ve tutkularını görülür kılma yeteneğinde kazandığı şey Raphael, Michelangelo ve Titian gibi ardılları için doğuştan kazanılan bir hak oldu.

4. MÜZİK

MÜZİK, sanatların en genci, gördüğümüz gibi, dokuzuncu yüzyılda değişmeye başladı. Aynı yüzyıl uzatmaların [*sequences*] ve dinsel tiyatronun ilk gelişimlerini de gördü. Kilisenin uyumsuz [*unharmonised*] müziğinin ve dinsel-olmayan şarkıların yanısıra, kesin kanıtları günümüze dek ulaşan ilk uyumlu [*harmonised*] müzik gelişti. Böyle yeni bir biçim perdeyi belirtmek için porte çizgilerinin kullanımını içermeye başladı. İlk neumelerin okunmasına yardımcı olmak için sayfa boyunca "F"yi [ya da 'fa' notasını] temsil eden tek bir çizgi çizilirdi. Çok geçmeden bunun üstüne "C"yi [ya da 'do' notasını] temsil eden ikinci bir çizgi eklendi; çizgiler "F" ve "C" olarak işaretlendiler. Dört çizgili porteyi üretmek için iki çizgi daha eklendi; bu perdeyi çizgilerle belirtme yöntemi Batı müziğinde sürekli bir kullanım oldu. Müziksel kullanımda 850 ve 1100 arasında yer alan değişikliklerin birçoğu bir İtalyan keşiş, Arezzolu Guido'ya (ö. 1050) yüklenegelmiştir. Ama öyle görünür ki olay müziksel kuram ya da kılığa çok az şey katmış olan Guido'nun, bir öğretmen ve müzik yazarı olarak, zamanında az çok yaygın olan belli düşüncelerin durulaştırılıp yayılmasına yardım etmiş olmasıdır. Kiliselerde duyduğu yalapaşap uygulamalardan yakınıyor — "dinsel tören kutlanırken sık sık sanki Tanrıyı övmek yerine bir tartışma yapıyormuşuz gibi geliyor" —, ve kilisenin müziksel uygulamalarını yeniden biçimlendirmeyi istiyordu.¹² Guido'nun yazıları üçüncü ve dördüncü sesler arasında bir yarım-ses olmak üzere ve her bir ses heceler tarafından belirtilmek üzere bir altı-ses dizgesi (solfej) üzerine dayanır. Guido'nun zamanından sonra bu "hexakord"un ya da "altılıkör"ün şarkı söylemeyi öğretmede kullanıldığı bilinir. Bu eski makamların yerini almadı, ama yalnızca onları öğretmek için bir yöntem olarak kullanıldı.

On birinci yüzyılın ikinci yarısında nota yazımında henüz evrensel bir ölçün yoktu. Eski 'neume'lerin [eş deyişle, on dördüncü yüzyıldan önce kullanılan nota simgelerinin] sesin yükseliş ve düşüşünü ve şarkıyı söyleme biçimini belirtmek için kullanımı sürüyordu. Bu bulanık nota tipine ek olarak, birden dörde dek porte çizgileri ve anahtarlar kullanıldı, ve kimi yazarlar ayrıca notaların süresini de belirtmeye çalıştılar. Uyumlulaştırılmış müziğin daha öte gelişimi perdeyi belirtmek için porte çizgilerinin kullanımının aşamalı kabulü ve notaların görece uzunluklarını belirten bir nota yazımının gelişimi üzerine dayanıyordu. On birinci yüzyılda organum

biçemi de değişti. Erken organumda ezginin melodisi yüksek sese verilirdi. 1100'de arada bir alçak sese geçmeye başladı. Ayrıca, notaların salt koşut bir yerleştirilişi yerine, ikinci ses eğik ve aykırı devimi getirdi, ve zaman zaman daha karışık bir uyum yaratmak için başat bir notanın karşısına iki ya da daha çok nota çıkarılırdı. Organum kontrpuana değişti. Benzer olarak, on ikinci yüzyılın sonunda Fransa'da bir ölçülü nota yazım dizgesi gelişti. Yarı-breve (bizim bütün notamıza eşit) ortak ölçü birimi oldu. Daha kısa süreli notalar minim (yarım-nota) ve yarı-minim (çeyrek-nota) idi. Bir notayı uzatmak için iki yarı-breveye eşit tek bir breve kullanılırdı; ayrıca longa ve maxima olarak adlandırılan iki uzun nota tipi de kullanıldı. Dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla dek uyumlulaştırılmış müzikteki tüm bu denemeler karmaşıklıkla artan bir müzik biçemi yarattı.

Geç on birinci ve on ikinci yüzyıllar boyunca kilise müziğindeki bu değişimler giderek daha yaygın olarak kabul edilirken, ilkin güney ve daha sonra kuzey Fransa'da, Almanya'da ve Latin Hristiyanlığın başka bölgelerinde dinsel olmayan müziğin gözcü bir çiçeklenmesi görülmeye başladı. Güney Fransız *troubadour*larının melodileri de şiirleri gibi modern bir havadadırlar; türlüçlük ve imgelem doludurlar ve daha sonraki majör ve minör makamları güçlü bir biçimde önceden haber verirler. *Troubadour*lar tarafından ve daha sonra izleyicileri tarafından geliştirilen çeşitli müzik biçimleri şiirin biçimi üzerine bağımlıydılar; ama yalnızca "rondo," ilk notaları yinlemesiyle, kullanımını daha sonra da sürdüren değişmez bir müzik biçimine gelişti. Gregorian şarkıların makamlı yapısından *troubadour* şarkılarının tonalitesine değişim şiirde Latince yerine anadilin geçmesine koşut gider. Kilise-dışı müzisyenlerin bütün bir müzik biçimlerinin uzun süredir kilise çevrelerinin dışında varoluş kazanmış olması olasılığına karşın, ancak on birinci yüzyılın sonlarından bu yana tutulan kayıtlar saklanmıştı. Kilise müziğinin Orta Çağlardaki tarihi, tıpkı Latin yazın sanatının tarihi gibi, elde kalan belgelerden incelenebilir; kilise-dışı müziğin ve anadil yazın sanatının tarihi için belgeler çok daha bölük pörçüktürler.

Troubadour, *trouvère*, ve *minnesinger*lerin viyoller, utlar, harplar, tahtadan nefesli sazlar ve başka aletlerin eşliğinden yararlandıkları bilinmektedir, ama bu eşliklerin uyumlulaştırılmış olduğu konusunda hiçbir açık kanıt yoktur. Kilise dışındaki müzikçiler kilisenin müziğinden melodiler ödünç alırken, on dördüncü yüzyılda ise kilise bestecileri kilise-dışı müzikten aldıkları melodileri kullanmaya başladılar.¹³ Hiç kuşkusuz bestelerin kimi bölümleri aletler tarafından çalınabiliyordu, ve zaman zaman koral bir bestenin tüm bölümleri aletler tarafından seslendirilirdi. Ama yalnızca aletler için bestelenen ilk parçaları üretenler kralların ve soyluların saraylarına bağlanmış kilise-dışı müzisyenler oldu, ve bunların bize ulaşan en erken örnekleri on üçüncü yüzyıldan kalmıştır. Bunlar taç giyme törenlerinde, turnuvalarda, vaftizlerde, düğünlerde, oruç günlerinde ve daha başka büyük törenlerde çalınırdı. On bir, on iki ve on üçüncü yüzyıllarda böyle çalgıcı kümeleri büyük bir olasılıkla seyrek olarak on ya da yirmi üyenin ötesine geçerd. Kullanılan aletler arasında viyoller, harplar ve ziterler bulunuyordu ve vurma santurlar, flavtalar, obualar, trompetler ve davullar İslamî dünyadan alınmıştı. On dördüncü yüzyılda müzik yapmak için çok sayıda çalgıcı biraraya toplanırdı. Dikkate değer bir Fransız ozan ve müzisyeni olan Guillaume de Machaut bir dizi üyenin aynı bölümü çalmasıyla otuz altı çeşit alet

kullanan bir orkestradan söz eder. Aynı on dördüncü yüzyılda Mantua sarayında dört yüz çalgıcı birlikte çalmış, ve dört yüz elli çalgıcı 1397'de Frankfurt'ta Alman Diyet'ini eğlendirmiştir. Dokuzuncu yüzyıldan başlayarak halk ozanının genellikle en azından dört alet çalabilen profesyonel bir şarkıcı ve eğlendirici olduğunu biliyoruz. Kilise bunların işlerini çok dünyasal olmakla kınıyordu, ama dokuzuncu yüzyıldan sonraki her ortaçağ yüzyılı metinleri ezberden okuyan ve şarkı söyleyen bu sanatçıların sayılarında bir artışa tanık oldu.

1200'de kuzey Fransa yalnızca kilise-dışı müziğin değil, ama kilise müziğindeki yeni gelişmelerin de başlıca odağı oldu. Organum on ikinci yüzyılda üst-şarkı tarafından dönüştürüldü. Bu sonuncuda sesler bundan böyle koşut bir biçimde aşağı ya da yukarı gitmek yerine aykırı devimde yayılırlardı. Yine on ikinci yüzyılda iki bölümlü yazının yanına üç ya da daha çok sestten oluşan bileşimler katılmaya başladı. Ayınların bölümleri için ve ilahiler için bu daha gelişmiş ortamlar başlıca Fransız müzisyenlerin, özellikle Paris'te Notre Dame katedrali ile bağlantılı olanların yarattıydı. Burada önde gelen besteciler ve müzik öğretmenleri Leoninus ve Perotinus idi. Bu kontrpuan daha da geliştikçe, bir bölüm başka seslerden bütünüyle ayrı bir metne bağlı bir melodiyi söyleyebiliyordu. Bu yolda popüler melodiler ve kilise-dışı metinler zaman zaman kilise müziğinin dokusuna alındılar. Ölçülü dizem kullanan bu tipten motetler hem melodik olarak hem de dizemsel olarak bağımsız sesleri biraraya örmede olağandışı bir beceri gösterirler.¹⁴ Uyum sık sık kabaydı ve ses hoşluğundan yoksundu, ama bütün devim sonunda müziğin olağanüstü bir varsıllaşmasına götürdü.

On üçüncü yüzyılın ilk yarısındaki bu değişimler 1260 sıralarında Cologneli Franco'nun dönemin en dikkate değer müzik incelemesi olan *Ars Cantus Mensurabilis*'inde özetlendiler. Franco kulağın uyumsuzluk ve uyumun yargıcı olduğu kuralını getirdi. Eksiksiz uyum iki notanın güçlükle ayırdedebilecek denli iyi karıştıkları yerde olur. Eksik ses-uyumu ise iki nota birlikte çalındığı ve her biri bağımsızlığını sürdürdüğü zaman olur — örneğin majör ve minör üçüncüler durumunda olduğu gibi. Son olarak, ara ses-uyumu iki notanın dördüncü ve beşinci olarak eksiksiz ve eksik arasında orta noktada çalınmasıyla olur. Franco'nun çeşitli ses-uyumsuz aralık türleri arasındaki ayrımları açıklamaları daha az durudur. Geç on dördüncü yüzyılda özel bir üst-şarkı türü, *faux bourdon* (yanlış [melodi dışı] bas) kullanıma girdi. Büyük bir olasılıkla ilk kez İngiltere'de kullanılarak oradan Kıtaya yayıldı. *Faux bourdon* koşut altılı akorlar üzerine dayanır ve bir aygıt olarak kabulü çoksesli müzik bestecileri için olanakları büyük ölçüde arttırdı.

1300'de kilise-dışı müziğin dikkate değer bir gelişimini bulmaya başlarız, ve, tam olarak yazında olduğu gibi, kilise-dışından insanlar olan bir dizi besteci kendini göstermeye başladı. Önceki yüzyılın kapanışından başlayarak, Adam de la Halle tarafından şiirlerin ve tiyatro oyunlarının müziğe geçirildiğini görürüz. 1300'den hemen sonra bir İngiliz keşiş Orta İngilizce'de yazılmış dinsel olmayan bir şiir için *Summer is icumen in* başlıklı altı-bölümlü ünlü bir 'round' yazdı. Bu çalışma üst dört seste sağın melodik öykünme üzerine kurulmuştur ve bu arada iki bas bunları kanonda bağımsız bir melodi ile destekler. Bu modern dinleyiciye doğrudan doğruya çekici gelebilecek gibi görünen en erken çoksesli bestedir. Bundan böyle kilise-dışı

müziğin kutsal müzik üzerindeki etkisi daha belirginleşir; buluşlar ve bir alandaki değişimler hemen ötekine aktarılmaktadır. 1300'den sonra yaygınlaşan yeni dizem yöntemleri ve daha geliştirilen uyumlu düzenlemeler 1325'te Philippe de Vitri tarafından yazılan bir incelemenin adıyla anılarak "Ars nova" olarak tanınageldi. "Ars nova" onu daha önceki yüzyılların "Ars antiqua"sından ayırdetmek için böyle adlandırıldı. On dördüncü yüzyılın "Ars nova"sının dikkate değer iki yeniliği daha küçük zaman-değerlerinin ve dizemsel anlatım için daha geniş bir alanın getirilişiydi.

Kilise müziği alanında daha karmaşık bir uyum ve dizem dizgesine doğru değişimlere kilise yetkeleri karşı çıktılar. Gerçekten de, on ikinci yüzyılda başlayarak kilise yetkelerinden kimilerinin uyumlulaştırılmış müziğin hiçbir örneğini onaylamadıkları yolunda pekçok kanıt vardır. Onu çok dünyasal buluyor, ve uyum kilise-dışı müzikte kullanılmaya başladıkça kilise müziğini kilise-dışı müzikten ayırdetmek için geleneksel yalın şarkıyı uyumlulaştırılmamış olarak korumayı istiyorlardı. 1324'te Papa XXII. John geleneksel Gregorian şarkıların süslenmesini kınadı. Yürürlükteki müzik türünden söz ederek, şunları bildirdi: "Melodileri duraklarla budar, üst-şarkılarla yozlaştırır; kilise-dışı şarkılardan yapılan üst bölümlerle tıka basa doldururlar; öyle ki çoğu kez melodilerimizin 'antifonal' ve 'dereceli' müzikteki temel kaynaklarını görmeyi başaramıyor olmalılar. Sesleri durmaksızın dolanıp durur, kulağı zehirler. Tüm bunların sonucunda dindarlık, tapınmanın gerçek ereği, çok az düşünülür. Gene de niyetimiz böyle melodinin güzelliğini arttıran, dinleyeni yatıştıran ve dindarlığını diriltiren örneğin sekizinci, beşinci ve dördüncü uyumluların arada bir kullanımını yasaklamak değildir."¹⁵ Bu papalık kınamasına karşın, on dördüncü yüzyılın müzik biçemi sürekli olarak gelişti.

Fransa'da önde gelen besteci değişik tiplerde kilise-dışı çoksesli şarkılar, kilise motetleri ve en azından bir tam mas yazmış olan ozan Guillaume de Machaut (ö. 1377) idi. Teksesli şarkılarında kendini yetenekli bir melodi bestecisi olarak gösterdi. Dinsel olmayan şarkıları üzerine şunları söyler: "Duygu olmaksızın yazan ve bes-teleyen hem sözlerini hem de müziğini bozar." Çoksesli dinsel-olmayan şarkılarda eski, katı, nota-nota uyumu terkederek eşlik içeren bir melodi biçemi yarattı. Üçüncüleri sık sık kullanırken, arada bir de güçlü ses-uyumsuzluğu kullanırdı. Çoğunlukla uyguladığı yönteminde bölümler başlar ve daha sonra bunlar eksiksiz ses-uyumlarında, oktavlarda, dördüncü ya da beşincilerde kaynaşırken, kadans noktaları arasında dizeler ses hoşluğuna çok az dikkat ederek devinirler. Guillaume de Machaut'un biricik ması bestecinin bir rahip olduğu Rheims'de büyük bir olasılıkla V. Charles'ın taç giyme töreni için yazılmış olan bir dört-böümlü çalışmaydı. Çalışma biçeminde kilise-dışı çalışmalarından daha az özgün ve daha arkaiktir, ama tek bir besteci tarafından yazılan ve bize dek ulaşan ilk tam çoksesli mas olarak ilginçtir. On dördüncü yüzyılın başka Fransız bestecilerinin müziklerinin büyük bir bölümü saklanmıştır.

İtalya'da Florence on dördüncü yüzyılın büyük müzik özeği oldu. Bu İtalyan müziğinin çoğu İtalyanların bağımsız bir müzik geleneklerinin olmasına karşın aynı zamanın Fransız müziğini andırır, ve İtalyan besteciler güzel melodilerin yaratılmasında Fransızlardan daha başarılı oldular. On dördüncü yüzyılın İtalyan bestecilerinde beşincilerin ve oktavların kaba ardışıklıkları yitmiştir; üçüncüler ve altıncılar kesinlikle kabul edilmiş, ve uyum dizgesi modern dinleyicilere de çekici gelen bir

dizge olmuştur. Dönemin yazın çalışmaları ve tabloları aletli müzikte büyük bir gelişim olduğunu gösterir. Tellere piring tokmaklarla vurulmasıyla işleyen klavsen ve tellerin çekilmesiyle ses veren virginal hızla yayıldı. İtalyanlar çeşitli yeni beste biçimleri buldular ve bunlardan en ilginç madrigal ve “caccia” idi—bu sonuncusu kanonda iki ses için yazılan ve genellikle bir üçüncü sesin eşlik ettiği bir beste olmak üzere. İki ya da üç bölümde yazılan erken İtalyan madrigalleri melodiyi en üst seste vurgulama yönünde bir eğilim gösterirler. Çok sesli koral müziğin başka tipleri durumunda da olduğu gibi, zaman zaman bir bölüm şarkıyla söylenirken öteki bölümler aletlerle çalınırdı. Önde gelen İtalyan besteci Landini (ö. 1397) koral bestelerin yanı sıra org için de ilginç parçalar yazdı. Landini’ye her yerde en yüksek onur sanları verildi; Venedik’te bir besteci ve ut ve org ustası olarak ağırlandı, ve şiiirdeki başarılarından ötürü Kıbrıs Kralı onu Petrarch’ın önünde defne ile taçlandırdı.

Müziisyen on dördüncü yüzyılda toplumsal olarak şair ve sanatçı denli sayılır oldu. Müzik yaşamda büyük rol oynamaya başlamıştı. Müzik yalnızca kilise ayinlerine eşlik etmekle kalmıyor, ama müziksiz hiçbir önemli toplantı yapılmıyor gibi görünüyordu. Yabancı ülkelerden dönen bir kişi müzikle selamlanır, evsahibine yaklaşan bir konuk müzikle karşılanırdı. Turnuvalar, düğünler ve dinlenceler müzikle kutlanır oldu; ordular savaşa müzikle giderlerdi. Tablolarda şarkıcılar ve müzik aletleri sık sık görünür oldu. Müzik okullarda öğretiliyordu, alet çalmak aristokrasi ve orta sınıf arasında geniş ölçüde yayıldı, ve herkes şarkı söylüyordu.

On beşinci yüzyıl müzikte İngiltere’de başlayan ve tam çiçeklenmesine kuzey Fransa’da Burgundy ve Flanders’te ulaşan çarpıcı bir gelişimle damgalandı. Bu belli bir düzeye dek özellikle Roma’daki papalık korosuna bir öykünme olarak tüm Latin Hristiyanlıkta krallar ve prensler tarafından kurulan kraliyet şapellerinde müzisyenlere gösterilen koruyuculuk görevinin artmasına bağlıydı. Dunstable (ö. 1453) yaşamının çoğunu Kıtada geçirmiş olsa da bir İngiliz besteciler okulunun önderiydi. On dördüncü yüzyıl bestecileri ses-uyumsuzluğunun tanımında ve üçüncülerin ve altıncıların kullanımında önemli ilerlemeler yaptılar, ama Dunstable bu buluşların olanaklarını tam olarak yaşama geçiren ilk müzisyendi. Dunstable üçüncüyü altıncı ile değiştirdi, sert uyumsuzluklardan ve etkisiz eksiksiz uyumlardan kaçındı. Böylece erken müziğin hem tekdüzeliğinden hem de sertliğinden kaçınmayı ve yumuşak dokulu çalışmalar üretmeyi başardı. Tek bir bestede biraraya bağlanan bir küme bağımsız melodiyi ele almada büyük bir beceri gösterir; her sesin başka herhangi biri denli büyük bir önemi vardır, ve gene de aynı zamanda bütünü zorunlu bir parçasıdır. Sonuç “bir tür tonal ortaklaşacılık” olarak betimlenmiş ve on yedinci yüzyıla dek başat biçem olmuştur.

Dunstable ve kimi İngiliz çağdaşları tarafından kullanılan yeni biçem Burgundy-Flemenk okulunca eksiksizleştirildi. Üç kuşakta kuzey Fransa’da Burgundy’nin ve Flanders’in müzisyenleri Avrupa’nın müziğine egemen olmaya başladılar. Başarıları öylesine çarpıcıydı ki, 1477’de bir Flemenk müzisyen “yalnızca son kırk yılın müziği dışında dinlemeye değer hiçbir müzik yoktur” diye yazmayı göze alabiliyor, ve erken on altıncı yüzyılda İtalyan tarihçi Guicciardini onlara “müziğin gerçek ustaları” olarak değiniyordu. İlk yaygın ünü kazanacak olan Dufay (ö. 1474) idi. Gençliğinde Roma’da papalık korosunda şarkı söylemişti; daha sonra Burgundy dükünün hizmetine

girdi ve sonunda günlerini *Cambrai Katedrali*'nin bir rahibi olarak tamamladı. Ünü öylesine büyüktü ki Florence'da Brunelleschi'nin kubbesinin kutsanması için bir motet yazaya çağrıldı. Claus Sluter ve Jan van Eyck'in bu çağdaşı Dunstable'ın müziksel biçeminden ağırlıklı olarak ödünç aldı ve ona daha büyük bir incelik verdi. Dufay aynı melodinin çeşitli sesler tarafından söylenmesiyle yaratılan bir biçim olan "kanon"u öyle bir yolda geliştirdi ki, bir ses melodiyi sunarken az sonra bir ikincisi gelir ve bu da bir üçüncü vb. tarafından izlenir. Böylece tüm sesler aynı melodiyi söylerler, ama hiçbir zaman aynı zamanda aynı sözleri değil. Dufay'ın kanonunda ikinci ses yalnızca ilkinin söylemiş olduğunu, ama ancak değişik bir aralıkta yinleyebilir, ve giderek geriye doğru söyleyebilirdi.

Dufay kilise-dışı şarkılardan kimi temalar ödünç aldı ve *Silahlı Adam, Eğer Yüzüm Soluksa, Narin Anı* vb. gibi halk ezgilerinden melodiler üzerine maslar yazdı. Yirminci yüzyıl uygulamasının tam karşısı olarak, ortaçağ müzisyenleri özgünlük için çabalamazlardı ve özgünlüğe alışılmışın dışında olmakla kınanabilir bir tutum olarak bakmış görünürler. Bir bestecinin tüm tematik gerecini kendisinin sağlaması gibi bir koşul onlara bir mimardan kendi tuğlalarını kendisinin üretmesini istemek denli saçma görünecekti. En çok hayranlık duyulan besteci herhangi bir temayı ele alarak ondan varsıl ve beklenmedik olanaklar türetebilen besteciye. Dufay dikkate değer bir maslar ve kilise-dışı bölümlü şarkılar dizisi bıraktı ve bunların en iyileri 1437'den sonra Dunstable'ın etkisi altına girdiği zaman yazıldı. Dufay'ın müzik sanatına özel katkısı öykünme aygıtını geliştirmiş olması ve üç olmaktan çok dört sesi kullanma alışkanlığıdır. Ses hoşluğunu bile bile kendi uğruna kullanır, ve çalışmalarının biraz efemine bir niteliği vardır. Onunki büyük bir güç göstermeyen ama bulanık ve düşsel bir çekiciliği olan bir biçemdir.

Sonraki kuşağın en özgün bestecisi Okeghem (ö. 1495) idi. Antwerp'te eğitilmiş olmasına karşın zamanının çoğunu İtalya ve Fransa'da geçirdi. Ustaca bestelerinden kimileri beste uygulayımında kendi önüne koyduğu sorunlardan doğmuş gibi görünür. Kanonlarından biri, *Deo gratias*, otuz altı bölümde yazılmıştır; dokuz-katlı kanon biçimindedir, zaman zaman dokuz ses her biri bir ölçülük aralıkta aynı melodiyi yineler. Böyle karmaşık aygıtlar özgür sanatsal anlatım için pek fırsat bırakmıyorlardı, gerçi, karmaşıklığına karşın, Okeghem'in müziğinin çoğu oldukça güzel olsa da. Ve onu salt bir uygulayımçı olarak görmek yanlış olacaktır. Okeghem, kendisinden öncekilerin tümünün tersine, tematik arttırma, eksiltme ve evirme olanaklarını gösterdi.¹⁶

Öğrencisi Josquin des Prés'nin (ö. 1521) çalışmasında Flemenk okulunun müziği yeni yüksekliklere erişti. Kuzeyin bu çarpıcı müziksel gelişiminde (tıpkı resmin çağdaş çiçeklenmesinde olduğu gibi) yazın, mimari ve yontuda olduğu gibi hiçbir klasiksel modelin hazır bulunmadığına dikkati çekmek ilginçtir. Bununla birlikte, İtalyan hümanist deviminin etkisi müzik biçeminde önemli bir değişime götürdü. Eski yazarlarda, hepsinden önce Platon'da bulunan düşüncelerden ötürü besteciler sözcükleri ve müziği daha yakından bütünleştirmeye çalıştılar. Aynı zamanda ilkin İtalya'da ve daha sonra Kuzeyde besteciler bir *cantus firmus* ile ya da herhangi bir değişmez melodi ile ilişki içinde olmaktan çok "uyumlu olarak" düşünmeye ve bestelemeye başladılar. Dufay ve Josquin gibi önde gelen birçok kuzeyli besteci İtalya'da kaldılar ve oradan kuzeye bu yeni biçemsel düşünceleri taşıdılar. Ayrıca

belirtmek ilginçtir ki ressamlar ve yontucular perspektifi ve daha başka üç-boyutlu aygıtları geliştirirken, besteciler uyumun ve genel olarak müziksel anlatımın erimini genişletiyorlardı. Gençliğinde Josquin Paris'te Okeghem ile çalıştı ve daha sonra Muhteşem Lorenzo'nun zamanında İtalya'da uzun bir dönem geçirdi. On beşinci yüzyılın tam sonlarında Paris'e XII. Louis'nin kraliyet şapeline geri döndü. Sanatın gelişiminde talihli bir dönemde yaşıyordu; onun zamanında müziğin varsıl ve değişik türlerde bir anlatımcılık için sığınağı vardı. Josquin eski bir çoksesli sanatın dilini çözdü ve onu maslarda, motetlerde ve dinsel-olmayan bölüm şarkılarında benzersiz bir incelikle konuştur kıldı. Luther Josquin için şunları söylüyordu: "Başka besteciler notalarla yapabildiklerini yaparlar; yalnızca Josquin dilediğini yapar." Onun müziğinde hiçbir gerilim ve hiçbir gerginlik yoktur; herşey kolay ve kaçınılmaz görünür. Çağdaşlarından bir bölümü hemen hemen eşit ölçüde ünlüydü; Benelux Ülkeleri ve kuzey Fransa müziksel dehalarla yeterince doluydu. Flemenk biçemi yoluyla, müzik yeniden çevresinde bütün müziksel yapının örgütlendiği kesin bir tonal özek kazandı. Gregorian şarkıların formüle edilmiş olduğu zamandan bu yana böyle bir odaktan yoksundu. Şimdi yine tam olarak toparlanmış ve bütünleştirilmiş bir müziksel sanat vardı. İtalya'nın on beşinci yüzyılda sanat, yazın ve ilim alanında büyük ekinsel etki özeği olmuş olması gibi, Flamanlar da müzikte alanı öyle bir düzeye dek denetlediler ki, 1500'de Avrupa'daki tüm müzik okulları olsa olsa taşranın Benelux Ülkelerindeki okullara birer öykünmeleriydiler. Güçte ve yücelikte bu on beşinci yüzyıl Hollanda bestecilerinin karşısına Bach'ın zamanına dek kimse çıkamadı.

Temelde Yatan Tutumlar

1. GİZEMCİLERİN YOLU
2. HÜMANİSTLERİN İLGİLERİ

ORTAÇAĞ yüzyıllarının büyük ekinseel başarımlarının arkasında hem gizemciliğin hem de hümanistliğin belli temel tutumları yatar. Kimi ortaçağ kafalarında bu tutumlar uyum içinde birarada yaşamışken, daha sık olmak üzere, çatışma içindeydiler. Gizemcilerin ve hümanistlerin yazılarını irdelemek bizi ortaçağ duygu ve düşünce yollarının yüreğine yaklaştıracaktır. Hem gizemcilik hem de hümanistlik geleneklerinin kökenleri antikçağdaydı; her ikisi de Orta Çağların kendi yarattığı olmaktan çok ona bırakılan kalıttılar. Ama bu akımların her birine ortaçağ insanları imlemleri katkılarında bulundular.

1. GİZEMCİLERİN YOLU

GİZEMCİLİĞİN özü bir insan kişiliğinin kendi ötesindeki tinsel bir güce teslim olmasında yatar, öyle ki bu süreçle kişilik daha büyük bir uyum ve güç kazanır. Gizemci bir dünyadan ve tenden kurtarılmışlık duygusuna ulaşmayı, ve, nedensellik zincirinden özgür, Tanrının bilgisine ve Tanrının varoluşunun kendisine girmeyi umar. Bonaventura gizemciliği “sevgi özlemi yoluyla ruhtan Tanrıya uzanma” olarak tanımladığı zaman demek istediği budur. Gizemcinin kafası duygudaş bir sezgi aracılığıyla Tanrıya ulaşmaya çalışır — bir sezgi ki görülür dünya yoluyla Tanrıyı özümseyebilecektir. Böyle bir kafa tüm tanıdık nesnelerde tanrı 265ısalın bir yansımasını bulur, ve kaçınılmaz olarak gizemcilerin dili tinsel olgusalılığı ve dile gelmez olanı anlatma girişiminde simgeciliğe başvurur. Gizemci çoğu kez düşüncenin bittiği yerden yola çıkar, ve tanrısalı içinde tüm ayrıntının yittiği tek bir gizemsel görüş ediminde kavramaya çalışır. Tanrı bir tapınma nesnesi olmaya son verir ve daha çok bir deneyim olur. “Bu en yüksek birlik durumu,” diye yazıyordu on dördüncü yüzyılda Susco, “betimlenemez bir deneyimdir, öyle ki orada tüm imge ve biçim ve ayırım düşünceleri yitmiştir. ‘Kendi’nin ve tüm şeylerin tüm bilinci gitmiştir, ve ruh Tanrının sonsuz boşluğuna dalmış ve tin Tanrı ile bir olmuştur.”¹ Gizemciliğin ilk evresi, bu dünyanın bir yanılsama olduğu biçimindeki bir duygunun eşliğinde, doğüstü bir olgusalığın varoluşuna inançtır; sonraki evre bu duyulurüstü olgusalılık ile dolaysız bir ilişki duygusudur; ve son evre ruhun Tanrıya bir soğruluşudur.² Gizemcinin yolu yalnızca bir kaçıdır; dışsal dünya dışlanır; ruh, usun ve özbilincin üstüne yükselerek,

Tanrıya soğrulur. Erken ortaçağ gizemcileri bu son evreden ışığın ve bilginin bir bildirilişi olarak söz ederken, on ikinci yüzyıldan başlayarak geç gizemciler ise sık sık karanlık ve olumsuzlanmada yitmiş olmaktan söz ederler.

Yunan felsefe ve dinindeki büyük gizemcilik akımları Hristiyanlığa St. Paul'un zamanı denli erken bir tarihte girdiler, ve gördüğümüz gibi gizemcilik Yeni Ahit'te ve Kilise Babalarının yazılarında büyük bir rol oynar. Latin Hristiyanlıkta, gizemcilik tarihinin yeni bölümleri dokuzuncu yüzyılda Areopagit Dionisios'un yazılarının Batıya getirilmesiyle başladı, ama on ikinci yüzyıla dek bu yazılar büyük bir etki kazanamadılar. Areopagit Dionisios'un yakıcı dili tüm şeylerin nasıl Tanrıdan geldiklerini ve ona geri döndüklerini betimler. Bu dünya Oğuldan (St. John'un İncil'inin "söz"ü ve Plotinus'un "nous"u) evrimlenmiştir. Anlık Tanrıyı ancak simgeler yoluyla bilebilir, ama ruh tanrısal imgeyi doğrudan gözleyebilir. Duanın arayışı yoluyla ve arınma yoluyla ruh ilkin onu kendinden geçiren bir gizemsel görüş kazanır, ve daha sonra, herşeyi terk ederek ve herşeyden özgürleşerek, en sonunda tanrısal ile esrimeli bir birliğe ulaşır.

"Tüm ansal erkeleri bir yana bırakarak," der Dionisius, "ve arı düşünme yoluyla, ruh tüm bilginin önceden-varolduğu o özsel-üstü ışığa katılır, ve düşüncenin üstündeki, bilinç durumlarının üstündeki, bilginin üstündeki bir birliğe girer. Duyuları ve anlığın işlemlerini ve duyuların ve anlığın algılayabileceği tüm şeyleri arkada bırak ve bilmemede tüm varlık ve bilginin üstünde olanla birliğe doğru çabala. Çünkü kendinden ve tüm şeylerden sona ermez ve saltık çekiliş yoluyla tüm varlığı aşan tanrısal karanlığa çıkarılacaksınız. Işığın ötesindeki bu karanlığa ulaşabilelim diye, ve, görüş ve bilgiyi yitirerek, görüş ve bilgiyi aşanı görmeme ve bilmeme olgusunun kendisi yoluyla görebilelim ve bilebilelim diye dua ederiz, çünkü gerçek görüş ve bilis budur."³

Elimizde kayıtları olan gizemciler çoğunlukla eğitimli erkek ve kadınlardır, ve yazıları doğrudan deneyim tarafından olduğu gibi gelenek tarafından da beslendiklerini gösterir. "Dikkatle not edilmiş herhangi bir gizemsel metin," der Evelyn Underhill, "görünürde en kişisel dışavurumların bile yetke üzerine yakından bağımlılığını gösterecektir. Sık sık daha erken bir kaynaktan uyarlanmış olan deyiş ve öğretilerde yenilik keşfetmeye karşı sürekli olarak dikkatli olmalıyız."⁴ İncil'in dili, özellikle Mezmurların ve Ezgilerin Ezgisi'nin ve erken gizemcilerin dilleri sürekli olarak kullanılır, gerçi sık sık yeni bir imlem gösterecek bir yolda olsa da. Gizemcilik geleneksel dinsel kavramlara daha diri bir anlam kazandırdı ve dinsel düşünce ve kılıgı yeniden diriltme yönünde çok şey yaptı. Assisili St. Francis gibi gizemciler kiliseye yeni yaşam ve dinçlik aşıladılar; bir düşte Francis'in kendi Lateran Sarayının sallanmakta olan duvarlarını desteklediğini gören papanın peygamberce içgörülleri oldu. Öte yandan, Catharilerin, Albigensianların, Waldensianların ve başka mezheplerin önderleri gibi, ve Wyclif ve Luther gibi, tümü de çevrelerindeki kilisede gördüklerinden daha yeğin bir tinsel yaşamı aramış gizemciler birer heretik oldular. Gizemcilikteki bu karşıt eğilimler tüm ortaçağ yüzyılları boyunca görüldü.

Onuncu ve on birinci yüzyıllarda manastırlarda görülen ve Cluniac, Cisterican ve Carthusian düzenlerinin doğuşuna neden olan büyük yeniden-dirilişler gizemciliği besleyen bir ortam yarattılar, ve Latin kilisede gizemciliğin altın çağının başlangıcı

bu döneme düşer. On birinci yüzyılın en önde gelen gizemci yazarları İtalyan keşiş Peter Damian (ö. 1072) ve Canterbury başpiskoposu Anselm (ö. 1109) idi. Peter Damian yaşamı ölüm için sona ermez bir hazırlık olarak gören ateşli bir çileci, bir hayaller dünyasında işkence çekerek yaşayan bir ruhtu. Yargının ürküsü başının üstünde sallanırdı, ve bir dizi inceleme ve şiirde cehennemın dehşetini ve cennetin ihtişamını betimledi. Anselm, kendinden sonraki St. Bernard gibi, düşünce ve etkinlik yaşamlarını birleştirdi; birinden sağladığı güç ve yüreklilik ötekini sınavlarına dayanabilmesine yardım ederdi. Anselm'in gizemsel yazıları Dionisius'un olmasa da Augustine'nin etkisini gösterir. Duru ve eleştirel kafası birçok gizemci çalışmaya bulaşmış olan abartılı simgeciliği yadsıdı; ve yalın ve inandırıcı bir yolda kendi deneyimlerini yazar.

On ikinci yüzyıl ve on beşinci yüzyıla dek onu izleyen her yüzyıl gizemsel yazıların bir artışına tanık oldu. St. Bernard (ö. 1153), Clairvaux'un Cisterican evinde bir başkeşiş olarak, ve bir vaiz ve reformcu olarak, zamanının yaşamının birçok yanılla ilgilendi. Ondan önce ya da sonra kilise insanları arasında hiç kimse yüksek düzeydeki dinadamları ve yöneticiler üzerinde öylesine sorgusuz bir yetke uygulamadı—bir yetke ki kişisel çekim üzerine, konuşma güzelliği ve azizlik üzerine dayanıyordu. Gizemsel yazıları onu oldukça tutucu olarak gösterirler; Fransız katedral okullarının entellektüel yeniden-dirilişine güvenmez ve felsefecilerin ve tanrıbilimcilerin ussal-cılıklarını derin bir kaygıyla karşılardı. Özellikle anlığın gururunu küçümserdi ve bilginin kendi uğruna araştırılması onun için utanç verici bir meraktı. Bernard'ın ideali gerçekliğin dizgesel araçlarla nesnel tanıtlaması değil ama doğrudan tefekkürde öznel ayrımsanışıydı. Sevgi Tanrıyı bilmekle gelişir, ve sonunda öz-sevgi Tanrı sevgisi ile öylesine birleşir ki kendimizi yalnızca Tanrı uğruna sevmeye başlarız.⁵ Bernard ona göre Hristiyan ruhları gerçek ödevlerinden, eş deyişle Tanrıyı dua ve çileci davranışlar yoluyla keşfetmekten döndürmüş olarak gördüğü Abelard gibilerinin sert bir eleştirmeniydi.

St. Bernard, gizemci yazarların başka pekçoğu gibi, tanrısala götüren gizemci yolda ilerlemenin adımları konusunda düşünmeyi severdi. *Alçakgönüllülüğün On iki Adımı*'nda nasıl gizemcinin yolunun fiziksel dünya konusunda derin bir kötümserlik ile başladığını, ve insana kendi sefillik ve kötülüğünün bilincini kazandıran bu alçakgönüllülük durumunda Tanrının kayrasıyla doğruluk ve yürek arılığına ulaşma çabasında yükselebileceğini betimler. Son olarak, kişi en yüksek olana doğru tırmanırken, bedene ve bu dünyaya duyarsızlaşır ve esrimeli bir görüş ediminde Tanrıya toparlanır. Tanrı ile eksiksiz ve kalıcı birlik ancak ölümden sonra gelir. "Tanrı nasıl herşeyde olabilirdi, eğer insanda geriye insandan birşeyler kalmışsa?" St. Bernard'ın gizemciliği skolastik değildir, çünkü onda imgesel görüşler ve şeytan düşüncesi yoktur. Onunki başka hiçbirşeyle karışmamış salt dinsel bir gizemciliktir ve yalnızca İsa düşüncesi üzerinde özeklenir. Bernard gizemsel düşünceler dağarcığına yeni hiçbirşey katmadı, ama diri yazış yolu daha sonraki gizemci yazıların çoğuna damgasını bastı. *Tanrı Sevgisi Üzerine* incelemesi ve çalışmalarından en çok okunanı olan *Ezgiler Üzerine Vaazlar* ona olağanüstü bir ün kazandırdı. *Paradiso*'da Dante tarafından ona verilen yer onun için ortaçağın duyduğu saygıyı hakkıyla yansıtır.

Her ikisi de St. Bernard'ın çağdaşları ve her ikisi de Paris'teki ünlü St. Victor

manastırının üyeleri olan Hugo (ö. 1141) ve öğrencisi Richard gizemsel arınma evrelerini daha da geliştirdiler. İlk kez Richard gizemcinin deneyiminin ruhbilimsel bir çözümlemesini vermek için kapsamlı bir girişimde bulundu, ve en önemli ayrımların kimilerinin yaratıcısı odur. Tefekkür bilincinin açınımindaki evrelere ilişkin dikkate değer çözümlemesi daha sonraki gizemci yazarlar üzerinde belirleyici bir etki yarattı. Dante Richard'ı "tefekkürde insanüstü" diye över. Bununla birlikte, St. Bernard'ın tersine, Victorlular tanrıbilim ve felsefe ile ilgilendiler ve kutsal incelemeleri ve gizemci tutumları biraraya toplama konusunda istekliydiler. Öğretilerinin çoğu Kutsal Yazılar üzerine yorumlarda ve St. Victorlu Adam'ın (ö. 1192) şiirsel *Diziler*'inde bulunur. Tüm bu yazılarda simgesel imgelerin sınırsız bir kullanımı vardır ki bunlardan kimileri etkisi Victorlular tarafından belli bir ölçüde genişletilmiş olan Areopagit Dionisios'tan ödünç alınır. Tanrıbilim ve gizemciliği kaynaştırması on üç ve on dördüncü yüzyılların kimi en büyük skolastiklerinde yeniden görünür ve giderek Luther'i ve Calvin'i ve izleyicilerini bile etkilemiştir.

On iki ve on üçüncü yüzyıllar özellikle Almanya'da olmak üzere kadınlar tarafından da bir dizi gizemsel yazının üretilişine tanık oldu; esin büyük ölçüde Augustine'den, Ezgilerin Ezgisinden ve Tanrısal Bildiriş Kitabından geldi. Schönaulu Elizabeth, Bingenli Hildegard, Magdeburglu Mechthild ve başkaları gizemsel meditasyon ve görüş edimleri üzerine bir dizi kitap bıraktılar. Bingenli Hildegard (ö. 1179) — daha sonra Sicanalı St. Catharine'in yaptığı gibi — aralarında papalar ve imparatorlar da olmak üzere zamanının birçok önde gelen insanına yazarak dünyanır yozlaşmasını kınadı ve kendisinden "Dirimli Işığın bir görevlisi" olarak söz etti. Bu kadınların gizemci ürünleri tuhaf duyuşsal algıları, cehennemın pis kokularını, cennetin hoş parfümlerini, meleklerin yumuşak dokunuşlarını, ve vuruşların acısını anlatır. Sesler duyar ve parlak imgeler görürlerdi. Dilleri sık sık oldukça erotiktir. Çalışmaları yaygın olarak dolaşmış ve daha sonraki yüzyıllarda pek de seyrek görülmeyen bu tür yazılar için bir beğeni duygusunun gelişmesine yardım etmişlerdir.⁶

On bir ve on ikinci yüzyılların çileci ve gizemci coşkuları çok sayıda insanın ortalama kurumlar tarafından doyurulmayan tinsel bir eksiksizlik için özlem duymalarına neden oldu. Kuzey İtalya'nın, güney Fransa'nın, Ren Vadisinin ve Flanders'in büyümekte olan kasabalarında yeni gerilimlerin ve yeni toplumsal sorunların doğuşu halsal gizemci devimlerin gelişimi için bir başka nedendi. Toplumsal ve politik amaçlar genellikle *status quoyu* sürdürmeye çalışan güçlere yönelik saldırılardaki dinsel özelemlerle bağlıydı. Çeşitli heretik ve inançsız tipleri belli köktenci düşünceleri savunuyorlardı; tümü de oldukça çileciydiler ve evliliği kınıyorlardı; yeminlere, insan ve hayvanları öldürmeye, ve mülk iyeliğine karşıydılar. Özellikle dinadamlarının varlıklarına ve ahlaksızlıklarına karşı serttiler, ve geriye İsa'nın ve erken kilisenin yalın inancına dönmeyi istiyorlardı. Ama buna karşın belirtmek gerek ki hiçbir küme tüm bu düşünceleri birarada taşııyordu. Bu ateşli ruhların kimileri yalnızca heretikler oldular — örneğin Tanrıya kutsamaat olmaksızın doğrudan bir yaklaşımın olanaklı olduğuna inanan, İncil'i çeviriyle sıradan insana getirmeyi isteyen ve havarilerin yoksulluk yaşamına geri dönmeyi isteyen Waldesianlar gibi. Waldesianların yanı sıra İtalya, Rhineland ve Flanders'te başka heretik devimler de vardı. Kimi kümeler, örneğin İtalya'da Cathari ve Fransa'da Albigensianlar gibi, Hristiyanlığı bütünüyle bıraka-

rak en sonunda İran'ın Zerdüştlüğünden gelmiş katı bir ikici çilecilik dizgesini benimsediler. Bu heretik ve inançsız kümelerinde ilk kez dinadamları olmayan kesimin büyük bir rol oynadığı görülür — gizemciliğin yalnızca manastır çevrelerinden kurtarılması, sofuların özgür birliklerinin kurulması, ve, son olarak, halksal dinsel yazılar için anadilin kullanılması. Tinsel gerçeklikler için özlem şimdi daha demokratik bir biçim alıyordu. Papalık tarafından on üçüncü yüzyıl başlarında Mendikant Frerlerine verilen destek hiç kuşkusuz bu değişimleri tanınmanın ne denli önemli olduğunun anlaşılması ve onları Katolik yaşamın ana akımı içersine alma yönündeki bir istek tarafından esinlendirildi.

On ikinci yüzyılın sonlarında güney İtalya'da Latin Hristiyanlığın dinsel tarihini derinden etkileyen bir gizemci, Florali Joachim (ö. 1204) ortaya çıktı. *Bengi İncil* başlıklı çalışmasında Joachim Eski ve Yeni Ahitlere karşılık düşen Baba ve Oğul evrelerinin sona ermek üzere olduğunu ve çok geçmeden yeni bir Kutsal Tin evresinin başlayacağını bildirdi. Bu yeni evrede kilise ondaki tefekkürcü tinler tarafından yönetilecek, başka bir deyişle, kurumsal Hristiyanlığın yeri gizemsel Hristiyanlık tarafından alınacaktı. 1260 sıralarında başlayacak bu yeni evre biri sıradan insanlar için ve öteki ise havari yoksulluğu içinde yaşayacak olan rahipler için olmak üzere iki yeni düzen tarafından kurulacaktı. Kilise ölümünden sonra Joachim'in düşüncelerini kınadı, ama, birçoklarının kafasında, Mendikant Düzenler onun iletilerini yerine getirdiler. Oldukça yaygın olarak okundu; Dante onu *Paradisoda* yükseklerle yerleştirdi, İncil'de olmaksızın orada görünen tek peygamber yaptı. St. Francis'in ölümünden sonra Joachim'in yazıları Tinsel Fransiskanların başlıca desteği oldu.

On üç ve on dördüncü yüzyılların büyük skolastiklerinin birçoğu aynı zamanda büyük gizemciler idiler. Bonaventura, Albertus Magnus, Aquinas ve Ockham — hepsinden önce Bonaventura ve Ockham —, eğer onlara felsefelerinin salt biçimsel yanından yaklaşılabilecek olursa, anlaşılabilirler. Gizemciliklerinin kaynağı yalnızca sürdürdükleri yeğin inanç yaşamında değil, ama ayrıca okudukları gizemci yazarların verdiği esinde ve zamanlarının düşünce ve duygularını etkilemiş aziz yaşamlarının örneklerinde de yatar. Azizler arasında on üçüncü yüzyıl gizemciliğine en özgün yanlarını vermiş olan Assisili Francis (ö. 1226) başta gelir. Eğer önceki yüzyıldaki St. Bernard ile karşılaştırılacak olursa, görülecektir ki, ikisinin de keşiş tinini paylaşıyor olmalarına karşın, Francis daha sevinç dolu bir insandı ve dünyada çabalarken hiçbir zaman kendini manastırdan bir sürgün olarak görmedi. Francis ve izleyicileri sıradan insana Katolik sürünün içersinde gizli yatan tinsel doyumları gösterdiler. Gizemcilik onunla manastırdan gündelik dünyaya çıkar. Bernard her zaman büyük kilise adamıydı; Francis kendini politika ya da öğreti sorunlarıyla sıkıntıya sokmazdı. Bernard da, Ambrose gibi, kötülükte bulunanların kamçıysydı; buna karşı Francis ise, İsa gibi, insanların yüreklerini duygulandırır. Sıradan insanın dilini konuşur, ve romans yazınından, ve Gotik çağda olduğu gibi dünyanın güzellik ve harikalarının yeniden keşfedilmesinden esin bulurdu. Gene de, heretik mezheplerin tersine, Francis büyük Katolik gelenekle bağlantısını sürdürdü. Dinin formalitelerine karşı demokratik tepkinin en iyi değerlerini kollar, ama kendini hiçbir zaman bunun aşırılıklarına kaptırmaz. Kendi kuşağının gözüne Francis'in yaşamı İsa'nın yaşamının eksiksiz bir yeniden-yaratılışı olarak göründü. Ve gerçi izleyicileri onun tinsel

düzeyini sürdürmemiş olsalar da, Francis'in yaşamı ve deyişleri kilisenin içersinde İsa'nın ve erken Hristiyanlığın tinini yeniden kurmak için birer esin oldular. Herşeyin üstünde, Francis örneği İsa'nın yaşamının tüm olaylarına, özellikle tutkusuyla bağıntılı olanlara karşı derin bir bağlılık ve tapınma duygusunu olağanüstü ölçekte yaygınlaştırdı.

Fransiskan devim kurucunun yaşamı üzerine Latince'de ve anadillerde yazılan bir dizi çalışmanın yanı sıra büyük bir inanç yazını kütlesi de üretti. Bu inanç yapıtlarının en önde gelenleri arasında St. Bonaventura (ö. 1274) tarafından yazılan çeşitli incelemeler ve bir de *İsa'nın Yaşamı Üzerine Meditasyonlar* başlıklı anonim bir çalışma vardır. Bu Fransiskan dinsel inanç yazınının ana çizgisi Bonaventura'nın şu sözlerinde yakalanabilir: "Düşüncenizin gözleri her zaman çarmıha gerilmiş, dikenlerle taçlandırılmış, sirke ve safra içirilmiş, üzerine pislenmiş ve dövülmüş, günahkarlar tarafından sövülmüş, mızraklarla parçalanmış, ölümlü insanlarca gömülmüş İsa'ya çevrili olsun."⁷ Bonaventura gizemcinin yolunu "çarmıha gerilmiş duyulan sevgi yoluyla" bir dizi tefekkür evresi içinden ilerleme olarak betimler. *Meditasyonlar* hem İsa'nın hem de Meryem'in acılarını adım adım izler. İsa tutkusu annesinin acısıyla beslenerek büyür; annenin üzüntüsü oğlunun acılarını görmesiyle artar. İncil'in yalın anlatımı binbir ayrıntıyla işlenir. *Meditasyonlar* büyük duygu derinliği olan bir çalışmadır; aslında, ortaçağ gizem yazınının başyapıtlarından biridir. Yazın ve sanat üzerine ve daha sonraki gizemcilerin yazıları üzerine etkisi olağanüstüdür.⁸

Tinsel Fransiskanlar düzenin ana kitlesinden ayrılıklarını gösterdiler ve kurucunun katı yoksulluk kuralını sürdürmeye çalıştılar. Papa onları kınadı, ama uzun bir savaşımdan sonra bakış açıları on dördüncü yüzyıldaki "Tam Uyuma Reformu" gibi önemli bir sonuç getirdi. Tinsel Fransiskanlar arasında öncü yazar *Stabat Mater*'in ve çok sayıda İtalyan inanç şiirinin yazarı olan Jacopone da Todi (ö. 1306) idi. Yeğin coşkularıyla büyük bir yazınsal yeteneği olan bir insandı, ve gizemci ateşin her yanına anlatım verdi. Anadilde yazdığı *Laude*'nin bir bölümü, duygunun baskısı altında, bir anlatım ortamı olarak dilin nasıl çıktığını gösterir; uzun bir inanç şiirinin her beyitinde "sevgi" sözcüğünü aşağı yukarı yirmi kez yineler. Jacopone Tanrıyı "tüm dilin ötesindeki sevgi, imgesiz iyi" olarak betimler. Bütün Fransiskan devimin bir sonucu olarak din anlatımını kişisel bir deneyimde ve insan ruhu ve İsa arasındaki doğrudan bir ilişkide bulmaya başladı. İsa bundan böyle Romanesk ve erken Gotik kiliselerin kapı yontuları arasında görünen vakur Kefaretçi değildir. Ne de tanrı-bilimcilerin tanrısal logoslarıdır. Meryem'in Oğlu, Acıların İnsanı olmuş, ve sıradan insanın yüreğine yaklaşmıştır.

Benzer bir vurgu kilisenin ilmini eğitimsiz halka, özellikle kadın keşişlere uyarlamaya yönelik bir girişimde doğmuş olan Dominikan gizemciliğinin gelişiminde de bulunabilir. İtalya'da Sienalı St. Catharine (ö. 1380) papayı Avignon'dan geriye Roma'ya getirme gibi bir görev duygusuyla yüklüydü. Yalnızca yoksul bir Dominikan rahibe olmasına karşın, tekerkler ve yüksek dinadamlarıyla mektuplaştı, Avignon'a gitti, ve sonunda papayı Roma'ya geri döndürdü. Bu militan gizemci için hiçbir görev çok güç değildi, ne de herhangi bir çıkar beklentisi onu caydıracak denli güçlüydü. Dört yüz kadar mektubu da kapsayan yazıları erken İtalyan yazın sanatının başyapıtları arasındadır. Erken on dördüncü yüzyılda kadınlar için Rhineland'da

Avrupa'nın başka herhangi bir yerinde olduğundan çok daha fazla Dominikan kadınlar manastırı vardı. Bu bölgedeydi ki Goethe'nin "yüreğin skolastiği" dediği şey gelişti. İlk büyük Alman gizemcisi, Dominikan Meister Eckhart (ö. 1327), bilgili bir tanrıbilim öğretmeniydi. Skolastik bir terminoloji kullanmasına karşın düşüncelerini sıradan insanın düzeyine getirebilmeye çalışırdı, gerçi bunda başarılı olamamış olsa da. Gözüpek tanrıbilimsel kurguyu ve gizemci coşkuyu anlığa olduğu gibi dinsel duyguya da hakkını veren bir dizgede bileştirmeye çalışır. Eckhart Erigena'da görülen bir Tanrı anlayışı ile başlar; Tanrı öylesine büyüktür ki adın ve tanımın ötesindedir, ve hem evrende hem de onun üstündedir. Eckhart'ın düşüncesi kamutanrıcılığa yakındır, ve düşüncelerinin bir bölümü ölümünden sonra papa tarafından kınandı. Niyetlerinin katı olarak ortodoks olmasına karşın, Eckhart çok geçmeden on dördüncü yüzyılda Rhineland'da gelişmiş olan "Özgür Tin Kardeşleri" gibi heretik mezhepler tarafından üstlenilecek düşünceler önerdi. Zaman bir gerilim zamanıydı: papalık Avignon'da sürgündeydi; İngiltere ve Fransa 1337'ye dek savaş durumundaydılar; 1348-49'da Kara Ölüm Avrupa'yı kasıp kavurmuştu; ve okullarda on üçüncü yüzyılda Skolastikler tarafından yapılan "us ve inanç arasındaki barış antlaşması" Ockham ve Adcılar tarafından yıkılmıştı. İnsanlar güvence arıyor, ve Eckhart gibi gizemciler onlara Tanrı ile nasıl birlik sağlayabileceklerini gösteriyorlardı. Eckhart izleyicilerine etkin bir Hristiyan görev bilincini salık veriyordu. "Kişi St. Paul gibi bir esrimede olsa bile," diye bildiriyordu, "eğer yardıma gereksinimi olan hasta birini görürse, sevgiden ötürü esrimeyi terkederek ve daha büyük bir sevgi duyarak gereksinim içinde olana hizmet etmesi çok daha iyi olacaktır." Eckhart'ın "Tanrıyı gördüğüm göz Tanrının beni gördüğü gözle aynıdır" deyişinde anlatıldığı gibi, ansal yaşamın doruğunda Tanrı ile bir olan kutsal bir kıvılcım olduğu görüşü ortodokslar için özellikle dehşet vericiydi. Tanrısal kıvılcım düşüncesi — *Seelenfünklein* — belli değişikliklerle öğrencileri Susco, Tauler ve Flemenk Ruysbroek tarafından benimsendi. Zaman zaman Eckhart'ın dil inceliği coşkulu yüksekliklere ulaşır, ve onda *minnesinger*lerin dilinin ve Floralı Joachim'in deyimlerinin izleri vardır.

Eckhart'ın öğretisi etkilediği başka iki Dominikan tarafından sürdürüldü: Tauler ve Suso. Tauler (ö. 1361) Eckhart'tan daha az filozof denebilecek biriydi, ve özellikle güçlü vaazlarıyla tanınır; zamanının en büyük Alman vaizi idi. Suso (ö. 1366) şiirsel bir biçimde yazan koyu bir çileciydi. Başlıca kitabı olan *Bengi Bilgelik Kitabı* İsa ve hizmetçisi arasında, özellikle İsa'nın tutkusu üzerine geçen imgesel bir söyleşidir. Suso'nun dilinin güzelliği bir yazarı ondan "Tanrı sevgisinin *minnesingeri*" olarak söz etmeye götürdü. Suso'nun inancı "Bengi Bilgelige" doğrudur, ama onu romansın parlak dilinde anlatır.⁹ On dördüncü yüzyıl Alman gizemcileri kilise içinden ve dışından insanların resmi olmayan yeni bir toplumunun, "Tanrı Dostları"nın, ve ayrıca kilise dışından sofu erkek ve kadınlar için birer toplum olan Beghardlar ve Beguinelerin inançlarını esinlendirmek için çok şey yaptılar. Bu toplumlar tüm katmanlara yayıldılar ve tecimcileri, frerleri, ajitatörleri, kadın ve erkek keşişleri ve her türden imgeciyi Hristiyan yaşam yolunu yeniden diriltmeye yönelik bir çabada biraraya getirdiler. Devim geniş bir inanç yazını üretti ve bunlardan Merswin'in *Dokuz Kayalar Kitabı* ve anonim *Alman Tanrıbilimi* en çok okunanlar arasındaydı. Merswin'in incelemesi, gizemsel bir görüşler dizisinde, resmi kilisenin yozlaşmasından

kaçınmayı isteyen “Tanrı Dostları”nın yukarıya doğru atmaları gereken adımları sunar. Toplumun üyelerinin, gerçi ortodoks kalmış olsalar da, kendilerini tinsel gücün kilise içersindeki bir iç kalesi olarak gördüklerini gösterir. Luther’in gözde kitaplarından biri olmuş olan *Alman Tanrıbilimi* vurgusunu kişisel bir dinin kılması ve Tanrıya yakın yeğin bir dinsel yaşam üzerine getirir. Eckhart tarafından etkilenen bir üçüncü yazar da bir Flemenk rahibi olmuş ve gizemcinin tefekkür yaşamı üzerine halksal bir biçimde yazmış olan Ruysbroek (ö. 1381) idi. İzleyicilerinden biri olan Gerard Groot (ö. 1384) Deventer’de “Sıradan Yaşam Kardeşliği”ni kurdu ve bunlar “yeni tapınma”yı, yalın ve inakçı-olmayan bir Hristiyanlığı öğretiler ve on beşinci yüzyılda Benelux Ülkeleri ve Rhineland’da öğretmenler ve vaizler olarak büyük etki yarattılar. Thomas à Kempis, Cusali Nicholas, Hegius, Agricola ve Erasmus tümü de “Kardeşler”in üyeleri tarafından eğitildiler.

Gizemcilerin kendi aralarında yalnızca tanrısala yaklaşımlarında ve vurguladıkları değişik şeylerde değil, ama temel öğretisi üzerinde de ayrımlaştiklarını görmek ilginçtir. St. Bernard ve Aquinas Tanrının tam kavranışının ölümlü bir kafada hiçbir zaman olamayacağına ve gizemsel birleşmenin yalnızca ölümden yer alabileceğine inanıyorlardı. Öte yandan, St. Victor okulu ve on dördüncü yüzyıl Alman gizemcilerinin çoğu ruhun bu yaşamda Tanrı ile birleşebileceğini savundular. Yine, on dördüncü yüzyıl öncesi gizemcilerinin çoğu yalnızca birkaç insanın gizemsel deneyim için yeteneği olduğuna inanıyorlardı. Ama Alman gizemcileri Tanrının hiçbir ayırım olmaksızın tüm insanlara gizemci bir eğilim verdiğine ve tüm insanların bu Tanrı-vergisi yeteneği kullanmaya yöneltilmeleri gerektiğine inanıyorlardı.

Gizemcilik İngiltere’de on dört ve on beşinci yüzyıllarda bir serpilme dönemine girdi, ama Rolle ve Wyclif dışında İngiliz gizemcilerinin çoğu çekinik yaşam yollarına bağlıydılar ve inananlar kütlesi üzerinde etkileri çok az oldu. İngiliz gizemciliği büyük bölümünde yalnızca bireyin tinsel olarak eksiksizleşmesi ile ilgilenir. Kıta üzerinde olduğu gibi, gizemciler hem Latince’de hem de anadillerde yazdılar, ve anadil yazınının gelişimini hızlandırmaya katkıda bulundular. En iyi bilinen İngiliz gizemcisi Rolle (ö. 1349) Oxford ve Paris’te okudu ve buralarda Fransız, İtalyan ve Alman gizemcilerinin yazılarıyla tanıştı. Doğrudan anlatım diliyle yazılmış ve güç düşünce ve soyutlamalarla yüklenmemiş çalışmaları sonraki iki yüzyıl boyunca yaygın olarak okundu. Manastırların yozlaşması üzerine saldıran dinadamlarının bir reformdan geçirilmesini istiyordu. Başlattığı “İsa’nın Kutsal Adı” kültü Reformasyondan sonra da yaşadı, ve Rolle’nin sağduyulu öğütlerinin ve yerinde kullandığı imgesel buluşlarının çoğu, özellikle en iyi bilinen yapıtı *Sevgi Ateşi*’nden gelenler, on beş, on altı ve on yedinci yüzyılların İngiliz inanç kitaplarında yeniden göründüler. Rolle’nin adı bilinmeyen bir çağdaşı Areopagit Dionisios’un düşünce ve deyişleriyle dolu olan *Bilmemenin Bulutu* başlıklı bir çalışmayı yazdı. Yine Rolle tarafından etkilenmiş olan Hilton (ö. 1396) *Eksiksizlik Ölçeği* başlığını taşıyan ve popülerlik açısından yalnızca İsa’ya Öykünme’ye ikinci olan bir inanç klasığı yazdı. Bu çalışmalar Kıtada olduğu gibi İngiltere’de de kilisenin içersinde yeğin bir inanç yaşamı olduğunu gösterirler. Bu aynı akımlardan Wyclif’in öğretisi ve Lollardların vaazları geldi. Bunların kilisenin yozlaşması, Tanrıya doğrudan bir yaklaşım gereksinimi, ve İncil’i anadilde okumanın değeri üzerine vurguları gizemcilerin yeğin dinsel duygularını ve ahlaksal ve reformcu

tutkularını yalnızca daha öteye, açık heretikliğe taşıdı. Kilise “Zion’da uyumaya” başlamış olabilirdi, ama inananlar arasında toplumun sefaleti ve kilisedeki düzen-sizlikler Hristiyan ideallere ateşli bir bağlılık yarattı.

On beşinci yüzyılın önde gelen düşünürleri arasında laik ve estetik ilgilerin güçlü olduğu İtalya’da bile gizemcilik akımları vardı. Filozoflar arasında Ficino ve Pico della Mirandola, Dominikan vaizler olan Sienalı St. Bernadino ve Savonarola, ressam Fra Angelico ve bir dizi daha küçük yazar derin gizemsel ilgilerin sürekliliğini gösterirler. Kuzeyde, Paris Üniversitesinin şansolyesi olan Gerson (ö. 1429), tıpkı on üçüncü yüzyıldaki Bonaventura gibi, hem bir gizemci hem de bir felsefeciydi. Her tür dinsel abartmanın bir düşmanıydı ve zamanında Fransa, Flanders ve Almanya’da yaygın olan gizemcilere güvenmiyordu. Öte yandan, Jeanne d’Arc (ö. 1431) tarafından duyulan seslerin gerçek olduklarına inanıyor ve heretiklikle suçlanan “Sıradan Yaşam Kardeşleri”nden kimilerini savunuyordu. Gizemsel yazılarındaki temel öğreti başlıca Victorlular ve Bonaventura’dan türetilmiştir, ama kişisel ve doğrudan bir biçimde yazar. Uzun süre *İsa’ya Öykünme*’nin yazarı olduğuna inanıldı. Cusalı Kardinal Nicholas (ö. 1464) bilim, felsefe, politika ve din ile ilgilenen çok bilgili bir insan, hiçbir biçimde Leonardo da Vinci’nin vatanına sınırlı olmayan evrensel bir dehaydı. Deventer’de bir öğrenciyken Yeni-Platonistleri, Eckhart’ı ve Almanya’dan ve Benelux Ülkeleri’nden gizemcileri okumuştur. Etkin bir meslek yaşamının ortasında yeğin bir inanç yaşamı için zaman buldu ve bundan *Tanrı Görüşü Üzerine* başlıklı küçük bir başyapıt çıktı. Bu popüler olamayacak denli derin ve ustaca olan, ama bir bilginlik ve dinsel bağlılık yaşamından ve “Hristiyanlığın bir görünüşe yozlaşmasına” izin verdiklerini söylediği insanlarla somut bir savaşımdan damıtılmış dingin bir bilgelikle dolu bir düşünürün çalışmasıdır.

On beşinci yüzyılda kuzey gizemciliğinin büyük akımlarından gelen *İsa’ya Öykünme* bir Benelux keşişi olan Thomas à Kempis tarafından yayıma hazırlandı ve bölümsel olarak yazıldı. Düşüncelerinin özgünlüğünden çok dilinin güzelliği ile dikkati çeken *Öykünme* bir keşiş kitabıdır. Dünyaya iyilikler yapmak için gönderilen İsa gözardı edilir. Öte yandan, inanın sesi suskundur; yalnızca sevilenin ve onu arayanın sesleri vardır. Vurgu kişinin iç çatışmalarını nasıl hafifletebileceği üzerinedir. Öğretisi ilkin Tanrıyı aramaktır; “senin ve Tanrının evrende yalnız olduğunuzu düşün, yüreğinde büyük bir erinç doğacaktır;” kendini olduğun yerde fethet. Çalışma için hayranlık sınırsız olmuştur; İncil dışında hiçbir Hristiyan kitap böylesine yaygın olarak okunmamıştır.¹⁰ On dört ve on beşinci yüzyılların gizemci yazınının popülerliği skolastizme ilgede bir düşüşü gösterir. İnsanlar şimdi mantıkta ve usta Tanrının tanıtını aramaktan çok barış ve güç getirmesi için ruhun aydınlatılmasını ve Tanrının doğrudan bir deneyimini aramaktadırlar. İsa’ya ve erken kilisenin ateşine geri dönüş özlemi içindedirler. Bu Ockham, Wyclif, Thomas à Kempis ve Luther denli ayrı insanların iletisidir. Böylece çok biçimsel ve çok ussallaştırılmış buldukları bir Hristiyanlıktan hoşlanmayan ve Tanrıya doğrudan bir yaklaşım bulma isteğiyle dolu geç ortaçağ gizemcileri Luther için yolun hazırlanmasına yardım ettiler. Gerçekten de gizemcilik yalnızca ortaçağ uygarlığındaki en derin akımlardan biri değil, ama o denli de Protestan Reformasyonu için biricik büyük köktür.

2. HÜMANİSTLERİN İLGİLERİ

ORTAÇAĞ insanları, gördüğümüz gibi, çifte bir antikçağın kalıtcılarıydılar; Yunan-Roma ekininden olduğu gibi Yahudilik ve erken Hristiyanlık geleneklerinden de birşeyler aldılar. Hiçbir zaman her iki gelenekle de bağlarını yitirmediler, ama Roma'nın düşüşünden sonra on bir ve on ikinci yüzyıllara dek kalıt aldıkları varsılığı tam olarak anlamaya ve kullanmaya da başlamadılar. Böylece gizemciler ve reformcular erken Hristiyanlığın kalıtını yeniden keşfederken, hümanistler ise onlara klasiksel antikçağın büyük yüzyılları tarafından bırakılmış olan ekin sel kalıt alanına daha tam olarak girdiler.

Hümanizm Yunan ve Roma yazınının hem biçemi hem de düşünceleri için bir coşku olarak tanımlanabilir. Böyle bir coşku hiçbir ortaçağ yüzyılında bütünüyle söndürülmemiş olsa da, kimi zamanlar başka zamanlardan daha güçlüydü. Charlemagne ve Otto dönemlerinin okullarında Latin klasiklerine yönelik ilgide büyük bir yeniden-diriliş oldu. Onuncu yüzyılın Barbar baskınları batı Avrupa'nın birçok alanında kaos yaratmıştı, ve on bir ve on ikinci yüzyıllara dek bir başka yeniden-diriliş görülmez. Bu "On ikinci Yüzyıl Rönesansı" denilen şey özellikle Chartres, Paris ve Orléans'ın katedral okullarında belirgindi. Bu okullar arasında daha önce belirttiğimiz gibi en ünlüsü Chartres Okulu oldu. Buraya on birinci yüzyılda Aurillac'lı Gerbert'in bir öğrencisi olan Fulbert yedi liberal sanatın gelişmiş bir incelemesini getirdi. Öğrenciler başöğretmenleri Fulbert'ten "saygın bir Sokrates" olarak söz ederlerdi. Chartres'daki öğretim çok kapsamlı, ama hiçbir biçimde devrimci değildi. Yazınsal konularda, incelenen başlıca yazarlar Cicero, Livy, Ovid, Horace, Virgil ve Statius iken, her zaman birer dilbilgici olan Donatus ve Priscian'ın yardımlarıyla Augustine, Boethius, Fortunatus ve Bede'nin Hristiyan klasikleri de incelenirdi. Açık ki öğrencilere şiir ve düzyazıda güzel bir Latince ile yazmayı öğretme konusuna çok dikkat ediliyordu.¹¹ Bildiğimiz öğrencilere hem bir vurgu dizemiyle şiir ve hem de eski Roma nicelik dizgesi üzerine kurulu şiir yazma sanatı öğretilmişti.

On ikinci yüzyılda, Chartesli Bernard, Thierry ve Salisburyli John Chartres'daki öğretimi Latin Hristiyan dünyadaki başka herhangi bir okuldakinin ötesinde bir düzeye yükselttiler. Salisburyli John'un Chartresli Bernard tarafından kullanılan yöntemleri betimlemesi şöyledir:

Yazarlardan alıntılarla dilbilgisi şemalarını, diluzluğu renklerini, sofistlik aygıtlarını açığa çıkarır ve eldeki metnin nasıl başka incelemeler üzerine dayandığını gösterirdi. Diksiyonun doğruluğu ve betilerin uygun bir kullanımı üzerinde çok dururdu. Uygulamanın belleği güçlendirdiğini ve yeteneği keskinleştirdiğini anlayarak, öğrencilerini işittiklerine öykünmeye teşvik ederdi. Akşam alıştırmaları dilbilgisi ile öylesine dolu olurdu ki, herhangi biri, ona bir yıl boyunca katıldıktan sonra, konuşma ve yazma sanatını parmaklarının ucunda bulurdu. Düzyazı ve şiirde alıştırma yazmaları gereken çocuklar için ozan ve söylevcileri kendisi seçer ve sözcükleri bağlamada onlara nasıl öykünüleceğini gösterirdi. Gene de Bernard ödünç almada acemilik gösterenlere eskilere öykünen herkesin

kendisinin gelecek kuşaklar tarafından öykünülmeye değer olması gerektiğini belirtirdi. Öğrencilerine ekonominin erdemlerini ve sözcüklerin değerini aşıları. Nerede bir diksiyon kısıntısının uygun olduğunu, nerede fazlalığa izin verilmesi gerektiğini ve her yerde gerektiği gibi ölçülü olmanın yararlarını açıklardı. Onlara tarihleri ve şiirleri özenle taramalarını ve belleklerindeki pasajları hergün onarmalarını öğütlerdi.¹²

Chartes'deki öğreti on ikinci yüzyılın ilk yarısında büyük bir olasılıkla başka okullarda öğretilenlerden türde olmaktan çok nitelikte ayrılıyordu. Yazınsal incelemelerin olduğu gibi Latince şiir ve düzyazıda ince bir biçimin de öğretildiği Paris katedral okulunun bir öğrencisinden, Alexander de Villedieu'den ünlü bir dilbilgisi ve diluzluğu çalışması olan *Doctrinale* geldi. Çalışma Priscian'ınkinden daha tam ve daha dizgeseldir, ve *Vulgata*'yı ve Hristiyan yazarları örnekler olarak kullanma ve çağdaş kullanıma uygun olma üstünlüğünü taşır. Sonraki üç yüzyıl boyunca tüm Latin Hristiyanlık dünyasında dilbilgisi öğretimi için ortak ders-kitabı olarak kaldı. İtalya'da okullar yazma sanatı, *ars dictaminis* üzerine de büyük vurgu getirdiler, gerçi amaç zaman zaman yalnızca öğrencilere resmi mektuplar yazmayı ve tüzel belgeler hazırlamayı öğretmek olmuş olsa da. Birçok İtalyan okulunda dilbilgisi ve diluzluğu öğretimi oldukça kısa bir tecim kursundan daha çoğu olmadı. İtalyan *ars dictaminis* ve *ars notaria* (tüzel belgeler hazırlamak için) geç on iki ve on üçüncü yüzyıllarda Fransa'ya ve batı Avrupa'nın başka bölgelerine yayıldı.

Latince yazınsal incelemelerin on ikinci yüzyılın ilk yarısında kuzey Fransa'da özeklenen çiçeklenişi klasikselleşen yazın incelemelerinin büyük bir yeniden-dirilişine götüreceği gibi bir umut yarattı. Bu kuzey Fransa katedral okullarından öğrenciler tüm batı Avrupa üzerinde dersler verdiler, ve kimileri tanrısalardan ayrı olarak insansal yazıların bu incelenişi haberini uzaklara dek iletiler. On ikinci yüzyıl hümanizminin klasikselleşen uygarlığın gerçek bir kavrayışına götüren yola girmiş olması olgusu Salisburyli John'un yazılarında görünür. Eski dünyaya göndermelerinden herhangi birinin modern okuyucuyu aralarında Dante de olmak üzere ortaçağ yazarlarının çoğunun göndermeleri durumunda olduğu gibi düşlemsel ya da masalımsı diye şaşırtması oldukça seyrek görülen bir durumdur. John ayrıca antikçağın önde gelen insanların birçoğunun karakterlerine ilişkin doğru bir kavrayış da gösterir. On ikinci yüzyıl hümanizmi çileci idealizmin gelişmesine karşıt olarak bir kilise hümanizmiydi. Bu dünyaya ilişkin yeni bir kavrayış gösterdi, ve bu kavrayış yoluyla Yunan ve Roma dünyalarını daha iyi anlamaya başladı. Ama Yunan ve Arap ilminin yeniden keşfedilmesi sonucunda eytişimsel ve tanrıbilimsel çalışmalara duyulan ilginin yoğunlaşması bu hümanist devimi kesintiye uğrattı. Yazınsal incelemeler yitmediler, ama on ikinci yüzyılın ilk yarısının Fransız katedral okullarının verdiği sözü yerine getirmeyi sürdürmediler. Daha 1215'te klasikselleşen yazarlar Paris Üniversitesi'ndeki sanat derslerinde yer almazlar, ve bir 1255 eğitim izlencesi Latin yazarlar arasında yalnızca Donatus ve Priscian'ı zorunlu kılar ve tüm vurgusunu Aristoteles'in yeni uyarlamaları üzerine getirir. Bir 1250 şiiri olan *Yedi Liberal Sanatın Savaşı*'nda Parisli eytişimciler Orléans'ın dilbilgicilerini yenerler. Yazınsal biçim küçümsenmeye başladı, ve mantığın bir insanın dilbilgisi çalışmalarındaki herhangi bir eksikliği giderebileceği ileri

sürüldü. Geç on üçüncü yüzyılda dilbilgisi mantıksal bir bilim oldu.

“On ikinci Yüzyıl Rönesansı”nın başarmak üzere olduğu şey İtalya’da on dört ve on beşinci yüzyıllarda başarıldı. İtalyan hümanistler ortaçağ diluzlarının kalıtları ve ardılları olmaya başladılar. Bununla birlikte, bu İtalyan hümanistler ne yeni bir ilim alanı buldular, ne de yeni bir meslek yarattılar. Örneğin her tip İtalyan hümanist söylevciliği öncelini erken ortaçağ yazınında bulur: düğün ve cenaze söylevleri, akademik konuşmalar, ve tüzel ve politik söylevler. İtalyan hümanistliğinin kökenleri kasabaların büyümesiyle ve Roma tüzesi üzerine yeniden başlayan incelemelerle bağıntılı görünür. İtalya’da bir kent uygarlığının doğuşu ve bunun sonucunda Roma tüzesi üzerine incelemenin yeniden-dirilişi eski Roma’nın yaşam ve yazınının daha dirimsel görünmesine yol açtı. Böylece eski uygarlığın incelenmesi geçmişin dindar duygularla saklanacak kitaplarıyla ilgili bir sorun olmaktan çok yaşayan ve çağdaş bir sorun gibi görünmeye başladı. On üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Roma tüzesi üzerine açıkça Roma tarih ve yazınının daha büyük bir içgörü ve daha büyük bir anlayışla okuduklarını gösteren yazarlar görünmeye başladı. Roma uygarlığını yaşayan birşey olarak görmeye başladıkları açıktır. Geç on üçüncü ve erken on dördüncü yüzyılın bu İtalyan tüze yazarları ayrıca klasik geçmişin uygarlığı ve kendi zamanları arasında gelişmiş uzaklığın bir önsezisini de taşıyorlardı. Böylece, en erken İtalyan hümanizmi başlangıçta skolastizme karşı bilgece bir tepki ya da eski ekini yeniden kurmak için bilinçli bir istek değil, ama Roma uygarlığına yönelik kendiliğinden ve doğal bir ilgiydi. Bu tutumlar erken on dördüncü yüzyılda İtalya’da imgesel yazını etkilemeye başladılar. Bir dizi çalışma arasında, Mussato’nun 1314’teki Latince oyunu *Ecerinis* yeni ilgilerin gelişimini gösterir. Oyunun tasarısı on üçüncü yüzyılda Padua’yı tehdit etmiş bir serüvenciyle ilgilidir, ama oyunun bütününün işlenişi Seneca’nın trajedileri üzerine kurulmuştur. İtalyan hümanizmi, böylece, daha Petrarch doğmadan önce kendini gösterdi, ve geç Orta Çağlar tarafından sürdürüldüğü biçimiyle klasiksel incelemelerin doğrudan bir ürünüydü.

İtalyan hümanizminin ilk çağı, on dördüncü yüzyıl, bir buluş ve esin dönemi idi. Devim gelişmeye başladıktan sonra, Petrarch (ö. 1374) tarafından dramatik bir biçimde ileriye götürüldü. Petrarch Cicero’nun iki konuşmasını ve *Atticus’a Mektuplar*’ını buldu ve öteki yitik çalışmalar için manastır ve katedral kütüphanelerini arayıp tarama için cılgınca bir çabayı başlattı. Birçok klasiksel çalışma yalnızca birkaç ya da giderek tek bir eşleminin saklanmış olması, hemen hemen hiç kimse tarafından okunmamış olmaları ve ekin sel akışın içinde olmamaları anlamında “yitik”tiler. Petrarch boş yere ona Yunanca öğretebilecek birini bulmaya çalıştı, ama bir öğretmen bulunduğu zaman da dili iyice öğrenecek denli dayanaç gösteremedi. Bununla birlikte, yanında Homer’in bir kitabını tıpkı herhangi birinin bir aziz kalıntısını taşıyabileceği gibi taşımayı sürdürdü. Petrarch’ın antikçağ uygarlığı için coşkusu sınırsızdı. “Beni ilgilendiren konular arasında özellikle antikçağ üzerinde uğraştım, çünkü bizim kendi çağımız her zaman beni itmiştir, öyle ki, benim için değerli olanların sevgisi olmasaydı, bizim kendi dönemimizde olmaktan çok başka bir dönemde doğmuş olmayı yeğlerdim.”¹³ Daha sonra başka birçoklarının yaptığı gibi, ortaçağ tınıyla bölümsel bir kopuş için antikçağda üzerine dayanacağı büyük bir yetke buldu. Latin yazınında insan yaşamındaki iyi şeyler için doğal ve toptan bir haz, dengeli bir dünyasal bilgelik ve altın

orta noktanın tinini görüyordu. Düzyazıda Cicero'ya ve şiirde Virgil'e öykündü, ve sonraki zamanların onu Latince yazılarıyla, ve herşeyden önce bitirilmemiş Latince epiği *Afrika* ile anacağını düşündü. Petrarch kendisinin sonraki kuşakların daha çok yeğledikleri anadil düzyazılarında büyük Latin yazarlardan sözcükler, tümce yapısı yöntemleri, deyimler ve öyküler ödünç aldı ve onlara Avrupa yazınında yeni bir yaşam verdi.

Petrarch'ta klasikselleşmelerin Avrupa'yı kasıp kavuracak bir yeniden-dirileştirilmesi görülebilir. Niccolò Pisano gibi, ve daha sonra Brunelleschi, Donatello, ve on beşinci yüzyıl İtalyan ressamı gibi, klasikselleşmelerin yeniden-etkinleştirdi. Panofsky'nin dediği gibi: "Karolen elyazmalarındaki Jupiterler ve Perseuslar görünürde yeterince klasikseldirler, ama gene de özgür benlikler kazanmayı başaramamışlardır. Yerleşik bir bağlamın hapisanesinde tıpkı bir parça reçineye yakalanmış bir sinek gibi sınırlıydılar. Karolenciler klasikselleşmelerin kavramları kurtardılar, ama onları ancak alıntılar yoluyla kullanabildiler. Onları etkinleştirmek güçlerinin ve isteklerinin ötesindeydi. Bu etkinleştirme süreci on ikinci yüzyıl ile başladı. Ama bununla klasikselleşmelerin kişilerini ortaçağ dekorları içinde saray kadınları ve şövalyeler olarak çağdaş giysilerle giydirmeye davranış da geldi. Bunu durdurmak Mantegna, Pollaiuolo ve başka kararlı klasikçilerin çabalarıyla başarıldı."¹⁴ Aynı şey ilim ve yazın alanında da oldu. Her yerde klasikselleşmeler alıntı konumundan alınarak bir büyüme, değişim ve çoğalma şansına kavuşturuldu. Öte yandan, her zaman anımsamak gerek ki hümanistler ilimlerinin özünü değiştirmede ortaçağ düşüncesi ile hiçbir temel kopuş yapmadılar. On dördüncü yüzyıldan on yedinci yüzyıla dek klasikselleşmeler hümanizm temel olarak Hristiyan, skolastik ve ortaçağlı kalmayı sürdürdü. Değişen yalnızca vurguydu.

Petrarch düşünce tarihinde öylesine önemli bir kişidir ki giderek zayıflık ve eksiklikleri bile anlamlıdır. Felsefeyi küçümserdi ve bilimden habersizdi, ve bilgiliğinde ve yaratıcı yazarlığında salt biçimselci bir ideale gereğinden çok fazla inanç duyardı. Yalnızca sözcüklerin gücü vardır. En büyük saygısı Cicero'ya yönelikken, Aristoteles'i ise diluzluğundaki yetersizliği nedeniyle kınıyordu. Petrarch skolastizme ve onun da ötesinde ortaçağ ekinin bütününe karşı hümanist saldırıyı başlattı. Skolastikleri yadsıdı, çünkü bunlar zamanlarını incir çekirdeğini doldurmayacak şeyler üzerinde yitirmiş ve anlaşılması güç ve klasikselleşmeyen bir Latince ile yazmışlardı. Klasikselleşmeler sanat ve tarih konusunda bilgisizdiler ve klasikselleşmelerin yazının doğru bir anlayışından yoksundular. Klasikselleşmelerin ekini tüm uygarlıkları yargılamak için bir ölçün olarak aldı, ve 300 ve 1300 arasındaki bin yılı barbarlık ve karanlık yüzyılları olarak bir yana attı. Kişisel olarak Petrarch aşırı ölçüde kendini-beğenmişti; antikçağın yalnızca onları kendi eşitleri olarak tanıdığı büyük insanlarına bir dizi mektup yazmıştı. Daha sonraki hümanistlerin ondan kapmış gördükleri dalkavukluk için büyük bir isteği vardı ve hayranlar arayarak durup dinlenmeksiz bir yerden bir başkasına giderdi.¹⁵ Ama ekini tarihinde önemli bir rolü vardır. Elyazması ve yazıtlar toplama tutkusuyla, klasikselleşmeler için coşkusıyla, kendi yazısında klasikselleşmelerin modelleri kullanmasıyla, ve, son olarak, yazının geleceğinin imgesel Yunan yazınının yeniden kazanılmasına dayandığı yolundaki kavrayışıyla, Petrarch yeni bir bilginlik ve yeni bir yazınsal yeniden-diriliş için kalıbı belirledi.

Petrarch'ın sekreteri Ravennalı John Florence Padua ve Venedik'te verdiği derslerde ustanın düşüncelerini yaydı. Poggio, Filelfo, Bruni, Guarrino da Verona ve Vittorino da Feltre tümü de onun öğrencileriydiler. Petrarch'ın düşünceleri unutulmuş Latin yazarların büyük bir koleksiyoncusu olan sadık dostu Boccaccio (ö. 1375) tarafından da geliştirildi. Boccaccio Martial'i, Ausonius'un tam bir metnini, Ovid'in küçük bir çalışmasını, ve hepsinin de üstünde Tacitus'un büyük bir kesimini "keşfetti."¹⁶ Bir Yunanca öğretmeni buldu ve dili öğrenerek dokuzuncu yüzyılda John Scotus Erigena'dan bu yana Yunanca bilen ilk önemli yazın adamı oldu. Petrarch henüz Hristiyanlıktan etkileniyordu. Dante'den daha az ateşli bir dindar olmasına karşın, kendisinden yüzlerce kez alıntı yaptığı Augustine'in yakın bir öğrencisiydi, ve ellisinden sonra yazdığı geç çalışmaları dinsel düşünceler tarafından güçlü bir biçimde renklendirilir. Öte yandan, Boccaccio ise putperestlikten yana Hristiyanlığı yadsıyan ilk önemli yazardır. Gerçi ölmeden önce dönmüş olsa da, en iyi bilinen çalışmalarında Hristiyan öğretiyi ve ahlakı yadsıdı ve daha iyi bir dünya olarak Yunanistan ve Roma'nın putperestliğine döndü. Boccaccio ününün klasiksel mitoloji ve başka eski konulara ilişkin çalışmaları üzerine dayanacağına inanıyordu. Bununla birlikte, Petrarch durumunda da olduğu gibi, adını diri tutan şey anadildeki yazıları oldu. On dördüncü yüzyılın sonunda, Manuel Chrysoloras adında bir Yunanlı Florence'da Yunan yazını üzerine dersler vermeye başladı. Bu dersleri dinlemek için öğrenciler akın akın geldiler ve öğretisi İtalya'nın bütün entellektüel yaşamına derinden yayılan klasiksel ekin coşkusunun gelişini damgalar.¹⁷ O sıralar İtalya'da ivme kazanan bu hümanist devim daha dünyasal bir bakış açısının gelişimi üzerine dayanıyordu ki, bu da kendi payına kasaba yaşamının ve gönencin Avrupa'nın başka herhangi bir yerinde görüldüğünden daha hızlı gelişimi tarafından uyarılıyordu.

On beşinci yüzyılın ilk yarısı bir çeviri ve kitap toplama çağıydı. Roma'da Papa V. Nicholas, Florence'da Mediciler, Kardinal Bessarion ve Venedik kent hükümeti Yunan ve Latin putperest ve Hristiyan yapıtlardan büyük kütüphaneler geliştirdiler. Ve bu örnekleri izleyerek, küçük tiranların, soyluların ve orta sınıfın önderlerinin çoğu ateşli birer kitap toplayıcısı oldular. V Nicholas büyük Yunan yazın yapıtlarını Latince'ye çevirebilmek için bulabildiği en iyi bilginleri tuttu. Bunların arasında Laurentius Valla adında biri vardı ki parlak bir bilgin olmasına karşın kendini beğenmiş ve uçarıydı. Kötü ününe karşın, papa onu Roma'ya çağırdı ve onur sanlarıyla donattı. Herodotus, Thukidides ve Demosthenes'i Latince'ye çevirdi, ama *Konstantin'in Bağıışı*'nın bir düzmece olduğunu göstererek daha büyük bir ün kazandı.

Üniversiteler hümanistlere karşı her zaman sıcak duygular beslemiş olmasalar da, onların korucuyuluk açısından herhangi bir sıkıntıları yoktu. Kimileri üniversitelerde dersler verir, başkaları ise aile öğretmenleri, kütüphaneciler ve sekreterler olarak iş bulurlardı. Sık sık varlıklı koruyucuları tarafından pohpohlanır ve çocuklar gibi şımartılırlardı. İdealleri güzel konuşma idealiydi; "belagat büyüktür," diye yazıyordu Papa II. Pius, "hiçbirşey dünyaya böylesine egemen değildir; politik eylem inandırmanın sonucudur." Tüm kibirli hümanistlerin en kötülerini Poggio (ö. 1459) ve Filelfo (ö. 1481) idi. Her ikisi de çok bilgiliydi, ve Filelfo'nun Yunan ve Latin yazınında kendisinden başka ustanın olmamasıyla ve yine ondan başka hiç kimsenin Cicero'nun düzyazısını, Horace ve Virgil'in şiirlerini ve Homer ve Ksenefon'un

Yunanca'larını kullanamıyor olmasıyla övünmesi salt bir gösteriş değildi. Her ikisi de parlak, pervasız ve kibirliydi, ve rakip bilginlere karşı küçük utkularından büyük bir sevinç, kuşkulu nüktecilikten ve ahlaksız öykülerden büyük bir haz duyarlardı. Filelfo ve Poggio aralarındaki çekişmeyi yıllarca sürdürdüler. Her ikisi de birbirlerinin karakterlerini lekelemek için Latin dilinin kaynaklarını sonuna dek kullanır ve yeni suçlamalar bulabilmek için insan doğasının en derin noktalarını araştırırdı. Ve eğitilmiş dünya ayağa kalkar ve alkışlardı. Bu tür yazınsal bir gübre yığını oluşturmak ne yazık ki hümanist bilginliğin yüzyıllar boyu süren bir geleneği oldu.

Guarino da Verona Ferrara'da Este Sarayında ünlü okulunu kurduğu zaman on beşinci yüzyılın ilk yarısıydı. Kendisi Chrysoloras'ın bir öğrencisiydi ve bir süre için Konstantinopolis'te kaldı. Okulu tüm Avrupa'dan gelen insanlar tarafından ziyaret edildi. Mantua'da Gonzagas Sarayında Vittorino da Feltre tarafından benzer bir okul kuruldu. Bu okullarda klasikler eğitimin temeli oldular, ve izlenice *Devlet*'te Platon tarafından salık verildiği gibi beden eğitimi de kapsıyordu. Hümanist bilgin ve öğretmenlerin çalışmaları 1465 sıralarında İtalya'ya basım uygulayımının getirilmesinden büyük yarar sağladı. Bu aynı yüzyılda klasikselleştirmeler için coşku pek çok yeteneği Latince yazmaya götürdü, ve anadilde yazı yüzyılın ikinci yarısına dek hemen hemen bütünüyle ortadan kalktı.

On beşinci yüzyılın ikinci yarısı hümanizmin özeğini geriye Florence'a götürür. Orada 1459'da Cosimo de' Medici tarafından kurulan "Platonik Akademi" aralarında Marsilio Ficino (ö. 1491), Pico della Mirandola (ö. 1494) ve Poliziano (ö. 1491) da olmak üzere zamanın en büyük bilginlerinden kimilerini çekti. Platon'un ve Yeni-Platonizmin tını kümesini yönetiyordu; gerçekten de, Platon öylesine saygındı ki Florence saraylarının kimilerinde büstünün önünde kandiller yakılırdı. "Platonik Akademi"nin havası çok daha belirgin olarak Hristiyan ve felsefiydi ve büyük skolastiklere karşı erken hümanistlerin çoğundan daha az eleştireldi. Ficino metafiziksel terminolojisini, uslamlaşmasının mantıksal yöntemini ve genel düşüncelerinden birçoğunu erken Skolastiklerden, özellikle Aquinas'tan aldı. Musa ve Pisagoras'ı, Platon ve Aristoteles'i, İsa'yı ve Plotinus'u uyumlu kılmaya çalıştı. Pico bu birleşime Yahudi *Kabbala*'yı, Arap düşüncesini ve Zerdüştlüğü ekledi. Hristiyanlık evrensel dinsel geleneğin bir parçası oldu. Bu Florence akademisinin genel ideali inakçı olmayan bir Hristiyanlıktı, ve Kuzeydeki çağdaş "Sıradan Yaşam Kardeşleri" ninkinden pek de ayrı değildi. "Platonik Akademi"nin üyelerinin yazı ve öğretileri yalnızca İtalyan yazın ve sanatını etkilemekle kalmadı, ama bir dizi kuzeyli hümanist üzerinde de derinden etkili oldu. Grocyn, Linacre ve Latimer Poliziano ile çalışmak için İngiltere'den ve Reuchlin ise Almanya'dan Florence'a geldiler. Bunun ötesinde, "Platonik Akademi"nin düşünceleri Melanchthon, Lefèvre d'Etaples, Erasmus, Colet, More ve Zwingli gibi insanları da etkiledi. On altıncı yüzyılda İtalyan hümanizmi tam bir yazınsal arılık tutumunu benimsedi; Kardinal Bembo'nun dediği gibi, "Eğer barbarca biçiminin zevkinizi bozmasını istemiyorsanız, St. Paul'un mektuplarından kaçınınız." Ve hümanistler hem Latince hem de anadillerde yazmak için dar, klasikçi bir kurallar okulu geliştirdiler.

İtalyan hümanistlerinin coşkuları on dördüncü yüzyıl sonlarında kuzeyli bilgin ve yazarları etkilemeye başladı. Constance ve Basel Konsülleri sırasında kuzeyli ve

İtalyan bilginler arasında birçok ilişki kuruldu. Geç on beşinci yüzyıl sırasında hemen hemen tüm büyük kentlerde ve üniversite kasabalarında hümanist çevreler vardı. Tekerler ve soylular kütüphaneler topluyor, basimevleri kuruyor, konferanslar veriyor, ve yetenekli genç insanlar sanat ve bilim öğrenmek için olduğu gibi klasikleri incelemek için de akın akın İtalya'ya doluyorlardı. Kuzey Avrupa'daki eğitimli kamu John Reuchlin (ö. 1522) üzerine doğan büyük bir tartışmadan oldukça etkilendi. Reuchlin büyük bir İbrani bilgini olarak tanınıyordu. Bir tartışmacı olmaktan çok birincil olarak bir bilgin olmasına karşın, 1508 ile 1510 yılları arasında Eski Ahit'i korkusuzca inceleme ve üzerinde özgürce yorumlarda bulunma hakkı konusunda ve Yahudi *Tevrat* ve *Kabbala*'daki belli sorunlar konusunda Cologne'daki Dominikanlarla ateşli bir tartışmaya girdi. Reuchlin zamanın önde gelen yazarlarının çoğu tarafından desteklendi ve bunların onaylayıcı mektuplarını *Güzide İnsanların Mektupları* olarak yayımladı.

Çok geçmeden görünürde dindar ve dürüst kimseler tarafından iki dizi biçiminde yazılmış *Çapraşık İnsanların Mektupları* çıktı. Bu insanlar her tür kutsal sorunu sorguluyordu —örneğin eğer biri Cuma günü bir çilek yerse ve çilekte istenmeyerek yenen bir kurt varsa ne yapmalıdır? Bu ahlaksal bir günah mıdır? Cologne'nın Dominikan babalarına yazılan mektuplar çok çirkin bir Latince ile yazılmışlardı ve dinsel saçmalıklarla doluydular. Çok geçmeden Avrupa'daki tüm eğitimli insanlar gülüyorlardı, çünkü mektuplar Ulrich von Hutten ve bir küme genç Alman hümanist tarafından yapılan bir şakaydı. *Çapraşık İnsanların Mektupları* kaba ve hantal bir tonda yazılmışlardı, ama vuruşları sert oldu ve kuzey hümanizminin daha umut verici ve ileriye bakan öğelerinin biraraya getirilmesine hizmet ettiler. Sebastian Brandt'ın (ö. 1521) *Aptallar Gemisi*, gerçi Almanca'da yazılmış olsa da, kuzey hümanizminin bir başka özgün yapıtıdır. Bir alegorinin biçimi altında—aptallarla yüklü ve aptalları bir aptallar cennetine götüren bir gemi—Brandt aralarında kiliseninkiler de olmak üzere çağın erdemsizliklerini azarlar. Yazar klasikselleşen ve hümanist yazın alanında yaygın olarak okundu, ve, İtalya'dakilerle karşıtlık içinde, kuzeyli hümanistlerin çoğu gibi klasikselleşen için duyulan bir sevgiyi kilise, devlet ve toplumda reform için içten bir istekle birleştirdi.

Kuzeyli hümanistlerin prensi Rotterdamlı Erasmus (ö. 1536) idi. Skolastikleri yetersiz ve tartışmalarını verimsiz buluyordu. Melanchthon'un şu sözleri ile yürekten anlaşıyordu: "Kaç araba yükü ıvrır zıvrır? Sayfalarını nasıl bir at olmaksızın atlığın olup olamayacağı, ya da Tanrı denizi yaptığı zaman onun tuz olup olmadığı gibi tartışmalarla doldurup dururlar?"¹⁸ Erasmus'un en büyük çalışması, Yeni Ahit'in onun tarafından hazırlanan yayımı, insanların dikkatini İncil'in metnine çekti.¹⁹ Augustine'in ölümünden bu yana Latince üzerine hiç kimse ondan daha yetkin olmadı. İtalyan Latince uzmanlarının İsa'dan "Jupiter optimus maximus" olarak ve on iki Havariden "nefer babalar" olarak söz eden arı bir Cicero biçimiyle yazma girişimlerinin bir budalalık olduğunu görmesine karşın, yine açıkça görüyordu ki kimi İtalyan hümanistlerinin putperestliklerine bir geri dönüş onların birçok yolda Hristiyanlığın putperestlik üzerinde bir ilerleme olduğu olgusunu kavramayı başaramamalarına bağlıydı. Erasmus'un büyük ilgileri biçimsel kaygılara ve arı bir bilginliğe olmaktan çok ahlaksal ve dinsel bir reforma yönelikti. Yalın, inakçı-olmayan bir dindarlığa

inanıyordu, ve usu sever, şiddetten nefret ederdi. İronisi ve içtenliği en çok halksal *Budalalığa Övgü*'sünde görünür. Yazgısı yaygın olarak okunmak ve daha sonra hem Katolikler hem de Protestanlar tarafından yadsınmak oldu. Bakış açısı kendi zamanına olmaktan çok on dokuzuncu yüzyılda Liberal Hıristiyanlar tarafından benimsenen tutuma aittir. Erasmus, başka hümanistler gibi, insanlığın gelişiminde karşılaşılan sorunların tek bir saltık konutlayıp ona boyun eğmekle çözülemeyecek denli çok olduğunu düşünüyordu. Her iki yanda da iyiyi ve kötüyü görüyor ve hümanist düşüncelerin kitleler arasında yayılması yoluyla aşamalı bir ilerlemeye inanıyordu. Ve tüm bunlar nedeniyle hem Katolikler hem de Protestanlar ondan nefret ettiler.

Kuzey Avrupa'daki bütün hümanist devim Protestan Reformasyonun köklerinden biriydi — gerçi hiçbir biçimde en derini olmasa da. Bu devim tüm Avrupa üzerinde sanat ve yazında klasiksel modeller oluşturdu, ve hümanist öğretmen ve eleştirmenler Avrupa ekininin klasiksel döneminde yol gösterici oldular. Çalışmaları sanatçı, yazar ve bilginlere bir esin kaynağı olarak başladı, ve bir kurallar okulu olarak sonlandı — Shakespeare, Milton ve Pope ya da Mantegna, Raphael ve Canova'daki klasiksel etkilerin karşılaştırılması yoluyla kolayca görülebileceği gibi. Sanat ve yazın üzerindeki bu klasiksel etkilerde sık sık Yunan olmaktan çok Roma ve Latin modelleri kullanıldı. Hümanistlerin çoğu hem bilimi hem de felsefeyi aptalca küçümsemişlerse de, dünyasal kaygılar üzerindeki vurgularıyla ve üzerinde hem bilimin hem de felsefenin gelişebileceği bir entellektüel zemini hazırlamalarıyla ikisinin de gelişimine yardım ettiler. Son olarak, hümanistler sonunda orta ve yüksek eğitimi bütünüyle dönüştürdüler. Onlar yoluyla okullarda Yunan ve Roma klasiklerinin yirminci yüzyılda da sürmekte olan egemenliği başladı. Böylece Latin hümanist yazınının, şiir, tarih ve söylevlerinin büyük kütlesi bundan böyle okunmasalar da—Symonds hümanistlerin yazılarını erken modern ekin alanı üzerinde ortakalan geniş buzultaşlara benzettir—, gene de Batı ekininin hemen hemen her evresine olağanüstü bir varsıllık getirdiler, ve bu ekin üzerinde, özellikle 1300 ve 1850 arasındaki yüzyıllarda, derin bir iz bıraktılar.

Sonsöz*

1. YÜZYILDAN YÜZYILA ORTA ÇAĞLAR
2. ORTA ÇAĞLARDAN MODERN ZAMANLARA GEÇİŞ

1. YÜZYILDAN YÜZYILA ORTA ÇAĞLAR

ANLIKSAL tarih üzerinde odaklaşan ve hemen hemen tüm politik ve ekonomik sorunları atlayarak tek bir konuyu ele alan bu tür bir tartışmada tarihin genel devimi çoğu kez yiter. Dengeyi kurmak ve çeşitli çizgileri biraraya getirmek için bütün bir orta çağın yüzyıllarını teker teker görelim.

Bütün Akdeniz havzasının ekonomik, politik ve ekinse bir birliğini yaratmış olan büyük Roma İmparatorluğu is üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda düşüşün ve dönüşümün kanıtlarım göstermeye başladı. Eski ekonomik varıllık ve bir zamanlar tarihin en başarılı imparatorluğunu nitelendirmiş olan dürüst ve etkili hükümet geleneği adım adım bozuldu ve dağıldı. Devletin ve ailenin eski dininin yeri eğitimliler için Stoacılık ve Yeni-Platonizm tarafından, ve kitleler içinse gizem dinleri ve Hristiyanlık tarafından dolduruldu. Deneysel bilimlere yönelik ilgi hemen hemen tümüyle yitti. Putperest dünyanın yazını ve sanatı birer anı oldu; yaratıcı erkesi zayıflıyordu. Yeni-Platonik Okulun dışında, diri entellüktüel güçler Hristiyanlarda yatıyordu. İlkın Yunan Doğuda aralarında Origen de bulunmak üzere bir dizi büyük düşünür tarafından, daha sonra Latin Batıda Tertullian ve ardından Ambrose, Jerome ve Augustine tarafından, Hristiyan inancın temel düşünceleri ve Yunan felsefesi yeni bir Hristiyan tanrıbilim içersinde birleştirildi. Sanatta, doğmakta olan Hristiyan kilise geç Roma İmparatorluğunun biçemlerini üstlendi, ama bunları kullanırken Hristiyanlar kilise sanatının öte-dünyasal ve aşkınsal olan özelliklerini vurguladılar. Hristiyan kilise Roma devleti ile barış kurdu, ve daha önce baskı altında tutulan kurum şimdi kayırılmaya ve varıllıklarla donatılmaya başladı. Hristiyanlar arasında daha ateşli ruhlar manastırlara sığındılar.

Beşinci yüzyıl Germanik Göçler çağıdır. Roma daha önce her tür kültürü özümsemede benzersiz bir yetenek göstermişti. Beşinci yüzyıldaki zayıflamış du-

*Bu Sonsöz kitaba bir giriş olarak da okunabilir.

rumunda uzun tarihindeki en büyük özümseme sorunuyla karşı karşıya kaldı. Ve bu sorunun çözümü şimdi Roma'nın güçlerinin ötesindeydi. Bu Barbarlar zayıflamış olan Roma hükümet ve tecimini yıktılar, ve batı Avrupa'yı aşağılara kaba bir tarım ekonomisine çektiler. Kentler dağıldılar, ve Barbarlar aralarında en önemlileri aşağı Ren nehrinin her iki yanında Franklar tarafından olmak üzere bir dizi küçük krallık kurdular. İlim Martianus Capella'nın özetleri gibi kaba özetlemeler tarafından temsil edilir oldu, ve Latin Hristiyanlıkta çok az taş ya da tuğla yapı kaldı. Bununla birlikte, Keltik ve Germanik halkların kendilerine özgü sanat, yazın ve hükümet gelenekleri vardı, ve bunlar daha sonra Avrupa ekini üzerine damgalarını basacaklardı. İrlanda ve Roma'dan misyonerler Roma Hristiyanlığını batı Avrupa'ya yeniden getirdiler; misyonerler, Barbarları putperestliklerinden kurtarmaya çalışırken, yabanlılıklarından da kurtarmaya başladılar. Roma dünyasının Avrupa'nın doğusunda Konstantinopolis'te özeklenen eski ekonomik, politik ve ekinel yaşamı Bizans İmparatorluğunda ayakta kaldı. Klasiksel eğitim, yazın ve felsefe gelenekleri sürdürüldü, gerçi Bizans dünyasının önemli yeni katkıları yalnızca sanat alanında olmuş olsa da.

Altı, yedi ve sekizinci yüzyıllar Latin Batıyı henüz geri ekonomik ve ekinel durumu içindeyken yakaladı. Barbarlar yerleşik bir tarımsal yaşama geçseler de, Tourslu Gregory gibi yazarlar tarafından betimlendiği gibi, görenekleri henüz yabanıl ve acımasız ve ekin düzeyleri düşüktü. Şimdi çoğunlukla manastırlara sınırlı olan ilim Boethius ve Cassiodorus, Benedict, Büyük Gregory, Sevilleli Isidore ve Bede gibi insanlar tarafından temsil ediliyordu; yalnızca Boethius altıncı yüzyılda ve Bede yedinci yüzyılda sözünü etmeye değer bir özgünlük düzeyi gösterirler. Aslında, yalnızca en eğitilmiş kafalar yeni çok az şey getirmekle kalmadılar, ama dönemin Büyük Gregory gibi en sayılan düşünürleri giderek Augustine'i anlama yeteneğini bile gösteremediler. Boethius'tan sonra Yunan ekinine ilişkin bilgi Batıda hemen hemen bütünüyle yitti. Bu yüzyılların atmosferi yalnızca arada bir görülen bir kaç ışık pırıltısı dışında karanlıktır. Anadil yazınının ilk büyük çalışması olan Anglo-Saxon epik *Beowulf* yedinci yüzyılda yazıldı. Aynı yüzyılın açılışında Latin kilisenin müziği yeniden düzenlendi ve gelenek bunu uzun bir süre boyunca Büyük Gregory'ye bağlamıştır. Batıda Hristiyanlığın ilk büyük yeni sanatsal yaratısı bu yalın ezgiydi, çünkü Yahudilerin ve klasiksel çağın öğelerini kullanmış olmasına karşın kendinde Hristiyanlığın iç tinini anlatmasıyla özsel olarak yeni bir biçimdi.

Doğuda Bizans İmparatorluğu altıncı yüzyılda Justinian'm yönetimi altında gönençnin en yüksek düzeyine ve topraklarının en büyük sınırına ulaştı. Onun yönetimi sırasında Roma tüzesi bir yasalar dizgesine örgütlendi ve Bizans sanatı ilk çiçeklenme dönemine ulaştı. Yedinci yüzyılda Arabistan'da yeni bir din olan Müslümanlık ve onunla birlikte yeni bir kültürel biresim başladı. Sekizinciden on birinci yüzyıla dek Yakın Doğu, Afrika ve İspanya'da İslamın oğulları parlak bir özdeksel uygarlık ürettirler, ve Hindistan ve İran'dan batıya tarım, işleyim ve ekin alanlarında önemli düşünceler getirdiler ve kendileri bilim, felsefe ve sanata önemli katkılarda bulundular. Yunan bilimsel ve felsefi çalışmalarını yeniden dirilttiler ve deneysel bir yöntem geliştirdiler; bilim tarihindeki ana çizgi Yunanlılardan Müs-

lûmanlara geçti ve on iki ve on üçüncü yüzyıllarda Latin Batı tarafından üstlenildi. Bu dönemde bir yanda Latin Batı ile öte yanda dinde bölünmesine karşın yüksek bir düzeyde kentleşmiş ve parlak bir özdeksel ve anlıksal ekin yaratmış olan Doğu arasındakilerden daha çarpıcı hiçbir zıtlık olamazdı.

İspanya'da ve Avrupa'nın doğusunda güçlü devletler, bir kent uygarlığı ve yüksek bir ekinel düzey yüzyıllar boyunca sürmüşken, Latin Batı sekizinci yüzyılda ve dokuzuncu yüzyılın ilk bölümünde ağır ağır yukarıya doğru tırmanıyordu. Frank yöneticileri birçok yüzyıl boyunca Roma'nın düşüşünden bu yana görülen ilk büyük devleti kurdular. Barışın ve daha etkili bir hükümetin geri dönüşünü başardılar, ve manastırları korumaları yoluyla ilimde bir yeniden-dirilişi, "Karolen Rönesansı"nı da desteklediler. Eğer bu rönesans yeni olan çok az şey üretmişse, gene de en azından eski Latin yazarların yapıtlarının eşlemlenmelerini ve böylece saklanmalarını sağlama bağladı. Latin Batıda erken Hristiyan kilise mimarisinde bir yeniden-dirilişe götürdü, ve yontu ve resimde Akdeniz Havzasının betisel sanatını yeniden-getirdi. En büyük yazar Fransa'da Charlemagne'in torununun sarayında yaşamış olan John Scotus Erigena idi. Alman Ottolar altında, sanatın ve ilimin bu yeniden-dirilişi batı ve orta Almanya'ya yayıldı. Bu aynı dönem sırasında dinsel tiyatro, Latin şiirsel uzatma ve çoksesli müzik başladı. Karolen hanedanı tarafından kurulan barış dokuzuncu yüzyılda Viking, Slav ve Macarların yeni barbar baskınları ve Akdeniz'de Müslümanların saldırıları tarafından bozuldu. Özdeksel hükümet insanlarını koruyamadı. Halk savunma için yerel güçlü insanlara döndü, feodalizm gelişti ve batı Avrupa bir küçük feodal araziler çöklüğüne bölündü.

Doğuda büyük ekin özekleri Konstantinopolis, Şam, Bağdad ve Kahire idi. Müslüman özekler özellikle bilim ve felsefeleri ile dikkati çekiyorlardı ve bu alanların her ikisi de daha sonra Batıyı etkileyecekti. Dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla dek Bizans sanatının ikinci bir büyük çiçeklenmesi yaşandı, gerçi bilim ve felsefede Bizans İslamik komşularından oldukça geride kalmış olsa da. Bizans şimdi doğu Avrupa'da Roma'nın Batıda oynadığına benzer bir rolü oynuyordu; Bizans misyonerleri Hristiyanlığı Balkanlar ve Rusya'daki Slavik halklara taşıdılar.

On ve on birinci yüzyıllar Batıda bir yeniden-dirilişe tanık oldu. Bu Cluniac, Cisterican ve Carthusian düzenlerin gelişimi tarafından, Almanların doğuya doğru yayılma ve Hristiyanlığı doğu ve kuzeye yayma yönündeki büyük çabaları tarafından, ve İtalya'da kasaba yaşamının ve orta sınıfın başlangıçlarının bir yeniden-dirilişi tarafından gösterilir. On birinci yüzyıldan sonra, Latin Hristiyanlık kendine özgü bir uygarlık üretmeye başladı. Fransa'da Capetianların egemenliği altında, Almanya'da erken Franconian imparatorları altında, İngiltere'de Norman Fetihlerinden sonra, İspanya'da Toledo'nun Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesinin ardından güçlü devletler gelişti ve bunlarda tekerk feodal soyluları dize getirmeye ve uyruklarına kralın yasasını ve kralın barışını kabul ettirmeye çalıştı. Papalık gücünü sağlamlaştırdı, ve Haçlı Seferleri sırasında Latin Hristiyanlık genişlemeye başladı. Kiliseden bağımsız devletler ve Roma kilisesi her ikisi de güçlerini arttırdıkça aralarındaki çatışmalar da kaçınılmaz oldu. Ekin alanında Anselm Erigena'dan bu

yana ilk önemli felsefi yazıyı üretti, Romanesk biçem gelişti, ve Latin şiir ve tarih yazılarında büyük bir patlama oldu. Latin yazın sanatının bu çiçeklenmesinin yanı sıra, kuzey Fransa, Almanya, İskandinavya ve İrlanda'da anadillerde epikler yazıldı ve Fransa'nın güneyinde ilk *troubadour* şiiri ortaya çıktı.

On ikinciden on beşinci yüzyıla son dört ortaçağ yüzyılı orta sınıfın gücünde ve gönencinde büyük bir artışa, papalık gücünün hızla büyümesine ve sonra yavaş yavaş düşüşüne, İngiltere, Fransa, Almanya'nın kasabalarında ve ulusal meclislerinde temsilci hükümetin başlangıçlarına ve İspanyol devletlerine tanık oldu. Latin Hristiyanlıktaki ekin sel gelişim on iki ve on üçüncü yüzyıllarda öylesine çarpıcıydı ki, modern uygarlığın başlangıcını on beşinci yüzyıldan çok bu yüzyıllar temsil ediyor gibi görünürler. Kültürel genişlemesinde, Fransa on ikinci yüzyıldan İtalya'nın önderliği ele geçirmeye başladığı on dördüncü yüzyıla dek önderdi. On ikinci yüzyıldan sonra devim süreklidir; ilk iki yüzyılda kilisenin anılsal yaşamın hemen hemen her yanını denetlemeye gücü yetiyordu. Ama 1300'den sonra kilise dışındaki dünya kimi düşünce ve anlatım akımlarını kilisenin denetiminden uzaklaştıracak denli gelişmişti. Yine on ikinci yüzyıldan sonra, Latin Batı yeni kültürel akımlarda öncülüğü ele geçirdi, ve hem Bizans hem de İslam uygarlıkları, en azından erken başarımları ile karşılaştırma içinde, çok az ilerleme yaptılar.

On ikinci yüzyılda önderler kuzey Fransa'nın okullarıydılar; burada Chartres'-da Salisburyli John ve Paris'te Abelard ve Peter Lombard gibi insanlar görölüyordu. On ikinci yüzyıla dek, büyük ilim özekleri manastırlar idiler ki, genellikle bunlar dışardaki rahipler ve piskoposlar sınıfından daha varsıldılar ve daha yetenekli insanları çektiler. On ikinci yüzyılda kasabaların gelişimiyle özerk kilisenin gönenç ve saygınlığında büyük bir artış oldu. Paris'in katedral okulları (ve daha başka özekler) 1150'den sonra, Arabik yorumcularıyla birlikte, Aristoteles'in ve başka Yunan felsefeci ve bilimcilerinin yapıtlarının yeni çevirileri ile doldu. Paris'in bu katedral okulu aşamalı olarak en büyük ortaçağ üniversitesine örgütlendi ve sınıflarına Almanya'dan Albertus Magnus, İngiltere'den Roger Bacon ve İtalya'dan Bonaventura, Aquinas ve Dante gibi insanları çekti. Aynı zamanda tıp üzerine ve Roma ve kanon yasaları üzerine incelemeler İtalya'da yenileniyordu. Bununla birlikte, kuzey Fransa yalnızca tanrıbilimsel çalışmalarda değil ama sanat, yazın ve müzikte de öncülüğü ele geçirdi. On ikinci yüzyılın sonunda Romanesk sanat Gotik sanata evrimlendi, ve epikten şövalye romansı doğdu. Kuzey Fransa'nın hem Latince'yi hem de anadili kullanan lirik ve anlatı şairleri şimdi Avrupa'nın öncüleriydiler. Kilise bu uygarlığı büyük bir bölümünde denetimi altında tuttu — gerçi İngiltere, Fransa ve Almanya'nın laik hükümetlerinden direnç görmüş olsa da —, ve kuzey İtalya'daki ve orta ve güney Fransa'daki genişlemiş heretik devimlerle hesaplaşması gerekti.

On üçüncü yüzyıl Roma kilisesinin bütün bir toplum yaşamını tüm çizgilerinde yönetme konusundaki en yüksek girişimi temsil eder. Mendikant Frerler vaazlar ve hayır işleri yoluyla kitlelerin inancını yenilemek için çok şey yaparlarken, üniversitelerde ise Hristiyanlığı eğitimlilere kabul edilebilir kılmaya çalıştılar. On üçüncü yüzyılın yüksek ekin sel başarımlarının en iyi temsilcileri Gotik katedral, tanrıbilimsel "Summalar," *Roman de la Rose*, *Parzival* ve *Tanrısal Komedy*

gibi yapıtlardır. Bundan böyle orta sınıf her yerde güçlenmiştir ve kaynaşmakta olan soyluluğun gücünü kırmak için etkileri artmakta olan tekerklerle güç birliğine girmektedir. Kral yasayı yürütme ve vergilendirme gücünü yerel topluluğa genişletmektedir. Bununla birlikte, on üçüncü yüzyıl ekininin görünürdeki birliğinin altında ulusalcılık, kuşkuçuluk ve laiklik gibi küçük ama önemli akımlar yatıyordu ki, gelecekte birincil sorunlar olacaktı.

On dördüncü yüzyıl bir kaynaşma ve eleştiri yüzyılı oldu. Yüzyılın başında Fransız kralı papalığı Roma'dan Avignon'a taşıdı ve İsa'nın Vekili saygınlığının birazını yitirdi. Çeşitli açılardan papalığa yönelen saldırılar kendilerini göstermeye başladılar; Dante, Padualı Marsiglio, Ockhamlı William, Wyclif ve Hus tümü de belli bir düzeye dek ulusalcılıktan etkilendiler. Bu saldırıların kimilerinde Reformasyonun kökenleri bulunabilir. Yüzyılın ortalarına doğru Fransa ve İngiltere Yüz Yıl Savaşları olarak bilinecek olan bir çatışmaya başladılar, ve Kara Ölüm tüm Avrupa'yı kasıp kavurdu. Fransa bundan böyle kültürü denetimi altında tutamıyordu. İtalya'da, bir önceki yüzyılda Niccolò Pisano'nun klasikselsel coşkusunu geleneksel resim biçimlerinde Giotto tarafından başlatılan önemli değişiklikler izledi. İtalya ayrıca müzikte de bir önder oldu; Florence'da Landino on dördüncü yüzyılın önde gelen bestecisiydi. Petrarch ve Boccaccio bilgin ve şairlerin dikkatini ilkin Latin ve daha sonra Yunan klasiklerinde buldukları yeni esin kaynaklarına çektiler. İkinci bir büyük ekin özeği İngiltere idi ve bunun belirtileri Chaucer'in şiiri, Ockham'ın felsefesi, Wyclif ve Lollardların reformcu düşünceleri ve Dunstable'ın müziği idi.

Son ortaçağ yüzyılı, on beşinci yüzyıl, bir yandan Yüz Yıl Savaşlarının sonuna tanık olurken, öte yandan güçlü tekerkin—İngiltere'de sınırlı ama Fransa'da saltık — geleceğin kalıbı olma yoluna girdiğini de gördü. Papalık, bir tür Babil Tutsaklığını ve Konsey Devimini atlattıktan sonra, geriye Roma'ya döndü ve Protestan Reformasyonun fırtınasından önce bir pastırma yazının keyfini sürdü. Her yerde orta sınıf politik ve ekonomik haklarını genişletmek için kilise, devlet yetkilileri ve soylular ile çatışmaya hazırdu. İtalyan toplumunun bütün bir görünüşü laikleşti. Klasikselsel ekinin tılsımı İtalyanlar üzerinde güçlüydü; Brunelleschi, Donatello, ressamlar, hümanistler ve şairler tümü de eski uygarlık olarak bildikleri şey tarafından esinlendirilen yeni biçimler yaratma yönünde bilinçli bir çaba gösterirler. Avrupa'da en dikkate değer bilimsel deha Dante, Petrarch, Boccaccio, Giotto ve Landino gibi bir Florence yurttışı olan Leonardo da Vinci idi. Her büyük İtalyan kenti şimdi yeğün bir sanatsal ve ekinsel etkinliğin özeği idi. Kuzey Avrupa'da mimari, resim ve yontuda Gotik biçim henüz egemenliğini sürdürüyordu. Jan Van Eyck, Villon, Alman *Meistersänger*leri, Josquen des Prés ve Thomas à Kempis henüz bir ortaçağ dünyasına aittiler. Yalnızca Dürer, Erasmus ve hümanistlerden kimileri yeni İtalyan akımlarının dikkate değer bir etkisini gösterirler. Flanders kuzey resminin büyük özeği, ve müzikte tüm Avrupa'nın önderidir.

Yüzyıllar boyunca tarımsal, feodal ve dinsel kalmış eski bir ekin yavaş yavaş içersinde kentsel, ulusal ve laik olan yeni bir ekini büyüttü. Denge aşamalı olarak daha yeni güçlere doğru kayıyordu. Eski yitmedi, tersine, on beşinci yüzyıl geldiğinde, özellikle İtalya'da, daha önce önemsiz akımlar olmuş olan şeyler büyük

akımlara dönüştü, ve köylülüğün, soyluların ve rahiplerin eskimiş güçlerine meydan okundu. Yavaş yavaş erken modern dünyanın kalıbı olacak olan şey biçimlendi: yalnızca hükümette saltık ya da hemen hemen saltık olan tekerkler anlamına değil ama devlet-yönetiminde din anlamına da gelen politik saltıkcılık; devlet-denetimli bir ekonomi olarak merkantilizm; ve güzel sanatlar ve yazında devlet tarafından desteklenen bir klasisizm. Eski çökerken içersinde yeni doğmaktadır; tarihte şeylerin bütün dizisinde hiçbir başlangıç ve hiçbir son yoktur.

2. ORTA ÇAĞLARDAN MODERN ÇAĞA GEÇİŞ

ON İKİNCİ yüzyılın sonunda Avrupa'yı ortaçağdan modern çağa atlatacak değişimlerin birçoğu kendini göstermeye başladı. Bunların arasında ilki orta sınıfın doğuş ve genişlemesiydi. Kasabaların kurulması ve gelişmesi, serflerin özgürleşmesi, ve tecimin, bankacılığın ve işleyimin büyümesi Avrupa'ya Roma İmparatorluğunun omurgası olmuş olan sınıfı yeniden kazandırdı. On birinci yüzyıldan sonra, anamal olarak gönenç toprakta eski feodal gönençin yanısıra sürekli olarak büyüdü. Kasaba zanaatçılık, tecim, tıp, tüze, öğretim ve hükümet yönetiminde yeni meslek alanları açtı. Daha dünyasal bir bakış açısı getirdi ve toplumdaki bütün dengeyi değiştirdi. Roma İmparatorluğunun son dönemlerinde ve erken Orta Çağlarda orta sınıfın çöküşü ve yitişi ve onuncu yüzyıldan sonra yeniden ortaya çıkışı Batının tarihinde Hristiyan Evredeki tüm başka değişimlerden daha temel görünürler.

On bir ve on ikinci yüzyıllardan önceki ve sonraki dönemleri ayıran bir başka büyük değişim de iyi özekselleşmiş bir dizi devletin doğuşu oldu. Krallar altında bu ulusal sağlamlaşma süreci İngiltere ve Fransa'da ve İspanyol, Macar, Polonya ve İskandinav krallıklarında büyük bir ölçekte, ve İtalya ve Almanya'nın küçük prensliklerinde ve kent-devletlerinde ise küçük bir ölçekte yer aldı. Bu ulusal tekerklikler hem ulusal ayrımları hiçbir biçimde tanımayan eski Roma İmparatorluğundan, hem de dokuz ve onuncu yüzyıllarda gelişmiş olan derme çatma feodal hükümetlerden ayrılıyordu. Geç ortaçağ ve erken modern çağ dönemlerinde tekerkler ve orta sınıfın önderleri sık sık soyluluğa karşı ortak bir davada birleşiyorlardı. Her iki yan da tekbiçimli parayı ve mahkemeleri, iyi yolları, geniş pazarların açılmasını ve barışın sürdürülmesini istiyordu. Zamanla, orta sınıfın önderleri kendileri için sanlar alarak toprak soyluluğunun ekin sel kalıplarına öykünmeye başladılar. Bu yeni plutokrasi eski soylulukla evlilik bağları kurdu ve sonunda ikisi kaynaştılar. Bu ilkin İtalya'da açıktır, ama geç on beşinci yüzyılda batı Avrupa devletlerinin çoğunda görünmeye başlar. Yeni ulus-devletleri bir yanda evrensel kilise ve öte yanda yerel feodal güçler arasında büyüdüler. Ulusal kraliyet erkinin gelişimi kralın yasalarını yerel olarak işler kılma, vergilerini toplama ve ordusu için asker bulma yeteneğindeki artışta gözlenebilir. Yine özeksel hükümetin bölümlere ayrılmasında ve yönetsel bürokrasinin büyümesinde de görülebilir. Devlet tarafından elde edilen ilk kazanımlar soyluluğun zararınaydı. Kilise ile ciddi çatışmalara karşın, Protestan Reformasyonun başlamasından sonra devlet tarafından on altıncı yüzyıla dek kiliseye karşı hiçbir sürekli kazanım elde edilemedi.

Sonra Protestan tekerkler papalıkla bozuştular, kilise topraklarını ele geçirdiler, dinsel kilise mahkemelerini dize getirdiler ya da ortadan kaldırdılar, kendilerini kendi devletleri içerisindeki kilisenin başı yaptılar, ve, tüm bunların ötesinde, kendileri için on yedinci yüzyılda kralların tanrısal hakları kuramına dönüşecek bir kutsallık halesi kazandılar. Hristiyanlığın birliği yıkıldı, ve barış şimdi yalnızca bir güç dizgesinin kararsız dengesi yoluyla sürdürülebilir oldu — bir dizge ki, daha Machiavelli tarafından erken on altıncı yüzyılda öylesine parlak olarak betimlenmeden önce yürürlükteydi.

Tüm bu değişimler soyluluğun politik etkisinde, ve, daha küçük bir düzeye dek, ekonomik gücünde ve toplumsal saygınlığında bir düşüş anlamına geliyordu. Bununla birlikte, anımsamak gerek ki 1500'de soylular politik güçlerinin çoğunu yitirmiş olsalar da, henüz büyük ekonomik kaynakların denetimini ellerinde bulunduruyor ve muazzam bir toplumsal saygınlıktan yararlanıyorlardı. Kilise, özellikle 1300'den sonra, bir örgüt olarak ve anılsal ve tinsel bir güç olarak sürekli bir düşüşe girdi. Kilise erken Orta Çağlarda Roma piskoposunun önderliği altında birçok ulusal ve ekinel kümeyi birarada tutmada Roma İmparatorluğunun yerini aldı. Ayrıca her tür eğitim ve her tür hayır işlerinde de önderliği elinde tutuyordu, ve kapsamlı hükümet güçlerini üstlenmişti. Kilise en iyi yerel yönetim, vergi toplama ve yasa işletme dizgesiyle, ve başkenti Roma'da olmak üzere Avrupa'nın en gelişmiş örgütü olan özeysel yönetim ile tüm ortaçağ devletlerinin en güçlüsü oldu. 1300'den sonra ulusal tekerkliklerin tüm hükümet güçlerini üstlenecek ve dinadamlarını büyük ölçüde tinsel işlevlere sınırlayacak denli gelişmiş oldukları artık açığa çıkmıştı. Böylece, orta sınıfın ve ulus-devletin gücü artarken, feodal soyluluk ve kilise zayıfladı. Süreç öylesine aşamalıydı ki, ancak daha sonraki çağların perspektifinde açıkça görülebilecekti.

Ortaçağdan modern çağa bir başka geçiş çizgisi de anadil yazınının gelişiminde ve ilim, sanat ve müziğin 1200'den sonraki her yüzyıl ile dinadamlarının tekelinden adım adım kurtulmaları olgusunda görülür. Artık dinsel olmayan konular sanat ve yazına ve okulların izlencelerine yayılmaktadır. On üçüncü yüzyılda kimi bilginler Aristoteles'i ve Yunanlıları düşünmenin sonucuyla doyum bulmaya son verdiler, ve insan bilgisinin insanların çabalarıyla genişletilebileceğinin bilincine vardılar. Bilim yine ilerlemeye başladı. Eski hiçbir zaman yitmez, ama yeni onun yanısıra gelir, ve zamanın ilerleyişiyle denge değişir. Gördüğümüz gibi, Latin Batıda ekinin on iki ve on üçüncü yüzyıllarda ilk büyük çiçeklenmesi büyük ölçüde dinadamlarının ve kilisenin ideallerinin egemenliği anlamına geliyordu, ve bu sürecin özeği kuzey Fransa idi. Öte yandan, on dört ve on beşinci yüzyılların başlıca kuzey İtalya tarafından denetlenen ekinel devimi daha çok kilise-dışı insanların etkisi altındaydı ve daha laik düşünceleri temsil ediyordu.

Ortaçağ döneminin kapanışında, İspanyonlar ve Portekizliler, Amerikaların ve Hindistan'a yeni bir deniz yolunun keşfiyle, Avrupa'nın on birinci yüzyılda Yakın Doğuda İtalyan komünlerinin tecimi ile başlayan yayılmasını daha da ötelere genişlettiler. Avrupa uygarlığı en sonunda bütün bir yerküre üzerine taşınacaktı. Columbus ve Vasco da Gama'nın yolculuklarından önce bu uygarlık güneyde ve güneydoğuda Fas'tan Balkanlar'a ve Balkanlar'ın ötesine Hindistan ve Malezya'ya

dek yayılan İslamik halklar tarafından sınırlanıyordu. Doğuda Tatar İmparatorluğu artık parçalanıyordu, ama uzun süredir Çin ve Hindistan'dan Rusya yoluyla Latin Hristiyanlığın sınırlarına dek uygar dünyanın terörü olmuştu. Avrupa şimdi yeni deniz yollarının keşfiyle yeryüzünün iki ucu karşı karşıya gelinceye dek bu engelleri aşmaya başladı. Ortaçağ yolculukları ve keşifleri sonunda bin yıl boyunca Akdeniz'de özeklenmiş olan tecim ve uygarlığın Kuzey Atlantik'e kaydırılacak olması anlamına geliyordu. Böylece Avrupa ortaçağdan modern çağa geçerken Batı uygarlığının bütün coğrafi eksenini değiştirmeye başladı.

Son olarak, birkaç önemli değişim bu geçişi damgalar. Bireycilikte belli bir yükselme olmuştur, ama bu abartılabilen bir konudur; ve eğer bir değişim varsa, bu on beşinci yüzyıl İtalyasından çok on ikinci yüzyıl Fransasından başlatılmalıdır. Ayrıca tutuculukta bir gerileme, öz-güvende bir artış ve bir serüvencilik tını de vardır. Bu alanların birçoğunda on ikinci yüzyılda ya da daha önce bir küçük bir su kıpırtısı olarak görünmüş olan şey on beşinci yüzyılın sonunda neredeyse dev bir dalga oldu. Öte yandan, her zaman anımsamak gerek ki modern politik ve dinsel özgürlüğün gelişimi Orta Çağlara olduğundan çok on altı ve on yedinci yüzyılların savaşımına borçludur.

Birçok ortaçağ kurum ve düşüncesi modern dünyada henüz diridir. Bunların arasında ilkin Roma Katolik Kilisesi ve Doğu Ortodoks Kilisesi gelir ve bunlar belli değişikliklerle de olsa örgütlerini, ayin biçimlerini ve tanrıbilimlerini korumuşlardır. Roma Kilisesi Reformasyonun bir sonucu olarak yitirdiklerini daha sonra Amerikalılar, Asya ve Afrika'daki yeni katoliklerde kazandı. Klasiksel antikçağ tarafından bilinmeyen ikinci bir ortaçağ yaratısı temsilci hükümdettir. Dünya çapındaki etkisinde bu başlıca İngiltere'nin ve daha küçük bir düzeye dek Fransa'nın ve kimi kıta devletlerinin yaratısıydı. Modern dünyanın üniversiteleri yine kökende uygarlığa ortaçağın bir katkısıdır. Çeşitli konularda dersler, akademik dereceler ve yüksek öğretimin bütün bir donatımı eski Atina, İskenderiye ve Roma tarafından değil ama birer ortaçağ kenti olan Bologna, Paris ve Oxford tarafından biçimlendirildi. Germanik yasa ve bunun ortak yasadaki ve juri dizgesindeki türevleri modern dünyaya ortaçağdan geldi. Bunlar ayrıca bize on sekizinci yüzyıldan beri birçok modern yapının tasarını etkilemiş olan Bizantin, Romanesk ve Gotik mimariyi kalıt bıraktılar. Ve büyük bir ortaçağ işlevsel biçiminin, Gotik biçimin yeniden-dirilişinden modern işlevsel mimari kendi esinini buldu. Dokuzuncu yüzyıldan sonra görülen uyumlulaştırılmış müzik ortaçağ insanların buluşuydu, tıpkı modern dünyaya uzun süredir hizmet etmiş ve onu varsıllaştırmış anadillerin ve yazınsal ürünlerin de olduğu gibi. Modern zamanlar Orta Çağlara kadınlar için bir saygıyı ve emeğin değeri için klasiksel antikçağlarda bilinmeyen bir duyarlılığı da borçludurlar.

Son olarak, yazın alanındaki ve yaşamdaki Romantik öğeyi tanımlamak daha güçtür, çünkü bu putperest antikçağın geç dönemlerinde doğmuşken, ortaçağ yüzyılları tarafından derinleştirildi. Bunu anlamak için yalnızca Homer'in *Odisey*'inde akşamın gelişini betimleyen bir pasajı (XIII, 31ss) Dante'nin *Tanrısal Komedyası*'ndan bir pasajla (*Araf* VIII, 1-6) karşılaştırmak yeterlidir. Şöyle yazar Homer: "Nasil gün boyun bir çift öküzle nadas tarlada sabana durmuş biri akşam

yemeğini bekler ve gün batarken gidip yiyebileceği için yüreği sevinçle dolarsa, çünkü bacaklarının tüm gücü kesilmiştir ve ancak onu taşırlar [...].” Dante, aynı gün batımı saatinden söz ederek, şunları yazar: “Şimdi isteği geriye denize açılanlara çeviren ve yürekleri yumuşatan saattir, onların tatlı dostlarına elveda dedikleri gündür, öyle ki, eğer uzaklardan batan güne kederleniyor gibi gelen bir çan sesi duyucak olursa, yeni yolcunun yüreğini sevgiyle deler.”

Her çağ Orta Çağları kendi ölçünleriyle ve idealleriyle yargılayacaktır. Birçok modern düşünür için ortaçağ düşüncesinin en büyük zayıflığı bilginin sınırlarını genişletme isteğinin yoksunluğu, antik ya da modern anlamda özgür araştırma tininin olmayışı, ve kitleler arasında gelişmiş bir boşınançlar kütlesini temizleme konusundaki başarısızlığıydı. Eğer hiç kuşkusuz önemli olan bu tikel noktalarda modern dünya ilerleme yapmışsa, Orta Çağların öteki idealleri yitmiş olan şeylerin ölçüsünü belirtecektir. Dinde ortaçağ düşünürleri tinin şeylerinin en yüksek olduklarını öğretiler; felsefede töz ve ilinec arasında, görüngü ve gerçeklik arasında sonsuz bir eşitsizlik olduğunu savundular, ve Platon ve Aristoteles’in tüm yetkeleri arkalarındaydı. Sanat ve yazında en yüksek güzelliğin sınırsız özetinde ve insanın tanrısallık sonsuz gücünü ve iyiliğini temsil etme girişiminde yattığına inandılar. Yine sıradan insanların hem yaşamlarının hem de dillerinin resim, yontu, şiir ve düzyazıda kullanılmaya değer olduğuna inandılar. Eğitimde amaçları karakteri geliştirmek ve insanlara başkalarıyla birlikte yaşamayı öğretmekti, yalnızca yiyecek ve içeceklerini kazanmaları için eğitmek değil.

Toplumda büyük ortaçağ düşünürleri tüm insanların Tanrının gözünde eşit olduğunu ve en önemsiz olanın bile sonsuz bir değer taşıdığını savundular. Ekonomide çalışmanın bir alçalma değil ama bir onur kaynağı olduğunu, ve hiçbir insanın kendi ereğinden bağımsız bir gönenç için kullanılmamasını, ve ücret ve ederleri türenin belirlemesi gerektiğini öğretiler. Politikada devletin işlevinin ahlaksal olduğunu, yasanın ve işletilmesinin Hristiyan türe düşünceleri ile kaynaşması gerektiğini, ve yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin her zaman karşılıklı yükümlülük üzerine dayanmak zorunda olduğunu öğretiler. Devlet, mülkiyet ve aile tümü de onları denetleyenler için Tanrının emanetleriydiler ve tanrısallık amaçları geliştirmek için kullanılmalıydılar. Son olarak, ortaçağın ideali tüm ulusların ve halkların tek bir büyük topluluğun parçaları olmasını içeriyordu. Goethe’nin dediği gibi, “Ulusların üstünde insanlık vardır”; ya da 1915’te idam edilmeden önceki gece İsa’ya Öykünme’sinin kıyısına Edith Cavell’in yazdığı gibi, “Yurtseverlik yeterli değildir.”

Notlar

BÖLÜM 1

¹G. L. Laing, *Survivals of roman religion* (New York, 1931), azizlerin listeleri için, ve her birinin özel iyileştirici işlevi (örneğin diş ağrısı, çocuk doğurma vb. için) ve eski dünyanın tanrıları ile ilişkileri için bkz. özellikle s. 8-15; ayrıca bkz. V. D. Macchioro, *From Orpheus to St. Paul* (New York), 1930), s. 23-5.

²"Orta Çağlar felsefesinin incelemesinde en kestirme yol "Timaueus'u belleğe yazmaktır." P. Shorey, *Platonism, ancient and modern* (Berkeley, 1938), s. 105.

³Platonik realite kuramının ilginç modern örnekleri şunlardır:

a) Michelangelo'nun bir sonesinden:

Gök-doğumlu ruh izlemeli göksel bir geçeği;
Yükselir görülür-dünyanın ötesine aramaya
(Çünkü duyuya haz veren şey yanlış ve zayıftır)
İdeal biçimi, evrensel kalıbı.
Hiçbir dinginlik bulamaz bilge insan yitende;
Ne de yüreğini ödünç verecektir zamana bağımlı hiçliğe.

—R. W. Livingstone (yay. haz.), *The legacy of Greece* (Oxford, 1921), s. 27.

b) Shelley'in *Adonais*'inden kıta 52:

Kalırken Bir değişir ve geçer Çok;
Sonsuza dek parlarken göğün ışığı,
Dünyanın gölgeleri ise yitip giderler;
Renkli camlardan bir kubbe gibidir yaşam,
Bengiliğin ak ısımasını lekeler,
Ölüm onu ayaklar altında parçalayınca dek.

c) ve son olarak Proust'tan:

İki dünya var, biri zaman dünyasıdır ki orada zorunluk, yanılsama, acı, değişim, çözümlenme ve ölüm yasadır: öteki ise bengilik dünyası ki, özgürlük, güzellik ve barış oradadır. Normal deneyim zaman dünyasındadır, ama derin düşünce kıpırlarında ya da belleğin ilinekleri yoluyla öteki dünyanın görüntüleri verilebilir. Bu içgörülerini geliştirmek ve onları yaşamın zaman dünyasında aydınlatılması için kullanmak sanatın işlevidir.

—H. March'ın *Marcel Proust'un İki Dünyası*'ndan (Philadelphia, 1948), s. 1.

⁴Gizemcinin tutumunun çok güzel bir kısa tanımı için bkz. E. R. Good, *An Introduction to Philo Judaeus* (New Haven, 1940), s. 27-8.

⁵A. O. Lovejoy, *The great chain of being* (Cambridge, Mass., 1936), s. 24.

⁶Platon Sokrates öldüğü zaman yirmi sekiz, ve Aristoteles ile ilk kez karşılaştığı zaman altmış yaşındaydı. Aristoteles yirmi yıl boyunca Platon ile yakın ilişki içindeydi.

⁷Lovejoy, *a.v.y.*, s. 63.

⁸Bu "sinir çözülüşü" uzun bir öyküdür.

Klasiksel Atina'nın büyük yazarlarından, diyelim ki Sofokles'ten ya da Aristoteles'ten Hristiyan evrenin yazarlarına dönen biri tondaki büyük ayrımın bilincinde olmalıdır. Yeni nitelik özellikle Hristiyan değildir; Gnostiklerde ve Mithra tapınıcılarında tıpkı Gospellerde olduğu gibi, Plotinus'ta tıpkı Jerome'da olduğu gibi belirgindir. Bu nitelik bir çilecilik, gizemcilik ve kötümserlik tininin doğuşudur, kendine güveni, bu yaşam için umudu ve normal insan çabalarına inancı yitirmenin başlangıcıdır; dayançlı araştırma için umutsuzluk, tanrısal bildirinin yanılmazlığına bir çağrı, devletin gönencine bir ilgisizliktir. Öyle bir atmosferdir ki orada iyi insanın amacı türeli yaşamaktan, ait olduğu topluma yardım etmekten çok, yakıcı bir inanç aracılığıyla, dünya ve ölçünleri için küçümseme yoluyla, esrime, acı ve şehitlik yoluyla kendi dile gelmez değersizliği ve sayısız günahı için bağışlanma yaşamıdır. Belli tinsel duygularda bir yeğinleşme vardır; duyarlılıkta bir artış, sinirlerin bir gevşemesi.

—G. Murray, *Five stages of Greek religion* (2'nci basım, Oxford, 1925), s. 155.

⁹Herculaneum'da [İtalya'da eski bir kent] bir duvarda kazılı bulundu. W. W. Hyde, *Paganism to Christianity in the Roman Empire*, (Philadelphia, 1946), s. 30, not.

¹⁰*Cambridge ancient history*, XI, s. 690-6.

¹¹E. Bevan (yay. haz.), *Later Greek religion* (Londra, 1927), s. III.

¹²E. S. H. Mellone, *Western Christian thought in the Middle Ages* (Londra, 1935), s. 20.

¹³Seneca şöyle diyordu: "Anlık, arı ve kutsal olmadıkça, Tanrıyı kavrayamaz." St. Matthew ise: "Yürekerinde arı olanlar kutsaldır çünkü Tanrıyı göreceklerdir." Yine Seneca: "Almayı istediğimiz denli verelim"; St. Matthew: "Başkalarının sana yapmalarını istediğini sen de onlara yap." Stoacı düşüncelerin birçoğu, özellikle iç ışık ve insanın kardeşliği düşüncesi Quakerizm'de bağımsız olarak yeniden-üretildi.

¹⁴Augustine'nin *İtirafı*larında annesi Saint Monica'dan ayrılışını anlatan büyük pasaj (IX, 10) Plotinus'un *Enneadlar*'ı (V, I, 2) üzerine kurulmuştur; bunun dışında Augustine'nin bütün dünya görüşüne derinden Yeni-Platonizm yayılır.

¹⁵J. Hussey, *Church and learning in the Byzantine Empire 867-1185* (Oxford, 1937), s. 79.

¹⁶Bidez *Cambridge ancient history*, Vol. XII, s. 653'te İamblikus'u bir "ahmak" olarak adlandırır; T. Whittaker ise, *The Neo-Platonists*'de (2'nci basım Cambridge, 1918), s. 124-5, onu savunur. Gibbon bütün Yeni-Platonist okulu "insan usunun ikinci çocukluğu" olarak adlandırdı. Bu suçlama belki de İamblikus için geçerli olabilir, ama Porfiri ve Proklus gibi yorumcu ve dizgencilere uygulanabileceğini söylemek güçtür, ve dünyanın en büyük din felsefecilerinden biri olan ve Aristoteles ve Aquinas arasındaki en büyük felsefeci kafa olarak duran Plotinus'a uygulanacak olursa saçmadır.

¹⁷F. Cumont, *Oriental religions in Roman Paganism* (Chicago, 1911), p. 100.

¹⁸J. Frazer, *Adonis, Attis, and Osiris* (2'nci yay, Londra, 1922), s. 347.

¹⁹Cumont, *a.v.y.*, ss. vii-viii.

BÖLÜM II

¹Amos v. 21-4.

²Isaiah I, 10-17; Micah VI, 8.

³Job XXIV, 2-4, 7, 9-10; aynı erdemsizliklerin daha erken bir kınanışı için bkz. Amos VI ve VIII.

⁴Daha sonraki bir esinden kaynaklanan on iki kitap St. Jerome tarafından Apo-kri-fa, "gizli şeyler" olarak sınıflandırıldı. Roma Katolikleri, Anglikanlar ve Lutheranlar bugün de bunları Eski Ahit'lerine katarlar. Başka mezheplerin çoğu bunları Eski Ahit'in metninden düşmüşlerdir.

⁵Isaiah xxxiv, 8-13. Eğer daha başka görkemli pasajlar düşünülecek olursa, On sekizinci Mezmuru unutmamak gerekir.

⁶Eğer, [der Filon] Ey ruh, sana Tanrının iyi şeylerini kalıt almak için bir özlem girerse, yalnızca ülkeni, eş deyişle bedeni, ve akrabalarını, duyu algısını, ve babanın evini, usu terketmekle kalmamalı, ama kendinden de kaçmalısın. Çünkü anlık, bundan böyle kendinde değil ama göksel sevgi ile yüceltilmiş olarak, Gerçekten Gerçek Biricik Şey tarafından güdülür, yukarıya ona doğru çekilir, ve gerçeklik ise önden giderek engelleri temizler — bak, budur kalıtın senin.

—E. R. Bevan ve C. Singer (yay.haz.), *The Legacy of Israel* (Oxford, 1928), s. 46.

Çağlar boyunca gizemcinin öyküsü budur. "Özgürdüm," diye yazar Thomas Merton 1947'de. "Özgürlüğümü yeniden kazandım; Tanrıya aittim, kendime değil, ve ona ait olmak özgür olmak, bu yeryüzüne ait tüm endişe ve kaygılardan özgür olmaktır. T. Merton, *The seven story mountain* (New York, 1948), s. 46.

⁷Yeni Ahit'te İsa üzerine açıklamalardaki tutarsızlıklar için bkz. D. W. Riddle ve H. H. Hutson, *New Testament life and literature* (Chicago, 1946), s. 60.

İsa'nın yaşamı üzerine kitaplar sayısızdır. Bunlar dinsel imgelemin ürünlerinden başlayarak tarihsel bir kişilik olarak İsa'nın olgusallığını yadsıyan yazılara dek uzanırlar. İsa'nın ve görevlerinin sözel betimlemeleri sanatçıların onu tasarlayışları denli türülülük gösterir. Militaristler tarafından bir savaşçı olarak kabul edilirken pasifistler tarafından kendilerinden biri olarak görülmüştür. Kökten dindarlar onu bir tutucu olarak görürken, ve solcular tarafından devrimci olarak, ve çileciler tarafından bir deri bir kemik olarak görülürken atletikler tarafından gürbüz olarak görülmüştür.

—Riddle ve Hutson, *a.v.y.*, s. 56.

⁸İsa'nın messianik bilinci yaşamının özeksel olgusuydu. Konunun bu olguyu gözardı etmeye ya da yadsımaya çalışan hiçbir irdelemesi ona hakkını vermeyi bekleyemez. İsa uzun bir Yahudi eskatolojistleri çizgisinin tinsel kalıtsıydı. Gospellerin mesianik çerçevesinin baştan sona İsa'nın inançlarını yansıttığı tanıtlanamaz, ama özeksel özellikleri çarmıha gerilmeyi daha önceki bir tarihe atarlar. Ve bu özeksel özellikler Mesiah'ın hem İnsan Oğlu hem de Tanrı Oğlu olduğu ve vekil bir kurban olarak uğruna kanını akıtacağı kendi halkı tarafından öldürüleceği inancındır. Yeni Ahit bilginlerinin pek çoğunun İsa'ya ilişkin bu temel özellikleri Havariler Çağına ya da daha sonrasına getirmeye çalıştıkları doğrudur. Ama erken Hristiyan yazının bütün ağırlığı bunun karşısında durur. Paul ve Peter eski Yahudi ayininin 'gentil' dönmüşlere genişletilmesi sorusu üzerine zorlu bir savaşım verdiler; hiç kuşkusuz Efendilerinin kişiliği açısından getirilecek sözde yeniliklere karşı çok daha zorlu bir savaşım verirdi.

—W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, (Baltimore, 1940), s. 305.

Tanrının Oğlu olarak İsa ve çabuk bir değişim getirecek bir Messiah düşüncesinin İsa'nın değil ama onun ilk izleyicilerinin bir yorumu olduğu inancı konusunda bkz. Riddle ve Hutson, *a.v.y.* Ch. VIII.

⁹Hıristiyan tanrıbilimin küçülmüş İsa'sı modern zamanlara ait değildir. Eskidir. İS ilk yüzyılların ürünüdür, öyle ki insanlar o sıralar Olympus'a inanıyorlar ve onun altarlarını kan ile ıslatıyorlardı. İsa'nın çevresinde büyü şimşek gibi oyunlar yapar. Sular üzerinde yürür, havaya yükselir, fırtınalara boyun eğdirir, suyu şaraba çevirir, incir ağacını parçalar, somunları ve balıkları çoğaltır, ölüleri diriltir. Tüm bu tansıklar onu İlk Yüzyıl düşünürlerinin gözünde bedenselleşmiş Tanrı yaptı; ve tüm bu tansıklar onu Yirminci Yüzyıl düşünürlerinin gözünde geleneksel bir mit yapar.

—A. Weigall, *The paganism in our Christianity* (New York, 1928) s. 18-9.

¹⁰Filistin'in Yahudilerinin Hıristiyanlığı kabul etmemelerinin nedeni için bkz. Riddle ve Hutson, *op cit.*, Ch. IX.

¹¹Korintliler VII, 9; Galatians, III, 26-28.

¹²St. John'a göre İncil, I, 1-4.

¹³St. John'a göre İncil, XI, 25-6, VII, 53-4. Logos öğretisi başlangıçta Yahudiliğe Sümer, Filistin ve Mısır kaynaklarından geldi; Platonizmin etkisi yalnızca daha şimdiden bilinen bir kavramı güçlendirdi. Bkz. W. F. Albright, *a.v.y.*, s. 285-6.

¹⁴I. Korintliler III, 19.

BÖLÜM III

¹A. D. Nock, *Cambridge ancient history*'de, Vol. XII, s. 449.

²*Physiologus*'taki düşlemsel öyküler için W. Rose'un aslan, tek-boynuzlu at ve pelikan masalları okunabilir, bkz. *The epic of the beast* (Londra, *tarihsiz*), s. 186-9, 199-200, 229-30; Hıristiyan Apokrifâ yazınındaki abartmalar için bkz. E. J. Goodspeed, *History of early Christian literature* (Chicago, 1942), s. 120-2. Bu erken Hıristiyan yazıların varolan çalışmalarda göndermelere konu olan büyük bir kütlesi yitiktir.

³C. W. Jones, *Saint lives and chronicles in early England* (Ithaca, 1947), ss. 2-3.

⁴W. R. Inge, "Origen" in *Proceedings of the British Academy*, Cilt 32, 1946, s. I.

⁵Inge, *a.v.y.*, ss. 4-5.

⁶"Değersiz bir Tanrı anlayışını, [der Origen,] Tanrıyı gökte yerleşmiş görenlerin anlayışını yoketmek hedefimdir. Tanrının özdeksel bir yerde kaldığının söylenmesine izin vermeyeceğim. Eşit olarak Tanrının kendisinin özdeksel olduğu söylenebilir. Bu dine en aykırı öğretilerde sonuçlanacaktır." E. de Faye, *Origen and his work* (New York, 1929), s. 56-7.

⁷Gizemsel Tanrıbilim şu rapsodi ile açılır:

Tüm Varlığı, Tanrısallığı ve İyiliği aşan Üçlülük! Sen ki Hıristiyanları göksel bilgelğinde eğitirsin! Bizi gizemsel sevginin o en üst yüksekliğine, ışığı ve bilgiyi çok çok aşan Özsel-Üstüne, Tanrısal-Üstüne, Eşsiz-Üstüne götür; öyle bir yere ki orada göksel Gerçekliğin yalın, saltık ve değişmez gizemleri gizli Sessizliğin göz kamaştırıcı bulanıklığı içinde saklanmış yatarken, parıltıları her parlaklığı aşar ve körleşmiş anılarımızı tüm güzelliği aşan gözcüculüklerin hiçbir biçimde ele gelmez ve görülmez inceliği ile doldurur! Duam böyledir; ve sana öğütüyorum ki, gizemsel tefekkürün içten eyleminde duyuları ve anlığın etkinliklerini, ve duyuların ya da anlığın algılayabileceği herşeyi, ve bu hiçlik dünyasındaki tüm şeyleri bırak, ve anlığın dinginliğe ulaşınca, ne varlığın ne de anlığın kapsayabileceği

Tanrı ile bir birliğe çabala (elinden gelebildiği denli). Çünkü kendinden ve tüm şeylerden sona ermez ve saltık vazgeçiş yoluyla arılık içinde her şeyi bir yana atacak, herşeyden özgür kalacak ve böylece yukarıya tüm varoluşu aşana doğru götürüleceksin. [Gizemlere] kabul edilmemiş olanlara, demek istiyorum ki, henüz insan düşüncesinin nesnelere sarılanlara bu şeyleri açıklamayacaksın.

—C. E. Rolt, (yay. haz.), *Dionysius the Areopagite on the divine names, etc.* (yeni yay., Londra, 1940), ss. 191-2.

Dionisius bir yerde Tanrıyı şöyle betimler:

Özsel-üstü belirlenimsizlik, her birliği birleştiren birlik, tüm olgusalığın üstünde olan saltık şey-olmayan. Hiçbir monad ya da üçlü herşeyi aşan özsel-üstü, varoluş-üstü üstün-Tanrılığın herşeyi aşan gizlenmişliğini anlatamaz.

—W. R. Inge, *The philosophy of Plotinus* (3'üncü yay., 2 cilt, Londra, 1929), Cilt II, s. 112.

Dionisius İS 500'de yazarken atmosfer artık kesinlikle ortaçağ atmosferidir. Burada kimi tarihler ilginçtir: 393, son Olimpiyat oyunları; 396, son Eleusis ayinleri; 404, Collto-seum'da son gladyatör karşılaşmaları; 476, Batıda son Roma İmparatoru; 529, Yunan felsefe okulları kapanır; 533, Roma'da son tiyatro gösterileri; 549, Roma'da sirkteki son yarış.

⁸F. Lear, "Mediaeval attitude toward history," *Rice Institute Pamphlets*'de, 1933, s. 105.

⁹H. O. Taylor, *The mediaeval mind* (3'üncü yay., 2 cilt, New York, 1919), Cilt I, s. 73.

¹⁰Jerome'un en sık aktarılan mektuplarından biri manastır yaşamı üzerinedir:

Küçük yeğenin kollarını boynuna dolasa bile, annen darmadağınık saçlarla seni beslediği memeyi gösterse bile, baban önünde düşse bile, ilerle. Yaşlı gözlerle hacın bayrağına koş. Ey yalnızlık, Büyük Kralın kentinin taşları nereden getirilir? Ne yapardın, kardeş, dünyada? Seni ezecek çatıların gölgeleri ne denli uzundur? Yok-sulluktan korkar mısın? İsa yoksullara "kutsanmışlar" diyordu. Emekten dehşete düşer misin? Terlemeyen hiçbir atlete taç giydirilmez. Ormanın sonsuz genişliği seni korkutur mu? Kafanda Cennette dolaş. Tek bir sözcükle, yanıt veren havariyi dinle, "Şimdiki zamanın acıları içimizde ortaya serilecek olan görkemle karşılaştırılmaya değmez."

—F. A. Wright (yay. haz.), *Select letters of St. Jerome* (New York, 1933), ss. 31-3, 49-51.

¹¹F. R. M. Hitchcock (yay. haz.), *The city of God* (Londra, 1922), s. v.

¹²*İtiraf*lar'ın Hristiyanlığa dönmesini ve annesinin ayrılığını betimleyen pasajları aktarılmaya değmeyecek denli tanındıktır. Bunlarla tanışık olmayanlar onları *İtiraf*lar, VIII, 11-12 ve IX, 10'da bulabilirler, Everyman yayımı, Pusey çevirisi, s. 168-71- 194-6.

¹³W. W. Hyde, *Paganism to Christianity in the Roman empire* (Philadelphia, 1946), s. 199.

¹⁴Augustine uslamlamasını Kitap XIV, Bölüm 28'de şöyle toplarlar:

Bu iki durum iki ayrı duygular kümesi tarafından yaratılmıştır—dünyasal olan Tanrının küçümsenmesi pahasına öz-sevgi tarafından; göksel olan ise 'kendî'nin küçümsenmesi pahasına Tanrı sevgisi tarafından. Birincisi 'kendî'den gurur duyur; ikincisi Tanrıdan. Birincisi başını gururla kaldırır, ikincisi ise Tanrıya "Gururumsun ve başımı yükselten Sensin" der. Birinde prensler egemenlik susuzluğu ile eyleme geçirilirken, ötekinde ise prensler ve uyrukları sevgiyle birbirlerine hizmet ederler—birinciler kaygılarıyla, ikinciler boyuneğmeleriyle. O kentte, bilgiler insana göre yaşarlar ve kendi beden ve ruhları için kazanç ararlar. Oysa bu durumda biricik insan bilgeliği dindarlıktır ki, Tanrıya gerçek tapınmayı sunar ve ödülü için insanlardan ve meleklerden oluşan azizler

topluluğuna bakar — “Tanrı herşeyde herşey olsun.”

Bkz. Santayana'nın *Reason and religion* (New York, 1906) başlıklı çalışmasında, s. 92-7, bütün “Hristiyan epiği” parlak bir biçimde özetlemesi.

¹⁵Hristiyan Latin şiirinin tarihçileri vurgu dizemini kökeni konusunda anlaşmazlar. Burada sunulan bakış açısı için bkz. M. Manitius, *Geschichte der Lateinischen Literatur des Mittelalters* (Münih, 1911), Cilt I, s. 20, ve F. Brittain, *The mediaeval Latin and Romance lyric to A.D. 1300* (2'nci basım, Cambridge, 1951), s. 1-3. Raby erken Latin şiirinde bir vurgu dizemini olmadığı ve bu dizemini Hristiyan Latin şiirine Suriye'den geldiğinde diretir. F. J. E. Raby, *History of Christian Latin poetry* (Oxford, 1927), s. 21-5. P. de Labriolle, *Histoire de la littérature Latine Chrétienne* (3'üncü basım, 2 cilt, Paris, 1947), Cilt I, s. 265-8, Commodian vurgu dizemi denilen şeyde barbarlaşmış bir Latince'den başka birşey bulamaz. Ölçü konusuna ilgi duyanlara bu pasajlara bakmaları salık verilebilir. Eğer dizemini kökeni konusunda Manitius'un kuramı yadsınacak olursa, sanırım sonraki en iyi seçim Raby tarafından tartışılan kuram olacaktır, *a.v.y.*, s. 20-2.

¹⁶Bir Latin ilahiyi tüm havası içinde algılayabilmek için onu salt kendi başına değil ama daha büyük birşeyin parçası olarak almalıyız. Herşeyden önce, kendine özgü etkisini yaratan müzik ile kaynaşır. Sonra, belli bir dinsel görevin büyük atmosferine yakalanır. Son olarak, ayın ne denli alçakgönüllü olursa olsun altarı saygınlık konumuna koyan bir kilisede yerine getirilir. Latin sözcükleri dinlerken orgun derin sesini duyar ve imgelemede yukarıya tonozlara bakarız. Bu ilahinin bütün kütlesidir ki, eğer parçalarsanız, eğer yalnızca ilahileri okursanız, et ve kanı yitirir.

—E. K. Rand, *Founders of the Middle Ages* (2'inci yayım., Cambridge, Mass., 1929), pp. 214-15.

¹⁷Bazilika tasarımının Roma toplantı salonundan mı, yoksa Roma evinden mi, yoksa Roma imparatorluk kültü yapılarından mı, yoksa gizem kültürlerinin kutsal yerlerinden mi, yoksa sinagogdan mı, yoksa başka kaynaklardan mı geldiği henüz belirsizdir; yazının bir özeti için bkz. P. Lavedan, *Histoire de l'art* (2 cilt, Paris, 1950), Cilt II, s. 50-2. Roma'da tipik bazilikalılar *Santa Maria Maggiore*, *San Lorenzo fuori le mura* ve (1823 yangınından sonra yeniden yapılan) *San Paolo fuori le mura*'dır; tipik yuvarlak kiliseler ise *Sant Costanza* ve *San Stefano Rotondo*'dur.

BÖLÜM IV

¹E. Gibbon, *History of the decline and fall of the Roman Empire*, yay. haz. J. B. Bury (7 cilt, Londra, tarihsiz), Cilt. V, ss. 169-70.

²Diehl şöyle yazar:

İmparatorluktaki her ilden ve dünyadaki her ülkeden insanlar iş için, eğlence için ve dava etmek için akın akın Bizans'a gelirdi. Çengel burunlar, kalın kaşlar altında badem gözler, ince uçlu sakallar ve uzun kara saçlarla Asyalılar; tıraşlı kafalarıyla ve bellerinin çevresinde kemer yerine demir bir zincir takan kirli giysili Bulgarlar; uzun, ince bıyıklarıyla kürklü Ruslar; talihlerini büyük kentte aramaya gelmiş Ermeni ya da İskandinav serüvenciler; Bağdad ya da Suriye'den Müslüman tecimciler ve Venedik ya da Amalfi'den, Piza ya da Cenova'dan İtalyan tecimciler, ayrıca İspanyol ve Fransızlar ve “palmye ağaçları gibi uzun” Varangianlar [Ruslar].

—*Cambridge mediaeval history* (Cambridge, 1927), Cilt IV, s. 750.

³*Cambridge mediaeval history*, IV, ss. 746, 750. 949'da Otto tarafından gönderilen bir batılı olan Luidprand imparatorluk sarayının görkemini şöyle betimler:

İmparatorluk sarayına bitişik olağanüstü büyüklük ve güzellikte bir salon vardır. İmparatorun tahtının önünde altın kaplamalı demirden bir ağaç durur ve dalları çeşitli kuş türleri ile doludur. Bunlar da altın kaplamalı demirden yapıldır ve her biri değişik sesler çıkarır. Taht öylesine kurnazca yapılmıştır ki, bir an alçak görünürken sonra yüksek görünür ve kısa bir süre sonra daha büyük bir yüksekliğe çıkar. Her iki yanında altınla kaplı büyük aslanlar tarafından korunur ve bunlar kuyruklarını vururken büyük bir gürültüyle kükrerler. Benim girişimle aslanlar kükredi ve kuşlar şakıdı. İmparatorun önünde yerlere kapandıktan sonra kafamı kaldırdığım zaman daha önce ortalama bir yükseklikte oturur gördüğüm insanı hemen hemen salonun tavanına yükselmiş gibi gördüm. Olağanüstü yükseklikte ve görkemde bir salonda aralıklarla on dokuz masa duruyordu. Yalnızca altın tabaklar kullanılıyordu. Yemekten sonra meyvalar öylesine ağır altın kaplarda sunuldu ki, bunlardan üçü insanlar tarafından taşınamadıkları için mor örtülerle kaplı küçük arabalar üzerinde getirildiler. Bundan sonraki tüm gösterileri betimlemek çok uzun sürer; ama gene de birinin sözünü etmek zorundayım. Ucuna bir haç parçası tutturulmuş yirmi dört ayak uzunluktaki bir direği elleriyle dokunmaksızın altında taşıyan bir adam vardı. Sonra çıplak iki küçük çocuk direğe tırmanarak her türden cimnastik gösterileri sundular.

Luidprand Bizanslılardan nefret ediyordu, ve imparatora ilişkin olarak söyledikleri Latin Hristiyanların genel olarak Bizanslılara ilişkin olağan görüşleri yerine geçecektir: "Yalancı, hilekâr, acımasız, gururlu, görünüşte alçakgönüllü ve hırslı; sarımsak ve soğan ve pırasa yer," ve Konstantinopolis'i görkemli ama "yarı-aç, yalancı, düzenbaz, oyuncu, ağgözlü ve kibirli" bir kent olarak görüyordu. F. A. Wright, yay. haz., *The works of Luidprand of Cremona* (Londra, 1930), s. 207-10, 259.

⁴Bu hesap büyük ölçüde Diehl'e dayandırılmıştır, çünkü onların anlayışına herhangi bir modern bilginden daha derin bir içgörü ve duygudaşlık düzeyi ile girmiştir; bkz. özellikle *Byzance* (Paris, 1919), Kitap II, "Les éléments de faiblesse," ve *Cambridge mediaeval history*, Cilt IV, Bölüm 24.

⁵Bizanslıların yazgıları mutlu bir yazgı değildi:

Doğu Romalıların yaşamları ne denli derinden incelenirse, [der Baynes,] onu gölgeleyen kayırmanın ağırlığının bilincine o denli derinden varılır; acımasız vergi toplayıcılar, imparatorluk valisinin keyfi tiranlığının korkusu, köylünün ağgözlü güçlü insanların toprak açlıkları önündeki çaresizlikleri, yineleyen barbar istilalarının gözdağı: yaşam tehlikeli bir işti, tehlikelerine karşı biricik doğaüstü yardım, azizin, ya da büyüücünün, ya da astroloğun yardımı, boşunaydı.

—N. H. Baynes and H. Moss, eds., *Byzantium* (Oxford, 1948), s. xxix.

⁶Luke XIV, 26.

⁷Esseneler Yahudi halkının ortak yaşamını paylaşmadılar ve ayrı topluluklarda yaşadılar. Evliliği reddettiler ve varsılıktan kaçındılar. Bir aralık belirtisi olarak beyazlar giyerlerdi. Yöneticilerine saltuk boyuneğmeyi öğretirler, ve yeni adaylara ant içilmeden önce üç yıllık bir deneme dönemi verirdi. Tarlalarda çalışma gibi kılışal bir yaşamı bir dua ve tapınma yaşamı ile birleştirdiler. Essenelerin yanında başka Yahudi çekinikleri de vardı. Esseneler peygamberlikleri ile ünlüydüler. İÖ 150 sıralarında ortaya çıkan bu toplumdakilerin sayısını Josephus yaklaşık 4.000 olarak hesaplar. Vaftizci John ve giderek İsa'nın kendisi bile Essenelerin bir üyesi olmuş olabilir.

⁸Hermit Paul'un Jerome tarafından yazılmış tuhaf bir yaşamöyküsü vardır. Jerome bilgili ve eğitimli bir insan olan Paul'un Mısır'da bir mağarada yaşamak üzere dünyadan nasıl kaçtığını anlatır. Paul yüzon yaşındayken yalnız başına yaşadığı yere evcil hayvanlar tarafından yönlendirilen St. Anthony tarafından ziyaret edilir. St. Anthony mağaraya girer ama Paul onu iştirip kapıyı kapar. Sonunda Anthony'yı kabul eden Tebesli St. Paul şöyle konuşur: "İnsan soyunun durumu nasıl? Eski kentlerde yeni evler yükselir mi? Dünyayı hangi hükümet yönetir? Cinlerin esinlendirmesi için geriye kalan var mı?" Yemek zamanı bir kunduz St. Paul'e yalnız başınayken her zaman getirdiğinin iki katı yiyecek getirir. Sonra St. Anthony St. Athanasius'un pelerini getirmeye gider ve onunla ölüme yaklaştığını düşündüğü St. Paul'un bedenini saracaktır. St. Anthony döndüğünde St. Paul'un "melekler ortasında kar beyazı robolar içinde yükseldiğini" görür. St. Paul'un bedenini sarmalar ve onu gömmeye hazırlarken uçan yellerle iki aslan gelir. Cesede yaklaşırlar ve St. Paul'un ayaklarının ucuna oturarak kederle kükrerler ve bir mezar kazıncaya dek çölün kumunu eşelerler. St. Anthony aslanları kutsar ve onlar da bundan sonra ayrılırlar. St. Jerome anlatısını bir manastır gözlemi ile sonlandırır: "İyeliklerinin düzeyini bilmeyenlere, evlerini mermerle süsleyenlere, ev yanına ev ve tarla yanına tarla dikenlere sormama izin verilebilir: Bu yaşlı insan çıplaklığında neyin yoksunuydu? Yoksul da olsa, Cennet ona açıktır; sizler tüm altınınızla Gehenna'ya kabul edileceksiniz." St. Jerome, *Life of Paul the Hermit, Nicene and Post-Nicene Fathers*'da, 2'nci dizi, Cilt VI, s. 300.

⁹Studiöslü Theodore'un elyazma eşlemleri için düzenlemeleri çok ayrıntılıdır; dikkatsiz çalışmalar için cezalar ağırdır:

Kendi eşlemini ve özgününü temiz tutmayı, durak ve vurguları tam olarak göstermeyi ve satır ve boşlukları izlemeyi başaramayan keşiş yüz otuz kez secdeye yatmakla cezalandırılırdı. Eğer özgün metinden uzaklaşmışsa ceza üç gün için topluluktan dışlanmaydı; eğer metni dikkatsiz okumuşsa üç gün boyunca ekmek ve su ile yaşamak zorunda kalırdı.

—J. W. Thompson, *The medieval library* (Chicago, 1939), s. 316.

¹⁰J. B. Bury, *History of the Eastern Roman Empire* (Londra, 1912), ss. 448-9.

¹¹J. M. Hussey, *Church and learning in the Byzantine Empire 867-1185* (Oxford, 1937), s. 34.

¹²N. H. Baynes ve H. Moss, (yay. haz.), *Byzantium* (Oxford, 1948), s. 242. Burada bugüne dek ulaşan vaizler, söylevler ve mektuplar derlemini tartışmadım; bunlar Bizans uygarlığının tüm yanlarına ilişkin ayrıntıların araştırmasında tarihçi için oldukça yararlıdır.

¹³*Diogenes Akritas*'ın raslantısal pasajları Dante'nin *Purgatory*'sinin kapanışındaki *Roman de la Rose*'u anımsatır:

Zemin ışıyan çiçek nakışlarıyla işlenmişti. Ağaçlar ve uzun sazlar vardı. Bir çayırın ortasında yeni bir kaynak açılmış ve yakınındaki derin havuzların sularına çiçekler ve ağaçların yansımaları düşüyordu. Orman tatlı tatlı şakıyan kuşlarla doluydu.

—J. B. Bury, *Romances of chivalry on Greek soil* (Oxford, 1911), s. 20.

¹⁴J. F. Scott ve başkaları tarafından yay. haz. *Readings in mediaeval history* (New York, 1933), s. 94.

¹⁵Bizanslılarda köşe kemeri ve tonos bingî kullanımının kökenleri büyük bir tartışma yazını üretmiştir; bkz. D. T. Rice, *Byzantine Art* (Oxford, 1935), ss. 47-52, ve P. Lavedan, *Histoire de l'art*, Cilt II (2'nci yay., Paris, 1950), ss. 58-62.

¹⁶C. R. Morey, *Mediaeval art* (New York, 1942), s. 104.

¹⁷*Cambridge mediaeval history*, Cilt IV, s. 752.

¹⁸N. H. Baynes ve H. Moss tarafından yay. haz. *Byzantium* (Oxford, 1948), ss. 390-1.

¹⁹W. R. Lethaby, *Mediaeval art* (2'inci yayım, Londra, 1948), s. 34.

²⁰Bu tip savurganca bir sergilemenin çok etkili bir betimlemesi Morey'de bulunacaktır, *a.v.y.*, s. 108-09.

²¹D. T. Rice, *Byzantine painting* (Londra, 1948), s. 3.

BÖLÜM V

¹Terimlerin doğru kullanımı üzerine çeşitli bilginlerin kuramları ne olursa olsun, yazar uygulamada şu sözcüklerin ve türevlerinin aşağı yukarı birbirleri yerine kullanılabilir olduğunu bulmuştur: 'Moslem,' 'Muslim,' 'Mohammedan,' 'Arab,' 'İslam' ve 'Saracen.' Bununla birlikte, şu ayrımlar getirilebilir: İnananlar 'Mohammedan' terimine karşı çıkarlar, çünkü, Hristiyanların tersine, kurucularına tapınmadıklarını söyler ve 'Muslim' terimini yeğlerler. 'Arab' inancın köken bulduğu ülkeyi ve Müslüman dünyanın ortak dilini belirtir. Birçok Arap Müslüman değil ve Müslümanların çoğu Arap değildir. 'İslam' yeni inanca Muhammed tarafından verilen addır ve "Tanrıya boyuneğme" demektir, ve inanalar kitlesini belirtmek için de kullanılır. İbrahim ve İshak'ın Tanrının istencine boyuneğmeleri — ki Arapça *aslama* eyleminde anlatılır—Muhammed'i yeni inanca bu adı vermeye götüren durumdu. 'Saracen' sözcüğünün günümüzdeki kullanımı ise hem dini hem de bütün bir ekini içerir.

²Muhammed'in Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan neleri aldığı sorusu henüz tartışılmaktadır, bkz. C. C. Torrey, *Jewish foundations of Islam* (New York, 1933); Torrey çok ayrıntılıdır, gerçi İslamdaki Yahudi öğeyi abartıyor olsa da. A. Guillaume, "Influence of Judaism on Islam," E. R. Bevan ve C. Singer tarafından yay. haz. *The legacy of Israel*'de (Oxford, 1928), benzer bir konumu savunur. Öte yandan, R. Bell, *The origin of Islam in its Christian environment* (Londra, 1926), Yahudiliğin etkisini gözardı eder. Bir uzlaşma konumu J. Obermann tarafından getirilir, "Islamic Origins," N. A. Faris tarafından yay. haz. *The Arab heritage*'de (Princeton, 1944); H. A. R. Gibb, *Mohammedanism*'inde (Oxford, 1949) der ki (s. 37): "Erken bilginler biraz Hristiyan eklemelerle bir Yahudi kaynak konutladılar. Daha yakınlardaki araştırma kesinlikle tanıtlamıştır ki ana dışsal etkiler (Eski Ahit gereçleri de aralarında olmak üzere) Suriye Hristiyanlığına dek götürülebilir." Hiç kimse Muhammed'in "Kutsal Yazılar ile doğrudan, birinci-elden tanışık olduğuna inanmaz—üstelik İncil tarihindeki sorun ve kişilere sürekli göndermelerine ve İncil'deki şeylerle tanışıklığının çok derin olduğu yolundaki iyi niyetli imlemlerine karşın. Yalnızca İbrani özgün metin değil ama herhangi bir tür çeviri bile, Muhammed'in bildirişleri Eski Ahit'ten ya da Yeni Ahit'ten verileri ilgilendirdiği zaman hemen hemen sürekli olarak sergilediği büyük uygunsuzlukları, yanlışlıkları ve aldanmacaları hiç kuşkusuz önlerdi. Belirleyici şey İncil'deki bir öğenin Muhammed'in bildirişinde yanlış sunuluyor ya da çarpıtılıyor görüldüğü birçok durumda, aynı yanlış-sunma ve çarpıtmanın İncil-sonrası kaynaklarda süslemeler olarak yinelandığının gösterilebilmesidir — süslemeler ki, Kutsal Yazıların hem Yahudi Sinagogunda hem de Hristiyan Kilisede ele alınışının karakteristiğidirler." Obermann, *a.v.y.*, 94-5. Hem Doğuda hem de Batıda pekçok ortaçağlı Hristiyan Müslümanlığı ayrı bir din olmaktan çok heretik bir mezheb olarak gördüler. Dante Muhammed'i "skandallar ve bölünme tohumları saçan" herşeyle birlikte Cehennemin alt bir dairesine yerleştirir.

³İlkin peygamberleri tarafından Müslümanlara dua ederken Kudüs'e doğru dön-

meleri söylendi; daha sonra Muhammed Yahudilerle dinsel bağlaşma için tüm umudunu yitirdiği zaman, inananlara dua ederken Mekke'ye doğru dönmeleri söylendi.

⁴Muhammed kimi zaman Hristiyanlara "Evangel'in Halkı" olarak değinir. İsa'nın "Tanrının Oğlu" olabileceğini yadsır, ama Bakir Doğum düşüncesini kabul eder. Muhammed İsa'nın yaşamının olgularını bilmez. Yahudileri İsa'nın öldürüldüğünü ileri sürdükleri için kınar, ve Hristiyanların Çarmıha-Gerilmeye inandıkları olgusu gözardı edilir. Açığtur ki Muhammed bilgilerini bir Hristiyan heretik mezhebinden almıştır.

⁵D. G. Hogarth, *Arabia* (Oxford, 1922), s. 52.

⁶P. Hitti, *History of the Arabs* (4'üncü basım, New York, 1949), s. 122.

⁷H. A. R. Gibb, *Mohammedanism* (Oxford, 1949), s. 49.

⁸J. W. Thompson, *Economic and social history of the Middle Ages 300-1300* (New York, 1928), s. 193.

⁹Ünlü "Taht dizeleri" Muhammed'in sözlerini en yüksek biçiminde gösterirler.

Allah: Ondan başka hiçbir tanrı yoktur, yaşayan ve ilksiz sonsuz Olandır İbrance'den: *Hai we Qayyam*. Uyuklamaya düşmez, ne de uykuya. Gökte ne varsa ve Yerde ne varsa Ona aittir. Onunla Onun istenci yoluyla olmaksızın kim şefaate edebilir? O insanların önünde ve arkalarında olanı bilir. Tahtı Gökler ve Yeryüzü denli engindir, ve onları sakınmak Onu yormaz. Ve O en yüce, en büyük Olandır. Kuran, Sure 2 Bakara, paragraf 256.

¹⁰Müslüman dünyanın namaz saatinde kuşbakışı bir görünüşü (eylem ve boylamın neden olduğu ayrımı gözardı ederek) tapınanların Mekke'de *Kâbe*'den dalga dalga yayılan ve Sierra Leone'den Kanton'a ve Tobolsk'tan Cape Town'a sürekli genişleyen bir alanı kaplayan bir tek-özekli çemberler dizisinin görünüşünü sunacaktır.

¹¹Ramazan ayı Muhammed'in bildirisi o ay başladığı için seçildi, ve ilk askeri utkusu da aynı ayda oldu. Oruç Ön-İslamik Arabistan'da bilinmiyordu; Muhammed düşüncüyü Yahudi ve Hristiyanlardan aldı.

¹²Kuran, Sure 9, paragraf 5, 29.

¹³Arap fetihlerinin ekonomik yorumu bütünüyle modern değildir; zamanın bir dizi yazarı tarafından da gösterildi. Biri şöyle yazıyordu:

*Hayır, göçebe yaşamdan cennet uğruna vaz geçmedin;
Tersine, inanıyorum ki, bu eklemek ve hurma isteği.*

—Hitti, a.v.y., ss. 130-1.

¹⁴H. Lammens, *Islam, belief and institutions* (New York, tarihsiz), s. 140.

¹⁵Muhammedin kimi gizemsel bildirimleri için bkz. T. Arnold ve A. Guillaume tarafından yay. haz. *The legacy of Islam* (Oxford, 1931), s. 211-12.

¹⁶Dinsel mahkemelerde, ve sık sık başka mahkemelerde de, genellikle *müftü* olarak adlandırılan ünlü bir bilgene önemli bir dava konusunda görüşlerini sormak yaygın bir uygulama oldu. *Müftü* genellikle yönetime bağlı değildi, ama Osmanlı İmparatorluğunda bir devlet memuruydu.

¹⁷D. de Santillana, "Law and Society" bkz. T. Arnold ve A. Guillaume tarafından yay. haz. *The legacy of Islam* (Oxford, 1931), s. 286.

¹⁸Kuran dört yasal kariya ve belirsiz bir sayıda köle 'kapatma'ya izin verir; boşanma koca için kolaydı. Kadınların mülkiyet kalıt alma ve kullanmalarına izin verildi. İslam kadınları arasında azizler, vaizler ve bilginler vardı, ama, genel olarak, kadınlar yasa yoluyla olmaktan çok töre yoluyla kamusal ve toplumsal yaşamın dışında tutulurdu. Yunan ve Roma tarihinin çoğunda da olduğu gibi, bu durum eğitimli erkeklerin beğeni ve hazlarını

kendi aile yaşamları ile bağıntılı olmayan başka erkeklerle ya da kadınlarla paylaştıkları anlamına geliyordu. Müslüman toplumu çok sayıda köle kullanıyordu, ama onların yanısıra özgür işçiler de vardı; nüfus özgür insanlar ve köleler arasında klasiksel antikçağda olduğundan daha az keskin olarak bölünmüştü, ve her yerde kölelere karşı davranışta eğilim incelikten yanaydı—bir tutum ki Kuran'da kesin olarak buyrulur.

¹⁹Büyük gizemci ve reformcu Gazali değişen koşullara ödünler verdi:

Bizim tarafımızdan verilen ödünler kendiliğinden değildir, ama zorunluk yasak olanı yasal kılar. Biliriz ki ölü bir hayvanı yemeye izin verilmez; ve gene de açlıktan ölmek daha kötüdür; halifenin sonsuza dek öldüğünü ve yerine başkasının geçirilemeyeceğini ileri sürenlere sorarız: hangisi yeğlenecektir, doğru düzgün oluşturulmuş bir yetkenin olmayışından ötürü anarşi ve toplumsal yaşamın durması mı, yoksa ne olursa olsun varolan erkin tanınması mı? Tüzeci bu iki almaşıktan ikinciye seçmeksizin yapamaz.

On dördüncü yüzyılda yazan bir başka kuramcı şunları söyler:

Egemenin daha güçlü bir başkası onu erkten düşürüp yönetimi ele geçirinceye dek yönetme hakkı vardır. İkincisi de aynı sanla yönetecek ve aynı nedenle tanınması gerekecektir; çünkü bir hükümet, ne denli karşı çıkılabilir olsa da, hiç olmamasından daha iyidir; ve iki kötü arasından daha az kötü olanı seçmeliyiz.—G. E. von Grunebaum, *Medieval Islam* (Chicago, 1946), ss. 168-9.

²⁰Yer sınırlamalarından ötürü ortodoks Müslüman tanrıbilimin herhangi bir tartışması atlanmıştır.

²¹B. Russell, *History of western philosophy* (New York, 1945), s. 427.

²²E. Renan, *Averroës et l'Avverroïsme* (Paris, tarihsiz), Part I, Ch. I, Sec. VII.

²³İslamık bilimin bu yorumu tüm ortaçağ biliminin arkasında yatan temel çerçevenin bir tartışmasını atlar; bu daha sonra 1000-1500 yılları arasındaki Latin Hıristiyanlıkta bilim üzerine olan bölümde tartışılacaktır.

²⁴İslamık tanıların dikkatle gözlenmesi Rhazes'in şu pasajında görülür:

Suçiğinin ortaya çıkışı sürekli ateş, sırt ağrısı, burun kaşıntısı ve uyku sırasında titreme tarafından öncelenir. Bulunuşunun ana belirtileri şunlardır: ateşli sırt ağrısı, bütün bedende batıcı acı, yüzde kan toplanması, solunum güçlüğü eşliğinde boğaz ağrısı, ağız kuruluğu. Heyecan, bulantı ve huzursuzluk kızamıkta suçıçığında olduğundan daha belirgin iken, sırt ağrısı ise suçıçığında kızamıkta olduğundan daha ağırdır.

—T. Arnold ve A. Guillaume tarafından yay. haz., *The legacy of Islam* (Oxford, 1931), ss. 323-4.

²⁵D. C. Munro, *Essays on the Crusades* (Burlington, 1903), ss. 19-20.

²⁶Modern kimyanın aygıtlarının çoğu İskenderiyeli Yunan kimyagerlerden geldi: fırınlar, lambalar, su banyoları, kül banyoları, gübre banyoları, yansımali fırınlar, cüruf ayırma tavaları, potalar, geniş şişeler, süzgeçler vb. Bkz. F. S. Taylor, *The Alchemists* (New York, 1949), Bölüm IV.

²⁷"Jabir" ve "Geber" in özdeşliği büyük bir tartışma yazını üretmiştir. Sorunun iki bölümü vardır: ilkin, Jabir'e yüklenen çok sayıda Arapça incelemenin yazarı kimdir, ve, ikincisi, Geber'e yüklenen Latince incelemelerin yazarı kimdir? İlk soruya yanıt bunların geç dokuzuncu ve erken onuncu yüzyıllarda bir Şii mezhebinin üyeleri tarafından yazılmış olduğudur. Geber'e yüklenen Latince çalışmalar durumunda bunların Arapça'dan çeviriler

olduğundan emin olmak olanaksızdır. Soru kimya tarihinde önemlidir çünkü yalnızca Geber'in Latince incelemelerinde mineral asitlerin herhangi bir tutarlı kullanımı söz konusudur. Bkz. G. Sarton, *Introduction to the history of science* (Baltimore, 1927), Cilt I, Bölüm II, ss. 523-23; ve P. Kraus, *Jabir* (Kahire, 1943).

²⁸E. J. Holmyard, *The great chemists* (Londra, 1929).

²⁹*Arabian Nights*'in birçok çevirisi vardır, ve öyküler birçok ülkeye ve zamana aittir. Büyük bir dirilikleri vardır, ama hiçbir zaman onlara iyi bir biçim verecek bir biçemci bulamamışlardır. Böylece Müslüman eleştirmenler tarafından hiçbir zaman sanat yapıtları olarak çok değerli görülmemişlerdir.

³⁰Burada İslam yazınının kapsamlı bir irdelemesi verilmemiş, çünkü Müslümanların ürettikleri yazın yapıtları felsefelerinin, bilimlerinin ve sanatlarının tersine Batı ekini üzerinde çok az etkili olmuştur.

³¹Caminin kökeni sorusu üzerine çok tartışılmıştır; değişik kuramlar için bkz. P. Lavedan tarafından değinilen çalışmalar, *Histoire de l'art* (Pais, 1950), Cilt II, ss. 71-2.

³²İran'ın batısında ayakta kalan başlıca anıtlar ilkin Emeviler dönemindedir: 1) Kudüs'te bulunan ve sekizgen bir taban üzerine kurulu dev gibi bir tahta kubbe olan harika "Kayanın Kubbesi"dir (691 sıralarında yapılmıştır); 2) Şam'daki Büyük Cami; atnalı kemerler ve yüksek bir minare ilk kez bu yapıda kullanılmıştır; ve 3) Tunus'ta Kairouan'daki camidir (730'da yapılmıştır). "Kayanın Kubbesi"nde ve Şam Camiinde Bizanslı mozaik işçileri ve yontucuları kullanıldı. Abbasi döneminin (750-1258) Bağdat içersindeki ve çevresindeki anıtları derin bir biçimde İran sanatından etkilendiler. Bağdat'takiler kentin 1258'de Tatarlar tarafından yağmalanması sırasında yok edildi. Ama biçem Samarra'daki cami ve sarayın, Kahire'deki ibn-Tulun Camiinin (876 sıralarında yapılmıştır) ve 1293 sütunlu büyük Kordoba Camiinin yıkıntılarında görülebilir. Dokuzuncu yüzyıl camileri tuğla kubbeyi ve parlak fayansların yaygın kullanımını getirdi. Kahire'de Fatimilere ait onuncu yüzyıl al-Azhar camii en erken arabeskler görülür. Seville'de şimdi katedralin çan kulesi olan "Giralda" on ikinci yüzyılda yapıldı. On ikinci ve on dördüncü yüzyıllara ait yapılardan ayakta kalan en güzelleri Kahire ve Şam cami ve saraylarından kimileri, Halep ve Kahire kaleleri, ve İspanya'da Alhambra'dır. Batıda İspanya'nın ve Fransa'nın güney ucunun Mozarabik kiliseleri, Sicilya'nın kiliselerinden bir bölümü ve İspanya'da geç Orta Çağlara ait Mudejar kilise ve sarayları Müslümanların bu yapıları ile yakın ilişki içinde dururlar.

³³T. Arnold ve A. Guillaume, *a.v.g.*, s. 395.

³⁴On birinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında Yunan ve Arap felsefi ve bilimsel çalışmalarının Latince'ye çevrilmesi üzerine daha tam bir açıklama Batıda ortaçağ bilimi üzerine daha sonraki bir bölümde verilecektir.

³⁵İslam şiirinin *troubadour*lar üzerindeki etkileri için bkz. G. von Grunbaum, "The Arab contribution to troubadour poetry," *Bulletin of the Iranian Institute* (1946); *troubadour*lar üzerine olanaklı Arap etkileri üzerine yazılar burada özetlenemeyecek denli geniştir.

BÖLÜM VI

¹G. M. Trevelyan, *History of England* (New York, 1926), ss. 38-40, ve W. D. Foulke (çev.) *History of the Langobards of Paul the Deacon* (New York, 1906), ss. 57-8. Germanik göçlerin sonuçlarının değişik bir yorumu için bkz. A. Dopsch, *The economics and social foundations of European civilization* (New York, 1937). Dopsch göçler döneminde ve sonrasında tarihçilerin çoğundan daha az yokedicilik ve değişim ve daha çok süreklilik bulur. Aynı görüşlere benzer şeyler H. Pirenne tarafından temsil edilir, *Mohammed and Charlemagne*

(Londra, 1939), ve Pirenne ayrıca Müslüman fetihlerin Batıda Orta Çağların başlangıcını damgaladığına inanır. R. A. Dennet, *Speculum*'da "Pirenne and Muhammad" başlıklı yazısında Pirenne'nin savını yadsır.

²H. O. Taylor, *Classical heritage of the Middle Ages* (3'üncü basım, New York, 1911), s. 51, ve C. S. Lewis, *The allegory of love* (Oxford, 1936), s. 79.

³Manastır düzeninin erken tarihi Bölüm IV'te tartışılır.

⁴E. Gibbon, *Decline and fall of the Roman Empire*, Bury (yay. haz.) (Londra, tarihsiz), Cilt IV, s. 201.

⁵*Ruh Üzerine* çalışmasına önsözde Cassiodorus geç Skolastiklerin yöntemini öngören kendi yöntemini betimler:

İlk olarak ona niçin ruh dendiğini öğrenelim; ikinci olarak tanımını; üçüncü olarak tözel niteliğini; dördüncü olarak ona herhangi bir biçimin yüklenip yüklenmeyeceğini; beşinci olarak ahlaksal erdemlerinin neler olduğunu; altıncı olarak bedeni birarada tutmasını sağlayan doğal güçlerini; yedinci olarak kökenini; sekizinci olarak bulunduğu yeri; dokuzuncu olarak bedenin biçimini; onuncu olarak günahkârların ruhlarını; on birinci olarak doğruların ruhlarını; ve on ikinci olarak yeniden dirilişini.

—J. Migne, *Patrologia Latina* (Paris, 1841-46), Cilt 70, sütun 1281.

⁶Robert Bridges (yay. haz.), *The spirit of man* (Londra, 1919), no. 20.

⁷Gregory'nin alegorikleştirmesinin bir örneği için bkz. M. L. W. Laistner, *Thought and letters in Western Europe 500-900* (Londra, 1931), ss. 76-7; ve ona özgü ahlaksal masallar için bkz. J. H. Robinson, *Reading in European history* (2 cilt, Boston, 1904), Cilt 1, ss. 76-7.

⁸Hristiyanlık kitleler için çok yüzeysel bir yıldız olarak kaldı. Sonraki yüzyılda bile henüz insan adaklar ve kuşların uçuşundan geleceği okuma gibi putperest ayinlerden söz edildiğini duyarız. Almanya'da bu uygulamaları kınamak için bir reçete bize dek ulaşmıştır:

Soru, Şeytanı terk ediyor musun?

Yanıt, Şeytanı terk ediyorum.

S. Ve şeytanın tüm işlerini?

Y. Ve şeytanın tüm işlerini terk ediyorum. Thor ve Odin ve tüm kötü ruhları.

S. Herşeyden Güçlü Baba Tanrıya inanıyor musun?

Y. Herşeyden Güçlü Baba Tanrıya inanıyorum.

S. Tanrının Oğlu İsa'ya inanıyor musun?

Y. Tanrının Oğlu İsa'ya inanıyorum.

S. Kutsal Hayaletle inanıyor musun?

Y. Kutsal Hayaletle inanıyorum.

Açıktır ki Hristiyanlığı kabul etmek bağlılığı bir egemenden bir başkasına değiştirmek gibiydi.

—E. Emerton, *An introduction to the study of the Middle Ages* (Boston, 1916), ss. 155-6.

⁹Eihnard Charlemagne'ın ilim sevgisini betimler:

Yemek yerken ya müzik dinler ya da kitap okuturdu. Ona tarihler ve eskilerin edimleri okunurdu. St. Augustine'nin yapıtlarını, özellikle *Tanrı Kenti*'ni severdi. Özgür incelemelerin ateşli bir destekleyicisiydi ve bunların öğretmenlerine büyük saygı gösterir ve onları en büyük onurlarla ödüllendirirdi. Yazı yazmayı öğrenmeye çalışır, ve giderek

tabletlerini ve yazı kitaplarını yastığının altına koyardı, öyle ki boş zamanı olduğunda elini harfleri yazmaya alıştırabilirdi. Ama çok fazla ertelenen ve yaşamda çok geç başlanan bu görevde çok az başarılı olabildi.

—Einhard, *Life of Charlemagne* (New York, 1880), Bölümler 24-5.

¹⁰780 ve 800 arasında yazılan bir mektupta Charlemagne şunları söyler:

Bilinsin ki İsa'nın teveccühü ile hükümetimize emanet edilen piskoposlukların ve manastırların, manastır yaşamının yönetimine ve kutsal dinin işlerine ek olarak, ayrıca sözcüklerin ekininde de şevkli olmaları gerektiğini ve Tanrı vergisi öğrenme yeteneği olanlara öğretme işini üstlenmelerini uygun gördük, öyle ki tıpkı manastır kuralına uymanın ahlaksal davranışa düzen ve incelik getirmesi gibi, şevk ve öğretim de sözcüklerin kullanımını için aynı şeyi yapabilsin. Son yıllarda, çeşitli manastırlardan bize kardeşlerin bizim için kutsal ve dindar dualar okuduklarını bildiren mektuplar yazıldığı zaman, bu mektupların çoğunda doğru düşünceler ama inceliksiz anlatımlar gördük. Bu yüzden yazıda beceri azalırken, Kutsal Yazıları anlamak için bilgelik de aslında olması gerektiğinden daha az olabilir diye korkmaya başladık. Bu yüzden yalnızca sözcükleri incelemeyi gözardı etmemeniz, ama ayrıca onu içtenlikle izlemeniz için sizleri uyarıyoruz, öyle ki kutsal Yazıların gizemlerine daha kolay ve daha doğru olarak erişebilesiniz.

—D. C. Munro, yay. haz., *Selections from the laws of Charles the Great* (Philadelphia, 1900), s. 12-13.

Bu uyarılar Charlemagne tarafından sık sık yinelandı; bkz. Munro, *a.v.y.*, s. 12-14. Charlemagne'in eğitime ilgisi ölümünden sonraki efsanesinde görünür; böylece 883'te yazan St. Gall Keşişi İmparator'un bir okulu ziyaretini, çocukları nasıl sınadığını, öğrenmiş olanları nasıl övdüğünü, ve öğrenmemiş olanları nasıl kınadığını betimler. A. J. Grant, yay. haz., *Early lives of Charlemagne* (Londra, 1926), s. 62-5.

¹¹Beşinci yüzyıldan başlayarak İrlanda manastırlarında temel bir Yunanca bilgisi vardı. Yedinci yüzyılda, Tarsuslu Theodore kimi İngiliz manastırlarına daha kapsamlı bir Yunanca incelemesi getirdi. Oradan Yunanca incelemenin daha ileri tiplerine bir ilgi İrlanda'ya yayıldı, ama sekizinci yüzyılda İngiltere'de ilgi azaldı. Bede biraz Yunanca biliyordu, ama Alcuin adında bir sekizinci yüzyıl İngiliz bilgininin hiç Yunancası yoktu; buna karşı, dokuzuncu yüzyıl İrlandalı olan Erigena'nın Yunanca bilgisi iyiydi. Dokuzuncu yüzyıldan sonra Yunanca incelemelere ilgi tüm Latin Hristiyanlıkta yiter. Yunanca'yı iyi bilen Erigena'dan sonra, on dördüncü yüzyılda eğitimli ilk önemli Avrupalı Boccaccio'dur.

¹²J. Migne, *Patrologia Latina*, Cilt 122, *De divisione naturae* I, 69: Erigena'nın Katolik bakış açısından bir savunusu için bkz. F. Copleston, *History of philosophy* (2 vols., Londra, 1947-50), Cilt II, ss. 132-5. Geç Orta Çağlarda Erigena üzerine bir dizi efsane dolaştı. Biri onun gençliğinde Bede ve Alcuin'i tanıdığını ileri sürerken, bir başkası ise Yunanistan'a ve Doğuya yolculuklar yaptığını söylüyor, ve bir üçüncüsü ise onu Paris Üniversitesinin kurucusu yapıyordu.

¹³Ayrıca Erigena'nın İngiltere'de Malmesbury manastırına gittiğini anlatan bir efsane daha vardır ve orada öğrencilerin saldırısına uğradığını ve saplanan kalemlerle öldürüldüğünü anlatır. H. Bett bu öyküye inanır, *Erigena* (Cambridge, 1925), s. 15-6.

¹⁴I. Otto 953'te Gorzeli John'u Cordoba'da Lorraine'e gönderdi. John'u burada üç yıl geçirdi, Arap dilini öğrendi ve geriye Lorraine'e birkaç Müslüman kitabı getirdi. Bunların ne oldukları konusunda bir kayıt yoktur, ve o sıralar yapılan herhangi bir çeviri konusunda da bilgimiz yoktur.

¹⁵F. J. E. Raby, *A history of secular Latin poetry in the Middle Ages* (2 cilt, Oxford, 1934), Cilt I, s. 85.

¹⁶Raby altıncı ve yedinci yüzyıllar hakkında şunları söyler:

Manastır kuramı dünyadan umutsuzdu ve onu dalgaları arasında manastır gemisinin, biricik güvenlik ve sığınak umudunun yüzdüğü fırtınalı bir deniz olarak betimledi. O sıkıntılı zamanlarda insan tininin üzerine tuhaf bir karanlık çöktü. En yabanıl boşanaçlar gerçeklik olarak kabul edildiler. Kalıntılara ve imgelere hürmet, bunların büyüklüğü güçlerine inanç, tansık öykülerinin azizlere artmakta olan halksal tapınma ile yanyana giden muazzam artışı, demonolojinin, görül-meyen bir dehşet dünyasını bildiren o korkunç bilimin dizgeselleştirilmesi — tüm bunlar Orta Çağların ilk yüzyıllarının ansal ve duygusal niteliğini oluşturmada etkili olan güçlerdiler.

—F. J. E. Raby, *A History of Christian Latin poetry* (Oxford, 1927), s. 121-2.

¹⁷Latince'deki bütün şiir (parçası burada alıntılanan İngilizce çevirisi ile birlikte) F. A. Wright ve T. A. Sinclair tarafından yazılan *A history of later Latin Literature*'de bulunur (Londra, 1931); bir başka çeviri J. Lindsay tarafından *Mediaeval Latin poets*'de bulunur (Londra, 1934), s. 120-1.

¹⁸Sintsbury *Boewulf* üzerine ve benzer olarak ortaçağ ekininin kimi başka yanları üzerine harcanan bilgece emeklerden alayla söz eder.

Bilgince tahmincilik bir yüzyılın yarısından daha büyük bir bölümü için kendini parçanın tarihi, sahnesi, anlamı ve yazılışı üzerine kapıp koyvermiştir. Acaba Sakson istilacılar tarafından Jutland'dan getirilip Anglikanlaştırılmış mıdır, yoksa İngiltere'nin kendisinde mi yazılmıştır; acaba sahne Kuzey Denizinin doğusundan mı yoksa batısından mıdır; acaba bütün bir şiir midir yoksa bir baladlar derlemi midir; acaba şiirsel olarak süslenmiş bir tarih midir yoksa bir mit midir—tüm bu sorular büyük sıkıntılara girilerek sorulmuş, güvenle yanıtlanmış, ve yanıtların tümü de küçümseme ile alaya alınmıştır. Yabanıl olarak ve hak etmeksizin övülmüş ve her tür anlam ve ileti taşıması sağlanmıştır.

—G. Saintsbury, *Short history of English literature* (New York, 1924), s. 3-6.

¹⁹Doğa betimlemeleri çok etkilidir:

Yabanıl ve yalnızdır yaşadıkları ülke,
Rüzgârın süpürdüğü sırtlar ve kurt sığınakları,
Ürkünç bataklıklar ki akıntıları
Dalar dibe kasvet ve gölgeler arasına
Kararan uçurumun alacakaranlığı altında.
Uzaklara uzanır yalnız göl
Kırağı asılır köklü ağaçlarına
Ve dalgalarını örter gölgeler kasvetle.
Ve her gece bir ucube doğar orada,
Suda bir alev; hiç kimse bilge değildir
Dipsiz derinliğinin sınırını bilecek denli.
Çalıları çiğneyen boynuzlu geyik,
Tazıların kovaladığı dalı karaca,
Sıkışıp geri dönecek ve kıyıda ölecek

*Daha o hayaletli göle dalamadan.
Burası tekin olmayan bir yer!*

—C. W. Kennedy (çev.), *Beowulf*
(Oxford, 1940), s. 44.

²⁰Bede'nin tarihinde sık alıntılanan pasajlardan biri zamanın harika bir tablosudur; Bede Anglo-Saxon Kral Edwin'in danışmanlarının Hristiyanlığı kabul edip etmemeleri gerektiği konusundaki tartışmalarını betimler, ve kralın şeflerinden biri şunları söyler:

Siz kışın ocaktaki sıcak ateşin yanında etin başında oturur ve dışarda dondurucu fırtına eserken, ey kral, insan yaşamı bir serçenin hol boyunca uçuşu gibi görünür. Serçe kapılardan birinden içeri uçar, ve bir kıpı ateşin sıcaklığında oyalanır, ve sonra ileri uçarak geldiği kış karanlığında yiter. İnsan yaşamı da böyle bir kıpılık oyalanma gibidir, ama ondan önce ve ondan sonra ne vardır, bunu bilmeyiz. Eğer bu yeni öğreti bize bunların gereğini anlatıyorsa, onu izleyelim.

—Bede, *Ecclesiastical history of the English nation*,
Kitap II, Bölüm XIII.

²¹*Book of Kells*'de, tıpkı başka Kelt elyazmalarında olduğu gibi, karışık soyut tasarlar ustaca ele alınışlarında hayranlık vericidir, ama onların yanısıra kutsal kişilerin insansal görünüşleri şaşırtıcı denli kabadır; bunlar bütünüyle ve ağırbaşlılıkla insanüstü bir süsleme olarak ele alınırlar. İrlanda'da Hristiyanlık sonunda barbarlık biçimine teslim oldu; İngiltere'de ve Kıtada tersi yer aldı. "Bu İrlanda örüntülerinin (elyazma yaldızlamalarında) görünürde sınırsız dolaşmaları, varma-ma etkileri ile, İrlanda sagalarından birini anımsatır; kahraman dolaşmalarının başlamasına yol açan amacı unuttur, ve şiir başlangıçtakine bütünüyle yabancı bir tema, tasar ve hedef ile sonlanır." C. R. Morey, *Mediaeval art* (New York, 1942), s. 184.

²²P. H. Láng, *Music in western civilization* (New York, 1941), s. 76.

²³G. M. Trevelyan, *History of England* (New York, 1926), s. 2.

²⁴V. Duruy, *A short history of France* (2 cilt, Londra, tarihsiz), Cilt I, ss. 162-3.

BÖLÜM VII

¹E. Renan, *Averroës et l'Averroïsme* (Part, 1869), ss. 201-02.

²Bunun çoğu Yunan düşüncesinden gelir. Platon'un *Timaeus*'unda, Aristoteles tarafından özetlendiği gibi, "Timaeus ruhun bedeni nasıl devindirdiğinin fiziksel bir açıklamasını vermeye çalışır. Ruh devimdedir ve beden devinir çünkü onunla içiçe geçmiştir. Gökerin devimleri ruhun devimleridir." C. Singer, *Short history of science* (Oxford, 1941), s. 37.

³On ikinci yüzyılda Alexander Neckham'ın *On the nature of things* başlıklı çalışmasından kimi popüler bilim örnekleri şunlardır:

Kartal, yüksek ısısından ötürü, yumurtaları üzerine oturduğu zaman ısı onları yok etmesin diye onları çok soğuk taşlarla karıştırır. Aynı yolda, sözcüklerimiz, gereğinden ötürü sıcak konuştuğumuz zaman, daha sonra incelikle yumuşatılmalıdır. Çalıkuşu küçük bir kuştur. Böylesine ufak tefek bir bedenden böyle yüksek bir sesi ıttığı zaman şaşırmayan var mıdır? Bu tür şeyler yoluyla, bize küçük şeylerin güçlerinin küçümsememesi gerektiği öğretilir. Çalıkuşunun bedeni ateşin önünde şişe takıldığı zaman çevirilmesi gerekmez çünkü çalıkuşu kendini çevirecektir. [Öte yandan, Neckham pusulanın iyi bir betimlemesini verir.] Denizciler bulutlu havada artık güneşin ışığından yararlanamayacakları zaman, ya da dünya karanlığa büründüğü ve geminin yönünün

nereye çevrileceğini bilmedikleri zaman, miknatsa bir iğne değdirirler. İğne o zaman ucu kuzeye dönünceye dek çevrincektir.

On üçüncü yüzyılda yazan Bartholomew Anglicus birçok harika hayvanı betimler:

Satirler biraz insanlara benzerler ve alınlarında boynuzları vardır, ve ayakları keçiye benzer. St. Anthony kırdı bunlardan birini gördü. Bunlardan kimilerinin tazılar gibi kafaları vardır, ve kimilerine tekgöz denir, çünkü her birinin yalnızca tek bir gözü vardır, ve kimileri başsız ve burunsuzdur ve gözleri omuzlardadır. Ve başkalarının yalnızca tek bir ayağı vardır, ve bu öyle büyüktür ki güneşte yatarken kendilerini ayaklarıyla gölgelerler, ve gene de öyle çeviktirler ki bunda tazılara benzetilirler. [Öte yandan, yazar kedinin çok kurnazca gözlemleri bir betimlemesini verir.] Kedi küçükken kösnül bir hayvandır, çevik ve esnektir, ve bir samanın peşine takılıp onunla oynar, ve büyüdüğü zaman çok ağır ve çok uykucu bir hayvan olur. Fare beklerken kurnazca yatar, ve nerede daha çok olduklarını görüşten çok koku yoluyla bilir. Aşk zamanı geldiğinde eşler için zorlu doğuşlar verir, ve birbirlerini acımadan tırmalarlar. Ne de yüksek yerlerden aşağı atıldığı zaman yaralanır.

—T. Wright, yay. haz. *Alexander of Neckham, De naturis rerum*

(Londra, 1863), Kitap I, Bölüm 23, Kitap II, Bölüm 98; ve R. Steele, *Medieval lore* (Londra, 1924), ss. 156, 165.

Bir oymacı size şu tür birşey diyecektir: Dua sırasında elde tutulan bir yakut Tanrıdan yandaş bir yanıt için güvencedir, bir defne yaprağına sarılı bir opal onu tutanı görülmez kılar, ve bir ametist kişiyi sarhoşluğa başışık kılar.

*Bilime müslümanların burada irdelenmesi gereken katkıları Bölüm Beşte tartışılıyor.

*Düşüncelerinin kısa bir özeti olan *Opus tertium*'da Bacon Maricourtlu Peter diye birinden söz eder:

Bildiğim ve deneysel bilimde yaptıklarından ötürü övülebilecek tek insan. Sözcüklerin savaşıma hiç önem vermez. Başkalarının güneşte göz kırptıran yarasarlar gibi bulanık olarak görmeye çalıştığı şey o günün tam ışığında gözlerini diker, çünkü deney ustasıdır. Deney yoluyla tıbbi, kimyasal doğal şeylerin, aslında gökler ve yeryüzündeki herşeyin bilgisini kazanır. Bilmediği şeylerin sıradan insanlar, yaşlı kadınlar, askerler, pullukçular tarafından bilinmesinden utanç duyar. Bu yüzden metalleri eritenlerin yaptıklarını yakından incelemiştir; savaş sanatı, silahların yapımı ve kovalama ile ilgili herşeyi bilir; tarıma yakından bakmıştır; giderek yaşlı kadınlar tarafından kullanılan devalara, zar atmaya, ve tılsımlara bile dikkat etmiştir; öyle ki araştırmaya değer hiçbirşey ondan kaçmaz. Eğer felsefe eksiksizleştirilecekse, yardımı vazgeçilmezdir. Ödüle gelince, onu ne kabul eder ne de arar. Gurur ve gönenci bir yana atar.

Tuhaf bir mektupta, Bacon bilimin yararlarını tahmin eder:

Şimdi sanat ve doğanın her tür büyüğü önemsiz gösterecek olan harika sonuçlarını sıralayacağım. Küreklerin zorunluğunu ortadan kaldıracak denizcilik aletleri yapılacaktır, öyle ki büyük tekneler tek bir insan tarafından yönetilecek ve insanlarla dolu iken olduğundan daha büyük bir hızla yüzdürülecektir. Ve onları çekecek hayvanlar olmaksızın ve inanılmaz hızla gidecek arabalar yapılabilir. Uçmak için içinde bir insanın dahice tasarlanmış kanatların havaya vurmasını sağlayan ustaca bir aygıt döndürdüğü makineler yapılabilir. Sonra sonsuz ölçüde büyük ağırlıkları kaldırmak

ve indirmek için kendilerinde sağlam düzenlemeler geliştirilebilir. Destekler olmaksızın nehirleri geçecek dahice köprüler yapılabilir.

—J. H. Robinson (yay. haz.), *Readings in European history* (2 cilt, New York, 1904), Cilt I, ss. 460-1.

⁶A. G. Little, *Roger Bacon* (Londra, 1928), ss. 4-5.

⁷Petrarch daha önce bilimcileri gözardı etmişti, çünkü “hiçbir yolda mutlu bir yaşama yardım etmezler, çünkü ait olduğumuz insan ırkının bilgisiziyken hayvanların, kuşların, balıkların ve sürüngenlerin doğası konusunda bilgili olmanın bize ne yararı vardır?” R. M. Setton, “Some recent views of the Italian Renaissance,” bkz. *Report of the annual meeting of the Canadian Historical Association* (Toronto, 1947), s. 27.

⁸“Bilimsel Devrim”den ve ortaçağdaki başlangıçlarından söz ederek, Butterfield şöyle yazar:

O devrim yalnızca Orta Çağların değil ama antik dünyanın bilimindeki yetkeyi de devirdiği için — çünkü yalnızca skolastik felsefenin gölgelenmesinde değil ama Aristoteles fiziğinin yokedilmesinde de sonuçlanmıştır — Hristiyanlığın doğuşundan bu yana herşeyi gölgede bırakır ve Rönesans ve Reformasyonu yalnızca ortaçağ Hristiyanlık dizgesi içerisindeki iç yerdeğişimlerinin düzeyine indirir. Fiziksel evrenin bütün çizgesini ve insan yaşamının kendisinin dokusunu dönüştürürken, özdeksel-olmayan bilimlerin yönetiminde bile insanın alışıldık ansal işlemlerinin karakterini değiştirdiği için, hem modern dünyanın hem de modern kafa yapısının kökeninde öylesine büyük bir yer doldurur ki, Avrupa tarihini geleneksel dönemlere ayırmamız zaman-karışıklığı yaratan bir engel olmuştur.

—H. Butterfield, *Origins of modern science 1300-1800* (Londra, 1949), s. vii.

⁹L. White, Jr., “Technology and invention in the Middle Ages,” bkz. *Speculum*, 1940, s. 156.

¹⁰B. Russell, *History of western philosophy* (New York, 1945), s. 463.

¹¹G. G. Coulton, *Studies in medieval thought* (Londra, 1940), ss. 96-7.

¹²Yer darlığından ötürü burada salt tanrıbilimsel soruların tarihi üzerine hiçbir tartışma kapsamıyor.

¹³Hiçbir Hristiyanın [der Anselm] Katolik Kilisenin yürekten inandığı ve ağızıyla itiraf ettiği şeyin gerçekliğini herhangi bir yolda tartışmaması gerekir. Ama her zaman sorgusuzca aynı inanca sarılarak, onu severek ve onunla yaşayarak, kendisinin elinden geldiğince onun nedenini araması gerekir. Eğer anlayabilirse, Tanrıya şükretsin. Eğer anlayamazsa, karşı çıkarak başını kaldırmamasın ama hürmet içinde eğsin.

—A. G. McGiffert, *History of Christian thought* (2 cilt, New York, 1932-3), Cilt II, s. 186.

¹⁴A. Weber, *History of philosophy* (New York, 1896), s. 221.

¹⁵Abelard’ın *Sic et non*’undan kimi örnek sorular şunlardır:

İnsan inancı us üzerine dayandırılmalı mıdır, yoksa değil mi?

Tanrı bir midir, yoksa değil mi?

Günah Tanrıyı hoşnut eder mi, yoksa değil mi?

Tanrı kötülüğün yaratıcısı mıdır, yoksa değil mi?

—J. H. Robinson, *Readings in European history* (2 cilt, New York, 1904), Cilt I, ss. 451-2.

¹⁶H. O. Taylor, *The mediaeval mind* (4'nücu basım, 2 cilt, New York, 1925), Cilt I, s. 416, ve Henry Adams, *Mont St. Michel and Chartres* (New York, 1904), s. 315. Abelard ve Heloise'nin ünlü mektuplaşması ayrılıklarından uzun bir süre sonra başlar; Abelard tarafından yazılan *Historia calamitatum* adlı ilk mektup aşk öyküsünün dramatik bir anlatısıdır.

¹⁷Aristoteles'in mantıksal incelemelerinin tümü 1150'den önce Latince çevirilerde bulunuyordu; öteki çalışmalar şu tarihlerde bulunabilir oldular: *Fizik* 1180 sıralarında; *De caelo* ve *De anima* 1210 sıralarında; *Metafizik* 1175 ve 1270 arasında üç bölüm olarak çevrildi; *Törebilim* 1200 ve 1245 arasında kesimler olarak çevrildi; ve *Politika* 1260'da bulunabilir oldu. Açıkur ki Aristoteles'in kabulü aşamalı bir süreç olmuştur. Düşünürlerin Aristoteles'i kullananlar ve kullanmayanlar olarak erken sınıflandırmasından şimdi üçlü bir sınıflandırmadan yana vazgeçilmiştir: İlk olarak Aristoteles'i başka yazarların yanısıra seçmeci bir yolda kullananlar; ikinci olarak, onu Müslümanlar tarafından yorumlandığı biçimiyle kullananlar; ve son olarak çalışmasını özgün biçiminde kullanmaya çalışanlar." M. D. Knowles, "Some recent advance in the history of mediaeval thought," bkz. *Cambridge historical journal*, 1947, ss. 33-4.

¹⁸Aquinas, *Summa contra gentiles*, Book I, Bölüm 12.

¹⁹Pierre Duhem, seçkin bilim tarihçisi, A. D. Sertillanges, *Aquinas and his work* (Londra, 1932), s. 88.

²⁰J. N. Figgis, *Political thought from Gerson to Grotius* (2'inci yayım, Cambridge, 1916), s. 9.

²¹S. D. Mellone, *Western Christian thought in the Middle Ages* (Edinburgh, 1935), ss. 289-90.

²²Otuz bir yaşında ölen harika prens Pico ünlü *İnsanın değeri üzerine söylev*'inde şunları söyler:

Sonra yüce yapıcı tekil hiçbirşey bağışlamadığı insana başka yaratıklarına verilmiş herşeyin ortak olarak ait olması gerektiğini bildirdi. Sonra insanı aldı, onu kendi imgesinde yaptı, ve onu dünyanın özeğine koyduktan sonra ona şunları dedi: "Sana ne değişmez bir yer, ne senin kendi benzerliğinde bir biçim, ne yalnızca sana özgü herhangi bir beceri verilmedi, ey Adem, öyle ki hangi yeri, hangi benzerliği, hangi beceriyi seçersen seç, senin olsun. Tüm başka yaratıklara bizim tarafımızdan saptanan yasalar içersinde verilen doğa onları kısıtlar. Sen, hiçbir dar sınır tarafından kısıtlanmamış olarak, seni gücü altına koyduğum kendi özgür istencine göre doğanı kendin için tanımlayacaksın.

—J. A. Symonds, *The revival of learning* (3'üncü yayım, Londra, 1897), s. 35.

BÖLÜM VIII

¹C. Bailey (yay. haz.), *The legacy of Roma* (Oxford, 1923), s. 71.

²*De Republica*'da Cicero şunları bildirir:

Aslında gerçek bir yasa vardır — yani, doğru us — ki doğa ile uyum içinde tüm insanlar için geçerlidir, ve değiştirilemez ve bengidir. Onun buyruğu ile bu yasa insanları ödevlerini yerine getirmeye çağırır; yasaklamaları ile yanlışlık yapmalarının önüne geçer. Bu yasayı insan yasası ile geçersizleştirmek hiçbir zaman ahlaksal olarak doğru değildir. Ne senato ne de halk bizi bu yasaya boyuneğme yükümlülüğümüzden bağışlayabilir. Roma'da bir kural, Atina'da bir başka kural getirmeyecektir, ne de

bugün bir kural ve yarın bir başka kural olacaktır. Ama bengi ve değiştirilemez, tüm insanları tüm yerlerde bağlayan tek bir yasa olacaktır, ve insanların tek bir ortak efendi ve egemenleri olacaktır: Bu yasanın yaratıcısı olan Tanrı.—G. H. Sabine ve S. B. Smith (çev.), *Cicero, On the commonwealth* (Columbus, 1929), III s. 22.

³A. N. Whitehead, *Adventures of ideas* (Cambridge, 1933), s. 20.

⁴Augustine'in ekonomik kuralları politik düşüncelerinden daha az özgündür. "Türel eder" düşüncesi Yunan düşüncesinden kalıt alındı; bunun en iyi tartışması Aristoteles'in *Nikomakean Törebilimi*, Kitap V'te bulunur. Hristiyanlar düşüncüyü kabul ederek onu İncil'den uzun bir dizi öğütüyle desteklediler; aralarında St. Paul'un şu bildirimi de vardı (Selanikliler, IV:6): "hiç kimse ileri gidip herhangi bir konuda kardeşini dolandırmamasın." Lactantius öğretiyi bir satıcının müşteriye metanın kusurlarını belirtme ödevi olduğu, ve benzer olarak alıcının da hiçbir zaman satıcının bir yanlışlığından kâr sağlamaya çalışmama ödevi olduğu üzerinde diretecek denli geliştirmişti. *De Trinitate*'sinde, Augustine bu düşünceleri pekçok yazarın bin yıl boyunca yinededikleri bir öykü ile örnekledi. Bir elyazmasının birine (büyük bir olasılıkla Augustine'in kendisine) satılmasını anlatır. Kitabın değerini bilen alıcı istenenden daha yüksek bir eder öder. Augustine, pekçok erken Hristiyan ve ortaçağ yazarı gibi, herşeyi İncil'den alıntılar üzerine dayandırsa da, antik düşünceden ödünç alır. Bu sorunlardaki uzun sürekliliğin ilginç bir örneği *Cambridge mediaeval history*, Cilt 1, s. 520'de "Manastır düzeni" üzerine bir bölümde Benediktin alim Dom Butler tarafından gösterilir; burada yazar manastır düzeni için Yeni Ahit'ten birkaç alıntıdan başka hiçbir kaynak bulamaz!

⁵W. A. Dunning, *A history of political theories, ancient and mediaeval* (New York, 1902), s. 166.

⁶*Cambridge mediaeval history* (Cambridge, 1936), Cilt VI, s. 3.

⁷Aquinas'ın politik ve toplumsal düşünceleri başlıca Aristoteles'in *Politikası Üzerine Yorum*'unda, yalnızca bir kitabını ve geri kalan dördünden bir ikincisinin bir parçasını tamamlamış olduğu *Prenslerin Egemenliği*'nde, ve hepsinden önce *Summa Theologica*'da bulunur. Öğrencisi Aegidius Colonna, Aquinas'ın çalışması ile aynı adı taşıyan bir çalışmada, *Prenslerin Egemenliği*'nde Aquinas'ın görüşlerini ortaya serer ve kendi görüşlerinden pekçoğunu ekler.

⁸"Tinsel dünyasaldan ayrı tutulabilmesi için," der Aquinas, "bu krallık görevi dünyasal krallara değil ama rahiplere, ve hepsinden önce başrahibe, Peter'in ardılına, İsa'nın vekiline, tüm kralların ona boyun eğmeleri gereken Roma piskoposuna verilir." R. Lane Poole, *Illustrations of the history of mediaeval thought* (2'inci yayım, Londra, 1920), s. 211.

⁹A. P. D'Entrèves (yay. haz.), *Aquinas, selected political writings* (Oxford, 1948), ss. xxii-xxiii.

¹⁰Aquinas, genel olarak, tecime büyük bir yandaşlık göstermez:

Bir topluluğa [der] gönencini arttırma olanağını veren iki yol vardır. Daha değerlisi toprağın verimliliği aracılığıyla bir gereksinimler bolluğunun üretimidir; ikincisi tecim aracılığıyla. Birincisi daha istenebilir olan durumdur, çünkü bir devletin kendi toprağından varıllıklar üretmesi daha iyidir, çünkü halkı beslemek için tecimciler zorunlu olduğu zaman, savaş zamanlarında zarar doğabilir. Ayrıca yabancıların geliş ahlakın bozulmasına götürür. Eğer yurttaşlar kendilerini tecime verirlerse erdemsizlikler için fırsat doğar. Bir devlet tecim işlerini kısıtlamalıdır.

—E. S. Davidson, *Forerunners of St. Francis* (Boston, 1927), ss. 341-2.

Kimi Kilise Babaları tüm tecimi kınamışlardı; Aquinas'ın zamanında, kilise yazarları tecimi kazanç uğruna değil ama kamu yararı ve yaşam gereksinimleri uğruna olduğu zaman kabul etmeye başlamışlardı.

¹¹Roma Kilisesi şu ya da bu biçimde yüzyıllarca tefecilik kavramına sarılmayı sürdürdü; 1830'da papanın rahiplerin itiraflarda tövbe-kârların yatırımlarına ilişkin soruşturmalar yapmalarını yasaklamasına dek dikenli bir konu olarak kaldı.

¹²J. N. Figgis, *From Gerson to Grotius* (2'inci yayım, Cambridge, 1916), s. 32.

¹³Dubois kimi zaman Montesquieu ya da giderek daha yakın yazarlar gibi konuşur:

Dünyada her zamanda ve her yerde iyi ve istenebilir olarak kabul edilebilecek herhangi birşey keşfetmek pek olanaklı değildir. Öyle ki yasalar yerlere, zamanlara ve halklara göre değişmelidir. Birçok felsefeci bunun uygunluğunu öğretmiş, ve tüm bilimlerin efendisi onu bildirmeye korkmamış, çünkü Eski Ahit'te belirttiği birçok şeyi Yeni Ahit'te değiştirmiştir.

—M. Langlois (yay. haz.), *P. Dubois De Recuperatione Terrae Sanctae* (Paris, 1891), s. 39.

Bir başka incelemede, Dubois aşırı ulusalcı eğiliminin gözüpek bir bildiriminde bulunur: "Başka ulusların yaptığından daha emin bir yargıda bulunmak, düşünmeden davranmamak, ve kendilerini doğru us ile karşıtlık içine düşürmemek Fransızların kendilerine özgü bir değerleridir." R. Lane-Poole, *Illustrations of Mediaeval Thought* (2'inci yayım, Oxford, 1920), s. 225.

¹⁴Jandunlu John'dan olanaklı bir eş-yazar olarak söz etmedim. Marsiglio'ya öğüt vermiş olabilir, ama görünürde *Defensor pacis*'in hiçbir bölümünü yazmış değildir. Bkz. A. Gewirth, "John of Jandun and the 'Defensor Pacis,'" *Speculum*'da, 1948.

¹⁵Ockham'ın politik düşüncelerine en iyi girişler *Eight questions concerning the power and dignity of the people*, uzun olmasına karşın tamamlanmış olmayan *Diyalog* dediği inceleme, ve kısa ve duru *On imperial and papal power*'dır.

¹⁶*Cambridge mediaeval history*, Cilt V, s. 766. Her çocuğa Havarî'nin İlkelerini [*Creed*] ve Efendi'nin Duasını Latince'de öğretmek her zaman bölge rahibinin ödevinin bir parçası olarak görüldü. 1000'den sonra, piskoposlar yineleyerek bölge dinadamlarına sürülerini İnanç Konuları (*Articles of Faith*), On Buyruk, Yedi Erdem, Yedi Öldürücü Günah ve Kut-samaların anlamları konularında da bilgilendirme görevini yüklediler; bu bilginin çoğu anadilde verilebiliyordu.

¹⁷H. O. Taylor, *The mediaeval mind* (4'üncü basım, 2 cilt, New York, 1925), Cilt II, ss. 140-1.

¹⁸P. Abelson, *The seven liberal arts* (New York, 1906), s. 32.

¹⁹Hümanistler tarafından sınıflarının eğitiminde izlenen yöntemi göz önünde canlandırırken, kafamızı modern profesörlerin uygulamaları ile tüm çağrışımlardan temizlememiz gerekir. Öğretmenin önünde gördüğü öğrencilerden çok azının elinde Virgil ya da Cicero'nun metinlerinin oldukça kısa parçaları bulunurdu; onlara yardım edecek notları, dilbilgileri, antikçağ ya da mitoloji sözlükleri yoktu. Alıntılar yazdırmak, koştur pasajları tam uzunluklarında yinelemek, coğrafyadan ve tarihten anıştırmaları açıklamak, tümcelerin yapısını ayrıntıda çözümlemek, dilbilgisi kullanımının çok sayıda örneklerini vermek, bir sözcüğün özel bir bağlamda anlam kazanmasını sağlayan evreleri izlemek, anlamdaşları tümüyle bilmek, ortografi için kurallar vermek ve bütün Pantheon'u parmaklarının ucunda bulmak bu yüzden öğretmen için zorunluydu. Bunlara ek olarak, yazarının demek istediği üzerine yorum yapabilmesi, felsefesini yorumlaması, biçiminin güzelliklerini gösterebilmesi, öğretisi

üzerine uygun ahlaksal irdeleme yapması, ve ülkesinin tarihi ile ve yazın alanındaki öncelleri ile ilişkisinin bir açıklamasını vermesi beklenirdi. Kısaca diluzluğu profesörünün aynı zamanda bir dilbilgici, bir filolog, bir tarihçi, bir biçemci ve bir bilge olması gerekirdi. En azından klasiklerin ansiklopedik bir bilgisini ortaya koyma ve bütün ciltleri belleğinde tutma yükümlülüğü altındaydı. Filelfo ve Poliziano gibi insanlar tarafından karşılanmış görünen tüm bu gerekler güzel konuşma mesleğini [eloquence] — çünkü hümanizmin büyük türülük gösteren konusu sık sık böyle adlandırılırdı — bu yüzyıldaki bir öğretmeni uğraştıran işten çok ayrı bir işe çevirdi. Önlerindeki sıralarda kalem ve kağıttan başka hiçbirşey olmayan yaşlı ve genç düzinelere öğrenci dayançla öğretmenin söylediklerini yazarak otururdu. “Georgics” ya da “Verrines” üzerine söylemlerinin sonunda her biri çeşitli eleştirel, açıklayıcı, törel, estetik, tarihsel ve yaşamöyküsel bir notlar kütlesi ile birlikte yazarın metninin bir eşlemini içeren özlü bir cildi yanında götürürdü. Başka bir deyişle, bir kitap yazdırılmış ve dikkatli öğrencilerin sayısı denli eşlemler yapılmış olurdu.

—J. A. Symonds, *The revival of learning* (3’üncü basım, Londra, 1897), ss. 90-1.

²⁰Eğitsel incelemelerden birinde, Aeneas Silvius Piccolomini’nin *De liberorum educatione*’sinde, bu yeni eğitsel düşüncelerin ilginç ipuçlarını görürüz:

Çocuğun beden eğitimine gelince, yaşam boyunca yararlı olacak alışkanlıklar yerleştirmeyi amaçladığımızı kafada tutmamız gerekir. Öyleyse bırakın uykunun aşırısını ve tüm biçimlerinde tembelliği reddeden belli bir sertlik geliştirsin. Düşkünlüğe varan alışkanlıklar, örneğin yumuşak yatak lüksü ya da bedenin üstüne keten yerine ipek giyme, hem bedeni hem de kafayı zayıflatma eğilimindedir. Doğru tavır ve tutumlara çok fazla önem verme diye birşey olamaz. Dudaklarla ve yüzle çocukça oynama alışkanlıkları erkenden denetim altına alınmalıdır. Bir çocuğa başını dik tutma, dosdoğru ve korkusuzca ileriye bakma, ve ister yürüyor, ister duruyor, isterse oturuyor olsun, vakarla davranma öğretilmelidir. Eski Yunanistan’da hem felsefeciler hem de gündelik işlerindeki insanlar — örneğin Sokrates ve Krisippus ya da Makedonyalı Filip — bu sorunu kendisiyle kaygılanacak denli önemli saydılar, ve dolayısıyla bizim kaygımıza da değdiği düşünülebilir. Kas etkinliklerini ve kişinin genel duruşunu geliştiren oyunlar ve alıştırma her öğretmen tarafından yüreklendirilmelidir. Çünkü böyle bedensel eğitim yalnızca tavır inceliği geliştirmekle kalmaz, ama bedensel organlarımızın sağlıklı oyununu sağlar ve yapıyı sağlamlaştırır. ... Yeme ve içme konusuna gelince, ölçülülük kuralı sindirimi gereksiz olarak zorlayan ve böylece ansal etkinliğe zarar veren herşeyi geri çevirmekten oluşur. Aynı zamanda titizlik alaya alınmamalıdır. Örneğin, yaşamı kampta ya da ormanda karşılamak zorunda kalabilen bir çocuk ... iştahını denetlemelidir. ... Yemenin amacı bedeni güçlendirmektir; böylece dinç ve sağlıklı insan kekleri ya da tatlıları, ayrıntılı yemekleri ya da narin ve zayıf yapılar için olan küçük kuşları ya da yılan balıklarını geri çevirmelidir. ... Aşırı düşkünlüğe varmış iştahtan hastalık ve bozulmadan başka ne doğabilir? En iyi çağlarındaki Yunanlılar için yeme ve içme yalnızca yaşama araçları idiler, onun başlıca ereği ve amacı değil. Çünkü ... bedensel hazlar için bu yetenekte daha alt yaratıklar ile aynı düzlemde olduğumuzu gördüler. ...

Dinde Hristiyan beslenmenizden “Efendi’nin Duası”nı, “Kutsal Bakirenin Selamı”nı, “İlkeler”i, “St. John İncili”ni ve belli “Derlem”leri öğrendiğinizi varsayabilirim. Tanrının başlıca buyruklarının, Tinin armağanlarının, öldürücü günahların, esenlik yolunun, ve gelecek dünyada yaşam öğretisinin neden olduğu size öğretildi. Bu son

gerçek, aslında Cicero'dan bildiğimiz gibi, Sokrates tarafından öğretildi.

—F. Schevill (yay. haz.), *The first century of Italian humanism* (New York, 1928), ss. 73-6.

²¹C. H. Haskins, *The rise of universities* (New York, 1923), ss. 3-4. Üniversite için kökensel terim *studium generale* idi; "üniversite" sözcüğü başlangıçta herhangi bir insanlar kitlesi ya da büyük örgüt için kullanılan Latince '*universitas*'tan gelir.

²²Öğrenci kurallarına göre:

Bir profesör izinsiz olarak görevinin başından ayrılamazdı, ve eğer kasabadan ayrılmak isterse geri dönüşünü güvence altına almak için bir depozit bırakması gerekirdi. Eğer beş kişilik bir küme oluşturamadıysa, görevinin başında değilmiş gibi cezalandırılırdı. Zil ile başlamak ve sonraki zilden bir dakika sonra bırakmak zorundaydı. Yorumunda bir bölümü atlamasına ya da bir güçlüğü saatin sonuna ertelemesine izin verilmezdi, ve yılın her belirli parçasında bütün alanı dizgesel olarak ele almak zorundaydı.

—C. H. Haskins, *a.v.y.*, s. 75.

²³F. P. Graves, *A history of education during the Middle Ages* (New York, 1910), s. 91.

²⁴Sınav bittikten sonra bir genç öğretmen ailesine şunları yazıyordu:

Efendiye yeni bir şarkı söyleyin, onu telli sazlarla övün, zillerin yüksek sesleri ile sevinç duyun, çünkü oğlunuz parlak bir tartışmaya katıldı. Tüm soruları yanlışsız yanıtladı, ve hiç kimse usamlamalarının karşısında duramadı. Dahası, hem varılların hem de yoksulların daha önce görülmedik denli onurlandırıldıkları bir ziyafet çekti, ve hakkıyla öylesine popüler olan dersler vermeye başladı ki, başkalarının derslikleri boşalırken onunki dolup taşı.

—C. H. Haskins, *Studies in mediaeval culture* (Oxford, 1929), s. 87.

Bir üniversite sav örneği için bkz. A. O. Norton (yay. haz.), *Readings in the history of education, mediaeval universities* (Cambridge, Mass., 1909), ss. 112-20; tartışılan başka sorularla ilgili örnekler için, bkz. P. S. Allen, *The age of Erasmus* (Oxford, 1914), ss. 107-12.

²⁵Haskins, *a.v.y.*, s. 10, 15. Hem bir vaiz hem de bir profesör olan Martin Luther'in sızlanan öğrenciler için biraz sert sözleri vardır: "Kimileri okul çantalarından ülsler, kimileri kitaplarından karın ağrısı, başkaları ise kağıttan gut geliştirirler. Geri kalanının mürekkebi kurumuştur, ya da annelerinden gelen uzun mektupları yemişlerdir ve bu yüzden sıra özlemine ve nostaljiye kapılırlar. P. Smith, *Life and letters of Luther* (2'inci yayım, Boston, 1911), s. 332.

²⁶J. U. Nicholson (çev.), *Chaucer's Canterbury Thales in modern English* (New York, 1934), s. 10.

²⁷J. A. Symonds (çev.), *Wine, women and song* (Londra, 1925), s. 69.

²⁸G. G. Coulton, "Student numbers at mediaeval Oxford," bkz. *History*, 1935, ve *Cambridge mediaeval history*, Cilt VI. s. 601.

²⁹*Cambridge mediaeval history*, Cilt VI, s. 601.

BÖLÜM IX

¹Edward Dowden şöyle yazar:

Eğer İngiliz yazın sanatında hangi yolun izleneceğini belirleyecek olsaydım, öğrenciyi Avrupa yazınının genel bir taslağı ile başlattırdım. Öğrencinin kafasında bir özet harita

saptardım. Her ardışık dönemde yazın sanatının özeginin nerede olduğunu bilmesi özeldir. Boccaccio'dan Chaucer ile bağıntı içinde söz edildiği zaman, Tasso ya da Ariosto'dan Spencer ile bağıntı içinde, ya da Boileau'dan Dryden ya da Pope, ya da Goethe'den Carlyle ile bağıntı içinde söz edildiği zaman, Boccaccio ve Tasso ve Ariosto ve Boileau ve Goethe'yi Avrupa yazınının genel devimi içersinde doğru olarak yerleştirebilmesi ve her birinin bizim kendi ülkemizdeki yazınsal devim ile ilişkisini doğru olarak kavrayabilmesi gerekir.

—L. Magnus, *A general sketch of European literature in the centuries of romance* (Londra, 1918), s. vi.

Ortaçağ yazını söz konusu olduğu ölçüde, Dowden'in dileği bir "dindar umut" olarak kalır.

²E. Mason (yay. haz.), *Aucassin and Nicolette and other mediaeval romances* (New York, 1910), s. viii.

³*Edda* ya "Oddi'den, İzlanda'da ünlü bir yurtluktan ya da yazın sanatı demek olan bir sözcükten türetilmiştir.

⁴D. B. Shumway, tr., *The Nibelungenlied* (Boston, 1909), s. 135.

⁵*Chanson de Roland*'ın ilk yarısının sonunda, kahraman ölür ve kendini Tanrıya bir kul olarak önerir:

Roland İspanya'ya bakan yüksek bir doruğun üzerinde yatar; zamanının tükendiğini duyar, ve bir eliyle göğsüne vurur, "Ey Tanrım, günah işledim; beni doğduğum günden vurduğum bu güne dek yaptığım hem küçük hem de büyük yanlışlardan bağışla gücünle." Sağ eliyle eldivenini Tanrıya uzatır, ve işte, göğün melekleri ona doğru inerler.

—I. Butler (çev.), *The song of Roland* (Boston, 1904), s. 87.

⁶I. Butler (çev.), *a.v.y.*, ss. xviii-xx.

⁷İnsanın mağaradan ve ormandan çıkışı görüşünü ileri süren, bizi kendi doğamızdan hayranlık duymaya götüren ve daha insanca bir toplu yaşama doğru yöleyen bu kitaplara büyük değer verdik. Bu öyküler zamanı yenmişlerdir çünkü bizden insanda insandan daha çoğu olan güce hayranlık duymamızı isterler, çünkü ırkın fiziksel sınırlarını aşabileceğini ileri sürerler. Bu vargıda insanlığın ne budala ne de boşuna olduğu, kendini-gerçekleştirme savaşımının bir anlamı olduğu, ve gücünü bu çabaya bağlaşıp kılan yazın sanatının anımsanma şansının en yüksek olduğu kanısı örtüktür.

—*Saturday review of literature*, July 14, 1945.

⁸Anon., *The seven great hymns of the mediaeval church* (7'nci basım, New York, 1868), ss. 22-3.

⁹F. A. Wright ve T. A. Sinclair, *A history of later Latin literature* (Londra, 1931), ss. 309-10.

¹⁰Anon., *Great hymns*, *a.v.y.*, ss. 103, 107.

¹¹F. J. E. Raby, *A history of Christian poetry* (Oxford, 1929), s. 443.

¹²Anon., *Great hymns*, *a.v.y.*, ss. 56, 76.

¹³Böyle bir ansal durumu anlatan şiir genellikle idealize edilir ve ilişkisi olduğu gibi olmaktan çok olmuş olabileceği gibi betimler. İşini bilen *troubadour* sevgilisine övgülerle başlar; o fiziksel olarak ve ahlaksal olarak eksiksizdir, güzelliği geceyi aydınlatır, bulunuşu hastaları iyileştirir, hüznülleri neşelendirir, görgüsüzleri kibar kılar vb. Çünkü onun şarkıcının aşkı ve tapınması sonsuzdur: ondan ayrılık ölümünden

kötü olacaktır; sevgilinin ölümü dünyayı neşeden yoksun bırakacaktır, ozan iyilik ya da güzellik üzerine taşıyabileceği tüm düşünceleri ona borçludur. Ancak sevdiği içindir ki şarkı söyleyebilir. Bu yüzden bir başkasının lütfunu kabul etmektense onun ellerinden her acıyı ya da cezayı çekmeyi yeğler. Bu sevginin etkileri kişiliğinde açıktır. Sesi en yüksek haz ile titrer ya da karanlık bir umutsuzluk içinde söner; iç çeker ve hıçkırır ve geceleri o biricik konusunu düşünmek üzere uyanır. Sıcaklık ve soğuk dalgaları üzerinden geçer, ve dua ederken bile onun imgesi gözlerinin önündedir. Bu tutku doğasını dönüştürmüştür: her zaman olduğundan daha iyi ve daha güçlü bir insandır, düşmanlarını bağışlamaya ve her türden fiziksel yoksunluğa katlanmaya hazırdır; kış ona neşeli bahar gibidir, buz ve kar yumuşak çimenler gibi, çiçekli çayırar gibidir. Gene de, eğer istenmezse, tutkusu onu yokedebilir; öz-denetimini yitirir, ona seslenildiği zaman iştmez, yiyemez ya da uyuyamaz, inceler ve zayıflar, ve erken bir mezara doğru batmaktadır. Böyle iken bile, acı ve ölüme götürmesine karşın sevgisinden pişmanlık duymaz; tutkusu giderek daha da güçlenir, çünkü her zaman umut tarafından desteklenir. Ama eğer umutları gerçekleşirse, herşeyi hanımının ince lütfuna borçlu olacaktır, çünkü kendi değerlerinin hiçbir yararı olamaz. Kimi zaman kendinden böylesine tam bir vazgeçişe hazır değildir; hanımına soğukluğundan ötürü serzenişte bulunur, bir sevecenlik görünüşü ile onu bu noktaya getirdiğinden, onu aldattığından ve ölümünün nedeni olacağından yakınır; ya da dayancı sona ermiştir, ve ona karşın yaşayacak ve talihini başka bir yerde deneyecektir.

—H. J. Chaytor, *The troubadours* (Cambridge, 1912), ss. 17-18.

¹⁴B. Smythe, *Troubadour poets* (Londra, 1911), s. 184.

¹⁵"Sirvente"lerin [*troubadour*ların kullandığı bir şiir biçimi] bir örneği için bkz. Chaytor, *a.v.y.*, ss. 85-7.

¹⁶J. H. Smith, *The troubadours at home* (2 cilt New York, 1890), Cilt II, s. 162.

¹⁷C. S. Lewis, *The allegory of love* (Oxford, 1938), s. 4;

Kadının konumu değişmişti; bundan böyle erkek dürtüsünün doyum aracı ya da antikçağda olduğu gibi çocuk yetiştirme aracı değildi; bundan böyle ilk Hristiyan binyılın sessiz kulu ya da sofı kızkardeşi değil, bundan böyle keşiş tasarımıdaki şeytan değildi; insanlığı aşarak göklere yükseltilmiş, ve bir tanrıça olmuştu. Bu dünyanın olmayan bir bağlılıkla seviliyor ve tapınılıyordu; hayranlığın tam ateşini anlatmak için hiçbir eğretileme yeterince esrimeli değildi; yeni bir din yaratıldı ve en üstün tanrı oydu.

—E. Lucka, *Eros* (New York, 1915), s. 130.

Troubadour şiirindeki kuramların iyi bir özeti için bkz. T. A. Kirby, *Chaucer's Troilus* (University, La., 1940), Bölüm 2; gerçekte Kirby'nin kitabının bütün I'inci Bölümü Ovid'den ve Dante'den bu yana tüm romantik aşk kuramlarının hayranlık verici bir gözlemidir.

¹⁸M. F. Richey, *Essays on the mediaeval German love lyric* (Oxford, 1943), s. I.

¹⁹Jacopone'nin İtalyanca dizelerinin kimi çeviri örnekleri için bkz. J. A. Symonds, *The Renaissance in Italy* (2'inci yayım, 7 cilt, Londra, 1898), Cilt IV, ss. 468-78. Aynı ciltte, ss. 461-4, Folgere da San Gimignano'nun kimi eşsiz soneleri vardır. Rossetti'nin Guinicelli'nin Tuscan şairlerinin aşk kuramlarını özetleyen ünlü *Conzone, on the gentle heart*'ının çevirisi için bkz. M. Van Doren, *Anthology of world poetry* (2'inci yayım, Londra, 1939), ss. 424-6.

²⁰A. Rendel, *An anthology of Italian lyrics* (Londra, 1925), s. 35. Petrarch'ın soneleri ve başka dizeleri üzerine bir yorum için bkz. H. H. Blanchard (yay. haz.), *Prose and poetry of the Continental Renaissance* (New York, 1949).

²¹J. B. Fletcher, *Literature of the Italian Renaissance* (New York, 1934), s. 69.

²²Walter Scott şövalyeliği Hristiyanlığın kendisinden sonra ikinci önemde gördü; Piskopos Stubbs şunları söylüyordu: "Şövalyelik ince tavırlarla kötülük üzerine geçirilen cila ve bencilik ve insanın hakları için küçümseme değil midir?"

İşin gerçeği [der Coulton] hiç bir kurumun ortaçağ toplumunun öylesine belirgin bir özelliği olan kuram ve kılğı zıtlığını daha açık olarak sergilemediğidir. Katedralde azizin yanında şeytan ya da sırttan soytarı dururdu. Şövalyelikte aynı görkem ve pislik zıtlığını, kolları bir çorbaya dalan broker giysileri, ya da sokakların pislğinde sürüklenen etekleri, ve masanın altında kemikler için döğüşen köpekleri görürüz.

—G. G. Coulton, *Mediaeval panorama* (Cambridge, 1939), ss. 235-6.

Ve on birinci yüzyıldan bir tablo:

Amcam Geoffrey babasının yaşamı sırasında bir şövalye oldu ve şövalyeliğine komşularına karşı iki savaşla başladı. Ayrıca kendi babasına karşı da savaş açarak ona daha sonra büyük pişmanlık duyduğu sayısız kötülük yaptı. [Sonra uzun bir savaşlar listesi gelir.] Tüm bu savaşlar ve gösterdiği yiğitlik nedeniyle, ona tıpkı düşmanlarını çivileyen biri gibi Çekiç adı verildi. Yaşamının son yılında beni, yeğenini, bir şövalye yaptı. Ve ölümden önceki dokuzuncu yılda, tüm şövalyelik ilgisini ve dünyasal şeyleri bir yana atarak, babasının ve kendisinin büyük bir bağlılık ile yapmış ve kendi eşyaları ile süslemiş oldukları St. Nicholas manastırında keşiş oldu.

—C. H. Haskins, *The Renaissance of the twelfth century* (Cambridge, Mass., 1927), ss. 248-9.

²³G. Highet, *The classical tradition* (Oxford, 1949), s. 67. *Roman de la rose*'un öyküsünün uygun bir özeti için bkz. U. T. Homes, *A history of old French literature* (2'inci yayım, New York, 1948), ss. 304-7.

²⁴Eğer Wolfram'ın "Parzival"inde şövalye ahlakının yeğin gelişiminin nasıl bireysel ahlakın yükselmesine ve bireysel ahlakın yükselmesinin nasıl kendi payına şövalye ahlakının daha da öte bir gelişimine götürdüğünü gözlersek, Strassburglu Gottfried'in "Tristan"ındaki tam tersi olan bir süreç görürüz. Burada şövalye ekinin aşırı gerilmesi bireyin toplumun engellerine karşı bir başkaldırısına ve böylelikle hem toplumsal hem de bireysel yaşamın ahlaksal temellerinin bir çözülüşüne götürür. Wolfram, ruhu karıştırıcı bir güçle, şövalye idealine sarılan bir karakterin tamamlanmasını ve sürekli büyütülmesini görmeye çağırırken, Gottfried, en ince ruhbilimsel sanatla, hazzı ve acıyı, şeytani tılsımı ve tüketici ateşi ve yokedicı tutkunun ilencini betimler. Ortaçağ şiirinin başka hiçbir çalışması bizi insan uygarlığının hep daha yüksek incelik için çabası yoluyla kendini yoketmeye ve tüm gerçek ekinin ortadan kaldırılmasına sürükleyen trajedisi ile böylesine derinden etkilemez.

—K. Francke, *Personality in German literature before Luther* (Cambridge, Mass., 1916), ss. 36-7.

²⁵Malory bir sahne yaratabilir; dehasının bir yanı E. K. Chambers tarafından doğru olarak betimlenir:

Bütün şeyi bir goblen olarak görebilirsiniz; gözlerinizi yarı kapayın, ve akan dereler,

hendekli şatolar, keşişlerin çekildikleri yerler ve yeşil çayırarla dolu hoş bir görünümü seyredin, ve bunların arasında arada bir mızraklarını yere bırakıp birbirlerini devirmek için duran, sonra sonsuza dek sürecek arkadaşlık yeminleri eden ve atlarına binip yeniden uzaklaşan mavi, beyaz, kırmızı zırhlar içinde parlak küçük şekiller devinsin. Şurada tehlikeli bir sıklık vardır, ve orada bir çadırın kapısında bir cüce bir kalkanı gözler. Bir başka yerde yorgun bir şövalye bir elma ağacının altında uyur ve yanından hızla geçen dört kraliçe üzerine bir tılsım atarlar.

—E. K. Chambers, *Malory* (Londra, 1922), s. 6.

²⁶W. W. Comfort (çev.), *Arthurian romances by Chrétien de Troyes* (New York, tarihsiz), ss. xvi-xvii.

²⁷Romanslardaki saçmalıklar bölümsel olarak Keltik öykünün kendine özgü karakterinden doğar. Keltik büyü ve gizem kendine özgü bir türdedir. Germanik öykülerde doğaüstü varlıklar göründükleri zaman, rüzgar henüz kayalık burunlarda esmeyi sürdürür. Böyle varlıklar bir gündelik şeyler dünyasında bildirildikleri için daha da ürkütücüdürler. Bununla birlikte, Arthur öykülerinde doğal fenomenlerin yalnızca askıya alınmakla kalmadığı ama beklenmedikleri bir dünyaya geçeriz. Serüvenlerde düşlerin sonuçsuzluğu vardır, bir Türk kafası uçurulduğu zaman bir şövalyeye değişir; büyü bir taş su atıldığında bir fırtına patlar. Matthew Arnold, Keltik yazın sanatının ayırdedici özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışırken, Henri Martin'in deyimini aktardı: "Her zaman olgudaki despotizme karşı davranmaya hazır" [always ready to act against the despotism of fact].

—W. W. Lawrence, *Mediaeval story* (2'inci yayım, New York, 1926), ss. 107-08.

Demokratik kafa yapılı modern eleştirmenler romanslar üzerine yargılarında sert olmuşlardır:

Bu büyü şatolardan, yanbaşılarında bir hiç uğruna savaşların verildiği tansıklı pınarlardan, saray adetlerine ters düşen bu cüce ve devlerden, bu aşk mağaralarından ve güzel ağaçlıklardan, bu gözüpek ayartmalar ve tuhaf kurtarışlardan bize ne? Şövalyelerin ve hanımların giysilerinin ve saç modellerinin, binicilik, oturma ve revanslarının sona ermez betimlemelerinden nasıl bıktık? Romansların en iyileri bile modacılık ve yapaylık tarafından bozulur.

—K. Francke, *a.v.y.*, ss. 20-1.

²⁸Boccaccio ve Chaucer Bölüm X'da uzunlamasına tartışılıyor.

BÖLÜM X

¹H. O. Taylor, *The mediaeval mind* (4'üncü basım, 2 cilt, New York, 1925), Cilt I, ss. 344-5. Bu yargıya bir karşıçıkış için bkz. H. Adams, *Mont St. Michel and Chartres* (Boston, 1913), özellikle Bölüm VI.

²*Decameron*'un giriş pasajlarından kimileri 1348-49'daki Kara Ölümün diri bir tablosunu verecektir:

Efendimizin 1348 yılında Florence'da, tüm İtalya'nın en güzel kentinde, çok korkunç bir veba salgını oldu. Ve bu ister gezegenlerin etkilerinden ötürü olsun, isterse günahlarımız için haklı bir ceza olarak Tanrıdan gönderilmiş olsun, birkaç yıl önce Levant'ta

patlak vermişti. Kenti pislikten temiz tutma ve tüm kuşkulu kişileri uzaklaştırma konusunda sanatın ve insan öngörüsünün akla getirebileceği tüm araçlara karşın, ve başka nelerin yapılacağı konusundaki sık görüşmelere karşın, sayısız törenlerde Tanrıya hiçbir duanın atlanmamasına karşın, acılı bir yolda kendini göstermeye başladı. Kasıklarda ya da koltuk atlılarında orada burada kimileri küçük elma kadar ve başkaları ise bir yumurta kadar büyük belli tümörler ve daha sonra bedenin birçok yerinde mor benekler çıkıyordu: ölümün her zamanki habercileri. Bu müsibeti iyileştirmede ne tıp bilgisinin ne de ilaçların gücünün herhangi bir etkileri oldu. Hemen hemen hiç kimse kurtulamadı; ölüm genel olarak belirtilerin ilk görünüşünden sonraki üçüncü günde geliyordu. Ve hastalık hastalardan sağlıklı olanlara geçtiği için her gün ilerledi ve tıpkı ateşin kolay tutuşabilen şeyler üzerine yayılması gibi daha çok saldırmaya başladı. Bu türden bir örneğe özellikle dikkat ettim; yeni ölmüş yoksul birinin paçavraları sokağa atılmıştı. O sırada bunların arasında toprağı kazarak dolaşan ve onları ağızlarına alıp sallayan iki domuz iki saatten daha kısa bir süre içinde yuvarlanıp tam orada öldü. Bu kazalar ve aynı türde başkaları sağ kalan ama tümünü de aynı bağışlamasız ve acımasız sonun beklediği insanlar arasında çeşitli korkulara yol açtı ve onları çareler aramaya götürdü. Bunlardan başlıcası hastalardan ve onların yakında durmuş herşeyden kaçınmaktı. Bu yolla kendilerini kurtarmayı umdular. Ve kimileri ölçülü yaşamının ve her tür aşırılıktan kaçınmanın en iyisi olduğuna inanarak kümeler oluşturup kendilerini dünyanın geri kalanından yalıttilar; en iyi şeyleri ölçülü olarak yediler ve içtiler, kendilerini müzikle oyalayarak hiçbir zaman dışarıdan gelen ve onları rahatsız edebilecek şeylere kulak asmama yolunu seçtiler. Başkaları özgür yaşamının hastalığa karşı daha iyi bir koruyucu olduğunu ileri sürdüler, ve doyurmayı istedikleri hiçbir tutku ya da itkiyi engellemediler, hiç ara vermeksizin o tavernadan bu tavernaya dolaşarak ya da sık sık sahipleri tarafından terkedildiği görülen ve dolayısıyla herkese ortak olan özel evlerde içip eğlendiler. Bir üçüncü tür küme kendilerini birinciler gibi beslenme kurallarına sınırlamayarak, ama ikincilerin ölçsüzlüklerinden de kaçınarak, gene de iştahlarının gerektirdiği şeyleri yiyerek ve içerek, her yere kokular ve koklayacak çiçek demetleri ile giderek bu ikisi arasında bir yöntem seçtiler; çünkü bütün atmosfere ölü bedenlerin kokusunun bulaştığını düşünüyordlardı. Başkaları kırlara kaçtilar. Her yer ölülerle doldu. Ölülere ve komşulara acımanın olduğu gibi yaşayanlara duyulan saygının da etkisiyle bu durumla baş edebilecek bir yöntem buldular. Buna göre, karşılaşabildikleri her taşıyıcının yardımıyla tüm evleri temizlemeye ve bedenleri kapılara çıkarmaya başladılar; her sabah bu yolda çok büyük sayıda insan dışarılara çıkarıldı ve oradan uzaklara taşındı. İki ya da üç rahip haçları ile bir cesedin önünden yürürken, arkalarında iki ya da üç küme taşıyıcının geldiği görülüyordu; ve yalnızca bir kişinin gömülü olduğunu bildikleri yere altı, sekiz ya da daha çoğunu gömdüler. Onları izleyecek ya da gözyaşı dökcek hiç kimse yoktu; çünkü insanların yaşamı hayvanların yaşamından daha değerli görülmez olmuştı. Kutsanmış toprak bundan böyle sürekli olarak ona getirilen sayıları alamaz oldu, ve bu özellikle herkesi ailelerine ayrılan parçalara gömmeyi istedikleri zaman ortaya çıktı. Hendekler kazıp onları yüzlercesiyle doldurmak zorunda kaldılar. Tıpkı malın bir gemide istiflenmesi gibi, onları sıra sıra yığıldılar ve üstlerini tepeye dek toprakla doldurdular. Mart ve onu izleyen Temmuz arasında yalnızca kentte yüz binin üstünde canın yokolduğu düşünülür ve rakam doğruya çok yakındır. Hangi görkemli konutlar, hangi görkemli saraylar son kişiye dek insanlarını yitirdiler! Nice aile yokoldu! Geriye bilinen hiçbir kalıtcının kalıt alamayacağı nice varıllıklar, nice iyelikler kaldı! Her iki eşeyden gençliğin doruğunda ve dinçliğinde olan ve sabah ne Galen ve Hipok-

rates'in ne de Aesculapius'un kendisinin eksiksiz sağlık içinde olduklarından başka birşey bildirmeyecekleri nice insan burada dostları ile öğle yemeğini yedikten sonra öteki dünyada göçmüş dostları ile birlikte akşam çorbalarını yudumladılar!

—Decameron

(New York, 1925), ss. xix, xxiv.

³[Boccaccio] tinsel yaşamın hazlarını açık sözlülükle aklamaya çalışan ilk yazardı. Romansları, güzel bahçeleri ve güneşli gökleri, güzel kadınları ve lükse düşkün aşıkları erken İtalyan şairlerinin şovalyeliğinden Beccadelli'nin tenselliğine bir geçiş oluşturdular. Düşünce ve duyguları bilinçsizce tinsel yüksekliklerden sıyrarak ulusu yazınsal ve sanatsal putperestlik için hazırladı. Dante dünyayı İsa'da birleştirmişti. Petrarch insanlığı Roma bilgelerinin söylev salonlarında eğitime aldı. Tinsel hazzın bir dünyasal cenneti, her şeyin istenebilir olduğu bir ülke *Fiametta*'nın şairini hoşnut ediyordu. *Tanrısal Komedya*'nın kutluluk görüşünü, Petrarch'ın *Trionfo della morte*'sini *Amorosa visione* izledi—insan yaşamının bir gözden geçirilmesi, ki bunda Boccaccio Dame Venüs'ü çağırarak başlar ve dünyasal sevgi ile bitirir.

—J. A. Symonds, *The revival of learning*
(3'üncü basım, New York, 1897), s. 71.

⁴[Chaucer öyle bir insan olarak görünür ki] güzel nesnelerin, taze Mayıs çiçeklerinin, doğan güneşe selamlar şakıyan meşgul tarlakuşlarının, önceden çizili geçeklerini izleyen yıldızların, ya da otlar üzerinde pırıldayan çiy damlalarının önünde tutkuyla dirilirdi. Genel olarak insanlığın sevinç ya da üzüntülerinden çok etkilenmezdi, ama yaratmış olduğu tikel kişilerin yaşantıları tarafından derinden etkilenmiş görünür. Şiirsel dünyası bir bireysel insanlar türülülüğü ile dolu somut algılar dünyasıydı, ve yaratılarında kullandığı tüm öğeler dikkatle önde gelen tek bir ilkeye, yaşamın somut temsiline altgüdümlü kılınıldılar.

—W. C. Curry, *Chaucer and the mediaeval sciences*
(Oxford, 1926), s. viii.

⁵Nogentli Guibert'in Birinci Haçlı Seferinin tarihinden aşağıdaki pasaj en iyi ortaçağ tarih yazıcılığı üzerine birinci elden bir görüş verecektir:

Fransızlar o sıralar kıtlık çekiyorlardı; hasatlar kötüydü, ve darbe arkasına darbe tahıl ederlerini aşırı bir orana yükseltmişti. Açgözlü tecimciler alışkanlıkları gereği herkesin sefilliği üzerine spekülasyonlar yapıyorlardı. Çok az ekmek vardı, ve o da pahalıydı. Yoksullar ekmeğin yerini kökler ve yaban otları yiyerek doldurdular. Birdenbire her yerde aynı zamanda duyulmaya başlayan Haçlı Seferleri çılgınlığı tahıl ambarlarını kapayan kilitleri ve zincirleri kırdı. O zaman daha önceleri hiç kimsenin ödeyemeyeceği ederin ötesinde olan aşlıklar herkes kalkıp gitmeyi istediği zaman hiç uğruna satıldı. O zaman yedi koyunun beş paraya satıldığı görülebilirdi. Kıtlık yitti ve arkasından bolluk geldi. Herkes haçın yoluna düşmeye istekli olunca, herkes yolculukta gerek-sinmediği herşeyi paraya çevirmeye koştı. Satış ederi satan tarafından değil ama alan tarafından belirlenir oldu. En pahalı şeyler yol için zorunlu olan nesnelerdi, ama geri kalanlar hiç pahasına satıldı.

—J. W. Thompson, *A history of historical writing*
(2 cilt, New York, 1942), Cilt I, s. 233.

⁶Burckhardt'a göre yalnızca Blondus'un çalışması "bize Orta Çağların incelemesini olanaklı kılan şeyin ilkin anlığı yansız tarihsel eleştirinin alışanlıkarmda eğiten antikçağ

incelemesi olduğunu söyleme hakkını verir." J. Burckhard, *The Renaissance in Italy* (Londra, 1878), s. 264.

⁷F. Marzials, (çev.), *Memoirs of the Crusades* (Londra, 1908), s. 139.

⁸H. J. Chaytor, *From script to print* (Cambridge, 1945), s. 50.

⁹C. G. Osgood, *Boccaccio on poetry* (Princeton, 1930), s. 40.

¹⁰Chaytor, *a.v.y.*, ss. 51-78.

¹¹Medici Kütüphanesi bir on beşinci yüzyıl Florence yerlisi olan Vespasiano tarafından betimlenir:

Cosimo yapıyı tamamladığı zaman, bölgenin eğitimli hoş insanlar tarafından nasıl doldurulabileceği üzerine düşünmeye başladı; ve çok geçmeden güzel bir kütüphane kurma tasarını buldu. Bir gün odasında onunla birlikte olduğum bir sırada bana şöyle dedi: "Bu kütüphaneyi ne yapardın?" Yanıt olarak dedim ki kitapları satın alma işine gelince, bu olanaksız çünkü onları edinmek söz konusu değil. Bunun üzerine dedi ki, "Bu nasıl olabilir?" Ona kitapları eşlemleninin zorunlu olacağını söyledim zaman, işi üstüme almaya istekli olup olmadığını sordu. Olduğumu söyledim. O zaman bana işe başlamamı ve herşeyi bana bırakacağını söyledi. Kütüphaneye hemen başlandı, çünkü hiç zaman yitirilmesini istemiyordu. Ve bana gerekli tüm para verildiği için, hemen kırk beş yazar toparladım ve yirmi iki ayda yüz cildi tamamladım. Papa Nicholas'ın kütüphanesinin harika tasarından yararlandık.

Kütüphanenin içindekilere gelince, ilk olarak eski ve modern tüm yorumları ile birlikte İncil ve Dizinleri [*Concordances*] vardır. Ve Kutsal Yazılar üzerinde yorumda bulunan ve tüm başkalarına yorum yapma tarzını gösteren ilk yazar Origen idi. Yunanca'da yazdı ve St. Jerome onun çalışmasının Musa'nın beş kitabını ele alan bölümünü çevirdi. Sonra Yunanca'da yazan şehit St. Ignatius'un çalışmaları vardır. Dahası, St. Basil'in çalışmaları, kardeşi Nazianzenli St. Gregory'ninkiler, St. John Chrysostom'un, St. Athanasius'unkiler vardır. Yunan bilginlerin Latince'ye çevrilmiş tüm çalışmaları oradadır. Sonra Latince yazan kutsal doktorlar ve yazarlar gelir; çok güzel ve azizlere özgü bir dille yazan Kartacalı St. Cyprian; çok bilgili bir Kartacalı olan Tertullian'ın çalışmaları. Bundan başka, Latin Kilisenin dört doktoru tüm çalışmaları ile temsil edilir; ve başka hiçbir kütüphanede bu çalışmalar tam olarak bulunmaz. Sonra St. Bernard'ın çalışmaları gelir, ve ayrıca St. Victorlu Hugh'un, St. Anselm'in, Sevilleli St. Isidore'nin, Bede'nin, Rabanus Maurus'unkiler. Modern bilginlere gelince, St. Thomas Aquinas'ı, Büyük Albert'i, Halesli Alexander'ı, St. Bonaventura'yı belirtiyoruz.

Felsefecilere dönersek, Aristoteles'in hem Ahlaksal hem de Doğal Felsefesinin çalışmalarını, ve Aristoteles'in felsefesi üzerine St. Thomas'ın ve Büyük Albert'in ve ayrıca başkalarının yorumlarının tümünü, Aristoteles'in Mantığı ve başka modern mantık dizgelerini sıralıyoruz. Tarihlerden Livy'nin On Kitabının tümü, Sezarın Yorumlar'ı, İmparatorların Yaşamları üzerine Suetonius, Plutark'ın Yaşamlar'ı, *De bello Jugurthino et Catilinario* üzerine Sallust. Kütüphane ayrıca üç ciltte Tully'nin tüm çalışmalarını, bir ciltte Seneca'nın tüm çalışmalarını, Quintilian'ın *De institutione oratoria*'sını kapsar. Şairlerden şunlar temsil edilir: Virgil, Terence, Ovid, Lucan, Statius, Seneca, Plautus; ve dilbilgicilerden Priscian. Ve bir kütüphane için zorunlu olan tüm başka yapıtlar hiç biri eksik olmaksızın bulunur. Ve tüm bu çalışmaların Florence'da eşlemleri olmadığı için, Milano'ya, Bologna'ya ve bulunabildikleri tüm başka yerlere gönderdik. Cosimo kütüphanenin tamamlandığını ve kitapların katologlandığını ve düzenlendiğini görecektir denli yaşadı. Tüm bunlardan büyük bir sevinç duydu, ve

herşey alışkanlığına uygun olarak büyük bir hızla yapıldı.

—F. Schevill (yay. haz.), *First century of Italian humanism* (New York, 1928), ss. 60-2.

¹²F. J. E. Raby, *A history of Christian Latin poetry* (Oxford, 1927), s. 300.

¹³Dinsel tapınmanın ve toplumsal türe için bir isteğin bileşimi — ki İngiliz uygarlığının tarihinde sık sık görünür—*Piers Plowman*'ın yedinci kesiminden alınan şöyle bir pasajın arkasında yatar:

Yoksundur komşularımız, biraz dikkat edersek eğer;
Hücredeki mahkûmlar ya da mezbeledeki çulsuzlar gibi,
Çocuklarla yüklü, ve bir de derebeyinin yükünü taşırlar,
Eğirmede arttırabildiklerini ranta harcarlar,
Süte, ya da lapa yapmak için yemeğe
Yemek zamanı çocukların hıçkırıklarını susturmak için.
Kendileri de çok açlık çekerler
Kışın kederleri vardır, ve uyanırlar gece yarısı
Kalkıp yatağın yanındaki beşiği sallamak,
Ve sonra taramak, süpürmek, yamamak ve yıkamak için.
Mezbelede yaşayan bu kadınların kederi,
Acıklıdır dizelerde anlatılmayacak denli.

—H. W. Wells, tr., *The vision of Piers Plowman* (Londra, 1938), s. xiv.

¹⁴K. Vossler, *Mediaeval culture* (2 cilt, New York, 1929), Cilt I, s. 79. Dante, tiyatronun doğasını anlamayarak, Virgil'in *Aeneid*'ini bir trajedi ve kendi şiirini bir "komedi" olarak adlandırdı, çünkü mutlu bir sonla biter. "Tanrısâl"ı sonraki kuşaklar eklediler.

¹⁵H. W. Longfellow'un sone uzatmasından, *Divina comedia*, İngilizce'de Dante'ye en büyük övgü.

BÖLÜM XI

¹Romanesk sanat klasiksel dönemin sonunda sanatçıların olgusallık ile ilişkiyi yitirmeye ve imparator kültü ve Hristiyan dini gibi yeni inançlara anlatım verebilmek için Yunanlılar tarafından yaratılan uyumları bozmaya başladıkları zaman üstlendikleri görevin tamamlanmasını temsil eder. İlkın hemen hemen bütünüyle olumsuz ve yalnızca bir yozlaşma belirtisi olarak görünen yeni aşkınsal eğilimler yeni bir dünya anlayışının tam ve olumlu bir anlatımı olan biçimler kazanıncaya dek uzun ve zorlu bir yolun aşılması gerekti. Belirleyici kıpı Karolenler çağında Akdeniz kalıtı Kuzeyin halkları tarafından üstlenildiği zaman geldi, çünkü bütünüyle soyut ve süslemeci sanat gelenekleri onlara salt aşkınsal ilişkilere görülür biçimler verme yeteneğini kazandırdı. Sonraki yüzyıllarda bu sanatın ilkelerini Güneyden üstlenilen betimleyici resim ve yontulara uygulayarak, özdeğin soyut uyuma eksiksiz bir altgüdümü elde edildi, ve Romanesk sanatın özü budur.

—E. Kitzinger, *Early mediaeval art* (Londra, 1940), s. 96.

Gerçekte [diye yazar Hamlin] (10'uncu-12'nci) Romanesk yüzyılların ansal durumunu doğru olarak okumak için yazın yapıtlarını olduğu gibi mimari yapılarını da incelemeliyiz. Her ikisinde de bir idealizm, düşkünlük, saflık, bilgisizlik ve sezgisel

görüş öyküsü okuyabiliriz ki, hep birlikte zamanın olağanüstü diriliğini üretmişlerdir. Sefahat ve çilecilik arasındaki, yabanılılık ve idealizm arasındaki, dizginsiz imgelem ve disiplinli düşünce arasındaki çatışma çözülmüş olmaktan uzaktı. Aslında, manastırda belki de daha yüksek bir doruğa yükseldi. Keşiş için eski tanrılar yaşayan şeytanlar olarak varlıklarını sürdürdüler, ve efsaneler Şeytanın kendisinin çok somut bir kendilik olarak tasarlandığını gösterir. Bu zaman zaman işkenceye uğramış görünen yontularda korku ve umut savaşı, tıpkı onları yaratanların kafalarında savaştıkları gibi; acımasızlık ve elezerlik insanları ya da başka hayvanları yiyen korkunç hayvanlarda görünür, tıpkı acımanın İncil öykülerinin birçoğunun güzel oymalarında gösterilmesi gibi. Ve oldukça fiziksel terimlerde temsil edilen dünyanın sonu ve sonsuz bir Cehennem korkusu her zaman arkatasarda gizlenir.

—T. Hamlin, *Architecture through the ages* (New York, 1940), s. 251.

²Ayakta kalan görkemli Romanesk kiliselerin büyük sayısı herhangi bir seçimi güçleştirir, ama en büyükleri arasında şunlar bulunur: İtalya'da Pisa, İspanya'da Compostella, Almanya'da Mainz ve Speyer, İngiltere'de Durham katedralleri. Toulouse'daki St. Sernin kilisesi biçimde Compostella katedraline yakındır. Her öğrenci bu altı kiliseyi bilmelidir. Romanesk sanatın en yüksek başarımları Chartres Katedralinin batı kapılarıdır. "Romanesk" sözcüğü ilkin 1825'te Fransız arkeolog Chaumont tarafından kullanıldı.

³Şunu söylemek zorundayım ki [diye yazar Lethaby] boyalı camdan pencere bilinen en eksiksiz sanat biçimidir. Chartres ya da Bourges'in pencerelerinde bir yaz öğleden sonrası boyunca değişen renkleri gözleyen, ve bunun uçan payandalarının gölgelerinin büyük bantlar biçiminde yanan camlar üzerine düştüğü saatten başlayarak söndükleri ve tonozların gölgesinde artık pek ışıyamadıkları alacakaranlığa dek sürdüğünü gören biri böyle duyumsuyor olmalıdır.

—W. R. Lethaby, *Mediaeval art* (gözden geçirilmiş yayım, Londra, 1949), s. 133.

⁴Ortaçağ insanların kiliseleri üzerine neler düşündüklerini belirten bir dizi çağdaş yazı vardır. Onuncu yüzyılda, keşiş Theophilus şunları yazdı:

"Tanrının evi en büyük güzellikle süslendi; tavanlar ve duvarlar değişik renklerle Tanrının cennetinin bir temsilini ortaya serer; çeşit çeşit çiçeklerle parlar, otlar ve yapraklarla yemyeşildir, ve azizler taşlar takarlar. Belli bir yolda, seyredenlere yaratılıştaki herşeyin Tanrıyı, yaratıcısını övdüğünü gösterdiniz. Eğer insan gözü yukarıları seyrederse, tavanlar ışıldar; eğer duvarlara bakarsa, cennetin görünüşünü bulur; eğer pencerelere bakarsa, camın ölçsüz güzellğine hayran olur. Eğer cennette ne denli sevinç ve cehennemin ateşlerinde ne denli acı olduğunu görürse, iyi eylemleri için dirilitilir, ve günahlarının düşüncesi ile korkuya kapılır. Abbot Suger ise St. Denis'in mücevherli ayin nesneleri için şunları yazdı: "Böylece, Tanrının evinin güzelliği karşısında duyduğum hazdan ötürü, rengârenk taşların güzellikleri beni dışsal kaygılardan uzaklara çağırdığı ve değerli meditasyon beni derin derin düşünmeye yönelttiği zaman, öyle göründü ki kendimi evrenin ne yeryüzünün çamurunda ne de cennetin arılığında varolmayan tuhaf bir bölgesinde yaşıyor buldum, ve Tanrının kayrası yoluyla bu alt dünyadan o yüksek dünyaya aktarılabilceğimi sandım." On üçüncü yüzyılda yazan Durandus şunları söyler: "Kiliselerdeki resimler ve süslemeler sıradan insanların dersleri ve yazılarıdır. Çünkü okuyabilen birine yazının sağladığını bilgisiz olana ve yalnızca bakabilene bir resim sunabilir. Ama imgelere tapınmayız, ne de onları tanrılar

olarak açıklarız; gene de onlara çok önceleri yapılmış olan şeylerin anıları olarak hayranlık duyarız.”

—E. G. Holt (yay. haz.), *Literary sources of art history* (Princeton, 1947), ss. 10, 27, 61.

Ortaçağ kilisesinin bir dizi ortaçağ yazarı tarafından tartışılan simgeciligi Huysmans tarafından çok iyi özetlenir:

Simgecilik dizgesini irdelerken sayıların imlemini incelemek zorunludur. Kilise yapımının gizi ancak Tanrının Kendisinin imgesi olan I betisinin birliğinin gizemli düşüncesi tanınarak saptanabilir. Oğulun iki doğasını betileyen II'nin düşündürdüğü şey iki tanrısal düzenlemedir, ve Büyük St. Gregory'ye göre Tanrının ve insanın ikili yasasıdır. Üç Üçlülüğün Kişilerinin ve tanrıbilimsel erdemlerin sayısıdır. Dört ana erdemleri, dört Büyük Peygamberi, İncilleri ve öğeleri tiplendirir. Beş İsa'nın yaralarının, duyularımızın sayısıdır, ve duyuların günahlarının bedelini İsa onlara karşılık düşen bir sayıda yara ile ödemiştir. Altı Tanrı tarafından yaratılışa ayrılan günleri belirtir. Yedi Kutsal Hayaletin armağanlarının, Kutsamaların, Haçtaki İsa'nın sözlerinin sayısıdır. Sekiz sayısı sekiz Kutluluk düşüncesini anımsatır. Dokuz melekler hiyerarşisinin, Saint Paul tarafından sıralandığı gibi Tinin özel armağanlarının sayısıdır; ve İsa dokuzuncu saatte ölmüştür. On Jehovah tarafından verilen yasaların sayısıdır. Ve bu sonsuza dek yinelenebilir.

O zaman, Efendimizin Bedenini temsil ediyor olarak görülen bu kap için geçerli doğal ve çok uygun yorumu belirttikten sonra, tütsü Onun Tanrısallığını imlerken ve ateş Onun içersindeki Kutsal Tin iken; ve yapıldığı metalin çeşitli yorumlarını tanımladıktan sonra — eğer altındansa, Onun Tanrısallığına, eğer gümüştense, Onun Alçakgönüllülüğünün benzersiz üstünlüğüne, eğer bakırdansa, esenliğimiz için üstlendiği tenin zayıflığına, eğer demirdense, ölümü yenen Bedenin Yeniden-Dirilişine yanıt verir.

İsa öldü; başı altardadır; uzanan kolları [kilisenin] iki kanadıdır; parçalanmış elleri kapılardır; bacakları orada bizim durduğumuz orta sahindir; parçalanmış ayakları içeri girdiğimiz kapıdır.

—J. K. Huysmans, *The Cathedral* (Londra, 1922), ss. 86-7, 88-9, 108.

Huysman'ın açıklaması Durandus'un (ö. 1296) dinsel bilginin bir on üçüncü yüzyıl özeti olan *Rationale divinarum officiorum*'u üzerine dayanır.

⁵Chartres Katedralinin yapılışının ünlü bir çağdaş anlatısı Rouen Başpiskoposu tarafından yazılan bir mektupta görünür:

Geçmiş zamanlarda, dünyanın o güçlü prenslerinin, onur ve varıllık içinde yetiştirilen insanların, soylu erkeklerin ve kadınların kibirli ve mağrur boyunlarını arabaların koşumlarına taktıklarını ve yük hayvanları gibi şaraplar, tahıllar, yağ, taş, tahta, ve yaşam için ya da kilisenin yapımı için zorunlu olan herşeyle yüklü bu arabaları İsa'nın meskenine çektiklerini kim bir kez görmüşse, kim bir kez işitmişse söylesin! Ama onlar bu yükleri çekerken, gözlenecek hayranlık verici tek birşey vardır: sık sık bin ya da binin üstünde insan arabalara bağlandığı zaman — güçlük böylesine büyüktür —, gene de öyle bir sessizlik içinde yürürler ki tek bir mırıltı bile duyulmaz, ve eğer gerçekten kişi bunu kendi gözleriyle görmemişse, böyle bir kalabalık arasında hemen hemen tek bir insanın bile bulunmadığına inanabilirdi. Yolda durdukları zaman günahların itirafından ve Tanrıya yalvaran dualardan başka hiçbirşey duyulmazdı.

Yüreklere barış öğütleri veren rahiplerin sesi üzerine, tüm nefreti unutulur, borçlar bağışlanır, yüreklerin birliği sağlanırdı. Yaşlı insanların, genç insanların, küçük çocukların yakaran bir sesle Tanrıya seslendikleri ve yüreğin derinliklerinden Onunla konuştuğu itiltilir, şan ve övgü sözcükleri ile hıçkırıklar ve iç çekmeler duyulurdu. Trampetlerin sesi ve bayrakların görünüşü ile ısınan insanlar yeniden yola düştüklerinde yürüyüş öylesine kolay olurdu ki hiçbir engel onu yavaşlatamazdı. Kiliseye ulaştıkları zaman çevresinde arabaları tinsel bir kamp gibi dizerler, ve bütün gece boyunca tuttıkları nöbeti ilahiler ve ezgilerle kutlardı.

—H. Adams, *Mont St. Michel and Chartres* (Boston, 1913), ss. 104-05.

Kilise yapımının daha başka betimlemeleri için bkz. E. G. Holt, *a.v.y.*, s. 20-58. Kaburgalı tonozların kökenine ilişkin bütün soru için bkz. P. Lavedan, *Historie de l'art*, (2 cilt, Paris, 1950), Cilt I, ss. 204-10.

⁶N. Pevsner, *An outline of European architecture* (2'inci yayım, Londra, 1945), s. 58.

⁷Van Eycks, cf. Lavedan, *a.v.y.*, s. 278.

⁸[Roma'da, Brunelleschi] kendini çalışmalarına öylesine tam verdi ki [yaşamöy-kücüsüne göre] ne yemek yemeye ne de uyumaya zaman ayırdı; biricik düşüncesi o zamanlar yokolmuş olan mimari düşüncesi—o eski güzel tarzı demek istiyorum, o dönemde çok fazla uygulanan barbar [Gotik] tarzı değil. Ayrıca antikçağın tüm tonoz ve kemerlerini çok iyi inceledi ve dikkatle çizimlerini yaptı; eğer bir raslantı sonucu sanatçılar sütun başları, sütunlar, silmeler ya da yapıların yere gömülü bodrumlarını bulmuşlarsa, işçileri iş başına koşup toprağı kazdırırlardı. Dokumaların, tapınakların, bazilikaların, kemerli su yollarının, hamamların, takların, ve amfityatroların her betimlemesini çizmedikçe dinlenmeye zaman ayırmazdı. Onun ilgileri yoluyla Dorik, İonik, ve Korint değişik düzenler sınıflandırıldı, ayrı ayrı yerleştirildi. Ve o çalışmadaki coşkunun etkisi öyle büyüktü ki, kenti imgeleminde bütünlüğü içinde yeniden çizmeyi ve Roma'yı yeniden diriltirmeden önce olduğu gibi görmeyi başardı.

—F. P. Chambers, *The history of taste* (New York, 1932), ss. 32-33.

⁹A. Blunt, *Artistic theory in Italy 1450-1600* (Oxford, 1940), s. II.

¹⁰İtalyan sanatında ve daha sonra tüm Avrupa'nın sanatında putperest ve Hristiyan öğelerin tuhaf bir karışımı yer aldı. Aynı ressam Venüs ve Mars'ın aşkının temsilinden Kalvari tepesinde bayılan Meryem'e dönerdi.

Eski tanrılar [der Symonds] tılsımlarının bir bölümünü Hristiyan mitolojiye bile ödünç verdiler, ve güzellik çiçeklerini onları yadsıyarak ölen azizler üzerinde yağdır-dılar. Sodoma'nın Sebastian'ı oklarla delik deşik edilmiş Hyacinth ya da Hylas'tır, öyle ki acı ve şehitlik onun gençlik şiirine pathos ekler. Leonardo'nın St. John'u ormanın bir faunudur, fildişi-tağlıdır, gülmektedir, ve dudaklarında "pişmanlık" sözcüğü gülünç bir paradoks olacaktır. Romalı şehitler ve Olimpos tanrıları benzer olarak tek bir tinsel kentin, güzeller kentinin yurttaşları idiler.

—J. A. Symonds, *Renaissance in Italy, the fine arts* (gözden geç. yay., Londra, 1906), s. 25.

¹¹Milano Tiranı Ludovico Sforza'ya bir mektupta Leonardo yeteneklerini şöyle betimledi:

Çok ünlü Lord, Şimdi kendilerini savaş aletlerinin ustaları ve yapımcıları olarak ünlü kılan herkesin çalışmasını tam olarak inceledikten ve bu buluşların işleme

yollarında sıradan kullanımdan hiçbir biçimde ayrı olmadıklarını bulduktan sonra, başkalarını değersizleştirmeksizin kendimi açıklamaya çabalayacağım.

(1) Çok büyük bir kolaylıkla taşınmaya izin verecek bir biçimde tasarlanmış olağanüstü hafif ve güçlü bir köprüm var, ve onun yardımıyla düşmanı izlemek ya da herhangi bir zamanda düşmandan kaçmak olanaklıdır; ve güvenilir olan ve ateş ve savaş tarafından yokedilemeyecek, kaldırması ve kurması kolay ve uygun daha başkaları. Ayrıca düşmanıninkileri yakıp yoketmek için aygıtlar.

(2) Bir kasabanın kuşatması sırasında hendeklerden suyun nasıl çekileceğini, ve sonsuz türdeşlikte köprüler, şahmerdanlar, merdivenler ve böyle seferlere uygun başka aletler yapmayı bilirim.

(3) Dahası, surların yüksekliği nedeniyle, ya da yerinin ya da konumunun gücünden ötürü, bir yerin kuşatması sırasında kendini güllerden korumak olanaklı olmasa bile, herhangi bir kaleyi, üstelik bir kaya üzerine yapılmış olsa bile, yerle bir edecek araçlarım var.

(4) Ayrıca bir tür gülle atıcım var ki, taşınması olağanüstü uygun ve kolaydır ve bunlarla küçük taş sağanaklarını fırlatmak olanaklıdır; ve ayrıca dumanı ile düşmanı teröre uğratacak eksiksiz bir rüzgar değirmeni.

(5) Dahası, bütünüyle gürültüsüz olarak madenler ve dolambaçlı gizli geçitler açmak için yöntemlerim var, öyle ki bunlar yoluyla verili herhangi bir noktaya ulaşılabilir, üstelik hendekler ve nehirler altından geçmek gerekse bile.

(6) Dahası, kapalı, güvenilir ve yokedilemez arabalar yapabilirim ki bunlar, düşmanın arasına sokuldukları zaman, nişancılarla doldurulmuş olarak, silahlı insanlardan oluşan en büyük orduları bile yarabilir; arkalarından piyadeler yürüyebilir.

(7) Dahası, durumun gerektirdiği gibi, güller, havan topları ve genel kullanımdakilerden bütünüyle ayrı en güzel ve işe yarar biçimlerde hafif toplar yapabilirim.

(8) Güller işe yaramayacağı zaman, sapanlar, mancınıklar, *trabocci*, ve şimdi kullanımda olmayan olağanüstü etkili başka aletler yapacağım; kısaca, durumun türdeşliğine göre, saldırı ve savunma için çeşitli ve sonsuz aletler yapacağım.

(9) Karşılaşma denizde olacak olursa, hem savunma hem de saldırı için hayranlık verici biçimde uyarlanan birçok değişik makine ve alet, ve en büyük güllerin ve barutun ve dumanın saldırılarına direnebilen gemiler yapabilirim.

(10) Barış zamanında kamusal ve kişisel yapıların tasarında ve suyu bir yerden bir başkasına iletmede herkesle başarıyla yarışabileceğime inanıyorum.

Dahası, yontuda — mermer, bronz, ve fırınlanmış kil—ve benzer olarak resimde, başarılmaması olanaklı herhangi bir şeyi ve ne olursa olsun herhangi bir yarışmacıya karşı yerine getirebilirim.

—O. Sirén, *Leonardo da Vinci*
(New Haven, 1916), ss. 59-60.

¹²T. Finney, *A history of music* (2'inci yayım, New York, 1947), s. 70. Arezzolu Guido'nun heksakorddan daha büyük melodileri ele alış yöntemi için bkz. Curt Sachs, *Our musical heritage* (New York, 1948), ss. 74-7.

¹³Üç yüz ellinin üstünde *troubadour* ve sekiz yüzün üstünde *trouvère* melodisi saklanmış, ama hiç biri müziğin dizemini belirten bir notalandırmada yazılmış değildir. *Troubadour, trouvère ve minnesinger* müziğinin ayrımları için, ve halk ozanlarının rolü için bkz. W. Apel (yay. haz.), *Harvard dictionary of music*'de (Cambridge, Mass., 1950) bu konular üzerine makaleler.

¹⁴Bir geç on üçüncü yüzyıl yazarı, Johannes de Grocheo, bu müzik biçimini betimler:

Motet içiçe örülü birçok sestten yapılmış bir ezgidir, ve seslerin ya kendi metinleri ya da kendi hece bölme türleri vardır, ve bunlar uyumlarda birlikte çıkarılırlar. Tıpkı bir yapının temelleri üzerine kurulduğu yolda üzerine başkalarının kurulduğu parçaya tenor denir, ve besteyi belirleyen ve düzenleyen odur. Tenorun hemen üstündeki sese “motetus” denir ve genellikle tenorun üstünde beşincide başlar ve onunla bu ilişkiyi sürdürür, gerçi zaman zaman sekizinciye (oktav) dek ulaşsa da. Tenorun üstündeki oktavda başlayan ve genellikle o erim çevresinde kalan sese “triplum” denir. Uyum zorunlu kıldığında “triplum” bu erimin ya üstüne ya da altına gidebilir. “Quadruplum” bütününü eksiksizleştirmek için eklenebilen bir sestir.

—H. Leichtentritt, *Geschichte der Motette* (Leipzig, 1908), s. 5.

¹⁵T. Finney, *A history of music* (2'inci yayım, New York, 1947), ss. 112-13.

¹⁶Okeghem ve Obrecht'in (ö. 1505) ve onların kuşağından başkalarının müziksel biçimlerinin karmaşaları gösterişli bir biçime yönelen sanattaki ve ayrıca şiirdeki gelişmelere koşuttur, ve bu gelişmeler özellikle Fransız *Rhétoriqueur*lerin ve Alman *Meistersinger*lerin karışık tarzlarında görülür. Müzikte, sanatta, ve yazında on beşinci yüzyılda bir tür Gotik Barok dönem vardı.

BÖLÜM XII

¹M. Smith, *An introduction to the history of mysticism* (Londra, 1930), s. 10.

²Gizemcinin tanrısala soğurulmasında son evre yinelenerek betimlenmiştir; St. Augustine şöyle der: “Bir kıpı süren bir bakışla, anlığım varolana ulaştı.” “Efendi geldiği zaman,” diye yazar St. Bernard, “tüketici bir ateş vardır ve bulunuşu ruhu değişime uğratan güçte ve onu tutuşturan sevgi yoluyla anlaşılır; anlığın birden ve alışılmadık bir büyümesi, bir ışık saçılması olur.” St. Victorlu Richard şunları söyler: “İnsan anlığı tanrısala ışığın uçurumunda kendinden geçtiği zaman—öyle ki tüm dışsal şeyleri bütünüyle unutmuştur—, kendinin bilincini yitirir ve bütünüyle Tanrısına geçer, ve böylece bu durumda durdurulur ve tensel istekler kalabalığı derin bir uykuda yatıştırılır. Bu durumda, anlık kendisine yabancılaşmışken, tüm yarlarda tanrısala sevginin yangını ile kuşatılmışken, belli bir tanrısala duruma girer ve yeni bir tür pırlıya geçer.” Rolle şunları yazar: “Anlık şimdi onu Yapanın isteği ile yanmaya başlarken, yaratılmamış ışığı kabul etme yeteneğine ulaştırılır, ve Kutsal Hayaletin armağanları ile öylesine esinlendirilir ve dolar ki, ölümlülerin yapabildiği düzeye dek, ilksiz sonsuz yaşamın tatlılığına yükselir. Ve, ruh Tanrının tatlılığı ile doluyken, sevgi güçlüdür, insanı kendinden geçirir, yanar, söz dinlemez ve sönümsüzdür.” Ve son olarak Suso'ya göre, “Tın yükseklerle çıkar, şimdi Tanrının yüce harikalarının doruksuz yüksekliklerinde uçar, sonra yine onların dipsiz derinliklerinde yüzer.” M. Smith, *a.v.y.*, ss. 51, 70, 72-3.

³C. E. Rolt (çev.), *Dionysius the Areopagite, Concerning the divine names* 1, 4, ve *Mystical theology* I, 2 (yeni yay., Londra, 1940).

⁴*Cambridge mediaeval history*, Cilt VII, s. 778.

⁵Nasıl büyük bir miktarda şaraba dökülen küçük su damlası [diye yazar St. Bernard] kendi doğasını bütünüyle yitirerek şarabın hem tadını hem de rengini alıyor görünürse, ya da nasıl kızıl sıcaklığa dek ısıtılmış demir görünüşünü yitirip ateş gibi parlarsa, ya da nasıl güneş ışığı ile dolu hava aynı aydınlığa dönüşür ve aydınlatılmış olmaktan çok ışığın kendisi gibi görünürse, yine öyle En Kutsal olana karşı tüm insan duygusu da dile gelmez bir yolda kendini çözündürmeli ve bütünüyle Tanrının istencine geçmelidir.—S. H. Mellone, *Western Christian thought in the Middle Ages* (Edinburgh, 1935), ss. 129-30.

“Schöraulu Elizabeth tipik bir görüşü [*vision*] betimler:

St. James festivalini (1153 yılında) izleyen bir Pazar gecesi, bedenimden alındım ve bir esrimeye çekildim. Ve büyük bir ateşten çember gökte alevlendi. Sonra yitti, ve görmeye alıştığım daha harika bir ışık gördüm; içinde muazzam bir daire oluşturan binlerce aziz duruyordu; palmiyeler ve parlak taşlar taşıyorlardı ve şehitliklerinin sanları alınları üzerinde yazılıydı. Bu sanlardan, tıpkı çok belirgin görkemlerinden olduğu gibi, Havariler olduklarını anladım. Sağlarında aynı ışıltılı sanları taşıyan büyük bir küme vardı. Havarilerin solunda bakirelerin yine şehitlik simgeleri ile süslenmiş kutsal düzenleri parlıyordu ve arkalarında içlerinden kimileri taçlandırılmış kızların harika bir topluluğu görülüyordu. Altında çok parlak bir başka daire daha vardı ki kutsal meleklerle ait olduğunu anladım. Tüm bunların ortasında En Yüksek Görkemin bir ışıltısı vardı, ve tahtı bir gökkuşağı tarafından kuşatılmıştı. O Görkemin sağında ışıltılar içinde oturmaş İnsan Oğluna benzeyen birini gördüm; solda ışıklar saçan bir Haç simgesi vardı. İnsan Oğlunun sağında gözalcı ışıkla çevrelenmiş yıldızlı bir taht üzerinde Kralların ve Meleklerin Kraliçesi oturuyordu.

Jacques de Vitry daha abartılmış gizemci tiplerini betimler:

Bu kadınlardan kimilerini Tanrıya karşı öylesine özel ve harika bir sevgi ile çözülmüş gördün ki, istek ile yıkılmış ve yıllar boyunca yataklarından seyrek olarak kalkabilmişlerdi. Ruhlarının Onun isteği ile erimiş olmasından başka hiçbir zayıflıkları yoktu, ve Efendi ile tatlı bir dinginlik içinde bedenleri güçsüzleşirken avunçlarını tinde buluyorlardı. Birinin ruhu sevgisinin büyüklüğü ile erirken, yanaklarının solup gittiği görünüyordu. Bir başkasının gözyaşlarının akışı yüzünden aşağı görülür izler açmıştı. Başkaları öyle bir tinsel sarhoşluğa kapılmışlardı ki, dışlarındaki şeyler için hiçbir duyu ya da duygu olmaksızın kutsal sessizlikte bütün bir gün boyunca dingin kalırlardı, öyle ki gürültü ile uyandırılmaları ya da bir vuruşu duyumsamaları olanaksızdı. Otuz yıl boyunca Eşi tarafından hücrelerinde öylesine şevkle korunan bir başka kadını gördüm ki, orayı kendisi bırakamıyor, ne de başkalarının elleri onu dışarı çekebiliyordu.

—H. O. Taylor, *The mediaeval mind*

(3'üncü yayım, 2 cilt, New York, 1919), Cilt I, ss. 460-1, 477-8.

⁷Bonaventura, *Selecta scripta* (Quaracchi, 1898), s. 220.

*Kamçılama tablosu ayrıntıda çizilir. Tümünün önünde çıplak durur, öylesine şirin ve çekingen bir gençlik ki, “insanların bebeklerinden daha güzel”dir; ve utanmaz insanların yabanıl ve acı verici kamçılarına dayanan şey öylesine suçsuz, öylesine narin, öylesine arı ve öylesine güzel bir tendir. O soylu kan bedeninin her yanında her parçasından akar. Uzun acının her bir ayrıntısı üzerinde tek tek durulur, ve Annenin büyüyen acısı sonunda yüzbaşı Oğlunun bir yanını parçaladığında onun Mary Magdalene’nin kollarında bayılmasına dek betimlenir. Gerçekte o mızrağın sivri ucu Oğulun bedenini ve Annenin yüreğini parçalamıştır. Ama Meryem’in acıları bununla sona ermez. Yusuf gün ilerlerken, İsa’yı gömülmesi için kefene sarar, ve annenin acısı yeniden başlar. “Ey dostlarım,” diye haykırır, “Oğlumu hemen almayın, hayır, beni Onunla birlikte gömün.” Ama son ayrılık gelmelidir. “Ah, şimdi Oğlum, birbirimizden koparıldık, ayrılmalıyım Senden, ve ben, senin annen, anlatılmaz bir üzüntüyle seni gömmek zorundayım. Ama nereye gideceğim bundan sonra? Nerede kalacağım, Oğlum? Nasıl yaşayabilirim Sensiz? Seve seve seninle gömülmeyi, nerede isen Seninle birlikte olmayı isterdim. Ama bedende Seninle birlikte gömülemeyeceğime göre,

yürekte gömüleceğim; ruhumu mezara Seninle birlikte gömeceğim, onu Sana bırakacağım, onu Sana vereceğim. Ah, Oğlum, Senden bu ayrılık nasıl acı verici!"

—F. J. E. Raby, *History of Christian Latin poetry* (Oxford, 1927), ss. 420-21.

⁹Suso Almanca'da yazdı. Bildirişlerini Tanrıdan aldığı söyledi, ama şunları ekledi:

Bir insanın bilmesi gereken şeylerden biri de bir harpın tatlı uyumlarını dinlemekle bir başkasının onlardan söz etmesini dinlemek arasında büyük bir ayrım olduğudur, tıpkı duru bir kayra aracılığıyla alınan sözler ve dirimli bir ağızdan dökülenler arasındaki ayrım gibi. Ve o aynı sözcükler ölü bir parşömen üzerine yazılı geldiklerinde, özellikle Alman dilinde; çünkü o zaman ürperirler, ve dalından koparılmış güller gibi solarlar; çünkü söylenişlerinin insanın yüreğini kıpırdatan diriliği o zaman söner, ve kuru yüreklerin kuruluşuna kabul edilirler. Ne denli tatlı olursa olsun, kuru bir kütük üzerine gerilince dilsizleşmeyen hiçbir tel olmamıştır. Sevinçsiz bir yürek sevinçli bir dili tıpkı bir Almanın bir İngilizli anlayabileceği denli anlar.

—G. G. Coulton, *Mediaeval panorama* (Cambridge, 1939), ss. 523-4.

¹⁰Gizemcilerin yazıları ile tanışık olmayan öğrenciye iyi bir giriş olarak şunlar önerilebilir: *Imitation of Christ*, Kitap I, Bölümler 1, 2, ve 20, Kitap II, Bölüm 1. Kitap III, Bölümler 1, 2, 12, 16, ve 27, Kitap IV, Bölümler 8, 11, 13, ve 18.

¹¹Latin dilbilgisi ve yazın sanatının incelemesi, Taylor'a göre,

"ortaçağ uygarlığının kaynağı ile sürekliliğini korumasını sağlayan temel araçlardan biriydi. Dilbilgisi ortaçağ Latinesini büyük sapmalardan korumada çok etkili oldu, çünkü bunlar antik yazın yapıtlarını unutulmuş bir dilin yapıtları gibi bırakacaklardı. Eğer ortaçağ Latinesi kendini geçerli Latince olarak korumayı başaramasaydı, eğer bunun yerine yerel Romanik lehçelere dönüşmek zorunda kalsaydı, Latin klasikler ve onlara asılı herşey Orta Çağlara Yunanca denli yabancılaşabilir ve giderek sonsuza dek yitilebilirdi.

—H. O. Taylor, *a.v.y.*, Cilt II, s. 149.

¹²A. O. Norton (yay. haz.), *Reading in the history of education* (Cambridge, Mass., 1909), ss. 31-3.

¹³J. H. Robinson ve H. Rolfe, *Petrarch* (2'inci yayım, New York, 1914), s. 64.

¹⁴E. Panofsky, "Renaissance and renaissances" *Kenyon review*'da, 1944, ss. 219-22. E. Panofsky'nin vargısı "antikçağı gömülmemiş bırakan" Orta Çağların "onun bedenini bir zaman kııştırdığı ve bir zaman cinlerden temizlediği" biçimindedir. "Rönesans onun mezarı başında ağlayıp durdu ve onu yeniden diriltmeye çalıştı." Hümanistlerin duygusalcılıkları ve bilim ve felsefe için ilgisizlikleri ve sık sık açıkça gösterdikleri küçümseme L. Thorndike tarafından vurgulanır, L. Thordnike, "Renaissance or prerenaissance," *Journal of the history of ideas*'da, 1943, ve G. Sarton tarafından "Science in the Renaissance," bkz. J. W. Thompson ve başkaları, *The civilization of the Renaissance* (Chicago, 1929).

¹⁵Petrarch'ın tutumlarından kimileri daha sonraki birçok yazın profesörüne geçmiştir, örneğin felsefe ve bilim konusundaki bilgisizliği ve onları küçümsemesi, ve kendisinin, her nasılsa gerekli saygı ile yaklaşılacak olursa, değerli iyeliğinin bir kırıntısını öğrenciye verecek bir tür ekin deposu olduğu inancı.

¹⁶Boccaccio'nun yaşamöykücüsü onun Monte Cassino kütüphanesini ziyaretini şöyle betimlemiştir:

Apulia'dayken manastırın ünü tarafından çekilerek Monte Cassino'yu ziyaret ettiğini söyledi. Çok iyi seçilmiş olduklarını anladığı kitapları görme isteği ile dolu olarak, alçakgönüllü bir tavırla bir keşişten kendisine bir lütuf olarak kütüphaneyi açmasını istedi. Keşiş sert bir yanıt verdi, dik bir merdiveni göstererek "Yukarı çık, açık" dedi. Boccaccio sevinçle yukarı çıktı; ama böylesine büyük bir hazinayı saklayan yerin bir kapısının ya da kilidinin olmadığını gördü. İçeri girdi, pencereleri ot бүrүdүğүнү, ve tüm kitapların ve sıraların kalın bir tozla kaplı olduğunu gördü. Şaşkınlık içinde ilk cildi ve sonra bir başkasını açtı ve sayfalarını çevirmeye başladı, ve eski ve yabancı çalışmaları kapsayan çeşit çeşit kitap buldu. Bunların kimilerinin sayfaları yitikti; başkaları yer yer makasla kesilmiş ve yırtılmış, çeşitli biçimlerde sakatlanmışlardı. Sonunda, ünlü pekçok insanın zahmetlerinin ve çabalarının böylesine ahlaksız sefillerin eline geçmiş olmasına ilenerek, gözyaşları ve iç çekmeleri içinde oradan ayrıldı.

Poggio 1414'te Constance'da bir [Marcus Fabius] Quintilian[us] elyazmasının bulunuşunu betimledi:

Gerçekten inanıyorum ki, eğer kurtarmaya gelmemiş olsaydık, o [Quintilian] hızla yok olurdu; çünkü görkemli, gösterişli, zarif, kentli ve ince bir insanın onu içinde bulduğum hapishanenin pisliğine, gardiyanlarının yabanılığine, yerin iğrenç bakım-sızlığına çok fazla dayanabileceği düşünülemez. Gerçekten de ona bakmak üzüntü vericiydi, karışık bir sakal ve dolaşık saçlarla paçavralar içindeydi, şehresi ve kılığı ile hükümünün haksızlığına karşı çıkıyordu. Ellerini uzatıyor, Romalılara sesleniyor, böylesine değersiz bir yokoluştan kurtarılmayı istiyor gibi görünüyordu. Birçoklarının yaşamlarını kendi dil ustalığı ve yardımı yoluyla saklamış olan biri için şimdi onu bekleyen haksız cezadan hiçbir kurtarıcı bulmaması onun için dayanması güç birşeydi. Şimdilik kataloglanamayacak denli büyük iyi donanımlı bir kütüphanenin ortasında Quintilian'ı bulduk, henüz güvenlik ve sağlandı, gerçi toz kaplı ve savsaklamanın ve yılların etkisiyle kirli olsa da. Kitaplar, bilmeniz gerek, değerlerine göre yerleştirilmemişlerdi, ama bir kulenin en dibinde rezil bir zindanda yatıyorlardı, bir yer ki mahkum edilmiş suçlular bile oraya pek atılmazlardı. İtalya'nın manastır kütüphanelerinden, [der Symonds] Kontantinopolis'in müzelerinden, Almanya'nın ve İsviçre'nin ve Fransa'nın manastırlarından, eskilerin uyuyan tinlerinin çağırılması gerekiyordu. İlmin şovalyeleri, ona hizmet için biraraya bağlanmış olarak, Haçlılara benzetilebilirdi. Franklar'ın Kudüs'ten kalıntılarla birlikte döndüklerinde kendilerini üç kez kutsanmış saymaları gibi, Kutsal Hayaletin bu yeni Şovalyeleri de, doğan bir Tanrının gömütünü değil, ama içinde eski dünyanın dehalarının yeniden diriliş için bekledikleri türbeleri arayarak, herhangi bir Yunan ya da Latin yazarın kahverengi, kirli ve anlaması güç eşlemi dayançlı arayışlarını ödüllendirdiği zaman, kutsal esrimeler yaşadılar. Onu dikkatle eşlemek için kendi elyazmalarını özgün metinle karşılaştırmada, eşlemlerini çoğaltmada ve onları özgür ellerle yurt dışına öğrencilere göndermede günler ve geceler harcadılar—öğrenciler ki kendi paylarına eşlemleri aldılar, ta ki hazine değerini bilen herkesin ortak mülkiyeti oluncaya dek.

—J. A. Symonds, *The revival of learning*
(3'üncü yayım, Londra, 1897), ss. 96-9.

¹⁷İlk büyük hümanist tarihçi olan Bruni Chrysolaras'ın öğretisinin etkisini şöyle betimler:

O sıralar Yurttaşlık Yasası üzerine çalışıyor, ama ... akademik inceleme aşkı ile

yanıyordum, ve eytişim ve diluzluğu üzerinde hiç de küçümsememeyecek sıkıntılara girmiştim. Chrysoloras'ın gelişi üzerine kafam darmadağınık oldu, tüzeyi bırakmayı utanç verici görmeme karşın, gene de Yunan yazınına incelemek için böyle bir şans yitirmeyi bir suç saydım; ve sık sık gençlik dürtüsü ile kendime şunları derdim: "Sen, sana Homer, Platon, Demosthenes ve haklarında böyle parlak şeylerin yurtdışına yayıldığı başka şairler, felsefeciler ve söylevciler üzerine bakma ve onlarla konuşma ve hayranlık verici öğretilerinde bilgilendirilme izni verildiği zaman, kendine sırtını döner ve kendini bunlardan yoksun bırakır mısın? Böyle tanrısal olarak sunulan bu fırsatı gözardı edecek misin? Yedi yüzyıl boyunca, İtalya'da Yunan yazılarını okuyacak hiç kimse yoktu; ve gene de tüm bilginin onlardan türetildiğini itiraf ederiz. Her yerde yurttaşlık tüzesi doktorları var; ve ilim şansını elinden kaçırmayacaksınız. Ama Yunan yazılarının bu biricik doktoru yitecek olursa, sana öğretecek hiç kimse bulunmayacak. Sonunda bu uslamamalara yenik düşerek, öğrenmek için kendimi öyle bir coşkuyla Chrysoloras'a verdim ki, uyanık gün boyunca toparladığım her şeyi gece izlemeyi sürdürdüm, üstelik uyurken bile.

—H. O. Taylor, *Thought and expression in the 16th century* (2 cilt, New York, 1920), Cilt I, s. 36.

Klasiksel ekin için yeğin, hemen hemen aşırı coşku ancak onun başat olarak feodal ya da dinsel olmaya son vermiş, ve gene de kendi yakın geçmişinde ona esin kaynağı olacak hiçbirşeyi olmayan bir toplumun eğitilmiş, kentli ve laik insanların gerek-sinimlerini karşılamak için eksiksiz olarak tasarlanmış olması olgusu tarafından açıklanabilir.

—W. F. Ferguson, "The interpretation of the Renaissance," bkz. *Journal of history of ideas*, 1951, s. 494.

¹⁸P. Smith, *Erasmus* (New Yrk, 1931), s. 23.

¹⁹Erasmus'un İngiliz dostu John Colet gözardı edilen İncil'i okumaları için insanları uyarırken giderek en seçkin tanrıbilimciler için bile şunları söyledi: "Onların *Duns Scotus*'larında buldukları yazılardan daha ötesine bakma alışkanlıkları yoktur." F. Seebohm, *The Oxford reformers* (Londra, tarihsiz), s. 18. St. Paul üzerinde dersinde Colet'in kendisi Paul'ün öğretisini açıklamada yardımcı olarak Suetonius ve Romalı yazarları kullandı. Tüm alegori ve skolastik eytişimi terketti ve doğrudan doğruya Paul'ün ne demek istediğini görmeye çalıştı. Erasmus şöyle dedi:

Söylediklerimi özel olarak incelediğim tanrıbilimin kendisine karşı yöneltilmiş olarak yorumlamayın, ama çağımızın sığ tanrıbilimcilerine karşı, beyinlerinin karanlığında, konuşmalarının barbarlığında, öğretilerinin batıcılığında, tavırlarının sertliğinde ve yaşamlarının ikiyüzlülüğünde hiç kimsenin onlara baskın çıkmadığı kafalara karşı olarak yorumlayın.

—Smith, *a.v.y.*, s. 23.

Kısa Bir Sözlük

A

Aeneid Virgil'in Truva'nın düşüşünden sonra Aeneas'ın başına gelenleri anlatan Latince şiiri.

Aeneas Anchises ve Afrodit'in oğulları, bir Truva prensi; Truva'nın düşüşünden sonra İtalya'ya kaçarak geleceğin Romasının kurulacağı topraklara yerleşir.

akrostik *acrostic* Belli bir sayıda dizenin belli harfleri ile sözcükler, deyimler, özdeyişler vb. üretme oyunu; akrostik kuruluş yoluyla dizelerin ilk harflerinin bir sözcük oluşturması sağlanır.

alınlık *pediment*.

Albigensianlar Güney Fransa'da 11-13'üncü yüzyıllar arasında gelişen bir Manikhean mezhep; özellikle Catharist heretikler bu adla bilinir; din adamlarının yozlaşması ile ilgili olarak Roma Kilisesine sürekli karşıtlık gösterdiler.

altar Hiç kuşkusuz 'sunak'tır. Ama Hristiyan kilisede altar bir 'kurban taşı' değildir ve başında paylaşma ayini (Aşai Rabbani/komünyon) yapılır.

Ammon (Eski Ahit) Filistin'de eski bir kent. Ayrıca, Ammon'un oğulları İsraililerle sonu gelmez bir çatışma içindeydiler. İÖ 13'üncü yüzyılda bir krallık kurdular.

Anglikan İngiltere Kilisesinin bir üyesi.

Anglo-Saxon Batı Alman kabilelerinden (Angles, Saxons ve Jutes) herhangi birinin 5'inci yüzyılda İngiltere'de yerleşmiş üyesi. Ayrıca bu kabilelerin dileri de Anglo-Saxon olarak bilinir. Sözcüğün modern anlamı İng. konuşan ve ekinsel olarak İng. ya da ABD'ye bağlı beyaz insandır.

Anka *Phoenix* Ölümsüzlük simgesi olarak görülen Efsanevi Arabistan kuşu. Kendini ateşe vermiştir ve her 500 yılda bir küllerinden yeniden doğar.

antifonal Ezgide karşılıklı seslendirme.

Apokalips Bildirişler Kitabı; gündelik anlamı peygamberce bildirişler ya da Kitapta betimlenen türde büyük önemi olan olaylarla ilgilidir.

Apokrif *Apocrypha* Eski Ahit'e ek olarak katılan 14 kitap; İbranice metinlerinin yokluğundan ötürü ge-

nel olarak kabul edilmez ve Protestan İncil'de basılmazlar.

Apollon (Yun. Mit.) Işık, şiir, müzik, iyileştirme ve peygamberlik tanrısı; Zeus ve Leda'nın oğlu.

Apostolik Çağ Havariler Çağı.

arabesk Yaprak, çiçek, hayvan şekilleri ve geometrik şekillerle yapılan süslemeler.

araf *purgatory*.

Arianizm Arius'un öğretisi. İznik Konseyi tarafından heretik olarak görüldü. İsa'nın Babanın tözünden olmadığını, ama Baba tarafından yetiştirilmiş Tanrı Oğlu olduğunu ileri sürer.

arkaik *archaic*. Çok erken bir döneme ait

Arthur ve Yuvarlak Masa. Britonların altıncı yüzyıldaki efsanevi kralı; Saxonlara karşı Kelt direnişini yönetti; Camelot Yuvarlak Masa şövalyelerinin önderi olarak temsil edilir. Yuvarlak Masa kral Arthur'un masasıdır ve şövalyelerinin hiç birinin bir başkasına karşı öncelik taşımadığını gösterir.

Aşai Rabbani *Mass* Roma Katolik Kilisesinde ve kimi Protestan Kiliselerde ekmek ve şarabın kutsanması ayini; sözcük ayrıca bu ayinde koro tarafından söylenen ilahileri de anlatır.

Akhilles (Yunan Mit.) Peleus ve deniz tanrıçası Thetis'in oğlu; *İliad*'da Truva kuşatmasında en önde gelen Yunan savaşçısı; bebekliğinde annesi tarafından Stix ırmağına daldırılmış ve bu yüzden topuğu dışında yara almaz olmuştur; Hektor'u öldürdükten sonra Paris tarafından topuğundan yaralanarak öldürüldü.

aşkınlık *transcendence* (krş. içkinlik/immanence)

Athos Dağı Makedonya'da bir dağ.

ayaklık *pier* (payanda: *buttress*)

B

Bakirenin Haberi (Yeni-Ahit) Yeniden-Bedenselleşmenin Cebail tarafından Meryeme bildirilişi.

balad *ballad* Yineleyen nakaratlarla anlatsal bir ezgi.

bazilika *basilica* Kamu yönetimi için kullanılan Roma

yapısı; büyük dikdörtgen bir orta sahını, iki yanında yan sahnaları, ve sonunda bir 'apse' bulunur; sözcük ayrıca ortaçağ kilise modelini anlatır.

Benedictine St. Benedict'in kuralı tarafından yönetilen Hristiyan dinsel topluluğa bağlı bir keşiş ya da rahibe (İtalyan keşiş; Monte Cassino'da 540'ta kendi adıyla bilinen düzeni kurdu; *Regula Monachorum* başlıklı kitabı Batı Hristiyan manastırlarının kurallarına temel oldu).

beti figure

beşik tonoz barrel vault Bethlehem Ürdün nehrinin batı kıyısında Kudüs yakınlarında bir kasaba; İsa'nın doğum yeri; Kral David'in ilk yurdu

biçimdeş uniform

bildiriş, tanrısal bildiriş revelation

Bildirişler Kitabı (bir başka adı *Apokalips*) Yeni Ahit'in son kitabı; Cennetin, İyi ve Kötü arasındaki çarışmaların ve Dünyanın Sonunun betimlemelerini içerir.

bilgin scholar

bingi pendantive

Birinci Yuhanna John First Yeni Ahit'in dördüncü Gospelinin, üç mektubun ve bildirişler kitabının yazarı; ayrıca dördüncü Gospel de bu adla bilinir.

birinciller principalities Dokuzlu göksel hiyerarşinin beşinci düzeni.

Bretanya Britanny Kuzey Batı Fransa'da bir bölge.

breve (Müzik) Eskiden kullanılan bir nota; bkz. yarı-breve

Burgundy Doğu Fransa'da, Ortaçağ Avrupasında bir tekerklik

Büyük Bölünme Roma Katolik Kilisesi içersinde 1378'den 1429'a dek süren bölünme; bu sırada Roma ve Avignon'da hasım Papalar hüküm sürdüler.

C

caccia 14'üncü yüzyıl İtalyan iki sesli müzik biçimlerinden biri.

Calvary Golgotha İsa'nın çarmıha gerildiği, Kudüs duvarlarının hemen dışındaki yer.

Cana (Yeni Ahit) Nazareth'in kuzeyinde Galilee'de bir kasaba; burada İsa suyu şaraba çevirerek ilk tansığını gösterir.

Capetianlar Fransa'da Hugh Capet tarafından kurulan, 987-1328 arasında Fransa'yı yöneten hanedan.

Cathariler Catharistler 12 ve 13'üncü yüzyıllarda, Provence'de, özdeksel dünyanın kötü, yalnızca ruhsal dünyanın iyi olduğuna inanan bir Hristiyan mezhep. Bkz. Albigenianlar.

Cattulus Romalı lirik şair; aşk şiirleri ile bilinir; İsa'dan önce yaşadı.

Cavell, Edith (1865-1915) İngiliz hemşire; I. Dünya Savaşı sırasında 200 kadar İngiliz, Fransız ve Belçikalı askerin yansız Hollanda'ya sığınmasına yardımcı

olduğu için Alman ordusu tarafından kurşuna dizildi.

chanson de geste Kahramanlıkları kutlayan eski Fransız epik şiirlerinin bir türü; en ünlüsü aşağıdaki girişte verilir.

Chanson de Roland Roland'ın Şarkısı; en eski Fransız epik şiiri (1100); bir Norman şairi olan Turol'd tarafından yazıldı; tarihi Ronesvalles savaşını ele alır; epğin özeğinde Charlemagne'in geri kuvvetlerini vuran Baskılar yer alır.

Chaucer, Geoffrey (1340-1400) İngiliz şair; en ünlü yapıtı *Canterbury Tales*; kıtanın uyaklı şiirini İngiliz şiirine getirdi.

Christina Rossetti (1830-94) İngiliz şair.

Cicero (İÖ 106-43) Romalı konsül, söylevci ve yazar; yazıları Latin dünyasının modeli olarak görülür.

Cluniac Düzeni 'Cluny' den gelir; ortadoğu Fransa'da bir kasaba; 910'da reformist *Benedictine* düzeni burada kuruldu.

Cistercian Düzeni 1098'de kuruldu; *Benedictine* kuralını özellikle katı bir biçimini izledi.

Colosseum Roma'da İS 75-80'de yapıldı.

Constance Konseyi 1414-18 arasında Roma Katolik Kilisesi'nin 16'ncı Konseyi; 'Büyük Bölünme'yi çözmeye çalıştı.

Cyprian, St. (İS 200-258) Kartaca Piskoposu ve şehit

Ç

çapraz kemer cross arch.

D

Dağdaki Vaaz (Yeni Ahit) İsa tarafından verilen ilk büyük vaaz.

değişki modification

diaspora Babil tutsaklığından sonra Yahudilerin Filistin'den dağılışı.

diluzluğu rhetoric

dinsel ayin biçimi liturgy Her tür düzenli tapınma eylemleri (Yun. *leit*: halk, *ergos*: iş).

Disraeli 1804-81; İngiliz muhafazakar devletadamı ve romancı; Başbakanlığı sırasında Suveyş kanalının denetleyici hisselerini satın aldı.

diyakoz diocese Bir piskoposun sorumluluğu altındaki bölge.

dize line.

dizem (vezin) *rhythm.*

Dominikan Düzenler St. Dominic tarafından 1215'te kuruldu.

Donatistler Kuzey Afrika'da İS 311'de başlayan heretik bir Hristiyan mezhep; Kartaca piskoposu Donatus'un izleyicileri.

Dönek Apostate Julian Flavius Claudius Julianus; 361-363 arasında Roma İmp.; Hristiyan ve Yahudilere hoşgörüli davranırken Roma İmparatorluğunu putperestliğe döndürmeye çalıştı.

dünyasal secular

düzen order

düzenekbilim mechanics

E

Edda 12'nci yüzyılda yazılan mitolojik Old Norse şiirlerinin bir derlemi.

Efendinin Yemeği *Holy Communion* Aşai Rubbani'nin kutlanması.

empirean empyrean Küresel oldukları düşünülen göklerin en yüksek katı.

eskatoloji Dünyanın ya da insanın sonu ile ilgilenen tanrıbilim.

Epiktetus (İS ?50- ?120) Yunan Stoacı felsefeci; kendinden vazgeçmeyi ve insanların kardeşliğini vurguladı.

Escorial İspanya'da Madrid'in Kuzey Batısında bir köy.

Eseneler bkz. Bölüm IV'e Not 7.

eş-seslilik alliteration Bir dizenin her sözcüğünün ya da her vurgulu hecesinin başında aynı sesli ya da sessiz harfin kullanımı.

Eukarist İsa'nın son yemeğinin emek ve şarabın kutsanmasıyla anıldığı Hristiyan tören; aynı zamanda, kutsanan ekmek ve şarabın da adı.

evangel Hristiyanlığın İncil'i; İncil'lerden her biri; İncil yazarlarından her biri.

ex opere operato yapılanın yapılmasından (ötürü). Anlatım kutsalaların (*sacraments*) gerçekten işledikleri, tanrısal kayrayı getirdikleri, ama bunun dışsal edimler yoluyla değil, yalnızca Tanrının gücü ve sözü yoluyla olduğu düşüncesine göndermede bulunur.

Eyüb *Job* (Eski Ahit) Tanrı tarafından ona çektilen acılara karşı Tanrıyı inancını sürdürür.

Ezekiel (Eski Ahit) İÖ 6'nci yüzyılda bir Yahudi peygamber; İÖ 597'de Babil'e sürüldü.

Ezgilerin Ezgisi (*Song of Solomon*) Geleneksel olarak Solomon'a yüklenen dramatik aşk şiirlerinden oluşan bir Eski Ahit kitabı.

F

faun Roma efsanesinde keçi kulaklı, boynuzlu, kuyruklu ve arka ayakları olan bir insan betisi.

Fiji Güneybatı Pasifik'te 844 adadan oluşan bir devlet; 1643'te Hollandalı denizci Abel Tasman tarafından keşfedildi ve 1774'te Kaptan James Cook tarafından ziyaret edildi.

Flanders Eskiden Hollanda'da olan, şimdi Belçika'ya ait bir bölge.

Forum (*Forum Romanum*) Eski Roma'da Capitoline ve Palatine tepeleri arasındaki bölge.

Franconia Almanya'da 7'nci yüzyıldan sonra Franklar'ın yerleştiği bir ortaçağ düşesliği.

Fransiskanlar Kökenleri Assisili Francis'e dek uzanan bir dilenci frerler ve rahibeler düzeni.

Fransız Alexandrine dizesi Fransız şiirinin başlıca ölçüsü; büyük vurgu altıncı hecede olmak üzere

oniki hecelik dizelerden oluşur.

frer *frar* Roma Katolik Kilisesinin özellikle Mendikant (dilenci) düzenlerinden herhangi birinin üyesi.

G

Genesis Eski Ahit'in ilk kitabı; dünyanın yaratılışından İsrailitlerin Mısır'da kalışlarına dek geçen olayları anlatır.

gentil *gentile* Yahudi-olmayan.

Gnostisizm (*Gnosis*: Yun. bilgi; dinsel bağlamda: ruhsal gerçekliklerin sezgisel bilgisi) *Gnosis*e inanca dayalı bir dinsel devim; *gnosis* yoluyla insandaki ruhsal öğenin özdeğe köleliğinden kurtarılabildiği düşünülür.

Golgota tepesi Bkz. *Calvary*.

Goliardik ozanlar 12 ve 13'üncü yüzyıllarda Avrupa'da isyancı ve ölçsüz davranışları ile, yergici Latince şiirleri ile ünlü gezgin bilginler.

Gospel Esk. İng.'den gelir ve "iyi haber" anlamına gelir; Yeni Ahit'in ilk dört kitabından her biri.

görenek *usage*.

Gregorian şarkılar Ortaçağ kilisesinde müzik aletlerinin eşliğinde olmaksızın aynı dorukta giden müzik biçimi.

H

halk tüzesi *common law* Devlet yasasından ayrı olarak töreler üzerine dayanan tüze.

Heine, Heinrich (1797-1856) Alman şair ve denemeci. Başlıca şiirsel yapıtı *Das Buch der Lieder* (1827); şiirlerinin çoğu Schubert ve Schumann tarafından bestelendi.

heretiklik *heresy* Kilisenin ortodoks ilkelerine aykırı görüş ya da öğretiler.

Hermes Trismegistus [üç kez en-büyük Hermes] Mısır tanrısı Thot için Yunanca ad; gizemcilik ve büyü üzerine çeşitli işler yüklenir.

Herod İÖ73-4; Judaea kralı; acımasızlığı ile, 'Suçsuzların Kıymı'nı buyurması ile tanınır.

Hohenstaufen 12 ve 13'üncü yüzyıllarda Almanya, Sicilya ve Kutsal Roma İmparatorluğuna yöneticiler vermiş bir Alman ailesi.

horda ordu *horde*.

Hosea (Eski Ahit) İÖ 8'inci yüzyıldan bir İbrani peygamberi, ve biliciklerinin kitabı;

I

Ignatius, St. (ö. İS 110?). Antakya piskoposu; Roma'da şehitliğe giderken yazılan yedi mektubu erken Hristiyanlık konusunda oldukça aydınlatıcı bilgiler verir.

Innocent, III. Giovanni Lotario de' Conti; Papa; Dördüncü Haçlı Seferlerini başlattı.

İ

içkinlik *immanence*.

ilahi *hymn*.

ilim *learning*.

ikonografi Popüler anlamlarla yüklü dinsel simgelerin derlemi.

ikonoklazm İkona saldırı; Yunan Ortodoks Kilisesinde ikonların ve imgelerin yokedilmesini amaçlayan heretik bir devim.

İsa İlgili birkaç tarihsel veri şunlardır: İÖ 4?-İS 29?; Galilee'da doğdu; bir Yahudi olarak yetiştirildi; Hristiyanlar tarafından Tanrının oğlu olduğuna inanılır; Yusuf'un karısı ve bakire olduğu kabul edilen Meryem'den doğdu; 12 Havari ile birlikte Galilee'de geziler yaptı, tansıklar gösterdi, ve Tanrının Kralığının gelişini bildirdi; *Dağdaki Vaaz*'ında sevgi, alçakgönüllülük ve şefkati övdü; Farisilerin düşmanlığını uyandırdı; izleyicileri ile Son Yemeğinden sonra Judas tarafından ele verildi ve çarmıha gerildi; üç gün sonra yeniden dirildiğine ve 40 gün sonra göğe yükseldiğine inanılır.

İsaiah (Eski Ahit) Büyük İbrani peygamberlerinden ilki; İÖ 8'inci yüzyılda yaşadı.

İsis Mısır verimlilik tanrıçası; Osiris'in karısı ve kızkardeşi.

İyi Cuma Paskalya'dan (Hristiyan Kilisenin İsa'nın yeniden dirilişini anma festivali) önceki Cuma.

izlek *course*.

İznik Konseyi, I Kilisenin ilk büyük konseyi, İS 325; Ariancılık tartışmasını bir sonuca bağlamak için toplandı; Konsey İsa'nın Baba ile aynı tözden olmadığını ve Baba tarafından Tanrının Oğlu konumuna yükseltilmiş bir yaratık olduğunu ileri süren Ariancılığın heretiklik olduğuna karar verdi.

İznik Konseyi, II 726'da Bizans İmparatoru III. Leo ikonlara tapınmaya karşı bir yasa çıkardı; 787'de Konsey ikonların hürmet ve saygıya uygun olduğunu, ama tapınmaya uygun olmadıkları kararını verdi.

J

Janus-başlı Karşıt yönlere bakan iki başlı Roma tanrısı; geçitlerin, köprülerin, kapı yollarının vb. sovrnulusu.

Jerome, St. İS 347-420; Hristiyan keşiş ve bilgin; önde gelen çalışması *Vulgate* (İncil'in Yunanca ve İbranice'den Latince'ye ilk tam çevirisi).

Jesuitlik Bir Roma Katolik düzen; İsa Toplumu Roma Katolik Kilisesi içinde Ignatius Loyola tarafından 1534'te papalığı ve Katolikliği Protestan Reformasyona karşı koruma ve dinsizler arasında misyonerlik görevlerini üstlenme amacıyla kuruldu.

Joshua (Eski Ahit) Musa'nın ardılı; Kenan diyarının fethinde İsrailitleri yönetti.

Judah Kralığı *Judea* (Eski Ahit) Judah Yakub'un dördüncü oğludur; soyundan gelenlerin biri Mesiah olacaktır; yerleştikleri yerde David'in kralığı kurulur, sonra İsrail ve güneyde başkenti Kudüs olan

Judah kralıkları olarak bölünür.

Jupiter Roma mitolojisinde Yunan Zeus'a karşılık düşer.

K

kabartma relief

Kabbala Eski Ahit'in içrek bir yorumuna dayanan bir mistik İbrani geleneği.

kadans cadence Tümcenin sonunda sesin doruktan düşüşü.

Khalkedon Konseyi Hristiyan Kilisenin dördüncü konseyi; 451'de Kadıköy'de toplandı; İmparator Marcian tarafından çağrıldı; 520 piskopos katıldı; İsa'nın insansal ve tanrısal kişiliklerinin birliğini onayladı.

Kalvari bkz. *Calvary*

kanon Aynı melodinin çeşitli sesler tarafından söylenmesiyle yaratılan bir biçim.

Kanon Yasası Hristiyan Kilisenin sorunlarını yönetmek üzere en yüksek kilise yetkililerinin, özellikle papalık ve konseyin kararları üzerine çıkarılan yasalardır.

kanto *canto* (İt.) şarkı.

Karşı-Reformasyon Roma Katolik Kilisesinde 16'ncı ve erken 17'nci yüzyıllarda Protestan Reformasyona karşı bir tepki olarak görülen reformasyon devimi.

Karşı-İsa (Yeni Ahit) Erken Hristiyanlar tarafından ortaya çıkacağı beklenir ve İsa'nın ikinci gelişiyi devrilineceye dek dünya üzerinde hüküm süreceği düşünüldür.

Kharibdis *Charybdis* (Yunan Mit.) Gemi yutan bir canavar; Sicilya'nın kuzey kıyılarında Scylla'nın karşısında bulunan bir burğaç ile özdeşleştirildi.

kasıklı (çapraz, geçme) tonoz *groined vault*.

katma trope Roma Katolik ayin metninin bir parçasına onu tamamlayan ya da üzerine yorumda bulunan bir giriş ya da eklenti.

Keats, John İngiliz şair.

Kells'in Kitabı Hiberno-Saxon biçiminin bir başyapıtı olarak görülen yaldızlı İncil kitabı; yaldızlamanın geç 7. yüzyılda İrlanda'da Iona manastırında başladığı sanılıyor; bir Viking baskımından sonra kitap County Meath'de Kells manastırına alındı; 8. yüzyıl başlarında orada tamamlanmış olabilir.

Keltler Roma öncesi dönemde İngiltere, Galya, İspanya ve Batı ve Orta Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yerleşen bir halk.

kemer arch

kemeraltı arcade

Kenan Diyarı *Canaan* Filistin; Ürdün Nehri ile Akdeniz arasında yatan ve aşağı yukarı Filistin'i kapsayan tarihsel bölge; İsraililere vaadedilmiş ülke.

Kinizm Antistenes tarafından kurulan bir mezhepten gelir; Kinikler dünyasal şeyleri küçümser ve özdenetim en yüksek iyiye biricik anahtar olduğunu savunurlardı; erdem olarak erdem ideali inancına karşın insanın erdemine güvenmez, başkalarının bencil olamayacağını kabul edemez, başkalarında en kötü olana, tüm edimlerin bencil olduğuna inanırlardı.

Kireanikler Kirene'de Aristippus tarafından kurulan felsefi okul; hazzı en yüksek iyi olarak gördüler.

klasiksel "Klasik"ten ayrı olarak Yunan-Roma kültürü ile ilgili.

kontrpuan Bir melodinin iki ya da daha çok parçasının eşzamanlı seslenmesi.

Koptlar *Copts*, Kiptiler; Mısır'ın eski Hristiyan Kilisesi. **köşe-bingisi** *squinch*.

kutsal yağlama *extreme unction* (Roma Katolik Kilisesi) Bir rahip tarafından kutsanmış yağla kutsama.

kutsamalar *sacraments* Katoliklikte ve Ortodokslukta vaftiz, kefare, kiliseye kabul, vb.; Protestanlıkta Efendinin Çorbası ve vaftiz.

kubbecik *cupola*.

L

lahit *sarcophagus*.

Lancelot Arthur efsanesinde Yuvarlak Masa şövalyelerinden biri.

Langue d'oïl Ortaçağ Fransız lehçelerinden bir küme; modern Fransızca'nın ortaçağdaki temeli.

Lateran Sarayı Roma'da bir saray; bir süre için papaların resmi konutu.

laud (İng.) övgü ya da ululama.

Lazarus (Yeni Ahit) Meryem'in kardeşi; İsa tarafından yaşama yeniden döndürülür.

Lent (Hristiyanlıkta) Paskalyadan önce gelen ve İsa'nın kıldaki orucunu anmak için tutulan 40 günlük oruç.

Levant Doğu Akdeniz'de şimdi Lübnan, Suriye ve İsrail'in bulunduğu bölgenin eski adı.

Lollardlar İng. tarihinden; 14-16'ncı yüzyıllarda John Wyclif'in (dinsel reformcu) izleyicileri.

Luke *Lucas* Yeni Ahit'in 3'üncü Gospel'inin yazarı.

M

mabet *sanctuary* Kilisede ana altarı çevreleyen yapı; genel olarak, her türlü kutsal yapı.

Madonna Roma Katolik Kilisesinde bakire Meryem'e verilen bir ad.

madrigal 16-17'nci yüzyıllardaki pastoral metinler için eşiksiz sesleme için şarkılar; 14'üncü yüzyıl İtalyan şarkıları.

Magna Carta İngiltere'de 1215'te Kral John tarafından baronların, Kilisenin ve özgür insanların haklarını tanımak için çıkarılan bir yasa.

Manikheizm *Manichaeism* İS 3'üncü yüzyılda Pers peygamberi Mani tarafından getirilen köktenci

ikinci dinsel öğretiler dizgesi. *Aydınlık ve Karanlık, İyi ve Kötülük* arasındaki ilkel bir çatışma üzerine kuruldu; Gnostizm, Zerdüşlük, Hristiyanlık, Budizm'den vb. öğeler kapsar.

Mantua Kuzey İtalya'da bir kent; Virgil'in doğum yeri.

Marcus Aurelius İS 121-180. Roma imparatoru (161-180); Stoacı yaşam görüşünü açmılayan *Meditasyonlar*'ı yazdı.

Mary Magdalene (Yeni Ahit) İsa'nın kötü ruhlardan arıttığı Galilee'li bir kadın.

Mas ayini *Mass* Bkz. **Aşai rubbani**.

materia medica Tıbbın ilaçların kullanımı ile ilgilenen dalı.

matière de France. Ortaçağ yazınına özgü efsanelerin bir derlemi.

Matins Roma Kat. Kilisesinde dualar için saptanan yedi saatten birincisi; İng. Kilisesinde sabah duası.

Maxentius Bazilikası Roma'da Konstantin tarafından İS 313'te yapıldı; 5600 metre karelik alanı ile Roma'da bulunan bazilikaların büyüğüdür.

Medici 15-17'nci yüzyıllarda Florence ve Tuscany'de yaşayan banker, temcici ve yöneticilerden oluşan bir İtalyan aile.

Meistersänger (tekil: *Meistersinger*) Şiir ve müzik yapmak için örgütlenmiş Alman loncalarından birinin üyesi.

Mendikant Düzenler Geçinmek için sadakalara bağımlı Hristiyan düzenler; St. Dominic ve St. Francis tarafından kuruldu.

Merovingian İS 500-751 arasında Galler ve Batı Almanya'yı yöneten Clovis tarafından kurulan Frank hanedanı.

Mesiah Tanrı tarafından Yahudileri kurtarmak üzere gönderileceği beklenen Yahudi kralı; aynı bağlamda İsa'ya da Mesiah denir.

Mezmurlar *Psalms* Eski Ahit'te 150 kutsal şarkı, lirik şiir ve duadan oluşan bir kitap.

mihrap *apse*.

mimber *pulpit*.

Minnesinger (*minne* :: aşk) 12-14 yüzyıllar arası Alman lirik şair ve müzisyeni.

Mithra Pers Mitolojisinde Işık tanrısı; bir boğayı öldürüp dünyayı kanyla sulayan Güneş ile özdeşleştirilir; bir gizem dini.

Monte Cassino Orta İtalya'da Cassino'nun üzerinde bir tepe; İS 530'da Benedict'in manastırı burada kuruldu.

motet Roma Katolik ayininde bir açılış şarkısı olarak kullanılan çoksesli bir koral düzenleme.

Müzler (Yunan Mit.) Her biri değişik sanat ve bilimlerini koruyan dokuz kızkardeş tanrıça; Zeus'un kızları. Kalliope, Klio, Erato, Euterpe, Melpomene, Polihimnia, Terpsichore, Tália, Urania.

N

Nazaret İsa'nın gençliğini geçirdiği kasaba; Kuzey İsrail'de, Aşağı Galilee'de.

Neşideler *Canticles*.

neume Müzikte onördüncü yüzyıldan önce kulanılan nota simgeleri.

Nibelungenlied *Nibelung* ezgileri; yklş. 1200'lerde yazılan, Alman tarihine dayalı, yazarı belirsiz kahramanlık epîği.

Nissaba Mezopotamya dininde Sümer kent tanrıcısı.

Normanlar 10'uncu yüzyılda Fransa'ya gelen İskandinavlar ve yerli Fransızlardan türeyen soy; Normandia'da yaşarlar.

Norse Ortaçağ İskandinavıyası ya da orada yaşayanlarla ilgili; Germanik dillerin İskandinav dalı.

O

ode (Yun. *Oide*'den; *aeidein* :: şarkı söylemek) ezgiye geçirilmesi amaçlanan şiir; özel bir konuyu ele alır, değişik uzunluklu dizelerle ve karmaşık bir dizele yazılır.

Odin (İskandinav. Mit.) En yüksek yaratıcı tanrı; bilgelik, ekin, savaş ve ölüm tanrısı; Germanik karşıeşi Wotan ya da Woden'dir.

okkült *occult* gizli.

okkültizm *occultism* Büyü, astroloji vb.ne inanç, bunları inceleme ya da yerine getirme.

organum dokuzuncu yüzyılda başlayan bir çoksesli müzik türü. Dördüncü ve beşincide eklenen parçaları olan yalın (aletsiz) şarkıdan oluşur.

ortaklaşma *Communion* güçlü dinsel duygu; dinsel küme; Hristiyanlıkta *Eucarist*'e katılma.

Ö

öfoni *euphony* (Yun: *eu*/hoş + *fone*/ses).

önyüz *façade*.

P

Palmiye Pazarı *Palm Sunday* Paskalyadan önceki Pazar; İsa'nın Kudüs'e giriş günü.

Pantheon Antik Yunanistan'da tüm tanrılar için yapılan tapınak; 'Pantheon' (büyük harfle) Roma'da tüm tanrılara adanan dairesel bir tapınak.

Parthenon Atina'da Akropolis'te İÖ 5'inci yüzyılda Yunan Dorik düzeninde yapılan ve türünün en güzel örneği sayılan tapınak.

Parzival (Alman Mit.) Ortaçağda Kutsal Kap (İsa'nın kullandığı son yemek kabı) üzerine efsaneler döngüsünün kahramanı.

Paskalya *Easter* (Hristiyanlıkta) İsa'nın yeniden dirilişini kutlayan bayram.

pathos (Yun.) duygudaşlık, acıma, üzüntü duygusu uyandırma niteliği.

patrik *patriarch* Kabile'nin ya da ailenin baş erkeği; Eski Ahit'te İbrani halkının üç atasından (İbrahim, İsaiah, Yakup) her biri.

Patristik Çağ Kilise Babaları Çağı; 2-5. yüzyıllar arasında sürer.

Paul, St. İS 67'de öldü; Gentillere giden ilk Hristiyan misyonerlerinden biri; Hristiyan olmadan önce Hristiyanlara zulmetti; Yeni Ahit'teki mektuplardan bir bölümünün yazarı.

Pelagianizm (Hristiyanlıkta) İlk kez Pelagius tarafından formüle edilen heretik bir öğreti; İlk Günah kavramını yadsırlar; bireyin esenliği kendi çabasıyla kavuşabileceğini savunurlar.

Pentateukhos Eski Ahit'in ilk beş kitabı.

Peripatetikler Aristoteles'in felsefesinin izleyicileri.

Phoenix Zümrüt Anka.

Pindar İÖ 518-438; Yunan lirik şairi.

Prime (ayını) Roma Katolik Kilisesinde dualar için saptanan yedi saatten ikincisi ve ilgili ayın.

Proteus (Yun. Mit.) Biçimini istediği gibi değiştirebilen ve geleceği görebilen bir deniz tanrısı.

Provençal *Provence* (Güneydoğu Fransa'da bir bölge) dili; Orta • ağılarda yazınsal bir dil olarak önemliydi.

Ptolemy (İS 2'nci yüzyıl) Yunan gökbilimci, matematikçi ve coğrafyacı; *Almagest*'i yazdı.

publicist tüze yazarı vb.

pundit Sanskritçe'de, Hindu dininde, felsefede ya da tüze uzman bir Brahman.

püritan Geç 16 ve 17'nci yüzyıllarda en aşırı İngiliz Protestanlar; çoğu genel olarak Kilise törenlerine karşı olan ve onları kaldırmaya çalışan Kalvinistler idi; sözcük genel anlamında lüks ve duyu hazlarına karşı olan, katı ahlaksal ya da dinsel ilkelere bağlı kişiliği anlatır.

Q

quadrivium Yedi Liberal Sanattan aritmetik, geometri, gökbilim ve müzik.

Quakerizm ya da *Society of Friends*; 1650 sıralarında George Fox tarafından kurulan bir Hristiyan mezhep; özkesel inançları 'iç ışık' öğretilidir; kutsamaları, ayinleri ve rahipliği yadsıdılar; toplantılarında her üye söz alabiliyordu; birçok reformun öncülüğünü yaptılar.

R

rebek ya da **rebap** (Ar.); ortaçağ yaylı müzik aleti; kemana benzer, ama lut/ut biçimli gövdesi vardır.

Requiem Mass Roma Kat. Kilisesi'nde ölümler için bir anı olarak müziksel bir ortamda kutlanan bir Mas.

Romanesk Batı ve Güney Av.'da, 9-12'nci yüzyıllar arasında kullanılan ve hem Roma hem de Bizans öğelerini içeren sanatsal biçim.

Rhine-land Renenya; Ren Nehri'nin batı kıyısındaki Almanya toprakları.

Roses Savaşları 1455-85; İngiltere'de taht uğruna yapılan hanedan savaşları.

round seslerin birbirini aynı dorukta eşit aralıklarla izlemesiyle oluşturulan bir ezgi parçası.

run sesgeçiti; sıralı nota akışı.

S

saçak silmesi *cornice*

Sami dili Arapça, Asurca, İbranice, Habeşçe gibi dilleri konuşan beyaz ekinler.

santur Kanuna benzer, tokmaklarla çalınan maden telli bir tür çalgı.

Saraken Göçebe Arap kabilelerinden birinin üyesi.

Sasani İran'da 224-636 arasında bir İmparatorluk kurarı ve yöneten yerel hanedan.

Savunmacı Apologist.

Sebt Günü Haftanın yedinci günü, Cumartesi; Yahudilikte tapınmaya ayrılan işsiz gün.

Seneca, Lucius Annaeus İÖ ?4-İS ?65. Romalı felsefeci, devletadamı ve tiyatro yazarı. Nero'nun öğretmeni ve danışmanı. Nero'yu öldürme girişimlerinden birine adı karıştı ve intihar etti.

Serafim Göksel hiyerarşide en yüksek melekler düzeninin üyesi; Eski Ahit'te İsaiah'ın görüşünde Yehova'nın yanında bulunan kanatlı altı varlıktan biri.

ses-uyumu *consonance*.

ses-uyumsuzluğu *dissonance*.

Sext Roma Kat. Kilisesinde dualar için saptanan yedi saatten dördüncüsü.

Siena Orta İtalya'da Toskanad'da duvarlı bir kent; Etrüskler tarafından kurulmuştur; 13 ve 14. yüzyıllarda önemli sanat özeği.

Simonides İÖ 556-468; Yunan lirik şairi.

sinkretizm *syncretism* Tipik dinsel, felsefi öğretileri, inançları ya da edimleri birleştirme ve karıştırma eğilimi. (Yun. *synkretismos*: *synkretizein* = güçleri birleştirmek).

Skilla *Schylla* (Yunan Mit.) Bir deniz canavarına dönüşen ve Messina boğazından geçen denizcileri boğduğuna inanılan deniz perisi; İtalya kıyılarındaki bir kaya ile özdeşleştirildi.

Son Yargı Dünyanın sonunda ölümlerin dirilişinden sonra Tanrının tüm insanlara dünyasal yaşamdaki iyilik ve kötülüklerine göre en son yazgılarını bildirmesi.

Son Yemek İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki gece yandaşları ile birlikte yediği yemek; gizemcilikte tanrı ile birleşme motifinin eşdeğeri. Aşai Rubbani ayininde (Eucarist) Ekmek ve şarabın kutsanmasıyla İsa'nın Son Yemeği anılır.

sone *sonnet* İtalyan kökenli 14 dizeci şiir.

Stabat Mater Roma Kat. Kilisesi; Latince bir ilahi; 13'üncü yüzyıldan kalmış olması olası; Bakire Meryem'in çarmıha geriliş sırasındaki acılarını anlatır.

Süryani *Syriac*.

şapel *chapel* Bireysel tapınma için büyük yapılara ek yer.

şansölye İlgili bağlamda: Bir üniversitede onursal başkan.

şehit *martyr* Dinsel inançlarından dolayı ölen kimse.

T

Talmud Eski Yahudi yasa ve geleneğinin başlıca derlemi.

tarihçe *chronicle*

Tarsuslu Saul Paul'ün dönmüşünden önceki adı.

Saul (Eski Ahit) İÖ 1020-1000 arasındaki ilk İsrail kralı.

taurobolium *tauro* (Yun.): boğa.

Tebliğ *Annunciation* (Yeni Ahit: Luka, 1:26-38) Bedenselleşmenin Cebrail tarafından Meryem'e bildirilişi.

theosofi Tanrısal doğanın sezgisel bir anlayışı üzerine dayalı olduğunu ya da bunu anlattığını ileri süren dinsel ve felsefi bir dizge.

Tertullian İS 162-220; Kartacalı Hristiyan tanrıbilimci.

Thor (Eski İng. *Thor*; eski Norse: *thorr* = *thunder*) Yıldırım tanrısı.

tonoz *vault* Biçimi obruk (çukur) olmak üzere alttan tuğla ve harçla örülü tavan.

tonoz bingî *pendantive*.

trill titreştirme.

trivium Yedi Liberal Sanattan dilbilgisi, diluzluğu ve eýtışim.

troubadour 11-13'üncü yüzyıllar arası özellikle Provence ve Kuzey İtalya'da serpilen lirik şairler.

trouvère 12-13'üncü yüzyıllarda Kuzey Fransa'da bulunan özellikle anlatısal yapıtlar sunan şairler.

Tötonik Alman halkı ile ilgili.

Tötonlar İÖ 2'nci yüzyılda Jutland'dan Güney Galya'ya göç eden eski Germanik bir kabile.

tözzel-dönüşüm *transsubstantiation*.

türe adet.

U

Unitarianizm Tanrının tek-kışılığını ileri süren, Üçlülüğü (tek bir Tanrısalılıkta Baba, Oğul ve Kutsal Tin) ve İsa'nın tanrısallığını yadsıyan, ve us, duyunc ve ve karakteri inanç ve kılğı ölçünleri olarak alan Hristiyan inanç dizgesi.

uyak *rhyme*.

uylaşım *convention*.

uzatma *sequence* "Uzatma masta *Alleluian*ın son 'a'sının söylenmesinden doğdu."

Ü

ünikorn *unicorn* Alın ortasından boynuzlu imgesel beyaz at.

üst-eşik (*lento*) lintel; iki sütun vb. arasına üstten koyulan yatay kırış.

üst-şarkı *discant/descant* Temel bir melodinin üstüne eklene süsleyici kontrpuan.

üzengitaşı *impost*.

V

vitray *stained glass*.

virginal Bir müzik aleti.

Vulgata İncil'in Jerome tarafından yapılan ondürdüncü yüzyıl çevirisi.

vurgulu dizem *accented rhythm, stress rhythm.*

W

Walhalla (ya da: Valhalla, Valhall, Walhall) Odin'in büyük salonu; kahramanlar olarak ölen savaşçıların sonsuza dek kaldıkları yer.

Whig İngiltere'de politik bir kümenin üyesi; Katolik olduğu zemininde York dükü James'in tahta çıkmasına karşı çıktılar; büyük aristokrasinin ve paralı orta sınıfın politik temsilcileri; Liberal partinin çekirdeğini oluşturdular.

Y

Yahuda Judah (Eski Ahit) Jacob'un dördüncü oğlu; Mesiah'ın onun soyundan gelmesi gerekiyordu.

Yahudi Esseneler Yahudilik; İÖ ikinci yüzyıldan sonra Filistin'de gelişen çileci bir mezhep.

yarı-breve (Müzik) Bir nota; şimdi kullanılan en uzun nota; 2'nin herhangi bir katı ile bölünerek

tüm başka notaları verir.

yarı-uyak *assonance* Örneğin "main" [meyn] ve "came" [keym].

Yehova Jehovah (Eski Ahit) Musa'ya Horeb dağında kendini bildirdiği kabul edilen Tanrının kişisel adı (YHVH).

yerel Kiptiler Bkz. **Koptlar**

yetke *authority*

Yüksek Mas *High Mass* Bkz. **Mas**.

Yüksek Eleştiri *Higher Criticism* İncil kitaplarının kaynaklarını doğrulamak için yazınsal eleştiride bilimsel uygulamalar kullanma.

Z

ziter zither Bir müzik aleti.

Zion Üzerinde Kudüs'tün bulunduğu tepe; (Yahudilikte) İncil'in eski İsrailitleri; (Hristiyanlıkta) Tanrının kenti olarak görülen cennet.

Zodyak Ekliptik ile 8 derecelik bir açıda uzanan imgesel bir kuşak; 12 zodyak öbekleşmesini kapsar.

Dizin

A

Abbasiler 117
 Abelard 197
 Abil 46
 abu-Nuwas 137
 adıcılık 196, 207
 Adelard (Bath) 184
 Adem ve Havva 46
 Aegidius Colonna 227
 Agricola 239
 Akademi 24, 28; (Aristoteles) 26
 Akhilles 267s, 292
 al-Khwarizmi 135, 184
 al-Kindi 128, 140
 al-Tabari 137
 al-İdrisi 135
 Alanus de Insulis 289
 Alaric 72
 Alberti 309
 Albertus Magnus 183, 200-202;
 (simya) 186
 Albrecht Dürer 308
 Alcuin 67, 153, 159
 Alexiad (Anna Komnena) 97
 Alexius, I (Bizans) 97
 Alhazen 134
 Ali (İslam) 117
Almagest 134, 239
 Alman yazını (doğuş) 164
 Almanlar, erken (sanat) 166
 altın orta (Aristoteles) 27, 33
 Ambrose 71-73
 Amos (ilk peygamberlerden) 45
 Anaxagoras (nous) 22; (Platon) 24
 Anaximander 20
 Anglo-Saxon şiiri 162; tarihçesi 165
 Anna Komnena 97
 Anselm 195s, 322
 Antakya 49, 67, 93
 anımsama öğretisi (Platon) 24
 Apokalips 52
 Apokrif 53
 Apollinaris Sidonius 158
 Apollon 18s, 40
 Aquinas, St. Thomas 51, 67, 186,
 200-2, 222-4, 257; (Gazali) 120;

(günah ve ölüm) 206; (heretiklik,
 idam) 224; (özgür istenç) 206;
 (Tanrıyı tanımlar) 204
 arabık sayılar 135, 156, 238
Arap Geceleri 137, 140
 Araplar (şiir sevgisi) 110; (çok-
 tanrıcı) 111
 Arcopagit Dionisios 36, 67, 96, 154
 Arezzolu Guido 313
 Arianizm (Ambrose) 71; (İznik
 Konseyi) 67
 Aristofanes 22
 Aristoteles 21, 23, 26-8, 30, 33, 35,
 49, 83, 184, 190, 194s, 198s, 200s, 222,
 225, 239s; (bir Platonist olarak
 kaldı) 28; (felsefesi) 26; (kent-
 devleti) 29; (Platon ile 20 yıl
 dostluk) 28; (Sokrates üzerine)
 23; (törellik) 27; (Yaratılış efsa-
 nesine inanmıyor) 28
 Aritmetik 238
 Arius 67
Ars nova 316
 asketes, asketik (çileci) 42
 Assisili Francis 321, 324
 astroloji 238
 Athanasius 36, 97
 Athos Dağı 91
 Atilla 160
 Atina 22, 93
 Attis 38
 Augustin 63
 Augustine 17, 20, 32, 35, 72s, 145,
 195, 200, 281
 Augustus 29
 Ausonius 157
 Avicbron [Solomon İbn Gabriol]
 131
 Avicenna (İbni Sina) 128
 azizlerin kalıntıları 91
B
 Babil 43
 Babil'e sürgün (Yahudiler) 44
 Bacon 191
 Bağdad 117, 122s; (13yy, 36 kü-
 tüphane, 100 kitapçı) 124
 Bakhüs 40
 balad 255
 Barbar Göçleri 215, 285
 Barker, Ernst 20
 Bartholemew 192
 bazilikalar 79
 Beauvaisli Vincent 192
 Bede 152, 192, 237, 282

Bedeviler 110s; (Muhammed) 112
 Beowulf 163, 250, 338
 Bernard Sylvester 192
 Bessarion 95
Bible (adın kökeni) 43
 Biçimler (İdealar) Öğretisi (Platon)
 24; (Aristoteles) 27
 bilgelik sevgisi (Pisagoras) 21
 bilim (Müslüman dünyada) 131
 Bingenli Hildegard 192
 Bizans 83; (din) 86; (keşişler) 89;
 (kilise) 86s; (mimari) 100; (müzik)
 107; (Slav dünyası) 108; (yazın
 sanatı) 95s
 Blondus 285
 Boccaccio 271s, 278s, 333
 Bodin 234
 Boethius 20, 28, 36, 147s, 158, 170,
 195, 236
 Boiardo 272
 Bologna Üniversitesi 241
 Bonaventura 200, 320
 Boniface, VIII. 226s, 322
 Botticelli 312
 Brabantlı Siger 200, 229
 Bramante 310
 Breughel 278
 Brunelleschi 309
 Brunı 285
 Brutus 292
 Bulgar Çarı 108
 Bulgarlar (Bizans) 108
 Buridan 190
 Büyük Gregory 338
 Byron 272
C
 Cajetan 191
 Calvary 56
 Calvin 34, 209
 Cambridge Üniversitesi 242
 Carthusian 147
 Cassian (Manastırcılık) 90
 Cassiodorus 67, 158, 170
 Cassius 292
 cebir (al-Khwarizmi) 135
 Cebraıl 103, 113s
 Cehennem 115
 Cennet 114s; (Hristiyanlık) 56;
 (Yahudi, İran) 46
chanson de geste 253
Chanson de Roland 254
 Charlemagne 153, 160, 219, 235
 Chartes okulu 198, 236
 Chaucer 145, 269, 272, 278, 280

- Chesterli Robert 184
 Chrysoloras 240
 Cicero 26, 29s, 32, 71, 145, 240, 280;
 (Aristoteles) 28; (Platon) 26
 Cistercian 147
 • Claus Sluter 306
 Clement 63, 65, 76, 81
 Clovis 149
 Cluniac Düzeni 218
 Cluny 147
 Clunlyli Odo 170
 Colet 241
 Commodian 76
 Condercet 209
 Constantine 219
 Constantin'in Bağışı 215
Corpus Juris Civilis (Justinian) 211
 Cuma 115; (İslam) 113
 Cusali Nicholas 190, 208, 239, 328
 Cyprian 63
 Ç
 çekinikler 89
 çifte erk kuramı (Gelasius I) 217
 çilecilik 47, 90, 194, 240; (Eski
 Ahit) 47
 Çin (kimya, simya) 133
 çoktanrıcılık 18
 D
 Dağdaki Vaaz 57s
 Dante 28, 227, 254, 264, 291s, 322;
 (Gazali) 120
 David (Davud) 44, 46, 82
De Rerum Natura (Lukretius) 20
 Demeter 37, 39s; (ayinleri) 37;
 (kültü) 19
 Demokritos 20, 27, 30
 Demosthenes 240, 320
 Descartes 190, 226
 Devlet 29, 213; Hristiyan devlet
 kuramı (Augustine) 213
 Diaspora 49
 Diehl 84
Dies Irae 258
 dinadamları kastı (gelişimi, Hris-
 tiyanlık) 62
 Dionisios 19, 37, 40
 Disraeli 17; (kansı) 17
 Diyakoz Paul 153, 165
 doğal yasa 33
 Donatello 309s
 Donatistler 73
 Donatus 145, 156
 Dönek Julian 36
 Dört Gospel 52, 57
 dört temel öge 27
 Dufay 308
 Duns Scotus 207
 Dunstable 317
 E
 Edessa [Urfa] 127
 Edith Cavell (yurtseverlik) 345
 eğitim (Bizans) 93
 Efendinin Yemeği 57
 Efes 93
 Einhard 153
 Ekkehart, I 160
 ekmek ve şarap (Mithra ayini) 39
 el-Batani 134
 el-Razi 132
 Eleusis 37s
 Emerson 26
 Emeviler 117
 Engizisyon 176
 Enneadlar ya da Dokuzlular (Plo-
 tinus) 35
 Epiktetus 30, 32
 Epikürcü okul 20
 Epikürüs 30s
 Erasmus 22, 67, 191, 207, 239, 241,
 335, 386
 Erdem (Sokrates) 23
 Escorial kütüphanesi (İspanya) 125
 Eski Ahit 24, 43s, 46s, 50, 131;
 (Latince: *Vulgata*; Jerome) 72;
 (Muhammed) 112; (Platon) 24;
 (tarih) 212
 Esseneler 56
 Eusebius 67
 Evangelistler 52
 evlilik (Hristiyanlık) 56
 eytişim 234, 239
 Eyüb 45
 F
 Farabi 128, 140; (İbni Sina) 129
 Fatma (Muhammed'in kızı) 117
 Faust tipi efsane 160
 felsefe (İslamik) 127; (Yunan ve
 Roma) 20
 felsefi Realizm 196
 feodalizm 216, 339
 Ficino 35
 Filistin 46
 Filon 17, 49, 55
 'filozof taşı' 186
 Fizik (İslam) 134
 Florence (Platonik Akademi) 208
 Fortunatus 158
 Fra Angelico 307
 Franklar 214
 Fransiskan Düzen 229
 Fransiskanlar 63, 200
 Fransız yazımı (doğuş) 164
 Frazer 99
 Frederick II 189
 Freisingli Otto 282
 Froissart 283
 G
 Galen 33
 Galileo 190
 Gazali 120, 131
 Geber 134
 Gelasius 214, 217
 Gemistus Plethon 95
 geometri (Arap incelemeleri) 238
 Gerbert 156
 Germanik devletlerin kuruluşu 215
 Germanik Göçler 337
 Germanik yasa kavramı 215
Geziler (Marco Polo) 286
 Ghiberti 310
 Gibbon 83
 Gilbert de la Porrée 198
 Gildas 142, 165
 Giotto 307, 311
 Giovanni Villani 284
 gizem dinleri 37
 Gizemciler 199
 gizemcilik (özti) 320; (Eski Ahit) 47;
 (İslam) 118
 Glanvill 221
 Gnostikler 65
 Gnostisizm 34, 57s
 Goethe (uluslar) 345
 gökbilim 238; (İslam) 134
 Golgota 75
 Goliardik şiir 261
 görelilik (Sofizm) 22
 Gratian 220
 Gregorian ezgi 168; (notalar) 169
 Gregory, Büyük 43, 149
 Gregory Nazianzus 67, 98
 Gregory, VII 218
 Grosseteste 191
 Guarino da Verona 240
 Guillaume de Machaut 316
 günah (Yahudilik) 44
 günah çıkartıcılar (keşişler) 91
 Gutenberg 193
 H
 Haçlı Seferleri 229
 Hagia Sofia 84, 98s, 104s, 108
 Halepli al-Mutanabbi 137

- Halesli Alexander 200
 Halevi 131
 Halifelik 117, 127; (Papa) 126
 Hans Memling 308
 Harnack 59, 65
 Harvey 191
 Havamal (İskandinav) 252
 Havariler 52
 Hefaios 32
 Hegel 29
 Heidelberg üniversitesi (Alman-
 ya'da ilk) 242
 Heine 31
 Hektor 267
 Helen 292
 Hera 32
 Herakleitos (logos) 22; (Platon) 24;
 (tüm duyulur şeylerin geçiciliği) 24
 Hermes Trismegistus 34
 Hezekiel 52
 Hristiyanlık (müzik) 81; (put-
 perestlik) 112; (Roma devletinin
 resmi dini) 59; ilkel 59
 Hicret 112
 Hipodrom (Konstantinopolis) 85
 Hobbes 31
 Holbach 31
 Homeros 17, 20, 42s, 83
 Hosea (Yahudilik) 46
 Hugh Capet 156
 hümanistler 208, 329
 hümanizm 191, 329
 Hus, Jan 232
İ
 İamblikus 36
 İbni Haldun 137
 İbni Rüşd 28, 51, 127, 129, 140, 200,
 205
 İbni Rüşdçü ler 191, 200, 203, 230s;
 (Paris, İtalya) 188
 İbrani peygamberleri 17
 İbni Sina 127-9, 140, 184, 186, 239
 İbrahim 50; (Muhammed) 112
 İbraniler 212; (seçilmiş bir halk) 213
 İçtenlik Kardeşleri 123, 128
 İdealar (Platon) 24
 ikinci Aristoteles (Farabi) 128
 İkonoklastik Savaşım 84, 87, 101, 105
İliad 94
 İlk Devindirici (Aristoteles) 28
 imam (İslam) 115
 İncil 43, 47, 93, 194; (Slav lehçesine
 çevrilmesi) 109
 Innocent, III. 222
 İrenaus 64
 İrlanda (Bede) 152
 Irnerius 220
 İsa 26, 29, 49, 52s, 212; (Mesih) 67
 İsaiah 45, 47
 İsis 40, 89; (kültü) 38s
 İskender, Büyük 18, 29, 210; (Aris-
 toteles) 26; (egemene tapınma
 kültürü) 18
 İskenderiye 34, 49, 67, 93; (Hristiyan
 öğretinin özeği) 64
 İslam 110ss; (en evrensel din) 115;
 (felsefesi) 127; (fetihler) 116
 İslam Skolastizmi 127
 İsraili (hekim) 130
 İsrail krallığı, kuzey 46
 İtalyan tarihçiler 284
 İtirafçı Maximus 96
 İyi (Platon) 24
 İyi ve Kötü (us yoluyla bilinir: Sok-
 rates) 23; iyinin ve kötünün ötesi
 (Sofizm) 22
 İyonya 20
 İyonya bilimsel düşüncesi 26
 İzak 46
 İznik 93, 94
 İznik Konseyi 67
 İznik Konseyi, İkinci 106
J
 Jacopone da Todi 257
 Jaeger 26
 Jan Steen 278
 Jan van Eyck 307
 Jeanne d'Arc 328
 Jerome 63, 71; (Eski Ahit; *Vulgate*) 72
 Jesuitlik 109
 John Fortescue, Sir 234
 John Reuchlin 335
 John Scotus Erigena 96, 155, 195
 Joinville 286
 Josquin des Prés 308, 318
 Judah krallığı 46
 Judas 292
 Jupiter 18
jus civile 211
jus gentium 211
jus naturale 211
 Justin Martyr 63s
 Justinian 84, 96s, 338; (*Corpus juris*
Civilis) 211; (felsefe okullarını
 kapıyor) 37; (Hagia Sofia) 104
 Justinian Yasaları 220
K
 Kabbala 334
 Kâbe 111-113
 Kabil (ilk devlet) 75
 kadın (İslam) 126
 Kağıt yapımı 193
 Kahire (en büyük kütüphane) 124
 Khalkedon Konseyi 90
 Kappadokyalı Babalar 94
 Karşı-Reformasyon 209
 Kara Ölüm 279, 326, 341
 Kardinaller Koleji 218
 Karolen Rönesansı 152s
 katma [*trope*] 159, 169
 Katolik Kilise (doğuşu) 58
 keşişler 90, 147; (Benedict) 146;
 (Bizans) 89, 91
 Keats, John 19
 Kells'in Kitabı 166
 Keltler 168; (sanat) 166
 Kenan Diyarı 47
 "Kendini bil" 23
 kent-devleti (Yunan) 29
 Khalkedon Konseyi 90
 Kiev 91, 104, 108
 Kilise 218; (Bizans) 86, 87; (do-
 ğuşu) 58; (Orta Çağların devleti)
 176
 Kilise Babaları 26, 40, 95, 195
 Kilise reformu 218
 Kilisenin Barışı 59, 79, 90
 Kimya (İslam) 133
 Kinikler 31
 Kircanikler 30
 koiné (Yunanca) 49, 95
 Konstantin, VII 97
 Konstantin'in Bağışı 285
 Konstantinopolis 67, 84, 93, 100, 240;
 (10. yy, 1 milyon) 84; (manastırlar)
 90
 Kopernik 132, 191
 Kordoba 117, 122
 Korintliler, İlk (Paul) 58
 kötülük (Augustine) 73; (bilgisizliğe
 bağlı: Sokrates) 23
 Kral David 44
 Krisoloras 95
 Ksenofanes 22
 Kudüs 56
 Kuran 113-5, 123; 136; (Latince'ye
 çevrildi 12yy) 184; (yasalar) 113
 kutsal savaş 115
 kütüphaneler (İslam) 124
L
 Landini 317
 Latince 144

- Laurentius Valla 155
 Leibniz 226
 Leonardo da Vinci 191, 312
 lirik şiir (Bizans) 98
 Lise (Aristoteles) 28
 logos (Herakleitos) 22; (İsa) 57;
 (Platonik Logos: Yeni Ahit) 57
 Longinus 34
 Lucifer 292
 Luka 52, 214
 Lukretius 20, 31, 47
M
 Machiavelli 234, 343
 Macrobius 27
Magna Carta 282
 Magna Mater 38ss
 Maimonides 51, 120, 131
 Makedonyalı Filip 26
 Malmesburyly William 282
 Malory 270
 manastır düzenleri 147
 manastırcılık 89; (Filistin) 90
 manastırlar 89-92; (Bizans) 91;
 (Konstantinopolis) 90; (Mısır) 89
 Manicheanlar 73
 Mantegna 312
 Marco Polo 193, 286
 Marcus Aurelius 32s, 211, 213
 Markos 52
 Marsiglio, Padualı 230
 Marsilio Ficino 208, 334
 Martianus 146
 Martianus Capella 145, 236
 Masaccio 311
materia medica 132
 Matta 52
 Matthew Paris 282
 Maxentius Bazilikası 78
 Medine 112, 123
 Medreseler 121, 123
 Meister Eckhart 326
 Mekke 111s, 115, 138
 Melanchthon 67, 209
 Mendicant Düzenler 239
 Mesiah 48, 54; (İsa) 67
Metafizik (ilk felsefe: Aristoteles) 26
 Mezmurlar 43s, 47
 Mezopotamya 47
 Milano 71, 73; (Arianizm) 71
 Miletus Okulu 20, 24
 Milton 26
 mimari (Bizans) 100
minnesingerler 141, 261s
 Mithra 38s
 mitoloji 33
 Moğollar (İslam) 141
 Montaigne 31
 Monte Cassino 19, 146, 152
 Montesquieu 221, 234
 Muhammed 111; (ardıllık) 117;
 (Eski Ahit) 112; (gizemcilik) 118;
 (kişiliği) 111; (logos) 121; (müzik)
 140
 mülkiyet (İslam) 126
 Musa 17, 44, 50; Tanrısı 44
 Müslümanlar 46
 Müslümanlık 45; (Eski Ahit) 48
 müzik 238; (ölçülül, İslamık, 7yy)
 139s; (Hristiyan) 81
 müzik gamı (Pisagoras) 21
 Mısır (çekiniklik) 89; (manastırlar)
 89; (Yahudilik) 46
N
 Nazianzus 76
 Niccolò Pisano 309
 Nicholas Oresme 226
 Nissalı Gregory 67
 Nogentli Gilbert 283, 285
 Nolalı Paulinus 157
 Norman Fetihleri 282
 Norse yazını 252
 Norveç 108
 nous (Anaxagoras) 22; (Plotinus) 321
 Nuh'un Gemisi 46
O
 Ockham (adıcı) 207, 231
 Ockhamcılar 190
 Odin 18, 252; (Thor) 18
 Okeghem 318
 Öklides 184, 238s
 okur-yazarlık (Avrupa) 235
 Olimpos 18
 ölümsüzlük (Orfeusculuk) 21;
 (kişisel; Aristoteles yadıyor) 29
 on iki Havari 64
 önceden-varolan uyum (Pisagor-
 cular) 21
 Oniki Tablet Yasaları 43
 Oresme 190
 Orfeus 19, 21, 37
 Orfeus kültü 37
 Orfeusculuk 21; (akımları) 38
organum 313
 Orglar 169
 Origen 34s, 63, 65ss
 Orosius 75
 Osiris 39s
 Osmanlı sultanları 108
 Osmanlı Türkleri 84s, 88, 89
 Otto Rönesansı 155
 Ottolar (Franklar) 155s, 167
 Ovid 261, 267, 281
 Oxford 189s
 Oxford Üniversitesi 242
 özdek (Aristoteles) 27; Demokritos
 27
 özgür-duvarcılar ["free-masons"]
 305
P
 Pachomius 89s
 Padua Üniversitesi 188, 191, 208,
 248
 Padualı Marsiglio 230
 Pantheon 78
 Papa Büyük Gregory 18, 63
 papalık 214, 228
 Paris Üniversitesi 34, 188, 190, 200,
 242, 282; (-nde tipik bir gün) 244
 parlamenter kurumlar (gelişmeleri)
 234
 Parmenides 22, (Platon) 24
 Parzival 262
 Pascal (Gazali) 120
 Patristik Çağ 61
 Paul 17, 52, 56-8, 63s
 Pentateukhos (Eski Ahit ilk 5 kitap)
 44, 49
 Pers savaşları 22
 Peter 53
 Peter Damian 63
 Peter Lombard 199
 Petrarch 240, 264, 279s, 331
 Peygamber (sözcük anlamı) 45
 Peygamberler 204
 peygamberlik (Yahudilik) 45
Physiologus 61
 Pico della Mirandola 17, 35, 208, 334
 Piero della Francesca 312
 Pierre d'Ailly 190
 Pierre Dubois 229
 Pindar 83
 Pisagoras 20-2, 26, 50
 Pisagorcular 21; (Platon) 24
 Pisagorculuk 48
 Pizalı Peter 153
 Platon 17, 20-3, 25-7, 30, 35, 38, 47,
 50, 83, 195, 200, 239, 312, 334;
 (Aristoteles) 27; (Batu) 143; (Devlet)
 26; (Eski Ahit) 24; (felsefesi) 25;
 (kent-devleti) 29; (ö. İÖ 347) 22;
 (sofistler) 22; (Akademi) 24;
 (Stoacılık) 32

- Platonik Akademi (Medici) 334
 Pliny 183, 192
 Plotinus 20, 34-6, 47, 128, 200;
 (felsefesi) 34; (ö. İS 270) 34
 Plutark 30, 143
 Poggio 309
 Poitiersli Hilary 77
 Poliziano 307, 334
 Pollaiuolo 312
 Porfiri 36, 195
 porte çizgilerinin kullanımı 313
 Priscian 145, 156
 Proklus 36, 43
 Prokopius 104
 Protagoras (insan herşeyin ölçü-
 südür) 22
 Protestan Reformasyon 176, 232,
 336, 341
 Protestan tanrıbilim 209
 Prudentius 77, 157
 Psellus 35, 94, 97
 Ptolemi 33, 134s, 239; (evrenbili-
 mi) 190
 Pulci 272
 Purbach 191
Q
quadrivium 236, 238
 Quakerizm 40
R
 Rabanus Maurus 192, 236
 Radekund 158
 Rahiplik (ve peygamberlik; çatışma)
 45
 Regiomontanus 191
 Rhazes 132, 134
 Rhétoriqueur 262
 Robert Grosseteste 189
 Roger Bacon 189
 Roger van der Weyden 308
 Roma (Hristiyan Kilise) 59; (Hiri-
 stiyanlık, resmi din) 59; (tüzesi)
 211; (uygarlığı) 17
 Roma İmparatorluğu 210; (çöktüğü)
 337; (Stoacılık) 33
Roman de la Rose 269
Roman de Thèbes 267
Roman d'Enéas 267
 romanlar. kısa (İtalyan) 279
 Romanos 98
 romans (tanım) 266
 Romulus 75
 Rönesans 17
 Roscellinus 196
 Russell, Bertrand 127, 195
S
 sadaka (İslam) 115
 Salerno 241
 Salisbury'li George 221
 Salisbury'li John 236
 Samson 40
 Samuel 46
 Saul, Tarsuslu 55
 sayı simgeçiliği (Pisagorcular) 21
 Selanik 93
 Selçuk Türkleri 140
 Selçuklular 116, 141
 Seneca 29, 31-3, 211-3
Septuagint 49
 Seres 40
 Seville'li Isidore 151, 192
 Sezar 240, 292
 Shakespeare 281
 Sheol 48
 Sigurd 252
 Simeon Stilites 89
 simgecilik (gizemcilikte) 320
 simyacılar 186
 Skolastizm 194, 208; (Erasmus)
 207
 Slav dünyası (Bizans) 108
 Slavların Hristiyanlaştırılması 91
 Sofistler 22; (Sokrates) 23
 Sofokles 83
 Sokrates 22s, 30-2, 50; (ruh üze-
 rine öğreti) 23; (Sofistler) 22
 Solomon 44, 46
 Solomon İbn Gabriol 131
 son yargı 114
 son yargı 114, 215; (Hristiyanlık,
 Yeni Ahit) 52; (Yahudilik) 46; (İsa)
 212; (İslam) 114
 Son Yemek 59
 Sorbonne 243
 Sparta 22
 St. Ambrose 157
 St. Anthony 36, 89
 St. Athanasius 166
 St. Basil 67, 90
 St. Benedict 19, 146
 St. Bernard 63, 221, 322
 St. Bonaventura 325
 St. Catharine 325
 St. Columbanus 152
 St. Denis 68
 St. Francis 263, 286
 St. Ignatius Loyola 34
 St. John Chrysostom 67
 St. Paul 31-3, 49, 55; (Stoacılık) 33
 St. Sabas 90
 St. Victorlu Adam 257
 St. Victorlu Hugo 192
 Stabat Mater 257s
 Stoa (ya da Sundurma) 32
 Stoacılar 22, 26, 32
 Stoacılık 21, 31, 33, 48, 213;
 (Roma İmp.) 33
 Studiuslu Theodorus 91
 Sufiler 119
 Sufilik 118; (Gazali) 120
 Suidas 94
 sünnnet (İslamîk) 123
 Sünniler 118
 Süryani melodileri 76
 Susco 320
 Suso 326
 Sırlar (Bizans) 108
Ş
 Şam 121
 Şamlı John 63, 69, 94
 Şiiler 118
 şiir (Anglo-Saxon) 162; (Araplar)
 110; (Bizans) 98; (Latin) 156
 şovalye romanı 261, 265; (tanım)
 266
T
 Tacitus 265
 Talmud 112
 Tanrı (ve Aristoteles) 27
Tanrı Kenti (Augustine) 32
 Tanrının Barışı 266
Tanrısal Komediya (Dante) 291
 tarih görüşü (Hristiyan; Paul) 56
 tarihsel yazılar (İslamîk) 137
 Tarsuslu Saul 55
 Tauler 326
taurobolium 38, 39
 tefecilik 225
 Tennyson 210
 Tertullian 63, 69s
 Tevrat 335
 Thales 20, 22; (Platon) 24
 Theodorus, Studiuslu 91
 Theodulf 159
 Thomas à Kempis 239
 Thor 18, 252
 Thukidides 83
 Till Riemenschneider 306
Timaeus (Platon) 24, 26, 143
 Titanlar 21
 tiyatro 274
 Tourslu Gregory 165
 Trivium 236-8

troubadourlar 141, 158, 258s, 261

trouvères 84, 141, 261, 265

Tufan 46

U

Üçlülük 24; (geliştirilmesi) 67;
(Hristiyanlık) 66

Ulema (İslam) 119, 125

Ulfilas 109

ulus-devletleri 342

Unitarianizm 40

üniversite (Bizans) 94; (İslamik) 123

Urfa (Edessa) 93, 127

uzatma [*sequence*] 159, 169

V

Vahiy Kitabı 52

Valla 285

varlık hiyerarşisi (Aristoteles) 27

Vesalius 191

Virgil 33, 47, 267, 281, 292

Vittorino da Feltre 240

Vives 191

Vladimir, Rus Prensi (Hagia Sofia)
104

Vulgata 72, 330

W

Walhalla 18

Waltharius 160

Whitehead 212, 366; (Platon tüze-
rine) 26

William Langland 290

Wolfram von Eschenbach 270

Worms Bağtı 218

Wyclif 232

Y

'yaşam iksiri' 186

Yahudi peygamberleri 45

Yahudiler 44; ("Tanrının seçtiği" ulus)

47; dini (çoktanrıcı) 44

Yahudilik 43

Yakup 46

yazın (Alman, doğuş) 164; (Bizans)
96; (Fransız, doğuş) 164; (Müs-

lürman) 136

yedi liberal sanat 236

Yehova 44, 49

Yeni Ahit 47, 52ss, 95

Yeni Kudüs 52

Yeni-Platonistler 21s, 26, 34ss, 48

Yeni-Skolastik devim 209

Yuhanna 52

Yüksek Eleştiri 202

Yunan felsefesi 19

Yunan ve Roma dinleri (kast yok)
44

Yunanlılar 17

Yunus (gökbilimci) 134

Yusuf (Yahudilik) 46

Z

Zenon (ö. İÖ 263, Stoacılığın ku-
rucusu) 31

Zerdüştlük 39, 73, 334; (ayrımıcı)
117

Zeus 18s, 32; (Jupiter) 18

“Resmi yapılacak iki şey vardır,” diye yazıyordu Leonardo da Vinci, yüzyıllar önce modern Avrupa insanı düşünceye uyanırken: “insan ve onun bakış açısı. Birincisi kolaydır; ikincisi olanaksızla yaklaşır.” Frederick Artz’ın çalışması Leonardo’nun olanaksızının üzerine saldırır, büyük ustanın hiç de ustası olmadığı biricik sorunun gerçekte en vazgeçilmez kaygı olduğunu göstermeye çabalar: Yalnızca insanın değil, ama insanlığın bakış açısının bir tablosunu üretmek. Görev en güç olanıdır. Yalnızca yalıtılmış ve dinamiğini yitirmiş bilinç biçimlerini çözümllemek değil, ama dünya tarihine, onun zaman ve uzayına dökülen Tinin görüngülerinin anlamını yakalamak. Bir Oluş sürecini kavramak. Görev de eşit ölçüde Oluş sürecindedir. Yalnızca bakmayı değil, ama usun ve istencin ve duyuncun gözleriyle bakmayı gerektirir. Tablonun renkleri düşünceler ve tutkular, ve fırçası eytişimin tılsımı olmalıdır—eleştirel kavrayış ve duyuş yetisi. Ama Avrupa’nın Orta Çağlarını yorumlama görevi o denli de melankoliktir, çünkü gerek Yunan ve Roma uygarlıklarının paha biçilmez kalıtını çürüten, onlardaki incelik ve güzellik tinini, bilim ve felsefe değerlerini algılamayan bir barbarlık küttlesidir. Avrupa’nın Orta Çağları Musa’nın yetkeci, cezalandırıcı, yeryüzünü bir korku sisine bürüten Tanrısının özgür ve çocuksu Helenik tin üzerindeki öğ alanı olarak görünür. Kendini yaratma sürecini durduran, aslında geriye yürüyüşünü başlatan bir insanlığın yaşadığı karanlık bir korkunun zamanıdır, bir alev gibi göğe yükselen kısa süreli İslamîk girişime karşın, tarihi hiç de gereksinmediği bir sapmaya sürükleyen bir boyun eğme dönemidir. Orta Çağ-lar tüm boşınancı ile ve tüm sağduyu yoksunluğu ile, Özgür Düşünceden, Usun kendisinden korkusu ile modern Avrupa uygarlığının, en sonunda Batı (Protestan/Germanik) nihilizmin asıl temellerinin aranacağı karanlık bölgedir. İnsanlığın dinsel ve ulusal kamplara parçalanışının mayalandığı, kozmopolitan kardeşlik tinini yeryüzünden silip yokeden evrensel düşmanlık duygusunun doğduğu tarih dilimidir. Yeryüzünün soğumaya başladığı, gökyüzünde bir sığınığın arandığı zamandır. O us tutulması, yürek tutulması Çağlarında ve onu izleyen bütün bir modern dönem boyunca Avrupa’da neyin öğrenilemediğini hiçbirsey Goethe’nin sözlerinden daha iyi anlatamaz: “Ulusların üstünde insanlık vardır.”

Aziz Yardımlı

Kapak Resimleri

1. DUA EDEN KEŞİŞ. 2. AŞK ŞARKISI SÖY-
LİVEN TRUBADOR. 1400 LER 3. AYASOFYA
4. 1307'DEN ELYAZMASI, 5. BİR KONSER

